MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3

Marmara Üniversitesi Yayınları No. 421

ESKİÇAĞ KÜTÜPHANELERİ

Dr. Nuray Yıldız

İstanbul 1985

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ESKİÇAĞ KÜTÜPHANELERİ

Marmara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı
0022463

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

CAN MATBAA
Biçkiyurdu Sok. Güz Han
Kat 2 Cağaloğlu - İstanbul
Tel : 523 74 13

2
722
.455
1985

Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3
Marmara Üniversitesi Yayınları No. 421

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ESKİÇAĞ KÜTÜPHANELERİ

Dr. Nuray Yıldız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Kütüphane - Tarih

İstanbul 1985

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
HÜT DÖK D.L.
E.N
22463

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Eskiçağ kütüphaneleri, Batı uygarlığının temeli olarak kabul edilen Eskiçağ Yunan ve Latin uygarlıklarının ana unsurlarından birisi olması açısından büyük bir önem taşımaktadır. İlk örnekleri, Mezopotamya ve Mısır'da kil tabletlerden oluşan kütüphaneler, daha sonra uygarlığın diğer unsurlarıyle birlikte, Eskiçağ Yunan ve Roma dünyasına geçmiştir. Bu gelenek daha sonraki yüzyıllarda Batı dünyasında kütüphanelerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Böylece en eski kütüphanelerdeki kil tabletlerden, Eskiçağ kütüphanelerindeki papirus ve parşömen rulolarından, günümüzün bilgisayarlarla donatılmış kütüphanelerine kadar uzanan kütüphanelerin gelişme zincirinin halkaları tamamlanmış oluyordu.

Eskiçağ kütüphaneleri konusunda araştırmalar geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Ancak bu araştırmalar ya tek tek kütüphaneleri ele almakta veya bu konuda elkitaplarında genel bilgiler halinde verilmekte idi. Buna karşılık, araştırmamda Eskiçağ kütüphaneleri bir bütün olarak ele alınmakta ve tarih, mimarî ve kütüphanecilik açısından incelenmektedir.

Araştırmamız geniş ölçüde kaynak malzemesine dayanmaktadır. Kaynakların büyük bir kısmını, antik yazarların çeşitli konulardaki eserleri meydana getirmektedir. Batı'da defalarca basılan ve çeşitli dillere çevrilen bu eserlerin, orijinal metinleriyle birlikte İngilizce çevirilerinin verildiği Loeb serisindeki neşri kullanılmıştır. Loeb serisinde yer almıyan kaynakların ise diğer neşirlerinden faydalanma yoluna gidilmiştir. Konumuzla ilgili olarak yayınlanmış epigrafik kaynaklara da imkânlar oranında başvuruldu. Bu konuda J. Platthy'nin «Sources on the Early Greek Libraries» *adlı çalışması işimizi kolaylaştırdı. Bu eser konumuzla ilgili yazıtları ve diğer kaynak malzemesini toplamıştır.*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Araştırmanın ilk iki bölümünde kütüphanelerin tarihî gelişimi, kütüphane türlerine ve kronolojik sıraya göre ele alındı. Üçüncü bölümde ise konu, tamamen kütüphanecilik açısından değerlendirilmiş, kütüphane mimarisi, kitap sağlanması, kütüphane türleri, kütüphane görevlileri gibi konular incelenmiştir.

Araştırmamda kullanılan «kütüphane» deyimi ile yalnız kütüphane yapısı ve içindeki kitaplar değil, belli bir kişiye ait kitaplar, bazı durumlarda niteliği belirsiz kitap kolleksiyonları da belirtilmektedir. Ayrıca bazı kütüphaneler «kamuya açık» deyimiyle belirtilmiş ve bu adı taşıyan bir başlık altında toplanmıştır. Bunların hepsi veya büyük bir kısmı, bugünkü anlamda bir halk kütüphanesi değildir. Bunların bir kısmının tapınak vs. gibi bir kamu kurumuna bağlı oluşları, diğer bir kısmının ise sınırlı da olsa halkın yararlanabileceği bir durumda bulunması, böyle bir adın seçilmesine sebep olmuştur.

Araştırmamızda sık sık geçen, bazı kişi adları çok kullanıldıkları ve tanındıkları şekilleri ile alınmışlardır. Meselâ, Asinius Pollio yerine Pollio, Marcus Tullius Cicero yerine Cicero ve Marcus Terentius Reatinus Varro yerine ise Varro adının kullanılması gibi.

Doktora tezi olarak takdim edilmiş olan bu araştırmanın hazırlanmasında büyük yardım ve desteğini gördüğüm hocam Prof. Dr. Afif Erzen'e, çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Meral Alpay'a ve eserin tamamını okuma lütfunda bulunarak çok faydalı ikazlarda bulunan Doç. Dr. Taner Tarhan'a teşekkür etmek zevkli bir vazifedir.

Dr. Nuray Yıldız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
GİRİŞ

Sayfa

A — ESKİÇAĞDA KÜTÜPANE KAVRAMINI BELİRTMEK İÇİN KULLANILAN KELİMELER VE ANLAMLARI 3
1 — Kütüphane kelimesinin değişik anlamları 3
2 — Kelimenin arşiv ve arşiv malzemesi anlamında kullanılması 6
3 — Kelimenin yazılış farklılıkları 6
4 — Kelimenin Avrupa dillerine geçişi 7

B — ESKİ DOĞU KÜTÜPHANELERİ VE ARŞİVLERİ 7
1 — Mısır kütüphaneleri 8
2 — Sümerler'de kütüphaneler 10
3 — Babylonia'daki kütüphaneler 10
4 — Kappadokia bölgesindeki kütüphaneler 11
5 — Hitit Arşivleri 12
6 — Kuzey Suriye kütüphaneleri 13
7 — Assur kütüphaneleri 14
8 — Diğer bölgelerde kurulan kütüphaneler 17
9 — Arşivler ve teknikleri 17
10 — Kütüphaneler ve teknikleri 18

C — ESKİÇAĞDA KİTAP 21
1 — Kitabın yapıldığı malzeme 21
2 — Kitabın şekli 27
3 — Kitabı tanıtan diğer özellikler 28
a — Sütunlar 28
b — Kitap sayfa numaraları 28
c — Kitabın okunması 29
d — Umbilicus 29

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

e — Cilt kavramı 30
f — İç kapak yerine kullanılan kolophon, kitap adı, etiket 30
g — Kitap kılıfı, kutusu ve ciltleme 31
4 — Süsleme 32
5 — Kitap zararlılarından koruma 33
6 — Kitap yazımı ve yazı araçları 34
a — Kâtipler 34
b — Kalemler 34
c — Mürekkep 34
7 — Kitapların yayınlanması 35
a — Halka okuma 35
b — Kitapçı — yayıncılar 35
c — Tashih 36
d — Palimpsest 37

1. BÖLÜM 39

ESKİ YUNAN KÜTÜPHANELERİ 39

A — ARKAİK DEVİR - TİRAN KÜTÜPHANELERİ 41

1 — Peisistratos'un kütüphane kurma girişimleri 41
2 — Samos Tiranı Polikrates'in kütüphane kurma girişimi 45
3 — Herakleia Pontika Tiranı Klearhos'un kütüphanesi 46

B — KLASİK DEVİR - ÖZEL KÜTÜPHANELERİ 47

1 — Eukleides'in kütüphanesi 47
2 — Eutidemos'un kütüphanesi 48
3 — Şair Euripides'in kütüphanesi 48

C — İKİNCİ KLASİK DEVİR 49

1 — Özel kütüphaneler 49
a — Hatip Demosthenes'in kütüphanesi 49
b — Speusippus'un kütüphanesi 50
2 — Filozofların ve Felsefe okullarının kütüphaneleri 51
a — Platon'un kütüphanesi 51

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

b — Aristoteles'in Lykaion'da kurduğu kütüphane 54
c — Filozof Theophrastos'un kurduğu kütüphane 63
d — Filozof Neleus'un kütüphanesi 66
e — Filozof Straton'un kütüphanesi 68

D — HELLENİSTİK DEVİR KÜTÜPHANELERİ 69
1 — **Krallık kütüphaneleri** 69
a — İskenderiye (Aleksandria) kütüphanesi 69
a1 — Kütüphanenin planı, yapısı 69
a2 — Kütüphanenin kuruluşu 71
a3 — Kütüphanenin çeşitli devrelerde tahribi 80
a4 — Kitap sağlama politikası 94
a5 — Kitapların sayıları ve çeşitleri 96
a6 — Kütüphanede yapılan çalışmalar 102
a7 — Kütüphanedeki katalog çalışmaları 109
a8 — Kütüphanedeki görevliler 120
a9 — İskenderiye kütüphanesinin önemi ve onun, daha sonra kurulan kütüphaneler üzerine etkisi 128
b — Serapeion kütüphanesi 133
c — Bergama kütüphanesi 135
c1 — Kütüphanenin mimarisi 135
c2 — Kuruluşu ve çeşitli kütüphanecilik çalışmaları 142
1) Kuruluşu 142
2) Kütüphanedeki kitap sayısı (Bergama kütüphanesine kitap sağlama) 144
3) Kütüphanenin personeli 147
4) Kütüphanedeki kataloglama çalışmaları 148
5) Bergama kütüphanesinin önemi 150
d — Antiokheia (Antakya) şehrindeki kütüphaneler 151

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

e — Herakleia Pontica (Karadeniz Ereğlisi) Kralı Mithradates VI Eupator'un kütüphanesi 154
f — Makedonya kralı Perseus'un Pella'daki kütüphanesi 157
g — Syrakusai Kralı II. Hieron'un kütüphanesi 160
2 — Gymnasion kütüphaneleri 161
a — Gymnasion hakkında kısa bilgi 161
b — Delphi'deki kütüphane 162
c — Atina'da Ptolemaion kütüphanesi 163
d — Rodos adasındaki kütüphane 165
e — Teos'daki kütüphane 168
3 — Eskiçağ Yunan dünyasında bazı kamu kütüphaneleri 168
4 — Özel kütüphaneler 169
a — Teos'lu Apellikon'un kütüphanesi 169
b — Diğer özel kütüphaneler 171

II. BÖLÜM 175

ROMA KÜTÜPHANELERİ 175

A — CUMHURİYET DEVRİ 177
1 — Özel kütüphaneler 177
a — Savaş ganimeti olarak kurulanlar 177
a1 — Aemilius Paulus'un savaş ganimeti olarak Roma'ya getirdiği kütüphanesi 177
a2 — L. Licinius Lucullus'un kütüphanesi 178
b — Bilgin ve sanatçıların özel kütüphaneleri 180
b1 — Marcus Tullius Cicero'nun kütüphanesi 180
b2 — Quintus Cicero'nun kütüphanesi 186
b3 — Titus Ponponius Atticus'un kütüphanesi 187
b4 — Marcus Terentius Reatinus Varro'nun kütüphanesi 189

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

b5 — Tyrannio'nun kütüphanesi 191
b6 — L. Calpurnius Piso'nun kütüphanesi 192
2 — **Halk kütüphanesi kurma girişimleri** 195
a — Julius Caesar'ın kütüphane kurma tasarıları 195
b — Marcus Terentius Reatinus Varro'nun kütüphane kurucu olarak görevlendirilmesi 198
B — İMPARATORLUK DEVRİ 201
1 — **Kamuya açık kütüphaneler** 201
a — Roma ve çevresinde tapınaklara bağlı olarak kurulanlar 201
a1 — Gaius Asinius Pollio'nun Atrium Libertatis'de kurduğu kütüphane 201
a2 — Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesi 206
a3 — Octavia Portiği Kütüphanesi 211
a4 — Augustus Tapınağı Kütüphanesi 214
a5 — Barış Tapınağı Kütüphanesi 217
a6 — Ulpia Kütüphanesi 219
a7 — Tibur'daki Hercules Tapınağı Kütüphanesi 223
2 — **Roma'da hamam yakınında kurulan kütüphane** 224
a — Caracalla Hamamı kütüphanesi 224
3 — **Eyaletlerde kurulan kamuya açık kütüphaneler** 225
a — Yunanistan'da kurulan kütüphaneler 225
a1 — Philippi Kütüphanesi 225
a2 — Patras'daki kütüphane 228
b — İtalya'da kurulan kütüphaneler 228
b1 — Pompeii'deki kütüphane olduğu sanılan yapı 228
c — Afrika'da kurulan kütüphaneler 231
c1 — Timgad Kütüphanesi 231
c2 — Carthago (Kartaca)'daki kütüphane 236

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	Sayfa
d — Anadolu'da kurulan kütüphaneler	238
d1 — Ephesos Kütüphanesi	238
1 — Kütüphanenin kuruluşu	238
2 — Kütüphanenin mimirisi	242
d2 — Aphrodisias'daki kütüphane	250
d3 — Side M Binası'ndaki kütüphane	252
d4 — Kremna Kütüphanesi	254
e — Adalarda kurulan kütüphaneler	258
e1 — Cyprus'lu (Kıbrıs) kral Nikokrates'in kütüphanesi	258
f — Roma ve eyaletlerde kurulan diğer kamu kütüphaneleri	259
4 — Saraylarda kurulan kütüphaneler	263
a — Roma çevresinde kurulan kütüphaneler	263
a1 — Tivoli'de Hadrian Villası kütüphaneleri	263
a2 — Nero'nun Domus Aurea (Altın Evinin) kütüphanesi	271
b — Eyaletlerde kurulan kütüphaneler	271
b1 — Constantinopolis'de (İstanbul) kurulan kütüphane	271
5 — Eyaletlerde kurulan gymnasion kütüphaneleri	273
a — Yunanistan'da kurulan kütüphaneler	273
a1 — Pantainos'un kütüphanesi	273
b — Anadolu'da kurulan kütüphaneler	275
b1 — Nysa Kütüphanesi	275
b2 — Halikarnassos'daki kütüphane	277
c — Roma ve eyaletlerde kurulan diğer gymnasion kütüphaneleri	278
6 — Eyaletlerde kurulan yüksekokul kütüphaneleri	279
a — Yunanistan'da kurulan kütüphaneler	279
a1 — Atina'daki Hadrian Stoası kütüphanesi	279
b — Anadolu'da kurulan kütüphaneler	283
b1 — Smyrna'daki kütüphane	283

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sayfa

b2 — Bergama (Pergamon) Asklepeion'-undaki kütüphane 285
b3 — Kos'daki kütüphane 288
b4 — Prusa'daki (Bursa) kütüphane 290
c — *Çeşitli yerlerde kurulan diğer yüksekokul kütüphaneleri* 291

7 — **Özel kütüphaneler** 292
a — Şair Serenus Sammonicus'un kütüphanesi 292
b — Roma ve eyaletlerdeki diğer özel kütüphaneler 293

8 — **Hristiyanlık kütüphaneleri** 295
a — Kilise kütüphaneleri 295
a1 — Roma'daki kilise kütüphaneleri 297
a2 — Anadolu, Afrika ve Filistin gibi yerlerde kurulanlar 297
b — Hristiyanlık okul kütüphaneleri 299
b1 — Anadolu, Afrika ve Filistin'de kurulanlar 299

III. BÖLÜM 305

ESKİÇAĞ YUNAN VE ROMA KÜTÜPHANELERİNİN NİTELİKLERİ VE ÖRGÜTLENMESİ 305

A — KÜTÜPHANE TÜRLERİ

1 — **Din kurumlarına bağlı olanlar** 307
2 — **Genel olarak kamuya açık olanlar** 308
3 — **Hükümdarlara ait olanlar** 309
4 — **Okul kütüphaneleri** 311
5 — **Yüksekokul kütüphaneleri** 312
6 — **Eskiçağda milli kütüphane kavramı** 313
7 — **Özel kütüphaneler** 313

B — KÜTÜPHANELERE KİTAP SAĞLANMASI 315

1 — **Satınalma** 318
2 — **Bağış ve vakıf** 321

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Sayfa

3 — **Savaş ganimeti ile** 324

4 — **Müsadere yolu ile** 324

C — KÜTÜPHANELERDEKİ SİSTEMATİK KATALOG ÇALIŞMALARI 325

D — KÜTÜPHANELERDEN YARARLANMA VE ÖDÜNÇ ALMA 338

E — KÜTÜPHANE YÖNETİCİLERİ VE DİĞER GÖREVLİLER 341

F — SANSÜR 351

G — KÜTÜPHANE YAPILARININ İNŞA MASRAFLARI 352

H — KÜTÜPHANE MİMARİSİ 354

1 — **Kütüphane mimarisinde iç düzen** 354

a — İç düzene bağlı bölümler 354

a1 — Kütüphane salonu ve depolar 354

a2 — Nişler ve apsisler 359

a3 — Kitap rafları 362

a4 — Podyum 366

a5 — Kütüphanelerin heykel ve büstlerle süslenmesi 368

a6 — Kütüphanelerdeki kaplama ve diğer süslemeler 371

a7 — Aydınlanma 372

a8 — Nemden koruma 373

a9 — Kütüphanelerde üst katlar ve merdivenler 374

b — Çatı 374

2 — **Kütüphane mimarisinde dış özellikler** 375

a — Kütüphanelerin portiklerle bağlantısı 375

3 — **Kütüphanelerin yönü** 377

4 — **İçlerinde mezar bulunan heroon şeklindeki kütüphaneler** 378

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	Sayfa
SONUÇ	379
BİBLİYOGRAFYA	397
A — KAYNAKLAR VE KISALTMALAR	397
B — ARAŞTIRMALAR	398
C — DERGİ VE ANSİKLOPEDİLERİN KISALTMALARI	406
DİZİN	407
HARİTA VE LEVHALAR	407

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GİRİŞ

Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon
Daire Başkanlığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A — ESKİÇAĞDA KÜTÜPHANE KAVRAMINI BELİRTMEK İÇİN KULANILAN KELİMELER VE ANLAMLARI

1 — Kütüphane kelimesinin değişik anlamları

Günümüzde Kütüphane anlamında kullanılan **Bibliothek** kelimesinin aslı Yunancadır ve genellikle batı dünyasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Yunancada **Bibliotheke** şeklindeki bu kelime, Latinceye **Bibliotheca** olarak geçmiştir. İki ayrı kelimeden oluşur. İlki **biblon** veya **bublion** şeklinde olup yazı malzemesi olarak kullanılan papirusun yapraklarının meydana getirilmesini sağlayan, aynı bitkinin özüne denmekteydi.(1) Daha sonra çağın malzeme ve biçimine uygun bir kitap şekli olan papirus rulosu için kullanılmıştır. Sonunda perşömen kodeksi de bu adı almıştır. İkinci kelime olan **theke** ise herhangi birşeyi içine alıp saklayan veya koruyan nesne anlamına gelmekteydi. Seville'li rahip Isidoros (**Etymologiae** VI, **Origines** 3, 1) bunu VII. yy. da şöylece belirtmiştir: «**Bibliotheca a Graeco nomen accepit, ab eo, quod ibi recondantur libri. Nam biblion librorum, theke repositio interpretandur**» (Kütüphane kitapların saklandığı yer olarak Yunanca bir isim aldı, çünkü **biblion** kitapların, **theke** ise saklandığı yer anlamına geliyordu. Böylece **Biblion theke** (Lat. **librorum repositio**) kitapların konduğu yer diye düşünülebilir. Kütüphaneyi ifade etmek için bazen **apotheke** ya da **apothekai biblion** şeklinde başka kelimeler de kullanılmıştır.(2) **Bibliotheke** kelimesinin ilk zamanlar tek tek ki-

---

1) S. Sinanoğlu, **Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük**, Ankara, 1953 s. 48. Bu sözlükte **biblous**, **ou**, e şeklinde verilen kelime esas tutularak, bundan **biblio-theke**, **es**, **he** kütüphane ve **biblion**, **ou**, **to** mektup, kitap, daha sonra da **Ta biblia** kutsal kitaplar şekilleri türemiştir.

2) Luklanos, **Adv. indoct.** 5. Bu konuda geniş bilgi için bkz. H. Leclercq «Les Bibliothèques», **Dict. d'Arch. Chrét. et de Litur** 1925-1935 II. 1. süt. 842-844.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tap kasalarını belirtmek için kullanıldığı iddia edilmektedir. Kelime değişmeden çoğul şeklinde kullanıldığı zaman, kütüphanenin binasını değil, «depo» ve «kitapçı dükkânları»nı ifade ediyordu.

Bu durum, kitapların ilkin topluca kitapçı dükkânlarında birarada bulunmuş olması ile açıklanabilir. Kelimenin farklı anlamları ilk kez M.Ö. IV. yüzyıl ortalarında Genç Kratinos'un **Hupobolimaios** adlı eserinde belirtilmiş ve kelime u harfi ile **bubliotheke** olarak verilmiştir.(3)

Romalılar Yunanca **bibliotheke** kelimesini Latince kurallara uydurarak **bibliotheca** şekliyle kullandıklarını söylemiştik. Yukarıda sözünü ettiğim gibi Seville'li rahip Isidoros'un tarifi de bunu doğrulamaktadır. Fakat bunun yanında **Libraria** kelimesini de benimsemişlerdir. Bu kelime kitap anlamına gelen **Liber** ile bağlantılıdır. Liber kelimesi şekilden çok yapıldığı malzemeyi belirtmiş olmalıdır. Çünkü ilk zamanlar kayın ağacı **Liber** kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu ilk devrelerde hem yazı ve hem de kayın ağacı kutsaldı. Her ikisi için de aynı kelimelerin kullanılmış olması belki de yazı malzemesi olarak kayın ağacının kullanılmış olması ile ilgiliydi.(4) Zamanla Klâsik ve sonradan da Ortaçağ Latincesinde kitap rafları anlamında çoğul halindeki **armaria** kelimesi kullanılmıştır. Roma İmparatorluğunun son zamanlarında ise, kütüphane kelimesinin karşılığı olarak **Cartularium** benimsenmiştir.(5)

Kelimenin bugünkü anlamında kullanılması ilk kez İskenderiye kütüphanesi için söz konusu olmuştur. Burada **he megale bibliotheke**(6) gibi tekil şekli yanında «**Kai ton an Alexandreia bibliothekon ton prouste**» olarak(7) çoğul halinde kullanıldığını da görüyoruz.

---

3) F. Milkau, **Geschichte der Bibliotheken im alten Orient**, Leipzig, 1935 s. 1; C. Wendel, **Handbuch III**, s. 52; H. J. de Vleeschauwer, **Encyclopaedia of Library History**, Pretoria 1955. (Mausaion 2-3).

4) H. J. de Vleecshauwer, aynı yer.

5) K. Dziatzko, «Bibliotheken» RE III, süt. 406

6) Plutarkhos, **Caesar**, C. XLIX.

7) Suidas, Zenodotos'un kütüphanesinden söz ederken çoğul şekli ile İskenderiye kütüphanesinin çeşitli kısımlarını belirtir. Bkz. H. Leclercq. aynı eser, süt. 844.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Romalılarda hakimler mülkiyet davaları ile uğraşırken, miras bırakılan kütüphanenin, kitap kasalarını mı, yoksa sadece kitapları mı amaçladığı konusunda tartışmışlar ve farklı yorumlara varmışlardır.(8) Önceden yalnız özel mülkiyetteki kütüphaneler için kullanılan **bibliotheke** sonradan Hellenistik devirle beraber kamusal kütüphaneler inşa edilmeğe başlanınca, kendiliğinden, önce Yunanlılarda ve sonra da Romalı'larda kütüphane binasını ifade etmeğe başlamıştır. Örneğin Augustus ve onu takibeden imparatorlar kütüphaneler inşa ettiler. **Bibliotheke** kelimesinin kütüphane yapısı için kullanıldığına ilişkin bilgiye, çoğul şekli ile Athenaeus'da rastlıyoruz.(9) Plinius da kelimeyi kütüphane için şu şekilde kullanmıştır: «**Asinii Pollionis hoc Romae inventum, qui primus bibliothecam dicando ingenia hominum rem publicam fecit**» (insanlığın düşünce ürünlerini Roma'da bir kütüphane yaptırarak ilk kez kamusallaştırdığı söylenilen Asinius Pollio'dur).(10)

Bibliotheke kelimesi zamanla ve çoğul halinde kitap koleksiyonlarını belirtmek için de kullanılır olmuştur. Pompaeus Festus Latince sözlüğünde, bu kelimenin hem Yunanlılar ve hem de Romalılar tarafından kitap koleksiyonlarını belirtmek üzere kullanıldığını söylemektedir.(11) Bu arada çok ciltli eserlere yani birden çok ciltten oluşan bir esere de **bibliotheke** adının verildiğini biliyoruz. Örneğin, M.Ö. 50 yılında Sicilya'lı Diodoros kırk kitaplık eserine **bibliotheke** adını vermiştir. Bu bilgiyi Plinius bize şöylece aktarmaktadır: «**Diodorum, graecorum scriptorem, historiam suam bibliotheken inscripsisse** (Diodorus Yunan tarihi konusundaki kendi eserine **bibliotheke** adını verdi).(12)

Hristiyanlığın Roma dünyasında yayılması sonunda **bibliotheke** kelimesi artık İncil için kullanılmağa başladı. Viyana'lı St. Avit'in de «**utramque bibliothecam**» sözü ile Ahdiatik ve Ahdicedid'i amaçladığını biliyoruz.(13) Daha sonraki devirlerde

8) H. Leclercq, aynı eser, süt. 844.
9) Athenaeus, **Deipnosophistae**, V, 203e.
10) Plinius, **NH**, XXXV, 9.
11) Pompaeus Festus, **Verborum significatione**, 31, 5.
12) Plinius, **NH.**, prooem.
13) S. Avit, Epist. LXXXVI. Karş. H. Leclercq, aynı eser süt. 842.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hıristiyan yazarları bu kelimeyi İncil için kullanmağa devam ederler.(14)

2 — Kelimenin arşiv ve arşiv malzemesi anlamında kullanılması

Doğu'da özellikle Roma hakimiyetindeki Mısır'da **bibliotheke** kelimesi ile resmi arşiv dosyaları, özel anlaşmalar ve arşiv depolarının belirtildiğini görüyoruz. Mısır'daki İsis tapınağında **bibliotheke tou Nanaiou** tapınaktaki merkez arşivini ve M.S. 127'den sonra Hadrianus tapınağındaki **Andriane bibliotheke** ise gene bu tapınaktaki arşivi belirtmek için kullanılmışlardır.(15) Çeşitli zamanlarda **bibliotheke** kelimesi ile birlikte **arhia** arşiv anlamında kullanılmıştır. Augustus zamanında İmparatorluk içerisinde kadastro faaliyetlerinin gelişmesi üzerine taşrada kurulan arşiv depoları da **demosia bibliotheke** olarak adlandırılmağa başlanmıştır.(16) **Bibliotheke**, **bibliphulakion** ile eş anlamlıdır ve arşiv karşılığında kullanılmıştır.(17) Zamanla Hristiyan kiliselerinde kitaplarla dosyalar birlikte konmuş ve bunlara gitgide daha çok önem verilmiş ve bunun sonucunda da artık **biblioteca** terimi yerini **archivum** veya **scrinium**'a bırakmıştır.

3 — Kelimenin yazılış farklılıkları

Bibliotheke kelimesi ilk zamanlar ilk heceye **u** harfi konularak yazılıyordu. Eski Yunanlılar bu şekilde yazmışlardı. Bu kelime Romalılar zamanında Latinceye geçince **u** nun yerini **y** alarak **bybliotheca** olmuştur. Ancak Atina'lı klasik yazarların kaşı çıkması üzerine ikinci hecedeki ı, birinci hece ile ses uyumu yaparak iki sesli harf de ı olmuştur ve **bibliotheca** şekliyle yazmışlardır. Ancak **bubliotheca** şeklini de kullanmışlardır. Roma devrindeki Mısır'ın Yunanca yazılmış papirüsleri üzerinde **bibliotheke** şekline de rastlanılmaktadır. Bu kelimeden türemiş ve **kütüphaneciler** anlamına gelen **bibliophulakes** şekli de gene ay-

---

14) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. H. Leclercq, aynı eser, süt. 842-843.
15) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 53.
16) H. Leclecq, aynı eser, süt. 843.
17) E. Saglio, «Bibliotheca», **Dict. des Antiq. Grec. et Rom.** I, 1877-1900 süt. 707-709.

nı yerde bulunuyordu.(18) Tarihin çeşitli devirlerinde **bybliotheca, bibliotheca** ve **bubiotheca** kelimelerinin çeşitli şekilleri görülmektedir.

4 — Kelimenin Avrupa dillerine geçişi

Batı dünyasında Roman dilleri grubu kitap için Yunanca ve Latince kelimeleri almıştır. Fakat Hellenistik etki altında bulunan doğu eyaletlerinde ise Yunanca şekli benimsenmiştir.

Bugün batı dillerinde Fransızcadaki **Bibliothéque**, İspanyolca ve İtalyancadaki **Biblioteca** şekilleri, Avrupa ülkelerinin, kelimenin Yunanca şeklinin dillerine uydurulmuş şekilleridir. Diğer taraftan Latince dil grubu dışında olan Germen dilleri ise Latincenin etkisi ile bu kökten gelen **Libreye, Librey, Librerye** gibi kelimeleri almışlardır. Ancak Germenler Hümanizma aracılığı ile Hellen ve Latin kültüründen etkilenerek özellikle XVIII-XIX. yüzyıllarda Yunanca asıllı **Bibliothek** kelimesini kullanmağa başlamışlardır.

Bugün Almancada **Bibliothek** kelimesi yerleşmiştir. Bu arada Kuzey Avrupa ve Slav ülkelerinde **Bibliothek** kelimesine yakın kelimelere rastlamaktayız. İsveç ve Danimarka dillerindeki **Bibliotek**, Hollanda dilindeki **Bibliotheke**, Rusça, Bulgarca ve Polonya dillerindeki **Biblioteka** gibi.(19) Fransızcadaki Kitapçı dükkanı anlamına gelen **Librairie** ve Kitapçı anlamına gelen **Libraire**, kütüphane kavramından ayrı anlamlarda kullanılmıştır. İngilizcede ise Kütüphane anlamına gelen **Library** ve Kütüphaneci anlamındaki **Librarian** da Latincedeki **Liber** veya **Libraria** kelimelerinden gelmektedir. **Book** yani Kitap kelimesi ise Yunanca **Biblion** kelimesinden gelmiş olabilir.

B — ESKİ DOĞU KÜTÜPHANELERİ VE ARŞİVLERİ

Konumuz olan eskiçağ Yunan ve Roma kütüphanelerini daha iyi değerlendirebilmemiz için, onlardan daha eski ve kuşkusuz onların öncüleri olan eski Doğunun arşiv veya kütüp-

---

18) C. Wendel, aynı yer.

19) Çeşitli dillerde «Kütüphane» ve «Kütüphaneci» anlamına gelen, aynı veya değişik kökten kelimeler için bkz. **Dictionarium Bibliothecarii Practicum**, Composuit Zoltan Pipics, 3. bs. München 1969.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hane niteliğindeki kurumlarını az da olsa tanımamız yerinde olacaktır. Eski Doğu'daki arşiv ile kütüphane kavramları birbirinden pek ayrılmış değildir ve bilginlerce çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Doküman koleksiyonları ve resmi belgeleri içine alan arşive karşılık, kütüphane daha çok insanların düşünce faaliyetlerinin ürünlerini içine almıştır. Hem arşiv ve hem de kütüphane özellikle bu devre için ya özel veya saray ve tapınak gibi resmi bir kuruma bağlı olabiliyordu. Dicle, Fırat ve Nil nehirlerinin sağladığı uygun şartlar sonucunda yerleşik hayata geçilmesi ve kentleşme, haberleşme ihtiyacını doğurmuş ve piktografik yazıya doğru adım atılmıştır. M.Ö. 3000-2500 yıllarında Mezopotamya'da çivi ve Mısır'da hiyeroglif yazıları, piktografik yazının gelişmesi ile biçimlenmiş, gelişmiş ve yazılı belgelerin gittikçe artmasına neden olmuştur. Bu yazılı belgeler, artan ekonomik ve kültürel ilişkilerin sonucu olarak çoğalınca, onların korunup saklanmalarını gerektiren arşiv ve kütüphanelerin ortaya çıkması zorunlu olmuştur. Bu ilk belgeler devletler arasındaki antlaşmalar, kanun ve buyrultular, yönetmelikler, yabancılara ilişkin kayıtlar, rahipler ve hukukla ilgili listeler olmuştur. Bu kurumların belli başlılarından söz edelim.

1 — Mısır kütüphaneleri

Eski devletlerin teokratik yapısına bağlı olarak, eski Mısır kütüphaneleri de tapınaklarda yer alıyordu. Kitapların konuları ise din ve onunla ilgili törenleri, ayrıca felsefe, tıp, kimya gibi bilimler ve siyasal nitelikteki devlet yazışmaları ile ilgiliydi. Bu devrede tapınaklar sosyal hayatın bütününü içine alıyordu. Her kutsal yerin bir kütüphane ve bir okulu vardı. Bunlara **«tablet evi»**, **«mühür evi»** gibi adlar verilmişti. Papirusun kullanılışı rahiplerin tekelinde idi. Bu kurumlar kütüphaneden çok arşiv niteliğindedirler. Kazılar sonucunda bu konuda bilgi edinilebilmiştir.

Bu konudaki en eski bilgi IV. Sülâladen (M.Ö. 2720-2560) olan Gizeh kralı Sepseskaf'a aittir. Bu kralla ilgili bir belgede **«kral rahibi»**, **«kralın dostu»** ve **«kitaplar evinin kâtibi»** ünvanları aynı kişiye verilmiştir(20). Orta Krallık zamanında Ame-

20) G. Maspera, **Histoire ancienne des Peuples de l'Orient**, Paris 1925, s. 84-85.

nemhat III (M.Ö. 1849-1800) ve özellikle Amenemhat IV (M.Ö. 1800-1792) devrelerinde El-Amarna'da krallık sarayında bulunan Babil dilinde ve çivi yazısı ile yazılmış 370 kil tablet kazılar sonunda ortaya çıkartılmıştır. Bu belgeler, Küçük Asya, Mısır ve Mezopotamya arasındaki siyasal yazışmaları konu almaktadır. Sicilya'lı Diodoros ise (I, 49), Yeni Krallık devrinde Teb Kralı Ramses II (M.Ö. 1298-1232) ile aynı kişi olduğu söylenilen kral Osymandyas'ın Ramaseum'u üzerindeki «Ruhun doktoru» yazısında söz eder. M.Ö. 1200 yıllarında bu yazı bir kütüphane üzerinde yeralmıştı. Gerçekten de bu tapınakta bir odanın içi, yazının tanrısı olduğuna inanılan Tot ve Seshat'ın resimleri ile kaplanmış olarak bulunmuştur.(21) Lepsius, Teb'de, Ramses zamanında Miamun adlı baba ve oğul iki kütüphanecinin mezarlarının bulunmuş olduğundan söz eder. Bu meslek eski Mısır'da babadan oğula geçiyordu. Mısır'lı tarihçi rahip Manetho'ya göre, bütün kutsal kitapları yazanların tanrısı olan Tot burayı koruyordu. Ostanes ve Ysdnw de tapınak duvarlarında tasvir edilen tanrılar arasındaydı. Fransız arkeoloğu Mariette kazılar sonucunda Denderah tapınağı kütüphanesini çıkartmıştır, ancak burası çok harap durumdadır. Sonraları güney Mısır'da Edfu'da yapılan kazılar iyi korunmuş olan «Papirus Evi»nin bulunmasını sağlamıştır. Duvarlardaki nişlerin küçük bir kütüphane düzenini hatırlattığı düşünülebilir. Girişin üzerinde kazılarak işlenmiş geniş bir palet ve iç kısmın duvarları üzerindeki metinlerde ise kâtiplerin kullandıkları ve mürekkebe batırılmak suretiyle yazı yazmaya yarayan uçlara benzer şekillerin sembolleri vardı.(22) Bütün bu yazıların en önemlisi, duvarların üzerine asılan ve deriden büyük bir rulo üzerine yazılmış «kitapları içine alan kasaların listesi» adlı kitapların kataloğudur.(23) Eserler oniki sandık (ilk katalog) ve yirmi iki sandık (ikinci sandık) şeklinde ikiye ayrılmıştı. Her sandıkte kaç kitap olduğunu bilmiyoruz. Yalnız ikinci katalogda büyü konusunda eserler bulunmaktadır.

---

21) J. E. Quibell, **The Ramasseum**, London 1898

22) F. Milkau, aynı eser, s. 13-22, Res 5-9, E. Chassinet, **Le Temple d'Edfou** III, Cairo 1938, s. 346.

23) Bu katalogdaki şekiller ve anlamları konusunda daha geniş bilgi için J. W. Thompson, **Ancient Libraries**, Berkeley 1940, s. 4-9. A.E.P. Weifall, **A Guide to the Antiquities of Upper Egypt**, 2. bs., London 1913.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 — Sümerler'de kütüphaneler

Uruk, Ur, Nippur, Lagaş, Kiş gibi Sümer şehirlerinde ortaya çıkartılan kil tabletler, bu çevrenin tarihi konusunda bize bilgi vermektedir. Onlarda da gene şehir hayatının merkezi tapınaktır, okul burada bulunmaktadır. Bunlar daha çok din ve devlet adamlarının yararlandığı kütüphaneler idi. Ur ve Uruk'da astronomi gibi bilimsel metinler bulunmasına rağmen, bunlar tapınak arşivi niteliğindedir. Uruk'ta 6000 tablet bulunmuş ve bunlardan 250 tanesi resmi belge konuları dışındaki konuları içine aldığı anlaşılmıştır. Ayrıca tapınakla ilgili işlerin düzenlenmesi ve tarım alanlarının işletilmesi konusunda ekonomik nitelikte dokümanlar bulunmuştur. Bazı metinler ise bir tapınak okulu bulunduğunu gösterir. Bunlar hem öğretici ve hem de kültür veren eserler idi.(24) Tello'da (Lagaş) III. Ur sülâlesine tarihlenen ve birbirleriyle bağlantılı olan iki ayrı odada 100.000 kil tablet çıkartılmıştır. Birincisi odadan çok bir koridoru andırmakta ve içindeki 30.000 tablet ile bir depo olduğu izlenimini vermektedir. Diğeri kapısız bir odadır. Bu arada Sargon (M.Ö. 721-705) ve onu izleyen krallara ilişkin belgeler de dikkati çeker. Bu tabletler konularına göre gruplara bölünerek düzenlenmişlerdi(25) Nippur'da bulunan M.Ö. III. ve II. bine ait 50.000 tabletten ilk odadaki (10x5 m.) tabletler duvar boyunca uzanan 50 cm. yüksek ve 35 cm. genişliğindeki ağaç raflar üzerine konulmuştur. İkinci odada ise çeşitli arşiv belgeleri bulunuyordu. Ayrıca «Tablet Tepesi» adı verilen ve çeşitli tabletlerin bulunduğu rahip-kâtiplerin evleri ortaya çıkartılmıştır. Modern araştırıcılar, buranın arşiv veya kütüphane olup olmadığı konusunda tartışmaktadırlar. Efsane, destan, atasözü gibi edebi türlerle ilgili tabletler de burada yer almaktadır(26)

3 — Babylonia'daki kütüphaneler

Babylonia şehirlerinden Kiş'te yapılan kazılar sonunda,

---

24) S. Langdon, **Excavations at Kish**, Paris 1924; A. Falkenstein, **Archaische Keilschrifttexte aus Uruk**, Berlin 1936.

25) E. de Sarzec, **Découvertes en Chaldée**, Paris 1854-1912.

26) M. Yastrow, «**Did the Babilonians Temples have Libraries?**», JAOS, 27. 1906, s. 149-152; H. v. Hilprecht, **Recent Excavations at Nippur**, Philadelphia 1899.

tapınaklarda içinde tabletlerin yer aldığı çok sayıda oda bulunmuştur. Burayı kral Hammurabi (M.Ö. 2003-1961) inşa ettirmiş ve Nabukadnazar II (M.Ö. 604-561) onartmıştır. Kiş belgeleri din ve yönetim konularındadır, fakat tasnif edilmemişlerdi. Odalarda çeşitli tür belgelerin yanında duvarlar boyunca yer alan urnalar içersinde bulunanlara da rastlanmıştır. Urnalar üzerinde, içlerindeki tabletlerin içeriğini gösteren işaretler görülmektedir. Sippar'da ise Hammurabi zamanına ait 70.000 kil tablet çıkartılmıştır. Berossos ve antik yazarlardan Plinius(27) tarafından kültür merkezi olarak gösterilen bu şehirde bulunan tabletler, burada bir tapınak okulu bulunduğunu gösterir. Burası tam anlamı ile bir arşiv niteliği taşıyordu. Yakınında bulunan Sippar-Asura tapınağında ise urnalar içersinde çok sayıda tablet ele geçmiştir. Sippar'ın özel nitelikli arşivinde ticari belgeler bulunmaktadır(28) 1933-1938 yıllarında kazılan Mari'nin krallık sarayında 20.000 tablet bulunmuştur. Bunlar siyasal yazışmalar ve ekonomik belgelerdir.

4 — Kappadokia bölgesindeki kütüphaneler

(Orta Anadolu'daki Assur Ticaret Kolonileri Çağı Arşivleri) Kayseri yakınındaki Kaneş, M.Ö. II. binde yani «Asur Ticaret Kolonileri Çağı» adı verilen devrede, Assur'lu tüccarların oturdukları bir şehir durumunda idi. Burada yapılan kazılarda Kaneş şehri Karum'undaki II (M.Ö. 1952-1872) ve IB (M.Ö. 1842-1792) tabakalarının bu çağı temsil ettiği anlaşılmıştır.(29) Bu iki tabaka arasındaki devre ise (M.Ö. 1872-1842) yangın tabakası ile ayrılmıştır. Assur'lu tüccarlar daha çok II. tabakada oturmuşlar, Ib'de ise şehir önemini kaybetmiş ve belki de sadece yerli halkın oturduğu bir yer haline gelmiştir. Koloni çağında, burada Assur hakimiyeti olup olmadığı konusunda tartışma bulunmaktadır.(30) Ancak Assurlular'ın şehre ticaret amacıyla geldik-

---

27) Plinius, NH, VI, 123.

28) V. Scheil, **Une Saison de Fouilles à Sippar**, Cairo 1902, s. 33-34.

29) T. ve N. Özgüç, **Kültepe**, 1949, s. 76 vd.; N. Baydur, **Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 1970, s. 37-59. Kronoloji konusunda tartışmalar için kitabın 54-59 ss. larına bkz

30) N. Baydur, **aynı eser**, s. 37-40.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri anlaşılmaktadır. Bağımsız olan Kaneş'in bu sırada Kuşsara Krallığı içersinde yer aldığı bilinmektedir.

Kaneş'de II ve Ib tabakalarında bulunan Asurca çivi yazılı belgeler bir arşiv niteliği taşımaktadır. Burada yere gömülü küpler içersinde bodrum katlarındaki sepetlerde ve yapının zemininde büyük gruplar halinde tarihe, büyücülüğe, ekonomiye, okul eğitimine ilişkin belgeler bulunmuştur. Bunlar, özellikle şehrin komşuları ile politik ilişkileri, yapılan ticaret, şehrin idare şekli, aile hukuku, ekonomisi, buradaki toplumun yapısı ve dili hakkında ayrıntılı bilgi vermektedirler.(31) Sayıca çok olan bu tabletlerin bazıları yıllıklar ve mektuplar şeklindedir.

Bu arşivdeki tabletlerden, özellikle Mugauvar duaları ve kral buyrukları konulara göre düzenlenmişlerdir. Buna rağmen sistematik bir düzenin varlığından söz edilemez. Çünkü ayin talimatı ve duaların yanında devlete ait antlaşmalar görülmektedir. Burada ayrıca sülâle olarak devam eden bazı kâtip adlarına rastlıyoruz. Tabletlerde **kolophon** (kitabı tanıtıcı kısa bilgi) yoktur. Bazılarında ise onların seri içindeki yerlerini belirtmek amacıyla tabletin üzerine işaretler konulmuştur. Babil dilindeki edebi metinlerin yanında epik ve mitolojik masalların bulunması, buranın kütüphane olarak nitelenmesine neden olmuştur. Kâtipler saray tarafından görevlendiriliyorlardı. Kil tabletlerin sarayda önemli bir yeri vardı. Kâtipler kil dışında tahta üzerine de yazmışlardır.(32)

5 — Hitit Arşivleri

Hititler'in başkenti olan Hattuşaş'ta bulunan çok sayıda tablet, Doğu ile kültürel, siyasal ve ticari ilişkileri ortaya çıkartmıştır. Büyük Kale'nin bulunduğu tepenin yamaçlarındaki A harfi ile adlandırılan, yapının yamaca yaslanmış ve içine güneyden girilebilen alt katı arşivin deposuydu. Bu katta iki büyük enine geçit, önünde buna dik bir oda (merdiven boşluğu) ve yanında dört uzun oda bulunmaktadır. İçersine güneyden girilen üstteki esas katın ise kil tablet arşivi ol-

---

31) N. Baydur, aynı eser, s. 48-54.

32) H. Otten, «Eski Şarkta Kütüphaneler», DTCFD, 19/3-4, 1961, s. 211.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğu sanılmaktadır. Bunun içersinde 3500 tablet yer alıyordu. Ayrıca Kalenin enbüyük yapısı olan ve D harfi ile adlandırılan yapının alt katının bir arşiv deposu, üst katının ise toplantı salonu olduğu kabul edilmektedir. D yapısı ile aynı sırada ve onunla çağdaş olan E yapısında da, içinde tabletlerin yer aldığı iki arşiv odası görülmektedir. Bunlardan başka Tapınak I'in karşısındaki L/17 yani «Yamaçtaki Ev» de dini metinlerin saklandığı bir arşiv binası idi.(33)

Zile'nin 20 km. güneyindeki Maşat Höyük, Hattuşaş'a bağlı Hitit merkezlerinden biriydi. Höyüğün 3. yapı katındaki Sarayın doğuya bakan 19 odasından ikisinde çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Batıya, portiğe bakan ve taş duvarları kerpiçle sıvanmış ve araları 50 cm. genişliğinde kerpiç ara duvarları ile bölünmüş iki odada, Boğazköy'dekiler dışında ilk kez ortaya çıkartılmış bir Hitit Saray arşivi bulunmuştur. Bulunan saray arşivindeki tabletler, daha çok Boğazköy'de oturan büyük kral ile bu küçük şehirdeki onun temsilcileri arasında sürdürülen yazışmaları ortaya koyar. M.Ö. 1400'e tarihlenen bu sarayın arşivi, Hattuşaş ile Maşat Höyük arasındaki yazışmaları içine alır. Özellikle ülkenin güvenliğini sarsan düşmanlar hakkında bilgi, tarla listeleri, çeşitli yerlerdeki kişilerin ve depolarındaki değerli eşya, yiyecek ve giyeceklerin listeleri vardır. Din ve edebiyat konularında metinler yoktur ve burası bir arşiv niteliğindedir. Tabletlerin altında duran kömürleşmiş ağaç parçalarından, yangından önce tabletlerin, Boğazköy ve Kültepe'deki gibi ağaç raflar üzerine düzenli bir şekilde yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.(34)

6 — Kuzey Suriye kütüphaneleri

Kuzey Suriye'deki Laodicea'da Ugarit yani yeni adı ile Raşamra şehrinde okul ile kütüphane yapıları bir aradadır. Çok dil bildiklerini sandığımız Ugarit bilginleri gerçekten dil çalış-

---

33) R. Naumann, **Eski Anadolu Mimarlığı**, Ankara 1975, s. 440, 443, Res. 570-574 Ayrıca bkz. K. Bittel, Die Ruinen von Boğazköy, Berlin 1927.

34) T. Özgüç, **Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar**, Ankara 1978, s. 7-8 ve 11-12. Ayrıca bkz. T. Özgüç, **Maşat Höyük II**, Ankara 1982, s. 5-6

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maları yapmışlardır.(35) İki dilli sözlükler düzenlemşlerdir. Akadca, Sümerce ve Hititce dillerini kullanmışlardır. Saray ve Tapınakta bulunan tabletler ekonomik ve dini belgeler, mektuplar, bilimsel konular, destanlar ile ilgiliydier. Bu tabletler gene saray ve tapınakların bunlara ayrılan depolarında saklanmaktadır.

7 — Assur kütüphaneleri

Assur devletinin başkenti olan Assur şehrinde W. Andrea'nın yaptığı kazılarda(36) Anu-Adad Tapınağının güney batısında çok sayıda tablet bulunmuştur. I. Tiglatplasar (M.Ö. 1116-1090) tarafından kurulduğu sanılan kütüphane veya devlet arşivi Babilce orijinal metinler ve onların Asurca kopyelerinden oluşuyordu. Kanunlar, efsaneler, büyücülük ve falcılık metinleri göze çarpmaktadır. Assur'da özel arşiv de bulunmuştur. Örneğin, «Büyücü Rahibin Evi»nde din ve destan metinleri, sözlükler ortaya çıkartılmıştır.

Ninova'da Austen Layard'ın kazısında ortaya çıkartılan(37) ve çoğunlukla Assurbanipal'in (M.Ö. 668-626) kütüphanesi olarak kabul edilen tablet deposu ise bazı yönleri ile arşivden çok kütüphane niteliği taşımaktadır. 30.000 kadar tabletten oluşan bu kütüphanede az sayıda resmi belgelerin (makbuz senetleri, toplama listeleri, resmi ve özel yazışmalar) yanında daha çok bilimsel ve diğer konular (tıp, astronomi, mitoloji, büyücülük ve edebiyat) yer alıyordu. Bunların yanında inşaatlarla ilgili bilgiler, mektuplar, omnialar sayılabilir. Bu kütüphanede bulunan tabletlerde kullanılan yazı ve dillerle ilgili dil açıklamaları, Asurca kelimelerin anlamları, Kaldeli bilgin ya da rahiplerin din ve bilim konusunda fikirlerini açıklayan Sümer-Akad dilleri sözcükleri, Asur dilinin sinonimler sözlüğü ve fiil çekimleri ile birlikte grameri, ideografik anlamları ve fonetik değerlerinin belirtildiği çivi yazısı işaretleri sözlüğü ve bu işaretlerin türedikleri ilkel hiyeroglifleri gösteren etimolojik söz-

---

35) D. Dringer, The Alphabet, London 1949, s. 195 vd.; Ayrıca bkz. C.F.A. Schaeffer, Ugaritica 1, Paris 1939.

36) W. Andrea, Das Wiedererstandere Assur, Leipzig 1938, s. 130, 133.

37) A. H. Layard, Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon, London, 1853, s. 344 vdd.; Ayrıca bkz. H. Rassam, Asshur and the Land of Nimrud, New York, 1897.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lük, Kalde dilinin özel deyimler ve ideografik ve fonetik kelimelerin eşdeğerini öğreten örnek tablolar ve atasözleri yer almaktadır. Bundan başka Ninova ve Babylonia kralları arasındaki diplomatik ilişkileri gösteren tabletler, inşaat yaptıran prenslerin pişmiş topraktan prizmalar üzerine yazdırdıkları tarihi nitelikteki annaller, saraydaki görevlilerin hiyerarşik listeleri, bölgelere göre Babylonia'nın kale, piramit, ırmak, şehir, dağ ve özel ürünlerini gösteren bir çeşit kataloğu da burada bulunmaktaydı. Babylonia, Mezopotamia, Suriye ve Filistin'in şehirlerinin, bitki ve minerallerin, mimarlık ve heykeltraşlıkta kullanılan tahta, taş gibi malzemelerin çeşitleri, Assur ve Babylonia bilim adamlarının bilgilerine dayanarak ve türlerine göre metodik olarak hazırlanmış hayvan çeşitleri, özellikle kuş türleri, parazit böcekler sınıflandırılmıştır. Kullanılış anlamına göre ağaç türleri, değerli taş ve minerallere ilişkin bilgi hep bu kütüphanenin tabletleri arasında yer alır. Nesneler için konuşulandan ayrı ideogramlar kullanılmış ve bilimsel bir nomenklatür oluşturulmuştur. Aritmetik ve astronomi de önemli inceleme konuları olmuştur.

Kuyuncuk tabletlerinde yıldızların kataloğu, gezegenler, ayın fazları, takvimler, mevsimler, güneş yılı, bir yıldaki bayramları gösteren takvim, içinde meteorolojik olayların yer aldığı çalışmalar tabletlerin her iki yüzüne de sıkışık olarak yazılmıştır. Bugün bu tabletlerden British Museum'da çok sayıda bulunmaktadır.(38)

Ayrıca bu kütüphane metin toplama ve bunlardan yararlanma yönünden de ilgi çekicidir. Assurbanipal geniş imparatorluk çevresi içersinde çeşitli yerlere **müstensihler (kopistler)** göndererek metinler toplattırmış ve Ninova'da bunları transkribe ettirmiş ve açıklamalı notlar koydurmuştur. Böyle bir çalışma ancak içinde çok dil bilen, kopistler dışında bilgin niteliğinde olan kişilerin çalıştığı bir **Scriptorium** ile sağlanabilmiş olmalıdır.(39) Bunu destekleyen orijinal Babylonio metinleri

---

38) F. Lenortmant, **Histoire ancienne de l'Orient jusqu'aux Guerre médique**, Paris, 1878, V. s. 160-169.; C. Bezold, **Catalogue of the Cuneiform Tablets of the Kouyounjik Collection of British Museum**, 5. c., London 1889-1890

39) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 2 vdd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulunmuştur. 24x16 cm. boyutlarında olan tabletlerin düzenlenmesi de sistematik bir çalışmayı gerektirmiştir. Kitaplar konularına göre seri gruplarına bölünerek numaralanmışlar ve seri adları taşımışlardır. Etiket adı verilen ve pek düzgün olmayan oval kil tabletler sayesinde kolaylıkla tablet görülebiliyor ve istenen parçalar bulunabiliyordu. Etiket ve kolofonlarda tabletin seri adı yer alıyordu. Belli bir tabletten sonra gelen diğer tabletin ilk satırı, tabletin seri içindeki numarası, bu kopyeye örnek olan orijinali hakkındaki yazı ve sahibinin adı burada okunabiliyordu. Bütün bunlar tabletten kolayca yararlanabilme açısından önemlidir. İyi bir toplayıcı, kitap sever olan Assurbanipal, saray çevresindeki okuyuculara ve araştırıcılara bu belgeleri açıklamakla açık raf sistemine de ilk adımı atmış olmaktadır.(40)

Kalah (Nimrud) koleksiyonunun ise Nabu-zukuh-gina adlı bir kütüphanecinin yönetiminde düzenlenmiş olduğu ve bu kişinin Sargon (M.Ö. 716) ve Sanherib (M.Ö. 684) zamanında görevli olduğunu öğreniyoruz. Bu tabletlerin özelliği de yazılmış oldukları eponim yılın adını, kralın hüküm sürdüğü yılı, ayını ve gününü belirtmesidir. Katalog eserin adını, satır sayısını, kapsamını, başlangıç kelimesini (incipit) içine alır. Bundan başka eserin içindeki önemli kısımlar bile belirtilmiştir.(41)

Assur'un başkenti Kalah'ta yapılan kazıda bir kuyu içersinde fildişi ve ceviz ağacından parçalar çıkartılmıştır. 35,5 cm. uzunluğunda, 14.3 cm. genişliğinde ve 1,3 cm. kalınlığında olan fildişi tabletlerin deliklerinden geçirilen sırım ile birbirine tutturulduğu anlaşılmıştır. Tahta tablet üzerine balmumu sürülmüş ve bunun üzerine de çivi yazılı bir metin bastırılmıştır.(42)

Bu arada Mezopotamya'da Urfa ile Harran arasında yapılan kazılarda bir arşiv bulunmuştur. Evin avlu duvarının dış tarafındaki edebi metinlerin Nergal'e ilişkin olduğu sanılıyor. Burayı kazan arkeologlara göre M.Ö. 610'daki Babylonia'lıların istilasından korunmak için alçak bir fırın kaidesi üzerine tabletler yerleştirilmiş ve etrafına şarap testileri dizilmiştir.(43)

---

40) H. J. de Vleeschauver, **History of Western Library**, I, Pretoria, 1963, s. 24 (Mousaion 70-74).

41) J. W. Thompson, **aynı eser**, s. 13.

42) H. Otten, **aynı eser**, s. 211.

43) S. Lloyd, N. Gökçe, AS, 3, 1953, s. 36'daki kazı haberleri. Ayrıca bkz. H. Otten, **aynı eser**, s. 201-211.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8 — Diğer bölgelerde kurulan kütüphaneler

Fenikeliler'in ve eski Yahudiler'in kendi krallık kütüphaneleri vardı. Bundan başka Girit, Kıbrıs gibi pek çok yerde edebî, bilimsel, din ve tarih konularını içine alan yazılı kil tabletler de bulunmuştur. Persler de kütüphaneler kurdular ve yazı aracı olarak papirus kullandılar. Darius I zamanında Persepolis'de benzer kurumları devam ettirdiler.(44)

9 — Arşivler ve teknikleri

Arşivlere belli başlı örnekler verdikten ve bunların özelliklerini belirttikten sonra, şimdi arşivcilik tekniği açısından onları incelemek gerekir. En eski arşivler depolar durumundaydı. M.Ö. III. binde Cemdet Nasr'da bu çeşit örnekler bulunmuştur. Bunlara Sümerce **é-dub-ba** (**é**: ev, **dub**: tablet ve **a**: genetiv eki) yani tablet evi deniliyordu. Bu kelime sümer didaktik şiirinde okul anlamında kullanılmış olduğundan, okul ile de ilişkili görülmüştür. Mühür anlamına gelen **kisib** kelimesinin eklenmesi ile **é-kisib-ba** yani mühür evi gene depo anlamında kullanılmıştır. **Bit-tuppi** ve **bit kunukki** Akadca kelimeleri de aynı anlamda idi. Böylece lengüistik yolla okul, depo ve arşiv kelimeleri arasında bağlantı kurulmuş oluyor. Daha sonraki arşiv yapıları ise Tello (Lagaş)'da olduğu gibi iki ayrı bölme durumunda ve Nuzi'deki gibi tapınağın esas salonunun bir duvarla ayrılmış arşiv odası halindedir. Bunlar arşivlerin artık bağımsız hale geldiklerini göstermektedir.(45)

Bu yerlerde korunan kil tabletlerin depolama yöntemi konusunda bazı bilgiler verelim. Özellikle III. Ur Sülâlesi zamanında Lagaş, Umma, Ur gibi şehirlerde bulunan tabletlerin sol ucunda birbirine yakın, tableti tablet kabına bağlamak amacıyla içinden sazdan ipliğin geçtiği küçük delikler vardı. Tabletlerin içine konduğu kaplara gelince, bunlar Sümercede **ga-dub-ba** (**ga**: kap, **dub**: tablet) yani tablet kabı anlamına gelmektedir. Nuzi özel arşivinde bulunan bakır çivilere dayana-

44) E. G. Browne, **A Literary History of Persia**, London-Leipzig, 1909.

45) M. Weitemeyer, «Archive and Library Tecnique in Ancient Mesopotamia», **Libri**, 6/3, 1956, s. 220-221. Karş.; W. F. Leemans é-DUB-ba dans les textes économiques de Larsa, **Revue d'Assyriologie**, XLVIII, 1954 s. 57-66; R. F. S. Starr, Nuzi, 1937-39, I, s. 101 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak, bu kapların tahta kutular olduğu sanılmaktadır.(46) Kalhu'da bulunan tuğladan dikdörtgen şeklinde kutular tablet kapları olarak nitelendirilmişlerdir. Ayrıca kamıştan yapılmış olan sepetlerin de tablet kapları olduğu kabul edilmiştir. Buna inandırıcı bir delil olarak III. Ur sülâlesinden kalma bir metinde **gi ga: im-sar** (**gi:** kamış, **ga:** kap, **im:** kil, **sar:** yazmak, yazılmış) yani yazılmış kil için sepetler veya tablet sepetleri kelimeleri ilgi çekicidir. Bu sepetlerin 40x50 cm. boyutlarında oldukları belirtilmektedir. Bu sepetlere etiketler de konuyordu. İlk kez III. Ur sülâlesinde konulan etikette, kabın tablet sepeti olduğu, tabletin içeriği, başlangıcı ve bitiş yılları belirtiliyordu.

Tabletlerin depolandıkları yerlerde 50 cm. genişlikteki kilden sekiler üzerinde durduklarını da Nippur, Lagaş gibi yerlerdeki buluntulardan öğreniyoruz. Ayrıca neme karşı korumak için **bitumen** denilen bir madde ile kaplandığını da biliyoruz.

Bu resmi arşivlerin yanında Hammurabi (M.Ö. 2003-1961) devresinde görülmeğe başlayan özel arşivlerde özel bir teknik kullanılmamakla beraber, tabletler küplerde korunuyordu. Babylonia ve Nippur Murashu ticaret evleri özel arşiv niteliğinde idiler.(47)

10 — Kütüphaneler ve teknikleri

Eski Doğu için arşivlerle yanyana yer alan ve onlardan pek belirli çizgilerle ayrılmayan, kütüphane diyebileceğimiz kurumlar vardır. Bu kütüphanelerde kâtiplerin çalışmalarına ve onların yetişmesine imkân hazırlamak için günlük çalışmalarda gerekli olan işaret listelerinin çıkartılması, hece listeleri ve sözcüklerin toplanması ve böylece yazı dilinin gelişmesi için gerekli çalışmalar yapılıyordu. Bunun sonucu olarak yazılı ürünlerin artması ve bunların gelecekte yararlanılmak üzere sak-

---

46) N. Schneider, Die Urkundenbehälter von Ur III und ihre archivalische Systematik, Orientalia, N. S. IX, 1940, s. 1-15; Ed. de Sarzec, Decouvertes en Chaldée 1884-1912, s. 435 vd.; G. Cros - L. Heuzey - Fr. Thoureau-Dangin, Nouvelles Fouilles de Tello, Paris, 1910-1914.

47) M. Weitemeyer, aynı yer. Ayrıca bkz.: L. Lagrain, Business Documents of the Third Dynasty of Ur Excavations, Texts III, 1937-47, U 3632, no. 842, U 9458 no. 858); P. Peters, Nippur or Explorations and Adventures on Euphrates II, 1897 s. 210 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lanması isteği ile önemli gelişmeler dikkati çekmektedir. Özellikle III. Ur sülâlesini izleyen devrede (M.Ö. 1931) Sümer dilinin yerini Sami dil almış ve bu yeni dil ile kült metinleri ve din dışı metinler (hukuk, tarih, v.s.) yazılmıştır. Daha sonra Babylonia kültürünü alan Assurlular da Babylonia metinlerini toplatıp, kopye ettirmişlerdir. Özellikle Sargon ve onu takibeden krallar (VIII-VII yüzyıllar) zamanında bu çabalar gelişmiştir.

İşte böylece gelişen kütüphaneler ile arşivlerin teknik yöntemlerinde büyük bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Fara'da bulunan piktografik bir tabletin bir tarafında işaret listesi, arkasındaki geniş bir çizgi ise tabletin içindeki konuları göstermekte ve kolofonun öncüsü sayılmaktadır. Zamanla bu tabletlerde tabletin ismini (ilk tabletin ilk satırı), eğer tablet bir serinin içersinde ise her bir tabletin seri içindeki adını, serilerdeki tablet sayısını ve bazen kâtip tarafından tabletin orjinaline benzeyip benzemediği konusunda verilen bilgiyi bazen kâtibin adını, bazen sahibinin adını içeren ve tabletin açıklamasının yapıldığı kolofon bulunur. Kütüphanenin teknik düzeni yönünden bilgi edinmemizi sağlayan kolofon her tablette bulunmayabilir. Yazılar, tabletin ön yüzünde soldan sağa dikey sütunlar halinde ve arka yüzde ise bunun aksi şekilde olduğundan, kolofon ve metnin başlangıcı arka ve ön yüzde tabletin aynı kısmında yer alıyordu. Kolofonlar, tabletler dizildiğinde okuyucu tarafından görülebilecek şekildeydi. Özellikle Hattuşaş kütüphanesinde, tahta masalar üzerinde dikey durduğunu sandığımız ve tutabilmek için bir taraflarının konveks olarak yapıldığı tabletler, R. Naumann ve K. Bittel'e göre yazılı olmayan uzun kenarlarından biri üzerine dayalı duruyor ve kolofonun bulunduğu köşe ve tabletin ismi yukarıya doğru dönük bulunuyor, kullanan da kolofonu kolaylıkla görebiliyordu.(48)

Aynı konuda olan tabletlerin gruplandırıldığı ve böylece bu gruplardan oluşan serilerin meydana geldiğini biliyoruz. Bir çeşit sistematik düzenleme olan bu seriler 20, 30, 40 veya 100 tabletten oluşuyordu.

---

48) H. Otten, aynı eser, s. 206; L. Laroche, «La Bibliothéque de Hattusa», **Archiv Orientalni**, 17/II, 1949, s. 17 vdd.; K. Bittel - R. Naumann, **Boğazköy - Hattusa**, 1952, s. 56 vd.; A. Falkenstein, **Archaische Texte aus Uruk**, 1936, s. 43.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kütüphanelerde tabletlerin düzenlenmesi konusunda kataloglar da yararlı olmaktadır. Örneğin Nippur'da bulunan İsin-Larsa sülâlesi devrine ait iki katalog Sümerce 87 farklı edebi eseri içine alır. Pennsylvania ve Louvre müzelerinde bulunmakta olan bu kataloglarda, aynı kâtibin elinden çıkmış 43 isim liste halinde yer almaktadır. S.N. Kramer'e göre, her iki katalogda verilen isimler aynı şekilde düzenlenmemiştir. İçinde gruplandırma ve seçmelerin yapıldığı göz önüne alınan bu katalog bir «shelflist» (raf listesi) olarak varsayılmakta ve tabletleri gruplar halinde toplamak için yer değiştirmelerin yapıldığı ve yeni bir kataloğun yazıldığı kabul edilmektedir. Assur'a ait diğer bir katalogda ise kendisi ile birlikte çalınan müzik aletlerine göre düzenlenmiş olan hymniaların satır sayıları verilmiş ve bunlar 5, 6, 8 lik tablet gruplarına ayrılmıştı. Katalogdaki grupların düzeni, kil sekiler üzerindeki düzenle aynıdır. Bunlar konu kataloğu ya da özel katalog olarak nitelenmiştir. Büyücülük konusundaki eserlerin listesini veren bir diğer katalog ise katalog örneği olarak dikkati çekmektedir.(49)

Tabletlerin kütüphanelerde depolanış şekilleri konusunda gene filolojik yoldan bilgi ediniyoruz. Sümercede **dub-lal** (**dub**: tablet, **lal**: taşıyan) kelimesi tabletlerin, üzerinde durduğu kil sekileri belirtmektedir. Arşiv için kullanılmış olan bu kelime Akadcada **girginakku** sözcüğü ile belirtilmiştir. Bu kelime **im-gu-lal** olarak yazıldığında (**im-gu**: kap) kabı taşıyan sıra anlamındadır. Yani hem kütüphane ve hem de kabı taşıyan sıra için kullanılmış oluyor. Bunun sonucu olarak da hem arşivlerde ve hem de kütüphanelerde kil sıralardan yararlanıldığını anlıyoruz.(50)

Korsabad'da tablet odası duvarlarında, boyutları 25x30 cm. ve 40-50 cm. derinliğinde ve 10 cm. kalınlığında duvarlarla bölünmüş, bulunuş şekiline göre tabletlerin içlerine konulduğunu sandığımız nişlere rastlanmıştır.(51)

---

49) M. Weitemeyer, aynı eser, s. 231-233. Bkz. S. N. Kramer, The oldest literary Cataloque, Bulletin of the Ameraican Schools of Oriental Research, No. 88, 1942, s. 10-19.

50) M. Weitemeyer, aynı eser, s. 225.; M. Weitemeyer, Babylonske og assyriske arkiver og biblioteker, 1955, s. 72.

51) M. Weitemeyer, aynı yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yazı malzemesi olarak kil tabletlerden başka, sonraları M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında özel bir yazı malzemesi çıktı. Bunlar balmumu kaplanmış tahta ve fildişi levhalar idiler. Üzerlerine çivi yazılı metinlerin hâkedildiği bu levhalar kitap gibi bir arada bağlanmışlardı. Nimrud (Kalhu) ve Assur'da örnekleri bulunan bu levhalarda açıklayıcı yazıt bulunmaktadır. Kolofonun yerini alan bu yazıt iç kapak (title-page) olarak nitelenmektedir. Bu levhaların depolanmaları da kil tabletlerinki gibi yapılıyordu.(52)

Bazı kolofonlarda (Assur'dan bir kolofon) tableti aşındırıp, kıranların tanrılar tarafından lânetleneceği bildirilmektedir. Ereh'te bulunmuş bir Babylonia kolofonunda ise tanrı Marduk'tan korkan bir kişinin tableti dışarıya çıkartmaması, kullanan kişilerin ellerinde uzun süre tutmamaları önerilmektedir.(53)

Bu kurumlarda arşiv ya da kütüphane memuru yerine baş kâtip ya da kâtipler kütüphaneci görevini üslenmişler ve yalnızca rahip sınıfı okuma-yazma ile uğraşmışlardır. Bu görev babadan oğula geçen bir üst sınıf mesleği olmuştur.

Nitelikleri ve teknikleri konusunda biraz bilgi vermiş olduğumuz bu arşiv ve kütüphaneler, konumuz olan Yunan ve Roma kütüphaneleri için temel olmuşlardır. Fakat eskiçağ kütüphanelerini biçimlendirecek kadar önemli rol oynayamadılar.

C — ESKİÇAĞDA KİTAP

1 — Kitabın yapıldığı malzeme

Konumuz olan eskiçağ kütüphanelerinin malzemesi olan kitap üzerinde kısaca bilgi vermek gerekir.

Eski Önasya kütüphanelerinin kil tabletlerinden sonra, eskiçağ kütüphanelerinde en çok kullanılan kitap malzemesi pa-

---

52) M. Weitemeyer, aynı eser, s. 232-233. Karş.: D. J. Wiseman, Assyrian Writing - boards, s. 3-13; M. Howard, Technical Description of the Ivory Writing - Boards from Nimrud, Iraq XVII, 1955, s. 14-20.

53) M. Weitemeyer, aynı eser, s. 230, Karş.; G. Offner, «A propos de la sauvegarde des tablettes en Assyro - Babylonia», Revue d'Assyriologie, XLIV, 1950, s. 139.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pirus olmuştur. M.Ö. III. binden itibaren, Mısır'da Nil vadisinde yetiştirilen ve **cyperus papyrus** adı verilen bu bitki **(bublos, biblos)** kitabın yapımında uzun süre kullanılmıştır. M.Ö. V. yüzyılda Mısır'dan Yunanistan'a geçtiğini sandığımız papirusa değişik adlar verilmiştir. Grekler papirus yaprağına **khartes**, papirustan yapılan ruloya **bublion** veya **kylindros**, Romalılar ise yaprağına **charta**, rulosuna da Latince **volvereden** (rulo yapmak) **volumen** demişlerdir.(54) Rulo haline getirmek için Latince **plicare** ve **complicare**, ruloyu açmak için de **explicare** kelimeleri kullanılmıştır. Günümüzde kitabın sonunu belirtmek için kullanılan **explicit** kelimesi de buradan türemiştir.(55)

Papirusun tarihi ve yapımı hakkında Plinius geniş bilgi vermektedir.(56) 3-6 m. uzunlukta olan bitkinin sapları ince dilimlere ayrılıyordu. Kesilen tabaka halindeki lifler birbiri üzerine dik gelecek şekilde yani sıra ile yatay ve dikey olarak konuluyordu. Bunların birbirini tutması için Nil suyu ile ıslatılıyor ve bu su sayesinde kolayca işlenip, yapışıyordu. Daha sonra kurutulan tabakalar presleniyordu. Bu sırada çıkan yapıştırıcı öz madde onların daha iyi sıkıştırılıp tutturulmasına yarıyordu. Bu arada yaprakların yükseklikleri değişikse alt ve üst uçlarından kesilerek ciltleniyordu. Elde edilen yaprağın yatay lifli olan tarafına düz **(recto)** dikey lifli olan tarafına ise arka **(verso)** yüz deniyordu. Bu parçalar yanyana eklenerek rulo elde edilmiş oluyordu.(57) Papirusa yazma işlemi bitince yapraklar ucuca konulur ve yapıştırılacak olan papirusun sol sayfa kenarı, kendinden önceki papirus ile ucuca konularak, onun sağ sayfa kenarına hafifçe yapıştırılıyordu. Bir rulo için birbirine yapıştırılmış yaprak sayısı, eskiçağda ortalama olarak 20 olarak belirleniyordu. Bu ölçüdeki bir rulo **scapus** denilen orta boy bir cildi oluşturuyordu. Fakat, Mısır'da 43.5 m.yi bulan rulolar da bulunmuştur.(58) Bu yapıştırma işlemine **kollan, diakollan, glutinare, adglutinare, conglutinare** gibi adlar

---

54) S. Dahl, **Histoire du Livre**, 2. éd, Paris, 1960, s. 17.

55) H. Leclercq «Le Livre», **Dict. d' Arch. Chrét, et de Litur**, Paris 1925-1935, süt. 1756.

56) Plinius, **NH**, XIII.

57) A. Lesky, **A History of Greek Literature**, London, 1966, s. 1.

58) G. Lafaye, «Liber», **Dict. des Antiq. Grec. et Rom.** Paris, 1877-1900 IV. s 1177.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veriliyordu.(59) Rulonun ilk yaprağına **protokollon** sonuncuya ise sona yapışmış anlamına **eshatakollon** denir.(60). Bu şekilde işlem gören papirus (**Khartes** veya **charta**) döğülür, pürüzleri fildişi veya deniz kabuğundan yapılmış aletle cilalanırdı.(61) Özellikle edebi metinler papirusun iç kısmına yani yatay liflere sahip önyüzüne yazılırdı. Böylece daha zarif bir biçimde olan kitap uzun süre dayanırdı. Bazen kitabın arka yüzü (**inversa charta**) da kullanılırdı.(62) İki yüzüne birden yazılmış rulolara **opistographos** denir ve bu tarz yazma toplum içinde ayıp sayılırdı. Bunlar daha çok müsvedde yazılardı, satılmazlardı. Plinius'a göre, yaprağı oluşturan şeritler arasında, yapıştırıldıktan sonra da küf lekeleri varsa ve mürekkebi emiyorsa bu papirus hatalıdır. Plinius iyi sonuç alınması için, içine birkaç damla sirke eklenmiş un zamkı, marangoz tutkalı (**glutinum fabrile**) ve papirusa esneklik veren zamkın (**cummis**) kullanılmasını önerir.(63)

M.Ö. VI. yüzyılda Yunanistan'a ithal edilmeğe başlanan, özellikle Roma'da geliştirilen papirusun, inceliğine, bünyesine, beyazlığına, cilasına ve boyutlarına göre çeşitli cinsleri vardır. Bunlar Plinius tarafından tarafından tarif edilmişlerdir.(64) Bunların en değerlisi **Hieratica** (**khartes hieratike charta hieratica**) denilen cinsidir. Kralî (**basilike, regia**) denilen bu tür, kutsal yazılar için kullanılmış ve İmparator Augustus'un adına üritelen **Charta Augusta** denilen cins ortaya çıkınca, ortadan kalkmıştır. Daha sonra, ondan daha geniş fakat daha az ince olan ve Augustus'un hanımı Livia adına üretilen **Liviana** cinsini biliyoruz. Bilinen papirus örneklerinden biri de **Charta amphitheatrica'dır.** İskenderiye yakınında üretilen bu cins, Roma'ya Fannius adlı biri tarafından getirilmiş ve daha da inceltilerek, yapraklar çoğaltılmıştır. Bu yöntemle **Fanniana** denilen tür elde edilmiştir. Roma'daki bu papirus imalâthanelerine **Officinae** deniyordu. Bir diğer cins de Sais'de değersiz kırpıntılardan üritelen, tokmaklama bile zahmetine katlanılmayan ucuz

---

59) Cicero, **Epist, ad Attic.** XVI, 6, 4.
60) Martialis, **Epigram,** II, 6, 3.
61) Cicero, **Epist. ad Quint,** II, 14 (56) 1.
62) Martialis, **Epigram,** IV, 86, 11.
63) Plinius **NH,** XIII, 81, 82; G. Lafaye «Papirus», **Dict. des Antiq Grec. et Rom.,** IV. s. 319-320; H. Leclereq, **aynı eser,** süt. 1759.
64) Plinius, **NH.,** XIII; Strabo, XVIII, s. 759-800; G. Lafaye, aynı yer.

Charta Saitica'dır. Kabuğa en yakın saf ve kalın liflerden yapılan ve kalitesine göre değil, ağırlığına göre satılan **Charta Taeneotica** da ünlüydü. Bir diğer türü de ambalajlama için kullanılan **Charta Emporetica (emporion)** idi. Böylece İskenderiyye'de, hatta Roma'da papirusun işlendiği anlaşılmaktadır. Bu türlerden Augustus ve Livia türlerinin karışımı yapılmıştır. Bu tür, büyük forma olarak tutunmasına rağmen yazışmalarda **Charta Augusta** tercih edilmiştir.(65)

Bu papiruslar İskenderiye'de Ptolemaios krallığına bağlı köleler tarafından üretilerek satışı yapılıyordu. Bu arada M.Ö. III. yüzyılda Roma'da kullanıldı. Romalılar papirus üreten çiftçileri desteklediler ve İmparatorluk süresince onun tüketimi arttı. Mısır'dan gelen papirus Ostia'ya oradan da Tiber nehri yoluyla, Roma'ya getirilip, burada **Horrea Chartaria** denilen doklara konuyordu. İmparatorun azatlı köleleri buraya gelen papirus için defter tutuyorlardı. Papirus balyasının ilk yaprağına **Protocole** denir ve bu kısma resmi damga basılarak gümrüğe tabi tutulurdu.(66) Papirus ticaretini yapan tüccarlara da **Chartopolae, Chartopsatae,** ve **Chartarii** deniyordu.(67) Mısır ile yapılan bu ticaret zor olduğu için papirus fiatları da yüksekti. İyi ürün alınamaması da bunu etkiliyordu. M.S. 301 de çıkan İmparator Diocletianus'un (M.S. 284-305) emirnamesine göre kitabın malolma fiatı «100 satır 40 denarius» **(C versus x L denarius)** olarak belirlenmişti. İmparator Aurelianus (M.S. 270-275) zamanında Roma'ya belli miktarda papirus verme zorunluluğu vardı. Firmus adlı biri Mısır'ı Aurelianus'a karşı ayaklandırmış ve Mısır'ın Roma ile ilişkilerini bozarak, bundan kendisi yararlanmıştır. Gelişen kitap ticaretine bağlı olarak hem müstensihlerin çalışmalarını hızlandırmak, ücretlerini belirlerken emeklerini değerlendirmek ve hem de yazılan metnin bütünlüğünü, gereksiz uzatma ve kısaltmalara yer vermeksizin, sağlamak amacıyla hece ve satır sayılarını belirleyen bir ölçüyü kabul etmek zorunlu olmuştur. **Stichometri** denilen bu ölçüye göre bir satırda ortalama 35 harf ve 16 hece bulunuyor-

---

65) Martialis, **Epigram.** XIV, 1; G. Lafaye, aynı yer; J. W. Thompson, aynı eser s. 61.

66) S. Dahl, **aynı eser,** s. 17-33

67) G. Lafaye, **aynı eser,** s. 320.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

du.(68) Ancak Hristiyanlığın yaygınlaştığı devrede, volumina ve codices için başka değer ölçüleri arandığından bu sayma adeti de kalkmıştır.(69)

Eskiçağda bu kadar geniş kullanıma sahip olan papirus, elimize ancak belirli yerlerde geçmiştir. Papirus buluntularına özellikle XIX. yüzyıl başında yapılan araştırmalarda Mısır'da Oxyrhynchus'da, Euphrates (Fırat nehri) yakınındaki Dura Europos'da rastlanmıştır. Yunan papirusları M.Ö. IV. - M.S. VII. yüzyıl arasına tarihlenir. En eskilerine örnek Abusir'de bir mezarda bulunan Miletos'lu Timotheus'un (M.Ö. 447-357) Persae adlı eseridir.(70) En eski metinlerden biri de M.Ö. 620 civarında yazılan ilk Yunan koro liriği yazarlarından Alkman'a ait papirusdur.(71) Özellikle M.Ö. III. yüzyılda Yunan papirus yazmaları çoktur. 1752 yılında Herculaneum'da Augustus döneminden Epikuros felsefesine ilişkin çok sayıda yazma bulunmuştur.(72) Üzerinde ençok çalışılmış eserlerden biri olan İlyada'nın en eski fragmanı ise I. yüzyıla tarihlenir. Aynı eserin en eski eksiksiz kopyesi ise Milano'da Codex Ambrosianus'da bulunan IV. yüzyıla tarihlenen nüshadır. Papirus M.S. VIII. yüzyıl ortalarından itibaren yerini kâğıda bırakmağa başlamıştır.(73)

Papirusdan sonra eskiçağda ençok kullanılan yazı malzemesi, koyun keçi ve dana derilerinden yapılan ve Yunanlılar'ın **diptherai** dediği parşömen (pergament)dir. Varro'nun, Pergamon (Bergama) kralı Eumenes II (M.Ö. 197-159) zamanında, Aleksandria (İskenderiye)'da kral Ptolemaios Epiphanes'in (M. Ö. 205-182) papirus üzerine ambargo koyması üzerine, Bergama'da derinin yazı malzemesi olarak icadedildiğini söylemesine karşılık(74) Herodotos, derinin çok daha önceden K. Asya'da yazı malzemesi olarak kullanıldığını belirtir.(75) Anlaşıldığına göre Bergama'da geliştirilme imkânı bulan deri (**Membrana Per-**

---

68) Plinius, Epist, IV, XI.
69) H. Leclercq, aynı eser, süt. 1770.
70) J. W. Thompson, aynı eser, s. 53.
71) A. Flacon, L'Univers des Livres, Paris, 1961, s. 76.
72) G. Lafaye, aynı eser, s. 1180.
73) A. Flacon, aynı eser, s. 76.
74) Varro ap. Plin. NH, XIII, 70.
75) Herodotos, V, 58.

gamena) bu şehirden adını almıştır. Önceleri yalnız tüysüz yüzlerine yazılan deri levhaları ucuca dikiliyor ve rulo halina getiriliyordu. Zamanla her iki yüzüne yazılan bu levhalar defter haline getirildi ve daha kullanışlı oldu. Parşömenin, papirusdan daha dayanıklı olması da önemli bir özelliği idi. Parşömen zamanla yaygınlaşmış ve Roma'ya Mallos'lu Krates tarafından getirilmiştir. Cicero zamanında oldukça çok kullanılır hale gelmiştir.(76) İmparator Diocletianus zamanında papirusun yerini almıştır. Parşömen kitap ticaretinde ve özellikle klâsik eserlerin yazımında gecikmiştir. Parşömeni ilk kez Martialis edebi metinler için kullanılmıştır. M.S. III. ve IV. yüzyılda artık parşömen, papirusun yanında kesin olarak yazı malzemesidir. V. yüzyılda yaygınlaşarak, Kilisenin hakimiyeti ile aynı zamanda tam bir zafere ulaşır. M.S. 372 yılında Constantinopolis (İstanbul) kiliseleri için parşömen üzerine 50 kopye yaptırılmıştı. IV. yüzyılda ise Filistin'deki Caesarea'da bulunan kütüphanede Acacius ve Euzoius adlı din adamlarının, Pamphilius'un düzenlediği papirus rulolarını (kitapları) parşömen üzerine geçirttikleri bilinmektedir. Özellikle IV. ve V. yüzyıllarda parşömen üzerine geçirilen bu metinler sayesinde eskiçağ dini literatürü kurtarılmıştır.(77)

Parşömen (membrana) tıraşlanarak tabakalar (**Hartia, fulla, folia**) elde edilir. Bu arada derinin tüyleri kazınır, sıcak suya konur, kurutulur ve sünger taşı ile cilâlanır.(78) Sayfa kenarları çizildikten sonra parşömen katlanarak formalar oluşturulur. Bunlar üstüste konarak dikilince de kitap şekli (**Codices membranae**) ortaya çıkmış olur. Bu kitap şeklinden ilk kez Flaviuslar zamanında söz edilmiştir. Dört yaprak ikiye katlanıyor ve her birine **diploma** (**diploma, diploun**: çift yapmak) deniyordu. Katlanarak elde edilmiş dört yapraklı bir deftere **quaternio** (**tetras, tetradion**) sekiz yapraklı olanına **paginae** denilmekteydi. Artık yaprak haline gelen parşömenin her iki yüzüne yazılıyordu. Yapraklar kitap haline getirilirken tüylü yüzler ile diğer yüzlerin karşılıklı gelmelerine dikkat ediliyordu. Kare şeklindeki ve **In quarto** denilen yapraklara edebi metin-

---

76) Cicero, **Epist. ad Attic.** XIII, 24.
77) G. Lafaye, **aynı eser**, s. 1180-1183.
78) S. Dahl, **aynı eser**, s. 13-17.

ler yazılıyordu.(79) Parşömenin en iyi kalitesi ince, pürüzsüz, üstün kaliteli genç kuzu ve oğlak derisinden yapılmış olanı idi. Parşömen, papirus gibi belli bir ülkede değil, heryerde üretilebildiği için daha kullanışlı idi.

Eskiçağda kitap yapımında parşömen ve papirus yanında başka malzemeler de kullanılmıştır. Örneğin iç yüzü balmumu tabakası (**mathe** veya **malta**) kaplı tahta levhalar (**pinakes, sanides, deltoi**) da Ortaçağda kadar kullanılmağa devam etmiştir. Balmumu kaplı tahta levhalar üzerine kalemle yazma işlemine **Pinaki ptokto** deniyordu.(80) Okulda öğrencilerin ve ressamların kullandığı panellere ise **Puzion** denirdi.(81) Tahta levhalar sicim ve kayışla bağlanıyordu (**pugillares, tabula**), okullarda not almak ve haberleşme için de bunlar kullanılıyordu. Alçı (**gypsum**) kaplı levhaya **leukosanti** denmekteydi.(82) Solon kanunları tahta silindirler (**aksones**) ve üçgen levhalara (**Kurbeis**) yazılmıştı.(83) Hesaplama, v.s. işlerinde kullanılan çanak çömlek kırıklarından başka, palmiye, ıhlamur ve bazı ağaç kabukları, yelken bezi de zaman zaman yazı malzemesi olarak seçilmiştir.(84) Hesiodos'un eserleri bakır kurşun levhalar ile tahtalar üzerine yazılmıştı.(85)

2 — Kitabın şekli

Papirusun kitap şekli genellikle rulo (Lev. I Res. 1, 2) (**Tomos, Kylindros**) idi.(86) Papirusu anlatırken, ruloyu oluşturan papirus tabakalarının nasıl yapıştırıldığından söz etmiştik. Bir rulo genellikle 6-7 m. uzunluğundadır. Sarılmış silindir şekilli rulonun çapı 5 - 6 cm. dir. yüksekliği ise 30 cm. kadardır. Papirusun rulo şekli M.S. III. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu şekil ilk zamanlar parşömen için de benimsenmiştir. Parşömenler de birbirine eklenmiştir. Üzeri balmumu kaplı tahta levha-

---

79) G. Lafaye, aynı yer.
80) Plinius, NH, XIII, C. XXI, 69 ve J. Platthy, Sources on the Earliest Greek Libraries, Amsterdam 1968, s. 43.
81) J. Platthy, Sources, s. 44.
82) J. Platthy, Sources, s. 41.
83) J. Platthy, Sources, s. 65
84) Plinius, NH. XIII, 69-70, 88.
85) J. W. Thompson, aynı eser, s. 51-52 ve G. Lafaye, aynı eser, s. 1177.
86) Diogenes Laertius, Vit. Phil, X, 26.

lar zamanla bir araya getirilmiş ve defterler oluşturulmuştur. Örneğin iki levhadan oluşan defterlere **diptycha** denirdi. Üç levhadan oluşanlara **triptycha**, daha fazla olanlarına ise **polyptycha** denirdi. Yazı malzemesi olarak parşömen yaygınlaşınca, balmumu kaplı tahta levhalar örnek alınarak, M.S. IV. yüzyılda, Roma İmparatorluk devresinde rulodan günümüzdeki kitap şekli olan kodekse **(codex, codices)** geçildi. Ticari metinler için rulo kullanılmağa devam ediyordu.(87) Değerli eserler için rulo kullanılırken popüler yayınlar için ucuz olması nedeniyle kodeksin kullanıldığı anlaşılmaktadır. II. yüzyılda papirus kodeks şekli ile kullanılmıştır. II. ve III. yüzyıllarda, bazı özel kullanımlar için çeşitli eserler kodekse yazılmıştı.(88) Kodeks şeklinin tam olarak benimsenmesi de Hristiyanlık ile birlikte olmuştur.(89) Kodeks yapılırken de ön ve arka yüzler aralarında karşılıklı gelecek şekilde düzenlenmişti.

3 — Kitabı tanıtan diğer özellikler

a — Sütunlar

Eskiçağda kitaplar ister rulo, şeklinde, ister kodeks şeklinde olsun, bazı özelliklere sahiptirler.

Bu kitaplarda yazılmış olan metinler, sütunlar (Lev. I Res. 3) **(Selides)** halinde düzenleniyordu. Roma Cumhuriyet devrinde belgeler, sadece rulonun tüm genişliği boyunca sütunsuz olarak yazılmıştı.(90) Sütunların arasında ve kenarlarında sayfa kenarları bulunur. Küçük papiruslarda sayfa kenarı kısmına not konmazdı. Belirtildiği gibi sütunlar papirusun ön yüzüne yazılırdı.

b — Kitap sayfa numaraları

Satırlar (lignes) sütunlara göre düzenleniyordu. Rulonun her yaprağında **(Kollema)** genellikle bir sütun vardı. Aynı duruma kodeks şeklinde de rastlanır. Sütunları numaralama ge-

87) Martialis, **Epigram.** I, 3; XIV, 184, 186, 188, 190, 192.
88) F. W. Bear, «Books and Publication in the Ancient World» **The University of Toronto Quarterly**, 14, 1945, s. 164.
89) S. Dahl, **aynı yer.**
90) Suetonius, **Caesar** 56.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

reği duyulmuştur. Üst veya altta marjın içine numara konuyordu.(91) Toplam sayfa sayısı ise ilk ya da sonuncu yaprağın üzerine yazılıyordu. Böylece toplam sütun sayısı ile, yaprak sayılarının tümü anlaşılıyordu. Sütun araların birbiri üstüne yapıştırılıyordu. Bir metinde satır sayısı genellikle aynı idi.(92)

c — Kitabın okunması

Bir ruloyu okumak için sağ elle tutulan rulonun, sol elle sol ucu çekilerek açılıyordu, (Lev. I Res. 4); (Lev. II Res. 1, 2). Buna Yunanca **analissein, anailein** ve Latincede **evolvere, explicare** denirdi. Kapanırken eski haline getirmek amacıyla, rulonun başlangıcı çene ile göğüs arasında tutuluyor ve sarılarak rulo kapanıncaya kadar iki el ile kuvvetle sıkılıyordu. Martialis, çok kullanılan rulolarda çene izi bulunduğunu belirtmektedir.(93)

d — Umbilicus

Ruloların daha iyi bir biçimde korunabilmesi için, papirus yaprağının bir ucundan, umbilicus veya **omphalos** denilen silindir şeklinde bir sopaya yapıştırılıyordu ve rulo buna sarılıyordu(94) Lev. I (Res. 2). Bunlar genellikle tahta ve kemiktendi. Umbilicus'un uçlarında, cildin yapraklarının korunması için boynuz veya düğme biçiminde **(cornua** veya **akromfolia)** ve boynuz ve düğme adı verilen küçük elma şeklinde çıkıntılı süsler vardı.(95) Bu boynuzlar bazen boyalı idi ve süsler vardı. (95) Bu boynuzlar bazen boyalı ve yaldızlıdır. Bazen yontuluyor **(circumcidere)** ve ponza taşı ile perdahlanıyordu **(pumicare)**. (96) Umbilicus, kitabın gerek okunurken ve gerekse okunduktan sonra rulonun sarılmasına yarıyordu. Bu nedenle umbilicusa sarılan rulonun ilk ve son levhası daha çok yıprandığından, bu kısma ayrıca çift levha konurdu. Bu kısmın uçları aşı-

---

91) Martialis, **Epigram.** VIII, 44.
92) G. Lafaye, aynı eser, s.1178
93) Martialis, **Epigram,** I, 66, 7; X, 93, 6 ve G. Lafaye aynı eser, s. 1180.
94) Martialis, **Epigram,** II, 6, 10; Lucianos, **adv. İndoct.** 7, 16.
95) Martialis, **Epigram,** XI, 107; Ovidius, **Trist.** I, 1, 8; H. Leclereq, aynı eser, süt. 1762.
96) Martialis, **Epigram** I, 66, 10; 117, 16; VIII, 72.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nıp kaybolabilirdi.(97) Umbilicus üzerine sarılı rulonun Umbilicusa kadar açılmasına **devolvere, adducere adumbilicum** yani «sonuna kadar okumak» denirdi.(98) İmparatorluk devrinde hem ilk ve hem de son yaprak umbilicusa tutturulmuştur.(99) Üzerine mektup sarılan sopalara ise **skytale** deniyordu.(100)

e — Cilt kavramı

Uzun metinlerin aynı ruloya yazılması her yönden zorluk doğuruyordu. İskenderiye bilginleri uzun ruloları küçük rulolara bölmüşlerdir. Yunanca **temein** (bölmek) fiilinden **tomoi**, Latince **tomus** kelimesi türemiş ve bu kelimeler sonradan batı dillerine geçmiştir. Böylece büyük boyutlu eserler, küçük parçalara bölünerek okuma kolaylığı sağlanmıştır.(101) Bu bölme işlemi daha önce de bazı eserlere uygulanmıştı. Örneğin Aristoteles, alfabedeki 24 harfi bu iş için kullanmıştır. Ayrıca bazı eserlerin sonunda bulunan satır sayıları kütüphane kataloglarına da yazılmıştı.(102) Aristoteles'in ezoterik eserlerinin (yalnız belli düzeyde kişilerin anlıyabileceği eserler) her biri ayrı önsözler ile tek bir ruloya konmuştur.(103). Her eserin ayrı bir ruloda yer alması benimsenmiş olurdu. Bir ruloya sığmayan büyük bir eseri oluşturan rulolar ise demetler halinde (**desmai, fasces**) bir araya bağlanmışlardır. Meydana gelen bu demete Yunanca **syntaksis, syntagma, soma, somation** ve Latince **corpus, corpusculum** gibi adlar verilmiştir.(104) Bu demet, kütüphanenin içinde ve özellikle **capsa** denilen kutuda, bölünmeden bir arada dururdu. Örneğin Homeros'un eserleri 48 ruloda toplanmış ve bir demet oluşturmuştur.(105)

f — İç kapak yerine kullanılan kolophon, kitap adı, etiket

Eskiçağda gittikçe daha çok kitap yazılması ve okuyucunun bunlara ilgisi artması sonunda, kitaba ayırdedici adlar konma-

97) J. W. Thompson, aynı eser, s. 55.
98) Martialis, Epigram., IV, 89, 1-2.
99) Martialis, Epigram, I, 66, 10 ve G. Lafaye, aynı eser, s. 1179.
100) J. Platthy, Sources s. 31, 37.
101) J. W. Thompson, aynı eser, s. 58.
102) J. W. Thompson, aynı eser, s. 72.
103) Ciceron, Epist. ad. Attic. IV. 16, 2.
104) Ciceron, Epist. ad. Attic. XVI, 3, 1; Epist. ad. Quint II, 13.
105) G. Lafaye, aynı eser, s. 1180.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sı gerekli olmuştur. En eski Yunan belgelerinde isim yoktur. Özellikle İskenderiye Kütüphanesinde Kallimakhos'un, yazar adını ve metnin ilk kelimesini esas alan tasnifleri ile, kitapları bundan böyle tarif etmek adet olmuş olmalıdır. Eskiçağda kullanılan kitaplarda eserin adı, yaprak, sütun ve satırların sayıları. kitabın sonuncu sütununun alt kısmında belirtiliyordu. Kolophon (**kolophon**) denilen bu kısım, müstensihlere ve kitapçılara yararlı olduğu gibi alıcıya da bilgi veriyor, eserin değerinin belirlenmesinde rol oynuyordu.(106)

Rulolar ya tek başına veya toplu halde ve kapalı (sarılmış) olarak dururken, herbirini ayırdetmek için üst kenarlarına, Yunanlılarda **sillybos**, Romalılarda ise **titulus** veya **index** denilen bir çeşit etiket konuluyordu. Bu kısım parşömenden yapılıyor ve genellikle rulonun dışına asılıyordu.(107) İskenderiye Kütüphanesinde ruloların küçük etiketlerinde isim, kitap sayısı, satır sayısı bulunuyordu. Yayımlayıcı da bu etiketler sayesinde kitabın boyutlarını ve fiatını görebiliyordu.(108) (Lev. II, Res. 3)

g — Kitap kılıfı, kutusu ve ciltleme

Rulo yaprakları öne **sicilia** denilen makasla eşitleniyor (**librum circumcidere, formare**), sünger taşı ile parlatılıyor (**purgare**) ve yapıştırıldıktan sonra özel yerlerde saklanıyordu.

Ruloların konduğu deriden kitap kılıflarına **diptherai** veya **sittubai** deniyordu. Bazen de kitap sadece bir papirus yaprağına sarılıyordu.

Ruloların genel olarak saklandıkları yerler, Yunancada **khartophulaka** veya **bibliotheke**, Latince **capsa** veya **scrinium** denilen kutulardı ve bunların üzerinde eserin adı yazılı idi, (Lev. III, Res. 1). Kutunun kapağı kalkınca cildin üzerinde isim görülebilirdi. İsimlerin yazıldığı parşömenden etikete **pittacia** deniyordu. Küçük bir band yardımı ile rulo kutudan çekilebiliyordu.(109) Bu kutular oyma ve kakmalar, altın gemmalar ile süslenmişlerdi. Kodeks de aynı şekilde **comisia** denilen süslü kap-

106) Martialis, Epigram, II, 8, 3; G. Lafaye, aynı eser, s. 1179.
107) G. Lafaye, aynı eser, s. 11779; S. Dahl, aynı yer.
108) Ciceron, Epist. ad Attic. IV, 46, 1; 8, a,2; Ovidius, Trist. I, 1, 7.
109) Ovidius, Trist. I, I. 109; H. Leclercq, aynı eser, süt. 1763-1764.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larda saklanırdı. Bu kaplar sayesinde kitap korunuyordu.(110) Çok ciltli eserler de demet halinde bağlandıktan sonra aynı kutuya konulabiliyordu.

Kodeks biçimindeki papirus kitaplar, daha iyi korunabilmek amacıyla ciltleniyordu. Alt ve üst kenarları (**frontes**) parşömen şeritler yapıştırılarak üstüste konarak, hepsi birlikte deliniyor ve bu delikten ip geçiriliyordu. Bu ipler parşömen bandlar şeklinde olabiliyordu. İplerle tutturulan kitap, deriden bir kutuya konularak, bunun üzerine de tahtadan bir levha konuluyordu. Cilt açılmasın diye **telamones ton biblidion** veya **lora** denilen kayışlar ile bağlanıyordu.(111) Yunan ciltçiliği konusunda bilgi az olmakla beraber Roma ciltçiliği daha iyi bilinmektedir. Cicero'nun mektuplarından, Juvenalis ve Martialis'in eserlerinde bu pahalı ciltlerden söz edilmektedir.(112) Seneca da kitabın dış süsüne önem veren meraklılar ile alay etmektedir.(113) Mısır mezarlarında VI. ve VIII. yüzyıla tarihlenen, kapağında süsleme izleri bulunan deriden ciltlere rastlanmıştır. Bu tür ciltler Mısır Kopt hristiyanlarınca da devam ettirilmişlerdir.(114) Kodeksi hem enine ve hem de boyuna çevreleyen bağlara **offendices** denir ve bu iş için ayrıca bakır kayışlar da kullanılırdı. İmparatorluk devrinde fermuar (**unci** veya **hamuli**) benimsenmiştir.(115)

4 — Süsleme

Kitapların hem içleri ve hem de ciltleri süsleniyordu. Yazı ve tezhip sanatına **scribere, illuminare** denirdi. Kitaplarda ayrıca yazarların resimleri bulunurdu.(116) İlk örnekler arasında Crateuas, Dionysios ve Metrodoros adında üç Yunan hekiminin, yazmış oldukları kitaplardaki bitkilerle ilgili açıklayıcı renkli resimler bilinmektedir.(117) Roma İmparatorluk devrinde Augustus'tan itibaren eserlerin başına yazarın portresini koy-

110) J. W. Thompson, aynı eser, s. 81-82.
111) H. Leclercq, aynı eser, süt. s. 1162-1163.
112) J. W. Thompson, aynı yer.
113) Seneca, **De tranquill animi** IX.
114) S. Dahl, aynı yer.
115) H. Leclercq, aynı eser, süt. 1767.
116) H. Leclercq, aynı eser, süt. 1766
117) Plinius, **NH**, XX, 8.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mak adet olmuştu.(118) Varro'nun 700 ünlü kişinin portresini eserlerine koyduğu da bilinmektedir.(119) Traianus ve Marcus Aurelianus'un sütun relyefleri de büyük boy papirus resimleri halinde çoğaltılmıştı. Bunlara rağmen resimli rulolar çok azdır. Değerli resimlere sahip kodeks sayısı azdır. Bunlar, şekil, resim, para, heykel tasviri gibi genellikle metinle ilgili resimlerdir. IV. yüzyıldaki Yunan ve Kopt yazmalarındaki renkli büyük harfle başlayan satır başları genellikle kırmızı küçük çengel süslü idiler. Bu **initiumlar** (başlangıç harfi) ilk örneklerdir.(120) Yazı ve sütunları sınırlayan çerçeveler bir cetvel **(kanon, regula)** ve küçük kurşun bir disk **(molibdos, plumbus)** ile çiziliyordu. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple (minium) yazılmıştı.(121) Yunan ve Latin papirus kitaplarında mürekkep ve calamus denilen kamış kalemler ile çizilen az da olsa figürlere rastlanmaktadır. Örneğin İskenderiye'de Eudoxus adı altında, bir astronomi makalesinde kırmızı geometrik desenler bulunuyordu.(122)

Papirus ve parşömenden yapılan rulo ve kodeks şeklindeki kitapların süslemeleri dışında, bizzat papirus rulosu da sanatta tasvir konusu olmuştur. Yazar ve magistratların elinde papirus rulosu tutar durumda tasvirleri yapılmıştır. Eskiçağda önemli görevlerde bulunan, toga giymiş kişilerin ellerinde atribü olarak papirus tomarı bulunuyordu. Ayrıca Musa'lar da aynı biçimde tasvir edilmişlerdir.(123)

5 — Kitap zararlılarından koruma

Kitap zararlıları olan güveler, zararlı böcekler ve küften, korumak amacıyla, papiruslar sedr yağına **(cedrium)** bulanıyor ve böylece pratik çözüm yolu bulunmuş oluyordu. Yalnız papirusun rengi biraz sararıyordu.(124)

---

118) Seneca, **De tranquill. animi** X, 7; Martialis, **Epigram.** XIV, 186; Plinius **NH** XXXV 81; Suetonius, **Domit.** 10.

119) Plinius **NH**, XXXV, 11.

120) S. Dahl, **aynı yer.**

121) Ovidius, **Trist.** I, 1, 7 ve G. Lafaye, **aynı eser**, s. 1179.

122) G. Lafaye, **aynı eser**, s. 1185.

123) G. Lafaye, **aynı eser**, s. 1180.

124) Vitruvius, **De architevtura** II, 9, 13; Ovidius, **Trist.** I, 1, 7; III, 1, 13; Martialis, **Epigram**, III, 2, 7 V, 6, 14; Plinius **NH** XIII, 86; H. Leclecq, **aynı eser**, s. 1764.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6 — Kitap yazımı ve yazı araçları

a — Kâtipler

Kitabı istinsah (kopye) eden kişiler yüksek eğitim görmüş kâtiplerdir. Yazılarının güzelliğine dikkat edilen bu kişiler satır sayısına göre ücret alıyorlardı. Onlar ayrıca tashih yapıyorlardı. Eleştirmenler ise sayfa kenarındaki kısma metni açıklayan ve yazanın stilini belirten açıklamalar koyarlardı. Bunlar özel işaretler de olabilirdi. Bir kitabı istinsah ettirmek isteyen zengin Roma'lı onu yazacak olan kölelerin bakımını sağlardı.(125)

b — Kalemler

Kitapların yazılması veya istinsah edilmeleri için özel kalemler kullanılıyordu. Balmumu üzerine daha çok fildişi, kemik veya demir gibi metallerden yapılan stilus'lar ile yazılırdı, (Lev. III, Res. 2). Papirus ve parşömen üzerine ise, günümüzde kullanılan kaleme benzeyen, yontulmuş ve Batı'da hemen hemen XII. yüzyıla kadar kullanılan Calamus adı verilen kamış kalemle yazılıyordu, (Lev. III, Res. 3). Bunların en iyileri Mısır ve Knidos'tan geliyordu. Özellikle parşömen üzerine yazmak için kartal, karga, kaz gibi hayvanların tüyleri **(penna)** da tercih ediliyordu. Kaz tüyü en beğenileni idi.(126)

c — Mürekkep

Eskiçağda kullanılan mürekkep **(atramentum)** hakkında Plinius bilgi vermektedir.(127) Çok dayanıklı olan siyah mürekkep papirus ve parşömene nüfuz edemediği için kolayca siliniyordu. Bu nedenle içine sirke katılmıştır. IV. yüzyıldan itibaren metalden kırmızı-siyah mürekkep yapılmıştır. Böylece hem siyah ve hem de kırmızı mürekkep eskiçağda kullanılmıştır, (Lev. IV, Res. 1). Kırmızı mürekkep daha çok isim ve başlıkların yazılması için seçilmiştir. Ayrıca Akdeniz'de yaygın olan mürekkep balığından elde edilen ve **Sepia** adı verilen mürek-

---

125) S. Dahl, **aynı yer.**

126) Henri-Jean Martin, **Histoire du Livre**, Paris, 1964, s. 1.

127) Plinius, **NH** XXXV, 41-43; J. W. Thompson, **aynı eser**, s. 69.

kep de siyah renkli idi. Aşı boyasından da kırmızı mürekkep elde ediliyordu.

7 — Kitapların yayınlanması

a — Halka okuma

Eskiçağda yazar, kitabını satış için kitapçıya vermeden önce onu dost ve yazarlara, meraklılara okurdu. M.Ö. I. yüzyıl boyunca yeni eserlerin halka okunması için yayımcılar, edebiyat amatörleri bir araya geliyorlardı. Bu şekilde dinleyicilerin eleştirileri alınmış oluyordu. Bunun için yazarlar, dostlarına **codicilli** denilen özel mektuplar göndererek davet ediyorlardı. Yabancılar için de anonslar **(libelli)** yapılıyordu. Portiklerdeki sütunlara afişler asılıyor, bunu gören meraklılar dinlemeğe geliyordu.(128)

b — Kitapçı - yayımcılar

Kitapların satışını yapan kitapçılar **(bibliopola)** M.Ö.. V. yüzyıldan itibaren Atına'da «**ta biblia**» adıyla bilinir. Kitap pazarı durumundaki bu kitapçılar kitapları şehrin, ülkenin içinde sattığı gibi dışarıya da ihraç ediyorlardı.(129) Roma'da kitapçıların hizmetinde ilk zamanlar eğitilmiş Yunan göçmen köleler **(servi litterati)** çalışıyordu. İmparatorluk ile beraber Roma ve onun dışında Argilentum, Brindisi, Lyon, Reims gibi diğer şehirlerde, şair ve yazarların devam ettiği kitapçıların sayısı arttı. Kapılarında kitap listeleri asılıyordu, yazar ile halk arasında yayımcılar önemli rol oynuyordu. Bu kişilerin belli bir kültüre sahip olmaları gerekiyordu. Onlar, yayınevinde çalışan katip ve tashihçileri kontrol eder, yıpranan metinleri onartır ve metinleri çoğalttırırdı. Klazomenai'lı Hegesibulos'un oğlu Anaxagoras (M Ö. 500-430) bazı diagram ve kesitlerle birlikte kitabı yayınlayan ilk kişi olarak bilinmektedir.(130) Yayımcılardan ise Atticus, Sosius kardeşler, Tryphon ve Atrectus ünlüleridir.(131) Popüler şairler halkın ilgisini çektiği için onların eser-

128) H. Leclercq, aynı eser, süt. 1768.
129) J. Platthy, Sources, s. 119, No. 51.
130) Diogenes Laertius, Vit. Phil. II, 11 ve J. Platthy, Sources, s. 50.
131) S. Dahl, aynı yer.

leri **bibliopola** tarafından daha çok çoğaltılıp satılıyordu. Lüks baskılar ayrı kitapçılarda satılıyordu. Atrectus gibi ucuz malzemeden popüler nüshalar satan kitapçılara **libertus** deniyordu.(132) Kitabın fiatı da malzemenin kalitesine göre değişiyordu. Bunun için 2 veya 4 sestertius ya da 5 denarius gibi bazı sayılar verilmiştir.(133)

c — Tashih

Kitapların çoğaltılması pekçok müstensih tarafından yapıldığı için metinlerde hatalar çıkabiliyordu.(134) Bu nedenle metinlerin tashihine **(akriboun, diortoun emandere)** gerek duyuluyordu. Satıcının, okuyucuya doğru nüsha verebilmesi için kitapçılar, bu nüshaları gözden geçirirlerdi. Bu iş için kitapçıların kendi tashihçileri **(diortotai)** vardı.(135) Noktalama işaretlerini ve paragrafları tashihçiler hazırlıyorlardı. İskenderiye'de hatasız nüshalar elde etmek amacı ile Aristarkhos'un belli bir sayıda işaret kullanılmasını önerdiğini biliyoruz. Suetonius'a göre **semaia** ve **notae** denilen bu işaretlerden 21 tane vardır. Bunlardan **d.ple (gramme)** veya iki kollu çizgi (>) bir açıklamaya, **obelos** veya (—), metnin arasına giren şüpheli bir mısraa, **asteriks** (X) tekrara, **antisigma** (Ↄ) sıra değişikliğine v.s. işaret ediyordu. İskenderiye'de üretilen bu metinlerde bu işaretler görülebilir.(136) Önceleri yazıda kelimeler birbirinden ayrılmadığı için bunları okumak da zor oluyordu. Ancak Attika nesrinde, Isokrates zamanında cümle sonlarına işaretler konmağa başlandı. Attik dramında **paragraphos** yatay çizgiler ile belirtilmişti ve konuşmacıların değiştiğini gösteriyordu.(137)

Böylece halka okunan eserler kitapçılar tarafından satışa çıkartılmadan önce gözden geçirilip, tashih ediliyor, gereken açıklamalar yapıldıktan sonra kitap yayınlanıyordu. Kitabın yayınlanması demek onun kopye edilmesi, afişlenmesi ve satışa

---

132) Martialis, **Epigram**, I, 117; H.L.M. Van der Valk, «On the Edition of Books in Antiquity» **Vigiliae Christianae**, 11, 1957, s. 8.
133) Martialis, **Epigram**, I, 117, 17.
134) Plinius, **Epist.** IV, 72.
135) Ciceron, **Epist. ad. Attic.**, XII, 53; XIII, 23, 2; Martialis, **Epigram**, X, 78, 12; Aulus Gellius, **Noct. Attic.** V, 41; VI, 20, 6.
136) G. Lafaye, aynı eser, s. 1185.
137) A. Llesky, aynı eser, s. 1-2.

çıkartılmasıdır.(138) Ancak yazarlar para kazanmıyordu, telif hakları yoktu. Bazı yazarlar eserlerini yayımlamak için bizzat kitabın masraflarını karşılıyorlardı. Kendi müstensihleri (kopistleri) olabilirdi. Yayınlamayı ifade etmek için **librum edere**,(139), **publicare**(140), **emittere**(141), **divulgare**(142), **pervulgare**(143), **proferre**(144), **foras dare**(145) gibi kelimeler kullanılmıştır. Kitabın çıkışına ise **exire** deniyordu.(146)

d — Palimpsest

Pahalı olan yazı malzemelerini daha iyi değerlendirmek amacıyla bazen onlara yazılı olan eski metinler siliniyor, yerine yenileri yazılıyordu. İlkin yazı balmumu levhalardan silinmişti. Bunun için yüzey, çakı ile kazınmış **(Psan)** ve üstüne yazılar yazılmıştı. Bu durumda levha **palin pseste (palimpsestus)** haline gelmiştir. Ancak papirus kırılır olduğundan, onu silip yeniden yazmak zordu. Yazı ıslak süngerle silinerek yeniden kullanılıyordu.(147) Bunlara **palimpsest** deniyordu. Zamanla kelime anlam değiştirmiş, yıkanmış ve tashih edilmiş, fakat kazınmamış papiruslara da bu ad verilmiştir.(148) Parşömen papirusa nazaran bu iş için daha elverişli idi. **Scalprum** denilen çakı ile kazınıyordu. Parşömenin pahalı olması nedeniyle eskiçağ metinleri kazınarak, onların yerine kutsal kitaplar ile kilise babalarının eserleri yazılmıştır. Ancak bazı kimyasal maddeler kullanarak kazınmış metinlerin bazıları sonradan okunabiliyordu.(149)

---

138) Plinius, **Epist**, V, XI, 3.
139) Ciceron, **Epist. ad. Attic**, XIII, 21.
140) Plinius, **Epist.** I, I, 1; V, 2.
141) Plinius, **Epist**, I, II, 6.
142) Ciceron, **Epist, ad. Attic**, XII, 40, 44, 47.
143) Ciceron, **Epist, ad. Attic.** XII, 45.
144) Ciceron, **Epist, ad. Attic.** XV, 13.
145) Ciceron, **Epist, ad. Attic.** XIII. 22.
146) Ciceron, **Epist, ad. Attic.** XVI, 21.
147) Martialis, **Epigram**, IV, 10; Suetonius, **Augustus** 85.
148) Ciceron, **Epist, ad. Fam.** VII, 18, 2; Ammiaus Marcellinus, **Rest Gest.** XV, 5, 12.
149) G. Lafaye, aynı eser, s. 1184.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. BÖLÜM

ESKİ YUNAN KÜTÜPHANELERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A — ARKAİK DEVİR - TİRAN KÜTÜPHANELERİ

1 — Peisistratos'un kütüphane kurma girişimleri

Yunanistan'da özellikle Attika'da yazılı belgelerin, M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren günlük hayatta kullanılan yazılar ve resmî belgeler şeklinde ortaya çıktığını biliyoruz. İlk edebiyat örnekleri olan destanlar ise M.Ö. 700 yılına doğru yazı ile saptanmışlardır. İlyada ve Odysseia gibi destanların M.Ö. 650 civarında bir araya getirildiğini öğreniyoruz. Bu çeşit yazılı belge ve edebiyat ürünlerinin içinde yer aldığı kitap topluluklarının bulunduğunu düşünebiliyorsak da, Atina Tiranı Peisistratos'un (M.Ö. 556-527) varlığını sandığımız kütüphanesi bilinen eski Yunan kütüphanelerinin ilki olmuş olabilir.

Tiran Peisistratos'un devresi Yunanistan'ın en parlak devirlerinden biri olmuştur. Ekonomik ve siyasal alanda ülkesini kuvvetlendirmiştir. Komşuları ve özellikle Samos tiranı Polykrates ile de iyi ilişkilerini sürdürmüştür. İç barış ve refahın sonucu olarak güzel sanatlara (mimari ve plastik sanatlar), edebiyata önem verilmiştir. Bu şanat ve edebiyat konularında belli bir şekilde İyonya kültürünün de etkisi kendisini hissettirmiştir(1).

Onun, özellikle edebiyata karşı ilgisini ve bu konudaki çabalarını kaynaklardan öğreniyoruz(2). Bu bilgiler onun kütüphane kurmuş olduğu konusunda bizi inandırıcı niteliktedir(3).

---

1) P. N. Ure, «Pisistratus», Oxf. Class. Dict. s. 695.

2) Athenaeus, Deipnosophistae I 3a; A. Gellius, Noct. Attic. VII, XVII, 1-2.

3) Cicero (De Oratore III, XXXIV, 137), Peisistratos'un akıllı, bilgili ve belâgatlı bir kişi olduğunu, edebiyatla ilgilendiğini, bu arada dağınık olan Homeros'un şiirlerini bugünkü şekle sokan ilk kişi olduğunu belirtmektedir. Pausanias da (Graeciae Descriptio VII, XXVI, 13), Peistratos'un

Homeros'un şiirlerinin toplandıktan sonra, Peisistratos'un İlyada ve Odessea nüshalarını çoğalttırdığı anlaşılmaktadır.(4)

Tiran Peisistratos, Homeros'un şiirlerini zorlama ile almamış, para karşılığında elde etmiştir. Yunanistan'a baştan başa uyarıda bulunarak, kendilerinde Homeros'un satırları bulunan herkesin, bunlar için kendilerine satır başına belli bir ücret ödeneceğini bildirmiş ve vermelerini istemiştir.(5) Ancak bu

---

çok dağınık durumda olan Homeros'un şiirlerini topladığını tekrarlar. Dieuchidas ise (Diogenes Laertius, **Vit. Phil.** I, 57) «Megara Tarihi» (**Megarikon**) adlı eserinde onun Homeros'u açıklığa kavuşturma konusunda çaba gösterdiğini söylemektedir. Megara'lı Hereas'a göre (Plutarkhos, **Bioi. Parel., Theseus,** XX, 2) Peisistratos, Hesiodos'un bazı mısralarını metinden çıkartmış, Homeros'unkine ise eklemeler yapmıştır. Bundan başka, eserdeki büyücülüğe ait gereksiz kısımlar, Homeros tarafından çıkartılmamış ise, bunun ancak Peisistratos'un derlemesi sırasında şiirin akışına yabancı olduğu için çıkartıldığını öğreniyoruz (J. Platthy, **Sources**, s. 101-102, No. 13).

Homeros'un parçalar halindeki şiirlerinin Peisistratos tarafından toplandığı çok zaman tekrarlanır (J. Platthy, **Sources**, s. 103, No. 15). Io Tzetzes, Peisistratos zamanında, yetmiş iki bilginin Homeros'u derlediğini, metinleri üzerinde çalıştıklarını, Homeros'u toplayan dört kişinin ise Epikonkylus, Atina'lı Onomakritus, Herakleia'lı Zopyrus ve Kroton'lu Orpheus olduklarını anlatır (J. Platthy, **Sources**, s. 105-107, No. 21-23). Aynı bilgiye Plautus scholiumunda da rastlanmaktadır. Peisistratos'un Ptolemaios Philadelphos'dan dört yüz yıl önce Homeros'un şiirlerinin dört çok ünlü ve bilgili adam olan Concylius, Atinalı Onomacritus, Herakleia'lı Zopyrus ve Kroton'lu Orpheus'un çalışmaları için elde edildiği tekrarlanmaktadır. (J. Platthy, **Sources**, s. 108, No. 25a) Aynı yerde, önce Peisistratosun, sonra ise Ptolemaios'un, Homeros'un şiirlerine emek verdiklerini, ancak daha sonra Aristarkhos'un bunları sadeleştirdiği, belirtilmiştir. Heliodoros, Cacius'un kınamış olduğu saçma bir tartışmayı da burada anlatır. Onun söylediklerine göre Homeros'u Peisistratos'un belirlediği yetmiş iki bilgili kişi tamamlamıştır. Bunların içinde ise en üstünü Zenodothos ve Aristarkhos idi. Halbuki Peisistratos ile Zenodothos arasında dört yüz yıldan fazla bir zaman bulunuyordu. Ayrıca Aristarkhos da, Zenodothos ve onun çağdaşı olan Ptolemaios'dan daha gençtir. (J. Platthy, **Sources**, s. 109, No. 25b). Io Tzetzes'de ve Plautus Scholiumundaki bazı kronolojik tutarsızlıklara rağmen, bunlar da Peisistratos zamanında Homeros'un şiirleri üzerinde çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Bir diğer belge de Atina'daki Peisistratos'un heykeli üzerine yazılmış olan ve önce dağınık durumdaki Homeros'un şiirlerinin Peisistratos zamanında toplandığını gösteren epigramdır (J. Platthy, **Sources**, s. 109-

arada paraya tutkuları olan bazı kimselerin ise sahte satırlar düzenledikleri bilinmektedir. Fakat bunları okuyucular ve eleştirmenler tanımışlardır. Bu satırları işaretleyerek, bunların hatalı ve sahte olduğunu belirtmiş ve bunların Homeros'un değersiz mısraları olduğunu söylemişlerdir.(6)

Edebiyat ve özellikle Homeros'un şiirleri ile bu kadar çok ilgilenen ve onları para karşılığında toplatan, düzeltme ve yayınlanmaları ile ilgilenen Peisistratus'un kütüphane kurduğu konusunda da kaynak bilgiye sahibiz. Aulus Gellius, Tiran Peisistratus'un serbest sanatlara(7) ilişkin kitaplardan oluşan bir kütüphaneyi Atina'da ilk kuran kişi olduğunu söylemektedir. Sonradan Atinalılar'ın büyük çaba göstererek bu kütüphaneye ilaveler yaptıklarını da belirtmektedir. Ona göre, daha sonraları Pers kralı Kserkses Atina'yı aldığı zaman sitadelin dışında bütün şehri yaktığı sırada (M.Ö. 480) tüm koleksiyonu alarak Persia'ya götürmüştür. Sonradan bunları kral Selevkos Nikator (M.Ö. 312-280) Atina'ya geri getirmiştir.(8) Aulus Gellius'dan sonra aynı bilgiyi tekrarlayan Sevil'li Isidoros, daha sonraki devir krallarının, özellikle Büyük İskender ve onun haleflerinin kütüphaneler inşa etmek ve bu kütüphaneleri kitaplarla dol-

---

110, No. 26). Daha sonra Eustathius da Peistratosun İlyada'yı bir araya getirmek için Aristarkhos ve Zenodothos gibi iki değerli gramerciyi görevlendirdiğini, eserin bu iki kişi tarafından kendi eğilimlerine göre düzeltildiğini söyler. Ayrıca sıkıcı olan uzun destanın bölümlere ayrıldığını da belirtir (J. Platthy Sources, s. 106, No. 24). M. Ö. III. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Zemodothos ile, M. Ö. II. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Aristarkhos arasında bir yüzyıl fark var ise, bu çalışmaların özü burada da kendini göstermektedir. Suda ise İlyada'nın çeşitli şiirlerinin destan şeklinde bir araya getirildiğini ve bu çalışmayı yönetenin Atina tiranı Peisistratos olduğunu açıklamaktadır (J. Platthy, Sources, s. 105-106, No. 20).

Strabon'un belirttiğine göre (IX, 1, 10), Peisistratos bir gemi kataloğuna da bazı satırlar eklemiştir. Peistratos'un ayrıca başka şiirleri de düzenlettirdiği bilinmektedir. (J Platthy, Sources, s. 99, No. 7).

4) J. Platthy, Sources, s. 101, No. 11.
5) J. Platthy, Sources, s. 105, No. 18.
6) J. Platthy, Sources, s. 105, No. 19.
7) «Serbest saantlar» deyimi ile Trivium (gramer, retorik, dialektik) ve Quadrivium (aritmetik, geometri, astronomi, müzik) emaçlanmaktadır. Bu bilgi dalları tüm Eskiçağ ve daha sonra da Ortaçağ boyunca geçerli olan eğitim sisteminde önemli rol oynamıştır.
8) Aulus Gellius, Noct. Attic. VII, XVII, 1-2.

durmak konusunda tecrübeli olduklarını belirtir. Kütüphanelere ilgileri açısından ise onların, Peisistratos'u taklit ettiklerini söyler.(9) Tertullianus da Ptolemaios Philadelphos'un kütüphanelerle ilgilendiğini ve bu yönden Pesistratos'u Philadelphos'un kütüphanelerle ilgilendiğini ve bu yönden Pesistratos'u taklit ettiğini belirtmektedir.(10) Çok sonra Hieronymus da martir Pamphilus'un, kütüphane için göstermiş olduğu çaba yönünden Peisistratos ve Phaleron'lu Demetrios'a benzemek istediğini iddia eder.(11)

Peisistratos'un kurmuş olduğunu sandığımız kütüphanenin kendisinden sonra oğlu Hipparhos tarafından da korunduğunu düşünebiliriz. Hipparhos'un kitaplarla ilgili olduğunu biliyoruz. Hipparhos, Musaeus'un yazılarını bozması nedeniyle, Pindaros'un öğrencisi olan şair ve müzisyen Hermione'li Iasus'un yakaladığı Onomakritos'u Atina'dan sürmüştü.(12) Ayrıca Hipparhos'un, Peisistratos'un oğullarının en akıllısı olduğunu, Homeros'un şiirlerini de Attika'ya tanıttığı ve rapsodları bu şiirleri okumağa zorladığını da öğreniyoruz.(13) Peisistratos ve oğlu Hipparhosun sanat ve edebiyat ile bu kadar yakından ilgili olmaları, onların kütüphaneye verdikleri önemi göstermektedir. Kültür merkezi olarak kendi saray ve çevrelerinde toplanan edebiyatçıların Homeros'un şiirleri ve diğer edebi konularda çalıştıkları ve bunları bir kütüphanede toplamış olmaları normaldir.

Peisistratos'un kütüphanesinin varlığı konusunda modern araştırıcılar farklı fikirlere sahiptirler. Onun kütüphane kurmuş olduğunu benimseyenler arasında C. Wendel(14), A. Parsons(15), E. Saglio(16), J.K. Gates(17) gibi önemli isimleri sayabiliriz. Kütüphane tarihinin söz sahibi yazarlarından olan

---

9) J. Platthy, **Sources**, s. 104, No. 16.
10) J. Platthy, **Sources**, s. 100-101, No. 10.
11) J. Platthy, **Sources**, s. 103, No. 14.
12) Herodotos, **Historiae**, VII, 6, 3.
13) Platon, **Hipparhus**, 228, B.
14) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 55; C. Wendel «Bibliotheken», **Reall. f. Antike u. Christ.**, 2, Stuttgart, 1954 süt. 238.
15) E. A. Parsons, **The Alexandrion Library**, New York, 1967, s. 8.
16) E. Saglio, «Bibliotheca», **Dict. des Antiq. Grec. et Rom.**, s. 707.
17) J. K. Gates, **Introduction to librarianship**, New York-Sidney, 1968, s. 13.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

H.J. de Vleeschauwer de bu fikri destekler. H.J. de Vleeschauwer, bu kütüphanenin varlığına inanmayan araştırıcıların, bu konuda bilgi veren ve güvenilmez bir kaynak olan Aulus Gellius'a güvenmedikleri için böyle düşündüklerini söylemektedir. Ona göre, böyle bir kurumu zaten tiranlar ötedenberi uygulamışlar ve Peisistratus da bu tutumu benimsemiş, böyle bir kuruluşu kendi prestij politikası için uygun görmüştür.(18) Peisistratos'un izlediği kültür politikasının reddedilmeyecek kadar açık olduğunu belirten araştırıcı, Alkmaionidlerle birleşen kral Kleomenes tarafından Hippias'ın Atina'dan sürülmesi ile Atinalılar'ın bu kütüphanenin yönetimini ellerine almalarından dolayı, bu kütüphanenin bir şehir kütüphanesi niteliğini aldığını kabul eder(19) Peisistratos'un kütüphanesinin varlığını kabul etmeyen araştırıcılar arasında J.W. Thompson(20), A. Hessel(21) gibi, Aulus Gellius'u güvenilmez bulanlar da vardır. Mc Garry(22) ve E. Johnson da(23) bu fikre katılmaktadırlar.

Yukarda uzun uzun açıklandığı gibi Peisistratos'un zamanında ve onun çabaları ile Homeros'un şiirleri toplanmıştır. Sarayında yer alan ve içine bu şiirlerin konmuş olması gereken, bir kütüphanenin kurulmuş olabileceği düşünülebilir.

2 — Samos Tiranı Polikrates'in kütüphane kurma girişimi

İyonya tiranlarının sonuncusu, zalim fakat yapıcı bir kişiliğe sahip olan Samos tiranı Polikrates (ölümü M.Ö. 522) Samos adasını geliştirdi. Burayı önemli bir ticaret merkezi yaparak, adadaki bayındırlık faaliyetlerini arttırdı. Gösterişli bir hayat süren Polikrates, kendi devrinde revaçta olan güzel sanatlar, mühendislik ve gemi inşaatçılığına önem vermekteydi. Yunanistan ile Mısır ve Asya arasındaki deniz yollarına hakim olan Samos adası denizcilikte ileri gitmişti. Bunun sonucu olarak gemileri ile ticaret ve ulaşıma hakimdi. Bu nedenle

---

18) H. J. de Vleeschauwer, **Jules César et l'Origine de la Bibliothèque Publique dans la Rome antique**, Pretoria, 1958, s. 19.
19) H. J. de Vleeschauwer, **History of Western Library** I/6, s. 43 vdd.
20) J. W. Thompson, **aynı eser**, s. 19.
21) A. Hessel, **A. History of Libraries**, New Brunswick, N. J. 1955, s. 2.
22) K. J. Mc Garry, **Communication Knowledge and the Librarian**, London 1975, s. 121.
23) E. Johnson, **History of Western Libraries**, New York, 1968.

çevredeki elyazmalarını kolaylıkla topladığını düşünebiliriz. Gene de bu konuda kesin birşey söyleyemiyoruz.

Athenaeus da P. Livius Larensis'in kitap koleksiyonundan söz ederken, Samos'lu Polikrates'in kütüphanesinin, Atina tiranı Peisistratos, Atina'lı Eukleides, Kyprus'lu Nikokrates, Pergamon kralları, şair Euripides, filozof Aristoteles, Theophrastos ve Neleus'un geniş kütüphaneleri ile birlikte, onun kütüphanesinden daha küçük olduklarını söylemektedir.(24) Athenaeus'un az da olsa verdiği bu bilgiye dayanarak Samos tiranı Polikrates'in kütüphanesi olduğunu veya kütüphane kurmak amacıyla çaba gösterdiğini sanıyoruz. L.H. Jeffery de onun kütüphanesinden söz etmektedir.(25) Carl Wendel de onun sarayında kurmuş olduğunu sandığımız kütüphanesinde şiir ve müzik konusunda kitapların bulunduğunu ileri sürmektedir.(26)

Samos tiranı Polikrates'i bir kütüphane kurucusundan çok bir kitap meraklısı ve kitap toplayıcısı olarak kabul etmek doğru olabilir. Athenaeus'a dayanan J.K. Gates(27), C. Wendel(28), ve J.W. Thomposn(29) gibi araştırıcılar da onu ilk kitap toplayıcılarından biri olarak kabul ederler.

3 — Herakleia Pontika Tiranı Klearhos'un kütüphanesi

Klearhos I (M.Ö. 390-353) Pontus Herakleia'sı (bugünkü Karadeniz Ereğli'si) tiranlarındandır. Genç yaşında Atina'ya gelen Klearhos, dört yıl süre ile Isokrates ve Platon'un öğrencisi olmuştur. Herakleia'ya dönüşünden sonra parti kavgalarına girmiş ve kısa zaman sonra sürgüne gönderilmiştir. Mithridates'in yardımı ile Herakleia'ya dönebilmiştir. M.Ö. 364/63 yıllarında zalim bir tiran olarak başta bulunan Klearhos, oligarşi taraflarını kovmuş ve onları öldürtmüştür. Tanrıya hizmet etmek amacıyla bilimin koruyucusu olan Klearhos'un ilk resmi kütüphaneyi kurduğu söylenir. On iki yıl başta kaldıktan sonra öldürülmüş ve yerine oğulları geçmiştir.(30)

---

24) Athenaeus, **Deipnosophistae**, I, 3a.
25) L. H. Jeffery, **The Local Script of Archaic Greece**, Oxford, 1963. s. 131.
26) C. Wendel, «Bibliotheken», **Reall. f. Antike u. Christ.** II, 1954, sü. 238.
27) J. K. Gates, aynı eser, s. 13.
28) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 55.
29) J. W. Thompson, aynı eser, s. 19.
30) K. Wickert, «Klearchos», **Kleine Pauly**, Cilt 3, 1969, sü. 227.

Memnon, onun, diğerlerinden önce, tiranların ününü yayan bir kütüphane kurduğunu söylemektedir.(31) Modern araştırıcılardan Herman Bengston tiran Klearhos'un ilk resmi kütüphaneyi kuran kişi olduğunu kabul etmektedir.(32) Carl Wendel ise Klearhos'un kütüphane kurma fikrini, Atina'da Akademia'da öğrenci olduğu sırada oradan almış olduğunu ileriye sürmektedir.(33) Bu bilgilere dayanarak onun kurduğu kütüphanenin kamuya da açılmış bir kütüphane olduğunu düşünebiliriz. Ancak bu konuda daha çok bilgiye sahip değiliz.

B — KLÂSİK DEVİR - ÖZEL KÜTÜPHANELERİ

1 — Eukleides'in kütüphanesi

Peleponez savaşlarından sonra Otuzlar Hükümeti kurulmuştu. Ancak Thebai'ya sığınmış olan Atina'lı demokratlar Tresibulos'un yönetimi altında Atina üzerine yürüdüler ve burayı zaptettiler. Bunun sonucu olarak «Otuzlar Hükümeti» devrilip «Onlar Hükümeti» kuruldu. Lisandrosun teşviki ile Atina'ya demokratik idare yeniden gelmiş oldu ve «Beşyüzler Meclisi» kuruldu. Bu sırada başa gelen «Onlar Hükümetinin» on arhonundan birisi de Eukleides'dir.(34) Eukleides, çevresi tarafından sevilen ve güvenilen bir kişiydi. F.G. Kenyon, onu Megara Okulunun kurucusu filozof Eukleides (M.Ö. 450-380) ile karıştırmaktadır.(35) Kendisine ilişkin fazla bilgimiz yok ise de, Atina'nın siyasal gücünün zayıf olduğu sırada, eski kanunların işlerlik kazanmasına önem verdiği ve demokrasinin kökleşmesinde olumlu katkısı bulunduğunu biliyoruz. M.Ö. 403 ve 402 yıllarında İon alfabesinin, Attik alfabesi yerine resmen kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır.(36)

---

31) J. Platthy, **Sources**, s. 158, No. 134.
32) H. Bengston, **Griechische Geschichte von den Anfangen bis in die römische Kaiserzeit**, 2 Aufl., München, 1960, s. 287.
33) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 59.
34) V. Ehrenberg, «Eucleides», **The Oxfl Class. Dict.**, s. 343.
35) F. G. Kenyon, **Books and Readers in Ancient Greece and Rome**, 2 ed. Oxford, 1951, s. 24.
36) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 58-57; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 45.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eukleides'in Athenaeus'un da sözünü ettiği gibi, kitap topladığını ve evinde bir kütüphane kurduğunu sanıyoruz.(37)

2 — Eutidemos'un kütüphanesi

Beşinci yüzyılda Atina'da yaşamış zengin bir kişi olan Diokles'in oğlu Eutidemos, büyük bir ilgi ile devrin tanınmış yazarlarının eserlerini toplamak için çaba göstermiştir. Kendisi sofistlerin büyük ölçüde etkisinde kalmıştır.

Ksenophon'un verdiği bilgiye göre Sokrates ile Eutidemos arasında bir konuşma geçmektedir. Bu konuşmada Sokrates, onun önemli yazarların eserlerini toplayıp toplamadığını sorar. Eutidemos ise toplamağa devam ettiğini belirtir.(38) Gene Ksenophon, Eutidemos'a toplamış olduğu bu kitapların, meslek olarak seçeceği bilim dalında kendisine yararlı olup olmayacağını sorar. Ayrıca kendisinde Homeros'un tam kopyesinin bubulunduğunu, bunun gerçek olup olmadığını da araştırır. Eutidemos ise az da olsa bulunduğunu belirtir.(39)

Böylece Eutidemos'un evinde ilgi duyduğu yazarların eserlerinden oluşan bir kütüphane bulunduğunu düşünebiliyoruz. Ksenophon'un verdiği bilgiden, evinde Homeros'un eserlerinin de bulunmuş olabileceğini sanıyoruz. Sokrates'in düşüncesine göre, kitap okumaktansa, bilgin bir kişi ile ilişki kurmak daha yararlıdır. Fakat Eutidemos Sokrates'in bu düşüncesine rağmen kitap toplamağa devam etmiştir.(40) Kaynaklarda açık bilgi olmadığı halde, bu kadar kitap toplamağa meraklı olduğunu öğrendiğimiz(41) bu genç sofistin (Eutidemos) kesinlikle evinde özel bir kütüphanesi bulunuyordu.

3 — Şair Euripides'in kütüphanesi

Atina'nın üçüncü büyük dramatisti olan Euripides'in (M.Ö. 480-406) bir özel kütüphanesi olduğunu öğreniyoruz. Anaksagoras ve sofistlerden Prodikas ile Protagoras'ın öğrencisi olarak felsefe ve hitabet öğrenmiştir. Sokrates ile dostluk kurmuştur. Yirmi beş yaşında iken şair olarak ün yapmıştır. Yaşlanın-

---

37) Atanaeus, **Deipnosophitae**, I, 3a. Bkz. «Peisistratos'un Kütüphanesi
38) Ksenophon, **Memorabilia** IV, II, 8.
39) Ksenophon, **Memorabilia** IV, 2, 10.
40) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 57.
41) H. J. de Vleeschauwer, **aynı yer.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ca Atina'dan ayrılıp Makedonya'daki Pella şehrine kral Arkhelaos'un sarayına gitmiş ve orada ölmüştür. Eserlerindeki prologos ile olayların düğümünü çözen **deus ex machina** (oyun sırasında gökten iniyormuş gibi sahnenin üst kısmından indirilen ve olayı çözen tanrı) kendi buluşlarıdır. Eserlerinde sofistlerin etkileri de görülen Euripides gerçekçi bir biçimde insan tutkularını dile getirmiştir. Elimize geçen on sekiz tragedyasının en önemlileri arasında Iphigenia Aulis'de, Iphigenia Tauris'de, Fenike'li kadınlar, Medeia, Hippolytos, Herakles, Alkestis, Bakkhalar'dır.(42)

Euripides'in kitaplara çok düşkün olduğu ve zamanının çoğunu Salamis'de çalışarak ve yazarak geçirdiği bilinmektedir. Kitap topladığını ve bir kütüphaneye sahip olduğunu sanıyoruz. Zaten M.Ö. V. yüzyılın ikinci yarısında kişilerin kitap okumak(43), kütüphane kurmak ve kitap toplamak(44) gibi işlerle uğraşması yaygındı ve eğitime önem veriliyordu.(45) Athenaeus da bu kütüphanenin varlığından söz etmektedir.(46) Zamanında okuma ve kitap ticaretinin yaygın olduğu bir devrede onun da özel bir kütüphane oluşturduğunu anlıyoruz. Devamlı yanında bulundurduğu kâtibi ve aynı zamanda kölesi olan Kephisophon, muhtemelen onun için kitapları istinsah ediyordu.(47) Komedi yazarı Aristophanes de Euripides'in aşırı kitap merakı ile alay etmektedir.(48) Böylece Euripides'in bir kütüphanesi bulunduğu kesin görünüyor ise de ne yazık ki bu konuda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.

C — İKİNCİ KLÂSİK DEVİR

1 — Özel kütüphaneler

a — Hatip Demosthenes'in kütüphanesi

Lukianos'dan, bir kütüphaneye sahip olduğunu öğrendiği-

42) Hense-Leonard, **Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi**, İstanbul, 1948, s. 44-46.
43) Aristophanes, **Ranae**, V, 52.
44) Kenophon, **Memorabilia**, IV, 2, 8.
45) W' Q. S. Schmidt, **Geschichte der Griechischen Literatur**, 3/I, s. 13.
46) Athenaeus, **Deipnosophistae**, I, 3, a. Bkz. «Peisistratos'un Kütüphanesi»
47) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 57; Ayrıca bkz. A. Hessel, **History of Libraries**ğ 1955, s. 3.
48) Aristophanes, **Ranae**, 938-945.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miz Demosthenes (M.Ö. 384-322) eskiçağın en büyük hitabet ustasıdır. Atina'lı hatip Demosthenes, Isaeus'dan hitabet dersleri almış ve hukuk konusunda bilgi edinmiştir. Çok etkili bir şekilde söylenen demegorialarında memleketine, düşman olanlara nefretini yansıtarak dış politikaya karışmıştır. Yunanistan'ı Makedonia kralı II. Philip'in (M.Ö. 359-336) boyunduruğu tehlikesine karşı korumak için verdiği bu söylevler, çağlar boyunca en güzel hitabet örneklerindendir. Aigina'ya kaçan Demosthenes İskender'in ölümü üzerine Atinalılar tarafından Atina'ya çağrılarak Makedonia'ya karşı sürdürülen hareketin başına geçirilmiştir (M.Ö. 322). Ancak Antipatros'un Atina'yı ele geçirmesi ile, Makedonia'ya karşı mücadelede bulunmuş olanlar arasında Demosthenes de Kalaureia adasındaki Poseidon tapınağına sığınmış ve orada intihar etmiştir (M.Ö. 322) Hitabet ve düşünce yeteneklerine sahip olan Demosthenes'in güçlü hafızası, çalışkanlığı, etkileyiciliği, ahlâkı, ciddiyeti, dürüstlüğü ve büyük yurt sevgisi onun söylevlerini güçlü kılmıştır.(49)

Bu büyük hatibin kendi eserlerini ve Thukydides'den istinsah ettiklerini ve diğer kitapları içine alan bir kütüphanesinin bulunduğunu, Lukianos'un verdiği bilgiye dayanarak tahmin edebiliyoruz.(50) Lukianos'u kendi diline çeviren ve yayınlayan A.M. Harmon ise yaptığı açıklamada, Demosthenes'in bizzat kendi eli ile Thukydides'in eserlerini istinsah ettiğini ve ayrıca Aristoteles'in kütüphanesinden edindiği kitapların da bulunduğunu belirtmektedir.(51) Ancak Demosthenes'in bu kütüphanesinin büyüklüğü ve niteliği hakkında diğer kaynaklarda hiçbir bilgi olmadığı için bir fikir yürütemiyoruz. Modern araştırıcılar da böyle bir kütüphanenin varolabileceğini ileri sürmektedirler.(52)

b — Speusippos'un kütüphanesi

Kütüphanesinin olduğunu öğrendiğimiz Speusippus, Platon'un Akademi'sinde onunla birlikte çalışmış ve kendisinden sonra da M.Ö. 347-339 arasında Akademi'nin başına geçmiştir.

---

49) Hense-Leonard, aynı eser, s. 110-114.
50) Lukianes, Adv. İndoct. 4.
51) A. M. Harmon Lukianos, III, s. 178-179 dipnot (Loeb).
52) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 45.

Aynı zamanda Platon'un yeğeni olan Speusippos'un(53) çok sayıda eser yazdığı, fakat bu eserlerin ancak parçalar halinde daha geç devir yazarlarında günümüze kadar gelebildiği görülmektedir. Bunlardan çıkardığımız bilgiye göre Speusippus daha çok bilginin ampirik yönü ile uğraşmıştır. Özellikle biyoloji dalında incelemeler yaparak kitap yazmıştır. Bu kitap parçalar halinde bize kadar gelebilmiştir. Bu eserinde, birbirleriyle benzerlik yönünden, farklı hayvan ve bitki türleri tasnif edilmiştir. Speusippus, matematik teorisi ve etik konusunda da çalışmalar yapmıştır.(54)

Diogenes Laertius(55) ve Aulus Gellius'un(56) verdiği açık olmayan bilgilerden, Speusippus'un bir kütüphanesi olduğu izlenimi uyanmaktadır. Ancak bu konuda kesin bir hükme varmak için daha başka bilgilere ihtiyacımız olduğu açıktır. Bununla beraber Aristoteles'in bu kitapları almak için verdiği paranın yüksek olması, Speusippus'un kitaplarının ya çok değerli veya sayıca fazla olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çünkü John C. Rolfe'un açıkladığına göre de bu para yüksekti. Bu sırada Martialis'in Epigraminin birinci kitabı 700 satırdı ve beş denarius ediyordu. Daha ucuz olan baskılar ise altı ile on sestertius arasında satılıyordu.(57)

2 — Filozofların ve Felsefe okullarının kütüphaneleri

a — Platon'un kütüphanesi

Eskiçağ filozoflarından Platon (M.Ö. 427-347) Atina'nın Perikles'den sonraki sanat ve edebiyat alanında eriştiği parlak kültür döneminde iyi bir eğitim görmüştür. Platon, Herakleitoscu Kratylos'dan ders almıştır. Ancak Sokrates ile ilişki kurmasından sonra ondan çok etkilenmiştir. Eserlerinde onun etkisi kendini gösterir. Sokrates'in ölümünden sonra Megara'ya Eukleides'in yanına gitmiş ve daha sonra Atina'ya dönerek dersler vermiştir. Sonra da Mısır, İtalya ve Sicilya'ya geziler yap-

---

53) H. Berve, Eskiçağ Tarihine Dair Altı Konferans, İstanbul, 1958 s. 24.
54) G. C. Field, «Speusippus», Oxf. Class. Dict., s. 856.
55) Diogenes Laertius, Speusippus, IV/5.
56) Aulus Gellinus, Noct. Attic. III, XVII.
57) J. C. Rolfe, Aulus Gellius, Nost. Attic. III, XVII.'deki açıklayıcı bilgi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mış ve özellikle Güney İtalya'da Pythagorascıları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Böylece Sokratesci ve Pythagorascı düşünceler onu etkilemiştir. Syrakusai'da bulunduğu sürede kralın akrabası Dion ile yakınlık kurmuştur. Dion, yaptığı siyasi reformun plânlamasında, kendisine hayranlık duyduğu Platon'dan yararlanmıştır. Daha sonra Sicilya'dan dönen Platon Atina'da ünlü okulu Akademia'yı kurarak, buranın yönetim ve öğretimi ile uğraşmıştır. Platon'un bir problem düşünürü olduğu felsefeciler tarafından kabul edilmektedir. Sokrates'in etkisinde düşünüp yazdığı döneme «Sokrates'ci dönem» denilmektedir. Bu dönemde sadece bilgi ve erdem sorunları ile uğraşmıştır. Ancak bu dönemi aşarak kendi görüşüne ulaşmıştır. Sokrates'den ayrılarak kendi felsefesine doğru ilerlemesi ile, kendi felsefesinin temel görüşü olan idea öğretisine ulaşmıştır. Sofistlerin dünya görüşü ile tartışmak isteği onu bu düşünceye yöneltmiştir. Platon, erdem kavramını hem kişiler ve hem de devlet yönetimi için geçerli görmüştür. Doğa felsefesi ile de uğraşan filozof, hayatının son döneminde ahlâk sorunları ile ilgilenmiştir. Matematik de ilgisini çekmiş ve evrenin matematik bir düzeni olduğuna inanmıştır. Kurduğu Akademia'sında uzun yıllar çalışan Platon, değerli bilginlerin yetişmesini sağlamıştır. Bu kişiler, Platon'un idealist dünya görüşü ile ampirik bilimleri bağdaştırmağa çalışmışlardır. Özellikle değerli bir filozof olan Aristoteles de bunların başında gelmektedir. Ploton'un en önemli eserleri Apologia, Protagoras, Politeia, Gorgias, Menon, Phaidon, Phaidros, Timaios, ve Nomoi'dur. Onun otuz beş kadar eserinden otuz dördü dialog şeklindedir. Bunlar arasında bir de Apologia (Sokrates'in savunması) bulunmaktadır. On üç mektupluk bir koleksiyonu da vardır.(58)

Kaynaklarda Platon'un kitap topladığına ilişkin hemen hemen aynı nitelikte bilgiler bulunmaktadır:

Hicivci Timon yazmış olduğu **Sillos** (Hiciv) adlı eserinde, Platon'un Pythagoras felsefesi ile ilgili bir kitabı büyük bir para karşılığında satın aldığını ve bu kitaptan Timaeus'un dialoğunu derlediğini söyliyerek, onu hicveder.(59) Satyrus ise, Pla-

58) M. Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 3. bs. İstanbul, 1974, s. 65-67.
59) Aulus Gellius, **Noct. Attic.** III, 17.

ton'un Sicilya'daki dostu Dion'dan yüz mina karşılığında Philolaos'un Pythagoras doktrini ile ilgili üç kitabı kendisi için satın almasını istediğini söylemektedir.(60) Hermippus da Platon'un, Philolaos'un yazmış olduğu bir kitabı kendisi Sicilya'lı Dion'un sarayına gittiği zaman Philolaos'un akrabalarından kırk gümüş aleksandrin minasına satın almak suretiyle ele geçirdiğini ve ondan Timaeus'u transkribe ettiğini belirtmektedir. Hermippus, diğer kişilerin ise, Platon'un bu kitabı Philolaos'un genç müritlerinden birini hapisten kurtarmak için Dionysios'tan bir hediye olarak kabul ettiğini söylediklerini açıklamaktadır. (61) Aulus Gellius da buna yakın bilgi vermektedir. Ona göre, Platon çok az parası olan bir kimse olmasına rağmen, Philolaos'dan on bin dinar karşılığında üç kitap satın almıştır. A. Gellius diğer bazı yazarların ise bu parayı kendisine dostu Sirakusai'lı Dion'un vermiş olduğunu söylediklerini de eklemektedir.(62) Diogenes Laertius ise, Kroton'lu Philolaos'un Pythagorascı olduğunu ve Platon'un, Dion'dan kendisi için Pythagorascı incelemeleri satın almasını rica ettiğini ileri sürmektedir.(63) Platon'un Dion aracılığı ile bazı kitapları elde etmiş olduğu konusunda antik kaynaklarda verilen bilgi inandırıcıdır. Platon'un dostu olan Dion, Syrakusai tiranı I. Dionysios'un kayın biraderi idi. Platon M.S. 388 de, Sicilya adasında yaşayan Yunanlılar'ı yakından tanımak amacıyla, oraya bir gezi yapmıştı. Burada genç Dion ile tanışmış ve aralarında büyük bir dostluk başlamıştı. Bu tarihten itibaren Platon'un fikirlerini benimseyen Dion, bunları uygulama alanına koymak istedi. Bu amaçla hayatı boyunca Syrakusai'da mücadele etti. Dion'un büyük bir serveti olduğu da bilinmektedir. Servetini bu iş için harcamıştır. I. Dionysios'un ölümünden sonra başa geçen II. Dionysios da, Dion'un telkinleri ile Platon'u Syrakusai'daki sarayına çağırdı (M.Ö. 367/66). Bu dönemde etkin olan Pythagorascı filozofların başı Archytas ile Dionysios'un dost olmasına Platon aracılık etti. Bu filozof Sofistes ve Politikos gibi eserlerini tirana gönderdi. M.Ö. 361 de Platon Syrakusai'a davet edildi. Platon'un, Syrakusai tiranı I. ve II. Dionysios ile olan ilişkisi ve Dion ile dostluğu sayesinde, bu sürede kütüphanesi için

60) Diogenes Laertius, Vit. Phil. III, 9.
61) Diogenes Laertius, Vit. Phil. III, 17.
62) Aulus Gellius, Noct. Attic. III. 17.
63) Diogenes Laertius, Vit. Phil. VIII. 84.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kitap toplamış olmalıdır.(64) Pontus'lu Herakleides ise Platon'un ünlü Koerilus'un eserlerine Antimachus'un şiirlerini tercih ettiğini ve bizzat kendisinden, Kolophon'a giderek, onun şiirlerini toplamasını rica ettiğini anlatmaktadır.(65)

Görülüyor ki kaynaklarda, Platon'un kitap toplaması konusunda hemen hemen aynı mahiyette çeşitli bilgiler bulunmaktadır. M.Ö. V. yüzyılda Yunanistan ve Syrakusai'da geziler yaparak, çok parası olmadığı halde yazmalar topladığı ve bunların daha çok Pythagorascı felsefe ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu toplama işinden başka, Karystus'lu Antigonos'un **«Filozofların Hayatı»** adlı eserinde Zeno ile ilgili bölümde söylediğine göre, Platon'un eserlerini düzelterek yayınlandığı ve bu konuda kendisine yardımcı olan kimselere belli bir ücret verdiği de anlaşılmaktadır.(66) Bunlardan başka Diogenes Laertius, Platon'un Atina'ya Sophron'un mimlerini ilk getiren ve bu yazarın uslubundaki karakterleri ilk çizen kişi olduğunu söylemektedir.(67) Demek ki Platon, toplamış olduğu eserler üzerinde çalışmalar yapıyor ve kendi eserlerini de yazarak bunları çoğaltıyordu.

Platon'un kurduğu Akademia'da bir kütüphanesi bulunduğu konusunda kesin bilgimiz yok ise de öğrenci ve dostları ile sürekli çalışmalar yaptığını göz önüne alırsak, orada bir kütüphanesi bulunduğunu düşünmekte haklıyız. C. Wendel ise, Klearkhos'un Pontus Herakleia'sında hükümdar olduktan sonra bir kütüphane kurma isteğinin, Atina'da iken Akademia'da Platon ve Isokrates'in yanında yetiştiği sırada, bu kurumu tanımış ve benimsemiş olduğu düşüncesinden geldiğini ileri sürmektedir.(68)

b — Aristoteles'in Lykaion'da kurduğu kütüphane

Aristoteles'in bir kütüphanesi olduğunu, kitaplar toplayarak bu kütüphaneyi geliştirdiğini ve kitaplarının kataloğunun yapıldığını kaynaklardan öğreniyoruz. Aristoteles'in bu kütüp-

---

64) H. Berve, aynı eser, s. 17-32.
65) J. Plattahy, Sources, s. 124, No. 61.
66) Diogenes Laertius, Vit. Phil., III, 66.
67) iDogenes Laertius, Vit. Phil., Platon, III, 18.
68) C. Wendel, Handbuch III, s. 59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

haneyi, Atina'da kurmuş olduğu Lykaion adlı felsefe okulundaki(69) bilimsel çalışmaları sürdürmek amacıyla kurmuş olması gerekir.

Aristoteles (M.Ö. 384-322) Makedonya kralı Amyntas'ın özel hekimi ve dostu olan Nikomakhos'un oğludur. Ondokuz yaşında Atina'ya gelerek Platon'un Akademia'sına girmiş ve Platon'un ölümüne kadar burada kalmıştır. Aynı yerde öğretmenlik yaparken bir yandan da değerli eserler yazmıştır. Ancak Platon'un ölümünden sonra, dostu olan Atraneus kralı Hermias'ın yanına yani Troas'daki Assos'a gitmiştir. M.Ö. 343 yılında ise Makedonya kralı Philip tarafından oğlu İskender'i eğitmek amacıyla sarayına çağrılmıştır. Bunu izleyen yıllarda memleketi Stageiros'a gidip bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür. İskender'in Asya seferine çıkmasından sonra Atina'ya dönen Aristoteles, burada ünlü okulunu kurmuştur. Okulun başında aralıksız oniki yıl kalmıştır (M.Ö. 335-323). Ancak Atina'nın, Makedonia'ya karşı cephe alması ile zor durumda kalan Aristoteles Kalkhis'e gitmiş ve orada ölmüştür.

Aristoteles, kendisinden önceki bilimsel gelişmeyi yani çağına kadar gelen bilgilerin tümünü bir araya toplayan ve her bilim dalı ile uğraşan bir sistem oluşturmuştur. Kendisinden önce yaşayan filozof Platon'dan farklı olarak ampirik araştırma ve doğa bilimine de önem vermiştir. Bilimsel çalışmayı metotlaştırması, tanımlaması, sınıflaması ve bilginin ilkelerini belirlemesi onun özelliği olmuştur. İyi bir araştırıcı, toplayıcı, gözlemci bir bilgindir. Bu kadar geniş bilgiyi ve hemen her konuyu sistematize etmesi, her soruyu sistematik olarak incelemesi eserlerinde de görülebilir. Metafizik, bilgi ve ahlâk problemlerini inceleyen Aristoteles, mantığın kurucusu olarak da kabul edilmektedir. Kendinden önceki sofistlerin başlattığı bilimsel çalışma kavramını bir sistem halinde geliştirmiş ve bunu mantık metodu ile yapmıştır. Sofistlerin ileri sürdüğü pratik kuralları ve Sokrates'in kavramsal bilgiyi esas alan görüşlerini benimsemiş ve düşünmenin bütün yönleri ile araştırıl-

---

69) Aristoteles, bu okulun bahçesindeki ağaçların altında gezinerek öğrencilerine ders verdiği için, onun kurduğu felsefi akımı benimseyenlere Peripatoscular veya Peripatetikler (yürüyenler) denilmesi adet olmuştur (Diogenes Laertius, Vit. Phil. I, 5).

dığı ve kanunlarının incelendiği bir yöntem getirmiştir. Soyut kavramları bilginin her alanına uyguladığından ve bu kavramların sağlam, açık ve tutarlı olmasından dolayı, Aristoteles ikibin yıl süresince felsefenin büyük isimlerinden biri olarak kalabilmiştir. Aynı zamanda bilim dilini de ortaya atmış, bilimsel kavram ve terimlerin özü ondan alınmıştır. Aristoteles, devleti, toplum felsefesini ve ahlâk anlayışını da birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul etmiştir. Dialoglarını ve mantık konusundaki yazılarını toplayan Organon, Kategoriler, Analytika, Topika, Metaphysika, Physica ayrıca zooloji ve ahlâk konusundaki eserleri, devlet felsefesi ile ilgili Politika adlı kitabı, Retorika ve Poetika adlı kitapları başlıca eserleridir(70).

Aristoteles'in kitap toplayarak kütüphane kurduğunu kaynaklar anlatmaktadırlar. Favorinus «Memorabilia» adlı eserinde onun, Speusippus'dan eserlerini üç talente satın aldığını söylemektedir(71). Aulus Gellius da Aristoteles'in filozof Speusippus'un ölümünden sonra üç attik talentine yani 72.000 sestertiusa onun bazı kitaplarını satın aldığını bildirmektedir(72). Aristoteles'in çok sayıda kitap topladığını sanıyoruz. Aristoteles'in eserlerinin bir kataloğunu yapan filozof Ptolemaios, onun hayatı ve servetine ilişkin bilgi verirken, onun bin kadar da kitabı olduğunu açıklar(73). Andronikos da onun kitapları için aynı sayıyı vererek bu bilgiyi doğrulamaktadır(74).

Andronikos ve Ptolemaios tarafından Aristoteles'in kitaplarının kataloğunun yapıldığını öğreniyoruz(75).

Bütün bu bilgiler, kataloğu yapılacak kadar çok kitabın bulunduğunu düşündürecek niteliktedir. M.S. I. yüzyılda yaşayan Ptolemaios Channos kitabında, Aristoteles'e ilişkin yaptığı kataloğu Gallus'a tarif etmektedir(76). Bu katalogda Aristoteles'in kitapları mektup, şehir hayatı, tıp, Homeros şiirleri gibi çeşitli konuları içine alıyordu.

---

70) M. Gökberk, aynı eser, s. 84-85.
71) Diogenes Laertius, Vit. Phil., Speucsippus, IV. 5.
72) Aulus Gelius, Noct. Attic. III. 17.
73) J. Platthy, Sources, s. 126, No. 67.
74) J. Platthy, aynı eser, s. 124, No. 64. XVIII. yy. Osmanlı bilgini Esad Yanyavi, onun 747 eseri bulunduğunu yazar (M. Kaya, İslâm Kaynakları Işığında Aristotelese ve felsefesi, İstanbul, 1983, s. 74-75).
75) J. Platthy, aynı eser, s. 125, No. 65.
76) J. Platthy ,Sources, s. 125-126, No. 66.

Apellikon'un kütüphanesinde bulunan ve Aristoteles'e ait olan bazı kitaplar **Hypomnemata** a adı altında bir kitapta toplanmıştır.

Artemon'un sekiz cilt halinde topladığı, Aristoteles'in mektuplarından oluşan bir kitap (epistolai as en okto bibliois sunegagen Artemon tis).
Politieia (1) b olarak adlandırılan ve «şehirlerin hayatı» anlamına gelen Aristoteles'e ait bir kitap.

Andronicus tarafından bulunmuş yirmi ciltlik diğer mektuplar (epistolai allai, hais enetuhen Andronikos (en bibliois k.)
Ve Hypomnemata adı altında sınıflandırılamayan diğer kitaplar. Bunun incipit ve genişliği, Andronicus'un «Aristoteles'in kitabının kataloğu hakkında» adlı eserinin beşinci kitabında bulunabilir (kai alla tina hypomnematika)

Aristoteles'in «Sorunlar»a ilişkin kitabı, on ciltlik Homeros şiirindeki sorunlar (aporemata Homerika) adlı kitaba bağlanır.

Aristoteles'in «peri iatrikes» olarak adlandırılan «Tıp biliminin özeti» hakkındaki kitabı.

Bu katalog sonradan çeşitli dillere çevrilmiştir(77).

Aristoteles'in eserlerinin, Ptolemaios'dan sonra Diogenes Laertius tarafından da kataloğu yapılmış ve burada 143 eser gösterilmiştir. Bundan başka Egide Menega'nın, Diogenes Laertius'un eki olarak gösterdiği diğer bir katalogda (La Vita Menagiana d'Aristote) ise toplam 195 eser gösterilmiştir(78).

---

77) Arapçaya çevirisini August Mueller yayınlamıştır «Das arabische Verzeichnis der Aristotelischen Schriften» (Morgenlandische Forschungen, Feschrift H. L. Fleischer) Leipzig 1875, s. 16-18 ve XIII. yy. dan İbn-el Kıfti, **Tabakat al-Hukamâ** ed. J. Lippert, Leipzig, 1903, s. 47 vd. ve İbn Ebu Uşaibi'a nın pek az farklı olan metni. **'Uyun el-anba fi tabakat**, Königsberg-Kairo, 1884, t. I, s. 68 vd. Ve her iki metnin Anton Baumstark tarafından Almancaya çevirisi: **Syrisch-arabische Biographien des Aristoteles**, Lepipzig 1900, s. 69-70. İngilizceye de çevrilmiştir **Aristotle in the Ancient Biographical Tradition**, Göteburg 1957, s. 230-231. Karş.: J. Platthy ,**Sources**, s. 125, No. 66. Ptolemaios'un (El Gârib adıyla) kataloğunun bir yazma nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesindedir. (Ayasofya, No. 4833). Burada 100 eser gösterilmiştir (M. Kaya, aynı eser, s. 310).

78) M. Kaya, aynı eser, s. 311.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kaynaklardan varlığını öğrendiğimiz bu kütüphanenin, sistemli çalışmaları gerektiren bilimsel araştırmaların yapıldığı böyle bir okul içersinde bulunması kaçınılmaz olmuştur. İçinde kitaplar ve çeşitli materyalin bulunduğu bu kütüphanenin okul için önemi büyük olmalıydı. Yapı olarak, Atina'nın doğusunda Lykabattos'un güney eteklerinde bulunan ünlü Lykaion'daki Gymnasion'da kurulmuş olacağı akla gelmektedir. Ancak onun kalıntılarına rastlanmamıştır. İçinde kütüphanenin yer almış olabileceği bu okul Apollon Lykeios'a adanmış olan bir gymnasionda kurulmuş olduğundan Lykaion adını almıştır(79). P. Aristophron'un Gymnasionda yaptığı kazıda önemli bir şey ele geçmemiştir. Ancak onun düzeninden Diogenes Laertius tarafından, Theophrastos'un vasiyetine ilişkin verilen bilgi(80) ile haberimiz olmaktadır. Theophrastos'un vasiyeti, felsefe okulunda yapılması istenen işlerle ilgili istekleri belirtmektedir: **«Tapınağa bağışlanan malzeme ile birlikte Aristoteles'in büstü konsun», «Musaion'un yanındaki küçük salonu önceden olduğu şekilde güzel bir biçimde inşa et», «Aşağı salona, araştırmacılar tarafından boydan boya geçilmiş olan ülkelerin haritalarını içine alan levhalar konulsun», «En iyi ve zarif bir şekilde altarı onar», «Bahçe ile peripatos ve bahçenin yanındaki evlerin mülkiyeti, satış yapılmaması koşuluyla dostlara bırakılmıştır».** Bu cümleler bahçede, sözü edilen yapılan bulunduğunu göstermektedir ve bu yapılar için Mouseion (Musa'lar evi), To hieron (tapınak), stoidion (küçük stoa), he kato stoa (aşağı stoa) gibi kelimeler kullanılmıştır. Christian Callmer bu yapılardan birinin Aristoteles'in kurmuş olduğu kütüphane ile ilgisi bulunduğunu tahmin etmektedir. Fakat Bergama ve diğer eskiçağ kütüphaneleri ile karşılaştırılarak, bu kütüphanenin de gymnasionun avlularından birinde bulunabileceği düşünülebilir(81). Aristoteles'in kitaplarının, Musaion'un yakınındaki büyük holün arkasında yer alan kısımlara konmuş olabileceği de ileri sürülmüştür.(82)

---

79) W. Judeich, **Topographie von Athen**, München 1931, s. 415.

80) Diogenes Laertius, **Vit. Phil., Theophrastus**, V/51-52.

81) C. Callmer, «Antike Bibliotheken», **Opuscula Archeologica III**, 1944. s. 146-148.

82) H. J. de Vleeschauwer, **L'Odisseé de la Bibliothéque d'Aristote et ses Repercussion philosophique**, Pretoria, 1957, s. 26.

Lykaion'daki bu kütüphanenin yüzyıllar içersinde uzun süre varlığını sürdürebildiğini de kaynaklardan anlamaktayız.

Aulus Gellius'un verdiği bilgiye göre Aristoteles altmışiki yaşında iken hasta ve zayıf olması nedeniyle çok yaşayamıyacağını biliyordu. Yanına gelen öğrencileri, yerine birini seçmesi için ondan rica ettiler. Kendisi ile başlamış oldukları çalışmalarını sürdürmek için, onun seçtiği bir kişi ile çalışmak istiyorlardı. Aristoteles ise onlara, birini seçeceğine söz verdi. Bu sırada okulda, arkadaşları arasında dikkati çekmiş olan Lesbos'lu Theophrastos ve Rodos'lu Eudomos vardı. Aristoteles, bu iki kişinin doğduğu yer olan Rodos ve Lesbos'dan gelme iki ayrı şarap bulmalarını istedi. Rodos şarabını içince bu şarabın kuvvetli ve hoş olduğunu, Lesbos şarabını içince de bunun daha yumuşak olduğunu söyledi. Böylece Aristoteles incelikle Lesbos'lu Theophras'u varis olarak bıraktığını belirtmiş oldu. Gene Aulus Gellius'a göre Aristoteles ölünce (M.Ö. 322), zerafet ve inceliği ile tanınan Theophrastos'un çevresinde öğrenciler toplandılar(83).

Yukarıda belirtildiği şekilde Aristoteles, dostu Theophrastos'a kütüphaneyi bırakarak, onu halefi yapmıştır. Seçime giderek bu konuyu bir çekişme havasına sokmamıştır. Yalnız bu miras, kütüphanenin yapısı (binası) ile ilgili değildir. Aristoteles onu kişisel mülkü olarak bırakmıştır(84). Theophrastos ölünceye kadar kütüphaneyi başarıyla yönetmiştir(85).

Ancak kütüphanenin Theophrastos'un ölümünden sonraki kaderini Strabon'dan öğreniyoruz(86). Strabon, Koriskos'un oğlu Neleus'un diğer Sokratesci filozoflar ile birlikte Scepsis'den(87) geldiklerini söylemektedir. Neleus'un ise hem Theophrastos'un öğrencisi ve hem de Aristoteles'inkiler ile birlikte Theophrastos'un kütüphanesinin de de mirasçısı olduğunu belirtir. Aristoteles kendi kütüphanesi ile birlikte okulun yöneti-

---

83) Aulus Gellius, Noct. Attic. XIII, 5.
84) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 60.
85) Bkz. «Theophrastus'un Kütüphanesi».
86) Strabon, XIII, 1, 54.
87) Troia civarında yer ismi. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, İstanbul 1960, s. 167'de Skepsis, Aisepos deresinin yukarı taraflarında gösterilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mini de Theophrastos'a bıraktığı halde, Theophrastos okulun yönetimini on ya da onbir öğrenciden oluşan bir seniores'ler Konsortium'una vererek, sadece kitapları Neleus'a miras bırakmıştır. Böylece miras bırakma ve bu işi düzene koyma konusunda okulda genel bir hüküm olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca okulun yöneticisi ile kitaplar arasında bir bağlantı yoktur. Belki de Neleus kendisine bırakılan miras ile birlikte okulun yönetiminin de kendisine verileceğini sanıyordu. Fakat okulun başına seçim yolu ile Straton getirilince (M.Ö. 287), kendi memleketi olan Scepsis'e kitaplar ile birlikte dönmüştür.

Strabon'un, Neleus'un kitapları Scepsis'e götürdüğünü söylemesine karşılık, Athenaeus ise Ptolemaios Philadelphos'un Neleus'dan kitapları satın aldığını ve onları, Atina ve Rodos'da ele geçirdikleri ile birlikte, güzel başkenti Aleksandria'ya götürdüğünü belirtir.(88) Modern araştırıcılar bu kaynakları farklı yorumlamışlardır.(89) Straton başa geçince kendisine kalmış kitaplar ile çalışmalarını sürdürmüştür. Plutarkhos da Strabon'u doğrulamaktadır.(90) Strabon, Neleus ölürken kendisinin Scepsis'e getirdiği kitaplarını cahil mirascılara bıraktığını Bergama Krallığının Attalos hanedanından II. Eumenes'in (M. Ö. 197-160) onları almasından korkarak bu kişilerin, onları bir mahzene sakladıklarını söylemektedir. Zamanla kitapların nem ve güveler nedeniyle bozulduklarını ve daha sonra zengin bir bibliyofil olan Teos'lu Apellikon'a satıldıklarını belirtmektedir.(91) Bu yazmalar hem Aristoteles ve hem de Theophrastus'a ait olanlardır.

Her ne olursa olsun Neleus'un onları Scepsis'e götürmesi ile Peripatos okulundaki öğrenciler, Aristoteles'i kopyelerinden ya da diğer okulda kalan eserlerinden tanımış olabilirler. Strabon da, Theophrastos'u izleyen erken Peripatos okulunun az sayıda kitabı olduğunu, kitapların tümüne sahip olmadığını, bu az sayıda eser ile de her konuda pratik bir yöntemle felsefe yapılamadığını ve ancak ilerde, Scepsis'e gidenlerin ortaya çıkması ile okulun felsefe çalışmalarının güç kazandığını ve Aristoteles'in daha iyi anlaşılır hale geldiğini belirtmektedir.

---

88) Athenaeus, **Deiphnosophistai**, I, 3a.
89) Bkz. «Filozof Neleus'un Kütüphanesi».
90) Plutarkhos, **Bioi Paral., Sulla**, s. 26.
91) Strabon XIII, I, 54. Bkz. «Filozof Neleus'un Kütüphanesi»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Strabon'un belirttiği şekilde, mirasçılar kitapları Apellikon'a satmışlardır. Apellikon, daha önce Atina'da edindiği kitap hazinesine, Scepsis'te saklanan ve nemden, kurtlardan bozulmuş olan yazmaları da eklemiştir. Apellikon'un, Aristoteles'in Scepsis'deki yazmalarından nasıl haberi olduğunu bilmiyoruz. Strabon, Apellikon'un filozoftan çok bibliyofil olduğunu ve bu yıpranmış yazmaların tahrip olan kısımlarını rastgele doldurduğunu, filoloji ve felsefe bilgisi olmadığı için bunları hatalı olarak yayınladığını (çoğalttığını) söyler. Bu yayının kalitesi ne olursa olsun, Peripatoscu okulun ilgisini çekmiş ve Aristoteles ile ilgili çalışmalara, araştırmalara canlılık getirmiş olması normaldir. Buna bağlı olarak okulun çalışmaları da düzene girmiştir.(92)

Strbon ve Plutarkhos, Apellikon'un ölümü ve Atina'nın, Roma'nın eline geçmesi ile (M.Ö. 86) Sulla'nın, Apellikon'un kütüphanesini Romaya getirdiğini belirtmektedirler. Bu kütüphanenin Roma'ya gelişi ise şehrin kültür hayatı üzerinde önemli rol oynamıştır.(93) Çünkü Roma bu sırada henüz kütüphaneyi tanımıyordu. Sulla bu kitapları Cumae'deki yazlık villasına koymuş ve kendisi de M.Ö. 79'dan itibaren burada yaşamıştır. Fakat onun ölümü ile kitaplar, varisi Faustus Cornelius Sulla'ya kalmıştır. Bu kütüphaneden M.Ö. 55 yılında Cicero da yararlanmıştır.(94) Cicero, bu kütüphanenin büyümesi için Faustus ile işbirliği yapmıştır.(95) Ancak daha sonra F. Cornelius Sulla bunları, sıkıntısı olduğunu iddia ederek satmıştır.

Strabon, bu kütüphaneyi Tyrannion adlı birisinin satın aldığını, ancak kitaplarda bulunan bilgilere yabancı olduğu için kötü kopyeler kullandığını ve metinleri karşılaştıramayan bir kişi olduğunu belirtir.(96) Atticus ve Cicero ile çok samimi dost olan Tyrannion, Aristoteles'in kaybolduğu sanılan uzun süre Scepsis'de kalarak sonradan ortaya çıkan kitaplarını ve onun peripatoscu metinlerinin eksiksiz kopyelerini yapmak istemiştir. Bütün bu yeni çoğaltmalardan, filozof dostu Cicero ile kopye atelyesi sahibi olan Atticus'un nasıl olur da haberi

92) Strabon, XIII, I, Bkz. «Teos'lu Apellikon'un Kütüphanesi».
93) J. W. Thompson, aynı eser, s. 28.
94) Cicero, Epist, ad Attic. IV, 10, 1.
95) Plutarkhos, Bioi Parel. Cicero, 27.
96) Strabon, XIII, I, 54.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olmazdı? Cicero, felsefe ile de uğraştığı halde Aristoteles'e ilişkin felsefe eserlerinin çoğaltmalarından söz etmemektedir. Eğer Tyrannion satın almış olduğu ve Sulla'da bulunan kitapları tanıyıp, değerlerinin farkına varmış olsaydı bundan Cicero'na söz etmiş olmalıydı.

Tyrannion kopyesini yaptırdığı eserlerden birini de o zamanlar Peripatoscu okulun başkanı olan Rodos'lu Andronikus'un (M.Ö. 70-50) emrine vermişti.(97) Tyrannion'un bu eseri Andronikos'a göndermesi, bir editörün saygı jesti olarak nitelenir.(98) Bu olay, yukarda sözünü ettiğimiz Aristoteles'in bilinen kataloğunun Cicero zamanında Andronikos tarafından ilk kez yapılmasına (veya çoğaltılmasına) neden olmuştur. Cicero, Sulla'nın kütüphanesinin mezatla satışını eleştirirken(99) kitap koleksiyonundan söz etmektedir. Faal bir editör olan Andronikos'un, duraklamış olan okulun çalışmalarını canlandırmış ve Peripatos'un araştırmalarını bir Korpusda toplamayı tasarlamış olduğunu anlıyoruz. Fakat bu tasarının Apelikon'un yayınından (çalışmasından) önce mi ya da sonra mı olduğunu bilmiyoruz.(100) Porphirios da Plotin'in hayatından söz ederken, kendisine Plotin'in kitaplarını düzenleme görevinin verildiğini ve bu düzenleme konusunda Atina'lı Apollodoros'un ve peripatoscu Andronikos'u taklit ettiğini söyler ve Andronikos'un, Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerini küçük parçalara böldüğünden söz eder.(101) Böylece Andronikos'un, Aristoteles'in eserleri üzerinde çalışmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Rodos'lu Andronikos'un, Aristoteles'in eserlerini düzene koyup, onları yayınlaması (çoğaltması) düşünce tarihi açısından önemli olmuştur. Andronikos'un bu çalışmalarının Atina'daki felsefe okulunun araştırmalarına katkıda bulunduğunu düşünebiliriz. Aristoteles'in kayıp eserlerinin böylece yeniden ortaya çıkarılışı Orta Çağ Avrupa felsefesinin gelişmesinde rol oynadığını düşünmektedir.(102) Yani ilkçağda tümüyle pek tanınmayan Aristoteles, Scepsis'deki Aristoteles'in el değiştirerek, bulunup

---

97) C. Wendel, **Handbuch**, III s. 61. Bkz. «Tyrannio'nun Kütüphanesi».
98) H. J. de Vleeschauwer, **aynı eser**, 8, s. 65.
99) Plutarkhos, **Bioi Paral., Cicero**, 27.
100) H. J. de Vleeschauwer, **aynı eser**, 7, s. 56.
101) Porfirius, **Vie de Plotin**, c. 24.
102) W. Durant, **Histoire de la Civilization**, 6, XXXVI, I, Paris 1949, s. 241-242.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yayınlanması (çoğaltılması) ile bu buluştan itibaren Batı'daki geniş Aristoteles bilgisi oluşmuştur. Eğer Neleus onları Scepsis'e götürmeseydi, belki de Aristoteles tümüyle bu kadar uzun süre gizli kalmayacaktı.

Neleus'un Scepsis'e götürdüğü kitapların kaderi böyle gelişirken diğer taraftan Atina'daki okulun başına seçilerek gelen Straton, orada kalan kitapları da kontrolü altına almıştır. Straton daha sonra vasiyetini hazırlamış, kendi parasının bir kısmından cenaze masraflarının karşılanmasını istemiş, vasiyetini yerine getirmesini istediği kişileri belirtmiştir. Bu arada okulu, yaşlı ve çok meşgul olanları bir yana bırakarak, Lyko'ya bıraktığını söylemiştir. Okulun diğer üyelerinin Lyko ile işbirliği etmesini istemiş ve ayrıca kendi yazdığı kitaplar dışında, kendi kişisel kitaplarını da ona vasiyet etmiştir.(103) Böylece kaynaklar aracılığı ile Theophrastos'tan sonra Okulun başına getirilen Straton'un veraset yoluyla Lyko'yu Atina'daki peripatosçu okulun başına getirdiğini ve kendi mülkiyetindeki kitapları ona bıraktığını öğreniyoruz. Bu tarihten itibaren okula bağlı olan kütüphanenin kaderinin ne yönde geliştiği belirlenememektedir.

c — Filozof Theophrastos'un kütüphanesi

Athenaeus, eskiçağın ünlü kişilerinin kütüphanelerinden söz ederken filozof Theophrastos'un da bir kütüphanesi olduğunu belirtmektedir.(104) İçinde Aristoteles'in kitaplarının da yer aldığı Theophrastos'un bu kütüphanesinde felsefe konusunda eserler bulunmuş olmalıdır.

Theophrastos (M.Ö. 370-287) Lesbos'lu (Midilli) dur. Sonradan Atina'ya giderek Platon'un derslerini izlemiş ve Aristoteels'in öğrencisi ve dostu olmuştur. Aristoteles'in ölmesi ile Likalon'un şefi olarak görev almıştır (M.Ö. 322 ye doğru). Atinalılar tarafından sevilen Theophrastos uzun süre ders vermiştir. Geniş bilgisi, titiz çalışma ve araştırmaları ve belâgatı ile tanınmıştır. Theophrastos, saçma inançlar ile alay eden «Ka-

103) Diogenes Laertius, **Vit. Phil. Strato**, V/62. Bkz. «Filozof Straton'un Kütüphanesi».

104) Athenaeus, **Deipnosophistae**, I, 3 a.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rakterler» adlı eserinde ve «Metafizik adlı kitabınla dinsizlik ile itham edilmiştir. Bu sırada, Amphiklid'in oğlu Sophokles, devletten izin almadan felsefe okutanların idam edilmesi için kanun çıkartınca, Theophrastos da diğer felsefe okutanlar ile birlikte sürülmüştür. Fakat Philo'nun girişimi ile bu kanun kaldırılınca filozoflar da yeniden okullarına dönmüşlerdir. M.Ö. 308 yıllarında yazdığı «Karakterler» adlı eserinde çeşitli insan mizaçlarını sınıflandırır. Bu eseri ile kendisinden sonra gelen yazarları da etkilemiştir. Ahlâk konusunda ise maddesel değerlere önem verdiği için stoacılar tarafından eleştirilmiştir. Komedi yazarı Menandros'un (M.Ö. 340-292) da öğretmeni olan Theophrastos, bitkiler konusunda yazdığı kitabında 500 kadar bitki türünü tanıdığını göstermiş ve bunlar arasında sınıflamalar yapmıştır. Felsefe tarihçisi olarak da kabul edilen Theophrastos, duyulabilen şeyler konusundaki eserinde kendisinden önceki düşünürlerin fikirlerini geliştirmiştir. Hareket ve yer prensipleri ile de ilgilenen filozofun bitkiler, metafizik, fizik ve mantığı kapsayan bir külliyatı vardır.(105)

Aristoteles'in kurduğu Lykaion ve kütüphanenin Theophrastos'un yönetimine geçtiğini biliyoruz. Bu konuda kaynaklar da bize yardımcı olmaktadır. Aulus Gellius'un verdiği bilgiye dayanarak yerine Theophrastos'u bıraktığından yukarda söz edilmişti.(106) Aristoteles kütüphanesinin yönetimini Theophrastos'a bırakmış ve aynı zamanda onu Lykaion'daki peripatoscu okulun başına getirmiştir.

Theophrastos bu okulu ve kütüphaneyi Aristoteles'in metotlarına bağlı kalarak geliştirmiştir. Siyasal karışıklıklara ve özellikle bir ara sürülerek şehri terk etmesine rağmen hemen hemen otuz beş yıl yani ölümüne kadar (M.Ö. 287) bu kurumu başarı ile yönetmiştir.

Theophrastos'un kişisel kütüphanesi olduğunu belirten Athenaeus, bu kütüphanenin sonradan Aristoteles'in kütüphanesi ile birlikte Neleus tarafından Ptolemaios Philadelphos'a satıldığını, onun da diğer kitaplar ile birlikte bu kitapları baş-

---

105) C. S. Ongun, Filozoflar ansiklopedisi, İstanbul, 1974-1976, s. 389-391.
106) Aulus Gellius, Noct. Attic. XIII. 5, Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kenti Aleksandria'ya (İskenderiye'ye) götürdüğünü söylemektedir.(107)

Bu kütüphanenin bir kataloğunun bulunduğu konusunda da bazı bilgilere sahibiz. Andronicus ve Hermippus söz konusu edilen bir kitabın, Theophrastos'un eserlerinin kataloğunda bulunmadığını söylemektedirler.(108) Diogenes Laertius'un verdiği bilgiye göre katalog, edebiyat, astronomi, aritmetik, hukuk, din, çocuk eğitimi, felsefe, politika, bitki ve hayvanlar gibi çeşitli konuları içine alan kitapların bir kataloğu idi. Bu katalogda ayrıca her konuda kaçar kitap bulunduğu da konularının yanında gösterilmiştir.(109)

Bilgi edinmek için metodlar nelerdir	(1 kitap)
Gerçek olmayan, yanlışlar konusunda	(1 kitap)
Konulara giriş	(1 kitap)
Aeskylos ile ilgili	(1 kitap)
Astronomi araştırmaları	(6 kitap)
Aritmetik konusunda gelişmeler	(1 kitap)
Acicharus	(1 kitap)
Mahkeme konuşmaları konusunda	(1 kitap)
İftira ile ilgili	(1 kitap)
Astyereon, Phanias ve Nikanor ile yazışmalar	(1 kitap)
Dindarlık konusunda	(1 kitap)
Evias	(1 kitap)
Karışıklık zamanları konusunda	(2 kitap)
Uygun deliller konusunda	(1 kitap)
Çocukların eğitimi konusunda	(1 kitap)
Aynı isimdeki diğer bilimsel incelemeler	(1 kitap)
Eğitim veya iyi ahlâk ya da ölçülülük konusunda	(1 kitap)
Felsefeye teşvik	(1 kitap)
Sayılara ilişkin	(1 kitap)
Kıyaslamanın belirtilmesini içine alan tarifler	(1 kitap)
Cennet konusunda	(1 kitap)
Siyaseti konu edinen	(2 kitap)
Doğaya, meyvalara, hayvanlara, v.s. ilişkin	

107) Athenaeus, **Deipnosophistae**, I. 3 a. Ayrıca bkz. «Aristoteles.in Kütüphanesi».
108) J. Platthy, **Sources**, s. 129.
109) Diogenes Laertius, **Vit. Phil. Theophrastus**, V. 50.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunu bir çeşit konu kataloğu olarak kabul edebilirsek de, bu konuda kesin sonuca varmamız için kaynaklardaki bilgi yeterli değildir.

Theaphrastos'un son zamanlarında kütüphaneyi Neleus'a bıraktığını öğreniyoruz. Diogenes Laertius'un verdiği bilgiye göre, Theophrastos bir vasiyetname ile evdeki eşyalarını Meleanthes ve Leon'un oğlu Pankreon'a bağışlamış ve kendi parası ile okulun paralarının yönetimini ise Hipparkhos'a bırakmıştır. Ayrıca Musaion'un onarılmasını ve Aristoteles'in heykelinin tapınağa konmasını istemiştir. Diogenes Laertius, altarın onarılmasını da istemiş olduğunu, Stageiros'daki kendi mülkünün Kallinus'a verilmesini ve kütüphanenin tümünü ise Neleus'a bıraktığını da yazmaktadır. Bahçe ve bahçeye bitişik evleri isimlerini belirttiği dostlarına, ortaklaşa edebiyat ve felsefe çalışmaları yapmak üzere bırakmıştır.(110) Theophrastos'un kütüphanesini öğrencisi Neleus'a bırakması hakkında, Athenaios ve Diogenes Laertius'dan başka Strabo da uzun uzun söz etmektedir.(111)

Kaynaklarda ortak olan bilgi Theophrastos'dan sonra, içinde bir kısım Aristoteles'in kitaplarının da bulunduğu Theophrastos'un kütüphanesinin Neleus tarafından Scepsis'e götürülmüş olduğudur.

d — Filozof Neleus'un kütüphanesi

Strabon'a dayanarak yukarda belirttiğimiz gibi, Koriscus'un oğlu Neleus, diğer Sokrates'çi filozof olan arkadaşı Erastus ve babası Koriscus ile birlikte Scepsis'den Atina'ya gelmiştir. Neleus, Lykaion'daki Theophrastos'un çevresindeki filozoflar arasına katılmış ve onun öğrencisi olmuştur. Zamanla Theophrastos'un beğendiği kişiler arasına girmeği başararak onun ve Aristoteles'in kütüphanesinin de mirascısı olmuştur. Okulun başına seçim yoluyla Straton getirilince (M.Ö. 287), buna üzüldüğü anlaşılan Neleus da kendisine bırakılan kitapları alarak Scepsis'e geri dönmüştür.(112) Diogenes Laertius da Strabon'un

110) Diogenes Laertius, Vit. Phil. Theophrastus, V. 52.
111) Strabon, XIII, I, 54. Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi».
112) Strabon, XIII, I, 54. Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

verdiği bilgiyi doğrularken, Theophrastos'un kütüphanesinin tümünü Neleus'a verdiğini belirtir.(113) Aristoteles'in kütüphanesinden sözederken anlatıldığı gibi, Strabon'un verdiği bu bilgiye karşılık, Athenaeus ise Ptolemaios Philadelphos'un Neleus'dan bu kitapları Atina'da satın alarak başkenti İskenderiye'ye götürdüğünü ileri sürer.(114)

Açıkça görüldüğü üzere bu noktada kaynaklarda iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Modern araştırıcı ve bu konunun uzmanlarından olan H.J. de Vleeschauwer, Strabo'nun verdiği bilgilerin açık olduğunu, halbuki Athenaeus'un başka rivayetlerin etkisi altında kaldığını söyliyerek, kitapların Scepsis'e götürüldüğünü kabul eder.(115) H.J. de Vleeschauwer'in bu görüşünün yanında Carl Wendel ise Neleus'un kütüphanesini bölerek hocalarının eserlerini ve ders notlarını Atina'da bıraktığını, diğerlerini ise Aleksandria'ya sattığını ve Atina'daki Lykaion'un diğer üyelerinin elinde Aristoteles'in ancak çoğaltılmış yazılarından birer örneğin bulunduğunu ileri sürer.(116) Straton'a kalmış olan kitapların da bunlar olacağı varsayılabilir. Plutarkos da Strabon'u doğrular.

Scepsis'e getirilen kitapların daha sonraki kaderini Aristoteles'in kütüphanesinin hikâyesini anlatırken belirttiğimiz gibi, gene Strabon'dan öğreniyoruz. Neleus'un cahil mirascılarına kalan bu kitaplar bakımsız durumda kaldılar. Ancak İskenderiye ile rekabet halindeki Bergama Krallığında Attalos Hanedanından Eumenes II'nin kütüphane kurmak amacıyla şehirde yazma aradığını duyan mirascılar kitapları mahzene saklamışlardır. Bir süre burada kalan yazmalar nem ve güve nedeniyle tahrip olmuştur. Daha sonra, Aristoteles ve Theophrastos'un bu kitapları, bir filozoftan çok bir bibliyofil olan zengin Teos'lu Apellikon'a satılmıştır.(117) Ancak Strabon'un cahil ve bilgisiz kimseler olarak nitelediği bu mirascıların kitapları daha önce Bergama kralından sakladıkları halde daha sonra bü-

---

113) Diogenes Laertius, **Vit. Phil. Theophrastus** V/52.
114) Athenaeus, **Deipnosophistae**, 1, 3a. Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi».
115) H. J. de Vleeschauwer, **History Wesyern Library**, I/6 s. 47.
116) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 61.
117) Strabon XIII, I, 54. Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yük bir para karşılığında Toos'lu Apellikon'a satmaları, onların kitaplardan anladıkları ihtimaline kuvvet kazandırmaktadır. Nitekim bu mirascıların kitapların değerini bildiklerini H.J. de Vleeschauwer ileriye sürmektedir.(118)

Neleus'un bu kitapları Scepsis'e götürmesi Atina'daki Peripatos Okulunun felsefe çalışmalarını bir ölçüde aksatmış olabilir. Okuldaki öğrenciler Aristoteles konusundaki çalışmalarını ya kopyelerinden ya da okulda kalan diğer eserlerden tanımış olmalıdırlar.

e — Filozof Straton'un kütüphanesi

Aristoteles ve Theophrastos'un kitaplarının, Theophrastos tarafından Neleus'a miras bırakıldığını ancak okulun başına seçim yoluyla Straton'un gelmiş olduğunu ve belki de buna kızan Neleus'un kendisine bırakılan kitapları alarak Scepsis'e götürdüğünü daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Neleus, kütüphaneyi bölerek hocalarının yazılarını ve henüz çoğaltılmamış olan ders notlarını Atina'daki Lykaion'da bıraktığını, diğerlerini ise ya beraberinde aldığını veya İskenderiye'ye sattığını açıklamıştık.(119) Lykaion'un diğer üyelerinde Aristoteles'in çoğaltılmamış yazılarından birer örnek bulunmuş olmalıdır.(120) İşte Straton okulun başına geçince okulda bulunan kitaplar, kendisinden önceki hocaların ders notları ve onların bazı eserleri olmalıdır. Böylece Straton'un yönetimindeki kitaplar aslında okulun malı olsa bile Straton'un kütüphanesi olarak nitelendiriyoruz. Çünkü Diogenes Laertius'un belirttiğine göre Straton da okulu Lyko'ya bırakırken, kendi yazdığı kitapların dışındaki diğer bütün kitapları ona bırakmıştır.(121) Bu vasiyet ise okuldaki kitapların hiç değilse bir kısmının Straton'un mülkiyetinde olduğunu düşündürmektedir.

Lampsakos'lu (Lapseki) filozof Straton (M.Ö. 340-270), Theophrastos'dan sonra Aristoteles'in okulunun başına geçmiş ve

---

118) H. J. de Vleeschauwer, **L'Odyssée de la Bibliothéque d'Aristote et ses Repercussion philosophique**, 6, s. 50.

119) Bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi» ve «Filozof Neleus'un Kütüphanesi».

120) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 61, Ayrıca bkz. «Filozof Neleus'un Kütüphanesi».

121) Diogenes Laertius, **Vit. Phil. Strato**, V/62.

ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Bir ara Ptolemaios Soter tarafından oğlunu yetiştirmek üzere İskenderiye'ye çağrılmış ve M.Ö. 300-285 arası orada kalmıştır. Straton'un doğa felsefesi ile ilgili eserleri kaybolmuştur. Ahlâk konusu ile de ilgilenen filozof fizik konusunda uzun süre çalışmış ve «Fizikçi» ünvanını almıştır. Aristoteles ile Epiküros arasında yer alan filozof, psikoloji konusunda fikirler ileri sürmüştür. Ona göre ruh, hem duyularla algıladığı ve hem de düşündüğü zaman hareket halindedir. Metafizikle de uğraşan Straton, evrenin oluşması için tanrıların gerekmediğini, her şeyin doğa tarafından oluşturulduğunu savunur. Fizik konusunda ise, evrendeki her şeyin kendi özellik ve nitelikleri ile hareket ettiğini, dış nedenlere bağlı olmadığını kabul eder. Straton'un fizik, felsefe, psikoloji, biyoloji ve çeşitli konularda pek çok eseri bulunmaktadır.(122)

Straton'un da başında bulunduğu Peripatos okulu yüzyıllar boyunca ayrı bilim dallarındaki sistemli araştırmalarını sürdürmüş, M.Ö. I. yüzyılda burada Aristoteles'in eserlerinin yorumları ve açıklamaları yapılmış ve Aristoteles'in ileriki çağlara kalması sağlanmıştır. Bu filolojik çalışmalardan başka tarih konusunda da çalışmalar yapılmıştır. M.Ö. 78-47 arasında okulun başına Rodos'lu Andronikos geçmiş ise de okulun daha sonraki kaderini bilemiyoruz.

D — HELLENİSTİK DEVİR KÜTÜPHANELERİ

1 — Krallık kütüphaneleri

a — İskenderiye (Aleksandria) kütüphanesi

a1 — Kütüphane'nin planı, yapısı

İskenderiye şehrinin Brucheion mahallesinde ve kral sarayının yakınındaki Musaion adlı krallık akademisinde bulunan kütüphanenin eski hali ve planı kesinlikle belirlenememiştir, (Lev. IV, Res. 2). Antik yazarlar tarafından kütüphanede ortalama 500.000 kadar rulo bulunduğu söylendiğine göre, bunları içine alabilecek büyüklükte bir kütüphane binasının bulun-

122) C. S. Ongun, aynı eser, s. 345-348.

muş olması gerekiyordu. Bu konuda Strabon, bize az da olsa bilgi verirse de kütüphanenin inşasından söz etmez. Ayrıca, Musaion'un, Saray'ın sadece bir kısmını oluşturduğunu ve burada gezinti ve oturma yerleri ve bilginlerin ortaklaşa yemek yedikleri geniş bir salonun bulunduğunu belirtmektedir.(123) Modern araştırıcılar esas olarak Strabon'un verdiği bilgiyi almışlar ve bunu kendilerine göre yorumlamışlardır.

Christian Callmer, Musaion'un iki tarafından ağaçlı yollar ve sütun dizileri ile çevrilmiş olduğunun ve bu yapının içinde bir dikos ve bir ziyafet salonunun bulunduğunu kabul etmektedir. Bu kütüphanenin planının ortaya çıkartılması için Bergama kütüphanesi ile karşılaştırma yapılmasının gerektiğini ve buranın, Atina'daki Lykaion'un örnek alınarak inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.(124)

Bernt Götze de Atina Lykaion'undaki kütüphanede olduğu gibi, İskenderiye Sarayına bağlı Musaion'da bulunan kütüphanenin de sütunlu hollerin yanında ve belki de peristilli bir yapının içinde yer alabileceğini söylemektedir. İskenderiye'deki Musaion'un merkezini kütüphanenin değil, bilginlere ait ortak yemek yenilen salonun oluşturduğunu ve bilginlerin ve öğrencilerin kullandıkları toplantı salonlarının, kütüphaneye ayrılan odalardan daha büyük yer kapladığını düşünür. Ayrıca burada Ptolemaioslar'ın, heykelleri ve sunakların bulunmuş olabileceğini kabul eder. Eski Yunan gymnasion ve heroon yapılarının içinde yer alan küçük nişli ve absidli salonlar ile kıyaslama yaparak İskenderiye Musaion'undaki büyük yemek salonunun yapısı ve dekorasyonu hakkında bilgi edinmenin mümkün olabileceğini belirtmektedir.(125)

Alexander Parsons'un açıklamasına göre, başlangıçta bağımsız küçük bir yapı veya Musa'lar için yapılan bir sunak olan ve tanrıça heykelleri ile süslü bulunan Musaion, sonradan yanlarında sütun dizileri bulunan, ağaçlı gezinti yerleri ile donatılmıştır. Saraya bağlanan bu Musaion'da, gezinti yerinin yanında, bilginlerin içinde bilimsel tartışma yaptıkları oturma

123) Strabon, XVII, 8-10.
124) C. Callmer, aynı eser, s. 148.
125) B. Götze, «Antike Bibliotheken», Jahr. d. Deutsch. Arch. Inst., 52 1937. 1937, s. 243.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yerlerinin bulunduğu bir eksedra da yer alıyordu. A. Parsons ayrıca Musaion binasının içinde bilginlerin bir arada yemek yedikleri bir yemekhane ve gene bilginler için çalışma odalarının da yer aldığını, buranın bu durumu ile bugünkü İngiltere Kolejlerine benzetilebileceğini söylemektedir. Ayrıca bu kısımda, Musaion'a akademi üyesi olarak davet edilen ve uzun süre kalan kralın misafirleri, şairler, edipler ve bilim adamları da kalabiliyordu.(126)

İskenderiye Kütüphanesinden geriye pek az şey kalabilmiştir. 1848 yılında bulunan Dioskorides'in eserini içine alan yazı tomarının yer aldığı üç taş blok bunlar arasında söylenebilir. Musaion'dan ise sadece bir hatip heykelinin alt kısmı bulunmuştur.(127)

a2 — Kütüphanenin kuruluşu

Büyük İskender'in ölümünden (M.Ö. 323) sonra, kurduğu imparatorluk yirmi yıl kadar süren savaşların sonunda kumandanları arasında paylaşıldı. Biz burada, konumuzla ilgili olduğu kadarı ile, Mısır'ın kaderini etkileyen ve İpsos savaşından (M.Ö. 301) sonra kurulan Ptolemaioslar devletinden söz edeceğiz. Daha önce Peisistratos'un Atina ve Polikrates'in Samos'da yaptığı gibi, Ptolemaioslar da krallıklarını kurduktan sonra güçlenmeği amaçladılar ve bunu da belli bir kültür politikası izleyerek daha da kuvvetlendirdiler. Ele geçirdikleri yerlerde Yunanlılar kendi kültürlerini yayma politikasına yöneldiler. Ayrıca seferleri süresince daima bilgin ve edebiyatçıları yanında götüren ve ele geçirilen ülkelerde siyasal ve kültürel merkezler oluşturan bu tür çalışmalara önem veren İskender'in etkisi ile zaten bu fikri benimsemişlerdi. Ptolemaios I Soter (M.Ö. 304-285) ve onu izleyen Ptolemaios II Philadelphos'un (M.Ö. 285-246) barış sever ve kültüre önem veren kimseler olması sayesinde, İskenderiye kısa sayılacak bir zamanda devrin en önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kendi kültürlerini yayma politikaları yanında Mısırlılar'ın ge-

126) E.A. Parsons, The Alexandrian Library, 1967, s. 166-167.

127) L. Krehl, —Aslan Terzioğlu: «Über die Sage von der Verbrennung der Alexandirinischen Bibliothek durch die Araber (İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar tarafından yakılmamıştır)» VD, IX, 1971, s. 419-446.

leneklerine ve dinlerine saygı gösteren Ptolemaios I Soter, onların kanunlarını da yürürlükte bırakmıştır. Serapis kültünü Mısır'a getirmiş ve kendisi de firavun ünvanını almıştır. Ptolemaios I Soter'den sonra yerine gelen oğlu Ptolemaios II Philadelphos bilim ve edebiyata düşkün bir kişi idi, kitaplar topluyor ve çeşitli koleksiyonlar yapıyordu. Onun bu merakı İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulmasında önemli bir etken oldu.(128)

İskender'in M.Ö. 331 de kurduğu İskenderiye şehrinde Brucheion mahallesinde Musaion ve buna bağlı olan kütüphane, Rakotis mahallesinde ise sonradan kurulan Serapeion Kütüphanesi yer alıyordu. Brucheion mahallesi Yunanistan ve Makedonya'dan gelenlerin siyasal ve kültürel merkeziydi. Rakotis mahallesinde ise çoğunlukla yerli Mısırlılar oturmaktaydılar. Burada ayrıca Yahudi kolonisi ve diğer Sami menşeli halk da yaşıyordu. Bu nedenle Musaion'un Hellenik niteliği açıkça görülüyor.

Ptolemaios I Soter Mısır'a gelince burada birikmiş olan paraya el koydu. Böylece elde ettiği büyük maddi olanak ve geniş bir alana yayılan ticaret, İskender'den alınan fikir ve davet edilen Yunan bilginlerinin yardımına eklenince, burada önce bir kültür merkezi ve bunun sonucunda da bir kütüphane kurma düşüncesini gerçekleştirdi. Ptolemaios I Soter düşündüğü şekilde Saray'ına bağlı olarak bir kültür merkezi kurma fikrini gerçekleştirmek için Peripatos Okulunda yetişmiş olan Theophrastos'u Mısır'a çağırdı. Ancak onun bu teklifi reddetmesi üzerine Phaleron'lu Demetrios'a başvurdu (M.Ö. 296 veya 297). Kassandros tarafından M.Ö. 317 de Atina'ya vali olarak atanan Phaleron'lu Demetrios, bu sürede Atina'yı refaha kavuşturdu. Ancak M.Ö. 307 de Demetrios Poliorketes'e karşı koyduğundan dolayı ölüme mahkûm edilmiş ve bu görevden ayrılmak zorunda kalmıştı. Ancak Phaleron'lu Demetrios'un sonradan Teb'e sürüldüğünü öğreniyoruz. Kendisi İskender'i seven Atina'lı bir diktatördü. Theophrastos'un da öğrencisi olan Phaleron'lu Demetrios, onun reddettiği daveti kabul ederek İskenderiye'ye geldi. Böylece Atina'daki Aristoteles'in Peripatos Okulu'ndaki çalışmalarını İskenderiye'ye getirme fırsatını buldu. Ancak kurmasını istedikleri kültür merkezi için bir de kütüphane gere-

128) H. Volkmann, «Ptolemaios», Kleine Pauly, Cilt 4, süt. 1217-1224.

kiyordu. Demetrios kısa zamanda yetenek ve kültürü ile kendini göstererek Ptolemaios krallarının siyasal ve kültürel danışmanı olmuştur. H.J. de Vleeschauwer onun, İskenderiye Kütüphanesinin kurulmasında kralı ikna etmiş olduğuna inanmaktadır.(129)

İskenderiye Kütüphanesini, Ptolemaios I Soter'in mi yoksa Ptolemaios II Philadelphos'un mu kurmuş olduğu tartışmalı bir konudur. Kütüphanenin kuruluşu ve Plaleron'lu Demetrios'un yardımları konusunda en belli başlı kaynak Aristeas'ın mektubudur. Bu mektup, Josephus gibi Yahudi yazarlarına ve daha sonra da hristiyan yazarlarına kaynaklık etmiştir. Aristeas'ın mektubunda Tevrat'ın Yunancaya çevrilmesinin hikâyesi anlatılmaktadır. Bu mektubun M.Ö. 200-63 yılları arasında yazıldığı sanılmaktadır. E.A. Parsons, Aristeas'ı, kendisinden önce ve sonra yapılan bütün edebiyat, sanat ve kültürel çalışmaları Ptolemaios II Philadelphos'a bağladığı için eleştirir. Ona göre anlatılan olayların çoğu Ptolemaios I Soter zamanında geçmektedir.(130) Daha sonra bazı araştırıcılar bu mektubun yazılış tarihi konusunda farklı bilgiler vermişlerdir. Bu tarih Ralph Marcus'a göre M.Ö. II. yüzyıl(131), H.J. Theckeray'a göre de M.Ö. 120-80 arasındadır. XVI. yüzyıldan günümüze kadar bu konuda araştırma yapanlar, Aristeas'ın Hellenleşmiş bir Yahudi olduğunu, Yahudi halkının kanunlarının ve kurumlarının övgüsünü yaptığını belirtmişlerdir. H.J. Theckeray, Aristeas'ın verdiği bilgilerde kronoloji hataları bulunduğunu söyliyerek, ona güvenilmeyeceğini ileri sürmektedir.(132)

Flavius Josephus'un (M.S. 37-100) anlattığı şekilde Ptolemaios II Philedelphos zamanında ve Phaleron'lu Demetrios'un tavsiyesi ile Yahudi kanunlarının çevrilmesi şöylece olmuştur: Kral Ptolemaios II Philadelphos'un Sarayında görevli olan Phaleron'lu Demetrios hem kendi isteği ve hem de kralın emri ile çevreden kitap toplamaktadır. Phaleron'lu Demetrios, krala 20.000 kitap toplayabildiğini ve kısa zamanda bunu 500.000 e çıkartacağını söylemektedir. Bu arada Yahudiler'in ülkesinde de-

---

129) H. J. de Vleeschauwer, **History of Western Library**, I/6 s. 60.
130) E. A. Parsons, aynı eser, s. 91-97.
131) R. Marcus, Josephus, An t. Jud. s. 7 daki açıklayıcı bilgi.
132) E. A. Parsons, aynı eser, s. 93-97.

ğerli kanunların bulunduğunu öğrenir, bu konuyu araştırır ve bunların Kralın kütüphanesinde bulunması gerektiğine karar verir. Krala bunu haber verdiği zaman, bu kanunların değişik bir yazı ile yazıldıklarını, fakat bir engel olamıyacağını da belirtir. Bunları elde etmek isteyen Kral ise bu iş için gerekli paranın bulunduğunu bildirir. Bunun üzerine Phaleron'lu Demetrios, Krala bu konudaki isteğini Yahudiler'in baş rahibi Eleazar'a mektup yazarak bildirmesini tavsiye eder.(133) Phaleron'lu Demetrios, Krala yazdığı mektupta başrahip Eleazar'dan bu iş için, her kabileden en bilgili altı kişiyi göndermesini ve bu kişilere Kanunların çevrilme işinin verileceğini bildirmesini de tavsiye etmektedir.(134) Bu tavsiye üzerine Kral da Yahudiler'in başrahibi Eleazar'a mektup yazarak çeviriyi yapmak için İbraniceyi iyi bilen her kabileden altı kişi istediğini anlatır. Bu işi görüşmek üzere kendisine muhafız askerleri komutanı Andreas ve Aristeas'ı hediyeler ile birlikte göndereceğini de ekler.(135) Bunun üzerine Eleazar da Krala yazdığı mektupta istediği altı kişiyi seçerek Kanunlar ile birlikte gönderdiğini bildirir. Yalnız çeviri işi bitince Kanunları güvenlik içinde geri göndermesini Kraldan rica etmektedir.(136) 70 yaşlı kişi Mısır'a geldiklerinde Krala, üstü altın harflerle yazılmış olan Kanunların bulunduğu derileri sunarlar.(137) Bu kişiler hergün Sarayda çeviri işine devam ederler. Bu iş 72 günde tamamlanır. Phaleron'lu Demetrios, oradaki bütün Yahudiler'i toplayarak çevriyi okur. Orada bulunanlar da bu yararlı çalışmayı yaptıran Phaleron'lu Demetrios'u övgü dolu sözlerle kutlarlar. Beğenilen Kanunlarda değişiklik yapılmamasına karar verilir.(138) Kral, kitapları Phaleron'lu Demetrios'un elinden alarak onlara saygı gösterir ve kitapların iyi bir şekilde korunmasını ister.(139)

Flavius Josephus'un, Aristeas'ın mektubuna dayanan, yukarda verdiği bilgiye göre İskenderiye Kütüphanesinde Kral Ptolemaios II Philadelphos zamanında ve Phaleron'lu Demet-

---

133) Josephus, Ant. Jud. XII, 11, 1
134) Josephus, Ant. Jud. XII, 4, 36-39.
135) Josephus, Ant. Jud. XII, 5, 40-49.
136) Josephus, Ant. Jud. XII, 6, 56.
137) Josephus, Ant. Jud. XII, 11, 85-89.
138) Josephus, Ant. Jud. XII, 13, 106-107.
139) Josephus, Ant. Jud. XII, 15, 114.

rios'un çabaları ile çok sayıda kitapların toplanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Yahudi Kanunlarının da bu dönemde çevrildiği anlatılmaktadır. Ancak bazı yazarlar, bu işlerin Ptolemaios I Soter zamanında yapıldığını ileriye sürerler. Ralph Marcus, Phaleron'lu Demetrios'un Mısır'a gelerek Ptolemaios I Soter'in danışmanı olarak hizmet gördüğünü, Ptolemaios II Philadelphos zamanında ise işten el çektirilerek sürgüne gönderildiğini iddia etmektedir. Böylece Aristeas'ın verdiği bilgilerin gerçeğe uymadığını söylemektedir.(140) Mektuptaki bilgiyi ve Phaleron'lu Demetrios'un bu işteki rolünü, devrin Yahudi, pagan ve hristiyan yazarları değişik şekilde yorumlamışlardır.

Bu yazarlardan Justinus (M.S. 103-165) a göre, Mısır kralı Ptolemaios bir kütüphane düzenlemekte, her yerden kitap toplamaktadır. Bu arada Yahudi kralı Herodes'e haber göndererek kendisinden kitaplar ister ve kitapların kitapların gelmesinden sonra da bunları diline çevirecek adamlar göndermesini yazar. Çünkü bu kitaplar İbranicedir.(141) Pseudo Justinus ise Mısır kralı Ptolemaios'un Mısır'da bir kütüphane kurduğunu, burayı kitap toplayarak doldurduğunu, fakat bunların İbranice olduğunu öğrenince Yunanca ve İbranice bilen 70 kişiye bu kitapları çevirttirdiğini söylemektedir.(142) Iranaeus (M. S. 120-140) Ptolemaioslar'ın İskenderiye'de değerli eserler ve Kudüs halkının Yunancaya çevirdiği kitaplar ile kurmuş oldukları kütüphaneyi donattıklarını belirtirken, bu çevri işi için kendilerine 70 kişinin yardım ettiğini de sözlerine ekler.(143) Alexandria'lı Clement (M.S. 160-215) kral Ptolemaios zamanında hukuk ve kehanet ile ilgili eserlerin İbraniceden Yunancaya çevrildiğini, bu konuda özellikle Ptolemaios II Philadelphos ve Demetrios'un çaba gösterdiklerini yazmaktadır.(144) Tertullianus'a (M.S. 160-240) göre, Philadelphos lâkaplı kral Ptolemaios her çeşit kitaba meraklı bir kişidir ve ona kitap toplama tutkusunda dil bilgini Phaleron'lu Demetrios telkinlerde bulunmuştur.(145) Anatolius (M.S. 270) ise Ptolemaios Philadelphos

140) Ralp Marcus, Josephus, Ant. Jud. s. 7'deki açıklayıcı bilgi.
141) E.A. Parsons, aynı eser, s. 98.
142) E.A. Parsons, aynı eser, s. 98-99.
143) E.A. Parsons, aynı eser, s. 99.
144) E.A. Parsons, aynı yer.
145) E.A. Parsons, aynı eser, s. 99-100.

ve babası için İbraniler'in kutsal kitaplarının 70 kişi tarafından çevrildiklerini ve bunlar arasında ünlü Aristobulos'un da bulunduğunu açıklamaktadır.(146) Eusebius (260-339) Ptolemaios Philadelphos ile birlikte bilgin Demetrios'un İbranice eserlerin çevrilerini yaptırdıklarını ve İskenderiye'de kurulmasını düşündüğü kütüphane için ayırdığı belirtmektedir.(147) Kudüs'lü S. Cyril'e (318 den önce - 386 dan sonra) göre Ptolemaios Philadelphos bilgiye ve kitap toplamağa meraklı bir kişidir. Onun kütüphanesinde görevli olan Demetrios, Yahudiler'in hukuk ve kutsal kitapları olduğunu duyar. Bunlara dostluk yolu ile sahip olmayı düşünen kral, Eleazar'a başvurur ve kitapların çevrilmesi için ayrıca her 12 kabilenin her birinden 6 kişi istediğini bildirir.(148) Epiphanius (320-403) ise kral Ptolemaios Philadelphos'un İskenderiye'de Brucheion mahallesinde bir kütüphane inşa ettirdiğini ve bunun yönetimini Demetrios'a verdiğini, bu sırada her yerden kitap toplandığını belirtir. Bu iş için çeşitli ülkelerin yöneticilerine mektup yazarak kitap istediklerini de sözlerine ekler. Gelen kitapların sayısını kütüphanecisine soran kral, ondan 54.800 kitap bulunduğunu öğrenir. Bu toplanan kitaplar Brucheion'da inşa edilmiş olan kütüphaneye konuyordu.(149) Böylece Aristeas'ın mektubuna dayanan yazarlarda ufak farklarla bu kütüphane için yapılan çalışmalar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Kaynaklarda kütüphaneye ilişkin bilgiler vardır. Ancak onlardaki bilgiler de sınırlı kalmaktadır. Seneca, Titus Livius'un İskenderiye Kütüphanesi için «**krallara uygun ve onların isteklerine göre kurulmuş**» demiş olduğunu belirtir. Bu kütüphanenin gerçekten kralların servetine uygun bir yapı olarak övülmesinin doğru olacağını da sözlerine ekler. İçersindeki 400.000 kitabın yanmış olduğunu anlatırken, kütüphanenin büyüklüğünü de belirtmşi olur.(150) Vitruvius ise Attaloslar'ın Bergama'da kurdukları kütüphane ile rekabete giren Ptolemaioslar'ın da İskenderiye'de büyük bir kütüphane kurmuş olduklarını ve daha sonraki yıllarda bunu geliştrimek için çaba gösterdikle-

---

146) E.A. Parsons, aynı eser. s. 100.
147) E.A. Parsons, aynı yer.
148) E.A. Parsons, aynı eser, s. 100-101.
149) E.A. Parsons, aynı eser, s. 101-102.
150) Seneca, Epist. Mor. IX, 5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rini söylemektedir.(151) Aulus Gellius'un verdiği bilgiye göre, Mısır'da Ptolemaioslar zamanında çok kısa zamanda 700.000 rulo gibi büyük sayıda kitap toplanabilmişti.(152) Athenaeus ise Ptolemaios II Philadelphos'un servetinden söz ederken, Musa'lar Salonunda çok sayıda kitabın bulunduğunu bildirmektedir.(153) Cassius Dio da Caesar zamanında İskenderiye'deki savaşları anlatırken, şehirde, içinde çok sayıda kitabın bulunduğu bir kütüphanenin de varlığından söz etmektedir.(154) Ayrıca Ammianus Marcellinus aynı savaştan söz ederken, İskenderiye'de değeri biçilmez kütüphaneler bulunduğunu ve eski kaynaklara göre, bu kütüphanelerin Ptolemaios krallarının sürekli uğraşmaları ile kurulmuş ve 700.000 kadar rulo toplayabilmiş olduklarını yazmaktadır.(155)

İskenderiye Kütüphanesinin kuruluşuna ilişkin diğer bir kaynak da 1819 yılında F. Osann tarafından bulunan, XV. yüzyılda yazılmış ve eski Collegio Romano Kütüphanesinde 4 C. 39 numarada kayıtlı, Plautus'un parşömen kodeksi üzerindeki Scholium (kenar notu) dur. Bu not Plautus'un Poenulus ile Mostelleria adlı eserlerinin arasına rastlayan bir yerde bulunmaktadır. Bu kenar notunu yazan kişinin Caecius adlı gibi olduğu belirtilmektedir. Bu aynı Caecius adına Aristophanes'in Plutus adlı komedisinin açıklama (kommanter) kısmında da rastlanmıştır. W. Dindorf'a göre bu Caecius (veya Cecius) M.S. XII. yüzyılda yaşamış Bizans tarihçisi Johannes Tzetzes ile aynı kişidir.(156) Fakat J.A. Cramer gibi bazı araştırıcılar ise bu Caecius'un J. Tzetzes ile aynı kişi olduğunu kabul etmezler. J. Tzetzes'in Aristophanes'in eserlerinin girişini (Aristophanes'e Prolegomena) ni yazan kişi olduğu belirlenmiştir. Bu durumda eğer Caecius'un J. Tzetzes ile aynı kişi olduğu kabul edilirse hem kenar notunu ve hem de Aristophanes'in girişini aynı kişinin yazmış olması gerekmektedir. Buna dayanan bazı araştırıcılar, Plautus'un eserinin üzerindeki kenar notunun kaynağının Aristophanes'in Girişindeki bilgi olduğunu ileriye sürmüş-

151) Vitruvius, **De architectura** VII, 4.
152) Aulus Gellius, **Noct. Attic.** VII, XVII, 3.
153) Athenaeus, **Deiphosophistae** V, 203.
154) Cassius Dio, **Hist. Rom.** XLII/38.
155) Ammianus Marcellinus, **Rer. Gest.** XXII, 16/12-13.
156) W. Dindorf, **Rheinisches Museum**, 1830, IV, s. 232, Karş. E. A. Parsons, **aynı eser**, s. 107.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerdir. Plautus'un komedileri üzerindeki kenar notunun Latince metni 1838 de F. Ritschl tarafından yayınlanmıştır.(157) Buna karşılık Aristophanes'in Girişini ise ilkin 1847 de H. Keil Ambrosiana Kütüphanesindeki C. 22 numarada bulunan kodekse dayanarak yayınlamıştır.(158) Fakat bu girişin daha sonra Nanck(159) ve Kaibel(160) tarafından da yayınlandığını biliyoruz. Kaibel de bu çalışmasında Plautus'un eserindeki kenar notunun kaynağı olarak Aristophanes'e Giriş'in gösterilmesinin doğru olamıyacağını savunmaktadır. Bu kenar notunda verilen bilgiyi E.A. Parsons'un verdiği metne dayanarak, kütüphanenin kuruluşu ile ilgili yönüyle belirtelim.

Bu kenar notunda, Philadelphos lâkaplı kral Ptolemaios'un çeşitli alanlarda bilgili olan Aetolia'lı Alexander, Kalkhis'li Lykophron ve Ephesos'lu Zenodothos'u eski Yunan yazarlarının şiirlerini toplamak ve bunları düzenlemekle görevlendirdiği belirtilmektedir. Ayrıca bunları kendi bilgi alanlarına göre aralarında iş bölümü yaptıklarını da öğreniyoruz. Bilgiye önem veren bu Kralın, masrafları Saray tarafından karşılanarak hemen hemen dünyanın her yerinden mümkün olduğu kadar çok kitap toplattığı da bu kenar notunda anlatılmaktadır. Ayrıca Phaleron'lu Demetrios ve diğer danışmanların yardımı ile biri Saray'ın dışında ve diğeri ise içinde olmak üzere iki kütüphane kurdurduğu da söylenmektedir. Kütüphanede çalışan bilgin ve kütüphanecilerden olan Kallimakhos'dan alınan bu bilgilere göre Sarayın dışında kütüphanede 42.000 ve içteki kütüphanede ise 500.000 kadar kitap bulunduğu da gösterilmektedir.(161) J. Tzetzes'in olduğu kabul edilen Aristophanes'e Giriş'te belirtilen bilgi de hemen hemen kenar notundaki bilgi ile aynıdır. Yalnız burada Ptolemaios Philadelphos'un başta bulunduğu sırada Yunanlılar'ın ve yabancı ulusların kitaplarının toplandığı, cömert Kralın pek çok para harcıyarak yabancı eserleri (İbranice dahil) Yunancaya çevirttiği de söylenmektedir. İbranice kitapların 72 bilgin ve dil bilen kişi tarafından çevrildiği de eklenmiştir.(162)

---

157) E.A. Parsons, aynı eser, s. 108.
158) E.A. Parsons, aynı yer.
159) E.A. Parsons, aynı yer.
160) E.A. Parsons, aynı yer.
161) E.A. Parsons, aynı eser, s. 105-112.
162) E.A. Parsons, aynı eser, s. 112-118.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İskenderiye Kütüphanesinin Ptolemaios I Soter mi yoksa Ptolemaios II Philadelphos mu hangisinin zamanında kurulduğu modern yazarlarca tartışmalara ve değişik fikirlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Bunların belli başlılarını görelim.

Phaleron'lu Demetrios'un, Ptolemaios II Philadelphos zamanında gözden düşmüş olduğu ileri sürülerek, Musion ve ona bağlı olan kütüphanenin kuruluşunun ondan önceki Ptolemaios I Soter zamanında gerçekleşmiş olduğu ortaya atılmıştır.(163) A. Hessel ise Ptolemaios I Soter'in kütüphanenin kurulmasını plânladığını, ancak oğlu Ptolemaios II Philadelphos'un bu işi gerçekleştirdiğini söylemektedir.(164) Jean Key Gates ise, Ptolemaios I Soter tarafından ve Phaleron'lu Demetrios'un da danışmanlığı ile bilginler akademi durumundaki Musaion'un ve ona bağlı kütüphanenin kurulmuş olduğunu belirtmektedir.(165) J.W. Thompson'a göre İskenderiye'de eskiden beri kitap toplamağa önem verilmiş ve bu Ptolemaioslar'ın çabaları ile artmıştır. Ayrıca Mısır'ın papirusun ana vatanı olması da bu çabaları etkilemiştir.(166) J. Vorstius da Musaion'da kitapların toplanmış olduğunu söylemektedir.(167) H.J. Vleeschauwer'e göre bu kütüphane, krallık ailesi ve imtiyazlı araştırıcıların çalışma yeri olarak Ptolemaios I Soter tarafından kurulmuş ve kitap toplama işine uzun süre devam edilmiştir.(168) F.G. Kenyon, gerçek kurucunun Ptolemaios II Philedelphos olduğunu kabul etmektedir.(169) Başka araştırıcılar da bunlara benzer fikirler ileri sürmüşlerdir. Bunlar hemen hemen aynı nitelikte oldukları için bu kadarı ile yetiniyoruz.

Yukarda belirtildiği şekilde J. Tzetzes'in aldığı bilgi Kallimakhos tarafından ya da hiç değilse onun çağdaşı biri tarafından verilmiştir. Hem kenar notunda ve hem de Aristophanes'in girişinde verilen bilgiye göre kütüphanenin kuruluşu ve

---

163) Camb. Anc. Hist. VIII: Alexandrian Literature, s. 251.
164) A. Hessel, aynı eser, s. 1.
165) J. K. Gates, aynı eser, s. 14.
166) J. W. Thompson, aynı eser, s. 22.
167) J. Vorstius, Grundzuge der Bibliotheksgeschichte, 5. Aufl. Leipzig. 1954, s. 6.
168) H. J. de Vleeschauwer, Les Bibliothéques Ptolémennes d'Alexandrie, Pretoria, 1955, s. 2-15.
169) F. G. Kenyon, «Libraries», The Oxf. Clas. Dict. s. 503.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelişmesi sadece kral Ptolemaios Philadelphos'a bağlanmaktadır. Oysa ilk kral olan Ptolemaios Philadelphos'a bağlanmaktadır. Oysa ilk kral olan Ptolemaios I Soter ve üçüncü kral olan Ptolemaios III Euergetes'den hiç söz edilmemektedir. Gerek bu iki kaynak ve gerekse Aristeas'ın mektubundan edindiğimiz bilgileri şöylece değerlendirebiliriz. Birinci kral olan Ptolemaios I Soter kütüphanenin kurulması işine bizzat başlamış ve danışman olan Phaleron'lu Demetrios ile birlikte, çeşitli ülkelerden kitaplar toplanmıştır. Krallık tarafından masrafların karşılanması sonunda kitap sayısı kısa zamanda büyük sayılara erişmiştir. Daha sonra ikinci kral Ptolemaios II Philadelphos başa geçince, bu kitap toplama işi devam etmiş, gene Phaleron lu Demetrios'un bu konuda büyük yardımları olmuştur. Kütüphanede kendi konularına göre uzmanlaşmış bilim adamları edebi ve bilimsel, çalışmalar yapmışlardır. Bu arada yabancı bilginlere, özellikle belirtildiği gibi, İbranice kitapların çevrisi büyük paralar karşılığında yaptırılmıştır. Ayrıca yukarda belirtildiği gibi antik kaynaklar da kütüphanenin ne kadar büyümekte olduğunu, kısa parçalar halinde olsa da, anlatmaktadırlar. Böylece, I. Ptolemaios kurmuş ve II. Ptolemaios de geliştirmiştir.

Kaynakların ışığında, eskiçağda bu çapta büyük bir kütüphanenin ve ilim kurumunun henüz M.Ö. IV. yüzyıl sonlarında ve M.Ö. III. yüzyıl başında kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

a3 — Kütüphanenin çeşitli devrelerde tahribi

İskenderiye Kütüphanesi de tarihin pek çok büyük eserleri gibi zamanla tahrip olmuştur. Bu konuda kaynaklarda bazı bilgilere sahibiz. Ancak İskenderiye şehrinde, M.Ö. 295 de Phaleron'lu Demetrios'un buraya gelişinden ve İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulmasından, eski Yunan felsefesi geleneğini devam ettiren Atina Felsefe Okulu'nun, Bizans İmparatoru Büyük Justinianos tarafından(170) kapatılmasına (M.S. 529) kadar sekiz yüzyıllık bir zamanda pek çok kütüphane kurulmuş ve kitap toplanmıştır. Bu uzun sürede yüzyıllar boyunca antik kültürün önemli kültür merkezlerinden biri niteliğini korumuştur.

170) A. A. Vasiliev, **Bizans İnmparatorluğu Tarihi**, 1, Ankara, 1943, s. 191.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İskenderiye Kütüphanesi tarihte birkaç kez tahrip edilmiştir. Bunların ilki Caesar'ın Mısır'a yaptığı seferle ilgilidir. Caesar M.Ö. 48 yılında Pompeius'u Pharsalos'ta yendikten sonra Asia eyaletine gitti. M.Ö. 55 de Mısır'dan kovulan Mısır kralı Ptolemaios XIII Auletes, Pompeius'un yardımı ile Mısır tahtını tekrar elde etmişti. Onun oğlu Ptolemaios XIV ile kardeşi Kleopatra VII, Pompeius Mısır'a geldiği zaman başta bulunuyorlardı ve taht kavgası yapıyorlardı. Ptolemaios'un XIV ün kendisine yardım edeceğini sanan Pompeius, tam aksine, Caesar'ın daha kuvvetli olması nedeniyle Mısır'a sokulmamış ve öldürülmüştü. Pompeius'dan kısa bir süre sonra Caesar da küçük bir donanma ile İskenderiye'ye gelerek şehre girdi. Mısır'ı Roma devletine katmayı düşünen Caesar bu kardeş kavgasından yararlanmak istedi. Ancak İskenderiye halkı Caesar'a cephe almakta gecikmedi. Caesar ile Kleopatra kendi menfaatleri için karşılıklı ilişki kurunca ve taht kavgası Kleopatra lehine sonuçlanınca, İskenderiyeliler Sarayda ve yakın çevresinde Caesar ve Romalılar'ı kuşattılar. Caesar ise ancak deniz yoluyla dışarıyla bağlantı kuruyordu. İskenderiye ordusu harekete geçince, Caesar da yardımcı kuvvetler ile birleşti ve yapılan savaşta (M.Ö. 47) Mısır Kuvvetleri yenildi ve İskenderiye Caesar'a teslim oldu. Mısır'ın idaresi Kleopatra ile Ptolemaios XV'e verildi.(171)

İşte bu savaşlar sırasında tahrib olan kütüphanenin veya kitapların yanması konusunda kaynaklarda bazı bilgiler varsa da Caesar eseri olan De Bello Civile'de İskenderiye'deki savaşı anlatırken bu konuya yer vermez. Seneca, bu olaylar sırasında 40.000 kitabın yandığını belirtir.(172) Plutarkhos, bu savaşlar sırasında düşman tarafından Caesar'ın donanmasının yolu kesilince, ateşle onları geri çekilmeğe zorladığını, bu arada tersanelerin tutuştuğunu ve bu arada büyük kütüphanenin yandığını anlatmaktadır.(173) Aulus Gellius ise Mısır'da Ptolemaios'lar olarak bilinen krallar zamanında kütüphanede kısa sürede toplanan 700.000 kadar kitabın hepsinin İskenderiye'deki savaşta, şehrin yağmalanması esnasında yandığını, bu yakma işinin kasden veya birinin emri ile olmayıp, askerlerin

171) S. Atlan, **Roma Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul. 1970, s. 166-167.
172) Seneca, **De Tranquil animi** IX, 5.
173) Plutarkhos, **Bioi Paral., Caesar** XLIX.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neden olduğu bir kaza sonucu meydana geldiğini ileri sürer.(174) Cassius Dio ise gece ve gündüz devam eden bu çarpışmalar sırasında şehirde pekçok yerin ateşe verildiğini, oradaki diğer yapıların arasında dokların ve tahıl ambarlarının yandığını, ayrıca çok sayıda kitabı bulunan kütüphanenin de bu arada yandığını belirtir.(175) Ammianus Marcellinus, Ptelomaios krallarının büyük bir çabanın sonucunda topladıkları 700.000 ciltlik kitabın, diktatör Caesar zamanındaki İskenderiye savaşları sırasında yanmış olduğunu anlatmaktadır.(176) Orosios'a göre de Caesar'ın neden olduğu yangında şehrin bir kısmı yanmış ve en yakın depolarda korunan 40.000 kitap yok olmuştur.(177)

Modern araştırıcılar Caesar zamanındaki İskenderiye Kütüphanesinin felâketi yani yanması konusunda değişik fikirlere sahiptirler. Bu felâketi kabul edenler arasında Gibbon, Samuel Sharpe, George Long gibi kişiler bulunmaktadır. Buna karşılık Friedrich, Wilhelm Ritschl, Charles Merivale, James Antony Froude, George Melville Bolling, J.B. Bury, J.P. Mahaffy, Paul Harves, Jones Rolfe, John William White, John Edwin Sandys, Edwin Bevan, T. Rice Holmes gibi pek çok kişi bu devrede kütüphanenin tahrip olduğunu kabul etmezler.(178)

Böyle tartışmalı bir konuda üç ihtimal üzerinde durulabilir. Bunlardan biri İskenderiye Kütüphanesi'nin limandan yayılan ateşle ya tamamen yanmış olması, diğeri bir kısmının yanmış olabileceği ya da sadece limanda yer alan doklarda bekleyen kitapların yanmış olmasıdır.

Büyük kütüphane ateş alacak kadar limana yakın değildir. Eğer yangın kütüphaneye gelebilmiş olsaydı yakınındaki Musaion'u da sarabilirdi. Halbuki Musaion'un yandığı konusunda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yukarda belirttiğim antik yazarların çoğu kütüphanenin yandığından söz ederler. Özellikle Plutarkhos yanan kütüphaneden söz ederken «**büyük kütüphane**» olarak üzerinde durmaktadır. Bu yazarlar kitap

---

174) Aulus Gellius, Noct. Attic. VII/XVII, 1.
175) Cassius Dio, Hist. Rom. XLII/38, 2.
176) Ammianus Marcellinus Rer. Gest. XXII, 16/13.
177) E.A. Parsons, aynı eser, s. 373.
178) E.A. Parsons, aynı eser, s. 306-319.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sayısı konusunda da değişik bilgiler vermektedirler. Ayrıca bu kütüphaneye daha sonra Bergama Kütüphanesinden Antonius, Kleopatra için savaşta yanan kitapların karşılığı olarak 200.000 kitap verdiğine göre, hiç değilse bu kütüphane bina olarak yanmamıştır. Bu gerek yapı olarak ve gerekse kitap sayısı olarak tutarsızlıklara bakarak, kütüphanenin içindekiler ile birlikte Caesar zamanında tamamen yandığını düşünemeyiz. Bu durumda ise eğer yangın kütüphanenin bulunduğu Brucheion mahallesine yayılabilmiş ise, ikinci ihtimal olarak kitaplarından sadece bir kısmının yanmış olması akla gelmektedir. Zaten verilen kitap sayıları değişik ve abartmalı olduğuna göre, kaynaklarda yanan kitaplar konusunda değişik tahminler yürütülüyor demektir. Bir üçüncü ihtimal de kaynaklarda da söz edildiği gibi sadece limandaki doklarda bulunan kitapların yanmış olabileceğidir. Söylediğimiz gibi bu kitaplar Caesar tarafından Roma'ya götürülmek üzere bekleyen kitaplar olmalıdır. Bu durumda İskenderiye'deki kitapların bir kısmı ile doklarda bekleyen kitapların yanmış olabileceği mümkündür.

Caesar'ın tahribinden sonra, Musaion'dan sadece bilimsel araştırma merkezi olarak söz edilmektedir. Musaion'a bağlı olan bu kütüphanenin ortadan kalkmasından sonra, Musaion'un üyeleri Serapeion'u kullanmış olmalıdır. Belki de Musaion'a bağlı olan bu kütüphane bütün teşkilâtı ile Serapis Tapınağının yapı kompleksi içine taşınmış ve bu nedenle Serapeion Kütüphanesinden Musaion olarak bir süre söz edilmiştir. Musaion'a bağlı olan İskenderiye Kütüphanesinin ortadan kalktığını düşünecek olursak demek ki İmparatorluk devresinde bilim merkezi olarak Musaion ve kütüphane olarak da Serapeion Kütüphanesi bulunuyordu. Ancak bu konuda kesin bir şey söylenemez.

Roma döneminde İmparator Claudius (M.S. 41-54) eski İskenderiye'deki bu Musaion'a kendi kitaplarını vermiş ve ancak halka açık bir yerde yirmi kitaptan oluşan Etrüsk Tarihi ve sekiz kitaptan oluşan Kartaca Tarihi'nin burada okunmasını şart koşmuştur.(179) Daha sonra İmparator Domitianus (M.S. 81-96) Roma'daki Octavia Portiği Kütüphanesinde yanan eski Yunan kitaplarını İskenderiye Kütüphanesindeki nüshalarına

179) Suetonius, Claudius XLII.

bakarak ve bunlardan kopyeler yaptırarak yerine koyabilmeyi düşündü.(180) İmparator Traianus (M.S. 98-117) zamanında burada çıkan Yahudi isyanının neden olduğu karışıklıklar sırasında herhangi bir zarar gördüğünü bilmiyoruz. Söylediğimiz karışıklıklar sırasında şehir büyük zarar gördüğüne göre kütüphanenin bundan payını aldığı düşünülebilir. Traianus'dan sonra bir yüzyıl boyunca kaynaklarda, bu kütüphane ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu uzun devrede kütüphanenin varlığını ve fonksiyonunu devam ettirdiğini sanıyoruz. Fakat onun gerilemesi ya da gelişmesi konusunda bir fikir edinemiyoruz. İmparator Caracalla zamanında şiddet hareketleri (M.S. 217) ve Aemilianus'un isyanı (M.S. 269) sırasında kütüphane de zarar görmüş olmalıdır. Ayrıca İmparator Caracalla zamanında, bizzat İmparator, Musaion ve kütüphanesini, buranın zengin vakıflarını ve burada çalışan bilginlerin maaşlarını kaldırdığından İskenderiye şehri ve bilim merkezi sönmeğe başlamıştır.(181) Palmyra kraliçesi ünlü Zenobia'nın M.S. 271 veya 272 yılı başlarında Mısır'ı zaptı ile sonuçlanan seferinde İskenderiye'ye de geldiğini biliyoruz.(182) T.J. Haarhoff, Musaion'un Zenobia tarafından tahrip edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.(183) K. Dziatzko, İmparator Domitius Aurelianus'un (M.S. 270-275) Mısır'ı Zenobia'dan geri alması sırasında, Brucheion'un büyük bir kısmının tahrib olduğunu (M.S. 272) belirtmektedir.(184) John Sandys ise İmparator D. Aurelianus zamanında, içinde kütüphanenin de yer aldığı, İskenderiye'deki geniş bölgenin tahribata uğradığını ve bu tarihte kütüphanenin çok zarar gördüğünü söyler.(185) Bütün bu olayların hepsi de Kraliçe Zenobia ile ilgilidir. Bir sonraki yüzyılda İskenderiye'yi ziyaret eden Antakya'lı sofist Apthonius Serapeion Kütüphanesinden söz etmektedir.(186)

---

180) Seutonius, Domitianus XX.

181) A. Terzioğlu, «İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır», VD, IX, 1971, s. 430.

182) N. Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara 1971, s. 52.

183) T. J. Haarhoof, «Museum», The Oxf. Class. Dist., s. 583-584.

184) K. Dziatzko, «Bibliotheken», RE, s. 410.

185) John E. Sandys, A History of Classical Scholorship, s. 113. Karş. E.A. Parsons, aynı eser, s. 339.

186) E.A. Parsons, aynı eser, s. 341-342.

Apthonius, Tapınağın portikosunun içindeki bölmelerin kitap koleksiyonlarının konduğu kısımlar olduğunu belirtir. A.J. Butler ise Brucheion mahallesindeki tahribin İmparator D. Aurelianus zamanında büyük olduğunu, fakat bunun abartılmış olabileceğini söylemektedir.(187) E.A. Parsons ise kesin bir şey söylememekle beraber, Brucheion'un Aurelianus'un seferi ve C. Aurelius Valerius Diocletianus'un (M.S. 281-305) zorlu kuşatması sırasında tahrip olmuş olabileceğini ileri sürmektedir.(188) Bunlara karşılık bu olaylar sırasında Brucheion'un tahrip olmadığı görüşü de bulunmaktadır. İmparator Diocletianus (M.S. 284-305) zamanındaki bu hareketlerden Brucheion'un ciddi kayıplar vermeden de kalabildiği sanılmaktadır.(189) İmparator Aurelianus (M.S. 272) ile İmparator Diocletianus'un (M.S. 296) şehri zaptı arasında sadece 24 yıl vardır. Bu iki kuşatmada şehrin yapıları büyük ölçüde zarar görmüş olabilir. Bununla beraber, İmparator Diocletianus zamanında henüz İskenderiye Kütüphanesinde kitapların bulunduğu sanılmaktadır.(190) Bütün bu olaylar sırasında İskenderiye Kütüphanesinin tamamen ortadan kalkmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonraki devirlerde varlığını sürdürmektedir.

M.S 391 yılında İmparator Teodosius'un putperest tapınaklarını kapaması konusunda çıkarttığı buyrultu ile İskenderiye'de putperestlerin merkezi olarak kalmış olan ünlü Serapis Tapınağı veya Serapeion'un tahrip edildiği bilinmektedir.(191) Bu tahripte baş rolü İskenderiye patriği Teophilos oynamıştır. Bu olaylardan kırk yıl sonra, M.S. 414'te Orosios hristiyan olmasına rağmen, İskenderiye'yi ziyaret ettiği zaman Serapeion Kütüphanesinin raflarının boş olduklarını gördüğünü, söylemektedir.(192) Fakat Orosius açıklama yapmamaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, İskenderiye Kütüphanesi adıyla Roma imparatorluk devri başlarından 391 yılına kadar aradaki süre içinde söz konusu olan Serapeion'dur. H.J. de Vleeschauwer, Theophilos zamanında 391 yılı buyrultusu ile kütüphanenin tah-

187) E.A. Parsons, aynı eser, s. 341-342.
188) E.A. Parsons, aynı eser, s. 339.
189) T. J. Haarhoof, aynı yer.
190) E.A. Parsons, aynı eser, s. 341-342.
191) A.A. Vasiliev, aynı eser, s. 102.
192) E. A. Parsons, aynı eser, s. 373.

ribedildiğini kabul eder. Ona göre, İskenderiye'deki putperest okulu, Roma çağında hristiyanlığa karşı eski putperestlik kültürünü koruyan tek güçlü kale idi. Burası hristiyanlığa karşı eski kültürün korunduğu tek okul ve kütüphanedir. Orosios'un bu kütüphaneyi boş bulması ise, ya kitapların tahrip olması veya onların Bizans'a götürülmüş olmaları ile açıklanabilir.(193) Yukarda sözü edilen okulun öğretim kadrosu şehri terketmişlerdir. Kilise tarihçisi Sokrates, gramerci Ammonius ve Helladios bunlar arasındadır. Fakat bu arada da kütüphaneden söz edilemez. Serapeion Kütüphanesinin ortadan kalkmasına rağmen şehirdeki bazı yüksek okul kütüphaneleri kültür faaliyetlerini desteklemeğe devam ettiler.(194) E. Gibbon o zamanki hristiyan düşüncesinin putperestlik ve bilime karşı düşman olduğunu, 390 yılında İskenderiye'de devrin bilim ve kültürünü içine alan kütüphanenin, Serapeion'un, İskenderiye Piskoposu Teophilos (385-412) tarafından yaktırıldığını ve hatta bu olaydan 25 yıl sonra da matematikçi Hypatia'nın (370-415), başpiskopos Kyril'in kışkırtmasıyla İskenderiye'de halk tarafından parçalandığını söylemektedir.(195) A. Adıvar da bu görüştedir.(196) J.E. Sandys de aynı kanıdadır. Serapis Tapınağının İskenderiye Patriği Theophilos tarafından kilise ve manastıra çevrildiğini(391), ancak Serapeion Kütüphanesinin kurtulabildiğini söylemektedir.(197) J.B. Bury, Orosios'un burayı ziyaretinde büyük bir kütüphane yerine, ancak tapınakta boş kitap kasaları görmüş olduğu şeklinde verdiği bilgiye dayanarak, kütüphanenin müslümanların fethine kadar varlığını sürdüremediğini belirtir.(198) A.J. Butler ise, Serapeion Kütüphanesi'nin büyük Serapis Tapınağının hristiyanlar tarafından yok edildiğine inanır.(199) Max Meyerhof da, M.S. IV. yüzyılın son yıllarında İskenderiye Kütüphanesinin çok zarar gördüğü-

193) H. J. de Vleeschauwer, Les Bibliothéques ptoléméennes d'Alexandrie IV: César, Théophile ou Omar, s. 30-32.
194) C. Wendel, Handbuch III, s. 79.
195) E. Gibbon, The History of the Derlin and Fall of the Roman Empire, III, s. 214-215.
196) A.A. Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, 2. bs. İstanbul, 1969, s. 98.
197) John E. Sandys, aynı eser, s. 113.
198) E. A. Parsons, aynı eser, s. 358-359.
199) A. J. Butler, The Arab Conquest of Egypt, s. 414. Karş. E. A. Parsons, aynı eser, s. 364-370.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nü ve ortadan kalktığını kabul etmektedir ve Serapeion Kütüphanesinin 391'de yok edildiğini belirtir. Bu arada filozofların skenderiye Kütüphanesini terketmek zorunda kaldıklarını ve 389 yılında Büyük Theodosios zamanında İskenderiye'deki Serapis Tapınağının da hristiyan kilisesine çevrildiğini ileriye sürer. K. Krehl de İskenderiye'deki Musaion ve Kütüphanenin ortadan kalktığını veya kütüphanedeki kitapların, Constantinopolis (stanbul)'de kurulan kütüphaneye konmak amacıyla oraya götürüldüğünü ortaya atmıştır. Constantinapolis'te Theodosios II zamanında yani V. yüzyılın başında kurulan büyük kütüphane için gerekli kitapların Mısır ve Anadolu kütüphanelerinden sağlandığını da sözlerine eklemektedir.(200) W. von Brunn, İskenderiye Kütüphanesini oluşturan yazma eserlerin papirus gibi dayanıksız bir malzeme üzerinde yazıldığından, Nil deltası gibi nemli bir yerde uzun süre kalamıyacağını, ayrıca savaşlardan da etkilenmiş olabileceğini söylemektedir.(201) Bu konuda Sigrid Hunke, İskenderiye'deki Caesareum'un İmparator I. Valentianus (M.S. 364-375) zamanında kiliseye çevrildiğini belirtmektedir. Kütüphanenin yağma edilip, yakıldığını, oradaki filozofların ise sihirbazlık ve büyücülük ile itham edilerek takibedildiklerini belirtmektedir. 391 yılında İmparator Theodosios'un izni ile Serapeion kütüphanesinin ateşe verildiğini söyler. Ayrıca S. Hunke, Antakya Patriği Severus'un V. yüzyılda bir arkadaşı ile birlikte «Hristiyanlar Birliği»nin üyesi olarak bilginlere karşı savaş açtıklarını, dini yapı ve putları yok ettiklerini anlatmış olduğunu söylemektedir. Bu şekilde de V. yüzyılda Hellenistik kültür merkezinin yok olmuş olduğuna inanır.(202) E.A. Parsons ise bu görüşlere karşıdır. IV. ve V. yüzyıl başında yaşayan son Yunan hatiplerinden biri olan Antakya'lı Aptonius'un İskenderiye'yi 391'den sonra ziyaret etmiş olduğunu ve onun İskenderiye'deki Akropol'de bazı yapılar ile birlikte Serapeion'un da ayakta durduğunu görmüş olduğunu kanıt olarak göstermektedir.(203) Gerçekten de bu dönemde kütüphanenin hiç olmazsa bir kısmının yok edilmiş veya başka bir yere aktarılmış olması inandırıcıdır.

---

200) A. Terzioğlu, aynı eser, s. 431.
201) A. Terzioğlu, aynı yer.
202) S. Hunke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, 2 bs. İstanbul 1973. s. 254 .
203) E.A. Parsons, aynı eser, s. 364-370.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ KİTAPLIĞI

İskenderiye Kütüphanesinin müslümanlar tarafından Mısır'ın fethi sırasında 642 yılında tahribolduğu konusunda bazı iddialar ortaya atılmıştır. Halife Ömer'in emri ile Amr b. el As tarafından yaktırıldığı şeklindeki asılsız efsane, bazı araştırıcılar tarafından yanlış olarak benimsenmiştir. Ancak pek çok bilim adamı, bunun gerçek olmadığını kabul etmişlerdir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İskenderiye Kütüphanesinin müslümanlar tarafından tahrip edilip edilmediği çeşitli dillerdeki kitap ve makalelere konu olmuştur. İskenderiye Kütüphanesinin müslümanların 642 yılında Mısır'ı fethettikleri sırada halife Ömer'in emri ile Amr. b. el-As tarafından yaktırıldığı hakkındaki haberlere gene İslam kaynaklarında rastlamaktayız.

Bu konuda en eski bilgiyi verenler sırası ile Abd el-Latif (1162-1231), Ibn el-Kıfti (1173-1248) ve Ebu'l Ferec (1225-1286) olarak belirtilmektedir.

Abd el-Latif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Bağdadi'nin verdiği bilgi şu şekildedir: **«Amud Suvari'nin etrafında bu direklerden işe yarar bir takım kalıntı dahi gördüm ki bunların bazıları sağlam, bazıları kırık idi. Bu direklerin duruşu ve halleri gösteriyordu ki üzerlerinde vaktiyle tavan vardır. Bu direkler tavanı taşırdı. Amûd Süvâri üzerinde bir kubbe mevcut idi ve bu amûde istinad ederdi. Bu Mahallin Aiostoteles'in ve kendisinden sonra fırkasının ilim ve fen riyye tesis olunduğu zaman inşa edilen Dar'ul-Ulûm olduğunu zannediyorum. Hz. Ömer'in izni ile Amr b. el-As'ın yaktığı kütüphane işte bunun içinde idi»** (204).

İbn el-Kıfti ise Teracim'ül-Hükemâ adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir: **«Nahivci Yahya, Amr b. el As tarafından Mısır ve İskenderiye fetholunduğu zamana kadar yaşamış idi. Bu memleketler islâmlar tarafından fethedildikten sonra Yahya, Amr'ın huzuruna girdi. Amr b. el-As, Yahya'nın ilim ve irfanındaki mevkiini, itikadını, Hristiyanlar ile vukubulan sergüzeştini bildiğinden kendisine bir mevkî-i mümtaz tahsis etti. Yahya'nın teslisin hükümsüz kılınması ve alemin sona ermesi hakkındaki mütalâasını dinleyerek beğendiği gibi Araplarca o ana kadar bilinmeyen mantıki kıyaslar ile hikmetli sözlerine de**

204) C. Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, 3. c., 1976, s. 81.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meftûn oldu. Amr b. el-As akıllı, söz anlar, fikir sahibi selim bir zat idi. Yahya'yı yanına aldı. Onu kendisinden hiç ayırmıyordu. Bir gün Yahya, Amr b. el-As'a der ki: İskenderiye'yi bütün gelirleri ile ele geçirdiniz. Bulduğunuz her şeye el koydunuz. Bunlardan size fâidesi olanlara karışmak istemem, fakat bir şey ki, size fâidesi yoktur, bizim olmak lâzım gelmez mi? Bu gibileri bize veriniz. Amr: Neyi istiyorsun? diye sorar. Yahya: Kraliyet kütüphanesinde mevcut olan ilmî kitapları arzu ediyorum. Bunları muhafaza altına aldınız. Halbuki biz bunlara muhtacız. Sizin ise bunlardan bir fâideniz yoktur cevabını verir. Amr: Bu kitapları kim topladı? Hikâyesi nedir? diye sorar. Yahya kütüphanenin tarihini şu yolda nakleder: İskenderiyye hükümdarlarından Batlamyus Filadelfus (M.Ö. 285) ilim ve alimlere rağbet ederek her taraftan ilmi kitaplar aradı. Toplanmasını emretti. Bunlara yerler tahsis etti. Bu sayede pekçok kitaplar toplandı. Kitaplara bakmak memuriyetini İbn-i Merre (Zemîre) namıyle maruf bir adama havale etti. Bunların toplanıp getirilmesi, her ne fiyatla olur ise olsun satın alınması, satan kimselere teşvikât icrası hususlarında da bir adama mezuniyyet verdi... Amr b. el As, Yahya'nın bu beyanatını takdir etmekle beraber şeyanı hayret bulur. Yahya: Fakat Emir-ül Mü'minin Ömer b. Hattab'dan izin istemeden bu hususta hiç bir emir veremem der. Amr: Yahya tarafından vuku bulan beyanattan bahisle bu bapta ne yapmak lâzım geldiğini Hz. Ömer'den sorar. Bunun üzerine Hz. Ömer'den şu cevap gelir: Beyan ettiğin kitaplara gelince, bunlar Kitabullah'a uygun şeyleri havi ise Kitabullah bizi onlardan müstağni kılmıştır. Allah'ın kitabına aykırı şeyler ise onlara ihtiyaç yoktur. Bunları yak. Amr b. el-As bu kitapları İskenderiye hamamlarına dağıtmağa ve ocaklarında yaktırmaya başladı. O sırada İskenderiyye'de bulunan hamamların miktarını bilirken hatırımdan çıktı. Rivayete göre bu kitaplar o suretle ocaklara atılıp 6 ay zarfında tüketilmiştir. Bunu işitip de hayrete düşmemek kabil değildir.(205)

Daha sonra XIII. yüzyılda yaşamış hristiyan tarihçisi Ebu'l Ferec'in orijinal Süryanice tarihinde bu konuda bilgi olmadığı halde bundan daha sonra yazdığı Arapça Muhtasar-ül Düvel

---

205) İbn al-Qifti: Ta'rikh al-Hukama, Leipzig, 1903, s. 8, Ayrıca bkz: Kahire'deki Kütübhâne-i Hidivi'de bulunan Teracim-ül Hâkema, el yazması C. Zeydan, aynı eser, s. 83-85.

adlı eserinde Ibn el Kıfti'de verilen bilgi tekrarlanmaktadır.(206) Burada İskender'in kurduğu İskenderiye şehrinin zamanla güzelleştirildiğini ve burada bir ilim ve fen merkezi bulunduğunu söyler. Bu merkezin müslümanlara kadar devam edebildiğini de belirtir.

XVII. yüzyılda Türk bilginlerinden Kâtip Çelebi bu konuda «Hz. Ömer, Mısır ve İskenderiye'yi aldığı zaman orada bulunan binlerce cilt kitabın hepsini oda yandırdı. Zira öyle olmasa halk, Allah'ın kitabını ve Tanrı elçisinin sünnetini korumaktan kalıp, bu yakılan kitaplarla uğraşırlardı. Ve İslamlığın temelleri bu derece yerleşip pekişmezdi. İslamlığın ilk başlangıç yıllarında onlar bu işi gördüler...» (207)

Modern araştırıcılardan Corci Zeydan (1861-1914) ise eserinde «Bu kütüphane, fütuhat-ı İslamiye zamanına kadar Romalılar devrinde birçok değişikliklere maruz kalarak yakılıp zayi oldu. Arablardan vesaireden olan tarihçiler bu kütüphanenin nasıl mahv ve perişan olduğunu bildirmede muhtelif rivayetlerde bulunmaktadırlar. Bunlardan bazıları bu kütüphanenin Hz. Ömer'in emri ile Amr b. el As tarafından yakıldığı iddia ve bunu bir takım Arabların sözlerinden çıkarmışlardır. Bu delillerin meşhurları Ebu'l Ferec, Abd el-Latif el-Bağdadî, Makrizî ve Hacı Halife'nin sözleridir. Diğer bazıları ise Arabları öyle bir harekete müsaade etmekle daha âli ad ederek rivayetleri ve vakaları red ve yalanlamaktadırlar. Biz de bundan takriben on sene evvel neşrettiğimiz Tarih Mısr'ül Hadîs (Yeni Mısır Tarihi)nde yazdığımız veçhile bu ikinci fıkra ile aynı fikirde bulunuyor idik. Fakat daha sonra İslâmiyet ve Medeniyyeti İslâmiye Tarihi hakkında devam eden çalışmalarım neticesinde hakikata hizmet maksadıyla ilerde göstereceğimiz sebeplerden dolayı birinci fırkanın fikir ve mütalâasını ötekinden tercihe şayan bulduk. Çalışmalarımızın neticesini bildirelim, şöyle ki: Evvelâ yukarda verdiğimiz malûmattan anlaşıldığı üzere Arablar İslâmiyetin evvellerinde varid olan hadisi şerîfeye ve kibârı sahabenin sahîh ve sarîh sözlerine istinaden İslâmiyeti teyid etmek maksadıyla Kur'an-ı Azîmüşşân'dan maada bilcümle kitabların imhasına çalışmışlardır».(208) Daha önceki kay-

206) Ebu'l Ferec, Tarih-Muhtasar-id-düvel, 1890, s. 34.
207) Kâtip Çelebi Mizanü'l hakk fi ihtiyari'l-ahakk, İstanbul 1972, s. 8.
208) C. Zeydan aynı eser. s. 76-78.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

naklarda verilen bilgileri tekrarlayan Corci Zeydan şu şekilde devam eder: **«Mezkûr kütüphanenin İslâmiyetten evvel kısmen yakılmış olduğunu inkâr etmiyoruz. Lâkin bunun bir kısmının İslâmiyetten evvel yanması, kalanının İslâmiyetten sonra yanmasına mani teşkil etmez..» (209)**

İskenderiye Kütüphanesinin müslümanlar tarafından yakılmış olduğu konusundaki bilgi, görüldüğü gibi, en erken XIII. yüzyıl yazarlarında yer almaktadır. Fakat bunlarda verilen bilgiler doğru olamaz. Çünkü Abd el Latif'in verdiği bilginin ilk kaynak olduğunu ve onda gerçeğe uymayan olayların yer aldığını biliyoruz. Örneğin, Büyük İskender'in hocası olan Filozof Aristoteles, onun söylediği gibi İskenderiye'de değil M.Ö. IV. yüzyılda Atina ve Makedonia'da yaşamıştır. Ayrıca Mousaion'u da İskender değil, Ptolemaios I Soter ve Ptolemaios II Philadelphos inşa ettirmiş ve kurmuşlardır. Bu konuda bilgi veren ikinci İslam Tarihçisi Ibn el Kıfti'nin verdiği bilgi de hatalıdır. Çünkü Amr m. el As ile konuştuğunu söylediği Johannes Philoponos, İskenderiye'nin fethinden bir yüzyıl önce yaşamıştır. Bunun için, Kıfti'nin söylediği şekilde, çağdaş olmayan bu iki kişi arasında konuşma olması mümkün değildir. İlk bilgileri veren bu yazarları eleştirmek yeterlidir. Çünkü kendilerinden sonra gelen yazarlar da aynı yanlışları tekrarlamışlardır.

Ayrıca Abd el-Latif, İbn el-Kıfti ve Ebu'l Ferec gibi XIII. yüzyılda yaşamış yazarlara gelinceye kadar bu konuda başka bilgiye rastlamıyoruz. Amr'ın İskenderiye'ye girme tarihi 642 yılı olduğuna göre, XIII. yüzyıla kadar 500 yılı aşkın bir zaman araya girmektedir. Bu aradaki zaman içersinde yaşamış olan pek çok hristiyan ve müslüman yazarı kütüphanenin yanması olayından hiç söz etmezler. Bunlar arasında IX. yüzyılda yaşayan Belazurî, Yakubî, Taberî ve daha sonra X. yüzyılda Mes'ûdî, bir Mısır tarihi yazmış olan el-Kindî ve gene X. yüzyılda yaşamış olan İskenderiye patriği Eutychius İskenderiye'nin fethini anlattıkları halde bu yangından hiç söz etmezler. Orosius da V. yüzyılda kütüphanenin raflarının boş olduğunu söylediğine göre, zaten kütüphanenin müslümanların burayı fethinden önce kitaplarını kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır. İster Mousaion ister Serapeion kütüphanesi söz konusu edilmiş olsun, müslü-

---

209) C. Zeydan, aynı eser, s. 80.

manların fethinden önce yani 391 yılında kütüphanenin hristiyanlar tarafından tarhip edildiği anlaşılmaktadır.

İskenderiye kütüphanesinin müslümanlar tarafından yakılıp yakılmadığı konusunda geçen yüzyıldan itibaren pek çok araştırma yapılmış bulunmaktadır. Bunlar da genellikle bizim fikrimizi destekler niteliktedir. Ancak E.A. Parsons, kütüphanenin müslümanlar tarafından yakıldığını ısrarla savunmaktadır. İskenderiye Kütüphanesi üzerinde geniş araştırma yapan E.A. Parsons, kütüphanenin Amr b. el As tarafından yakıldığını söylemektedir. Koptlar'ın yaşadığı Rakotis mahallesinde bu eski hikâyenin yüzyıllar boyunca devam ettiğini iddia eder. Yalnız onlar tarafından, kitapların yakılma süresinin altı ay yerine 70 gün olarak benimsendiğini ve bu olaya kitaplardan hamamlar ısıtmak gibi doğuya özgü masal unsurlarını kattıklarını belirtir. Kendi görüşünü kuvvetlendirmek için Halife Ömer'i fanatik bir dindar ve bir savaşçı olarak gösterir, Kur'an'dan başka kitap tanımadığını ileri sürer.(210) Halbuki aynı Halife Ömer, Kudüs'ün teslim alınması için bizzat Kudüs'e giderek Patrik Sophronius ile teslim şartlarını görüşmüş ve şehirde hiçbir şeye dokunulmaması için garanti vermiştir. Halife Ömer'in samimi bir dindar olduğu bilinmekte, ancak E.A. Parsons'un iddia ettiği gibi fanatik olmadığı, bu alanda araştırmalar yapmış olan herkes tarafından kabul edilmektedir. E.A. Parsons, yukarda tartıştığımız kaynakları bir değerlendirmeye tabi tutmadan olduğu gibi kabul etmiştir. Ebu'l Ferec'in de aynı olayı tekrarladığını söyleyen E.A. Parsons, onda tekrarlanan yanlışlıkları da görmemezlikten gelir. Kendisi, bu olayı kabul etmeyen müslüman ya da hristiyan bir yazarın bulunmadığını iddia edecek kadar peşin hükme sahiptir.

Buna karşılık yanma olayını kesinlikle kabul etmeyen pek çok araştırıcı bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Prof. Ludolf Krehl (1825-1901) 1878 yılının Eylül ayında Floransa'da yapılan IV. Uluslararası Oriantalistler Kongresine İskenderiye Kütüphanesinin müslümanlarca yakılmadığı konusunda bir bildiri vermiştir. Bu bildiride inandırıcı bilgiler vererek, bu haberin aslı olmayan bir efsane olduğunu kanıtlamıştır.(211) A.J.

---

210) E.A. Parsons, aynı eser, s. 371-429.

211) L. Krehl, aynı eser, s. 434-446.

Butler, G. Furlani, P. Casanova ve göz hekimi Max Mayerhof da bu konuda çalışmalar yapmışlar ve bu söylentinin, ancak İskenderiye'nin zaptından 600 yıl sonra uydurulmuş bir efsane olduğunu belirtmişlerdir.(212)

Türk yazarlarından Tahir Harimî(213) ve 1883'de Mehmet Mansur(214) kütüphanenin daha önceden tahrip edilmiş olduğu için müslümanlar zamanında yok olamıyacağını ve XIII. yüzyılda yaşamış islâm bilginlerinin sağlam olmayan delillere dayandıklarını ileri sürerler. Daha sonra A. Adıvar da «**Tarih Boyunca İlim ve Din**» adlı eserinde kütüphanenin yanmasına ilişkin bilginin Ebu'l Ferec'den çıktığını iddia ederek, kütüphanenin müslümanların zamanına kadar gelmiş olabileceğinin şüpheli olduğunu belirtmektedir. Asıl bilginin Abd el Latif'ten alındıktan sonra Ibn el Kıfti ve Kâtip Çelebi yoluyla yaygınlaştığını kabul eder.(215) Modern araştırmaların, bu hikâyenin asılsız olduğunu ortaya koyduğunu söyleyen tarihçi Bernard Lewis de bu olayı efsane olarak niteler ve zaten Serapeion Kütüphanesinin müslümanlardan önce tahrip edildiği fikrini tekrarlar.(216) Sigrid Hunke ve İskenderiye şehrinin fethinden 500 yıl sonra Amr b. el-As'a İskenderiye kütüphanesini ateşe verdiği şeklinde bir iftira atıldığını, bunun tam aksine onun fethettiği yerlerde halka, hristiyanlarda görülmeyen bir tolerans ile davrandığını söylemektedir.(217) Kütüphanecilik tarihi konusunda geniş araştırmalar yapmış olan H.J. de Vleeschauwer ise A. Parsons'un, Theophilos'u suçsuz göstermek için çaba harcadığını, onun bu sorumluluğu Araplar'a yüklemek için uğraşan bir fanatik olduğunu belirtir ve Serapeion Kütüphanesinin M.S. 391 yılında zaten görevini tamamlamış olduğuna inanır. H.J. de Vleeschauwer'e göre, eğer müslümanların İskenderiye'yi almaları sırasında, bu şehirde bir kütüphanenin tahrip olduğunu kabul etmek gerekirse bu kütüphanenin Augustus devrinde kurulan Sebasteion'un içine yerleştirilen ve hristiyanlık devresinde piskoposluğun hristiyanlık kütüphanesine

212) A. Terzioğlu, aynı eser, s. 423.
213) T.H. Balcızade, **Tarihi Medeniyette Kütüphaneler**, Balıkesir, 1931. s. 97.
214) Mehmet Mansur, **Meşhur İskenderiye Kütüphanesine dair Risaledir.** İstanbul, 1300, s. 55-56, 63.
215) A. A. Adıvar, aynı eser, s. 98.
216) B. Lewis, **Tarihte Araplar**, İstanbul, 1979, s. 62.
217) S. Hunke, aynı eser, s. 254-255.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

katılan bir kütüphane olabileceği üzerinde durur. Bu kütüphanenin yerine de Serapeion'dan söz edilmiş ve ikisinin karıştırılmış olabileceğini düşünür. H.J. de Vleeschauwer'e göre, müslümanların tahrip ettiğini varsaydığımız kütüphanenin, ya bu Piskoposluk kütüphanesi olduğu ya da süregelen tradisyonun etkisi ile 391'deki yangının Araplar tarafından yapılmış olduğu şeklinde yaygınlaşmış olması mümkündür.(218) Carl Wendel de İskenderiye Kütüphanesini müslümanların yakması haberinin tarihi gerçeklerden uzak olduğunu kabul etmektedir.(219)

İskenderiye Kütüphanesinin müslümanlar tarafından yakılması görüldüğü ve yukarda belirttiğimiz gibi gerçeklerden uzaktır.

a4 — Kitap sağlama politikası

İskenderiye Kütüphanesinde yüzbinleri bulan kitaplar nasıl toplandı ve Yunan edebiyatının bütün ürünlerini elde edebilmek için ne gibi bir politika izleyerek kitaplar elde edildi, hangi yollarla kitap sağlandı? Şimdi de bu konuda edindiğimiz bilgileri değerlendirelim.

Musaion kesinlikle devlet kontrolünde olan bir kurumdu, buna bağlı olarak da kitap sağlanması devlet tarafından yürütülüyordu. Kütüphanenin kurulmasında ve yönlendirilmesinde enerjik bir roi oynamış olan Phaleron'lu Demetrios'un bu konuda da katkısı büyük olmuştur. Ptolemaios kralları devlet hazinesinden bu iş için harcamalar yapmışlardır.(220) Kitap sağlamak için satın almanın yanında müsadere yolunun da benimsendiğini öğreniyoruz. Diğer bir deyişle tüm Akdeniz kıyılarından değerli yazmalar, gönderilen görevliler tarafından satın ya da müsadere yolu ile alınmıştır.

Satın alma işinin tam olarak plânlanıp plânlanmadığını bilmiyoruz. Ayrıca yeni kurulmakta olan bir kütüphane için başlangıçta çift nüshaların satın alınmış olduğunu düşünebiliriz.

---

218) H. J. de Vleeschauwer aynı eser, s. 33-35.
219) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 80.
220) Galenos, **Comment. in Hippoc., De nat. hom.** II, 128. Krş. J. Platthy, **Sources**, s. 162, No. 145.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu kitapların satıldığı dükkanların varlığı kesindir. Eski çağlarda Yunanistan, Küçük Asya ve Akdeniz kıyılarında kitap ticareti yapılan belli başlı dükkânlar bulunduğunu öğreniyoruz. Özellikle M.Ö. 430 yılında ilk kez Atina'daki kitapçı dükkanlarından komedi yazarları söz etmektedirler. Aynı şekilde Roma'da da kitapçıların varlığı bilinmektedir.(221) Athenaeus'un söylediğine göre kral Ptolemaios II Philadelphos, Theophrastos'un öğrencisi ve mirasçısı olan Neleus'dan, ünlü Aristoteles'in kütüphanesini ve Theophrastos'un kendi yazılarından oluşan kişisel koleksiyonunu yüksek bir fiat karşılığında satın almıştır.(222) Bu şekilde satın almaların çoğalması sonunda el yazmaları için istek artmış ve kütüphanede yazma ve kopye faaliyetleri gelişmiştir. Bütün bunlarla ilgili olarak yazı malzemeleri de değerlenmiştir. Bu yazı malzemesine bağlı olarak Bergama kütüphanesi ile aralarında büyük bir yarışma ve rekabet meydana gelmiştir. Kral Ptolamaios III, Bergama şehrine yapılan papirus ihracına ambargo koymuştur. Ptolemaioslar'ın bu ambargoyu koyması Bergama'da pergament endüstrisinin kurulmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır.(223)

Kütüphaneye satın alınan elyazmalarının İskenderiye limanına gemi ile gönderildikleri ve geliş yerlerine ve satan kişilere ilişkin bilgiler eklenerek onların depolarda saklandıklarını öğreniyoruz.(224) Örneğin, Homeros'un elyazmaları geldiği yerde **(Kata poleis)** ve kendisinden alınan kişiye **(Kat'andra)** bağlı olarak edinilen bilgilerle donatılmıştı.

Bazen de kitapların orijinal elyazmaları, alındıkları yere belli bir miktar rehin bırakılmak suretiyle elde edilmiş, ancak kopye edildiklerinden sonra orijinaller alıkonarak kopyeleri geri verilmiştir. Bu şekilde hileli yollara başvurulmuştur. Galenos'dan öğrendiğimize göre kral Ptolemaios III Eurgetes zamanında üç büyük dramatiste yani Aiskhilos, Sophokles ve Euripides'e ait Atina resmi devlet kopyeleri 15 talentlik rehin karşılığında alınmıştır. Ancak işleri bitince orijinalleri yerine kopyeleri geri verilmiştir. Orijinalini İskenderiye Kütüphane-

---

221) H. L. Pinner, **The World of Books in Classical Antiquity**, Leiden, 1948 s. 46-49.
222) Athenaeus, **Deipnosophistae**, I, 3 a.
223) Plinius, **NH** XIII, 70.
224) Galenos, **Comment. in Hippoc.** III, 239.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sinde bırakan Ptolemaios 15 talenti ceza olarak ödenmiştir.(225) Böylece Ptolemaioslar Musaion için yararlı gördükleri her yola başvurmuşlardır ve bu konuda çaba göstermişlerdir.

Aynı metotların her zaman kullanıldığına ilişkin örnekler bulunmaktadır. Gene Galenos, İskenderiye limanına çeşitli yerlerden gelen gemilerin bir süre limanda alıkonduklarını, arandıklarını, gemide bulunan yazmalara el konduğunu söylemektedir. Ayrıca kopyeleri yapıldıktan sonra kopyelerin gemiye geri verildiğini, orijinallerinin ise İskenderiye Kütüphanesinde alıkonduğunu belirtmektedir. Bunlar için de belli bir miktar tazminat verilmekteydi.(226)

a5 — Kitapların sayıları ve çeşitleri

İskenderiye Kütüphanesinin evrensel bir kütüphane niteliğinde olduğu ve çeşitli bilginlerin kitaplar ve diğer yazılı belgeler üzerinde çok yönlü incelemeler yaptıklarını çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Bu çeşit çalışmaların yapılabildiği bir kütüphanede ise çok sayıda ve çeşitli türde kitapların bulunmuş olması gerekir. Bu kütüphanede yer alan eserlerin sayı ve çeşitleri konusunda, farklı da olsa, antik kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. İlgilendiğimiz devrede kitapların rulo şeklinde olduğunu düşünürsek, kitap sayılarını belirtirken kullandığımız cilt deyimi ile ruloların kasdedildiği açıktır.

Lucius Annaeus Seneca, kralların istekleri ile kurulmuş ve onların ününe lâyık olan bu kütüphanede bulunan 40.000 kitabın Caesar'ın da katıldığı Aleksandria savaşında yanmış olduğunu söylemektedir.(227) Yahudi tarihçisi Josephus'a göre kral Ptolemaios II Philadelphos, kütüphaneye kitap toplanması işi ile ilgilenen danışmanı Phaleron'lu Demetrios'a kütüphanede ne kadar kitabın toplanmış olduğunu sorar. Phaleron'lu Demetrios ise henüz 200.000 kitabın toplanabildiğini, bunun en kısa zamanda tahminen 500.000'e erişebileceğini bildirir.(228) Aulus Gellius ise Ptolemaioslar zamanında Mısır'da kısa süre içersinde 700.000 cilt gibi büyük sayıda kitap toplandığını yazmakta-

225) Galenos, Comment. in Hippoc. III, II, 2.
226) Galenos, Comment in Hippoc., III, II, 2.
227) Seneca, De Tranquill. Animi IX, 5.
228) Josephus, Ant. Jud. XII/1, 12-14.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dır. Yalnız bunların bir kısmı diğer kitaplardan kopye edilen eserler de olabilir. İster toplanmış ve isterse kopye edilerek sağlanmış olsun, bu yekûn Aleksandria savaşı sırasında, yardımcı askerler tarafından kaza sonucu çıkartılan yangında yok olup gitmiştir.(229) Cassius Dio da Aleksandria savaşı sırasında çıkan yangından söz ederken, çok sayıda kitabı bulunan büyük kütüphanelerin de bu yangında kitaplarını kaybettiğini belirtir.(230) Ammianus Marcellinus da bu kütüphanedeki kitap sayısından söz etmektedir. Ona göre İskenderiye şehrinde değer biçilemeyen kütüphaneler bulunuyordu. Ptolemaios kralları sürekli çaba göstererek 700.000 kitap toplamışlar ve topladıkları bu kitaplar ise Caesar'ın da katıldığı Aleksandria savaşında yanmıştı.(231) Plutarkhos ise, Caesar'ın dostu Calvisius'un Kleopatra'ya, içinde 200.000 cilt bulunan Bergama Kütüphanesini hediye ettiğini anlatmaktadır.(232) İskenderiye Kütüphanesini anlatırken çeşitli bölümlerde sözünü ettiğimiz, Caecius tarafından yazılan Plautus'un eserleri üzerindeki kenar notunda bu konuda da bilgi bulunmaktadır. Burada Ptolemaios II Philadelphos'un Phaleron'lu Demetrios ve diğer danışmanların yardımı ile, masrafların saray tarafından karşılanarak iki kütüphane kurduğu belirtilmektedir. Bu kütüphanelerin biri Sarayın dışında ve diğeri içersindedir. Sarayın dışındaki kütüphanede 42.800 cilt ve Sarayın içindeki kütüphanede ise 400.000 karışık ve 90.000 tek cilt bulunuyordu. Ayrıca bu bilgiyi Kallimakhos'un verdiği belirtilmiştir.(233) Burada verilen bilgi hemen hemen aynı şekilde Johannes Tzetzes'in yazdığı Aristophanes'e Giriş'te tekrarlanmaktadır. Yalnız burada Sarayın dışındaki kütüphanede kamusal kütüphane ve Sarayın içindeki kütüphaneye de özel kütüphane veya Saray kütüphanesi denilmektedir.(234) Burada Sarayın dışında olarak gösterilen kütüphane Serapeion ve Sarayın içinde gösterilen ise Musaion'a bağlı olan kütüphane olmalıdır. Kitap sayısından söz ederken ise özellikle Musaion'a bağlı kütüphane için karışık cilt, **summigeis Bibloi** ve tek, karışık olmayan, basit cilt, **amigeis veya aplai**, terim-

229) Aulus Gellius, **Noct. Attic.** VII, XVII, 3.
230) Cassius Dio, **Hist. Rom.** XLII/38,2.
231) Ammianus Marcelliuus, **Rer. Gest.** XXII, 16. 13.
232) Plutarkhos, **Bioi Paral., Antonius** LVII 5.
233) E.A. Parsons, **aynı eser,** s. 108.
234) E.A. Parsons, **aynı eser,** s. 112.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri kullanılmaktadır. Bunlar üzerinde aşağıda daha geniş bir şekilde durulacağı için burada daha çok açıklama yapmıyoruz. Bunlardan başka V. yüzyılda yaşamış hristiyan tarihçisi Paulus Orosius da daha geç devir yazarı olarak burada alınabilir. Onun, dostu St. Augustinus'a kütüphanedeki 40.000 rulodan söz ettiğini öğreniyoruz.(235)

Kaynakların verdiği sayılar, yukarda görüldüğü gibi, değişiktir. M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. I. yüzyıl arasında yaşamış olan Seneca, İskenderiye Kütüphanesindeki kitap sayısını 40.000 cilt olarak vermektedir. M.S. I. yüzyılda yaşamış olan Josephus'a göre kütüphanenin 200.000 cilt kitabı bulunmaktadır. M.S. II. yüzyılda yaşayan Aulus Gellius'a göre hem dışardan toplananlar ve hem de kütüphanede kopye edilerek çoğaltılan kitaplar 700.000 kadar tutmaktadır. M.S. II. yüzyılda yaşayan, yani Aulus Gellius ile çağdaş olan Dio Cassius ise kütüphanenin çok sayıda kitabı bulunduğunu söylemekle yetinmektedir. M.S. IV. yüzyılda yaşayan Ammianus Marcellinus'a göre de kütüphanede 700.000 kitap toplanmıştır. Bundan şu sonuç çıkartılabilir. Kütüphanenin M.S. I. yüzyılda 40.000 kitabı varken, bu yüzyılı takibeden yüzyıllarda ve hatta M.S. IV. yüzyıla kadar kütüphanenin kitabı 700.000 e çıkmıştır. Bu durumda M.Ö. 47'deki Aleksandria savaşında yandığı söylenen bu kitaplar nasıl oldu azalacağı yere bu şekilde artmıştır. Plutarkhos'un belirttiği şekilde Bergama Kütüphanesinin 200.000 cilt kitabı buraya gelmiş bile olsa 700.000 sayısı gene de çok büyüktür. Ayrıca V. yüzyılda yaşamış olan Paulus Orosius da kütüphanede, bu yüzyılda 40.000 kitap bulunduğunu söylemektedir. Sonuç olarak İskenderiye Kütüphanesindeki kitap sayısının 200.000 ile 700.000 arasında değişebileceğini söyliyebiliyoruz. Buna rağmen 700.000 kadar kitap olması, çoğaltılanlar katılmış olsa da mübalâğalı görünmektedir.

J. Tzetzes'in metninde İskenderiye'deki Musaion'a bağlı kütüphanenin kitap sayıları verilirken 400.000 adet summigeis ve 90.000 adet de amigeis veya **aplai bibloi** bulunduğundan söz edilmektedir. Aynı bilgi Caecius'un yazdığı Plautus'un eserlerinin kenar notunda da bulunuyordu. Bu geçen kelimeler mo-

---

235) P. Orosius, Hist. Adversus Paganos, 7. Karş. E.A. Parsons. aynı eser. s. 163.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dern tarih araştırıcıları tarafından çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. A.W. Mair'in açıklamasına göre summigeis, «çok ciltli» kitapları, amigeis ise «tek ciltli» kitapları belirtmek için kullanılmıştır.(236) Bu kütüphanedeki 400.000 cildin çok ciltli ve 90.000 cildin ise çok ciltli olmayan veya basit cilt olarak kabul edilmesi düşüncesi yaygındır. Summigeis ile, ister küçük bir eserin tamamını isterse daha büyük bir eserin küçük parçalarını içine alsın, daha büyük ve daha hantal ciltler kasdedilmektedir ve henüz bunlar kitaplar halinde bölünmemiştir. Buna karşılık, amigeis deyimi ile küçük boyutta tek bir eserin tamamını ya da İskenderiye Kütüphanesinde çalışanlar tarafından kitaplar halinde bölünmüş olan büyük bir eserin bir kısmını içine alan papirus rulosu anlaşılmaktadır.(237) T. Birt'e göre summigeis büyük boyda ruloları, amigeis ise normal veya nisbeten kısa olan ruloları belirtmek için kullanılmıştır.(238) Ritschl ise summigeis ile çift nüshaların ayıklanmasından önceki, amigeis ile de çift nüshaların ayaklanmasından sonraki kitap koleksiyonunun kasdedildiğini söylemektedir.(239) Ritschl'in açıklamasını doğru olarak kabul eden C. Wendel'e göre summigeis dendiği zaman birçok eseri içine alan rulolar, buna karşılık amigeis dendiği zaman da tek eseri veya tek eserin bir bölümünü içine alan rulolar kasdedilmektedir. Buna rağmen bu kadar büyük sayılar verildiğine göre, bunlar çift nüshalı olmuş olmalıdır. Serapeion Kütüphanesinin, Musaion'a bağlı kütüphanenin fazla nüshaları ile beslendiği kabul edilirse, bu kütüphane için verilen sayının da doğru olması gerekir.(240) E.A. Parsons'un açıklaması daha değişiktir. Ona göre, summigeis ayıklanmamış, sınıflandırılmamış ruloları ve amigeis ise ayrılarak bir düzene göre tasnif edilmiş ruloları belirtmektedir. Verilen 700.000 sayısının ise Caesar'ın tahribinden önce mümkün olabileceğini, ancak bu yangından sonra bu sayının azalabileceğini belirtir. Ayrıca verilen bu sayıların içinde bazen birden fazla ruloya bölünmüş tek bir eserin, bazen de tek bir ruloda tek bir eserin bulunabileceğini kabul eder.(241) H.J.

---

236) A.W. Mair, Callimachos and Lycophron'un Giriş kısmındaki açıklama.
237) H. R. Hall, Camb. Anc. Hist. VIII, I, s. 252.
238) T. Birt, Antike Buchwesen, Nachdruck, Aalen, 1959, s. 164 vdd.
239) H. J. de Vleeschauwer, The History of Western Library, I/6, s. 64.
240) C. Wendel, Handbuch III, s. 68.
241) E.A. Parsons, aynı eser, s. 170-171.

de Vleeschauwer, E.A. Parsons'un summigeis ve amigeis terimleri ile envanterlenmemiş ve envanterlenmiş ruloları belirtmek istediğini, bunun ise kütüphanenin mülkiyetine girmemiş ve girmiş olan rulolar olabileceğini düşünür. Ona göre, J. Tzetzes bu bilgiyi Kallimakhos'dan almıştır. E.A. Parsons'un söylediği şekilde kitaplar Kallimakhos zamanına kadar envanterlenmeden kalmış ise bu durumda kütüphanecilerin envanterleme işini bitiremedikleri anlaşılmaktadır. H.J. Vleeschauwer, bu durumu, ruloların kütüphane raflarındaki yerlerine gelinceye kadar bazı işlemlerden geçmesi gerektiğini ileri sürerek açıklamaktadır. Önce kütüphanecilerin yazmalar üzerinde ilk çalışmaları yapması gerekiyordu. Bundan sonra ise kütüphanede görevli akademik personel bunlar üzerinde, nüshaları da karşılaştırarak bilimsel incelemeler yapabilirdi. Bu iki çalışma arasında geçen zamanda yazmalar bekliyor olmalıydı. Böylece amigeis metinleri, artık üzerinde yapılan çalışmaların bitmiş olduğu değerli metinlerdi. Hatta Domitianus, Roma'da yanan koleksiyonu yenilemek, eksiklerini tamamlamak için bu amigeis metinlerine başvurmuştu. Ayrıca, Serapeion Kütüphanesine verilen yazmalar da summigeis metinler arasından seçilen çift nüshalar olamaz. Bunlar ancak düzenlenmiş amigeisler arasından seçilerek bu kütüphaneye verilmiş olabilir.(242) H.J. de Vleeschauwer, antik yazarların verdiği sayıları çok yüksek bulur ve bu kadar çok kitabın işlemlerinin yapılması için büyük maliyet, zaman ve iş gücüne ihtiyaç olduğunu, uygulamada bu kadar çok kitabın güçlük çıkartabileceğini belirtir. Sonuç olarak da summigeisin kütüphanede ışlemleri bitmeyen, amigeisin ise tamamlanmış rulolar olduklarını ve bunun da Kallimakhos'un zamanında yani kütüphanenin kuruluşundan 40 yıl kadar sonra bu kütüphanede 400.000 henüz işlemleri bitmemiş ve 90.000 de işlemleri bitmiş yani tamamlanmış eser vardır.(243)

Oldukça geniş bir koleksiyona sahip olan İskenderiye Kütüphanesinde çok çeşitli konuda kitap bulunması normaldir. Bu eserlerin farklı ülkelerden de toplandığı düşünülürse, bunların çeşitli kültürlere ait ve çeşitli dillerde olduğu düşünülebilir. Kenyon'a göre ne kurucusunun amacı ve ne de Aristote-

242) H. J. de Vleeschauwer, **Les Bibliothéques ptoléméennes d'Alexandrie**, s. 19-27.

243) H. J. de Vleeschauwer, **History of Western Library**, I/6, s. 64.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

les'in Lykaion'undan alınan örneğin, bu kütüphanenin kitap toplama faaliyetlerini sınırlayamadığını ve burası için her çeşit kitap topladığını söylemektedir.(244) C. Wendel, İskenderiye Kütüphanesinde filoloji, matematik, fizik, biyoloji, tıp gibi çeşitli konularda eserlerin bulunmuş olabileceğini düşünür. Ayrıca Latince kitapların Yunancaya çevrilmiş olduğunu söyler. Bundan başka Mısır, Babil, Fenike, İbrani, Arami eserlerinin Yunancalarının da bu kütüphanede yer alabileceğini ileri sürmektedir. Çünkü İskender'in doğuya yaptığı seferler sonunda buraya hakim olması ile Yunan-Makedonya kültürü ile yerli doğu halklarının kültürleri kaynaşmıştı. Aristeas'ın mektubundan öğrendiğimiz gibi, Yahudi kanunları da bu kütüphaneye konmak için Yunancaya çevrilmişti. Buna karşılık Serapeion Kütüphanesinde Serapis kültü ile ilgili belgeler Mısır halkına tanıtılıyordu.(245) E.A. Parsons'a göre İskenderiye Kütüphanesi'ndeki yazarlar ve onların eserlerini biliyoruz. Bunlar şiir konusunda Philetas, Kallimakhos, Lykophron, Apollonois, Euphorion, Teokritos, Bion ve Moschus'un eserleri idiler. Nesir şeklinde eserleri olan yazarlar ise Demetrios, Zenodotos, Aetolia'lı Aleksander, Bizans'lı Aristophanes idiler. Bilginler arasında Eratosthenes, Eukleides, Arkhimedes, Lanon ve Nikea'lı Hipparkhos söylenebilir. Bu kişilerin eserlerinin İskenderiye Kütüphanesine girmiş ve Kallimakhos'un Pinakes adlı kataloğunda yer almış olduğu da anlaşılmaktadır.(246) Ona göre, bu kütüphanede Yunanca hakimdi ve yerli bilginler kendi kültürlerini tanıtan eserleri Yunanca yazıyor ve çevirtiyordu. E.A. Parsons, bu kütüphanede Mısır edebiyatının da yer almış olduğuna inanmaktadır. Ptolemaios I Soter zamanında rahip ve danışman olan, aynı zamanda kâtip ve bilim adamı Manetho, Ptolemaios II Philadelphos zamanında da yaşamıştır. Heliopolis'li Manetho Yunancayı iyi bildiği gibi ülkesinin dil ve edebiyatını da iyi tanıyordu. Onun, Mısırlılar'ın hiyerolif yazısı ile yazılmış kutsal yazıları ve Mısır'ın tarihi ve kronolojisi konusunda Yunanca eserler yazdığı bilinmektedir. Onun kayıp olan eserleri bu kütüphanede bulunmuş olmalıdır.(247) E.A. Par-

244) F. Kenyon, Books and Readers in Ancient Greece and Rome, 1951, s. 38.
245) C. Wendel, Handbuch, III, s. 67.
246) E.A. Parsons, aynı eser, s. 172-173.
247) E.A. Parsons, aynı eser, s. 184-189.

T.C.
Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon
Daire Başkanlığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sons'a göre bu kütüphanede Babylonia edebiyatı da bulunuyordu. Rahip Berossos'un yazdığı Babylonia tarihi bunlar arasındadır. Onun da kayıp olan eseri, Manetho'nunki gibi ancak Yunan yazarları aracılığı ile kalabilmiştir. Bundan başka kütüphanede Kalde, Babylonia, Media-persia, Baktiria ve Asya ülkelerinin tarihlerinin de bulunduğu gene A. Parsons tarafından ileri sürülmüştür.(248) Aynı araştırıcıya göre İskender'in Hindistan'ı alması sonucunda Yunan ve Hint dünyası arasında karşılıklı kültür alış verişi gelişmiştir. Buna bağlı olarak Hint'li bilginlerin eserlerinin Yunanca çevrilerinin bu kütüphanede bulunmuş olması gerekmektedir.(249) Bütün bu eserlerin dışında bize Yunan yazarları aracılığı ile gelmiş olan Fenike'li tarihçi Tyros'lu Menandros, Dius, Hypricrates, Teodothos, Philostratus, Kandia'lı Hieronymus, Mokhus gibi kişilerin eserleri İskenderiye Kütüphanesinde bulunuyordu.(250) Bu konuda kaynaklarda daha açık bilgiler bulunmadığı için bütün bu görüşler tahmin olarak kalmaktadır. Ancak bu kadar geniş bölgeye yayılan İskender İmparatorluğunun yönetimi altında bulunan ülkelerin, kendi kültürlerini yazarları ve bilim adamları aracılığı ile İskenderiye Kütüphanesinde temsil etmiş olmaları normaldir.

a6 — Kütüphanede yapılan çalışmalar

İskenderiye kütüphanesinde yapılan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz. Öncelikle toplanmış olan malzemeyi gruplara ayırmak, ayrılan bu yazmaların yazarlarını belirlemek, bunların üzerinde eleştiriler yapmak, önceden belirlenen imlâ kurallarına göre tek olan yazmaları çoğaltmak, aşınmış olanları aslına uygun olarak tamir etmek, yabancı dillerdeki kitapları çevirmek, bibliyografya çalışmaları yapmak, bu işlemlerin sonunda da yazmaların kataloğunu hazırlamak.

Ptolemaios I Soter ve Ptolemaios II Philedelphos zamanında Phaleronlu Demetrios'un çabaları ile kütüphanede çok sayıda kitap toplanmış olduğunu biliyoruz. Birikmiş olan bu malzemeyi değerlendirmek için yazarların tek tek eserlerinin en

248) E.A. Parsons, aynı eser, s. 190-193.
249) E.A. Parsons, aynı eser, s. 196-203.
250) E.A. Parsons, aynı eser, s. 194.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iyi ve en doğru metinlerinin seçilmesi gerekiyordu. Eğer yazarın kendi el yazısı iie yazmış olduğu eser yoksa yani orijinali bulunmuyorsa, farklı nüshalar arasından en güvenilir kâtibin kopyesini ya da en bilgili kişilerin açıklaması olan eserleri seçmek gerekiyordu. Yazmanın yazarı, kopye eden kâtibi veya yazıldığı tarih belli değilse, metinlerin arasında en iyi bir seçim yapabilmek için uzmanlar uzun süre titizlikle çalışıyorlardı. Böylece elyazmalarının yazarları ve diğer özellikleri doğru bir şekilde belirlendikten sonra, kolayca kırılabilen bu papirüslerin kırılan ve bozulan yerlerinin onarılıp, eski haline en yakın şekle sokulması gerekiyordu. Bu onarma sırasında mevcut nüshalar karşılaştırılıyor ve ölçülere kesinlikle dikkat ediliyordu. Eğer yazma tek nüsha ise tamir edenin bilgisi ile yetinmek zorunda kalınırdı. Bu çalışmalar sırasında gramer kurallarına uyulurdu.(251)

Bu yazmalar ana gruplara ayrıldıktan sonra, her bir grubun kendi dalında uzmanlaşmış kişilere verildiğini de öğreniyoruz. Bu bilgin kişilerin kendi uzmanlık alanlarında çalışmaları sonucunda yapılan düzeltme, eleştiri gibi çalışmaların daha doğru olması normaldir. Bu konuda, daha önce de söz ettiğimiz bazı belgeler bize bilgi vermektedir. Plautus'un eserlerinin üzerindeki Caecuis adlı biri tarafından yazılmış olan kenar notunda ve J. Tzetzes'in yazmış olduğu Aristotophanes'e Giriş'te belirtildiği gibi bu kütüphanede Aetolia'lı Aleksander trajediler, Kalkhis'li Lykophron komediler, Ephesos'lu Zenodothos ise Homeros ve diğer şairlerin eserleri üzerinde çalışmaktaydı. Gene aynı belgelere göre Aristarkhos da Homeros üzerinde çalışmalar yapmıştır. Ayrıca burada, bu bilginlerin Ptolemaios II Philadelphos tarafından korundukları da belirtilmektedir.(252) Zenodotos, Homeros metinleri üzerinde çalışırken, İlyada ve Odissea'yı 24 kitaba bölmüştür. Böylece bilginler uzmanlık dallarına göre (şair, bilgin, gramerci, eleştirmen) ayrı ayrı konular üzerinde eleştirme, filolojik ve diğer bilimsel çalışmaları yapmışlardır.

Bundan başka yazmaların geliş yerlerine göre ayrıldıkları ve daha önceki sahiplerine göre adlandırıldıklarını da biliyoruz.

---

251) E.A. Parsons, aynı eser, s. 219-220; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 69-70.

252) E.A. Parsons, aynı eser, s. 108-109 ve 112-113.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK

Bunlar genellikle Yunanistan ve Küçük Asya gibi çeşitli yerlerden geliyorlardı. En eski Homeros yazmalarının Kolophon'lu Antimakhos ve Euripides'inkiler olduğu bilinmektedir. Carl Wendel'in belirttiği gibi, daha ilk satın alındıklarında en eski ve en doğru olanlar daha değerli idiler.(253) Böylece yazmaların hem yazarları ve hem de konuları belirlenmiş oluyordu. Bizans'lı Aristophanes de Pindaros'un yazılarını ilk kez bir araya getirmiş ve bu arada aksanlama ve noktalamayı sistematize etmiştir. Jean Key Gates, İskenderiye Kütüphanesinde çalışan bilginlerin, antik literatürün ilk tasnif ve kritikçileri olduklarını kabul etmektedir.(254)

Bu çalışmalarla birlikte istinsah (kopist) atölyeleri de yoğun bir faaliyet içersinde idiler. Limana gelen gemiler burada bekletiliyor, alınan kitaplar istinsah edildikten sonra gemiye geri veriliyordu. Bundan başka Atina gibi uzak yerlerden kitaplar getirtilerek istinsah ediliyordu. Bu getirilen kitapların yerine belli bir para konuyor, fakat orijinal eserler iade edilmeyerek, parası ödenerek kopyeleri geri veriliyordu. Bunların Aiskhilos, Euripides gibi büyük yazarların eserleri olduğu bilinmektedir.(255) Bütün bunlar Musaion'a bağlı geniş bir Scriptorium bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca İskenderiye metinlerine uzun süre standart metinler olarak bakıldığına göre, bunların bu istinsah atelyelerinde, belli kurallara bağlı kalarak istinsah edildikleri düşünülebilir.

İskenderiye Kütüphanesinin kuruluşu kısmında belirttiğimiz gibi, Flavius Josephus, Aristeas'ın mektubuna dayanarak. bu kütüphanede yabancı dil kitapların çevrildiğini anlatmaktadır. Bu bölümde Ptolemaios II Philadelphos zamanında ve Phaleron'lu Demetrios'un tavsiyesi ile Yahudi kanunlarının çevrilmesinden söz etmiştik.(256) Bu çeviri faaliyetleri de kütüphanenin önemli çalışmaları arasındadır.

Kütüphanede yabancı dil kitapların çevrildiği konusunda, daha önce sözü edilen, J. Tzetzes'in Aristophanes'e Giriş'inde

---

253) C. Wendel, **Handbuch**, III s. 66.

254) J. K. Gates, **aynı eser**, s. 14.

255) Galenos, **Comm. Hippoc** III, 239-240. Karş.: J. Platthy, **Sources**, s. 118, No. 50.

256) Bkz. Josephus **Ant. Jud** XII, 5-6, 11, 13, 15 ve **«İskenderiye Kütüphanesi'nin Kuruluşu»**.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de bilgi bulunmaktadır. Burada Kralın çok para harcayarak İbranice dahil yabancı eserleri Yunancaya çevirttiği yazılıdır. İbranice ve Yunancayı bilen 72 bilgine bu eserlerin çevirttirildiği anlatılmaktadır.(257)

Böylece bu kütüphanede çevriler yapıldığı belirlenmiştir. Modern araştırıcılar bu hikâyenin özünün bir Yunan Yahudisi olan Aristeas'a dayandırıldığını ileriye sürmektedirler. Bunun içersinde gerçeğe uymayan kısımlar bulunmuş olabilirse de, gene de İbrani kanunlarının Ptolemaios II zamanında İskenderiye şehrinde yaşayan Yahudiler'in de yardımı ile çevrilmiş olabileceği gerçeği anlaşılmaktadır. Bu bilgi daha sonra yaşayan kilise babaları tarafından tekrarlanmıştır. M.Ö. III. yüzyılda İbrani kanunları İskenderiye Kütüphanesinde çevrildikten sonra, ayrıca onların din kitaplarının da çevrilmiş olduğunu öğreniyoruz. Ibranilerin kutsal kitaplarının bu arada çevrilmiş olduğu ve bu kanalla Avrupa'da tanındığı E.A. Parsons tarafından iddia edilmektedir.(258)

Bü kütüphanede yapılan çalışmalar arasında, günümüzdeki kütüphanelerde yapılan sistematik katalog ile aynı nitelikte olan bir çalışmanın da yapıldığını öğreniyoruz. Bu katalog yani kanunlara göre sınıflandırma, ancak kitapların çeşitli işlemleri bittikten sonra yapılmıştır. İskenderiye Kütüphanesindeki katalog çalışmalarını anlatan bölümde daha geniş olarak üzerinde duracağımız bu konudan, burada kısaca söz edeceğiz. J. Tzetzes'in yazdığı Aristophanes'e Giriş'te Kallimakhos'un kütüphanesindeki kitapların kataloğunu yapmış olduğu belirtilmektedir.(259) Bugün kayıp olan bu katalog 120 cilttir ve Pinakes adını taşımaktadır. Katalogda kitapların konularına göre tasnif edilmesinden başka, yazarlarına ilişkin biyografik bilgiler de bulunmaktadır.

İskenderiye'de M.Ö. III. yüzyıl ortalarında kurulan Musaion'da matematik, tıp, astronomi konularında bilimsel araştırmalar yapılıyordu. Bu bilginler, çalışmaları için geniş ölçüde İskenderiye Kütüphanesi ile işbirliği halinde idiler. Bu nedenle büyük önemi olan bu çalışmalardan, kütüphanedeki bilimsel faaliyetler arasında söz edilebilir.

---

257) E.A. Parsons, aynı eser, s. 112-118.
258) E.A. Parsons, aynı eser, s. 181.
259) E.A. Parsons, aynı eser, s. 112.

Bu bilginlerden M.Ö. 300 yıllarında yaşayan Eukleides'in Musaion'da öğretim görevlisi olduğu bilinmektedir. Ptolemaios zamanında önemli bir matematik okulu kuran Eukleides, özellikle geometriye katkıda bulunmuş ve çeşitli kaynaklardan, mevcut teorem ve ispatları derleyerek dedüktif, aksiyometrik bir sistem oluşturmuştur. Geometrik önermeleri postula ve teorem olarak ayırmıştır. «Geometrinin elemanları» (Stoikeia) adlı kitabı üç boyutlu geometrinin temeli olmuş ve Kitab-ül Usul adı ile Arapçaya çevrilmiş, XIX. yüzyıla kadar okutulmuştur.(260) Ayrıca optik alanda önemli çalışmalar yapmış, güneş ışınlarının birer doğru çizgi halinde yayıldığını ilk saptayan, yansıma kanunlarını bulan ilk kişi olmuştur.(261)

Eukleides'ten sonra İskenderiye'de matematik alanında en büyük gelişme, M.Ö. II. yüzyılın sonlarında Perge'li Apollonios tarafından gerçekleştirilmiştir. Eukleides'in başlattığı konik kesitler üzerinde çalışan Perge'li Apollonios, parabola, hiperbola ve elips terimlerini ilk kez kullanmış ve gene konikler aracılığı ile ikinci dereceden denklemlerin çözümünde başarılı olmuştur.(262)

M.Ö. 273-192 yılları arasında yaşayan Eratosthenes, Musaion'da baş matematikçi olduğu gibi, İskenderiye kütüphanesinde de görevlidir. Fiziki coğrafyanın kurucusu olan Eratosthenes, dünyanın küre şeklinde olduğunu, çevresinin uzunluğunu, güneşin dünyadan uzaklığını doğruya yakın bir biçimde hesaplamıştır. Dünyanın çevresini ölçmek için, aynı boylam üzerinde İskenderiye ve Syene kentlerinin dünyanın merkezine göre açılarını belirtmiş ve bu iki kent arasındaki uzaklık oranına göre dünyanın çevresini bulmuştur. Güneş ışınlarının dünyaya paralel geldiklerini belirlemiştir. Hint ve Atlas Okyanusundaki gel git olaylarının benzerliğine dayanarak iki denizin birleşik olduğunu, Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir ada oluşturduğunu, G. Afrika yoluyla İspanya'dan Hindistan'a gidilebileceğini göstermiştir.(263)

---

260) A. Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, İstanbul, 1969, s. 85; C. Yıldırım, Bilim Tarihi, İstanbul 1983, s. 42-43.
261) C. Yıldırım, aynı eser, s. 50.
262) C. Yıldırım, aynı eser, s. 52-53.
263) C. Yıldırım, aynı eser, s. 51-52.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İskenderiye'de tıp alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. M.Ö. III. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Herophilus (M. Ö. 3) Hippokrates'ten sonra gelen en büyük hekimdir. Beyin, sinir sistemi, göz, karaciğer, damarlar, bağırsaklar ve diğer organlar üzerinde durarak, insan anatomisine ilişkin ayrıntılı ve doğru çalışmalar yapmıştır. Beynin zekânın merkezi olduğunu belirlemiştir. Ayrıca ilk kez prostattan söz eder. Genital organları da incelemiştir. Bu çalışmalar ampirik niteliktedir. Onunla çağdaş olan Erasistratus da (M.Ö. 304) beyin, sinir sistemi, kan dolaşımı konusunda, insan ve hayvan cesetleri üzerinde incelemeler yaparak çalışmıştır. Patalojik anatominin kurucusudur. İdrar tahlili yapmış ve sonda kullanmıştır(264).

İskenderiye'de bilimin pratik ve ampirik niteliği üzerinde durulmuş ve pekçok icat yapılmıştır. Philon ve Hero gibi matematikçi, fizikci ve mucitler, askerlikte, bilimsel çalışmalarda kullanılan aletler ve mekanik oyuncaklar yapmışlar, su saati, hodometre ve teodolitin, hava pompası, sifon ve buhar makinasının ilkel tiplerini bulmuşlardır. Özellikle Hero alan ve hacim ölçülerine ilişkin formüller bulmuştur. Yansıma ve cebir ile de ilgilenmiştir.(265)

İskenderiye okulunun son dönemlerinde ortaya çıkan Batlamyus (Claudis Ptolemy: M.S. 85-165) astronomi ve matematik bilginidir ve yer merkezi sisteminin kurucusudur. Bu şehirde ders veren ve M.S. 121-151 yılları arasında burada bilimsel inceleme ve gözlemler yapan Batlamyus, orijinal bir sistem kurmaktan çok Eudoksus ve Aristoteles geleneklerinin yenilikler ile sürdürmüştür. Aritmetik ve geometriye dayanan sistemi yanında trigonemetrinin gelişmesine de önem vermiştir. Ünlü bir coğrafyacı olan Batlamyus, Hipparkhos'un harita yapmak amacıyla belli eylem ve boylamlara yerleştirdiği kent ve bazı kıyı noktalarının adlarını toplamış, enlem ve boylam saptamalarına önem vermiştir. Kâşif ve tacirlerin dünyanın çeşitli yerlerinden topladıkları bilgileri kullanarak Cebelitarık-Çin, Britanya-Rusya, İskandinavya-Nil arasındaki bölgeleri haritalarda göstermiştir. Optik konusunda, ışığın ortam değiştirirken kırılması hakkında bir kitap yazdığı sanılmaktadır. Fakat onun asıl ünlü kita-

264) C. Yıldırım, aynı eser, s. 50; Esin Kâhya, Üroloji Tarihi, Ankara 1982, s. 30-31.

265) C. Yıldırım, aynı eser, s. 44, 53.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bı M.S. 150 de yazılmış olan Almagest'dir (Mathematica). Astronomi konusunda matematiksel sentezi gösteren bu eserde, dünyanın hareketsiz ve güneşle yıldızların dünya çevresinde döndüklerini kabul eden Eudoksus'un matematiksel astronomisi ile Aristoteles'in kozmolojisinin kaynaştığı bir evren tasviri vardır. Eserin içinde dünyanın yeri, gezegenlerin ve güneşin hareketi matematiksel yöntemlerle anlatılmıştır. Bu astronomi ansiklopedisi Ortaçağ boyunca kullanılmış, Kopernik ve Kepler'e kadar her zaman başvurulan bir kaynak olmuştu. Bu eser Yunanca Megali Syntaxis'ten bozarak **Elmacesti** adını almış ve buna dayanarak Avrupalılar da ona **Almageste** demişlerdir. (266)

III. yüzyılda İskenderiye'de simya ile ilgili pekçok çalışmalar yapılmıştır. Akdeniz ülkelerinde pahalı maddelerin endüstrileri ileri boyutlara varmıştır. İskenderiye Okulu simyacıları kitle, kimyasal tepkime ve özgül ağırlık üzerinde durmaksızın, kendi devirlerinin bilimsel felsefesine uygun çalışmalar yapmışlardır. Halkın satın alamadığı inci, altın ve gümüş eşyaların taklitlerini yapmışlardır. Bunun için kalay, kurşun, bakır ve demir alaşımları yaparak, buna cıva, arsenik, antimum ve bakır da katarak gümüş taklidi eşyalar elde etmişlerdir. Bu beyaz alaşıma kükürt suyu, tuz ruhu koyarak altın rengi sağlanmıştır. Renk özelliğine önem verdikleri için altına benzer eşyalar edinmişlerdir. Bu alanda özellikle, Zosimos ün yapmış, onun eserleri İskenderiye'deki simya çalışmaları için çok tutulmuştu. (267)

M.S. IV. yüzyıldaki bilim ile dinin arasındaki çatışmalara rağmen, İskenderiye'de bilimsel çalışmalar devam etmiştir. İskenderiye'li Theon, Almagest üzerinde, Serenos koni kesitleri konusunda, Iamblichos sayılar teorisi hakkında çalışmalar yapmışlardır. Astronomi dalında çalışan Teb'li Hephaestion, Aristoteles üzerinde açıklamalar yapan Themistios, gene aynı şehirde eğitim gören ve sonra aynı yerde tıp alanında çalışan Oribesios onlar arasındadır. (268)

Beşinci yüzyılda İskenderiye'de bazı çalışmalar sürmektedir. Özellikle Akademinin müdürlüğünü yapmış olan, Yeni-Platon'cu Prokles, Eukleides ve Batlamyus üzerinde çalışmalar yap-

266) C. Yıldırım, aynı eser, s. 53-54; A. Adıvar, aynı eser, s. 90-92.
267) C. Yıldırım, aynı eser, s. 57-58; A. Adıvar, aynı eser, s. 92-93.
268) Klâsik Çağ Düşüncesi ve Klâsik Kültür, Ankara, 1977 s. 15.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mıştır. Domnios, sayılar teorisi üzerinde durmuş, Metrodoros ise birinci dereceden denklemler ile uğraşmıştır. İskenderiye'de 415' deki sokak çatışmalarında öldürülen Yeni-Platon'cu Hypatia ise matematik bilgini idi. Synesios kimya dalında çalışmıştır. Proklos'den sonra İskenderiye'li Asklepiodotos, Akademinin müdürlüğünü yapmıştır.(269)

Böylece İskenderiye'de gelecek yüzyılların bilimsel çalışmalarını etkileyen bilimsel çalışmalar yapılmış ve bunlar M.S. IV. ve V. yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Ayrıca bu şehirde yerleşen Yahudiler metafizik konusunda araştırmalar yapmışlardır. Bunlar arasında Yunan kültürü ile Yahudi ve Babil geleneklerini kaynaştırmak için çalışan filozoflar çıkmıştır. Şehrin bir diğer önemi de buradaki pekçok Yunanlı kilise görevlilerinin, Yahudi dini ve Yunan felsefesi hakkında bilgi edinerek, Hristiyanlık dininin esaslarının kurulmasına yardım olmalarındandır.(270)

Sonuç olarak şunu söyliyebiliriz. İskenderiye Kütüphanesinde bilim adamları, bilimsel çalışmalar yanında kütüphanecilik görevlerini de yerine getirmişlerdir. Bilim adamlarının yaptığı çalışmalar ile toplanan yazmaların tasnif doğruluklarının belirlenmesi, onarımı, çoğaltılması, yabancı dilden Yunancaya çevrilmeleri en iyi şekilde yapılabilmiştir. Daha Hellenistik devirde yapılan bu çalışmalar ise kültür tarihine büyük katkılarda bulunmuş ve kitapların gelecek kuşaklara kalmasını, daha uzun ömürlü olmasını sağlamıştır.

a7 — Kütüphanedeki katalog çalışmaları

İskenderiye Kütüphanesinin kuruluşunu anlatırken belirttiğimiz gibi ilk Ptolemaios krallarının desteği ve Phaleron'lu Demetrios'un çabaları ile çeşitli ülkelerden çok sayıda elyazması toplanmış, bu işe daha sonraki krallar zamanında da devam edilmiş ve böylece büyük bir yazma koleksiyonu oluşmuştur. Bu yazma ruloların bugünkü anlamda iç kapağı ve bu iç kapakta belirtilen yazar adı, kitap adı, yazıldığı ve istinsah edildiği tarih, bunlardan başka önsözü ve sayfa düzeni yoktu. Bu

269) aynı eser, s. 17.
270) A. Adıvar, aynı eser, s. 95.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rulolardan herbiri, küçük bir eser söz konusu olduğu takdirde, bir eseri içine alıyordu. Eserin büyük olduğu hallerde ise bunu birkaç ruloya bölmek mümkündü. İskenderiye Kütüphanesindeki geniş koleksiyon içinde bu saydığımız durumlardan başka bozulmuş ve mükerrer (çift) nüshalar da bulunmuş olmalıdır. İşte çeşitli problemleri olan bu kadar geniş bir koleksiyonun, kütüphaneye gelir gelmez işlem göremediği ve bunların hiç değilse bir kısmının depo odaları olarak düşünülebileceğimiz bazı odalarda bekletilmiş olmaları akla yakındır. Bu konuda Galenos da bize bilgi vermektedir. Galenos, bu odalarda yapılan işler arasında, kitapların geldiği yerin, eski sahibinin adının ve kütüphane içindeki yerinin belirlenmekte olduğunu söylemektedir.(271) Kitapların geldiği yeri belirtmek için **kata poleis**, eski sahibini belirtirken **kat'andra** ve kütüphane içindeki yeri için de **ek ploion** kelimeleri kullanılmaktadır. Bu koleksiyonun sayısı üzerinde daha geniş olarak durulduğu için, burada sadece koleksiyonun tasnifi üzerinde duracağız.

Bu 500.000 kadar rulo biçimindeki koleksiyonun kullanılabilir ve aranan kitapların bulunabilir duruma gelmesi için bir düzenleme gerekiyordu. Bu konudaki ilk çalışmaları, kütüphanedeki bilim adamlarının kendi uzmanlık dallarına göre yaparak, yazmaları belli gruplara ayırdıklarını biliyoruz. Caecius'un yazdığı Plautus'un eserleri üzerindeki kenar notunda(272) ve J. Tzetzes'in yazdığı Aristophanes'e Giriş'te belirtildiği(273) şekilde bu eserler belli kişilere verilmişlerdir. Zenodotos epik ve diğer şiir türlerini, Lykophron komedileri, Aetolia'lı Aleksander trajedi ve satirik dramları incelemek ve üzerinde diğer çalışmalar yapmakla görevlendirilmişlerdir. Fakat bu çalışmalar, sözünü ettiğimiz kaynaklarda belirtildiği şekilde eleştiri, düzeltme ve açıklama niteliğinde idiler. Buna rağmen bu hazırlık veya ön çalışmalar diyebileceğimiz çalışmaların Kallimakhos'un daha sonra yapacağı kataloğ çalışmaları için yararlı olmuş olacağını söyleyebiliriz.

İskenderiye Kütüphanesindeki bu kitap koleksiyonun bir kataloğunu hazırlamakla görevlendirilen Kallimakhos hakkında

---

271) Galenos, **Comment. in Hippoc.** II 4; III, XVII, 1, s. 606-607. Karş.: C. Wendel, **Handbuch**, III s. 70.

272) E.A. Parsons, **aynı eser**, s. 108.

273) E.A. Parsons, **aynı eser**, s. 112-113.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilgi verenler, bu konuda tek kaynak olan Suidas'ın sözlüğü **Etymologicum Magnum**'dan yararlanmaktadırlar.(274) Kataloğu hazırlayan Kyrene'li Kallimakos, Ptolemais II Philadelphos zamanında İskenderiye'ye gelmiş, bir süre bu şehrin Eleusis semtinde gramer öğretmenliği yapmış ve İskenderiye Kütüphanesinde Zenodothos'dan sonra kütüphaneci olarak görev almış ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Kütüphanede yöneticiden çok baş kütüphaneci yani uzman olarak çalıştığını sandığımız Kallimakhos, Aleksandria şiirinin de seçkin bir temsilcisi idi. Peripatoscu Praksiphanes ve Iasos'lu Hermokrates'in öğrencisi olan Kallimakhos bilgin, şair ve eleştirici olup 800 den çok eser yazmıştır. Kyrene'li Eratosthenes, Byzantion'lu Aristophanes ve Rodos'lu Apollonios ise onun öğrencileri idiler. Kendinden sonraki İskenderiye şairlerini de etkileyen Kallimakhos'un eserleri XIII. yüzyıla kadar etkilerini açık bir şekilde göstermiştir.

Kallimakhos'un hazırladığı katalog **Pinaks** (tablet, ve çoğulu **Pinakes**: tabletler) adını taşıyordu. Francis J. Witty'ye göre bu kelime, rulolarda yazılı olan bilgi dalları ve sonra da kütüphane rafları üzerine yerleştirilmiş tabletler için kullanılıyordu. Daha sonra ise bir yazarlar ve eserler listesini veya bir kataloğu belirtmek için kullanılmağa başlandı. Ayrıca F.J. Witty bu kataloğu İskenderiye Kütüphanesindeki kitapları gösteren «açıklamalı bibliyografik katalog (Catalogue raisonné bibliographique) olarak niteler. 120 kitaptan oluştuğu ileri sürülen bu katalog, Atheneus ve Diogenes Laertius gibi antik yazarlardaki parçalar aracılığı ile elimize geçmiştir. İngiliz bilgini Richard Bentley Kallimakhos'un bütün eserlerini toplayıp, yayınladıktan sonra, bunun içinde yer alan Pinakes'den alınan parçalar da Pfeiffer tarafından 429-453 sayıları ile belirtilmişlerdir. Athenaeus'dan 9, Halikarnassos'lu Dionysius'dan 5, Aristophanes'den, Pindaros ve Euripides'den 3, Harpokrates ve Diogenes Laertius'un her birinden 2, Photius, Khoerobuskus, Tation ve Suidas'tan birer parça bize gelebilmiştir. Ancak parçalar çok az olduğundan, bu katalog hakkında açık bir fikir sahibi olmamıza yeterli değillerdir.(275)

---

274) A. W. Mair, Callimachus, **Aetia, Iambi, Lyric Poems, Hecale**, Giriş kısmı s. VII-XIV (Loeb).

275) J. W. Witthy, The Pinaces of Callimachus, **The Library Quarterly**, XXVIII, 2, 1958, s. 132-133.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu kataloğun niteliği konusunda modern araştırıcılar çeşitli yorumlar yapmışlardır. Bunlara geçmeden önce, kuşkusuz bu kataloğun yapılması sayesinde kütüphanedeki kitapların tek tek elden geçirilmeleri ve bazı eksik eserlerin tamamlanmalarının da mümkün olduğunu söyliyebiliriz. F. Schmidt'e göre bu katalog, özel olarak Yunan edebiyatı konusunu içine alan sistematik bilimsel bir eserdir.(276) E. Egger ise Kallimakhos'un gerçek bir Yunan literatürü bibliyografyası hazırlamış olduğunu söylemektedir. Tarih ve felsefeden aşçılığa kadar bütün yazılı belgeler orada sınıflandırılıyordu. Ayrıca gene bu kataloğun sayesinde ünlü yazarların yaşadığı tarihler belirlenmiştir. Bundan başka kütüphanede bulunan bir eserin de çeşitli nüshaları karşılaştırılarak, doğru olanları bulabilme imkânı doğmuştur.(277) H.J. de Vleeschauwer ise bu kataloğun İskenderiye Kütüphanesinde yer alan kitapların yerleştirilmesindeki sistematik düzen esasına dayandırılarak hazırlandığını kabul etmektedir. Ona göre, pek çok ana bölüm bulunmuş olmalıdır, ancak bize kadar gelebilen az sayıdaki parçadan kesin bir fikre varmak mümkün değildir. Ayrıca, kütüphanenin ve buna bağlı olarak Kallimakhos'un izlediği temel prensibin, devrin literatürüne adapte edilmiş olan bilim dalları ile, bu dallardaki yazar listeleri ile bunun bir çeşit Dewey tasnif sistemine benzetmektedir. Eskiçağda bu kadar büyük bir kütüphane ile ilk kez karşılaşıldığı ve bunun metodik bir düzenlemeğe ihtiyaç gösterdiği ortadadır. Her ana tasnif bölümü içersinde, bu bölüm ile ilgili yazarların alfabetik düzene göre sıralanmış ve Kallimakhos ayrıca her bir yazar için biri biyografik ve diğeri bibliyografik olmak üzere iki çeşit açıklama yapmıştır. Her yazarın birden çok eseri kendi aralarında alfabetik olarak düzenlenmişlerdir. Kitabın künyesinin çıkartılması için, ancak kitabın konusunu bir dereceye kadar gösterebilen ünvan, incipit, rulo sayısı ve satır sayıları da belirtilmiştir. H.J. de Vleeschauwer bundan başka, kütüphanedeki yerleştirme düzeni üzerinde de durur. Kitapların nişlere mi yoksa kasalara mı konduğunun bilinmediğini ve metinler aynı büyüklükte olmadığından rulo boyutlarının da düzenli olamadığını ve bunun da İskenderiye Kütüp-

276) E.A. Parsons, aynı eser, s. 217-218.

277) E. Egger, «Callimaque considéré comme Bibliographe», L'An. de. la Soc. des Etud. Grec., s. 54; E. Egger, Histoire du Livre depuis ses Oraigines Jusqu'a nos Jours, 3. éd., Paris, 1880, s. 55.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hanesi için çözülmesi gereken bir konu olduğunu belirtir. Yerleşme problemi ile rulo boyutları üzerinde de duran araştırıcı, zamanla eserin rulolara bölündüğünü, bunun ise sadece bilimsel bir çalışma olmayıp, aynı zamanda bir kütüphanecilik tekniği olduğunu ileri sürer. Bunun da burada bir kütüphane politikasının varolabileceğini gösterdiğini açıklar.(278) John Thornton'a göre Pinakes ana bölümler ve bunların alt basamaklarından oluşan pratik bir tasnif sistemidir.(279) E.A. Parsons ise İskenderiye Kütüphanesinin kataloğunu yapan kimselerin ilk katalogcular olmasa bile kütüphanecilik biliminde katalog dalının öncüleri olduklarını kabul eder ve bu kataloğun ilk büyük kütüphane kataloğu sayılabileceğini ileri sürer. Ona göre bu katalog aynı zamanda Yunan nazım ve nesrinin biyobibliyografik tablosudur, Yunan edebiyatının ilk edebi ve kritik tarihi de sayılabilir.(280)

Kallimakhos'un yapmış olduğunu kabul ettiğimiz Pinakes adlı kataloğun niteliklerini belirten modern araştırıcıların bu konudaki fikirlerini görmüş bulunuyoruz. Şimdi de parçalar halinde günümüze kadar gelebilen bu kataloğun ana bölümleri ve kataloğun yapısındaki düzeni inceleyelim. Ayrıca bu konuda modern araştırıcıların düşünce ve yorumlarını görelim. Kesin bir yargıya varabilecek nitelikde değilse bile bu kataloğa ilişkin antik kaynaklarda, özellikle Athenaeus ve Diogenes Laertius'da bazı ufak bilgiler bulunmaktadır. Biz burada örnek olarak Diogenes Laertius'dan bazı bilgiler vereceğiz.

Diogenes Laertius, Knidos'lu Eudoksus'a ayırdığı bölümde, onun Aeschines'in oğlu olduğunu, geometri, fizik ve hukuk ile uğraştığını, Sicilya'lı Philistion'dan tıp öğrendiğini anlatır. Bu bilgileri Kallimakhos'un tablolarından aldığını da özellikle belirtir. Böyiece onun hayatını anlatmağa devam eder.(281) Bu kaynak bize, Diogenes'in açıkça belirttiği gibi, Kallimakhos'un tablolarında yazarların yaşadığı tarihlerin ve biyografilerinin gösterilmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Diogenes Laertius, aynı kaynaktan aldığını belirttiği bir başka yerde ise Antisthenes'-

278) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 68-69.
279) J. L. Thornton, **The Chronology of Librarianship**, London, 1941, s. 11.
280) E.A. Parsons, aynı eser, s. 206-217.
281) Diogenes Leartius: **Vit. Phil.** VIII/86, **Eudoxus.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den söz etmekte ve Ksenophon'un, onu en iyi konuşan ve ölçülü bir kişi olarak nitelediğini ve eserlerinin ise on ciltte toplanmış olduğunu söylemekte ve eserlerinin ismini vermektedir.(282) Bu kaynakda da yazarların özelliklerinden ve eserlerinden parçalar buluyoruz. Aynı şekilde Diogenes Laertius'un Parmenides'den söz eden bir bölümünde, tartışma konusu edilen ve Pythagoras'ın olduğu söylenilen bir şiirin Kallimakhos'da Pythagoras'ın eseri olarak gösterilmediğini belirtir.(283) Buradan da Kallimakhos'un tablolarında yazarların eserlerinin de verildiğini anlamış oluyoruz. Diogenes Laertius eserinin diğer bir bölümünde aynı kaynağa dayanarak, Sidon'lu Zeno, Laconia'lı denilen Demetrius Tarsus'lu Diogenes, Orion ve Epicurus gibi yazarların listesini verir. Özellikle üç tane Epicurus olduğunu söyleyerek, bunları birbirinden ayırdeder.(284) Bu örneklerde de görüldüğü gibi Pinakesi ancak dolayısıyla ve kısa parçalardan çıkartabiliyoruz. Diogenes Laertius'dan başka diğer kaynaklarda da bilgiler bu şekildedir.

Şimdi de bu parçalara dayanarak modern yazarların Pinakesin bölümleri ve düzeni konusundaki fikirlerini görelim. Aslında Kallimakhos'un tasnifinde kaç ana bölüm olduğunu bilmiyoruz. Franz Susemihl'e göre Kallimakhos'un Pinakes'indeki bölümler şöyle idi: epik şairler, dramatik olmayan şairler, dramatistler, hukukçular, felsefeciler, tarihçiler, hatipler ve çeşitli konular. Bu bölümlerin içindeki düzenleme ise şu şekildedir. Dramatik yazarlar kronolojik sırada, Demosthenes'in eserleri konulara göre, Pindaros ve diğer lirik yazarların eserleri konularına göre, Theophrastos'un eserleri alfabetik olarak, çeşitli konulardaki eserler ise alfabetik olarak düzenlenmişlerdi.(285)

F. Schmidt ise Kallimakhos'un Pinakes'inde dramın iki ana bölüme ayrıldığını ve bunların trajedi ve komedi olduğunu söylemektedir. Bu trajediye satir oyunları da dahil edilmiştir.(286)

E.A. Parsons'a göre Pinekes'in bize kalan parçalar ile öğrenebildiğimizden daha çok ana bölmesi bulunmuş olmalıdır.

---

282) Diogenes Leartius Vit. Phil. VI/15, Antisthenes.
283) Diogenes Laertius Vit. Phil. IX/22-23, Parmenides.
284 Diogenes Laertius Vit. Phil. X/26.
285) E. A. Parsons, aynı eser, s. 210.
286) E.A. Parsons, aynı yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pinakes'deki ana bölmelerin epik ve diğer dramatik olmayan şiir, dram, kanunlar, felsefe, tarih, hitabet, tıp, matematik bilimler, tabii bilimler ve çeşitli konular olduğunu ileriye sürmektedir. Bunlardan kanunlar, hitabet ve çeşitli konuları bizzat Pinakes'in kalan parçalarından, hukuk, felsefe, tarih, hitabet ve çeşitli konuları ise Kallimakhos'un verdiği bilgiden çıkarmanın münkün olduğunu belirtmektedir. Ayrıca trajedi ile komedinin, dramın alt basamakları olabileceği üzerinde durur. E.A. Parsons, kaç bölüm olursa olsun, Kallimakhos'un yazar adını, doğum yerini, onun baba adını, hocalarını, eğitimini, takma adını, kısa biyografisini, eserlerinin adını, eserlerinin kendine ait olup olmadığını, eserin ilk kelimesini veren stichometrik notu, elyazmasının satır sayısını vermiş olduğunu belirtir. Alfabetik düzenin bazı istisnalar dışında kullanıldığını söyleyen araştırıcı, bunun özellikle epik ve dramatik olmayan şairler için (Homeros, Hesiodos, Pindaros, Simonides) kullanıldığını, dram için ise her yazarın kısa bir biyo-bibliyografik açıklaması bulunduğunu anlatır.(287)

J.E. Sandys ise dram bölümünde oyunların yazılış tarihine göre bir sıralamanın söz konusu olduğunu söylemektedir.(288)

C. Wendel Pinakes'den parça parça edinebildiğimiz bilgilere göre, onun altı tane şiirle ilgili büyük bölümü (epik, eleji, iambos, melos, trajedi ve komedi) beş ya da daha fazla nesir bölümü (tarih, hitabet, felsefe, tıp, kanunlar) ve en sonunda da varia dediği çeşitli konulardan oluşan bölümün bulunduğunu kabul eder. Ona göre büyük bölümler içersinde yazarlar alfabetik sıraya göre dizilmiş, varia bölümünde ise konunun alt sınıfları (balıkçılık, pastacılık) oluşturulmuştur. Bir yazar ile ilgili her bölüm, yazarın kısa hayat hikâyesi ve yazılarından oluşan iki kısımdan meydana gelir. Ayrıca aynı yazarın eserleri, kendi aralarında başlangıç harflerine göre ya da konu bakımından önemli kelimelerin ilk harflerine göre alfabetik olarak sıralanmışlardır. Bir eserin farklı yazarlar tarafından hazırlanan nüshaları veya değişik adlar ile çoğaltılmış olanları Kallimakhos tarafından ayırt edilmişlerdir. Aynı yazarın çe-

287) E.A. Parsons, aynı eser, s. 206-218

288) J.E. Sandys, A History of Classical Scholarship, I, s. 123. E. A. Parsons, aynı eser, s. 212.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şitli yerlerden gelen farklı nüshaları Pinakes'e alınmamış olmalıdır. C. Wendel, yazarların doğum ölüm tarihleri ile onların eserlerine ilişkin yapılan eleştirilerin de şüpheli olduğunu belirtir. Burada, her eserin adı, rulo sayısı, heksameter uzunluğunun ideal toplamı ve stihoi konulmuş, kuşku duyulduğu takdirde metnin başlangıç kelimesi de verilmiştir.(289)

H.R. Hall'a göre, Pinakes'de sekiz ana bölüm bulunuyordu. Bunlar dramatistler, epik ve lirik şairler, kanun koyucular, felsefeciler, tarihçiler, hatipler ve çeşitli konuları içine alan bölümdü.(290)

A.W. Mair'in Pinakes'e ilişkin düşünceleri ile şöylece belirlenebilir. Kallimakhos, Musaion ile ilgili fakat hakkında hiç bir şey bilmediğimiz bir eser yazmıştır. Bu eserin adı belki de sadece Pinakes'in tamamlayıcı adı idi. Onun Pinakes'i 120 kitaptan oluşuyordu, kitap raflarındaki düzene bağlı idi ve **Pinakes ton en pase paideia dialampsanton kai hon sunegrapsan** (hiçbir edebiyat türünde ve onun eserlerinde bulunmayan diğerlerinin listeleri) adını taşıyordu. Bunun belki de tamamlayıcı adı olduğu sanılan **Pinaks kai anagrafe ton kata hronus kai aparhes genomenon didaskalon** (kronolojik olarak en eski devirlerden bu yana dramatik şairlerin tablo ve kayıtları) adlı bir eser adı daha biliyoruz. Bu iki eser adı, Pinakes'in kısımları da olabilir. Böylece bu ikisi Pinakes'i yani İskenderiye Kütüphanesinin kataloğunu oluşturmuş olabilir. A.W. Mair'e göre, bu katalog sekiz ana bölüme ayrılmıştı. Epik ve diğer dramatik olmayan şairler, hukuk, felsefe, tarih, hitabet ve çeşitli konular. Bu katalogda her kitabın açış kelimesi ile içine aldığı satırların sayıları da verilmişti. Suidas'tan öğrendiğimize göre esas Pinakes dışında sözlüklerin tablosu, Demokritos'un eserlerini, yerel ay isimlerinin tablosu, ada ve şehirlerin kuruluşları diğer küçük tablolar idi. Bunlara, Avrupa'daki nehirlerin, Peleponez ve İtalya'daki nehirlerin, kuşların, dünya'daki çeşitli koleksiyonların tabloları ile belki de tamamlayıcı ad olabilen bazı pinakslar eklenebilir.(291)

---

289) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 71.

290) H. R. Hall, **Camb. Anc. Hist.** VIII, I, s. 253.

291) A.W. Mair, Callimachus, **Hymns and Epigrams**, Giriş kısmı., s. 11-12 (Loeb)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pinakes konusunda çalışmalar yapan modern araştırıcılardan Francis J. Witty Pinakes'i, antik yazarlardan kalan parçalara dayanarak değerlendirmektedir. Ona göre Pinakes'in 25 ana bölümü bulunmaktadır. Hitabet bölümünde şair ve hatip Dionysius Chalcus ,Isaeus adlı birinin konuşması ve hayatı, Dionarchus, Holonnesus, Demosthenes, Dinarhus ve Crias'ın mülk davasından söz edilmektedir. Tarih bölümünde ise Miletos'lu Hekateus'dan bahsedilir. Hukuk bölümündeki hukukçular pinaksında Gnathaena adlı biri geçmekte ve ayrıca burada satır sayısını belirten bir de stikhometrik nota rastlanmaktadır. Felsefe konusunda, filozofları içine alan bir liste bulunmaktaydı. Fakat bu felsefeciler listesinin E.A. Parsons'un dediği gibi Smyrna'lı Hermippus aracılığı ile gelip gelmediğini bilmiyoruz. Çeşitli konuları içine alan bölümde ise Chaerephon'un bir eserinden söz edilmektedir. Özellikle 15 no'lu parçada yazarlar alfabetik düzen içersindedirler. Tıp bölümünde astronom, geometri ve tıp bilgini Knidos'lu Eudoksus'un belirtilmiş olması gerekmektedir. Lirik şiir konusundaki pinaksda araba yarışlarını kazanan Hieron'un bulunması gerektiğini ve diğer lirik şairlerin arasında Simonides'in de bulunması gerektiği söylenerek Eunuch adlı bir oyundan söz edilir. Trajedi konusunda Democrates, trajedi yazarları arasına alınmış olmalıdır. Ayrıca Ion da lirik şiir listesinde bulunuyordu. Böylece F.J. Wittiy'de Pinakes konusunda kısa pasajlar buluyoruz.(292)

Kallimakhos'un bu kataloğuna yardım edenler arasında pinakografik çalışmaları ile tanınan ve kendisine **Ho Kallimaheios** adı verilen Smyrna'lı Hermippus bilinmektedir. Biyo-bibliyografik çalışmalar (Bio) Hermippus, Theophrastos ve Aristoteles'i Musaion'a bağlı kütüphanede yer alan kitaplara dayanarak incelemiştir. Onun bu eseri Pinakes'e dayanarak yazılmış da olabilir.

İskenderiye Kütüphanesinde ayrıca **Peri magon** adlı eserin bir kısmını oluşturan ve Zoroasters başlığı altında toplanan büyücülük ile ilgili yazılar da vardı. Bunların iki milyon tuttuğu mubalâğalı bir şekilde söylenmektedir.(293) Hermippus'un yazdığı bu Zoroasters metinlerinin, Aristoteles-Theophrastos eser-

---

292) J. F. Witty, aynı eser, s. 133-136.
293) Plinius, NH, XXX, II/3-4; Diogenes Laertius, (prooimion) giriş. I/8.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinin topluluğundan yararlanarak yazıldığı söylenmektedir. Plinius, Hermippus'un Pinakes'de olduğu gibi her esere satır sayısı eklemiş olduğunu belirtir. Buradan gidilerek, sihirle ilgili yazıların kolayca düzenlenmesi ve bulunması için sembolik bir yazar adı altında toplandığı sonucuna varılmıştır. Tıp ile ilgili yazılar Hippokrates başlığı altında toplanmıştı.(294)

Ayrıca Smyrna'lı Hermippus'dan başka, Byzantion'lu Aristophanes'in bugün elimize geçmemiş eseri, sadece şiirle ilgili tasnifler veren Proklus'un Christomathie adlı eseri, Cicero'nun listeleri, Halikarnossos'lu Dionysius ve Quintilianus'un çoğu şairlerin yer aldığı listeleri ve Miletos'lu Hesychius'un tasnifleri, hep Pinakes'e dayanarak hazırlanan listeler olarak kabul edilebilir.(295) Kallimakhos'un içinde biyografik açıklamalar bulunan bu kataloğu sonraki yazarlarca devam ettirilen bir örnek olmuştur. Diogenes Laertius'un kayıp bir eserinde başlıca filozoflara ve eserlerine ilişkin bilgiler bulunuyordu.(296)

Carl Wendel tarafından, ilk kez Yunan kültürü içersinde ortaya çıktığı ve kitabı, olduğu gibi tanıtma biçimine sahip olduğu belirtilen bu katalog ilk olarak Kallimakhos veya İskenderiye Kütüphanesinin diğer kütüphaneciler tarafından ortaya atılmadı. Bunu, Assurbanipal'in kütüphanesinde geliştirilen bir teknik olarak yani doğu'nun bir mirası olarak görüyoruz. Başlangıcı Ninova'ya bağlanan bu bibliyografya tekniğinin İskenderiye'ye Mısır arşivleri yolu ile geldiğini ileri süren Garthausen'in(297) fikrini kabul etmeyen Carl Wendel, bu Önasya metodunun Atina'daki Lykaion'da yer alan Aristoteles'in kütüphanesi aracılığı ile yani onun örnek alınması ile geldiğini kabul etmektedir.(298) J.H. de Vleeschauwer ise C. Wendel'in fikrini kabul etmez. Bu tasnifin Aristoteles'in kütüphanesinden alınmadığını, küçük bir kütüphane olan Lykaion'daki kütüphane için bir kataloğun söz konusu olmadığını, böyle bir kataloğa ihtiyaç olamıyacağını söyler.(299)

---

294) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 71-72.
295) E.A. Parsons, **aynı eser**, s. 209-210.
296) E. Egger, **aynı eser**, s. 55.
297) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 72.
298) C. Wendel, **aynı yer.**
299) H. J. de Vleeschauwer, **aynı eser**, s. 69.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İskenderiye Kütüphanesinde M.Ö. III. yüzyılda ortaya çıkan Pinakes, bir kütüphane pratiği haline gelmiş ve daha sonraki yüzyıllarda çeşitli yerlerde taklit edilmiş görünüyor. M.Ö. II. yüzyıl sonlarına tarihlenen ve siyasi konulu yazı eserlerin yanında, yazarların da alfabetik sıraya göre düzenlendiği ve ayrıca her yazarın eserlerinin rulo sayılarını da veren Rodos kataloğu buna örnek gösterilebilir. Daha sonra M.Ö. III. yüzyılda tarihlenen ve felsefi yazıları içine alan, Menfis'de bulunmuş papirus, Varşova'da bulunan ve bir grup filozof ve doktorun sayısını veren, çok sayıda rulodan oluşan papirus da sonraki katalog örneklerindendir. Bir kütüphane kataloğunun kopyesi olan ve çeşitli yazarların eserlerinin listesini ve bu eserlerin sayılarını veren Oxyrhynchus papirusu da İskenderiye Kütüphanesinin katalogundan sonra bu tür çalışmalara örnek olarak verilebilir. Quintilianus da epik şairlere ilişkin bir listenin kütüphane kataloglarında yer almış olduğunu söylemektedir.(300)

H.J. de Vleeschauwer M.S. III. yüzyıla tarihlenen Diogenes Laertius'un biyo-bibliyografik eserlerinin İskenderiye Kütüphanesindeki çalışmalar tarzında olduğunu, onunla aynı esasa dayandığını söyler.(301) Daha sonraki bilimsel çalışmaları koylaylaştıran bu Pinakes, bibliyografya ekollerini, kronologları ve kritikçileri etkilemiş ve bunların çalışmalarına örnek ve yardımcı olmuştur.

Böylece Kallimakhos'un İskenderiye Kütüphanesinde hazırlamış olduğu Pinakes adı verilen bu katalog, az da olsa tanıyabildiğimiz eskiçağın ve dolayısıyla katalog çalışmalarının en eskisi olduğu için büyük bir önem taşır. Ancak 120 kitaplık bu katalogdan, sadece eskiçağ kaynaklarında ufak pasajlar bulunduğu içindir ki daha çok bilgi edinemiyoruz. Bu kaynaklara dayanan modern araştırmacılar kendilerine göre bazı açıklamalar yapmış iseler de bunları kesin olarak kabul edemiyoruz ve aralarında farklılıklar vardır. Buna rağmen bu kataloğun, konularına göre sistematik olarak ayrılmış bilim dallarını içine aldığı ana bölümlerin içinde alt basamakların bulunduğu kabul edilebilir. Bu arada yazarların hayatı ve eserleri hakkında bil-

---

300) Quintilianus, De Institutione Oratoria X, 1, 57. Krş.: C Wendel, Handbuch III, s. 73.

301) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 1/6, s. 69.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

giler verilmiştir. Eserlerin ya da yazar adlarının her yerde olmasa bile zaman zaman alfabetik sıra içersinde dizilmiş oldukları da anlaşılmaktadır. İlk kez böyle bir kataloğa ihtiyaç duyulması ve bu kataloğun kendisinden sonra kurulan kütüphanelerdekine de örnek olması, onun bilim hayatındaki önemini göstermektedir.

a8 — Kütüphanedeki görevliler

İskenderiye Kütüphanesinin görevlileri konusunda eskiçağ kaynaklarında bilgiler azdır. Buna rağmen, burada kendi metot ve dehaları ile kütüphaneye yön veren, onu örgütleyen, kütüphanecilik çalışmaları yanında, uğraştıkları evrensel konular ile toplumun aydınlanmasında etkili olan bilginlerin çalışmış olduğu ortaya çıkmaktadır. İskenderiye Kütüphanesinin kuruluş ve gelişmesinde rol oynayan bu kişiler değişik uluslardan olmalarına rağmen Hellenistik kültür içinde kaynaşmışlardır. Elyazmalarının teknik ve bibliyografik işlemleri ile uğraşan bu bilginler, H.J. de Vleeschauwer'in fikrine göre Musaion'un ihtiyaçlarına göre seçilmişlerdi. Özellikle Phaleron'lu Demetrios zamanında Musaion'un kadrosu, kendilerine örnek olarak seçtikleri Atina'daki Peripatos Felsefe Okulu'nun kadrosundan genişti. İskenderiye Kütüphanesinin kataloğu olan Pinakes'in pek çok konuyu (11 konu) içine aldığını göz önünde tutan H.J. de Vleeschauwer, Musaion'un kütüphanesinin düzen ve tasnifini, bugün modern kütüphanelerde tasnif sistemi olarak kullanılan Dewey'in tasnif sistemine benzetmektedir. Hele ayrı konunun uzmanlaşmış bir kişiye verildiğini, genel yönetimin ise Musaion'a bağlı bir bilgin tarafından yürütüldüğünü ileri sürer. (302) Bu konularda açık bilgiler bulunmadığına göre ileri sürülen görüşler varsayımdan ileri gidemez. İskenderiye Kütüphanesindeki Scriptorium (kopye atelyesi) nda elyazmalarının çoğaltılmasında bilgili kölelerin çalıştırıldığını da öğreniyoruz.

Yukarda İskenderiye Kütüphanesinin kuruluşunu anlatırken sözünü ettiğim gibi, 1819 yılında F. Osann tarafından Collegie Romano Kütüphanesinde bulunan 4 c 39 no'lu belge bize bu konuda bilgi vermektedir. Platus'un eserlerinin bir kısmının yer aldığı bu belgede bir de kenar notunun bulunduğunu

302) H. J de Vleeschauwer, aynı eser, I/6 s. 66.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

söylemiştik. Burada kenar notunu yazan kimsenin Caecius adlı biri olduğu belirtilmektedir. Aynı isme Aristophanes'in Plutus adlı komedisinin kommanterinde de rastlanılmaktadır. Bazı araştırıcılar ise bu kenar notunun kaynağının J. Tzetzes tarafından yazılmış olan Aristophanes'e giriş (Prolegomena to Aristophanes) olduğunu kabul ederler. Sözünü ettiğimiz kenar notunda İskenderiye Kütüphanesinin kütüphanecilerinden yer yer söz edilmektedir.

Bu belgede, Kral Ptolemaios II Philadelphos'un, Phaleron'lu Demetrios ve diğer danışmanları ile kitap toplayarak, Sarayın içinde ve dışında olmak üzere iki kütüphane kurduğu belirtilmektedir. Bu bilgiyi veren kimsenin ise, bu kültür merkezi (Musaion) ve krallık kütüphanesinde görevli olan ve kopye atelyelerinde çoğaltılan kitapları kataloglayan Kallimakhos olduğu belirtilmektedir. Eratosthenes'in kısa süre sonra aynı kütüphanede kral tarafından kütüphanecilik görevine getirildiği söylenmektedir. Kallimakhos ve Eratosthenes'in bu çalışmalarının, kütüphaneye gelen kitapların toplanıp kopye edilerek çoğaltılmasından kısa bir zaman sonra yani Ptolemaios II Philadelphos hayatta iken yapılmış olduğu da ileri sürülmektedir. İbranice kitapların çevrilmesi ve Yunanca kitapların çoğaltılması üzerine biriken kitapların tasnif ve incelenmesine aşağıdaki kişilerin memur edildikleri gösterilmektedir. Aetolia'lı Aleksander trajedileri, Lykophron komedileri, Ephesos'lu Zenodothos diğer şairleri ve özellikle Homeros'un kitaplarını düzenlemişlerdir. Burada belirtildiğine göre, Homeros'un yazılarının, Zenodothos'dan sonra dördüncü veya beşinci kişi olan Aristarkhos tarafından tekrar iyi bir şekilde düzenlendiği bilinmektedir. Bu kenar notunda Homeros üzerine yapılan çalışmaların daha erken devirlere kadar gittiği de ileri sürülmektedir. Ptolemaios II Philadelphos'dan 400 yıl önce dağınık durumda olan Homeros'un şiirlerinin, tiran Peisistratos'un görevlendirdiği dört ünlü kişinin topladıkları anlatılmaktadır. Bu kişiler Concylus, Atina'lı Onomacritus, Heraklea'lı Zopyrus ve Croton'lu Orpheus idiler. Ancak Peisistratos ve daha sonra da Ptolemaios II Philadelphos'un çabaları ile Homeros koleksiyonları düzenlenmiştir. Gene aynı belgede verilen bilgiye göre, Heliodoros da, Homeros'u düzenlemek için 72 bilgili kişinin görevlendirilmiş ve özellikle bu işte Zenodothos ve Aristarkhos'un tercih edilmiş olduklarını belirttiği anlatılır. Burada Heliodoros'un verdiği bilginin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

doğru olamıyacağı gösterilirken, Peisistratos ile Zenodothos arasında 400 yılı aşkın bir zaman bulunduğu için Zenodothos'un Peisistratos'un zamanında bu işte çalışmış olamıyacağı ima edilmiştir.(303)

Milano'daki Ambrosiana Kütüphanesinde bulunan ve J. Tzetzes'in yazdığı sanılan Aristophanes'e Giriş'de yukarda verilen belgede rastlanan bilgiler hemen hemen aynı şekilde verilmiştir. Plautus'un eserinin kenar notundaki bilgilerin buradan alındığı üzerinde durulduğunu belirtmiştik. Burada da Peisistratos zamanında Homeros'un 72 bilgili adam tarafından düzenlendiği söylenerek, bunu açıklayan Heliodoros'un her şeyi karıştırdığı ileriye sürülmüştür.(304)

İskenderiye Kütüphanesinde çalışan bilgin-kütüphanecilerin isim listesini veren diğer bir belge daha bulunmaktadır. Bu belge yukarı Mısır'da Kahire'den 130 mil uzaklıktaki Oxyrhynchus şehrinin kumları arasında İngiliz bilginleri Bernard P. Grenfell ve Arthur S. Hunt tarafından bulunmuştur.(305) 1914 yılında bulunan bu metin 1241 numaralı Oxyrhynchus papirusudur. II. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir ve unsial karakterli bir yazı ile altı sütun halinde yazılmıştır. Bazı yerleri kırık olan metin, baştan savma kopye edilmiştir. Buradaki listenin kimin tarafından ve ne amaçla yapıldığı belli değildir. Bu yüzden de bundan yararlanılarak kesin sonuçlara varılamamıştır. Belgenin ikinci listesinin ilk sütununda sona doğru «Zenodothos-Kallimakhos» veya «Demetrios-Zenodothos-Kallimakhos» isimlerinin bulunduğu anlaşılmıştır. İkinci sütunda ise şunlar okunmaktadır: «Silius'un oğlu, Rodos'lu denilen, İskenderiye şehrinde, Kallimakhos disiplininden, ilk kralın öğretmeni. Kendisi Eratosthenes tarafından takibedildi. Ondan sonra ise Byzantion'lu Apelles'in oğlu Aristophanes ve Aristarkhos gelmektedir. Daha sonra Eidograf olarak adlandırılan Aleksandria'lı Apollonios ve ondan sonra da İskenderiye'li fakat aslen Samotrake'li Aristarkhos gelmektedir. Bu kişi aynı zamanda Philopator'un çocuğunun öğretmenidir. Ondan sonra muhafızdan (veya mızraklı) Kydas Logkophoron gelmektedir. Sonra dokuzuncu kral zama-

303) E.A. Parsons, aynı eser, s. 106-113.
304) E.A. Parsons, aynı eser, s. 117-121.
305) E.A. Parsons, aynı eser, s. 153-154.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nında Ammonios, Zenodothos, Biokles ve gramerci Apollodoros gelirler».

Yukarda sözünü ettiğimiz bu iki belgeden başka Vitruvius da bu kütüphanede görevlilerden sadece Byzantion'lu Aristophanes'den sözederek, onun İskenderiye Kütüphanesinde çalıştığını bildirmektedir. Onun metninde Kral Ptolemaios III Euergetes zamanında yapılan şairler yarışmasından söz edilmektedir. Vitruvius'un anlattığına göre, bu yarışmaya giren şairler şiirlerini okuyup bitirdikten sonra, herkes beğendikleri kimselere oylarını vermişlerdir. Seçim sonunda ilk iki kişiye ödülleri dağıtılmıştır. Aristophanes'e fikri sorulunca en az beğenilen şaire ödül verilmesi gerektiğini söyler. Gördüğü tepki üzerine söz alan Aristophanes, yarışmacılardan sadece birinin gerçek şair olduğunu belirtir. Diğerlerinin eserlerini başka yerlerden aldıklarını ve ödülün orijinal eser sahiplerine verilmesi gerektiğini söyler. Kuşkuya düşen kralın ve kalabalığın karşısında Aristophanes, kitap kasalarından papirus rulolarını alır. Bu rulolar yarışmaya giren metinler ile karşılaştırılınca, yazarlar da gerçekten eserlerini bunlardan aldıklarını itiraf ederler. Kral onlara ceza verirken, kütüphaneyi ve bu kütüphanedeki kitapları iyi tanıyan ve bu nedenle de yanlışlığı farkedebilen Aristophanes'i kütüphanede yüksek bir göreve getirir.(306) Böylece Aristophanes'in kütüphanede görev aldığını Vitruvius'dan öğreniyoruz.

Bu üç kaynaktan gerek J Tzetzes ve gerekse Oxyrhynchus papirusunun listeleri üzerinde çok durulmuş, eleştiriler yapılmış ve kronolojik tutarsızlıklar ortaya konmuştur. Bu listeler M.Ö. 282-131 devresini içine almakta ve birbirini takibeden kütüphane görevlilerini Aristarkhos'a kadar getirmektedir. Bu konudaki eliştirilerin bazıları şöyledir.

E.A. Parsons, F. Osann'ın bulduğu kenar notunda Caecius'un verdiği bilgiyi eleştirir. Sözü edilen kralın, Ptolemaios II Philadelphos değil, ilk kral olan Ptolemaios I Soter olması gerektiğini belirtir. Eratosthenes'in Kallimakhos'dan çok daha sonra gelemiyeceğini ve ikisi arasında Rodos'lu Apollonios'un bulunduğunu kabul eder. Peisistratos zamanında çalıştığı belirtilen

306) Vitruvius, De Architectura VII, 4-7.

Zenodothos'un ise ondan 400 yıl sonra yaşamış olduğunu söyler.(307)

Oksyrhynchus metninin de hatalı olduğunu kabul eden E.A. Parsons'a göre, metinde sözü edilen Sillius'un oğlunun Rodos'lu Apollonius olduğu kabul edilirse onun Kallimakhos disiplininden olması gerekir. Rodos'lu Apollonios ilk kral olan Ptolemaios I Soter'in hocalığını yapmış olamaz. Zaten A.S. Hunt'ın metninde **triton** (üçüncü) kelimesi yerine **Proton** (ilk) kelimesinin hatalı bir şekilde yazıldığını söylemektedir. Bu nedenle de Ptolemaios I Soter değil, Ptolemaios Euergetes III'ün söz konusu olduğunu belirtir. Apollonios da Euergetes'in öğretmeni idi (M.Ö. 270). Zenedotos, Ptolemaios II Philadelphos'un çocuklarının hocası olmuştur. Eğer Euergetes'in birden çok hocası varsa Apollonios ikinci hoca olmuş olabilir. Fakat adetlere göre tek hoca tutuluyordu. Apollonios, Zenodothos tarafından takibedilmiş olamaz. Çünkü Zenodothos 260 yılı civarında ölmüştür ve Apollonios da Rodos'a gitmiştir. Aristarkhos ise Byzantion'lu Aristophanes ve Eidograf denilen Apollonios'dan sonra geliyordu. Bundan başka E.A. Parson, Aristarkhos'un metindeki gibi Philopator'un çocuğunun öğretmeni olmadığını ve bu yanlışlığını A.S. Hunt tarafından Philomator olarak düzeltildiğini söylemektedir. Bu durumda E.A. Parsons'a göre eğer Zenodothos M.Ö. 260'da kütüphaneci ise, Oxyrhynchus papirusuna göre Apollonios onu izlemiş olmalıdır. Fakat Apollonios kısa süre sonra (belki M.Ö. 260'da) Rodos'a gitmiştir. Halbuki bu sırada Zenodothos, Ptolamaios II Philadelphos ile iyi ilişkiler içersindedir. Onun çocuğuna ders vermektedir. Zaten Demetrios sürgüne gönderilince, Ptolemaios II Philadelphos, Zenodothos'u göreve çağırmıştır. Belki de Apollonios ile Zenodothos'un arası açılmış, Apollonios Rodos'a gitmiş ve Zenodothos kral tarafından kütüphanesinin yönetimine atanmıştır. Yalnız papirusta verilen bilginin aksine Eratosthenes, ondan sonra göreve gelmiş olamaz. Çünkü Eratosthenes M.Ö. 230-235'e kadar İskenderiye'ye gelmemiştir ve henüz on beş yaşındadır. Bu nedenle Eratosthenes bu sırada kütüphanecilik görevini yüklenemezdi. Diğer taraftan Apollonios, söylendiği gibi, Rodos'a gittiği ve kendisi ile yaş farkı az olan Kallimakhos'un bu arada kütüphanecilik yaptığı ve onun da M.Ö. 240-235'te öldüğü düşünülürse, bu arada Apollonios Ro-

307) E.A. Parsons, aynı eser, s. 109-112.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dos'tan dönmüştür. Öğrencisi Euergetes tarafından göreve atanmış olabileceği ve bu görevde kısa süre kalmış olması gerektiği düşünülebilir. M.Ö. 195'de kütüphaneci olan Eratosthenes görevden ayrılıp, diğer taraftan Apollonios'un buraya geldiği kabul edilecek olursa, onun bu sırada 105 yaşında olması gerekirdi.(308)

J. Beloch ise Oxyrhynchus papirusunda verilen listenin kronolojik sırasının doğru olduğunu kabul etmiştir. Ona göre:

Phaleron'lu Demetrios, M.Ö. 282'ye kadar
Ephesos'lu Zenodothos, M.Ö. 282-260 arası
Kyrene'li Kallimakhos, M.Ö. 260-240 arası
Rodoslu Apollonios, M.Ö. 240-230 arası
Kyrene'li Eratosthenes, M.Ö. 230-195 arası
Byzantion'lu Aristophanes, M.Ö. 195-180 arası
Apollonios Eidograph, M.Ö. 180-160 arası

Samothrake'li Aristarkhos, M.Ö. 160-131 arasında görevde kalmışlardır.(309)

Listede sözü edilen muhafız yani bir subay olan Cydas da kütüphanenin korunması ile görevlendirilmiş olabilir.

Daha sonra Ptolemaios VIII Euergetes Phiskon zamanında (M.Ö. 145-116) gymnasionlara karşı mücadeleye girişildiği sırada, İskenderiye Kütüphanesinin görevlileri de zarar görmüş olabilir.(310)

M.Ö. 145'den sonraki devrelerde, İskenderiye kütüphanesi konusunda bilgilerimiz az ise de 1887-1888'de Kıbrıs'ta Kuklia köyünde yapılan kazılarda Afrodit Tapınağında bir yazıt bulunmuştur.(311) Harf karakterine göre Ptolemaios X Soter Lathyros (M.Ö. 116-107 ve ikinci kez de M.Ö. 88-80) devrine ait olduğu sanılan bu yazıtta sözü edilen kralın kendisine kütüphanecilik görevini verdiği Onesander adlı birinden söz edilmektedir. Bu kral Kıbrıs'tan İskenderiye'ye dönerken, kendisi ile birlikte (M.Ö. 88 veya 89) Kıbrıs'tan onu da getirerek, kütüphanecilik görevini ona verdiği sanılmaktadır. Onesander kendi

308) E.A. Parsons, aynı eser, s. 155-159.
309) J. Beloch, **Griechische Geschichte**, IV, 2, 1927, s. 592-599.
310) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 75.
311) W. Dittenberger, **Orientis Graeci Inscriptiones Selectae**, 1, s. 252.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ülkesi olan Kıbrıs'ta krala bir tapınak yaptırmış ve ona olan bağlılığını göstermişti. Bu kişinin ne kadar süre kütüphanecilik görevinde kaldığını bilmiyoruz.(312)

İskenderiye'deki kutsal kitapların baş koruyucusu olarak kendisinden söz edilen(313) Aleksandria'lı bilgin Chaeremon'un ise kutsal kitapların bulunduğu Serapeion Kütüphanesinde görevli olduğu akla gelmektedir. E.A. Parsons, Aleksandria'lı Glaucus'un oğlu Dionysius'un da Chaeremon'dan ders aldığı ve kütüphaneci olarak da onu izlediğini söyler.(314)

Musaion'a bağlı kütüphanede görevli bilginlerin dışında, çeşitli mesleklerden kişilerin, kendilerine onur üyeliği payesi olarak Musaion Kütüphanesine üye kaydedildiklerini öğreniyoruz. Oxyrhynchus serisinin XXVII. cildinden öğrendiğimize göre Hellenistik devirden sonra, Roma devrinde, özellikle I. yüzyıldan itibaren sanat ve bilim adamları gibi iş adamları da (11 tane) Musaion'a üye olarak onurlandırılmış ve kendilerine ateleia (kamusal yükümlülüklerden muaf tutma) ve sitesis (yiyecek konusunda ayrıcalıklar) verilmişti. Bu papirus, Musaion'un üyeliğinden başka, bu kişilerin üye oldukları yılları, kişilerin adlarını, mesleklerini de belirtmiştir. Bu kişilerin M.S. I. - III. yüzyıl arasında yaşadıklarını da göstermektedir.(315)

İskenderiye Kütüphanesindeki görevlileri bildiren bazı belgeleri ve bunların eleştirilerini gördük. Böylece bazı kronolojik uyuşmazlıklara rağmen İskenderiye Kütüphanesinde, uzmanlık dallarına göre çeşitli konularda çalışmış olan bilim adamları ve kütüphanede görevli yönetici, baş kütüphaneci veya bizzat kütüphaneciler hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Yukarda sözünü ettiğimiz listeler aracılığı ile M.Ö. 282-131 arasındaki devreye giren sürede görevli kütüphanecileri Aristorkhos'a kadar getirebiliyoruz. M.Ö. 131'den sonra Roma devresinin sonuna kadar ise ufak tefek bilgiler elde edilebilmiştir.

İskenderiye Kütüphanesinde görev aldıklarını kesinlikle belirleyebildiğimiz kişileri böylece sıralayabiliriz. İlkin Phale-

312) C. Wendel, aynı yer.
313) Eusebius, Hist. Eccles. VI, 19.
314) E.A. Parsons, aynı eser, s. 161.
315) N. Lewis, «The Non-scholar Members of the Alexndirian Museum» Mnemosyne XVI/3, 1963, s. 257.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ron'lu Demetrios geniş bilgiye sahip olan ve özellikle Atina'daki Peripatos Okulundan öğrendikleri ile İskenderiye Musaion ve Kütüphanesinin kurulmasında rol oynayan bir kişidir. Bu kütüphane kurucusu, aynı zamanda kütüphaneye elyazmalarını sağlamış, onları çoğalttırmış ve korunmasına özen göstermiştir. Ptolemaios I Soter'in kütüphaneyi kurması sırasında kendisine danışmanlık yapan Phaleron'lu Demetrios hem bir bilim adamı ve hem de kütüphaneci olmuştur. Ptolemaios II Philadelphos zamanında daha önceden toplanmış bu kitaplar üzerinde bilim adamları kendi konularına göre incelemeler yapmışlardır. Bunlar Aetolia'lı Aleksander, Kalkhis'li Lykophron, Ephesos'lu Zenodothos gibi kimselerdi. Ephesos'lu Zenothos'un ayrıca burada kütüphaneci olarak çalıştığını biliyoruz. Daha sonraki kütüphanecilik görevi yapmış bilim adamları arasında Kyrene'li Kallimakhos, Rodos'lu Apollonios, Kyrene'li Eratosthenes, Byzantion'lu Aristophanes, kendisine Eidograf denilen Apollonios ve Samorhrake'li Aristarkhos'u sayabiliriz. Bu kütüphanecilerin sıralanmasında her ne kadar bazı kronolojik tutarsızlıklar olabilirse de hemen hemen bu sıralamayı doğru kabul edebiliriz. Bunlardan Ephesos'lu Zenodothos gramerci ve eleji şairidir. Ptolemaios II Philadelphos zamanında kütüphanede Homeros'un düzenleyicisidir, diğer şairler üzerinde de çalışmıştır. İskenderiye Kütüphanesinin de ilk yönetici ve kütüphanecilerindendir. Zenodothos ile birlikte çalıştığına inandığımız, şair, gramerci ve trajedi yazarı Aetolia'lı Aleksander de kütüphanede trajedileri düzene sokmuştur. Onlardan Kalkhis'li Lykophron komedileri düzenlenmiştir. Bu kütüphanenin yönetici ve kütüphanecilerinden biri de Kyrene'li Kallimakhos'dur. Onun, kütüphaneninPinakes adı verilen kataloğunu yaptığını biliyoruz. Bu katalogda bibliyografik çalışmalar da yapmıştır. Coğrafya, kronoloji gibi konuların kurucusu ve Kallimakhos'un öğrencisi olan Eratosthenes'in de bu kütüphanede önemli çalışmalar yaptığından kuşkumuz yoktur. Daha sonraki kütüphane görevlilerinden Aleksandria'lı Apollonios ve filolog Byzantion'lu Aristophanes ve gene filolog Aristarkhos da bilinmektedir. Aristarkhos'un, Bergama Prensi Eumenes II (M.Ö. 195-159) zamanında Bergama Kütüphanesine yönetici olarak çağrıldığını, fakat bunu duyan Ptolemaios Epiphanes'in (M.Ö. 205-182) onu hapse attırdığını öğreniyoruz. Kendisi özellikle Homeros'un Odissea'sı üzerinde kritikler yapmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak elimizde başka kaynaklar olmadığı için daha sonraki devreyi bilmiyoruz. M.Ö. 131 den sonra Roma devletinin sonuna kadar bilgimiz çok azdır.

Musaion'a bağlı İskenderiye Kütüphanesinin personeli ile ilgili olarak edinebildiğimiz bilgiyi, Serapeion Kütüphanesi konusunda edinmekteyiz. Bu yüzden Serapeion Kütüphanesini ancak Serapis Tapınağı'nın rahiplerinin yönettiğini, burada Musaion'daki kadar gerek duyulmadığını, kütüphanede bulunduğunu sandığımız kutsal kitaplardan ancak onlar tarafından yararlanıldığını ve korunduğunu düşünebiliriz.

a9 — İskenderiye kütüphanesinin önemi ve onun daha sonra kurulan kütüphaneler üzerine etkisi

Ptolemaios kralları, daha önceki monarşilerde olduğu gibi, kendi güçlerini sağlamlaştırmak ve onu bir kültür temeline dayandırmak istemişlerdir. Bunun için de İskenderiye Kütüphanesini kurmuşlardır. Eskiçağ Yunan ve Roma dünyasında ilk kez kurulan bu kadar geniş ve evrensel nitelikte bir kütüphane, bütün Hellenistik dünyanın manevi merkezi olması ve Yunan yazmalarını daha uzun bir süre korumuş bulunması açısından önem taşır. Bu eserlerin korunması, ilk kez Yunan yazmalarının bir araya toplanarak tenkitçi bir görüşle incelenmesi sayesinde olmuştur. Ayrıca kütüphane için kitap toplama faaliyetinin Akdeniz ve hatta Karadeniz sahillerine kadar uzanmış olması sonunda bir kitap piyasası oluşmuş ve metin sayısı arttıkça da kitapların kolay kullanımını sağlamak için bir ölçü belirlemek ihtiyacı duyulmağa başlamıştır. Bu konuda geniş bilgi, araştırmamızın İskenderiye Kütüphanesinde yapılan çalışmaları anlatan kısmında verilmiştir. Böylece kazanılan kitap çoğaltma alışkanlığı bu kütüphanedeki kopye atelyeleri sayesinde gelişmiştir.(316)

İskenderiye şehrindeki Serapeion Kütüphanesi ise, bir tapınak kütüphanesi olarak dini eğitim vermesi açısından olduğu kadar siyasal açıdan da önemli rol oynamıştır. Serapis kültü ile yani din aracılığı ile Makedonya ve Yunan kültürü ile yerli Mısır kültürünün dolayısıyle de iki ayrı halkın kaynaş-

316) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 80-81.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

masına yardımcı olmuştur.(317) Bununla beraber Serapeion Kütüphanesinin kültürel açıdan önemi, Musaion'a bağlı kütüphanenin yanında daima ikinci derecede kalmıştır.

İskenderiye Kütüphanesi kendisinden önceki kütüphanelerden farklıdır ve eskiçağ Yunan-Roma dünyasında her yönden seçkin bir yer almaktadır. Eskiçağda ilk kez kurulan bu kadar geniş ve evrensel nitelikte bir kütüphanenin daha önceki örneklerden yararlanmış olması normaldir. Ancak bu örneklerin doğu ve batıdan alındığı konusunda çeşitli fikirler vardır. André Aymard, kütüphane kurma işinin yeni olmadığını ancak İskenderiye Kütüphanesindeki anlayış biçimi, uygulama, çalışma ve araştırma ortamlarının ve hazırlananları araştırıcıların hizmetine koyma tarzının yeni olduğunu belirtmektedir.(318)

İskenderiye Kütüphanesinin yer aldığı Mısır, ayrıca Mezopotamya bilim ve sanatın ileri olduğu eski uygarlık merkezleridir. Bu bölgede, gerek Firavunlar devresinde ve gerekse sonradan Asur ve Babil uygarlıklarında Assurbanipal'in Ninova'daki kütüphanesinde görüldüğü gibi, litürjik ve eğitici konuları içine alan tapınaklara bağlı, arşiv niteliğinde kütüphaneler görülmüştür. Alfred Hassel'e göre, Ninova kütüphanesi ile İskenderiye Kütüphanesi arasında, her ikisinin de krallar tarafından kurulmuş olmaları, evrensel oluşları ve iç organizasyon açısından aynı nitelikte olmaları yönünden benzerlikler bulunmaktadır. Ancak içinde edebi ve bilimsel çalışmaların yapıldığı bu iki kütüphane malzeme bakımından ayrılırlar. Ninova Kütüphanesinde kil tabletler, İskenderiye Kütüphanesinde ise papirus ruloları yer almaktadır. A. Hessel, bu iki kütüphanenin zaman olarak aralarında dört yüzyıl bulunduğunu ve bu ara dönemde kütüphanelere önem vermeyen Med-Pers kralları devresinin girdiğini söyler. Bunun için de Ninova Kütüphanesinin, İskenderiye Kütüphanesine örnek olup olamıyacağının kuşku ile bakılması gereken bir konu olduğunu belirtir. Ona göre, Atina'dan örnek alınmış olabilir. Çünkü «kütüphane» kelimesi için kullanılan **Biblos** ve **theke** kelimeleri, ana vatanın Yunanistan olduğunu düşündürmektedir. Buna rağmen Klasik devirde Yunanistan'da kütüphane bulunmamakta ve Atina'lı Peisistratos

317) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/6-II, s. 61-62.
318) A. Aymard, L'Orient et la Gréce antique, Paris, 1957, s. 510.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Samos'lu Polikrates'in kütüphaneler kurduğunu ileri süren geleneğin kuşku ile karşılanması gerekmektedir. Perikles zamanında ise kitap ticareti yaygın olmasına rağmen henüz kütüphaneler kurulmamış, ancak IV. yüzyılda kütüphaneye ihtiyaç duyulmuştur. Bu devrede Euripides'in kütüphanesi yer almakta ise de, asıl kütüphane kurma fikri Platon ve Aristoteles'in zamanında gelişmiştir. Özellikle Akademi ve Peripatos Okulu, Klasik Çağa ait bütün bilgiyi toplamış ve geniş bir ortak çalışma örgütü kurmuştur. Aristoteles evrensel bilgileri toplattırmış ve bunların kritiğini yaptırmıştır. Aristoteles'in öğrencisi olan Büyük İskender seferleri ile Yunan kültürünü dünya uygarlığı yapacak kadar yaygınlaştırmış, bu sayede bilimsel çalışma ve uzmanlaşmayı geliştirmiştir. Bu yayılma ve gelişmenin sonucu olarak Atina'daki Lykaion'da uygulanan metotlar benimsenerek İskenderiye Musaionu ve buna bağlı kütüphanesi Hellenistik devirde önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Hellenistik devrin kralları ise benimsemiş oldukları Yunan kültürünü bu şekilde yaymışlardır.(319) Böylece A. Hessel daha eski örneklerden fikir alındığını belirtirken, hem doğuda Assurlular'ın Ninova Kütüphanesi ve hem de batıda Aristoteles'in Lykaion'undaki kütüphanesinden geniş ölçüde etkilendiğini, ancak bu konuda elde kesin deliller bulunmadığını belirtmektedir.

Carl Wendel, İskenderiye Kütüphanesinin kurulmasında model olarak Aristoteles'in kütüphanesinin alındığını kabul eder. Bu model almanın esas unsurları olarak şu benzerlikleri ileri sürer. Burada da tıpkı oradaki gibi araştırmaya ağırlık verilmiştir. Oradaki Tabiat Enstitüsü'nde olduğu gibi İskenderiye Kütüphanesinde yardımcı araçlar toplanmıştır. Bu arada rasathane ve anatomi enstitüsü kurulmuş, danışman olarak da Aristoteles'in Okulunda Peripatos felsefesi ile eğitilmiş olan Phaleron'lu Demetrios getirilmiştir.(320) Aslında genel eğilim, Aristoteles'in Okulu ve kütüphanesinin, İskenderiye Kütüphanesini etkilemiş ve ona örnek olarak alınmış olduğu şeklindedir. Atina'daki Aristoteles'in Okul ve Kütüphanesi yanında yer alan koleksiyonlar, buradaki çeşitli alanlardaki bilginin tasnifi, öğrencilerin uzmanlaşmış bilgi alanlarında araştırmaya

319) A. Hessel, aynı eser, s. 2-4.
320) C. Wendel, Handbuch III, s. 62-64.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yöneltilmeleri, bitki ve hayvanların incelenmesi gibi uygulamalar, B. İskender'in açtığı Hellenizm hareketi Mısır'a ulaşmıştır. Bunun, Ptolemaioslar'ın sanat ve bilime ilgileri ve Mısır'da biriken servet ile birleşmesi sonucunda İskenderiye Kütüphanesi kurulabilmiştir.

Bu konuda H.J. de Vleeschauwer'in görüşleri şu şekilde özetlenebilir: İskenderiye Kütüphanesinin kurulmasındaki hakim fikir Klâsik Yunan uygarlığından gelmemiştir, bu konuda açık deliller bulunmamaktadır. Çünkü Yunanistan'da Klâsik devirde sadece küçük boyutta araştırma kütüphaneleri bulunmaktadır. Bunlar bilginlerin birkaç konudaki özel koleksiyonları, gymnasionların yarı halk ve yarı okul kütüphaneleri, Yunanlıların efebleri yetiştirdikleri merkezlerde, felsefe ve hitabet okullarında bulunan küçük kütüphanelerdi. Halbuki İskenderiye Kütüphanesi çok çeşitli konuları içine alan evrensel bir kütüphanedir. Yunanistan'daki bu kurumlar küçük kütüphanenin sınırlarında kalıyordu. İskenderiye Kütüphanesi için ise Atina Lykaion'undaki Aristoteles'in kütüphanesinin örnek alınmış olması düşünülebilir. Kütüphanenin yönetimi için de doğulu değil bir batılı olan Phaleron'lu Demetrios görevlendirilerek, kütüphaneyi Aristoteles'in Okulundaki plâna göre düzenlediği ortadadır. Aristoteles'in kurmuş olduğu bu Lykaion ise Platon'un okulu kadar saf Yunan karakterine sahip değildi. Bundan başka Aristoteles Okulu, Pithagor ve Platon Okulları gibi dinsel nitelik de taşımıyordu, realist ve endüktif bir inceleme merkezi idi. Diğer taraftan B. İskender yanında sefere götürdüğü bilginlerden hem sefer sırasında çeşitli konularda yardım alıyor ve hem de işgal edilen yerlere Hellenizm kültürü yayılırken, fikir ve metotlar da doğuya aktarılıyordu. Diadoklar doğuya geldiklerinde Ninova Kütüphanesinden hiç bir şey kalmamıştı ve burada ancak saray ve tapınaklardaki tablet yığınlarını buldular. Yapı ve içerik olarak çok büyük olan İskenderiye Kütüphanesinin metot bakımından Yunanistan etkisinde kalmış olduğu açıktır, fakat büyüklüğü doğunun etkisini gösterir. Çünkü orada her şey, Yunanistan'daki gibi küçük değil büyük yapılma eğiliminde idi. Ayrıca Ptolemaioslar'ın kütüphanelerini saray ve tapınakların yakınında kurmaları ve idari, kültürel politika açısından bizzat kendilerinin nezaret etmeleri Yunanistan değil bir doğu ve Mısır adetiydi. Böylece H.J. de Vleeschauwer, bu çeşit büyük bir kütüphanenin ortaya çıkı-

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şının Ptolemaioslar'ın ana vatandan uzak yabancı bir kültürün hakim olduğu bir memlekette bulunmaları sebebiyle kendi kültürlerini devam ettirebilmek endişesinden doğduğunu ileri sürmektedir.(321)

Dini siyaset güdülerek Mısırlılar ve Yunanlılar'ı birleştirmek amacıyla kurulduğunu söylediğimiz Serapeion Kütüphanesine örnek olabilecek bir kütüphanenin Klasik Yunan çağında bulunmadığını belirten H.J. de Vleeschauwer, Serapeion tasarısının Phaleron'lu Demetrios'un orijinal planına bağlanamıyacağını ileri sürmektedir.(322)

Bütün bu görüşleri de dikkate alarak ve kütüphanenin niteliğine bakarak, onun kurulmasında doğu ve batı kültür etkilerinin de bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Savaşların da karşılıklı kültür etkilenmelerinde rol oynadıklarını biliyoruz. Bunun için, B. İskender'in seferleri ise Klasik Yunan ve Makedonya kültürleri doğuyu etkisine alırken, kuşkusuz kendileri de doğu kültürünün etkisinde kalmışlardır.

Musaion'a bağlı olan İskenderiye Kütüphanesi, Musaion Akademisi ya da araştırma merkezi ile birlikte yüksek eğitim veren kurumlardı. Bunun sonucu olarak da İskenderiye şehri kısa zamanda bilim ve sanat dünyasının merkezi olmuştur. H.J. de Vleeschauwer, Musaion'un bir krallık bilim enstitüsü, edebi ve bilimsel bir akademi olduğunu, burada öğretim yapılmadığını, sadece Aristoteles örneğine uygun olarak, çok çeşitli alanlarda araştırma yapıldığını kabul eder. Ona göre, burası herkese açık değildi ve belirli düzeydeki kimseler gelip çalışıyorlardı. Buna rağmen bu kurum kamusal bir kurum olarak görülebilir.(323) C. Wendel ise İskenderiye Kütüphanesinin nitelik bakımından öncekilerden farklı olduğunu, büyüklüğü ve kralın gücünü yansıtması açısından daha eski kütüphanelerden ayrıldığını belirtmektedir.(324)

Serapeion Kütüphanesi, Serapis Tapınağının içinde yer alan bir tapınak kütüphanesi niteliğindedir. Hem tapınak içersinde yer alması ve hem de koleksiyonu nedeniyle din eğitimine ağırlık verme özelliği vardır.

---

321) H. J. de Vleeschauwer, Les Bibliothéques ptolémeennes d'Alexandrie, s. 13-18.

322) H. J. de Vleeschauwer, aynı yer.

323) H. J. de Vleeschauwer, History of Western Library I/6, II, s. 61-62.

324) C. Wendel, Handbuch III, s. 62-64.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böylece şimdiye kadar doğu ve batıda bu kadar geniş bilimleri içine alan ilk kez böyle bir kütüphane karşımıza çıkmaktadır. Büyüklüğü Saraya bağlı oluşu, evrensel nitelikte uzmanlaşılmış konuların araştırıldığı bu kütüphane, kendisinden sonra pek çok kütüphane üzerinde etkili olmuştur. Pek çok Yunan devlet adamı onu taklit etmişlerdir. Ayrıca bu kütüphanede oluşturulan standartlaştırılmış yazma tekniği de bu kütüphanenin dışında geniş bir alana yayılarak benimsenmiştir. Böylece kitap ticareti için önemli olan, aynı biçim ve düzeni taşıyan rulolar üretilmiştir. Bundan başka Kallimakhos'un bu kütüphane için yapmış olduğu Pinakes adlı katalog da daha sonra kurulan kütüphane kataloglarına örnek olmuştur.(325) Hellenistik dünyanın en geniş kütüphanesi, gittikçe diğer Hellenistik prenslik kütüphanelerinin kurulmasına da neden olmuştur.

b — Serapeion Kütüphanesi

Musaion'a bağlı Saray kütüphanesinden başka, İskenderiye'de şehrin güney-batısında Mısırlılar'ın oturmuş olduğu Rakotis mahallesinde bir de Serapeion Kütüphanesi bulunuyordu. Bu kütüphanede Serapis kültüründen ismini almıştı. Eski Mısır firavunlarının siyasi güçlerinden başka Tanrı durumunda olduklarını da biliyoruz. Mısır, Ptolemaioslar'ın eline geçince, onlar da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Onlar din aracılığı ile siyasi yarar sağlamışlar ve bu Rakotis mahallesinde oturan yerli Mısır halkı ile Brucheion mahallesinde oturan Yunan Makedonya halkını yani üstün tabakayı kaynaştırmayı amaçlamışlardır. Bunun için başkent olan İskenderiye'de tanrı Osiris ile Memfis'deki Apis öküzü şeklindeki tanrıyı birleştirerek Serapis kültünü oluşturmuşlardır. Bu kült için portikli büyük bir tapınak ve bunun içersinde doğu geleneklerine uygun bir okul ve bir kütüphane yaptırmışlardır.

Bu kütüphanenin tarihinin de Musaion'a bağlı olan kütüphane gibi Ptolemaios I. Soter zamanına kadar gittiği sanılmaktadır. Serapis kültü M.Ö. 312'de kurulmuş ve kütüphane ise M.Ö. 296 yılında tamamlanmış olabilir. Bu tarihten sonra zamanla geliştiği düşünülebilir. Kitap ihtiyacının ise Musaion'dan

325) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 80-81.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karşılanmış olduğu kabul edilebilir.(326) Ancak bu kütüphaneye ilişkin fazla bilgimiz yoktur. Musaion'a bağlı kütüphanenin belki Caesar zamanındaki tahribinden sonra, içindeki kitapların Serapeion Kütüphanesine aktarıldığı ileri sürülmüştür. M.S. 391'de Theophilos'un putperestliğe karşı mücadelesi sırasında, tapınak kütüphanesi durumunda olan bu kütüphanenin yok edildiği de, İskenderiye Kütüphanesinin tahribini anlatan bölümümüzde belirtildiği gibi, akla gelebilir. H.J. de Vleeschauwer'e göre M.S. 391'de böylece Serapeion Kütüphanesi görevini tamamlamıştı. Serapeion Kütüphanesi olarak söz edilen kütüphane aslında Augustus devrinde kurulan Sebasteion'un içindeki ve Hristiyanlık devresinde Piskoposluğun hristiyanlık kütüphanesine katılan bir başka kütüphane olabilirdi.(327)

Bu kütüphane hakkında fazla bilgimiz yok ise de İskenderiye Kütüphanesini anlatırken, çeşitli bölümlerde ondan da söz edilmiştir. Yalnız bizim için bu kütüphanenin dini nitelikte bir kütüphane olduğu ve burada kütüphaneci olarak rahiplerin görev almış olabileceği, içersinde din kitaplarını bulunmuş olması ve bu amaca yönelik hizmet vermiş olması düşünülebilir.

Yapısı: İskenderiye'nin batı mahallesindeki diğer kütüphanenin ise Serapeion Kütüphanesi olduğunu biliyoruz. Bu kütüphanenin 42.000 kadar kitabı bulunduğunu ve bunların, tapınağın içersinde yer aldığını biliyorsak da, Musaion'a bağlı kütüphaneden daha küçük olan bu kütüphaneye ilişkin bilgimiz çok daha azdır. Ammianus Marcellinus Serapeion'u geniş sütunlu salonları, daima hayranlıkla seyredilen heykelleri ve çok sayıda diğer sanat eserleri ile, bizzat Roma'nın saygı gösterdiği Capitolium gibi, herkesin muhteşem bulduğu bir yer olarak tarif etmektedir. Burada kütüphanelerin bulunduğunu da söylemektedir.(328) Fakat onun tarif ettiği yapı, kütüphane değil Serapeion Tapınağı olabilir.

---

326) H. J. de Vleeschauwer, Les Bibliothéques ptolémeennes d'Alexandrie s. 2-12; C. Wendel,Handbuch III, s. 64-65.

327) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, IV, s. 33-35.

328) Ammianus Marcellinus, Rer. Gest. lib. XXII, 16/12-13.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Christian Callmer bu tapınağın, sütunlarla süslü meydanların yanında yer aldığını ve kütüphanenin de burada bir yerde bulunabileceğini ileriye sürer.(329) Sonradan, Bernt Götze'nin iddiasına göre Serapeion Kütüphanesinin yıkıntısı üzerinde gene dini nitelikte bir yapı olan manastır inşa edilmiştir.(330)

Verilen bu bilgilerden her iki kütüphanenin plânının belirlenmesinin zor olduğu anlaşılmaktadır.

c — Bergama Kütüphanesi

c1 — Kütüphanenin mimarisi

Bergama Kütüphanesinin kalıntıları 1878'de Karl Human ve daha sonra 1884'de, Alexander Conze'nin yaptığı kazılarda ortaya çıkartılmıştır.(331)

Bu kazılar sonunda kütüphane binasının, Athena Polias kutsal alanını çeviren iki katlı stoalardan güney stoasının gerisinde bulunduğu belirlenmiştir. Bergama Akropolünde bağımsız bir yapı olarak karşımıza çıkmaz. İskenderiye Kütüphanesinde olduğu gibi sütunlu avlular ile bağlantılıdır. Büyük esas giriş ise doğu tarafındaki stoada ve tapınak tarafına yönelmiştir. Doğu stoasının iki katı genişlikte olan kuzey stoasının doğu tarafının arka yüzüne dayalı ve üst kat yüksekliğinde, doğu batı yönünde uzanan yan yana dört oda kütüphaneyi içine almaktadır. Geniş kuzey stoasının ortasında bir sıra sütun dizisi bulunduğundan, bu kütüphanenin portiğe bağlı bir kütüphane olduğu anlaşılmaktadır. (Levha IV, Res. 3)

Kütüphane eğimli bir arazi üzerine kurulmuş olduğundan kuzey stoasının üst katından buraya girilebiliyordu. Böylece kuzey stoasının ikinci katının döşemesi, kütüphanenin döşemesi ile aynı seviyededir. Bu da stoaların inşa edildiğinde kuzey stoasının ikinci katının kütüphaneye girecek şekilde inşa edildiği anlamına gelir. Kalıntılar da kütüphane ile stoa arasında sü-

329) C. Callmer, aynı eser, s. 148.
330) B. Götze, aynı eser, s. 243.
331) A. Conze «Die Pergamenische Bibliothek», Sitzungsber. d. Königl. Preuss. Akad d. Wiss. z. Berlin, II, 1884, s. 1259-1270; R. Bohn, Altertümer von Pergamun, II, 1885, s. 62, s. 56 vdd.

tunlu bir bağlantı bulunduğunu göstermektedir. Stoayı kütüphaneye bağlayan kapının iki tarafında anteler, Dor düzeninde yarım sütunlar ve üzerinde arşitrav ile bir sıra dişli kısım yer alıyordu.(332) Böylece anıtsal bir girişle karşılaşıyoruz. Bu odaların kullanıldıkları sırada, stoanın ikinci katına açılabilmeleri için odaların alt katının, üst stoa katının yer zeminine eşit yükseklikte doldurulmuş olduğu düşünülebilir. Ancak kütüphane odaları stoanın alt katı ile bağlantılı olmamalıdır. Çünkü kütüphaneden stoaya geçildiğini belirleyen kapı açıklıkları bulunmamaktadır. Ayrıca bir koridor ile çalışma salonlarının yanında, üst portikte yer alan ve okuyucuların çalışmalarına ara verdikleri zaman gezinerek dinledikleri, Kaikos'un manzarasını seyrettikleri sakin bir başka yere geliniyordu.(333) Bu kütüphane ve portikler, kütüphanenin kuruluşunu anlatırken belirttiğimiz gibi, ister II. Eumenes ister II. Attalos zamanında yapılmış olsun, aslında Athena Polias kutsal alanına ek olarak yapılmış olmalıdır. Bu yönü ile kütüphanenin durumunu, İskenderiye'deki Serapeion'a bağlı kütüphane ile Palatin'deki Augustus'un Apollon Tapınağına bağlı kütüphaneye benzetebiliriz.

Kuzey stoa ile bağlantılı olan bu yanyana dört odadan, esas kütüphane salonu olarak nitelendirilmiş olanı en doğudaki odadır. Bu oda 13,35 m. genişlikte ve 15,95 m. uzunluktadır. Odanın kuzey ve doğu duvarları diğerlerinden daha yüksek olup 3,5 m. dir. Bugün ise ancak 1,5 m. yükseklikteki duvar kalıntılarına sahibiz. (Levha V, Res. 1)

Aynı odanın duvarlarında yerden 2,20 m. yükseklikte ve birbirinden 1'er m. uzaklıkta düzenli aralıklarla yatay oyuk dizileri yer alır. Bu oyuklar 7,5 cm. genişliğinde, 4,5 cm. yüksekliğinde ve 14 cm. derinliğindedir, içeriye doğru incelmektedirler. Bu oyukların, kitap raflarını destekleyen kısımlarının tutturulmasında kullanıldığı sanılmaktadır. Fakat muhtemelen tahta olan raflar yok olmuştur. Ayrıca gene bu salonda kuzey, batı ve doğudaki üç duvar boyunca ve duvardan 50 cm. dışa doğru uzaklıkta bir podyumun kalıntısı da bulunmuştur. Bu podyum, kalıntılarına göre, 1,05 m. genişlikte ve 0,95 m. yüksekliktedir ve kuzey duvarının merkezi bir yerinde platform

332) R. Bohn, aynı eser, s. 62 Taf. 30, 34.
333) S. Ximenez, L'Asie Mineure en Ruines, 1925 s. 132.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

halinde uzanır. Kitapları nemden korumak amacıyla yapıldığı sanılan bu podyumun, kuzey duvarının ortasında yani giriş kapısının karşısındaki platforma uzandığı kısmı ise bir heykel kaidesinin durduğu yer olduğu sanılmaktadır. (Lev. V, Res. 2)

Bu salonun duvarlarında yer alan delikler ve duvarların önünde duran taştan podyumun, kitap raflarını taşıyan bir yer olarak kabul edilip edilemiyeceği konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. R. Bohn'a göre salon bir **apoteke biblion** yani kitap salonu olduğuna göre, duvarın önündeki podyumun üzerinde, içinde papirus ve parşömen rulolarının bulunduğu kitap rafları yer almaktaydı. Kitapları nemden korumak amacıyla bu raflar, duvara oturtulmamış, onun 50 cm. önüne konmuş olmalıdır.(334) A. Conze de bu odayı R. Bohn gibi kütüphane salonu olarak kabul eder ve esas odanın duvarındaki boşlukların, rafların tesbit edilme yerleri olduğunu söyler. Delos'da bulunan bir kitabeyi ileri süren A. Conze, bu kitabede **promohtoi** denilen tahtadan yapılmış çelik takozların **sanides** denilen tahtadan rafların taşıyıcısı oldukları üzerinde durulduğunu belirtir. Bergama Kütüphanesinde de aynı durumun söz konusu olduğu, bu kitabeye dayanarak düşünülebilir. Ayrıca A. Conze'ye göre Athena heykelinin arkasındaki podyum çıkıntısı da rafları kesintiye uğratmaktaydı.(335) Bu bilgileri göz önüne alan araştırıcı, kitapların duvardaki tahta takozlara oturtulan tahta raflar üzerinde durduklarını kabul eder. R. Bohn'un kitapların podyum üzerinde, A. Conze'nin ise duvardaki raflar üzerinde durduklarını kabul etmelerine rağmen, her ikisi de esas büyük salonu kütüphane olarak düşünürler. Daha değerli olan kitaplar ise esas salonda tanrıça Athena'nın himayesinde durmuş olmalıydı.

Karl Dziatzko yapılan rekonstrüksiyonlara karşı çıkmıştır. Ona göre, kütüphane rafları için yapılan temel çok yüksek ve geniştir. Bu durumda raflar ancak üst kısımdan bir yere tutturulmuşlardır. Buna karşılık podyum heykellerin konulduğu zemin olarak kullanılmıştır ve burada, bu heykel veya alçak kabartmaların tutturulması için gerekli zıvana deliklerinin izleri bulunmaktadır. Böylece K. Dziatzko burayı bir okuma sa-

334) R. Bohn, aynı eser, s. 56-57, Taf. 32-34.
335) A. Conze, aynı yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lonu olarak kabul etmez, ancak Bergama bilginlerinin akademik toplantılar yaptığı bir şeref salonu olarak nitelendirir.(336)

Yerinde incelemeler yapan Bernt Götze'ye göre(337) kitap rafları podyumun üzerinde durmuş olamazdı. Çünkü duvarda oyuklar bulunmasına rağmen, podyum üzerinde kitap raflarının tutturulduğunu gösteren oyuk izleri yoktur. Ayrıca B. Götze podyumun 1,05 m. lik derinliğine bakarak, R. Bohn'un fikrine karşı çıkmaktadır. Çünkü bu genişlik kitap raflarının korunması için yeterli değildi. Ona göre, 30 cm. genişliğindeki bir rulo uzunluğu için raflardaki 50 cm. lik derinlik yeterlidir. Kuzeydoğu köşesinin şematik görüntüsüne bakılınca, R. Bohn'un düşüncesine göre kuzey-doğu köşesindeki ilk boşluklar kullanılmadan kalmış olmalıydı. Bu ise metodik olarak kabul edilemezdi. Bundan başka B. Götze, A. Conzenin Athena heykelinin arkasındaki podyum çıkıntısının rafları kesintiye uğratmış olduğu şeklindeki fikrini de kabul etmez ve rekonstrüksiyon için kuzey duvarındaki mevcut boşlukların göz önüne alınmaları gerektiğini söyler. B. Götze'nin yaptığı rekonstrüksiyona göre(338) duvar boşluklarındaki takozlara tahta bölmeler yerleştirilmiştir. Bu bölmelerin arkaları duvara dayalıdır ve raflar podyumdan biraz yüksekte olup, önde 5-7 cm. kadar podyumun üzerine oturmaktadırlar ve duvara çengellerle asılmış olmalıdırlar. Bu düşünceye göre raf derinliği 50 cm. kadardır. Bunların arka kaplamaları ile duvar arasında biraz mesafe bırakılarak nemden izolasyon sağlanmıştır. B. Götze, bu durum için Ephenos Kütüphanesinde çift duvar konularak nemin önlendiğini ve burada da aynı amaç için podyumun yapı'mış olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca B. Götze, Bergama Kütüphanesinde podyumun kitap raflarının önünde olmasının fonksiyon açısından anlamlı olduğunu da belirtmektedir. Tahta rafların bir çeşit podyumlar olduğunu ve bunların Atina'daki Attalos Stoası'nın arkasındaki satış odalarında bulunan raflara benzediğini kabul eder. Ayrıca M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren dükkânlarda da buna benzer podyum şeklinde raflar bulunduğunu söyler. Ayrıca kütüphanecilerin kitapları düzenleme ve okuyucuya kitap çıkarma konusunda hizmet verirken bu podyumdan

---

336) K. Dziatzko, Samlung Bibliothekswisenhaftlicher Arbeiten X, 1896, s. 38, 46.

337) B. Götze, aynı eser, s. 228-238, Abb. 1-4, 6-7, 16, Beilage, 1-2.

338) B. Götze, aynı yer, 2. Beilage, sağ üstteki şekil.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yararlandıkları ve okuyucuların kendi başlarına kitaplara ulaşmalarını, bu podyumun önlediğine inanmaktadır.

Kitap rafları konusunda Christian Callmer de görüşlerini belirtmiştir.(339) Bu konuda araştırmalar yapan C. Callmer, B. Götze'nin fikrini eleştirir ve okuyucuların raflara doğrudan doğruya erişmeleri için podyumun ölçü olarak alınamıyacağını belirtir. B. Götze'yi, M.Ö. II. yüzyıldan kalma Bergama Kütüphanesini incelerken, M.S. II. yüzyıla tarihlenen Ephesos Kütüphanesinden hareket etmekle suçlar. Aradan geçen bu zaman süesinde bu iki yapı arasında çok gelişmeler olabileceğini belirtir. Ayrıca B. Götze'nin rekonstrüksiyonunu da hatalı bulmaktadır. Ona göre, antik mimar kitaplar ile birlikte çok ağır olan rafları duvara asarak, rafların sadece birkaç santim kadarını podyuma oturtmuş olması imkânsızdır. Raflar bu şekilde konmuş olsaydı, podyumun da duvara kadar uzanacağı düşünülebilirdi. C. Callmer, K. Dziatzko'yu haklı bularak, bu salonda heykel ve kabartmaların yer aldığını savunmaktadır.

A.W. Lawrence'e göre salondaki kitaplar, duvara dayanan taş ayaklar üzerindeki bölmelerde depo edilmişlerdi ve bu taş ayaklara tahtalar kenetleniyordu.(340)

Kütüphanedeki kitap sayısına ilişkin, bu raflara bağlı olarak bazı görüşler ortaya atılmıştır. A. Conze ve R. Bohn gibi, esas salonu kütüphane salonu olarak kabul eden B. Götze'ye göre,(341) esas salonun her iki yan duvarında 15'er, arka duvarında 12 tane 100'er cm. lik bölmeler vardı. Rekonstrüksiyona göre, bu kitap rafları 2 m. yüksek ve 10 gözlü olması gerekiyordu. 1 m. genişliğinde bir göz ise 7 cm. kadar çapı olan rulolardan 30 kadarını alabildiği için, Bergama Kütüphanesinin esas salonu 42x10x30 yani 12.500 kadar rulo alacak kapasitede idi. Bu durumda Plutarkhos'un sözünü ettiği 200.000 Biblia hapla B. Götze'ye göre depolarda saklanıyordu. Zaten duvar ve podyumda çok açık bir iz bulunmadığına göre bu depo, diğer üç oda olmalıydı. K. Dziatzko da bu odaların depo olarak kullanıldığını kabul etmektedir.(342) Bu odalar 3 m. yükseklikteydi ve

339) C. Callmer, aynı eser, s. 149-154, Abb. Abb. 1-4.
340) A. W. Lawrence, Greek Architecture, London, 1962, s. 268.
341) B. Götze, aynı eser, s. 235 236.
342) K. Dziatzko, aynt yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güney duvarı hariç, odanın duvar alanı 99 m² lik bir alan kaplamaktaydı. Bir kitap rulosunun 25 cm² lik yer kapladığı düşünülürse 1 m² lik bir duvar 400 rulo alabilecekti. Böylece ilk odada 39.600, ikinci ve üçüncü odada 43.200 ve toplam olarak da 126.000 rulo bulunacaktı. Bütün odalarda çift raf bulunduğu düşünülecek olursa, bunun 12 m. uzunluk ve 3 m. yükseklikte olması, sonuç olarak 216 m² lik yer kaplaması gerekecekti. K. Dziatzko'nun bu şekilde hesapladığı yerde 86.400 rulonun daha bulunduğunu ve böylece toplam sayı olarak 200.000'e ulaşıldığını belirtir. Bu sayının ise Plutarkhos'un verdiği sayıya uyduğunu söyler.

Kütüphane salonundaki podyumun birleştiği platformda 3,51 m. yüksekliğinde ve kütüphanenin koruyucu tanrıçası Athena'nın heykeli bulunuyor olmalıydı. Bulunduğu yer esas kütüphane salonunun merkezi bir yerine rastlamaktadır. M.Ö. II. yüzyılda buraya yerleştirilmiş ve günümüzde Berlin'deki Pergamon Museum'da bulunan bu heykel, ünlü heykeltraş Phidias'ın yapmış olduğu Athena Parthenos heykelinin mermer kopyelerinin en büyüğüdür. Heykel aynı zamanda, Lenormant heykeli dışında, heykeli kaide üzerinde gösteren tek kopye olması açısından da önem taşır. Diğer bir özelliği de Serbest bir hellenistik adaptasyon örneği olmasındadır.(343) Doğu salonun önünde bulunan bu heykelin kaidesinde ise Pandora'nın doğumu sahnesi yer alır. Hitonda heykel ile aynı pli düşüşü, aynı egid şekli, elbise plileri, çöküк gözler, hafif açık ağız dikkati çekmektedir.(344)

---

343) N. Leipen, Athena Parthenos, Ontario, 1871, s. 7, şek. 15, 22, 64.

344) R. Bohn, aynı eser, s. 59.
Bu heykellerden başka kütüphanenin batı selonunda, 1880 yılında diğer iki kadın heykeli da bulunmuştur. Bunlardan birisi, K. Humann tarafından Hera heykeli olarak nitelendirilmiştir. Berlin'deki Pergamon Museum'da bulunan bu heykel Erehteion'un Kore heykellerine benzer şekilde giyimli bir heykeldir. (M. Collignon, Pergame, Paris 1900, s. 146-147). İkinci heykel ise gene Athena olarak nitelendirilmiş olup Berlin'deki Pergamon Museum'dadır. Torso şeklinde ve orijinal büyüklükte olan heykelin başı sonradan bulunarak yerine oturtulmuştur. Her iki kolu, her iki ayağı ve peplosunun üst kısmı kayıptır. 1,79 m. yüksekliktedir. (J.L. Ussing, Pergamos, Berlin 1899, s. 74-76, Tafel 5. Ayrıca bkz. aynı eser, s. 147-149). Ancak bu iki heykelin kütüphanede durup durmadığını bilmiyoruz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İçinde kitap ruloları ve heykellerin yer aldığı böyle bir kütüphane için, batıdaki podyumun önünde taşa oyulmuş deliklerin ve güney-doğu köşesinde de bir sarnıçın (veya kuyu) bulunması ilgi çekicidir. Delik izlerinden anladığımıza göre bu su yolu ve sarnıç sürekli nem kaynağı olmaları açısından kütüphanedeki kitaplar için çok zararlıdır. Bunu göz önüne alan K. Dziatzko, buranın kütüphane salonu olamıyacağını, ancak şölen salonu olabileceğini, diğer üç odanın ise kitapların konulduğu yerler olduğunu düşünür.(345) Fakat, kütüphanede yer alan kitapların Kleopatra için İskenderiye'ye gönderildikten sonra, bu kütüphanenin başka bir amaca hizmet etmiş olabileceği de söz konusu olabilir.

Pencerelere gelince, bunlar salonun doğu ve batı yan duvarlarında ve üst kısma yakın bir yerde bulunuyordu. Diğer odaların ikisi kuzey duvarlarının üst kısmındaki pencereleı ve batıdaki oda ise batı duvarındaki pencereden ışık almış olabilir. B. Götze'ye göre, ayrıca gezinti holü olarak kullanılan kuzey stoanın çatısı üzerinde, giriş kısmındaki duvarda pencereler vardı.(346)

Altı metre kadar yüksek olan salonun tavanının tahtadan olduğu sanılmaktadır. Meyilli olan çatının güney ve kuzeye bakan üçgen şeklinde alınlıkları vardı. Buluntulara göre kuzey alınlığı süslüydü. Sima ve geison parçalarına rastlanmıştır. Güneydeki alınlıkta ise bir yağmur kanalı ortaya çıkartılmıştır.

Salonu böylece ayrıntılı bir şekilde inceledikten sonra, bu salonun batısında ve ona bitişik diğer üç oda üzerinde duralım.

Ayrıca kazılarda pekçok heykel kaidesi, ünlü şair ve yazarların heykel ve büstlerinin taşıyan yazıtlı parçalar da bulunmuştur. Bunlar belki de kütüphane salonu süslüyorlardı. Athena Tapınağı yöresinde bulunan bu heykel kaideleri, Homeros, Sapho, Miletos'lu lirik şair ve müzisyen Temotheus, Mitylene'li Alkaios, Herodotos, Philotas'ın oğlu Makedonya'lı Apollonios, Makedonya tarihi yazarı Meleagros'un oğlu Balakros'a aittir. (Inschriften von Pergamon, VIII, No. 198-203).

Kütüphane salonunu büst ve heykellerle süslemek adeti, eskiçağlardan beri süregelen bir adet olduğu için, bu heykel ve büstlerin kütüphanede bulunmuş olabileceğini düşünmemiz yerinde olur.

345) K. Dziatzko, aynı yer.

346) B. Götze, aynı eser, s. 236.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunlar 13,40 m. uzunluk ve 7,10 m. ile 10 m. arasında değişen bir genişliğe sahiptirler. Toplam uzunlukları ise 40 m. dir. Arka duvarları iyi durumda, onları birbirinden ayıran yan duvarlar ise kısmen kalabilmiştir. Hellenistik tarzda kesme taşlardan yapılmış bu duvarlar kenetlerle bağlanmıştır. Bu odalarda kaide ve oyuklara rastlanmamıştır. Bunun için salonda olduğu gibi odaların iç düzeni konusunda açıklama ve yorumlar yapılamamaktadır. Bunların depo olarak kullanıldıkları düşünmek yerinde olur.

Bergama Kütüphanesi inşa yönünden de İskenderiye Kütüphanesine benzemektedir. Depo odaları İskenderiye Kütüphanesindeki gibi bir oikos'a bitişiktir ve bu kısımı bir şölen ve koleksiyon odasıdır. Bergama Kütüphanesinde depo odaları stoaya bitişiktir. Bergama Kütüphanesinin, Iskenderiye Kütüphanesini örnek aldığını düşünebiliriz. Daha sonra ise Roma kütüphaneleri. Bergama Kütüphanesini örnek almışlardır. Ephesos Kütüphanesi ve gene M.S. II. yüzyıla tarihlenen Philippi Forumu'nun kuzeyindeki yanyana dört oda ile önündeki iki katlı stoadan oluşan kütüphane, Bergama Kütüphanesini hatırlatmaktadır. Böylece Bergama Kütüphanesi bir çalışma yeri olarak stoası, heykeller ile süslü salonu ile Tapınağa bağlı bir bütün halindeydi. Diğer odalar ise depo olarak kullanılıyordu.

c2 — Kuruluşu ve çeşitli kütüphanecilik çalışmaları

1) Kuruluşu:

Bergama Kütüphanesi, batı Anadolu'da bugünkü Bergama (eski Pergamon) şehrinde, Bakırçay'a (Kaikos) hakim bir tepe üzerinde yani bu şehrin akropolünde kurulmuştur. Bu şehir Avrupa ile Asya arasındaki tarihi ve ticari yol üzerinde yer aldığından, ilgilendiğimiz Hellenistik ve Roma çağında önemli bir merkez olmuştur. Ayrıca şehrin siyasal üstünlüğü ve sanat merkezi olması yanında, öğretim kuruluşları ile de Hellenistik devirde önemli rol oynamıştır. Bu sırada ülkenin ekonomik refah içinde bulunması da bütün bunlara eklenince kütüphanenin kurulması için gerekli ortam hazırlanmıştır. Bergama Kütüphanesini, İskender İmparatorluğunun dağılmasından sonra onu takibeden Attalos kralları kurmuşlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kütüphaneyi kuran Attalos sülâlesinin hakimiyeti, M.Ö. 301' de İpsos savaşında Antigonos'u yenen Lüsimakhos'un bu bölgeye hakim olması ile başlamıştır. Böylece Bergama M.Ö. 283-133 arasına rastlayan sürede asıl parlak devrini yaşamıştır. Başa geçenler arasında özellikle I. Attalos sanat ve kültüre olan meraklı ile şehri güzel yapılar ile donatmıştır. Onu izleyen II. Eumenes (M.Ö. 197-159) Bergama Krallığına büyük bir güç kazandırmış ve zamanında şehir önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Atina Akropolü'nü örnek alan II. Eumenes Bergama'yı yapılar ve heykeltraşlık eserleri ile süslemiştir. II. Eumenes'den sonra kardeşi II. Attalos (M.Ö. 159-138) bu konuda çaba göstermiştir.(347)

Bu kütüphanenin kuruluşu hakkında çevrede bulunmuş olan yazıtlarda fazla bilgi bulunmamasına rağmen, antik kaynaklar bize, bu konuda bilgi vermektedirler. Bu kaynaklara dayanarak Bergama Kütüphanesi hakkında fikir edinebiliyoruz. Strabon bu konuda bilgi verirken, Neleus'un Scepsis'e getirmiş olduğu Aristoteles ve Theophrastos'un kitaplarının saklanması hikâyesini anlatır. Ona göre, Neleus'un mirascıları, Attalos kralların bu sırada Bergama'da bir kütüphane inşa etmek için kitap aradıklarını duyunca, bu kitapları elden kaçırmamak için yer altına bir mahzene saklamışlardır.(348) Bu sırada başta Bergama krallarından II. Eumenes'in bulunmuş olması gerekmektedir. Gene aynı kaynak, Strabon, II. Eumenes'den söz ederek, onun bu şehri kurduğunu ve kardeşi Attalos'un ise şehri kutsal yapılar ile donattığını ve bu arada kütüphane de kurduğunu söylemektedir.(349) Burada sözü edilen kral ise II. Eumenes'in yerine geçen kardeşi II. Attalos olmalıdır. Strabon'un verdiği bilgiye göre, kütüphanenin kurulma işi II. Eumenes zamanında başlamış, gelişme kaydetmiş ve ancak kardeşi II. Attalos zamanında tamamlanmış olabilir. Strabon'dan çıkardığımız bu sonuca karşılık, kütüphanenin kurulması, hiç değilse tasarı ya da girişim olarak, I. Attalos ile de başlamış olabilir. Vitruvius da bilim ve edebiyata meraklı olan Attalos krallarının Bergama'da zarif bir kütüphane kurmuş olduklarını söylemekle yetin-

---

347) E. Meyer, «Pergamon», Kleine Pauly, cilt 4, süt. 626-631.
348) Strabon XIII, 1, 54, Ayrıca bakz. «Neleus'un Kütüphanesi».
349) Strabon XIII, 4, 2.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mektedir.(350) Mimariye önem veren Vitruvius için sadece yapının güzelliği ilgi çekici olmalıdır. Böylece onun verdiği bilgiden, kütüphanenin hangi kral zamanında kurulmuş olduğu anlaşılmamaktadır. Strabon ve Vitruvius'dan başka Athenaeus da Bergama Kütüphanesinden söz etmektedir. Ona göre, İskenderiye Kütüphanesi, Samos'lu Polikrates'in, Atina tiranı Peisistratos'un, Atina'lı Eukleides'in, Kıbrıs'lı Nikokrates'in, Bergama Krallarının, şair Euripides, Filozof Aristoteles'in, Theophrastos'un ve Neleus'un geniş kütüphanelerinden büyüktür.(351) Böylece bu kaynakta da sadece Bergama Kütüphanesinden söz edilmekle yetinilmektedir.

Modern araştırıcılar da bu kütüphanenin kuruluşu üzerinde durmuşlardır. C. Wendel'e göre II. Eumenes babasının kurma girişiminde bulunduğu kütüphane için bina yaptırmış ve kendisi de kütüphaneyi geliştirmek için çaba göstermiştir.(352) J. Vorstius(353) ve H.J. de Vleeschauwer(354) bu kütüphanenin II. Eumenes zamanında kurulduğunu kabul ederler.

Böylece bu kütüphanenin kuruluşu konusunda bilgimiz sınırlıdır. Ancak, kütüphaneyi kurma tasarısının I. Attalos'dan çıktığını, II. Eumenes zamanında kitap toplama ve kütüphane binasına başlama işinin gerçekleştirildiğini ve II. Attalos zamanında bu çalışmaların tamamlanabildiğini tekrarlayabiliriz.

2) Kütüphanedeki kitap sayısı

Bu kütüphanede 200.000 kadar kitap bulunduğunu ve daha sonra bu kitapların İskenderiye Kütüphanesine gönderilmiş olduğu konusunda bilgilere sahibiz. Bu konuda Plutarkhos bize bilgi vermektedir. Plutarkhos, Antonius'un Bergama Kütüphanesinden 200.000 ruloyu Kleopatra için İskenderiye Kütüphanesine verişini şöylece anlatmaktadır. «**Caesar'ın dostu olan Calvisius, Antonius'a karşı olmasına rağmen, onun Kleopatra'ya duyduğu ilgi nedeniyle aşağıdaki yükleri taşıdı: içinde iki**

350) Vitruvius, **De Architectura** VII, prooem 4.
351) Athenaeus, **Deipnosophistae**, I, 3a.
352) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 82.
353) J. Vorstius, **Grundzuge der Bibliotheks Geschichte**, 5. Aufl. Leipzig, 1954, s. 7.
354) H. J. de Vleeschauwer, **History of Western Library**, I/6-11, s. 76.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yüz bin cildin bulunduğu Bergama Kütüphanesini ona hediye etti» (355) Antonius'un bu kitapları, Caesar'ın, İskenderiye limanında yapılan savaş sırasında, İskenderiye Kütüphanesindeki kitapların yanmasına sebep olması sonucunda kaybolan kitaplara karşılık verdiği sanılmaktadır. Verilen bu kitaplar için amigeis deyimi kullanıldığına göre, bu ruloların ayıklanmış yani içersinde çift nüshalar bulunmayan bir koleksiyon olması gerekir.

c — Bergama Kütüphanesine kitap sağlama

Bergama Kütüphanesinde 200.000 kitap toplanabildiğine göre, bu kitaplar kütüphaneye hangi yoldan gelmiş olabilir? Öncelikle aklımıza kitap ticareti yolunun gelmesi normaldir. M.Ö. V. yüzyıldan itibaren Atina başta olmak üzere pek çok yerde kitapçı dükkânlarının bulunduğu (356) ve Küçük Asya'nın kuzey kıyılarına gemilerle kitap getirilerek, bu bölgede satıldığı (357), böylece her çeşit kitap ticaretinin yaygın olduğu (358) bilindiğine göre, özellikle Akdeniz kıyılarından satın alma yoluyla kitap sağlandığı düşünülebilir. Galenos, İskenderiye Kütüphanesi ile Bergama Kütüphanesinin elyazmaları elde etme konusunda birbirleriyle yarıştıklarını ve onların bu davranışlarının kitap piyasasını körüklemiş olduğunu ve talebin çok olması nedeniyle sahte yazmaların bile ortaya çıkartıldığını söylemektedir. (359) Her ikisi de aynı sırada bir kültür merkezi haline gelen bu iki kütüphane, hükümdarların geniş serveti ile devrin önemli eserlerini topluyordu. Galenos'un da belirttiği gibi, kitap piyasasının hareketlenmesi sonucunda kitap pazarlarında sahte eserler satılabilecek kadar talep fazlası olmuştur. Bu sahte eserlerin, diğer kütüphanelere gelebildiği gibi, Bergama Kütüphanesine de gelebilmiş olduğu düşünülebilir. Ancak Galenos bir başka yerde bu kitapların sayısının çok arttığını ve para güçlüğü nedeniyle bu kitaplara gerektiği kadar önem verilemediğini de anlatmaktadır. (360)

355) Plutarkhos, Bioi Parel, Antonius, LVIII, 9.
356) Eupolis, fr. 304.
357) Ksenophon, Anabasis VII, 5, 14; Aristophanes, Aves. 1288; Ranae, 743.
358) Martialis, Epigram. I, 66, 1-12.
359) Galenos, Comment. in Hippoc., De nat. hom. I, 127. Karş.: J Platthy Sources, s. 162, No. 144.
360) Galenos Comment. in Hippoc., De nat. hom. II, 128; Karş.: J Platthy Sources, s. 162, No. 145.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İskenderiye Kütüphanesi ile Bergama Kütüphanesi arasındaki rekabet ileri boyutlara ulaşınca, Mısır'dan Bergama'ya ihraç edilen papirusa da ambargo konulmuştur. Bunun üzerine Bergama kralları hayvan derilerinden yararlanarak, gerekli yazı malzemesi sağlamak amacıyla pergament üretimine önem vermişlerdir. Bu konuda Varro'dan bilgi ediniyoruz. Ona göre, kral Ptolemaios ile kral Eumenes arasında, kütüphanelerinden dolayı rekabet gelişmiş, Ptolemaios kâğıt ihracatını kaldırmış, bunun üzerine Bergama'da parşömen icat edilmiştir.(361) Yazma eserleri çoğaltmak için çok gerek duyulan papirusun Bergama'ya ihracını yasaklayan kralın Ptolemaios VI. Philometor (M.Ö. 181/80-145) olması gerekmektedir. Çünkü bu kadar çok papirus kullanımını gerektirecek kadar Bergama Kütüphanesi ancak II. Eumenes (M.Ö. 197-160/59) veya kardeşi II. Attalos (M.Ö. 160/59-139/38) zamanlarında gelişmiş olabilirdi. Bu adı geçen Bergama kralları ile çağdaş yani onların başta bulunduğu sırada Ptolemaios krallığının başında da Ptolemaios VI Philometor bulunmuş olmalıdır. Böylece pergamentin(362) Bergama'da üretilerek Roma'ya da gönderildiğini biliyoruz. Bu konuda kaynaklardaki bilgi şu şekildedir. Ptolemaios, Aristarkhos aracılığı ile Roma'ya hediye olarak papirus göndermiştir. Ancak kral Attalos'un temsilcisi olan Krates ise rakibi Aristarkhos'u yenmiştir. Tamamen incelinceye kadar koyun derileri kazındıktan sonra Romalılar'a gönderilmiştir. Romalılar bunlara

---

361) Varro apud Plinius, NH, XIII, 70. Karş. J. Platthy, Sources s. 163. No. 148.

362) Daha önce pergamentin Ön Asya ve Anadolu'da kulandığı sanılmaktadır. Bergama yazı atelyesinin zor durumda kalarak pergamenti icat etmiş olması gerekmez. Bergamalılar zaten ticaretini yaptıkları deriyi (diphterai) daha nitelikli hale getirmiş olabilirler. Bunun sonucu olarak da Bergama M. Ö. II. yüzyılda pergamentin merkezi olmuş olabilir. Ayni yüzyıla tarihlenen bir Priene yazıtında bu yeni kâğıt türünden **dermatina biblia** olarak söz edilmektedir. Artık koyun ve keçi derileri yerine daha önce bazı metotlar kullanarak buzağı ve oğlak derilerinden yararlanıldığını biliyoruz. **Pergamene, charta pergamene** ve günümüze kadar gelen **parşömen** kelimeleri, eskiçağdan bu yana bu kâğıdın gelişerek kullanılmağa devam ettiğini göstermektedir. Böylece onun taşıdığı pergament adı, Bergama'da eski adı ile Pergamon'da icad edildiğini göstermemekte, burada çok yaygınlaştığına işaret etmektedir sanıyoruz. Daha sonra permamentin ve hatta papirusun Roma'da yaygınlaşarak rekabet konusu haline geldiğini de öğreniyoruz. Bu konuda ayrıca bkz. «Eskiçağda Kitap ve Özellikleri».

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«membrana» diyorlardı, fakat bunları gönderen yere bağlı olarak artık «pergament» demektedirler.(363)

Bergama Kütüphanesine kitap sağlamak için satın almanın dışında yolların da denendiğini sanıyoruz. Bergama kralları da rakipleri Ptolemaios kralları gibi, bazen müsadere gibi zor kullanma yolunu denemiş olmalıdırlar. Strabon'un belirttiği gibi, Neleus'un mirascılarının, Aristoteles ve Theophrastos'un kitaplarını, Bergama krallarından korumak amacıyla yerin altına saklamaları bize bunu ima etmektedir.(364) Ancak bu iki yolun dışında başka kitap sağlama yolları olup olmadığını bilmiyoruz.

3) Kütüphanenin personeli

Bu kütüphanenin personeli de, örnek aldığını sandığımız, İskenderiye Kütüphanesinde olduğu gibi, hem kütüphanecilik görevini yüklenen ve hem de bilimsel çalışmalar yapan bilim adamlarından oluşuyordu. Daha I. Attalos zamanında Peripatoscu ve Platoncu bilim adamları Saraya çağrılmıştı. Kralın serveti ile desteklenen Yunan bilgin ve sanatçıları, onun yanında yer aldılar. Özellikle Karystus'lu Antigonos, Mallos'lu Krathes, tarihçi Kleanthes, Perge'li matematikçi Apollonios bunlar arasındadır. M.Ö. II. yüzyılda Mısır kralı Ptolemaios Eurgetes bilginleri İskenderiye'den çıkarınca, bunlar Bergama'ya göçmüşler ve bu şehrin büyük bir bilim merkezi olmasını sağlamışlardır. Şair Nikander, Bergama kralı I. Attalos ve II. Eumenes için şiirler yazmış, Perge'li Apollonios da eserini Attalos'a ithaf etmiştir. Bu bilim adamları arasında Mallos'lu Krathes Bergama'da bir gramer okulu kurmuştur. Bu okulda Homeros'un, İskenderiye'dekinin aksine alegorik olarak yorumlanmış olduğu sanılmaktadır. Yunan hitabetinin Bergama Okulu tarzında açıklama yöntemine Aziatik stil deniyordu.(365) Bu bilginlerin uğraştıkları konular arasında tıp da önemli yeri tuttu.

Bilim adamlarının bu çalışmaları yanında kütüphanenin yönetimi ile sorumlu olan kimseleri de tanıyoruz. Bergama Kütüphanesinin başına Atina'daki Platon Okulunun başında bu-

---

363) J Platthy, Sources, s. 62, No. 147.
364) Strabon, XIII, 1, 54.
365) E. A. Parsons aynı eser, s. 19.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lunan Kirene'li Lakides ve Peripatos Okulu'nun başında bulunan Lykoon çağrılmış, ancak onlar bu çağrıyı reddedince Kilikia'dan Mallos'lu Krathes seçilmiştir. Kütüphanenin başına geçmiş olduğunu sandığımız Mallos'lu Krathes bir bilgin ve aynı zamanda stoacı bir filozoftu. Onun coğrafya ve tabiat tarihi konusunda çalışmaları olmuşsa da daha çok Homeros üzerine inceleme ve eleştirileri ile tanınmaktadır. Bu çalışmalarında Aristarkhos'a karşı olan prensipleri ile bilinmektedir. Bergama Kütüphanesini yönetmekle görevlendirilmiş olan Mallos'lu Krathes, Pydna savaşından (M.Ö. 168) sonra Yunanistan'ı Roma ordularının istilâ etmesi üzerine, tarafsızlığını korumağa çalışan Bergama kralı II. Eumenes tarafından, elçilerin başında Roma'ya gönderilmiştir. Onun bu olay bahanesi ile Roma ile ilişkisinin, daha sonraki yıllarda Hellenizm kültürünün İtalya'ya girmesine neden olduğunu düşünenler bulunmaktadır.(366) Kütüphanenin diğer personeli arasında Tarsus'lu Athenadorus Kordylion da bulunuyordu. H.J. de Vleeschauwer bu stoacı bilginin bir kütüphaneci için bulunması gereken niteliklerden yoksun olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Athenadorus Kordylion eski stoik metinlerden kendine ters düşen yerleri çıkartıyordu.(367) Ancak onun kütüphanede ne gibi görevler yapmış olduğunu bilmiyoruz. Kütüphane görevlilerinden bir başkası da Kasandrea'lı Artemon idi.

4) Kütüphanedeki kataloglama çalışmaları

Bergama Kütüphanesinde kitapların tasnif edilmiş olduklarını sanıyoruz. Çünkü eskiçağ kaynaklarında kütüphanenin kataloğuna ait olduğunu tahmin ettiğimiz bazı kısa bilgiler bulunmaktadır. Halikarnassos'lu Dionysios, hatip Demosthenes'den söz ederken, onun Kallikrates'in eseri olan ve Bergama'nın bibliyografik listelerinde geçen kişi olduğunu belirtmektedir.(368) Gene aynı yazar eserinin bir başka yerinde, Kallistratus'u takibeden Diotimus zamanında Demosthenes'in Atinalılar'ın önünde ilk siyasal hitabetini yaptığını söyler ve bunun «Gemicilik» konusunda eserleri olan hatiplerin bibliyografik listesinde yer

366) J. W Thompson, aynı eser, s. 27.

367) Diogenes Laertius, Vit. Phil. VII, 34, Zeno. Ayrıca Bkz. H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 6/11, s. 78.

368) Dionysius Halicarnassensis, De Dinarcho, I, Karş. J. Platthy, Sources, s. 161, No. 141.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

almış olduğunu ileriye sürer.(369) Halikarnassos'lu Dionysos'un çok küçük parçalar halinde verdiği bu bilgiye dayanarak, Bergama Kütüphanesinde listeler hazırlandığını söyliyebiliriz. Bu bibliyografik listeleri Kallikrates adlı birisi hazırlamış olabilir. Listelerin ise ya kişi adlarına göre düzenlendiği veya hitabet v.s. gibi konulara göre ayrıldıklarını ve belki de bu konuların da kendi aralarında alt basamaklarına bölündüklerini düşünebiliriz. Belki hitabet konusundaki bibliyografik listeler kendi aralarında siyasi konudaki hitabet, gemicilik konusundaki hitabet v.s. olarak alt basamaklara ayrılmış bulunuyordu. Bu listeler İskenderiye Kütüphanesinde olduğu gibi büyük bir katalog niteliğinde miydi bilmiyoruz. Ancak Bergama kütüphanecilerinin önünde İskenderiye Kütüphanesi gibi bir örnek bulunduğuna göre böyle bir çalışma yapmış olmalarını düşünebiliriz.

Bergama Kütüphanesinde yapılan katalog çalışmaları konusunda modern araştırıcılar da incelemeler yapmışlar ve çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. E.A. Parsons, Bergama Kütüphanesinin kataloğunun, Kallimakhos'un İskenderiye Kütüphanesi için hazırlamış olduğu Pinakes adlı katalog ile kıyaslanabileceğini ve Kallimakhos'un Kataloğunun (Portreler) veya Byzantium'lu Aristophanes'in kommenterlerinin (açıklamalarının) bir devamı olduğunu kabul eder. Bu bibliyografik listelerde şair ve yazarların verilmiş olabileceğini düşünür.(370) H.J. de Vleeschauwer'e göre Bergama Kütüphanesinde yapılan işler İskenderiye Kütüphanesinde yapılan işlerin benzerleridir. Aynı şekilde, özellikle Halikarnassos'lu Dionysios'dan öğrenebildiğimiz kadarı ile, Kallimakhos'un Pinakes'i ile Bergama kataloğu arasında benzerlik bulunmaktadır. Ayrıca İskenderiye Kütüphanesinde ruloların amigeis ve summigeis yani düzenlenmiş ve düzenlenmemiş olarak ayrılmasının da Bergama Kütüphanesinden alınmış bir terminoloji olarak kabul edilebilir.(371) C. Wendel ise, Bergama Kütüphanesinde bir kataloğun yapılmış olduğunu söyler. Burada kitaplar için yapılan teknik işlemlerin İskenderiye Kütüphanesinde yapılanlara benzemekte oldu-

369) Dionysius Halicarnassensis, Ad Ammaeum I, 4. Karş. J. Platthy, Sources s. 161, No. 141

370) E. A. Parsons aynı eser, s. 29.

371) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser I/6, II, s. 78.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğunu, ruloların geldikleri yerleri belirten işaretlerin rulolara eklendiğini, çift nüsha ruloların ayrıldığını ileri sürer. Her iki kütüphanede de kitapların amigeis ve summigeis olarak ayrılmış olduklarını belirtir. Bütün bu benzerliklerin yanında kataloglar arasında da benzerlik bulunmasının normal olacağını kabul eder. Ona göre, Bergama'daki kataloğun adının bilinmemesine rağmen, **Hoy Pergamenoi pinakas, hay en Pergamo anagrafa** veya **Hoy ek Pergamou grammatikoi** gibi bazı isimlerden söz edilmektedir. Bu katalogda da konuların ve yazarların düzeni, Kallimakhos'un Pinakes'ine benziyor, aynı şekilde ilk kelimeler alınmış olmalıydı. Ayrıca her iki katalogda da çift nüshalar alınarak gereksiz yer doldurulmamış, sadece amigeis veya hapla yani ayıklanmış, düzenlenmiş rulolar alınmıştı, rulo sayıları da belirtilmişti.(372)

5) Bergama Kütüphanesinin önemi

Bergama Kütüphanesi her devrede ve her yerde kurulan her kütüphanenin yapabileceği kadar bilim ve edebiyata yararlı olarak, devrinin kültür hazinelerini gelecek nesillere aktarmaktan başka, bu metinler üzerinde çalışmalar yapılmasını sağlamakla, pekçok eserin yorumlanmasına da yararlı olmuştur. Bunlardan başka burada ve bu kütüphane sayesinde Yunan nesrinin bir okulu kuruimuştur. Bu okulun çalışmaları sonunda, Attik nesir yazarlarının değerli eserleri günümüze gelebilmiştir. Ayrıca Mallos'lu Krathes'in çabaları ile filoloji dalında ilerlemeler kaydedilmiş ve onun önderliği ile stoik karakterde bir okul daha geliştirilmiştir. Yukarda da belirttiğimiz gibi, gene onun sayesinde Bergama'daki bu çalışmalar Roma'ya ulaştırılmıştır.

Bu kütüphanede yapılan çalışmaları da İskenderiye Kütüphanesindeki kadar geniş olmasa bile, kütüphanecilik mesleğinin ilk faaliyetleri olarak görebiliriz. Kitapların kataloglanması, bu konudaki çalışmaların ilk öncüleri arasında yer alır.

Bergama'da yapılan bilimsel çalışmalar da kütüphanenin önemini arttırmıştır. Örneğin, Hippokrates'den sonra eskiçağın en önemli tıp bilgini olan Galenos (M.S. 129-200) bu şehirde ye-

372) C. Wendel, **Handbuch** III, s. 84-85.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tişmiş ve çalışmalarında da kütüphaneyi geniş ölçüde kullanmış olmalıdır. Kendisi tıp, özellikle anatomi alanındaki bilgileri sistematize ederek, gelişmekte olan çeşitli tıp okullarını bir araya toplamıştır. Özellikle canlı hayvanlar ile hayvan ve insan cesetleri üzerinde çalışarak anatomi, fizyoloji, patoloji ve tedavi konularında başarılı sonuçlara varmıştır. Canlı hayvanlar üzerinde incelemeler yaparak kalp, omurilik, solunum, nabız gibi organlar üzerinde yeni bulgular elde etmiş, atardamarın kanı taşıdığı, kanın kalbe ve beyne gittiğini belirlemiştir. İdrarı inceleyerek böbrek ve mesane hastalıklarını ele almıştır. Böylece organların normal ve anormal durumlarını göstermişti. Ancak Galenos'un mistik düşüncesi tıp alanındaki çalışmalarını etkilemiş ve bu yönü ile atomcuların maddeci dünya görüşüne uymayan, tıp konusuna mistik açıdan bakan bir görüş ortaya çıkmıştır. Özellikle bu görüşler, onun hayvani ruhlara ilişkin yazdığı ve Yunancadan Latinceye çevrilen **«Hayvan Ruhları»** eseri ile 1500 yıllarına kadar tıp dünyasını etkilemiştir. Tanrıya önem veren felsefesi ile XV. yüzyılda Musevi, Hristiyan ve Müslüman dünyası onun görüşlerine geniş ölçüde yer vermişler ve mistik görüşlerinden bazı dogmalar çıkartmışlardır. Aynı şekilde Galenos'un vücudun fonksiyonlarına ilişkin teorisi de fizyoloji dalında, Harvey'in kan dolaşımını bulmasına kadar geçerli olmuş ve bu konuda bir süre yeni buluşlar yapılmasını engellemiştir. Yani Roma ve diğer yerlerde uygulanan tıp bilimi Galenos ile sistemleşerek XVI. yüzyıla kadar geçerli olmuştur.(373)

d — Antiokheia (Antakya) şehrindeki kütüphaneler

Selevkos'lar krallığının başkenti olan Antiokheia, Hellenistik çağda önemli kültür faaliyetlerine sahne olmuştur. Bilim ve kültüre önem verilmesi, sanatçı ve bilim adamlarının Saraya davet edilmeleri sonucunda bu şehirde bir kütüphane kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda kaynaklarda bazı ip uçlarına rastlamaktayız. Ancak bu kütüphane hakkında bilgilerimiz sınırlı kalmaktadır.

Oronthes (Asi Irmağı) üzerinde kurulmuş olan Antiokheia, Selevkos krallarından özellikle Antiokhos I Soter (M.Ö. 280-261)

373) C. Yıldırım, aynı eser, s. 56-57; A. Adıvar, aynı eser, s. 90-91.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zamanında, Hellenistik devrin entellektüel hayatının ve Yunan sanatının merkezi olmuş ve bu durum Hristiyanlık devresine kadar sürmüştür. Stoacı filozof Apollophanes, yazar Foebus bu şehirde yetişmişlerdir. Kralların Sarayında bulunan pek çok Yunan bilgin, filozof ve sanatçıları arasında Phaenomena adlı astronomi konusunda bir şiir kitabı yazan Soli'li Aratus'u gösterebiliriz. Lucretius, Vergilius gibi Roma şairlerini etkileyen Aratus, Cicero tarafından Latinceye çevrilmiştir. Aratus'un bu şehirde Homeros'un Odisseia'sı üzerinde çalıştığı bilinmektedir. M.Ö. 315-240/239 yılları arasında yaşayan şair, I. Antiokhos'un sarayında bulunmuş ve kendisi ile yakın ilişki kurmuştu.(374) III. Antiokhos yani Büyük Antiokhos zamanında da bu kültür üstünlüğü devam etmiştir. Onun sarayında Sypilos Magnesia'sından şair Simonides, Aleksandria'dan Troas'lı Hegesianaks, Mnesiptolemos ve Kalkhis'li Euphorion toplanmışlardır. Devrin ünlü doktorlarından Apollophanes, Antiokhos'un özel doktoru olmuştur.(375) Ayrıca adı geçen krallar zamanında Asya'ya keşif gezileri de yapılmıştır. Bu gezilerin Selevkos I Nikator (M.Ö. 312-280), Antiokhos I Soter (M.Ö. 280-261) ve Antiokhos II Teos (M.Ö. 261-246) zamanlarında yapıldığını öğreniyoruz. Bu gezileri yapanlar arasında Megasthenes ve Plateia'lı Daimakos Hindistan ve Miletos'lu Demodamos da Hazar denizi ve çevresinde bilimsel araştırmalar yapmışlardır.(376) Bu arada Yunanlılar'ın ve Asyalılar'ın kültürleri tek bir potada erimiş, doğu Hellenleşmiş ve Yunanlılar da doğudan etkilenmişlerdir.

Antiokheia'da III. Antiokhos (M.Ö. 223-187) zamanında bir kütüphane kurulmuş veya daha önce kurulmuş olan kütüphane geliştirilmiştir. Çünkü Suda, seçkin bir şair olan Kalkhis'li Euphorion'un, Büyük Antiokhos'un yanına gittiğini ve kralın kendisini halka ait olan kütüphanenin başına getirdiğini söylemektedir.(377) Kütüphanecinin kral tarafından atandığı bu kütüphanenin krallığa bağlı bir kütüphane olduğunu, fakat halkın da buradan yararlanabildiğini düşünebiliriz. Belki de krallığın emrindeki bu kütüphaneden halkın belli bir kesimi faydalanabiliyordu. III Antiokhos (M.Ö. 223-187) tarafından kütüpha-

374) E. A. Barber, «Aratus», Oxf. Class. Dict. s. 76-77.
375) C. Wendel, Handbuch III, s. 92.
376) C. Wendel, Handbuch, III, s. 91.
377) J. Platthy, Sources, s. 170, No. 166.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neci olarak tayin edilen Kalkhis'li Euphorion M.Ö. 276 yıllarında doğmuştu. Atina'da felsefe tahsil etmiş olan Euphorion, şiir konusunda ise Thera'lı Arhebulos'un öğrencisidir. Daha çok mitolojik konuda şiirler yazan bu şairin daha sonraki Yunan ve Latin yazarları üzerindeki etkisi büyüktür. Özellikle Nikander, Partenius, Nonnus gibi Yunan şairlerini etkilemiş ve Roma Cumhuriyeti'nin son yıllarında çok beğenilen bir stil oluşturmuştur.(378) C. Wendel'e göre yönettiği kütüphaneyi en çok kullanan kişi de bizzat kendisi olmalıydı.(379) Bu bilgilerden çıkardığımız sonuca göre M.Ö. III. yüzyıl sonu ve II. yüzyıl başında Antiokheia'da bir kütüphane bulunmaktadır. Ancak bunun hakkında daha geniş bilgiye sahip değiliz. Fakat bu kütüphanede bilimsel çalışmalar yapıldığı kesindir.

Malalas'ın verdiği bilgiye dayanarak Antiokheia'da gerçekten bir kütüphanenin kurulmuş olduğuna inanıyoruz. Johannes Malalas, Antiokheia'lı Maron'un Atina'ya göç ettikten sonra, Antiokheia'da, kendi parası ile bir Musa'lar sunağı ile bir kütüphane inşa ettireceği konusunda söz vererek, vasiyetinde bu işler için para ayırdığını söylemektedir. Ayrıca Malalas, miras yoluyla kalan bu parayı kullanarak Antiokhos Philapator'un Musa'lar sunağını inşa ettirdiğini de belirtmektedir.(380) Musa'lar sunağı ve kütüphanenin kral Antiokhos Philapator tarafından inşa ettirildiği söylendiğine göre, bu kral kimdi? Bu kral Antiokhos X Evsebes Philapator (M.Ö. 95-83) olmalıdır. Kütüphanenin henüz inşası söz konusudur. Bu durumda Büyük Antiokhos (M.Ö. 223-187) zamanında sözü edilen ve yukarda anlattığımız kütüphane olamaz. Büyük Antiokhos'un henüz inşa edilmemiş bir kütüphaneye kütüphaneci atamasını düşünemiyoruz. Bu durumda Antiokheia şehrinde ikinci bir kütüphanenin kurulmuş olduğu akla gelmektedir. Eğer J. Malalas bu kütüphanenin açık olarak hangi kral zamanında inşa edildiğini söylemiş olsaydı belki de daha kesin sonuçlar çıkartabilecektik. Ayrıca Atina'ya göç ederek orada servet yapmış olan ve doğduğu şehri unutmamış olan Maron'un bu bağışı

---

378) T.B.L. Webster, «Ephorion», Oxf. Class. Dict. s., 346.

379) C. Wendel, Handbuch, III, s. 92.

380) G. A. Downey History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest, Princeton, 1961, s. 32. Ayrıca bkz. J Platthy, Sources. s. 170, No. 167.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hangi tarihte yaptığını da bilmiyoruz. G. Downey ise «Philopator» lâkaplı Selevkos krallarının, Antiokhos IX Philopator Kizikenos (M.Ö. 114-95), Antiokhos X Evsebes Philopator (M.Ö. 95-92) ve Antiokhos XII Dionysos Epiphanes Philopator Kallinikos (M.Ö. 87-84) olduğunu, ancak sonuncusunun Antiokheia'ya geldiğini bilmediğimizi, onun Damascus'da hüküm sürdüğünü söylemektedir.(381) Bu durumda G. Downey'e göre de bu ikinci kütüphane M.Ö. II. yüzyıl sonu ve M.Ö. I. yüzyıl başında kurulmuş olmaktadır. Gene aynı araştırıcı bu kütüphanenin M.Ö. 114 ile M.Ö. 92 arasında, Musa'lar sunağı ile birlikte Epiphania yeni Hellenistik agorada inşa edildiğini ileri sürmektedir.(382) Edwyn Bevan ise İmparator Tiberius'un (M.S. 14-37) saltanatı sırasında M.S. 23 veya 24 yılında Antiokheia'daki büyük yangında kütüphane, agora ve Musa'lar sunağının yanmış olduğunu belirterek, sözü edilen kütüphanenin Antiokheia'lı tüccar, Atina'ya göç etmiş olan Maron'un mirası ile inşa edilmiş olan kütüphane olduğunu söylemektedir.(383) Böylece bu kütüphane ile ilgili bilgilerimiz de sınırlıdır.

Böylece bizi ilgilendiren devrede, birisi Büyük Antiokhos ve diğeri de Antiokheia'lı zengin Maron'un mirası ile Antiokhos Philopator zamanında kurulan iki kütüphane bulunmaktadır. İlki M.Ö. III. yüzyıl sonu ve II. yüzyıl başında, diğeri ise M.Ö. II. yüzyıl sonu ve I. yüzyıl başında kurulmuşlardır.

e — Herakleia Pontica (Karadeniz Ereğlisi) kralı Mithradates VI. Eupator'un kütüphanesi

Pontus kralı Mithradates VI Eupator'un (M.Ö. 120-63) kütüphanesi olduğu konusunda kaynaklarda bazı bilgilere rasthıyoruz. Kütüphanenin bu sırada Pontus devleti sınırları içinde yer alan Sinope (Sinop) şehrinde bulunmuş olması gerekmektedir.

Pontus devleti, Anadolu, İranlı ve Yunanlılar'dan oluşan ve Küçük Asya'da Karadeniz'in güney kıyılarında kurulan bir dev-

381) G. Downey, aynı eser, s. 132.
382) G. Downey, aynı eser, s. 66, 85, 132.
383) E. Dewan The House of Seleucus, London, 1902, II, s. 276; Ayrıca bkz. J. W. Thompson, aynı eser, s. 120.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

letti. Bu krallığı Mithradates I Kitistes (M.Ö. 302-266) kurmuş ve bu devletin ilk kralı olmuştur. Kurulan Pontos devleti hızla genişliyerek, sınırları İris'e (Yeşilırmak) kadar uzandı. Krupedion savaşından (M.Ö. 281) sonra I. Selevkos Küçük Asya'nın hükümdarı olunca, ona karşı çıkan Mithradates zafer kazanarak kral ünvanını aldı. Mithradates'ten sonra gelen Pontus kralları da ülkelerini geliştirmeğe devam ettiler.(384) Kütüphanelerinden söz edeceğimiz kral Mithradates VI Eupator ise bu devletin son kralıdır. O da ülkesini genişletmiş ve ilkin Karadeniz'in kuzey kıyılarını elde etmiştir. Mithradates Roma'nın iç karışıklıklarından yararlanarak 88'de Asia eyaletine girdi, donanması ise Atina ve bazı Yunan şehirlerini aldı. Ancak M.Ö. 87'de L. Cornelius Sulla, bu şehirleri kurtardı. M.Ö. 86 yılında Khaironeia ve Orhomenos'da Pontus ordusunu yendi. L. Licinius Lucullus da M.Ö. 85'de donanması ile Ege adalarını aldı. Dardanos anlaşması ile Mithradates aldığı yerleri geri verdi ise de Kappodokia'yı boşaltmayınca L. Lucullus, Murena'da II. Mithradates savaşını yaptı. Daha sonra Mithradates, Bytinia, ve Kappadokia üzerine saldırınca L. Licinius Lucullus, Kalkhedon'da Mithradates'e yenildi (M.Ö. 74). Mithradates Ege'ye geçti ve Kyzikos'u aldı ise de, Lucullus burayı geri alarak Mithradates'in donanmasını izledi ve M.Ö. 72'de onu Lemnos önünde yendi. Mithradates kaçtı, fakat M.Ö. 71'de Kabeira'da yenilince Armenia'ya sığındı. Böylece Lucullus M.Ö. 71/70'de Pontus şehirlerini ele geçirdi.(385)

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre kral Mithradates VI Evpator özellikle tıp konusunda araştırmalar yapan bir kimse idi. Plinius'un belirttiğine göre bu kral yirmi iki dil biliyordu. Ayrıca parlak zekâsı ve geniş ilgi alanı ile gayretli bir tıp öğrencisi idi. İlgisini çeken konularda edindiği, örneklerle dolu yazıları kütüphanesine koydu. Bunları kraldan ganimet olarak alan Pompeius, hemşehrisi Lenaeus'a Latinceye çevirtti.(386) Mithradates VI Evpator'un tıbba, özellikle toksikolojiye (zehir ve panzehirler) ilgi duyduğunu biliyoruz. Plinius'un söylediğine göre, Krataios «Mitridatia» adlı bir bitkiyi tanıtmakta

---

384) H. Volkmann, «Pontos», Kleine Pauly, cilt 4, süt. 1050-1051.
385) T.R.S. Broughton «Mithridates», Oxf. Class. Dict., s. 576-577; H. Volkmann, «Mithradates», Kleine Pauly, cilt 3, süt. 1354-1359.
386) Plinius, NH, XXV, III, 6-7.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve bu bitkinin ismini kral Mithradates'den aldığını belirtmektedir.(387) Aulus Gellius da bu konuda verilen bilgileri tekrarlamaktadır. Ona göre, Mithradates'in kitaplarını Latinceye çeviren Lenaeus, bu kralın, özellikle panzehirler konusunda bilgisi olduğunu ve hatta ördek kanını bazı ilaçlara karıştırarak kuvvetli zehirler yaptığını ve bunları dolaplardaki gizli bölmelerde saklamış olduğunu bildirir. O devrin en kuvvetli zehirlerinden biri olan «Mitridatia», kral Mithradates tarafından bulunmuş ve ismini ondan almıştır.(388) Zehir yapmak amacıyla kralın bitki yetiştirdiği de bilinmektedir. Gene Plinius, Lanaeus'dan, Skordotis veya Skordion adlı bir bitkiyi bizzat kralın kendi eliyle yetiştirdiğini ve bu bitkinin panzehir yapımında kullanıldığını nakleder.(389) Kral Mithradates'in hazırladığı panzehir elli dört maddeden oluşmaktaydı.(390) Bundan başka Plinius, kralın «Evpatoria» adlı bitkinin şarapla karıştırması sonucunda dizanteri hastalığına iyi gelen bir ilâç elde ettiğini söylemektedir.(391) Bu bitki de belki kralın adını taşıyordu. Böylece kral VI. Mithradates'in tıp dalındaki merak ve araştırmalarını öğrendikten sonra ünlü hekim Asklepiades'i de sarayına çağırmış olduğunu görüyoruz.(392) Sihirle uğraşan Babil'li Zachalias ise hematit cevheri konusunda yazmış olduğu eserini kral Mithradates'e ithaf etmişti.(393) Hitabet konusunda da yetenekli olan kral, bundan başka edebiyat ve tarih ile uğraşıyordu.(394)

Bu bilgilerden çıkardığımız sonuca göre kral inceleme ve araştırmalar yapmıştır. Plinius'un yukarda söz ettiği gibi ilgisini çeken konulardaki çeşitli kitapları, yazıları kütüphanesine koymuştur. Bu konular arasında tıp, özellikle zehirler ve panzehirleri içine alan toksikoloji ve gene ilgilendiği hitabet, edebiyat, tarih ve bunun gibi diğer konular bulunmuş olmalıdır. Ancak bu kütüphanenin boyutları konusunda bilgimiz yoktur. H.J. de Vleeschauwer, Pontus'un İskender İmparatorluğu dı-

387) Plinius, NH, XXVI, 62.
388) Aulus Gellius, Noct. Attic. XVI, 1-6.
389) Plinius, NH, XVII, 63.
390) Plinius, NH, XXIX, 25.
391) Plinius, NH, XXIX, 65.
392) Plinius, NH, XXV, III, 6.
393) Plinius, NH, XXXVII, 169.
394) C. Wendel, Handbuch, III, s. 95.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şında kaldığını, ancak Hellenistik entellektüel faaliyetlerin etkisinden kurtulamadığını ve burada bir saray kütüphanesinin bulunması gerektiğini ileriye sürmektedir.(395)

Plinius'un varlığı hakkında bilgi verdiği bu kütüphanenin kaderi hakkında Isidorus bilgi vermektedir. Onun söylediğine göre Lucullus ganimet olarak kitapları Pontus'dan getirmiştir.(396) Bu bilginin doğruluğundan kuşku duymuyoruz. Çünkü kral VI. Mithradates zamanında, Lucullus'un onun ordularını bozguna uğrattığını ve kendisini de Pontus'a sürmüş olduğunu (M.Ö. 72-70) belirtmiştik. Bu sırada Romalılar, onun topraklarını işgal etmişler ve kralın kütüphanesi yani kitapları Lucullus tarafından alınarak Roma'ya getirilmiş olabilir. Isidorus'un belirttiği gibi Aemilus Paulus ve Lucullus, Roma'ya Yunan kitaplarını getiren ilk kumandanlar olmuşlar ve bu sayede daha sonra Roma'da kütüphane kurma fikri yayılmış ve Yunan kültürü girmiştir. Bu nedenle Lucullus tarafından Roma'ya getirilen kral VI. Mithradates'in kütüphanesi, Roma kültürünü de etkilemiş olması açısından ayrı bir önem taşımaktadır.(397)

Görüldüğü gibi bu konuda ileri sürülen fikirler kesin bir yargıya varmamıza imkân vermemektedir. Ancak yukarda da belirttiğimiz gibi, Pontus kralı Mithradates VI Eupator'un Sarayında bir kütüphanesinin bulunmuş olduğu, Plinius ve Isidorus'a dayanarak kesinlik kazanmaktadır. Isidorus'un verdiği bilgide, taşınan kütüphane sadece kitaplar anlamına gelmektedir.

f — Makedonya Kralı Perseus'un Pella'daki kütüphanesi

Son Makedonya kralı Perseus'un (M.Ö. 179-168) kütüphanesi bulunduğunu kaynaklara dayanarak söyliyebiliriz. Fakat bu kütüphane hakkında daha fazla bilgimiz olmadığı için, kütüphanenin Perseus tarafından kurulduğunu veya kendisinden önce gelen krallar zamanında kurulup, Perseus devrine kaldığını söyleyemiyoruz. Çünkü içinden Büyük İskender'in de çıkmış olduğu Makedonya kralları bilim ve sanata önem veren kimselerdi. Pella şehrine daha kral Arhelaos (M.Ö. 413-399) za-

395) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/II, s. 75.
396) J. Platthy, **Sources**, s. 140, No. 98.
397) Bkz. «L. Licinius Lucullus'un Kütüphanesi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

manında Yunan kültürü girmişti. Atina'dan sanatçı ve bilginler Pella'ya davet edilmişti. II Philip (M.Ö. 359-336) ve Büyük İskender (M.Ö. 336-323) de bu kültür politikasını uzun süre devam ettirmişlerdir. Antigonos I Gonatas (M.Ö. 276-239) zamanında Pella'da, içinde filozof ve edebiyatçıların eserlerinin bulunduğu bir kütüphanenin varlığından söz edilmektedir. Bu kral, kütüphanesini kültür merkezi haline getirmek için çalışmış ve tanınmış kişiler ile ilişkiler kurmuştu. Bu arada Stoacı Zenon'u yakından tanıdı. Onun sarayına getirdiği kimseler arasında Rodos'lu Antagoras, stoacı şair Aratus ve tarih yazarı Kardia'lı Hieronymos sayılabilir. Ayrıca Knidos'lu Eudoksus'un Phainomena adlı eserini, şiir türüne çevirmesi için Arathos'a görev vermişti. Arathos Pella'da yazdığı bu eserler ile İskenderiye filologları arasına kabul edilmişti. Bundan başka gene bu kral zamanında, M.Ö. 276'da Musaion'a bağlı kütüphanede görevli olan Aetoliali Aleksander de Pella'ya getirtilmiştir.(398) Onun sarayında Homeros'un metinleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır.(399) Ancak Antigonos I Gonatas'ın Sarayında toplanan felsefeci ve şairler İskenderiye'deki gibi düzenli bir bilim faaliyeti gösterememişlerdir. Bunun nedenleri arasında burada, İskenderiye Kütüphanesi gibi büyük bir kütüphanenin olmadığını söyliyebiliriz. Buradaki bilim adamları ahlâk ve yaşam tarzları üzerinde durmuşlardır.(400) Ancak Pella'da Antigonos I Gonotas tarafından kurulduğunu sandığımız bu kütüphanenin gelişmesi ve kaderi hakkında bilgimiz yoktur.

Yukarda belirttiğimiz gibi Pella şehrinde kurulmuş olan ve kaynaklarda kral Perseus'un olduğu belirtilen bir kütüphane kurulmuş olmalıdır. Her ne kadar, kral Antigonos I Gonatas zamanında da sarayda bir kütüphanenin kurulmuş olduğu söyleniyor ve bunun için uygun şartlar bulunuyor ise de, bu dönem için kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Perseus'un kütüphanesi olarak belirtilen kütüphanenin ise sadece kederinden haberimiz olmaktadır. Isidorus'un belirttiğine göre, Aemilius Paulus, Makedonya kralı Perseus'u M.Ö. 168 yılında bozguna uğrattıktan sonra Roma'ya çok sayıda kitap getiren ilk

---

398) B. A. Bouché-Leclerq, **Histoire des Lagides**, 1, s. 224.
399) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/II, s. 72-74.
400) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 90-91.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kimse olmuştur.(401) Plutarkhos bu kitapların daha sonraki kaderinden söz eder. Roma'ya götürülen bu kitapların Aemilius Paulus'un oğullarına verildiğini anlatır.(402) Bu olay, Makedonya'nın son kralı ve V. Philip'in oğlu olan kral Perseus'un ülkesinin sınırlarını genişletmek amacı ile pek çok savaş yaptıktan sonra Romalılar ile ilişkilerinden doğan sonuç ile ilgilidir. Kral Perseus'un Makedonya lehine aktif bir politika izlemesine, Rodos ile ilgilenmelerine Romalılar kızmışlar ve savaş açmışlardır. Üçüncü Makedonya Savaşı adı verilen bu savaş (171-168) Teselya'da Pydna yöresinde kral Perseus'un, Roma komutanı L. Aemilius Paulus tarafından bozguna uğratılması ile sonuçlanmıştır. Perseus ordusunu ve ülkesini terk ederek Samothrake (Semadirek) adasına kaçmış ve orada Romalılar tarafından esir edilmiştir. Böylece Makedonya devleti son bularak, Romalılar'ın eline geçmiştir.(403) Isidorus tarafından belirtildiği gibi L. Aemilius Paulus'un kral Perseus'un kütüphanesini savaş ganimeti olarak alması ve Roma'ya götürmesi bu sırada olmuş olmalıdır. A.H. Mc. Donald da bu kütüphaneyi Aemilius Paulus'un aldığından söz etmektedir.(404) Bu kütüphanenin diğer bir özelliği de Roma'ya taşınan ilk büyük Yunan kütüphanesi olmasındadır. Aemilius Paulus, Hellenizm kültürüne önem veren aydın bir kişi olarak bu kütüphaneyi, diğer ganimetlere tercih ederek almış, ayrıca Yunan Roma kültürünü bağdaştırabilmiştir.(405) Bu sırada Yunanlılar'ın Roma dünyasında önemli bir rol oynadıklarını, evdeki kölelerin, öğretmenlerin, sanatçıların, hekimlerin Yunanlılar olduğunu ya da Yunan asıllı olduklarını düşünecek olursak(406) bu kütüphanenin Roma'ya götürülmesinin anlamlı olduğu anlaşılır. Roma'da ise bu kütüphane, Plutarkhos'un söylediği gibi, Aemilius Paulus'un oğullarına geçmiş olabilir.

Böylece ancak kaderi ile bilgi edinebildiğimiz ilk Roma kütüphanelerinden biri olan bu kütüphane belki de Pella'da ya-

401) J. Platthy, **Sources**, s. 140, No. 98.
402) Plutarkhos, **Aemilius Paulus**, XXVIII, 10.
403) H. V. Geisau, «Perseus», **Kleine Pauly**, cilt 4, süt. 652-653.
404) A. H. Mc Donald, «Paultus Macedonicus, Lucius Aemilius», **Oxf. Class. Dict.**, s. 656.
405) C. Wendel, aynı eser, s. 112; J. W. Thompson, aynı eser, s. 23, 28 Bkz. «Aemilius Paulus'un Kütüphanesi».
406) **Camb. Anc. Hist.** VIII., s. 398.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pılacak ilerki araştırmalar sonucunda daha geniş bilgi edinmemize imkân verecektir.

g — Syrakusai Kralı II. Hieron'nun kütüphanesi

Hellenistik devirde kurulan krallık kütüphaneleri arasında Syrakusai kralı II. Hieron'un (M.Ö. 306-215) kütüphanesi de bulunmaktadır. II. Hieron M.Ö. 263'de Roma ile yaptığı barış anlaşmasından sonra, ülkesini denizcilikte ileri götürmüş ve büyük gemiler inşa ettirmiştir. Onun zamanında Lex Hieronica hazırlanmıştır. Kendisinin tarım konusunda kitaplar yazmış olduğu da bilinmektedir. Bu devrede Mısır'daki Ptolemaioslar'ın büyük ölçüde deniz ticaretine önem verdikleri ve batı Akdeniz ile, bu arada Syrakusai ile iyi ilişkiler kurduklarını biliyoruz. Böylece Syrakusai'lılar da Hellenistik kültürden etkilenmişler ve hem kendilerinin ve hem de Ptolemaioslar'ın denizcilikte ileri gitmesi, aradaki ilişkileri daha da geliştirmiştir.(407)

Bu arada Syrakusai kralı II Hieron'un bazı mimari özelliklere sahip olan, hem yolcu ve hem de yük taşıyan güzel bir gemisinin bulunduğunu Athenaeus'dan öğreniyoruz. Bu yazar, onun yapılışını anlatır ve tasvir eder. Athenaeus'un verdiği bilgiye göre bu geminin duvarları şimşirdendi, tavanında Achradina'nın güneş saatini taklid eden konkav bir kadran yer alıyordu. Sözü edilen bu odanın içinde kitap koleksiyonları bulunuyordu.(408) Verilen bu bilgiden II. Hieron'un gemisinde bir kütüphanesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu koleksiyonu kişisel zevki ve merakı için mi yoksa başkalarının yararı için mi oluşturduğunu bilmiyoruz. Hangi amaçla yapılmış olursa olsun burada bir kitap koleksiyonu söz konusudur. Aynı kaynağa dayanarak açıklamada bulunan E.A. Parsons'a göre, II. Hieron bu gemiyi Archimedes'in nezaretinde yaptırmıştı ve kitaplar da kutular içinde yer alıyordu.(409) Ancak Athenaeus ayrıntılı bir açıklama yapmamaktadır. Ayrıca Homeros'un İlyada'sının da burada tasvir edilmiş olduğunu söyleyen E.A. Parson'un bu görüşünü destekleyen deliller de bulunmamaktadır.

---

407) A. Momigliano, «Hieron II», Oxf. Class. Dict., s. 427; H. Callies, «Hieron, Kleine Pauly, cilt 2, sût. 1134-1135.

408) Athenaeus, Deipnosophistae, V, 207 e.

409) E. A. Parsons, aynı eser, s. 8.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu da bize E.A. Parsons'un yanıldığını göstermektedir. Ancak yukarda belirttiğimiz gibi, II. Hieron kitaplar yazmış olduğuna göre bu kütüphaneyi kullanmış olmalıdır. Fakat sarayında ayrıca bir kütüphanesinin olup olmadığını bilmiyoruz. Kütüphanesini sadece yolculuk sırasında kullanmış olabilir.

2 — Gymnasion kütüphaneleri

a — Gymnasion hakkında kısa bilgi

Eski Yunanlılar'da müzik ve beden eğitimi bir arada yapılarak gençlerin hem kafaca ve hem de bedence gelişmeleri sağlanırdı. Palaistralarda paidotribler tarafından beden eğitimi gösterilen gençler daha sonra gymnasiona (**to gymnasion**, gimnos: çıplak) devam ederlerdi. Avrupa dillerinde lise eğitiminin yapıldığı yer için kullanılan gymnasion kelimesi buradan gelmektedir.

Bu gymnasionlarda çıplak durumda spor yapılması adetti. Önce vücudun kayması için yağ sürülürdü. Yapılan sporlar arasında atlama, koşma, disk atma, cirit atma, güreş, yüzme, yumruk döğüşü ve pankreas yer alırdı.

Eskiçağda hemen her Yunan şehrinde gymnasion bulunurdu. Fakat özellikle Atina'da Akademia, Lykaion ve Kynosarges en belli başlıları idiler. Anadolu'da ise Hellenistik çağdaki Priene, Bergama ve Miletos gymnasionları ünlüdürler. Başlangıçta bu gymnasionların yapıları küçük çapta idi. M.Ö. IV. yüzyılda şehrin dışında olan gymnasionlar, zamanla şehrin içinde yer almağa başladılar. Bunlarda, soyunma, yağlanma, yıkanma dershane ve bekleme odaları olarak kullanılmak üzere meydanlar vardı. M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren önem kazanan gymnasionlarda edebiyat ve müzik eğitimi, beden eğitiminin yanında yer almağa başladı. Spor odalarından başka hamam, yaşlı erkeklerin konuşma yerleri, eksedra, nişler, ephebeion (gençler odası), ve içinde filozof ve hatiplerin ders verdiği, taş basamaklı sütunlu galeriler ve yapılan çalışmalar için bir de kütüphane bulunmağa başladı. Bunlardan başka pistler, yeşil alanlar ve revaklara da yer veriliyordu. Bu gymnasionlar, Hellenistik çağdan itibaren şehir halkının eğitimin yapıldığı yerler olarak kullanılmağa başlamıştır. Buna bağlı olarak da, konumuz olan kü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tüphanelere gymnasionlarda daha çok rastlamaktayız. Eğitim veren bu gymnasionlara şehir gymnasionları denilmekteydi. Bunun yanında bir de bayram ve tören gymnasionları vardı.(410)

b — Delphi'deki kütüphane

Yunanistan'da Delphi'de bir kütüphanenin varlığını bazı kaynak ve yazıtlardan öğreniyoruz. Euripides, tanrı Apollon ile ilgili sözlerin yer aldığı kitaplardan söz etmektedir.(411) Bir yazıtta ise şehirde düzenlenen Pthia oyunları ile ilgili ve taş üzerine yazılmış bir listenin tapınağa konulduğu anlatılmaktadır.(412) Plutarkhos, Isthmos yarışmasını kazanmış olan Erytrea'lı Aristomahus'un bir epik şiir ile birlikte altın kitabı şehirdeki Sikyonlular'ın hazinesine vermiş olduğunu söylemektedir.(413) Bütün bu bilgiler şehirde bazı yazılı belgeler ve kitaplar bulunduğunu gösteriyor ise de, bunların koleksiyon halinde bir kütüphanede toplandığını belirtmemektedir. Bu belge ve kitapların ancak tapınak veya hazine binası gibi yerlere konmuş olması söz konusudur. Daha çok dinsel nitelik taşımış olabilirler. Ancak şehirde bulunmuş olan başka bir yazıttan Anfiktion Konsey Birliğinin, Flavius Soklaros adlı bir kişinin denetiminde ve Tanrı'nın desteği ile bir kütüphane inşa ettirmiş olduğunu öğreniyoruz.(414) Burada kütüphane anlamına gelen bibliotheke kelimesi açıklıkla belirtilmiştir.

Kamusal bir kütüphane olduğunu sandığımız bu kütüphane, H.J. de Vleeschauwer'e göre halk kütüphanesi idi.(415) R. Cagnat ise onun tapınağa bağlı bir kütüphane olamıyacağını söylemektedir.(416) Buna karşılık C. Wendel bu kütüphanenin gymnasiona hizmet ettiğini belirtir ve metinde gymnasion kar-

---

410) Hense-Leonard, **Hellen-Latin Eski-Çağ Bilgisi**. s. 190-191.
411) J. Platthy, **Sources**, s. 137, No. 91.
412) BCH, 22, 1989, s. 260-270; J. Platthy, **Sources**, s. 137, No. 92.
413) Plutarkhos, **Quaestionum Convivalium** V (675 B). Karş. J. Platthy, **Sources**, s. 139, No. 94.
414) BCH, XX, 1896, s. 720. Karş.: J. Platthy, **Sources**, s. 138, No. 93.
415) H. J. de Vleeschauwer, **aynı eser**, III, s. 122.
416) R Cagnat «Les Bibliothéques municipaux daus l'Empire romain» **Mém de l'Inst. Nat. de France, Acad. des Inscr. et. Bell. Lett.** 28. 1909. 6.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şılığı olan **Paradromis** kelimesinin geçtiğini söyler.(417) Bunun bir gymnasion kütüphanesi olduğunu düşünebiliriz.

c — Atina'da Ptolemaion Kütüphanesi

Atina'da Ptolemaion adlı bir gymnasion bulunduğunu ve bunun bir kütüphanesi bulunduğunu öğreniyoruz.(418) Çevrede bulunan yazıtlar, Atina'daki bu gymnasionda bir kütüphane bulunduğunu ve bu kütüphaneye kitap bağışlarının yapıldığını belirtmektedir. Böyle bir gymnasion ve onun kütüphanesi konusunda geniş bilgimiz yoktur. C. Wendel M.Ö. 275 yılında İskenderiye'deki Ptolemaios sülalesinin krallarından Ptolemaios II Philadelphos'un (M.Ö. 308-246) Atina'da, kendi adını taşıyan Ptoleme gymnasionunu kurduğunu (Ptolemaion) ve daha kuruluş halinde iken buraya bir de kütüphane veya kitaplar bağışladığını düşünmektedir.(419) Christian Callmer'e göre bu Ptolemaion'un ayrıca bir kütüphane binası yok ise, diğer gymnasionlarda olduğu gibi, kütüphane olarak kullanılan bir odası bulunması gerekirdi.(420) Böylece efeblerin yetiştirildiği bu gymnasionda spor ve yarışmaların yanında, onların bilgilerinin gelişmesini de sağlayan bir kütüphane bulunmuş olmalıdır.

Bu yazıtlarda Ptolemaion ve Lykaion'da Zenodothos'un yönetiminde ve ayrıca gene Lykaion ve Akademide diğer filozofların yönetiminde çalışmalar yapıldığı ve kitap bağışlarının bu çalışmaları desteklemiş olduğu belirtilmektedir.(421) Piraeus'lu Theodorides ise önceden plânladığı şekilde Demeter ve Kore ile ana tanrıçaya bir vazo ile kütüphaneye yüz kitap bağışlamıştır.(422) Gene bu yazıtlara göre, onlar yani M.Ö. 96/5 yılı efebleri ana tanrıçaya bir vazo, Stenophorus'a 70 drahmi verdiler. Bu bağışları Phegai'lı Dioskorides'in oğlu Dioskorides'in plân-

---

417) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 97.

418) H. Leclercq, «Les Bibliothéques», **Dict. d'Arch. Chrét. et de Litur.**, süt. 844; E. Egger, «Calimaque et les Origines de la Bibliographie», **l'An. de la Soc. des Etud. Grec**, 1876, No. 1.

419) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 96.

420) C. Callmer, **aynı eser**, s. 154.

421) I. G. II2, 1006, a. 123/2a., II. 19-20. Karş.; J. Platthy, **Sources**, s. 110. No. 28.

422) J. Platthy, **Sources**, s. 110, No. 29.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ladığı şekilde yaptılar. Ayrıca efebler, resmi kararlara uygun olarak, Ptolemaion'daki kütüphane için de yüz kitap verdiler.(423) Bir diğer yazıtta aynı bilgi tekrarlanırken, efeblerin Ptolemaion'daki kütüphane için yüz kitap verdikleri belirtilmektedir ve bu bağışların Pireeus'lu Theodorides'in plânladığı şekilde yapıldığı da söylenmektedir.(424) Resmi emirlere uyularak Ptolemaion'a yüz kitap verildiği sık sık tekrarlanmaktadır.(425) Bir diğer yazıtta ise Metrophanes'in planladığı şekilde ve resmi emre göre Ptolemaion'un kütüphanesine kitaplar verildiği söylenmekte ve bu arada «Euripides'in ve İlyada» gibi parçalar halindeki kelimelere rastlanmaktadır.(426) Böylece kitap bağışı yapıldığı konusundaki bilgiler hemen hemen aynı şekilde belirtilmektedir.

Yazıtlarda verilen bilgilerden şu sonucu çıkartabiliyoruz. M.Ö. III. yüzyılda Ptolemaios II Philadelphos tarafından kurulan ve kendi adını taşıyan gymnasionun belli bir bölümünde, efebleri yetiştirmek için faaliyete geçmiş bulunan bir kütüphane kurulmuştu. Ptolemaion adını taşıyan bu gymnasionun kütüphanesi amacına uygun olarak eğitici kitaplardan oluşmuş olmalıydı. Bunlar felsefe, edebiyat gibi çeşitli konular olmalıdır. Bu arada Euripides'in eserleri ve Homeros'un İlyada'sı da bulunmuş olabilirdi. Ayrıca kütüphanenin gelişmesi belli bir plâna göre belirlenmiş ve bu plânlama ile belirli kimseler görevlendirilmişlerdi. Bu da bize kütüphanenin gelişmesi için ciddi plânlar yapılarak ve belirli amaçlar güdülerek, bu işin resmen yapıldığını göstermektedir. Gymnasionu filozofların yönettiği ya da hiç değilse onların başkanlığında bilimsel çalışmaların yapıldığı belirtildiği halde, bunların kütüphaneyi de yönetip yönetmedikleri belirlenmemektedir. Kütüphanenin gelişmesini planlayan ve emirler veren Dioskorides ve Metrophanes'in kimler olduğu bilinmemektedir. Piraeus'lu Theodorides bu kişilerden biriydi. Verilen 100 kitap ise her yıl düzenli olarak tekrarlanıyor muydu, yoksa yazıtların hepsinde tekrarlanan bu sayı, bir defada mı verilmişti? Bütün bunlar tahminden öteye gidememektedir. Ptolemaion'un kütüphanesine bu ba-

423) I. G. II², 1029, a. 96/5a. II. 24-25. Karş.; J. Platthy, Sources, s. 110. No. 30.
424) J. Platthy, Sources, s. 111, No. 31.
425) J. Platthy, Sources, s. 111, No. 32.
426) J. Platthy, Sources, s. 111, No. 33.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğışların M.Ö. I. yüzyılda yapıldığını bildiğimize göre, bu yüzyılda kütüphane henüz kullanılmakta idi.

d — Rodos adasındaki kütüphane

Rodos adasında M.Ö. II. yüzyıl sonlarında bir kütüphanenin bulunmuş olduğunu, burada 1927 yılında ortaya çıkartılmış olan mermer yazıt parçaları göstermektedir. Bulunan yazıtlardan biri, oldukça noksan olmasına rağmen, bu kütüphanenin hiç değilse halkın bir kesimine açık olan gymnasion kütüphanesi olduğunu düşündürmektedir. Aynı yazıtta yer yer anlaşılabilen kısımlara göre, kütüphanenin halkın bağışları ile geliştiği, kitap bağışlarının Prytaneis'in resmi görevlilerine yapıldığı söylenilmekte ve hatta bunun tarihi olarak da Panamos'un 8'i belirtilmektedir.(427) Bu Prytaneistler eskiçağda baş hakim ve Bule'nin komisyonunda görevli delegelerdi ve hükümetin yasaları ile ilgilenirlerdi. Kısa süre görev yapan bu kişiler meclislerle ve polis kuvvetleri ile ilgilenme gibi toplumun işlerine bakarlardı.(428) Bu görevliler kütüphane için bağış kabul etmiş olmalıdırlar. Ancak yukarda sözünü ettiğimiz yazıt tamam olmadığı için bize bu kütüphaneye ilişkin daha sağlam bilgiler verememektedir. Buna rağmen Rodos adasının önemli yollar üzerinde olduğunu, burada deniz ticaretinin geliştiğini ve bunun sonucu olarak da refaha kavuştuğunu biliyoruz. M.Ö. V. yüzyıldan itibaren bu ticaretin gelişmesi sonucunda, Rodos'ta kitap pazarlarının oluştuğunu da biliyoruz. Burası Atina'dan sonra ikinci kitap pazarı olmuştu.(429) Refah ve kültür merkezi oluşunu uzun süre devam ettirmiş, Roma'lılar zamanında bile bu özelliğini korumuştur.(430) Bu nedenle burada bir gymnasion kütüphanesinin bulunmuş olması inandırıcıdır.

Suda'dan öğrendiğimize göre, Glaucus'un oğlu, İskenderiye'li gramerci Dionysios, İmparator Neron (M.S. 54-68) zamanından imparator Traianus (M.S. 98-117) zamanına kadar yaşamış ve kütüphaneler ile imparatorluğun yazışmalarını yönetmiştir.(431) Bu kişi Thraks takma adlı Aristarkhos'un öğren-

---

431) J. Platthy, Sources, s. 150, No. 118.
428) A. W. Gomme, «Pytanis», Oxf. Class. Dict., s. 743.
429) Athenaeus, Deipnosophistae, I, 3c.
430) G. T. Griffith, «Rhodes», Oxf. Colass. Dict., s. 769.
431 J. Platthy, Sources, s. 150, No. 118.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cisi Dionysius'dur. Rodos'a giderek, burada gramer ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Onun «**Tehne grammatike**» adlı eseri grameri konu alır. Gramerin çeşitli konularını sınıflandırmıştır.(432) Dionysius, Aristarkhos'un öğrencisi olduğuna göre, onun İskenderiye Kütüphanesindeki deney ve bilgilerinden de yararlanmış ve bu konuda onu örnek almış olabilir. Bunun için de kütüphanenin başına gelmiş olması normaldir. Ancak M.S. I. yüzyılda yaşadığını belirlediğimiz bu kişi, belki Roma devrine tarihlenen bir kütüphanenin başında bulunmuş olabilir. Bu Roma çağı kütüphanesinin, yazıtlarda gymnasion kütüphanesi olan kütüphane ile aynı olup olmadığını bilmiyoruz.

Rodos'daki bu kütüphanenin bir gymnasion kütüphanesi olarak kurulduğunu gördük. Rodos'taki kütüphanede görev almış olan İskenderiye'li Dionysius'un yaşadığı zamana bakarak, aynı kütüphanenin söz konusu olma ihtimali bulunduğunu, bu varsayımın doğru olması halinde ise, gymnasion kütüphanesinin Roma devrinde de fonksiyonunu yitirmemiş olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu durumda birkaç yüzyıl hizmet vermiş olan böyle bir kütüphanede bazı kütüphanecilik işlemlerinin yapılması gerekmektedir. Bulunan yazıtlar bizi bu konuda da aydınlatmaktadır. Bulunan parçalardan birinin, kütüphane kataloğu olduğu iddia edilmektedir. Bu yazıttaki metin şu şekildedir:

«Boetia'lı
Aristaichmus — bir
Kleon — bir
Phaidondas veya (oligarşi) hakkında
Kanun hakkında — be(ş)
Atina'da
Atina'daki anaya(salar)
hakkında, — iki

Atinalılar'ın yararına Hegesias'ın konuşmalarından

Aspasia, — bir
Alkibiades, — bir
Theodektes'in sanatı — dört (kitap)
Amphiktiyonicus, — bir

---

(432) P.B.R., Forbes, «Dionysius», Oxf. Class. Dict., s. 288.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Teopompus Lakonicus'un,	bir	
Korinthiakus,	bir	
Maussolus,	bir	
Olympicus,	bir	
Philippus,	bir	
Aleksandria'lı Enkomion,	bir	
Olp... hakkında	bir	
-ius hakkında	bir	Dionysius
Evagoras'a, Kıbrıslılar	iki	hakkında
Antipater'e mektup	bir	hakkında
Nasihat veren konuşma		Çocuklar hakkında
Aleksander		Diodotus hakkında
Panathenaikus		Harmod-
Hayat tarzına hücum		Damocleides
(veya) Platon Okulu		Oluş hakkında
Diğer Theopompos		Aleksander'e
Krallık hakkında	bir	Eratosthenes» (433)

Katalog olarak kabul edilen bu listedeki isimler yer yer alfabetik olarak düzenlenmişlerdir. Yazarlar belirtilmemiş, sadece eserleri verilmiştir. Bazı araştırıcılara göre, yanlarında verilen sayılar bir eseri oluşturan kitaplara ya da o eserin kopyelerine ait sayılar değil, sadece o eseri içine alan ruloların sayısıdır. Diğer bir söyleyişle bu sayılar, «bir rulo», «dört rulo», «beş rulo» olarak eserin bölündüğü ruloların sayısıdır.(434) Böyle bir kataloğun yapılmış olması normaldir. Çünkü daha önce Ptolemaios'ların kurduğu İskenderiye ve Attaloslar'ın kurduğu Bergama kütüphanelerinde de buna benzer sistematik kataloglar yapılmıştı. Arada deniz yoluyla ticaret yapıldığına göre ve bilginlerin ilişkileri olduğundan Rodos ve onun gibi yakın çevredeki yerlerin Hellenistik devrin kültüründen etkilenerek böyle bir katalog hazırlaması düşünülebilir. Buna rağmen katalog hakkında daha açık bilgilere sahip değiliz.

Sonuç olarak bu kütüphanenin M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda kurulup geliştiğini ve belki de M.S. I. yüzyılda Romalılar za-

433) M. Segre, «Revision du Texte et Commentaire du Catalogue de Livres de Rhodes» Rivista di Filol., N.S. XIII, 1935, s. 314-325. Karş. J. Platthy, Sources s. 148, No. 117.

434) J. U. Powell-E.A. Barber, New Chapters in the History Of Greek Literature, Oxford, 1929, s. 83-87. Ayrıca bkz. J. W. Thompson, aynı eser. s. 23-25.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

manında da kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz. Gençlerin yetiştirildiği bu kütüphanede eskiçağda adet olduğu gibi bilim adamları çalışmış ve kütüphanenin sistematik kataloğunu yapmış olmalıdırlar. Bağışlar ile gelişip zenginleşen bu kütüphanede, katalog listesinden anlaşıldığı gibi, çeşitli konularda pek çok yazarın eseri bulunmuş olabilir.

e — Teos'daki kütüphane

Anadolu'da İonia bölgesindeki Teos şehrinde bir gymnasion kütüphanesinin bulunduğu konusunda bazı bilgilere rastlanmıştır. M.Ö. I. yüzyıllara tarihlenen bir yazıta göre bu şehirde bir gymnasion bulunmakta ve buranın **Paides**'inde öğrenciler için **grammatikosun** denetiminde kütüphane yararına kitap yazma ya da istinsah etme konusunda yarışmalar düzenlendiği belirtilmektedir.(435) Fakat bu yazıt kötü durumda olduğu için fazla bilgi edinemiyoruz. C. Wendel'e göre ayrıca burada kaligrafi dersi de veriliyordu.

3 — Eskiçağ Yunan dünyasında bazı kamu kütüphaneleri

Eski Yunan dünyasında halka açık olan, fakat hakkında bilgimiz bulunmayan kütüphanelerin kurulmuş olduklarını öğrenmekteyiz. Bunların kesin olarak tarihleri bilinmemektedir. Bunlar arasında, halkın yararlandığı, dinsel nitelik taşıyan bir kütüphanenin Peleponez'deki Messenia'da kurulmuş olduğu konusunda bazı bilgiler bulunmaktadır. Andania'da yer aldığını sandığımız bu kütüphane ya da kitap koleksiyonu hakkında yazıtlarda bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu yazıtlara göre, rahipler, Mnasistratus tarafından sunulan kitap sandıklarını ve kitapları varislere vermek zorunda idiler.(436) Bu kütüphanenin tapınak gibi bir din kurumuna ait olduğunu düşünebiliriz. Bundan başka Ksenophon da Küçük Asya'da yer alan Salmydessus'ta bazı kitaplardan ve gemicilik yapan tüccarların taşımış oldukları yazılardan söz etmektedir.(437) Ancak bu bilgi de burada bir kütüphanenin kurulmuş olduğunu gösterecek kadar açık değildir.

---

435) J. Platthy, **Sources**, s. 168-169, No. 163.
436) J. Platthy, **Sources**, s. 143, No. 103.
437) Ksenophon, **Anabasis**, VII, 5, 14.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Priene, Aydın ilinin Söke kazasının 12 km. güneybatısındaki Güllübahçe köyünün bulunduğu yerde kurulmuş olan antik bir kenttir. Burada bulunan yazıtlar şehirde Hellenistik devre ait olduğunu sandığımız bir kütüphanenin kurulmuş olduğunu anlatmaktadırlar. Bu yazıtlardan birinde, halkın oyları ile seçilerek kütüphanede görevlendirilen birinden söz edilmektedir. Bu kişi parşömen üzerine yazılmış eserleri korumuş, güven altına almıştır.(438) Bir başka yazıtta ise gene aynı kişinin halka ait kamusal dokümanları ve kitapları koruduğu tekrarlanmakta ve bunları istinsah ettirdiği belirtilmektedir.(439)

Gene bu yazıtlardan birinde, kamusal arşiv için gereken harcamaları yaptığı belirtilmektedir.(440)

Yazıtlardaki bu bilgilere dayanarak Priene'de bir kütüphanenin bulunmuş olduğunu sanıyoruz. Ancak bu kütüphane belki de içindeki belgelerin niteliği nedeniyle bir arşiv durumunda idi. Çünkü burada daha çok mektup ve kamusal dokümanlar söz konusudur. Seçilen kişi de bu belgelerin korunması ile ilgilenmiştir. Ancak bu konuda daha geniş bilgiye sahip olmadığımız için bunun bir kütüphane mi yoksa bir arşiv mi olduğunu bilemiyoruz.

4 — Özel Kütüphaneler

a — Teos'lu Apellikon'un kütüphanesi

Strabon'un verdiği bilgiye dayanarak, Neleus'un, filozof Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerini alarak Scepsis'e getirmiş olduğunu, ancak daha sonra bunların büyük bir para karşılığında Teos'lu Apellikon'a satılmış olduğunu belirtmiştik(441) Fakat bir filozof olmaktan çok, sadece bir kitapsever yani bir

---

438) F. Hiller von Gaertringen, **Inschriften von Priene**, Berlin, 1906, s. 110. No. 114, (Zosimos için 3. resmi karar), süt. XXXIII, Karş.; J. Platthy, **Sources**, s. 165, No. 155..

439) F. Hiller von Gaertringen, aynı eser, s. 111, No. 114, süt. XXXIII, Karş.; J. Platthy, **Sources**, s. 166, No. 156.

440) F. Hiller von Gaertringen, aynı eser, s. 107, No. 113 (Zosimos için ikinci resmi karar), süt. XXVII. Karş.; J. Platthy, Sources, s. 165, No. 169

441) Strabon XIII, I, 54. Bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi» ve «Neleus'un Kütüphanesi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bibliyofil olan Apellikon, bu kitapların bozulmuş olan yerlerini hatalı olarak tamamlayarak çoğaltmıştır. Sonraları Atina'nın alınması sırasında, Apellikon'un kendi malı durumunda olan bu kitapları Roma'lı komutan Sulla alarak, savaş ganimeti olarak Roma'ya getirmiştir (M.Ö. 86) (442). Strabon'un verdiği bu bilgiden sonra Posidon da Athenaeus'a dayanarak, Apellikon'un kütüphanesinden söz etmektedir. Ona göre, aslında Teos'lu olan Apellikon belki de Roma'ya duyduğu antipatiden dolayı Atina vatandaşı olmuştur. Parlak ve maceralı bir meslek arayan Apellikon, Peripatoscuların felsefe okuluna devam etmiştir. Zengin olan Apellikon daha sonra filozof Aristoteles'in kitapları ile birlikte daha pekçok kitabı satın almıştır. Delos'daki Tapınağı yağmalamasına rağmen, 88 yılında, burada Romalılar'ı yenmesi amacıyla, Peripatoscu Aristion tarafından kendisine komutanlık görevi verilmiştir. Ayrıca Metroon'da depolanmış olan eski belgeleri de mülkiyetine geçirmiştir. Fakat bu hırsızlığı Atina'da öğrenilmiştir.(443)

Böylece kaynaklardan öğrendiğimize göre Teos'lu Apellikon'un, içinde özellikle Aristoteles ve Theophrastos'un kitaplarının da bulunduğu, Peripatoscu filozofların eserlerinden oluşan bir kütüphanesi bulunuyordu. Athenaeus'un belirttiği gibi çok zengin olan ve başkalarının malına el koymaktan çekinmeyen kişilikteki Apellikon, gerçekten Atina'da satın aldıklarına Scepsis'den satın aldıkları kitapları da katınca önemli sayıda kitabı bulunması gerekir. C. Wendel de aynı fikirdedir ve bu kütüphanenin büyük olabileceğini düşünür.(444) Yalnız Apellikon'un, Scepsis'te gizlenmekte olan Aristoteles ve Theophrastos'a ilişkin bu kitaplardan nasıl haberi olmuştur? Bu sırada Atina ile Scepsis'in yer aldığı Bytinia bölgesi arasında siyasal ilişkilerin bulunmuş olması normaldir. Teos'lu Apellikon, Strabon'un söz ettiği şekilde bozulmuş, eksikli elyazmalarını hatalı olarak tamamlamış olabilir. Bu nedenle de çoğaltılan nüshaların filolojik ve felsefi bilgiden yoksun olduklarını düşünebiliriz. Fakat bunların kalitesi ne olursa olsun, Atina'daki Peripatoscu Okulun dikkatini çekmiş, bu kitaplarla ilgilenmişler ve bunun sonucunda onlardan yararlanmışlardır. Böylece bozuk da olsa

442) Strabon XIII, 1, 54; Bkz. Aristoteles'in Kütüphanesi».
443) Athenaeus, Deipnosophistae V, 214 d-e.
444) C. Wendel, Handbuch, III, s. 110.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu kitaplar sayesinde Aristoteles incelemelerine canlılık kazandırmışlardır. Ayrıca okulun çalışmalarının düzene girmesinde rol oynamışlardır.

Teos'lu Apellikon'un kütüphanesi konusunda daha açık bilgilere sahip değiliz. Fakat onun kaderini öğrenebiliyoruz. Gene Strabon ve Plutarkhos'un belirttiği gibi, bu kütüphane savaş ganimeti olarak Roma'ya götürülmüştür.(445) Lucius Cornelius Sulla (M.Ö. 138-78) Yunan kültürüne önem vererek ganimet olarak bu kütüphaneyi Atina'dan Roma'ya getirmiş olmalıdır. Bu olay M.Ö. 86 yılında komutan Sulla'nın Atinayı kuşatarak alması ile ilgilidir.(446)

b — Diğer özel kütüphaneler

Eski Yunan dünyasında tarihleri belirlenemiyen ve hakkında fazla bilgi bulunmayan bazı özel kütüphanelerin bulunduğu bilinmektedir. Bunların birisi Aegina adasında yer alıyordu. Thrasyllus adında bir kişinin Polemaenetus adlı bir kâhin ile dost olduğunu ve kâhin ölünce, kendisine kehânet konusunda bazı kitapları bıraktığını ve Thrasyllus'un da bu kitaplar aracılığı ile kehânet sanatını uyguladığı bilinmektedir.(447) Bu kütüphane ya da kitap koleksiyonunun Thrasyllus'a ait özel bir kütüphane olduğunu sanıyoruz. Bundan başka Proclus adında bir kişinin evinde bir kütüphanesi bulunduğunu ve bu kütüphaneyi öğrencilerine açık tuttuğunu öğrenmekteyiz.(448) Ancak sofist Proclus'un kütüphanesinin büyüklüğü ve tarihi konusunda bilgimiz yoktur. Bir yazıta göre Yunanistan'da Epidauros'da, Rufus adlı bir kişinin Apollo Maleatas ve Asclepius Soter'e kütüphanesini bağışladığı anlaşılmaktadır.(449) Ancak kırık olan yazıt bu konuda daha geniş bilgi vermemektedir. Piraeus'da da özel bir kütüphanenin varlığından Aristophanes söz etmektedir.(450) Bu kütüphanenin bir de kataloğunun bu-

---

445) Strabon, XIII, 1, 54.; Plutarkhos, Sulla XXVI, 1-2. Bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi» ve «Tyrannion'un Kütüphanesi».

446) Bkz. «Tyrannio'nun Kütüphanesi»

447) J. Platthy, Sources, s. 144, No. 106.

448) J. Platthy, Sources, s. 133, No. 88. Ayrıca bkz. C. Wendel, Handbuch. III, s. 110.

449) J. Platthy, Sources, s. 139-140, No. 96.

450) Aristophanes, Ranae, 943, 1409.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lunduğu bilinmektedir.(451) Kataloğunun yapılması içinde çok kitabın bulunduğunu düşündürmektedir. Bir Yunan adası olan Citium'da da filozof Zenon'un babası Mnaseas'ın kütüphanesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir tüccar olan bu kişi Atina'ya sık sık giderek, Zeno'nun çocukluğundan itibaren, ona Sokrates ile ilgili pekçok kitap getirmiştir.(452) Bu bilginin ışığında Mnaseas'ın oğlunu eğitmek amacıyla özel bir kütüphane oluşturduğu sanılmaktadır. Delos adasında bulunan bir yazıt ise, burada, Andrianlar'ın evinde üç köşeli dolaplar bulunduğunu ve bunların içersinde Alcaeus'un kitaplarının yer aldığını anlatmaktadır.(453) Burada özel bir kütüphanenin söz konusu olup olmadığı kesin değildir. Hellenistik devirde hakkında yeterli bilgi edinilemeyen bazı özel kütüphaneler vardı. Plutarkhos da Beotia'daki Khaironeia'da bulunan kitaplar yeterli olmayınca kendine bir kütüphane kurmuştu.(454) Özel kütüphanelerden birisi de Galenos'a aitti. Kendisi, İskenderiye'ye gelmeden önce Pelops'ta ders vermiş ve öğrencilerine dersleri kopye ettirmiştir.(455) Fakat Roma'ya göç ederken kitaplarını Bergama'ya bırakmıştır.(456) Pelops'daki özel kütüphanesini buraya getirip getirmediğini bilmiyoruz. Strabon, Bergama'daki önemli yapılardan söz ederken bir Homereion'dan söz etmektedir.(457) Kütüphanesini Bergama'ya getirerek gymnasiona bırakmış olabilir. Galenos daha sonra Roma'ya giderek burada uzun süre kalmıştır ve araştırmalar yapmıştır. Commodus zamanında, 191 yılında, Barış Tapınağındaki kitaplarının yandığını söylemektedir.(458) Galenos'un Roma'ya getirerek Barış Tapınağı Kütüphanesine ya da onun yanındaki bir tıp okuluna koymuş olduğunu sandığımız kitaplar, Pelops'dan Bergama'ya ve oradan da Roma'ya getirmiş olduğu özel kütüphanesi olabilir. Ancak bu konuda daha açık bilgiye sahip değiliz. Eusebius da Antipater adlı bir kişinin filozof Carneades (M.Ö. 219-125)

---

451) J. Platthy, Sources, s. 133, No. 90.
452) Diogenes Laertius, Vit. Phil. VII. 31.
453) J. Platthy, Sources, s. 146, No. 111.
454) Plutarkhos, Demosthenes, 2, 846. Karş. C. Wendel, Handbuch, III, s. 110.
455) C. Wendel Handbuch, III, s. 117.
456) C. Wendel, Handbuch, III, s. 110.
457) Strabon, XIV, 646.
458) Galenos, De libris propriis, 99, 23 ve 117, 21. Karş. C. Wendel, Handbuch, III s. 101.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ile olan ilişkisinden söz ederken, Antipater'in bazı kişilere felsefe kitaplarını bıraktığını anlatmaktadır.(459) Bu bilgiye dayanarak Antipater'in küçük de olsa özel bir kütüphanesi bulunduğunu sanıyoruz. Bunların dışında da kütüphanelerin bulunmuş olması normaldir. Ancak özel kütüphaneleri, kamuya ait diğer kütüphaneleri tanıdığımız kadar tanıyamıyoruz. Özel kişilerin ellerinde olduğu için daha az bilgi ediniyoruz.

459) J. Platthy, **Sources**, s. 132, No. 87.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. BÖLÜM

ROMA KÜTÜPHANELERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A — CUMHURİYET DEVRİ

1 — Özel Kütüphaneler

a — Savaş ganimeti olarak kurulanlar

a1 — Aemilius Paulus'un savaş ganimeti olarak Roma'ya getirdiği kütüphanesi

Roma'lı komutan Aemilius Paulus'un, Makedonya kralı Perseus'un Pella'daki kütüphanesini Roma'ya savaş ganimeti olarak getirdiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Makedonya kralı Perseus'un Pella'daki kütüphanesini anlatırken üzerinde durulduğu gibi, bu kütüphane Aemilius Paulus'un Perseus'u Üçüncü Makedonya savaşında Pydna'da yendikten sonra (M.Ö. 168) eline geçmiş ve Roma'ya getirilmişti.(1) Aynı yerde belirttiğimiz gibi, Aemilius Paulus bu kitaplar ile kendi özel kütüphanesini oluşturmuş ve Plutarkhos'a göre söz konusu kütüphane oğullarına geçmiştir.(2)

Aemilius Paulus'un Yunan kültürüne önem vererek, bir Yunan kütüphanesini Roma'ya getirmiş olması ve Yunan kültürünün bu sayede Roma'ya yayılması ve konumuz açısından daha önemlisi Roma'da kurulacak olan kütüphanelere örnek olması ilginçtir.(3) Bu kütüphane aynı zamanda Roma'nın ilk kütüphanelerinden biri olarak kabul edilmesi yönünden de önem taşımaktadır.(4)

Aemilius Paulus tarafından alınarak, kendisinin özel kütüphanesi olan ve daha sonra da oğullarına geçen bu kütüphane-

---

1) J. Platthy, **Sources**, s. 140, No. 98. Ayrıca bkz. «Makedonya Kralı Perseus'un Pella'daki kütüphanesi»
2) Plutarkhos, **Bioi paral, Aemilius Paulus**, XXVIII, 10. Bkz. aynı bölüm
3) J.W.Thompson, aynı eser, s. 23, 28; J. Vorstius, **Grundzuge der Bibliotheksgeschichte**, 1954, s. 7
4) J.L. Thornton, **The Chronology of Librarianship**, 1941, s.13

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ye ilişkin ne yazık ki daha çok bilgimiz yoktur. Pella'daki sarayda bulunan kitapların büyük bir kısmının gelmiş olduğunu kabul edecek olursak, bu kütüphanede felsefe, edebiyat, tarih v.s. gibi çeşitli konularda kitapların burada bulunmuş olacağını düşünebiliriz.

a2 — L. Licinius Lucullus'un kütüphanesi

Roma'lı komutanlardan L. Licinius Lucullus'un Roma'da bir kütüphanesi olduğunu öğreniyoruz. Ancak bu kütüphanenin özünü, Lucullus'un savaş ganimeti olarak Pontus'dan getirdiği Mithradates VI. Eupator'un kütüphanesi oluşturmaktadır. Bu Pontus kralının kütüphanesi, araştırmamızın Yunan kütüphaneleri bölümünde anlatılmıştı. Böylece Isidorus'tan da öğrendiğimiz gibi, L. Licinius Lucullus da Aemilius Paulus gibi Yunan kültürüne önem vererek, Yunan kitaplarını savaş ganimeti olarak almış ve Roma'ya getirmiştir. Bu getirilen Yunan kütüphaneleri ile de Roma'da kütüphane kurma fikri gelişmiş ve Yunan kültürü yayılmıştır.

I. Mitradates savaşı sırasında (M.Ö. 88-85) Sulla'nın questoru olan ve kurduğu donanma ile ilk kez küçük Asya'ya geçen L. Licinius Lucullus'un, III. Mitridates savaşı sırasında (M.Ö. 74-64) başkumandan olarak görev aldığını ve bu sırada Kilikia ve Asia eyaletleri valisi bulunduğu sırada Pontus kralı VI. Mithradates'i izleyerek Pontos'a gittiğini ve bu yörede bazı şehirleri ele geçirdiğini (M.Ö. 71/70) belirtmiştik.(5) İşte Isidorus'un sözünü ettiği Pontus'dan alınan savaş ganimeti kitaplar(6) bu savaşın sonunda Lucullus'un elde ettiği Mithradates VI. Evpator'un kütüphanesine ait kitaplardır.(7)

Böylece alınarak Roma'ya getirilen bu kitaplar, Lucullus'un Roma yakınındaki Tusculum'da bulunan yazlık evine konmuştur. Tusculum'da bu kütüphanenin kurulduğunu ve dostlarının bu kütüphaneden yararlandıklarını kaynaklardan öğreniyoruz. Cicero, Tusculum'daki yazlık evinde kalırken kendisine gerekli olan kitapları görmek için dostu Lucullus'un gene Tusculum'da bulunan yazlık evine gittiğini söylemektedir. Ayrıca Lucullus'-

5) Bkz. «Mithradates VI Eupator'un Kütüphanesi»
6) J. Platthy, Sources, s. 140, No. 98
7) Bkz. «Mitridates VI Eupator'un kütüphanesi»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

un evindeki kütüphanede Marcus Cato'ya da rastladığını belirtmektedir.(8) Cicero'nun verdiği bu bilgi de Lucullus'un, Pontus krallarının kütüphanesini Roma'ya taşıdıktan sonra, onları evinde dostlarına açtığını göstermektedir. J.L. Thornton, Lucullus'un bu kütüphaneyi M.Ö. 67 yılında açtığını ileriye sürmektedir.(9) Plutarkhos da bu konuda bilgi vermektedir. Ona göre, Lucullus pekçok değerli kitabı bir araya toplamış, oluşturduğu kütüphaneyi herhangi bir sınırlama yapmaksızın bütün Yunanlılar'a açmıştır. Bu kütüphane sütunlu avlular ile çevrilmişti. Ayrıca bilginlerin birlikte çalıştıkları çalışma odaları bulunuyordu. Lucullus kendisi de boş vakitlerini, bu portiklerde bilginler ile birlikte dolaşarak geçirirdi. Roma'ya gelmiş olan Yunanlılar burada toplanıyordu.(10) Plutarkhos'un verdiği bilgi de Romalılar'ın, özellikle Lucullus gibi bir Roma'lı generalin Yunan kültürüne büyük önem verdiğini göstermektedir. Onun bütün Yunanlılar'a kütüphanesini açık tutması bunu kanıtlamaktadır. Bilime önem veren Lucullus bilim adamlarının birlikte çalışmaları ve toplanmaları için çalışma odaları yaptırmış ve kendisi de zaman zaman onlara katılmıştır.

Plutarkhos un verdiği bilgiden, bu kütüphanenin portiklere bağlanmış olduğunu anlıyoruz. Kütüphaneyi bu portikler çevirmiş olmalıdır. Conze'nin de söylediği gibi, kütüphanelerin portikler ile birleştirilme adeti, ilk örneklerinden biri olarak, Lucullus'un kütüphanesinde görüldüğü gibi, Yunanlılar'dan alınma bir adet idi ve Romalılar'da da benimsenmişti.(11) Kütüphanenin bulunduğu yapıda ayrı ayrı çalışma odalarının bulunduğunu biliyorsak da bu konuda daha geniş bilgiye sahip değiliz.

Kütüphanedeki kitapların konularını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Cicero'nun söylediği gibi Marcus Cato stoa felsefesi konusunda çalıştığına göre felsefe konularında kitaplar bulunmuş olmalıdır. Eğer Pontus'daki kitapların büyük bir kısmı gelmiş ise, Lucullus'un kütüphanesinde tıp, edebiyat ve hitabet gibi konularda da kitapların bulunmuş olabileceğini kabul edebiliriz.

---

8) Cicero, De Fin. bon. et Mal. III, 7
9) J.L. Thornton, aynı eser, s. 13
10) Plutarkhos, Bioi Parel, Lucullus XLII
11) R. Cagnat, aynı eser, s. 16

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu kütüphanenin kaderi konusunda bazı tahminler yürütülmüştür. C. Wendel, eskiçağın bu zengin komutanının Pontus krallarından ganimet olarak alıp Roma'ya getirdiği kütüphanesinin, kendisinden sonra oğluna kaldığını söylemektedir. Caesar'ın katillerinden olan ve Philippi savaşında ölen oğlundan sonra kütüphane dağılmış olmalıdır.(12)

b — Bilgin ve sanatçıların özel kütüphaneleri

b1 — Marcus Tullius Cicero'nun kütüphanesi

Ünlü Roma'lı hatip Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43) iyi bir eğitim görmüş, bu arada hukuk, hitabet ve felsefe öğrenimi yapmıştır. Devletin önemli görevlerinde bulunmuş, M.Ö. 75'de Sicilya'da questor, M.Ö. 69'da aedil, M.Ö. 66'da praetor oldu. Cicero pek çok değerli eser vermiştir. Caesar ile Pompeius zamanının siyasal olaylarına karıştı.(13) Nesir sanatının kurucusudur. Devrinin aydın kişilerinden olan hatibin bu çalışmaları için yararlandığı kütüphanelerinin varlığını, kardeşi Quintus Cicero, dostu ve yayımcı Atticus ile diğer dostlarına yazmış olduğu mektuplardan anlıyoruz. Onun kitap toplamağa başlaması, aedilis curulis görevini aldıktan sonra başlamış ve bazı modern araştırıcıların ileri sürdüğüne göre, Roma'da Palatin'deki evinden başka İtalya'daki çiftlik evleri ve yazlık villalarını kütüphaneler ile süslemiştir. Bunların on sekiz kadar olduğu sanılmaktadır ve farklı büyüklükte olmuş olmalıdırlar.(14)

Bu konuda onun yazdığı mektuplardan bazı örnekler vererek kütüphanelerin varlığını kanıtlamağa çalışalım. Bu belgeler, kütüphanelerin Astura, Hortensius, Tusculum, Formiae ve Antium gibi yerlerde bulunduğunu anlatmaktadır. Cicero, Astura'dan Atticus'a yazdığı mektupların birinde **«evde olduğum için edebi çalışmaların konusunda bir güçlükle karşılaşmıyorum»** diyerek Astura'daki kütüphanesinden yararlandığını belirtmektedir.(15) M.Ö. 58'de halk tribünü olan Claudius

---

12) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 112-113

13) K. Büchner, «Cicero, M. Tullius», **Kleine Pauly**, cilt 1, süt. 1174-1185

14) G.C. Richards, «Cicero», **Oxf. Class. Dict.**, s. 186-191 ve J.W. Thompson, **aynı eser**, s. 34

15) Cicero, **Epist. ad Attic.** XII, 13

Pulcher onu sürünce, Makedonya'ya gitmiş kütüphaneleri de bu kısa sürede zarar görmüş olabilir. Bu arada Roma, Tusculum ve Formiae'daki mülkü tahrip edildiği sırada, kendisi kütüphanesinde saklanmak zorunda kalmıştır. Bu olayı dostlarına yazmış olduğu bir mektuptan öğreniyoruz.(16) Ancak daha sonra Senato tarafından affedilince Roma'ya dönmüştür (57 yazında). Senato, onun zararlarını tazmin edince mülkünü Antium'da toplamıştır. Onun, Atticus'a yazdığı bir mektupta Antium'daki bu kütüphanesinden bilgi ediniyoruz. Mektubunda deniz yolu ile yaptığı bir geziden söz ederken, en sevdiği şeylerden birinin de Antium'daki kitapları olduğunu belirtmektedir.(17) M.Ö. 56 yılında Antium'daki evinin kütüphanesini, Atticus'un gönderdiği gramerci Tyrannion ile Dionysius ve Menophilus adlı iki kölenin yardımı ile düzenlediğini de gene bu mektuplar yardımı ile öğreniyoruz.(18) Antium'daki bu ev satılınca Astro nehrinde küçük bir adada yer alan Hortensius'daki villasına taşınmıştır.

Bu villalardaki kütüphanelerin mimarisi ya da hiç değilse kütüphanelerin nerede bulunduğu konusunda pek bilgi verilmemektedir. Ancak Tusculum'daki kütüphanenin, buradaki bir gymnasionun ya da Lykaion'un sütunlu geçidine bitişik olarak yapıldığı ve Yunan tarzında olduğu belirtilmektedir.(19)

Cicero, bu kütüphanelere nereden ve ne yolla kitap sağlıyordu? Araştırmaya ve dolayısıyla kitaba bu kadar meraklı olan ve pek çok evde kitap koleksiyonu oluşturan hatip, bu kitapları nasıl elde etti? Bu kitapları nasıl elde etmiş olduğu sorusuna gene onun mektupları cevap vermektedir. H.J. de Vleeschauwer, onun kitap satın almasında aracı olan kimsenin Atticus veya diğer yayınevi sahipleri olduğunu, gerçek yazma olmasalar da bunların kopyeler olabileceğini söylemektedir.(20) Cicero yazdığı mektubunda bunu doğrular. Yayınevi sahibi, dostu ve danışmanı T. Ponponius Atticus'dan Yunanistan'daki kitapları satın almasını ve satın alamadığı kitapların ise başka

16) Cicero, **Epist. ad fam.** VII, XXVIII, 2
17) Cicero, **Epist. ad Attis.** II, 6,1
18) Cicero, **Epist. ad Attic.**, IV, 8 a. Ayrıca bkz. C. Wendel, **Handbuch**, III s. 114-115
19) C. Callmer, aynı eser, s. 155
20) H.J. de Vleeshauwer, **History of Western Library** I/3, s. 108-109

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kimselerin eline geçmesini önlemesini rica etmişti. Bu konuda Atticus'a şöyle demektedir: «Lütfen paketin Vestorius'a verilip verilmediğine bakınız ve Pompei ve Nola'da Q. Staberius'un ülkesinin herhangi bir yerinde satılık bir şey olup olmadığını öğrenmekle birisini görevlendiriniz. Lütfen bana, Brutus Gaelius'un yıllıklarının özetini (Epitomen Bruti Caelianorum) gönderin ve Philoksenus'un «Tedbir Üzerine» (Peri Pronoias) adlı eserini ele geçiriniz» demektedir.(21) Gene Atticus'a yazdığı bir mektubunda «Başka bir yere gittiğinizde, bana sözünü etmiş olduğunuz Dicearhus'un kitaplarını onunla göndermenizi isterdim» demektedir.(22) Bir başka mektupta da aynı istek göze çarpar «Lütfen bana Dicearhus'un Ruh Üzerine (Peri psuhes) ve Çöküş (Katabaseos) adlı iki kitabını gönderin. Ben, «Karışık Anayasalar»ı (Tripolitikon) ve onun, Aristoksenos'a gönderdiği mektubu bulamadım. Şimdi bu üç kitabın sahibi olmayı çok isterdim. Onlar benim tasarladığım iş ile ilgili olacaktır».(23) Atticus'a yazılan bir diğer mektup da aynı amacı taşır ve hatta bu konuda Atticus'dan söz bile almıştır: «Lütfen, Akademim için satın almış olduğunuzu mümkün olduğu kadar çabuk gönderiniz. Orada olmasam bile, bana manevi destek olan bu Akademinin önemli olduğunu düşününüz. Kitapları elden çıkarmayınız. Söz verdiğiniz gibi, onları benim için elinizde tutunuz. Başka bir şeye ilgi duymuyorum, fakat onlara olan büyük isteğim artıyor».(24) Böylece Cicero, kütüphanesine kitap satın aldırmak için dostlarına zaman zaman başvurmuştur. Atticus'a yazmış olduğu bir diğer mektup da şöyle demektedir: «Benim iyi dostum ve hayranım L. Papirius Paetus, kendisine Ser. Claudius'dan kalan kitaplarını bana verdi. Dostumuz Cincius'un belirttiği gibi, Cincius hukukuna bağlı kalarak ve meskene tecavüz etmeksizin, onları alabilirdim. Eğer onları burada satın almışsa seve seve kabul edeceğini söyledim. Sizin beni sevdiğiniz gibi, benim de sizi sevdiğimi biliyorsunuz. Bütün dostlarınızı, müşterilerinizi, konuklarınızı, azatlı kölelerinizi bir yaprağının bile kaybolmaması için özen göstermeleri konusunda uyarın. Kendileri için endişe duyduğum Yunanca eserlere ve onun bıraktığına emin olduğum Latince kitaplara acele olarak

21) Cicero, Epist. ad Attic. XIII, 8
22) Cicero, Epist, ad. Attic. XIII, 31,2
23) Cicero, Epist, ad Attic. XIII, 32,2
24) Cicero, Epist, ad Attic. I,11

ihtiyaç duyuyorum».(25) Aynı dosta yazdığı bir diğer mektupta şu satırları okuyoruz: «Her ne kadar kütüphaneniz için çok istekli birisini bulabilir iseniz de, kütüphanenizi herhangi bir kimseye vadetmediğiniz kesindir. Onu, yaşlılığımın bir dayanağı olarak, bütün varlığım ile almak istiyorum».(26) Atticus'un kütüphanesini satın almak istediğini bir başka mektubu da açıklamaktadır: «Kitaplarınızı elinizde tutun ve onları bir gün alacağımdan kaygılanmayın. Eğer bunu yaparsam, insanların en zengini olacağım ve pekçok evi ve toprağı olan bir kişi olmak istemiyeceğim».(27) Aynı şekilde bir diğerinde «Kütüphaneyi benim için emniyete alarak vaadinizi tutunuz. Onu kullanma konusundaki umutlarım, orada bulunmadığım sırada sizin iyi niyetinize kalıyor» demektedir.(28)

Cicero'nun bazen de kütüphanelerine satın alma yolu dışında hediye ya da bağış yolu ile kitap sağladığını mektuplardan öğreniyoruz. Cicero Atticus'a şöyle demektedir: «Daha önce sözünü ettiğim gibi, Paetus kendisine kardeşinden kalan kitapları bana verdi. Fakat bu hediye sizin nazik yardımlarınızı gerektirmektedir. Beni sevdiğiniz gibi, onları koruyunuz ve bana verilmeleri ile ilgileniniz. Benim için bundan daha büyük bir iyilik yapamazdınız. Yunanca kitaplar kadar, elde edilen Latince kitapları da sevmiştim. Onları sizden bir hediye olarak kabul edeceğim. Octavius'a yazdım, fakat onunla bu konuda konuşamadım. Sizin işinizin eyaletlere kadar yayılıp yayılmadığını bilmiyorum. Sizi tefeciler arasına sokamam. Fakat size, bu görevin teklifini titizlikle yazdım».(29) Burada, Cicero'nun kütüphanesinde M.Ö. 60 yılında geçen bir olaydan söz edildiğini sanıyoruz. Bu olay, L. Papiruis Paetus'un kendisine, gramerci Servius Claudius tarafından bırakılan kitapları Cicero'ya bırakmasıdır. Bu bağış için de dostu Atticus'un yardımına başvurduğu görülmektedir.

Bu mektuplar Cicero'nun kütüphanesini çoğunlukla satın alma yolu ile ve bazen de bağış veya hediye yolu ile geliştirdiğini göstermektedir. Ayrıca Atticus'a ısrarla kütüphanesini ken-

25) Cicero, Epist. ad. Attic. I. 20
26) Cicero, Epist. ad Attic. I, 10, 4
27) Cicero, Epist. ad Attic. I, 4, 3
28) Cicero, Epist. ad Attic. I, 7
29) Cicero, Epist. ad Attic. II, 1, 12

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

disine satmasını yazmasına rağmen, bu kütüphaneyi alıp alamadığını kesinlikle bilmiyoruz.(30)

Cicero'nun kütüphanesinin, Roma adetlerine uygun olarak, Yunan ve Latin bölümlerinden oluştuğunu da bu sayede öğreniyoruz.(31)

Cicero'nun kütüphanesinin iç düzeni ve bu kütüphanede ne gibi çalışmalar yapıldığını, az da olsa Cicero'nun mektuplarından öğreniyoruz. Cicero kütüphanesinde kölelerine bazı düzenlemeler yaptırmıştır. Buna rağmen henüz bu devrede Roma'da ve genel olarak İtalya'daki kır evlerinde kitaplar ve bunların düzenlenmeleri için gerekli olan kütüphanecilik konusunda yeterli bilgi henüz yoktur. Ciceron kütüphanelerini düzenleme konusunda bazı uyarılarda bulundu ise de, bazı yazarlara göre bunlar, onun ancak sürgünden döndükten sonra Villadaki kitaplarının durumu ve bunların üleştirilmeleri ile ilgili endişelerinden kaynaklanmış olmalıdır.(32) Cicero bu konuda dostu Atticus'a yazdığı mektupta şöyle demektedir: «**Kütüphanemde Tyrannio'nun yaptığı mükemmel düzenlemeyi görünce şaşıracaksınız. Onun yaptığı çalışmalar umduğumdan daha iyi sonuç verdi. Eğer Tyrannio'ya sayfaları tutkallamak ve kendisine yardımcı olabilecek iki kütüphane kölenizi (librarii) gönderebilirseniz ve onlara, siz Yunanlılar'ın sillubos olarak adlandırdığınızı sandığım, kitabın konu ve adını belirtmek üzere kullanılacak olan çıkıntılı etiketin yapılması için gerekli parşömeni bulmalarını söyliyebilirseniz memnun olacaktım... Geleceğinizden emin olarak, beni sevdiğiniz gibi, kütüphanenin kölelerini (librarii) de hatırlayınız**».(33) Cicero, gene aynı dostuna. yazdığı yukarıda da söz ettiğimiz bir diğer mektubunda Antium'daki evinde yer alan kütüphanesine değinir ve şöyle der: «**Tyrannio kitaplarını düzenlediğinden bu yana, bu ev yeni bir ruh kazanmışa benziyor. Sizin Dionysius ve Menophilus'unuz son derece yararlı oldular. Hiç bir şey silluboslar ile donatılmış kitapların yer aldığı sizin kitap kasalarınızdan daha çekici**

30) Bkz. Atticus'un Kütüphanesi
31) Cicero, Epist. ad Attic. I, 20
32) H.J. de Vleeschauwer, Jules César et l'Origine de la Bibliothèque publique dans la Rome antique, 3 De Prisonnier à collaborateur, s. 35
33) Cicero, Epist. ad Attic. IV, 4 a.

olamazlar.(34) Cicero, kütüphanesindeki köleleri ile ilgili olarak da bir mektup yazmıştır. Burada dostlarından, kaçan kölesinin bulunup getirilmesini istemektedir ve **«benim çok değerli kütüphanemde görevli olan kölem Dionysius belli bir sayıda kitabı çaldı ve cezalandırılacağını düşünerek kaçtı».**(35)

Böylece bu mektuplarda, onun kütüphanelerinde kölelerin çalıştırıldıklarını ve kitapların onarıldıkları konusunda bilgiler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin niteliğini bilmiyorsak da kitap raflarının boyanmış, kopmuş papirus yapraklarının yapıştırılmış olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca kitap adlarını belirten ve parşömenden yapılmış sillubos denilen çıkıntılı etiketlerin, kitapları yerlerinden almadan onları tanıyacak şekilde yapıştırıldıkları veya tutturuldukları da ortadadır. Böylece düzene konmuş kitap kasalarına bakınca bu etiketler görülebiliyor ve kitap adları hemen okunabiliyordu.

Cicero kütüphanesine, Atticus'un kütüphanesinden ödünç kitap da alabiliyordu. Bu kitap alış verişi iki kişi arasında dostluk ilişkisine dayanıyor ise de, bu devirdeki kütüphaneler arası ödünç almaya ilk kez rastlanması açısından son derece önemlidir. Örneğin, M.Ö. 54 yılında Cumae'da dostu Atticus'a yazdığı bir mektupta **«Dostumuz Vestorius, bana mektup ile Mayıs'ın 10'unda Roma'dan ayrılacağını belirtti... «Lütfen, şimdi her ne kadar orada bulunmuyor iseniz de, kitaplarınızı, özellikle Varro'nunkileri, kullanma hakkını bana verdiğinizi eve bildirir misiniz? Bu kitaplardan çalışmalarım için yararlanacağım. Bunu iyi karşılayacağınızı yürekten ümit ederek, bu kitapları elimde kabul ediyorum».**(36) Böylece görüldüğü gibi Cicero dostu Atticus'dan kitaplarından yararlanma hakkı istemektedir. Bir başka mektup da aynı konudadır. Burada da Cicero **«kütüphaneyi benim için emniyete alabildiğinizi varsayarak, vaadinizi tutunuz, bizzat benim, onu kullanma yetkisine sahip olma konusundaki umutlarım, sizin iyi niyetinize kalıyor».**(37) Bütün bu mektuplar, Atticus, Cicero ve Quintus Cicero'nun kitaplarından karşılıklı yararlandıklarını gösterir niteliktedir.

---

34) Cicero, Epist. ad Attic. VI, 8 a.
35) Cicero, Epist. ad Attic. Fam. XIII, LXXVII, 3
36) Ciceron, Epist. ad Attic. IV, 14, 1
37) Ciceron, Epist. ad Attic. I, 7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cicero'nun kütüphaneleri sayesinde, Roma dünyasında özel evlerde kütüphanelerin bulunmuş olduğunu, buralarda kölelerin çalıştırılmış olduğunu öğreniyoruz. Bu köleler, günümüzde kütüphanecilerin yaptığı işlere benzeyen çeşitli işler ile uğraşmışlardır. Ayrıca onun kütüphaneleri sayesinde, kişisel dostluk çerçevesi içinde kalsa dahi, kütüphanelerden ödünç kitap verildiğini de öğreniyoruz. Bunlardan başka Cicero'nun kütüphanesini satın aldığı ve bağış olarak alınan kitaplar ile, bugün olduğu gibi, geliştirdiğini de öğrenebiliyoruz.

b2 — Quintus Cicero'nun kütüphanesi

Ünlü Marcus Cicero'nun kardeşi olan Quintus Tullius Cicero hem politika hayatı ile ilgilenmiş ve hem de edebiyat konusunda eserler vermiştir. Onun M.Ö. 60-54 yılları arasındaki yazışmalarından kütüphanesi konusunda bilgi ediniyoruz. Quintus Tullius Cicero'nun (M.Ö. 102-43) özel kütüphanesinin bulunduğunu öğreniyoruz. Marcus Cicero'nun, kardeşine yazdığı bir mektup bu konuya değinmektedir. M.Ö. 24 Ekim 54 tarihli olan ve Roma'dan yazılmış bulunan bu mektuptan, Quintus Tullius Cicero'nun kütüphanesinin, Romalılar'daki adete uygun olarak Yunan ve Latin bölümlerinden oluştuğunu anlatmaktadır. Bundan başka, Marcus Cicero'nun kardeşi için kitap satın almasının söz konusu olduğu, fakat bu konuda uzman kişilerin bulunmaması nedeniyle güçlük çekildiği de öğrenilmektedir. Ayrıca Chrysippus, Tyrannio ve Scipio gibi kimselerin yardımcı oldukları da belirtilmekte ve Cicero'nun bunları görevlendirdiği ve denetlediği anlaşılmaktadır.(38)

Aynı kaynağa dayanan George Chatterton Richards da, Quintus Cicero'nun kütüphanesinin Yunan ve Latin kısımlarından oluştuğunu açıklamaktadır.(39) Bilgilerimize dayanarak Roma kütüphanelerinde ayrı ayrı yapılar halinde Yunan ve Latin bölümleri inşa edildiği ve bunların her birinde ayrı ayrı Yunanca ve Latince kitapların toplanmış olduğunu biliyoruz. Ancak böyle özel ve küçük bir kütüphanede Yunanca ve Latince kitaplar ayrı ayrı odalara konulmuştu. C. Wendel bu kütüphaneyi, M. Terentius Varro ile Tyrannio'nun düzenledikle-

---

38) Ciceron, Epist. ad Quintum fratrem III, 4, 5

39) G.C. Richards, «Cicero Quintus Tullius», Oxf. Class. Dict., s. 191

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rini ileriye sürmektedir.(40) Onun kütüphanesinin böyle bilgili kimseler tarafından düzenlenmesi söz konusu ise, bu kütüphanenin oldukça büyük olması gerekmektedir. Kardeşi Cicero da bu kütüphaneden yararlanmak isteğini belirttiğine göre, kendi devresi için aranan pekçok kitabın bulunduğu, dost ve yakınlarına her zaman açık olan bir kütüphane olduğu düşünülebilir. Kitap türleri edebiyat, felsefe, hitabet, tarih, politika konularını içine alıyor olmalıydı.

b3 — Titus Pomponius Atticus'un kütüphanesi

M.Ö. 109-32 yılları arasında yaşayan Titus Pomponius Atticus bir Roma süvarisi (equites) idi. Cicero'nun yakın dostu olan Atticus, uzun süre Atina'da kalmış ve Yunan kültürü almıştır. İyi bir öğrenim gören Atticus M.Ö. 86 yılında Roma komutanı Sulla'nın Atina'yı ele geçirdiği sırada buradan kaçtı. Sonraları Roma'ya dönünce politika ile uğraşmamış, geniş serveti ile Quirinal'deki evini kültür merkezi haline getirmiştir. Sanatların koruyucusu olan ve Atina'da iken kitap sevgisi edinen Atticus bir scriptorium (bir çeşit istinsah atelyesi) kurmayı tasarlamış ve bu amacını gerçekleştirerek, yayımcı olarak ün yapmıştır.(41) Bu istinsah atelyesinde Pharnaces, Antaeus ve Salvius gibi kişilerin çalıştığını biliyoruz. Hatta bir keresinde bunlardan, Prolisario'nun kopyelerinden hatalı bir ismi tesbit etmeleri de istenmişti.(42) Atina'daki scriptoriumun İskenderiye ile kitap ticareti rekabetine girdiğini biliyoruz.(43) Roma'da bu devirde yazarlık ve telif hakkı korunmadığı için, yayınevi sahibi olan Atticus'un böylece kazançlı bir işe sahip olduğu düşünülebilir.(44)

Sanat ve kitap sever Atticus'un evinde, içinde önemli eserlerin yer aldığı bir kütüphanenin bulunduğunu, dostu Cicero'nun kendisine yazmış olduğu mektuplar sayesinde öğreniyoruz. Bunlardan birinde Cicero, kendi dersanesini süslemek amacıyla Atticus'dan bazı heykeller ile birlikte, ona ait kitapları istemek-

40) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 115
41) J.M. Cobban, «**Atticus, Titus Pomponius**», Oxf. Class. Dict., s. 119; Ayrıca bkz H.J. de Vleeschauwer, **History of Western Library**, I/3, s. 108
42) **Camb. Anc. Hist.**, IX.
43) A. Hessel, **aynı eser**, s. 6
44) H.J. de Vleeschauwer, **aynı yer**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

te ve bundan duyacağı mutluluğu belirtmektedir.(45) Bu cümle Atticus'un bir kütüphanesi bulunduğunu ve Cicero'nun henüz alacak güçte olmasa da bu kıtapları almak istediğini göstermektedir. Cicero, Atticus'a M.Ö. 67 yılının Şubat ayının 13'ünde yazdığı bir başka mektubunda da ondan, kendisi için bazı isteklerde bulunurken «**Kütüphaneyi benim için emniyete alarak vaadinizi tutunuz. Onu kullanmak konusundaki umutlarım sizin iyi niyetinize kalıyor**» demektedir.(46) Bu sözler Atticus'un kütüphanesini ima etmektedir. Cicero Tusculum'dan Atticus'a M.Ö. 67 yılının Temmuz ayında yazmış olduğu mektupta ise, onun kütüphanesini satın almayı çok istediğini belirtir.(47) Buna benzer satırları Cicero'nun Roma'dan M.Ö. 67 yılının yaz aylarında yazmış olduğu diğer bir mektubunda okuyoruz. Burada Cicero, onun kitaplarını satın alma konusunda kendisine vermiş olduğu sözü hatırlatır.(48) Cicero, Cumae'den M.Ö. 55 yılının 22 Nisan günü yazdığı bir mektubunda ise Atticus'un kütüphanesinden daha belirli bir şekilde söz etmektedir. Burada «**Ben, daha çok size ait nişin altında, Aristoteles heykelinin yanında, koltukta oturmayı ve benimle aynı yolda ve benimle birlikte olacağınızı düşündüğüm evde, sizinle yürümeği isterdim**».(49) Bu cümlelerden Atticus'un eskiçağ adetlerine uygun bir şekilde, nişlerinde ünlü bilgin ve sanatçıların heykellerinin yer aldığı bir kütüphanesi bulunduğunu öğreniyoruz.

Atticus'un kütüphanesinde kütüphanecilik görevi yapan köleler (librarii) de bulunuyordu. Cicero'nun M.Ö. 56 yılının Nisan veya Mayıs ayında Antium'dan yazdığı bir mektubunda bundan söz edilmektedir. Cicero, bu mektupta kendi kütüphanesinin düzenlenmesi için Atticus'dan yardımcı olarak kölelerini istemektedir.(50) Atticus'un kütüphanesinde kütüphanecilik görevini yüklenen kölelerin çalıştıkları açık olarak gö-

---

45) Cicero, Epist. ad Attic, I, 4, 3; Bkz.: «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

46) Cicero, Epist. ad Attic., I, 7

47) Cicero, Epist. ad Attic., I, 10, 4; Ayrıca bkz: «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

48) Cicero, Epist. ad Attic., I, 11

49) Cicero, Epist. ad Attic., IV, 10; Ayrıca bkz. «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

50) Cicero, Epist. ad Attic., IV, 4 a. Ayrıca bkz. «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rülmektedir. Bunlar rulolara sillubos denilen etiketleri koyuyor ve ruloları onarıyorlardı. Cicero M.Ö. 56 yılının bahar aylarında Antium'dan yazdığı diğer bir mektupta bu kölelerin adından ve onların kütüphanesini düzenlediklerinden söz eder.(51) Bu mektuptan Atticus'un kütüphanesinde kütüphanecilik görevi yapan iki kölenin (librarii) çalıştığını ve ayrıca Atticus'un kütüphanesinde sillubos denilen etiketler ile donatılmış ruloların bulunduğunu açıkça anlamaktayız.

Atticus'un kişisel kütüphanesi, danışmanlığını yaptığı ve dostu olan Cicero'ya her zaman açıktı. Cicero Cumae'dan M.Ö. 54 yılının 10 Mayıs günü, dostu Atticus'a yazdığı mektupta, Atticus'un rahatsızlığını ve Roma'dan ayrılması gerektiğini bildiğini, ancak kendi ve özellikle Varro'nun kitaplarından yararlanmak için yardımcı olmasını ister.(52) Gerçi bu kütüphaneden yararlanma iyi niyet ve dostluğa dayanıyor ise de eskiçağda kütüphaneler arası işbirliği bulunduğunu göstermesi açısından önem taşır.

Bu mektuplar, böylece, Atticus'un içinde heykellerin yer aldığı nişlerle süslü bir kütüphanesinin bulunduğunu, burada kölelerin kütüphanecilik hizmetleri yaptığını, içindeki ruloların etiketlenerek düzene sokulmuş olduklarını ve gerektiğinde kütüphanenin dostlarına açık olduğunu gösterecek niteliktedir.

b4 — Marcus Terentius Reatinus Varro'nun kütüphanesi

M.Ö. 116-27 yılları arasında yaşayan Reate'li Roma bilgini Marcus Terentius Varro, Roma'lı filolog L. Aelius Stilio'dan öğrenim görmüştür. Praetorluk da yapan Varro, M.Ö. 49'da Pompeius taraftarı idi. M.Ö. 47'de ise Caesar'ın emri ile Asinius Pollio ile beraber Roma'da ilk kamusal kütüphaneyi kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak Caesar'ın ölümünden sonra, M.Ö. 43'de Antonius tarafından yasal hakları elinden alınmış ve bu arada Fuphius Calenus tarafından ölümden kurtarılmıştır. Aulus Gellius'a göre çok sayıda eser vermiştir.(53) Varro'nun yazı-

51) Cicero, **Epist. ad Attic.**, IV, 8 a. Ayrıca bkz. «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

52) Cicero, **Epist. ad Attic.**, IV, 14, 1. Ayrıca bkz. «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

53) Aulus Gellius, **Noct. Attic.** III, X, 17

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larının bir kataloğu Hieronymus aracılığı ile bize kadar gelmiştir (Ritschl, Opus: III, 522 vdd). Onun eserlerinin 600 rulo halinde 74 kadar olduğu söylenmektedir. Böylece Varro, şiir ve nesir olarak çeşitli konularda pekçok eser vermiştir. Pekçok Yunanca eseri de Latinceye çevirmiştir. 90 yıllık uzun hayatını bilime adamıştır.(54)

Varro'nun bir kütüphanesi olduğunu öğreniyoruz.(55) Bunu antik yazarlar da söylemektedirler. Cicero'nun M.Ö. 47 yılının Haziran ayında Varro'ya yazmış olduğu bir mektupta **«Basit yaşam ve yüksek düşünüş»**(56) ilkesini benimseyerek yaşamayı amaçladığını anlatmak istemektedir. Bu arada aynı mektupta **«Eğer kütüphanenizde bir bahçeniz varsa istediğinizin tümüne sahip olacağız»** demektedir. Bu ifade, Varro'nun bir kütüphanesi olduğunu gösterdiği gibi, kütüphanenin bahçesi varsa, burada da bu ilkeye göre yaşamak istediğini belirtmektedir. Bu kadar çok eser veren ve daima bilgisini arttırarak ruhunu yükseltmek isteyen birinin bir kütüphanesi olması inandırıcıdır. Bu kütüphanenin özel bir kütüphane olduğunu sanıyoruz. Ancak kütüphane konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Yalnızca Aulus Gellius bu kütüphanenin kaderinden söz etmekte ve Varro'dan söz ederken **«Bazı haklardan yoksun edildiği zaman kütüphanesi yağma edildi ve bu arada pekçok kitabı tahrip edildi»** demektedir.(57) Bu olay, yukarda söz ettiğimiz gibi, M.Ö. 43 yılında Antonius tarafından yasal hakları elinden alındığı sırada, kütüphanesinin de elinden alınmış olması, yağma edilmesi ve bu arada hayatının kurtarmış olması olayıdır.(58) Hem kendi eserleri ve hem de toplamış olabileceği eserleri içine alan böyle bir kütüphane bu sırada yok olmuş olabilir. Caesar'ın ölümünden sonra Antonius ile Octavius arasındaki iç savaşlarda yok olduğu da ileri sürülmüştür.(59)

---

54) P.J. Enk, «Varro, M.T.», Oxf. Class. Dict., s. 937

55) J. Vorstius, **Grundzuge der Bibliotheksgeschichte**, 1954 s. 7

56) Cicero, **Epistulae**, II, s. 194-195

57) Aulus Gellius, **Noct. Attic.** III, X, 17

58) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 115; H.J. de Vleeschauwer aynı eser, I/3, s. 109; Ayrıca bkz. K. Dziatzko, «Bibliotheken» RE, III, süt. 416.

59) H.J. de Vleeschauwer, **Jules César et l'Origin de la Bibliothéque publique dans la Roma antique 3; De Prisonnier à Colloborateurs**, s. 33

b5 — Tyrannio'nun kütüphanesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

M.Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Tyrannio, Atina'nın kolonisi olan Amisos'da doğmuş, Rodos ve Atina'da eğitim görmüştür. Trakya'lı Dionysius'un öğrencisidir. M. Licinius Lucullus'un, Pontus kralı Mithradates'e karşı yaptığı sefer sırasında, Amisos'u (Samsun) kuşatmasında, onun tarafından esir alınmıştır. Lucullus, ona azatlı olarak Murena'yı vermiştir. Böylece M.Ö. 68 veya 66'da Roma'ya gelen Tyrannio, burada gramer bilgini olarak çalışmıştır. Bu arada J. Caesar, yayımcı Atticus ve Cicero'nun entellektüel çevresine girmiştir. Atticus ve Cicero ile sürekli ve sağlam dostluk kuran Tyrannio, bu dostlarının çocuklarının eğitimini de üstlenmiştir. Tyrannio'nun, M.Ö. 86'da Sulla'nın Atina'da ele geçirdiği Apellikon'un kitapları yani Aristoteles felsefesini içine alan yazmalar üzerinde de çalıştığını biliyoruz. Ayrıca Homeros üzerinde kritikleri de vardır.(60) Tyrannio'nun, Cicero'nun kütüphanesini düzene koyduğunu, onun, Atticus'a yazdığı mektuptan öğreniyoruz.(61) Gene Cicero'nun diğer bir mektubundan da kütüphanesini Tyrannio'nun düzenlemekte olduğu ve ona yardım etmek üzere kendisinden kütüphanede çalışabilecek iki tane köle istediğini biliyoruz. Bu arada kütüphanede yapılan düzenleme, etiketleme gibi işlerden söz edilmektedir.(62) Bu mektuplardan Tyrannio'nun kütüphanecilik çalışmaları konusunda bilgi sahibi olduğunu biliyoruz. Cicero, kardeşi Quintus Cicero'ya yazdığı diğer bir mektupta, gene kütüphanesindeki Yunanca ve Latince kitapların düzenlenmesi işinde kendisine yardım edecek kimse olmadığından yakınır ve bu konuda Tyrannio ile konuşarak ondan yardım isteyeceğini söyler.(63) Tyrannio'nun, Atticus, Cicero ve Quintus Cicero'nun kütüphane ve yayınevlerinde görev aldığı ve bu işlerde bilgi sahibi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

---

60) P.B.R. Forbes, «Tyrannio», Oxf. Class. Dict., s. 930 Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi; «Teos'lu Apellikon'un Kütüphanesi»

61) Cicero, Epist. ad. Attic. IV, 8 a.; Ayrıca bkz «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

62) Cicero, Epist. ad. Attic. IV, 4 a.; Bkz «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

63) Cicero, Epist. ad Quint. frat. III, 4, 5; «Marcus Tullius Cicero'nun Kütüphanesi»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Suidas, Tyrannio'nun kendi kütüphanesinde 30.000 cilt eserin bulunduğunu ileri sürmektedir.(64) Tyrannio, Roma'ya gelince bir kütüphane kurmuş olmalıdır. Ancak, Suidas'a dayanarak Carl Wendel'ın verdiği bilgi abartılmış olabilir. Bununla beraber Strabon'dan öğrendiğimiz gibi, Atina Lykaionun'daki Aristoteles ve Theophrastos'un kitapları uzun süre boyunca çeşitli kimseler tarafından el değiştirerek, Apellikon'un ölümünden sonra, M.Ö. 86 yılında Sulla tarafından Roma'ya savaş ganimeti olarak getirilmiştir. Burada, Aristoteles felsefesinin amatörlerinden biri olan gramerci Tyrannio, kötü kopyeleri kullanan ve metinleri karşılaştıramayan bir kişidir. Kütüphaneciye para vererek onları ele geçirmiştir.(65) Bu yazmalar Sulla'nın mirascısı olan Cornelius Faustus Sulla'nın elindeki yazmalardır. Bu kütüphaneyi istediği gibi kullanmak amacıyla, Faustus Cornelius Sulla'nın kütüphanecisine rüşvet vererek bu kitapları elde ettiğini düşünebiliriz. Ve bu arada da Aristoteles Corpusunun eksiklerini tamamlamış ve Atina'daki Peripatoscu okulun şefi olan Andronicos'a bir editörün saygı jesti olarak bu Corpusun bir kopyesini göndermiştir.(66) Strabon'un verdiği bilgilerin ışığında Tyrannio'nun 30.000 rulo olarak gösterilen kütüphanesi, Sulia'nın mirascısı Faustus Cornelius Sulla'nın kütüphanesini satın alması ile zenginleşmiş olabilir.

Tyrannio'nun bu kadar çok kitabı bulunan özel bir kütüphanesi olduğunu kesin olarak bilmiyorsak da, oldukça geniş bir kütüphanesi olduğuna kuşku yoktur. Tyrannio, dostlarının kütüphanelerinde, çeşitli kütüphanecilik çalışmaları yaptığına göre, kendi kütüphanesini de düzene koymuş olması gerekmektedir. Ancak bu konuda, söylediğimiz gibi, daha geniş bilgiye sahip değiliz.

b6 — L. Calpurnius Piso'nun kütüphanesi

Pompeii ile Napoli arasındaki Campania sahillerindeki Herculanum ya da Herculaneum adı verilen yerde, XVIII. yüzyılda (1752'den sonra) yapılan kazılarda Roma devrinden kalma

---

64) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 110; K. Dziatzko, **aynı yer**

65) Strabon, XIII, 1, 55; Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi»

66) H.J. de Vleeschauwer, **L'Odyssee de la Bibliothéque d'Aristote et ses Repercussion philosophique**, 8:, Tyrannion, s. 62-65; Ayrıca bkz. «Aristoteles'in Kütüphanesi»

bir kütüphane ortaya çıkartılmıştır. Bu kütüphanenin Caesar'ın kayın pederi L. Calpurnius Piso'nun, **Villa dei Pisoni** veya **Casa dei Papiri** olarak tanınan yazlık villasında kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

İçinde M.Ö. I. yüzyıla ait eserlerin bulunduğu bu kütüphane M.S. 79'da Vezüv yanardağının patlaması sonucu lavlar altında kalarak yok olmuştur. Buluntular bunu göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda, villanın karmaşık planlı yapısı içersinde kütüphanenin boyutlarının sadece 3 m. x 3 m. olan bir odadan ibaret olduğu anlaşılmıştır. (Lev. VI. Res. 1). Buradan bir kapı ile sütunlu bir koridora geçiliyordu.(67) Bu kütüphanenin, bir portik etrafına yerleştirilmiş odalardan meydana geldiği akla gelmektedir.(68) Bu durumda kitapların bulunduğu odaya bitişik olan sütunlu kısımlar, okuma salonu olarak kullanılmış olmalıdır. Odanın iç kenarlarında insan boyu yüksekliğinde çepeçevre raflar yer alıyordu. Odanın tam ortasında ise iki tane raf (veya masa) bulunmaktadır.(69) Bu odada yer alan iç donanımın (raflar v.s.) kömürleşmiş olmalarına bakılarak, bunların tahtadan yapılmış oldukları anlaşılmıştır.

Bu odanın içersinde Vezüv yanardağının patlaması sonucunda lavlar altında kalarak oldukça bozulmuş durumda 2000 kadar papirus rulosu bulunmuştur. Bir ölçüde kömürleşmiş olan bu ruloların, kahverengi ve siyah renk aldıkları görülmüş ve ayrıca bunlar arasında **umbilicus** denilen ortalarına ruloların sarıldığı sopa kalıntılarına rastlanmıştır. Bazı ruloların iki yüzlerinde, fakat çoğunun tek yüzlerinde yazı bulunmaktadır.(70) Roma yazmaları, Yunan yazmalarına oranla daha kalın papirustan yapılmıştır. Buna karşılık Yunan yazmaları daha iyi durumdadır. Ayrıca Roma yazmaları daha büyük boyuttadırlar.(71) Bunlar genellikle bir karış uzunluğunda ve üç ve-

---

67) C. Callmer, **aynı eser**, s. 156
68) «Libraries», **Encyclopedia of World Art**, London, 1958
69) C. Callmer, **aynı eser**, s. 156
70) H. Davy, «Soma Observations and Experiment on the Papyri found in the Ruins of Herculaneum», **Phil. Trans of the Royal Soc. III**, 1821 s. 195.
71) H. Davy, **aynı eser**, s. 204

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ya dört parmak çapındadırlar. Yazmalar, dört parmak genişliğinde sütunlar halinde yazılmışlardır.(72)

Bulunan bu ruloların açılması, deşifre ve transkripsiyonlarının yapılması konusunda çeşitli yöntemler uygulanmış, üzerlerinde kimyasal incelemeler yapılmıştır. Bunlar konumuzun dışında kaldığı ve teknik ayrıntılara girdiği, özellikle kitap patolojisini ilgilendiren konular çerçevesinde incelendiği için üzerinde durmayacağız. Ancak incelemeler sonucunda bu ruloların, özel konularda olduğu belirlenmiştir. Daha çok M.Ö. I. yüzyıldan öteye gitmeyen Yunanlılar'ın Epikuros felsefesine ve Sofistlerin görüşlerine ilişkin eserler olduğu, bu nedenle de felsefe dalının ağırlık kazandığı görülür.(73) Bunlar arasında özellikle Epikuros'cu filozof Gadara'lı Philodemus'un eserleri çoğunluktadır. Philodemus'un kırk sütunluk müzik konusundaki bir eseri ilginçtir. Aynı yazarın retorik, erdem ve kötülüklerden söz eden ahlâk konulu eserleri de bulunmaktadır. Epikuros'un bazı eserlerinden başka, bilinmeyen bir yazar olan Colotus'un Platon konusundaki açıklaması ve ayrıca Latin şiirini konu alan eserlere rastlamaktadır. Az sayıda coğrafya ve doğu tarihi konusundaki eserler göze çarpar.(74)

Hemen hemen bir odanın içersinde yer alan ve daha çok felsefe konusundaki eserlerin bulunduğu böyle bir kütüphane, özellikle batı dünyasında papirus yazmalarını içine alan hemen hemen tek kütüphane örneğidir. Ayrıca bu kütüphanenin yazmaları eskiçağ dünyası yazmalarına katkıda bulunması açısından da önem taşır. Bu kütüphanedeki yazmaların bulunarak incelenmesi, Epikuros'cu felsefe bilgisinin gelişmesi için yararlı olmuştur. Bu kütüphane kendi devresi için yazlık ev ve villalarda sık sık rastlanan özel kütüphane örneklerinden biridir. Carl Wendel, çiftliğin ve portikli bahçenin, alışılagelenden büyük olması nedeniyle, Piso'nun bir **kepos** (içinde bitkilerin yetiştirildiği bahçe) içersinde çalıştığını düşünür.(75) Buna karşılık H.J. de Vleeschauwer, burada bulunan odaların, Piso'nun Philodemos öğretisi veren bir okul kurmağı amaçladı-

---

72) E. Edward, «Herculanean Manuscripts», NAR 14· 1822. s. 300-301
73) H. Davy, aynt eser, s. 206
74) E. Edward, aynı eser, s. 305
75) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 113

ğını ve bu varsayımın, adı geçen yazarın eserlerinin birden çok kopyesi bulunması ile kanıtlandığını ileriye sürmektedir. Ona göre kütüphane, sahipleri tarafından geliştirilerek korunmuş ve Vezüv yanardağının lavları altında kalıncaya kadar bir çalışma ve araştırma kütüphanesi niteliğini taşımıştır.(76)

Sonuç olarak bu kütüphanenin özellikle felsefe konusunda araştırmalara hizmet eden bir inceleme kütüphanesi olduğunu söyliyebiliriz.

2 — Halk kütüphanesi kurma girişimleri

a — Julius Caesar'ın kütüphane kurma tasarıları

J. Caesar'ın Roma'da halkın yararlanacağı bir kütüphaneyi kurmayı tasarladığını biliyoruz. Suetonius, J. Caesar'ın Roma İmparatorluğunun güvenliğini ve büyümesini, Roma şehrinin güzelleştirilmesini ve halkın refaha kavuşturulmasını sağlamak için pekçok tasarıları bulunduğunu anlatmaktadır. Bu tasarılar arasında anıtlar yaptırmak, Roma hukukunu geliştirmek gibi konular üzerinde dururken, **«Varron'a dağınık kitapları biraraya toplatmak, onları tasnif ettirmek ve Yunan ve Latin bölümlerinden oluşan zengin bir kütüphaneyi halkın yararına sunmak için hazırlatmak istiyordu»** demektedir.(77) Kendisi de kitaplar yazmış aydın bir kişi olan Caesar'ın halkın yararına kamusal kütüphane açmak istemesi normaldir. Ancak J. Caesar'a bu düşünce nereden gelmiş olabilir? Şimdi de bunun üzerinde duralım.

J. Caesar'ın kütüphane kurma fikrini, siyasal bir rastlantı sonucu Mısır'daki Musaion kütüphanesinden almış olabileceği düşünebilir. Caesar Pharsalos'da Pompeius'u yendikten sonra (M.Ö. 48), Asia eyaletlerinde bulunduğu sırada, Pompeius'un Mısır'a kaçtığını öğrendi ve onu izleyerek, aynı yıl İskenderiye'ye geldi. M.Ö. 47'de yapılan savaşta Mısır kuvvetleri yenildi. Mısır, Caesar'a teslim oldu, fakat Mısır'ın yönetimi Kleopatra ile kardeşi XV. Ptolemaios'a verildi.(78)

---

76) H. J. de Vleeschauwer, History of Western Library, II, s. 120
77) Suetonius, Julius Caesar 44
78) H. G. Gundel. «Caesar» Kleine Pauly, Cilt 1, süt. 996 - 1003

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Caesar Mısır'da bulunduğu bu tarihlerde İskenderiye'deki Brucheion mahallesinde yer alan ve krallık sarayına bağlı olan Musaion ile Serapeion kütüphanelerini tanımak fırsatını bulmuştur. Bunlar, içinde bilginlerin de çalıştığı yarı kamusal kuruluşlardı.(79) Caesar, Kleopatra ile birlikte, düzene konmuş, tasnif edilmiş ve üzerlerinde çalışılmış büyük bir kitap koleksiyonunu görmüş olmalıydı. Caesar gibi birisi kitaplara ve kütüphaneye ilgisiz kalamazdı. Hatta Seneca'nın söylediğine göre(80) Kleopatra, Musaion kütüphanesinden Caesar'a 40.000 rulo hediye etmişti. Fakat antik kaynaklarda verilen bilgilere inanılırsa, Caesar, bu kitapları Roma'ya nakletmek için gemi beklerken, onları bir süre limandaki antrepolarda bekletmiştir. Ancak Caesar, limandaki demirli gemilerin ateşe verilmesini emredince, ateş limandaki yapıları sarmış ve bağışlanan bu kitaplar yok olmuştur.(81) Kleopatra'nın Caesar'a kitap bağışladığını kesinlikle bilmediğimiz gibi, bu çeşit söylentiler de kötü niyetli halk arasına yayılmış olabilir. Caesar'ın bu bağışı kabul ettiğini düşünmek bile, bu bağışı, Aemilius Paulus, Lucullus ve Sulla gibi özel kütüphaneler kurmak amacı ile mi, yoksa Suetonius'un belirttiği gibi Roma'da halkın yararına bir kamusal kütüphane kurmak için mi aldığını bilmiyoruz. Fakat gene de Roma'ya döndüğünde, halk kütüphanesini kurma girişiminde bulunarak Varro'yu görevlendirmesi, Mısır'da iken görüp tanıdığı Hellenistik modellerden örnek almış olabileceğini düşünmektedir. Henüz Roma'da bilinmeyen, İskenderiye'dekine benzer evrensel nitelikte bir kütüphanenin kurulması fikri, Mısır'da iken kafasında canlanmış olabilir.

Caesar'ın böyle bir kütüphaneyi kurma fikri başka nedenle de doğmuş olabilir. Caesar'ın kurduğu imparatorluk, yarım yüzyıldan beri kanlı sosyal mücadeleler ve yasaklamalar ile zayıf düşmüş bir Cumhuriyet devresinden sonra gelmektedir. Bu devrede içte ve dışta Roma barışı (Pax Romana) vardır. Caesar, ulusal birliği sağlamak amacıyla ulusal bir bilinç yaratmak istemiştir. Bunun için de gerek Roma içersinde ve gerekse eya-

---

79) H. J. de Vleeschauwer, Jules César et l'Origin de la Bibliothéque publique dans la Roma antiéue, 2; La Germination d'une Idée, s. 22

80) Seneca, De Tranquill animi IX, 5

81) Plutarkhos, Caesar XLIX; Cassius Dio, Hist. Rom. XLII/38, 2. Ayrıca bkz. «İskenderiye kütüphanesinin çeşitli devrelerideki tahribi».

letlerde Roma espri ve kültürünü yaygınlaştırmağa yarayan bir Romalılık bilinci (Romanita) benimsenmiştir. Roma vatandaşlığı fikri yaygınlaştırılmış ve yabancı etnik kökenli halk Roma elemanları ile kaynaştırılmıştır. Gene bu dönemde bilgin ve yazarlara önem verilmiş ve hatta Varro ve Cicero gibi kendisine karşı çıkan kişiler dahi affedilmiştir. Bu kişiler toplumu da geniş ölçüde etkilemişlerdir. Roma'nın yükseltilmesinde böylece olumlu bir kültür politikasının izlendiğini görüyoruz. Böylece İmparatorluğun sağlamlaştırılmasında artistik yeteneklerden yararlanılmıştır.(82) İşte Caesar'ın halk kütüphanesi kurma düşüncesinin doğması bu siyasal nedenle gelişmiş olabilir. İmparatorluk için zaten bilinen özel kütüphaneler pek önemli olamazdı. Buna karşılık halk kütüphanesi Roma'nın restorasyonu için anlam taşır. Roma vatandaşlarına yüksek bir eğitim vermek amaçlanmıştır. Caesar bu ulusal bilinci verebilmek için, kütüphanenin teknik yönetmenliğini bir Yunanlıya değil fakat bir Roma'lı bilgin olan M. Terentius Varro'ya vermiştir.(83) Fakat onun kurulacak olan kütüphaneyi gene Yunan ve Roma bölümlerine ayırmayı düşünmesi, hem Roma'daki eski bir adete göre kütüphaneleri Yunan ve Roma bölümlerine ayırdıklarından ve hem de romalılaşma politikası nedeniyle Romalılar'ın kitaplarına ayrı bir yer ayrılmak istenmesinden olabilir. Böylece halk, bu sarada doğudaki Yunan ve doğu kültürlerinin karşılıklı etkilenmesinden oluşan kozmopolit evrenselliği ve bunun yanında kendi kültürlerini tanımış olacaktı.

Ancak Caesar'ın ani ölümü ile kütüphane kurma konusundaki tasarıları da kalmış ve bu işi gerçekleştirme, Caesar zamanında yetişmiş olan Augustus zamanında mümkün olmuştur. Augustus da Asinius Pollio'ya Atrium Libertatis'de böyle bir halk kütüphanesi kurdurtarak, bu tasarıyı gerçekleştirmiştir. Caesar'dan sonra yaygınlaşarak bu fikir gittikçe çok sayıda kamusal kütüphanenin kurulmasına yol açmıştır. Böylece Caesar milli kütüphaneyi ilk tasarlayan ve bunun zamanla batı dünyasında gelişmesine neden olan ilk kişidir.

---

82) H. J. de. Vleeschauwer, aynı eser, 1: Jules César, Quaestio disputato, s. 6-15

83) C. Wendel, Handbuch, III, s. 119

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b — Marcus Terentius Reatinus Varro'nun kütüphane kurucu olarak görevlendirilmesi

Marcus Terentius Varro'ya, J. Caesar tarafından bir kamusal kütüphane kurma görevi verildiğini biliyoruz.(84) Kütüphane kurma görevini alan Varro, Reate'de doğmuştur. İlk Roma'lı filologlardan biri olan L. Aelius Stilo'nun öğrencisi olmuştur. Atina'da felsefe öğretmenliği yapan Varro, praetorluk görevini de yürütmüştür. M.Ö. 49'da İspanya'da Pompeius taraftarı olmuş, ancak onun başarısızlığa uğramasından sonra, İspanya valisi olan Varro, Caesar'a teslim olmuştur. Caesar Pharsalos'da da Pompeius'u yenerek (M.Ö. 48) Roma'nın restorasyonu ve diğer kamusal işlerle uğraşmağa karar vermiştir. Bu arada Caesar bilgin ve sanatçılar için genel af çıkartmıştır. Varro da Cicero ile birlikte af edilmiştir. İllirya'da tekrar Pompeius taraftarları ile birleşen Varro, ikinci kez Caesar tarafından affedildikten sonra geçmişi unutturmak amacıyla kendini felsefe, retorik ve tarih araştırmalarına vermiştir. İşte bu arada Caesar, affettiği Varro'ya kütüphane kurma tasarısını gerçekleştirmek için başvurmuştur. Caesar'un ölümünden sonra Antonius tarafından bazı kanuni haklarından yoksun bırakılan Varro, ancak kaçarak ölümden kurtulmuş ve bu arada kütüphaneleri de yağma edilmiştir. Daha sonra kendini çalışmalarına veren Varro'nun 490 kadar eseri bulunuyordu.(85)

J. Caesar'ın kütüphane kurma tasarılarını açıklarken bu sırada Roma'nın halk kütüphanesi tipini tanımadığını fakat özel kütüphanelere sahip olduğunu söylemiştik. Ayrıca onun, Ptolemaioslar'ın Hellenistik örneklerinden yararlanmış olduğunu belirtmiştik. Roma'yı güçlendirmek için kurmayı düşündüğü halk kütüphanesinde bir Roma bilgini olan Varro'yu görevlendirmiş olması, halka Roma kültürünü vermek amacıyla olabilir. Ancak bu sırada yabancı bilginlerin de Roma'ya çağrılarak kendilerine vatandaşlık hakları verilmesini, Roma halkına ulusal kültür yanında evrensel kültürün de tanıtılmasının amaçlandığını düşündürtmektedir.(86)

---

84) Suetorius. Julius Caesar 44. Ayrıca bkz. «Julius Caesar'ın Kütüphane kurma tasarıları»

85) P. J. Enk., «Varro, Marcus Terentius», Oxf. Class. Dict., s. 937; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 3, De Prisonnier à Collaborateur. s. 30-33

86) T. Rice Holmes, The Roman Republic and the Founder of the Empire, 3, Oxford 1923, s. 324.

Varro kütüphane kurma görevi için uygun bir kişidir. Kitaptan iyi anlayan bir bilgin, Hellenistik devrin ansiklopedist örneğini temsil eden bir araştırıcıdır. Cicero ve Atticus gibi devrinin yazar ve yayınevi sahipleri ile ilişkileri iyidir. Tyrannio gibi Atticus'un evinde bilimsel çalışmalar yaptığını sanıyoruz Varro kütüphane için kitapları seçecek, bunları düzenleyecek ve gelecekte de bu kütüphanenin yönetimini üslenecekti. Böylece kitapları bir arada toplayarak, bunları halk için yararlı hale getirmekle ilk milli kütüphaneyi kurma fikri ortaya atılmış oluyordu. Hellenistik Yunan dünyasında halka ait ve Yunan şehir devletlerinin kültüründe rol oynayan kütüphaneler varken, Roma dünyası için yepyeni olan bu projenin ortaya atıldığı sırada, Roma sadece özel kütüphaneleri tanıyordu ve Roma'da kütüphanecilik sorunları ile uğraşılmıyordu. Böylece Varro, bu konuda ilk teorisyenlerden biri oldu.(87) Varro'nun da kurumları, fonksiyonları ve kütüphanecilik çalışmaları ile Yunan tecrübesinden yararlanmış olabileceğini düşünebiliriz. Kitap sağlanması, bunların tasnifi, kütüphanenin işlerlik kazanarak okura hizmet yapması onun organize edeceği işler arasında olacaktı. Bu da Roma için yeni olan kavramlar arasında idi. Bu yenilikler zor olsa da Varro'nun başaracağına kuşku yoktu. Bütün bu kütüphanecilik uygulamalarından başka, Roma'ya kütüphaneleri portreler ile süsleme adetini de getiren ilk kişinin Varro olduğunu biliyoruz.(88)

Caesar tarafından kütüphane kurmakla görevlendirilen Varro'nun bu görevi, Caesar'ın ani ölümü ile gerçekleşememiştir. Ancak tasarı halinde kalmış olan bu proje Roma dünyasına yeni bir kütüphanecilik anlayışı getirmiş ve onun bıraktığı izler sayesinde daha sonraları Avrupa'da milli kütüphane anlayışı doğmuştur. Bir başka bölümde incelediğimiz gibi, Roma'da bu projenin gerçekleşmesi ise Augustus zamanında Asinius Pollio tarafından Atrium Libertatis'de mümkün olmuştur. Caesar'ın görmüş olduğunu ve Varro'nun da tanımış olduğunu sandığımız İskenderiye Musaion'undaki kütüphane, Asinius Pollio tarafından gerçekleştirilmiş olacaktır. Roma'da tanınmayan ve Hellenistik Yunan dünyasından alınan konferans verme adeti ile gene Pollio'nun kuracağı kütüphanede karşılaşacağız. Ya-

87) H. J. de Vleeschauwer, aynt eser, s. 33 - 39
88) Plinius, NH., XXXV, II 11

zarların eserleri henüz halkın malı olmadan kütüphaneye gelen kişilere okunuyordu.(89) Kütüphaneyi her yönü ile teorisyen Varro tasarlamış ve bunu Pollio uygulamaya koymuştur.

Varro'nun kütüphanecilik bilimi konusunda incelemeleri vardır. Onun çok sayıdaki eserleri arasında **De Bibliothecis** de bulunmaktadır. Üç cilt halinde yazmış olduğu bu eser kayıptır. Fakat bu eseri kendisinden sonra gelen bilginler, Suetonius, Plinius ve Sevil'li Isidorus'un kaynak olarak kullandıkları üzerinde durulmuştur. Ayrıca eseri parçalar halinde Funaiolli'nin topladığı da söylenmektedir.(90) Kayıp olan eserin içeriği konusunda pek fazla bilgimiz yok ise de onun ilk kez kütüphanecilik konusunu inceleyen bir eser olması önemlidir. De Bebliothecis ve bir başka eseri olan **De Lectionibus**'un da bir kütüphane aracılığı ile halka tanıtıldığı sanılmaktadır. Aynı eserde ayrıca Yunanlılar'dan aldığı her çeşit kütüphanecilik deneylerinin, Caesar'dan aldığı bu konudaki emirlerin ve Roma'da kurmayı tasarladığı kütüphane ile ilgili düşüncelerin bulunmuş olabileceği düşünülmektedir.(91) Bu durumda eserde kütüphanenin hazırlık çalışmaları üzerinde durulduğunu söyliyebiliriz. J.E. Skydsgaard'a göre Varro gerçek anlamda bir kütüphaneci gibi davranmıştı ve gelecek nesiller onun eserini bu açıdan değerlendirebileceklerdir. Ayrıca kütüphanenin inşaatı da bu hazırlık çalışmaları sonucunda Caesar'ın ölümünden önce başlatılmış olabilir.(92)

---

89) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser 4; Le Duumvirat bibliothécaire, s. 43

90) Funaiolli'nin eseri için bkz: Grammaticae Romanae fragmenta Coll. rec. H. Funaioli I, 1907, 208 f., Nr. 53-54. Karş. H. J. de Vleeschauwer, History of Western Library, I/3, s. 109

91) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 110; H. J. de Vleeschauwer, Jules César et l'Origin de la Bibliothèque publique dans la Roma antique, 3, s. 39-40

92) J. E. Skydsgaard, Varro the Scholar, Hafniae, 1968. s. 122-124

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B — İMPARATORLUK DEVRİ

1 — Kamuya açık kütüphaneler

a — Roma ve çevresinde tapınaklara bağlı olarak kurulanlar

a1 — Gaius Asinius Pollio'nun Atrium Libertatis'de kurduğu kütüphane

Caesar'ın Roma'da bir halk kütüphanesi kurma fikri ve bunun için Varro'ya verdiği görev, onun ani ölümü ile dostu C. Asinius Pollio tarafından gerçekleştirilmiştir. M.Ö. 76 - M.S. 5 yılları arasında yaşayan Asinius Pollio, Caesar'ın dostu idi. Onu, Galya ve Pharsalos'daki askeri hareketlerde ve iç savaşlar sırasında Pompeius'a karşı Caesar ile birlikte görüyoruz. Pollio genç yaşta politikaya girmiş ve Pharsalos'tan sonra Caesar tarafından kendisine tribünlük görevi verilmiştir. Afrika ve İspanya seferine gönderilen Pollio, İspanya'da valilik yapmıştır (M.Ö. 44-43). Caesar ölünce, önce Antonius ile arası açılmış ise de zamanla arası düzelince konsüllük görevi ile Galya'nın yönetimine atanmıştır (M.Ö. 40). Burada da Octavius ile Antonius adına mücadele etmiş ve Octavius tarafından bu eyaletten çıkartılmıştır. Ancak Octavius ile Antonius'un anlaşmaları üzerine Pollio da Roma'ya dönmüş ve Partlar'ın isyanını bastırmak üzere İllirya'ya gönderilmiştir. Burada galip gelen Asinius Pollio büyük bir ganimetle Roma'ya dönmüştür (M.Ö. 39). 80 yaşında ölen Asinius Pollio Atina'da eğitim görmüştür. Catullus'un ve Horatius'un dostu olan A. Pollio'ya Vergilius da dördüncü eglogunu ithaf etmiştir. Bu kültürlü general aynı zamanda tarihçi, dramatist, şair ve çağı için etkili bir yazardı.(93)

---

93) L. R. Palmer, «Pollio Gaius Asinius» Oxf. Class. Dict. s. 710

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. Pollio İllirya zaferinden sonra tıpkı diğer Roma generalleri gibi politikayı bırakmış ve zaferin tadını çıkartmak için kendini bilim ve edebiyat çalışmalarına vermiştir. Tıpkı Caesar'ın bir zamanlar kendisine karşı olan Varro'yu affederek, ondan yardım istemesi gibi, A. Pollio da Octavius tarafından destek görmüştür. Bir barış devresine rastlayan bu dönemde iyi eserler veren Pollio'nun bizim için ilgi çekici yanı Roma'da ilk halk kütüphanesinin kurucusu olmasıdır (M.Ö. 39). Plinius **«Dünyada halka açık en eski kütüphane, savaş ganimetleri ile Asinius Pollio tarafından Roma'da kurulmuş olan kütüphanedir»** demektedir.(94) Plinius bir başka yerde ise «**Bu uygulama, kamu yararına dahice eserler ortaya koyan ve bir kütüphane kuran ilk kişi olan Asinius Pollio tarafından Roma'da gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamada, daha önceden İskenderiye ve Bergama kralları tarafından yapılmış, onların kurduğu kütüphaneler arasında büyük bir yarışma olmuştur**» demektedir.(95) Ovidius ise «**Özgürlük bile benim, bilgi dolu kitaplar ile açılmış olan onun salonlarına yaklaşmağa izin vermedi**» demektedir. (96) Suetonius da imparator Augustus'un Roma'yı toprak yığınları halinden güzel bir şehir haline getirdiğini, pekçok kamusal hizmet verdiğini anlatır ve bu arada «**Palatin tepesinde bir portik ile bir Yunan ve bir Latin kütüphanesi inşa ettirdi**» demektedir.(97) Eserin aynı bölümünde, çeşitli kişilerin kurduğu yapıları anlatırken «**Asinius Pollio da Atrium Libertatis'i yaptırdı**» demektedir.(98) Eskiçağ yazarlardan da öğrendiğimiz bu kütüphaneyi kuran A. Pollio, bu iş için İllirya'dan getirdiği serveti kullanmıştır. Roma'da generallerin savaşta ele geçirdiği ganimetler kendi özel mülkleri sayılırdı. Aemilius Paulus, Lucullus ve Sulla gibi kumandanların kazandıkları zaferler sonunda Yunanlılar'dan aldıkları kütüphaneleri kendi özel mülkleri saydıklarını biliyoruz. Octavius tarafından kendisine bu para ile halk kütüphanesi kurması önerilen ve bu konuda bilgi alması için Varro'ya gönderilen Pollio, daha önceki Roma ge

---

94) Plinius, NH VII, XXX, 15
95) Plinius, NH XXXV, II, 10, 11
96) Ovidius, Tristia III, I, 71 (Loeb yayınındaki açıklamaya göre sözü edilen bu kütüphane Asinius Pollio tarafından Atrium Libertatis'de kurulmuş olan kütüphanedir).
97) Suetonius, Augustus 29
98) Suetonius, aynı yer.

nerallerinin savaş ganimetlerini özel mülk olarak kendilerine alıkoymalarına karşılık, bu parayı halk kütüphanesi kurmak için kullanmıştır. Pollio'nun Varro ile ilişki kurması ile Caesar'ın kütüphane kurma tasarısı, Octavius, Pollio ve Varro tarafından işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.(99) Bu arada Varro ve Pollio her ikisi de politikadan çekilmiş ve kendilerini edebiyat ve bilime vermişlerdi. Onların iş birliği yapmaları da doğaldı. Ayrıca imparatorluğun kültürel bakımdan desteklenmesi gerekiyordu. Böylece Varro, Pollio'nun bilimsel danışmanı oldu. A. Pollio halk kütüphanesi kurmakla, yazar ve düşünürlerin fikirlerini halka tanıtmak ve onlar tarafından benimsenmesini sağlamak için en iyi aracın kütüphane olduğunu düşünüyordu.

A. Pollio'nun Roma'da kurduğu ilk kamusal kütüphanenin yukarda söz ettiğimiz eskiçağ yazarlarının belirttiği gibi, Roma'da Atrium Libertatis'da kurulduğunu biliyoruz. Forum'un inşasında yok olmuştur. Kütüphanenin yapıldığı tarihe gelince, bu yapı M.Ö. 39 Ekim zaferinden sonra yapılmış olmalıdır. Kütüphaneye sağlığında heykeli konulan tek yazar olan Varro M.Ö. 27 yılında öldüğüne göre, kütüphanenin bu tarihten önce inşa edildiğini düşünmek gerekir. A. Pollio belki de eski bir yapıyı onarmıştı.(100)

Kütüphanenin yeri ve yaklaşık olarak yapım tarihini belirttikten sonra, öğrenebildiğimiz kadarı ile mimari özellikleri üzerinde de duralım. Kütüphanenin inşası ile uğraşan iki mimarın Bergama Kütüphanesinin plânından ilham aldıkları sanılmaktadır. Bergama Kütüphanesinde küçük depo odaları ile çevrilmiş daha geniş bir toplantı salonu bulunuyordu. Bu kütüphanede Pollio ile Varro'nun, içinde Roma'lı bilgin ve edebiyatçıların çalışabilecekleri, büst ve heykeller ile süslü böyle bir salonu benimsemiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu planın Bergama Kütüphanesinden alınmış olabileceği düşünülmektedir.(101) Bu arada diğer Hellenistik kütüphanelerin model olarak alınmış olmaları mümkündür. Caesar ile Varro'nun Yunan örneklerini tanıdıklarını biliyoruz. Suetonius'un bu yapıdan söz ettiğini belirtmiştik.(102) Bu arada yapının bir portiğe bağ-

---

99) H. J. de Vleeschauwer; aynı eser s. 42-48
100) J. André, La Vie et l'Oeuvre d'Asinius Pollion, Paris, 1949, s. 119-120
101) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 52
102) Suetonius, Augustus 29.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

landığını açıklamaktadır. Zaten Conze de Bergama Kütüphanesi'nden söz ederken, kütüphanelerin portikler ile birleştirilme adetinin Roma dünyasında da tanınmış olduğuna örnek olarak Asinius Pollio'nun kurduğu Atrium Libertatis'deki kütüphaneyi vermektedir.(103) Bu kütüphanenin genellikle bir portik etrafına yerleştirilmiş odalar serisinden oluştuğu söylenebilir.(104) Atrium adı da sütunlarla veya odalarla çevrilmiş dört köşe bir inşaat alanını belirtmektedir. Christian Callmer'e göre iki ya da daha çok oda kitap koleksiyonunu için kullanılmakta idi. Daha sonraki durumunu bilmediğimiz bu kütüphanenin Traianus kütüphanesi ile birleşmiş olduğunu söyliyebiliriz.(105)

Mimari özellikler dışında kütüphanenin iç kısımına ilişkin süsleme konusunda bazı bilgilere sahibiz. Plinius bu kütüphaneden söz ederken, «**Orada yaşayan üstün yetenekli pekçok kişiden sadece birisi için bu onur verilmiştir. Yol gösteren bir hatip ve vatandaş olarak ve büyük Pompeius tarafından, korsanlar ile yapılan savaştaki başarısı için kendisine bir ödül verilen ve hayatta iken heykeli dikilen ilk kişi Marcus Varro'dur**» demektedir.(106) Bu kütüphanenin ünlü yazarların heykel, büst ve madalyonları ile süslendiğini biliyoruz. Yalnız Roma'da bu tarihe kadar ölmüş bilgin ve edebiyatçıların heykelleri konurken, ilk kez bu kütüphaneye Pollio'nun yardımcılarından bilgin Varro'nun hayatta iken heykelinin konulmuş olduğunu Plinius'dan öğrenmiş oluyoruz. Buna karşılık Vergilius ve Horatius gibi değerli, onun çağdaş dostlarının heykelleri konmamıştır. Bunun nedeninin, Varro'nun bu kütüphaneye emeğinin geçmiş olmasından mı, yoksa gene Plinius'un bir başka yerde belirttiği gibi(107) kütüphanenin heykeller ile süslenmesi adetine onun bizzat katkıda bulunmuş olmasından mı bilmiyoruz. Bundan başka, zaten Pollio'nun sanat eserleri ile ilgilendiğini biliyoruz. İllirya'dan alınan vergilerin kazancı yani savaş ganimeti ile kendini bu işe vermiştir. Bu sanat eserlerinden söz eden Plinius(108) bunları «**In Pollionis Asini monumentis**» de-

---

103) A. Conze, aynı eser, s. 1264
104) «Libraries», Encyclopeidia of World Art
105) C. Callmer, aynı eser, s. 156.
106) Plinius, NH. VII, XXX, 15
107) Pilinius NH. XXXV. II, 10-11
108) Plinius, NH. XXXVI, 23

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yimi ile belirtmektedir. «Monumenta» kelimesi ile belirtilen bu heykeller ve büstler grubunun tümüne kütüphane içinde yer verildiği sanılmaktadır.(109) Pollio bu eserler ile başka yapıları da süslemiş olmalıdır. Böylece Augustus'un Roma'yı süsleme projesinde A. Pollio'nun etkili çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır.

Suetonius'a dayanarak bu kütüphanedeki eserlerin Yunanca ve Latince olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmış olduğunu söyleyebiliriz.(110) Kütüphanede gerçekten Yunanca ve Latince kitapların ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hellenistik kütüphanelerde geliş yerleri ve yazılmış olduğu dillere bakılmaksızın konularına göre yani sistematik olarak ayrılmalarına karşılık, bu kütüphanedeki kitaplar dillere göre Yunanca ve Latince diye ayrıldığını görüyoruz.(111)

A. Pollio'nun kurduğu bu kütüphanede ne gibi çalışmalar ya da çabalar gösterildiğini biliyoruz. Pollio'nun kütüphanedeki çalışmaları arasında halk anlatımı veya halka anlatım (recitationes) diyebileceğimiz bir konu üzerinde durulduğunu biliyoruz. Kütüphanenin belli bir salonunda yazarların henüz yazdıkları ve yayınlanmamış olan eserlerini halka okuduklarını görüyoruz. Roma'da bilinmeyen benzer bir yöntem İskenderiye'deki Musaion'da uygulanmış ve Caesar ile Varro bu yöntemi tanımış, benimsemişlerdir. Yazar dostlarını ve halkı bu salona davet ederek, eserlerini onlara okuyordu. Roma'da Pollio ile işlerlik kazanan bu adet, Roma'nın kültür hayatında etkili olmuş ve bu faaliyetlerin sonucunda Roma'da konferans tarzı yerleşmiştir.(112) Böylece, zaten eleştirileri ile tanınan Pollio, henüz yükselmeğe çalışan yetenekli yazarların eserlerini yayınlamadan önce dinleyiciler önünde okunmasını ve yazarların eleştiri yolu ile daha iyi gelişmelerini sağlamış oluyordu.(113) Yazarların yetişmesi dışında, yayınlanacak olan eser-

---

109) P. Grimal, Le Jardin romains, 2. éd., Paris, 1969, s. 157; J. André; aynı yer

110) Suetonius, Augustus 29.

111) Bu şekilde ikiye ayırma adeti uzun süre devam etmiş, ancak IV. yüzyıldan, yani Bizans İmparatoru Büyük Constantinus'dan itibaren üçüncü bir bölüm olan Hristiyan literatürü buna eklenmiştir.

112) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 4, s. 55-56; Ayrıca bkz. «Eskiçağda kitap ve özellikleri»

113) Hense-Leonard, aynı eser, s. 227

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ler siyasal ve ahlâki açıdan da kontroldan geçmiş oluyordu.(114) A. Pollio'nun bu girişimleri günümüzde devam eden konferans biçiminin de buradan çıkarak gelişmiş olabileceğini bize düşündürmektedir.

Atrium Libertatis'de kurulan bu kütüphanenin niteliği üzerinde duralım. Örnek aldığını düşündüğümüz Yunan modellerindeki gibi, özellikle Musaion kütüphanesi belli bir bilginler topluluğuna açıktır. Buna karşılık Roma'da kurulan söz konusu kütüphaneden her aydın vatandaş yararlanmaktadır. Bu durumda bu kütüphane, herkese açık olması özelliği ile bir halk kütüphanesi sayılabilir. Bugünkü anlamda halk kütüphanesinin bütün özellikierini taşıyamasa bile kendi devresi için, belli bir sınıf gözetmeksizin herkesin yararlandığı bir kütüphane durumundadır. Bu özellik Plinius'un sözlerinden de belli olmaktadır. Plinius, Pollio için «**İnsanların bilgilerini halka mal eden kişi**» demektedir.(115) Yazarların eserlerinin halk tarafından tanınıp, onlara yararlı olması için Pollio'nun kurduğu bu kütüphanenin araç olduğuna, günümüzde olduğu gibi, kuşku yoktur. Zaten Caesar ve daha sonra Augustus'un izlediği politikaya göre halkın manevi birliğini sağlamlaştırmak amacıyla bu kütüphane entellektüel olan başşehre yerleştirilmiştir.

a2 — Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesi

Augustus'un kültür faaliyetlerinin sonucu olarak kurulan bir diğer kütüphane de, Palatin tepesi üzerindeki, İmparatorluk sarayına yakın olan ve Apollon Tapınağının güney doğusunda yer alan, bir portiğin içersine yerleştirilmiş bulunan kütüphanedir. Ovidius, içinde bu kütüphanenin kurulmuş olduğu ve Augustus tarafından inşa edilmiş olan Apollo Tapınağının portiğindeki Danaus ve onun kızı ile ilgili figürleri tasvir ederken şöyle demektedir: «**Mermer dış sütunlar yerine Belid figürlerinin, kılıç çekmiş bir barbarın, eski veya modern dünyanın insanlarının aklına gelebilen bütün bu şeylerin yer aldığı gösterişli basamaklardan yukarıya çıkarken Tanrı'nın parlak tapınağına yönelmiş oldum**»(116) Suetonius da Augustus'dan söz

114) J. André, aynı eser, s. 115

115) Plinius, NH. XXXV, 10

116) Ovidius, Tristia, III, 1, 69; Loeb yayını açıklamasına göre Tanrının tapınağı deyimi ile Augustus'ur kuruğu Apollon Tapınağı ve kütüphanesi belirtilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ederken «Apollon Tapınağını ise, Palatin tepesindeki yıldırım çarpmış olan evinin bulunduğu ve kâhinlerin Apollon'un bir ev istediğini bildirdikleri yerde kurdu. O, oraya bir portik ile bir Yunan ve bir Latin kütüphanesi ekledi. Burası, onun son yıllarında sık sık Senatoyu topladığı ve askerlerin sayımını yaptırdığı yerdi» demektedir.(117) Bu kütüphanenin varlığı Cassius Dio'nun verdiği bilgi iie de açıklık kazanmaktadır. Cassius Dio «Palatin'deki Apollon Tapınağını, onu çeviren bölgeyi ve kütüphaneleri tamamladı»(118) şeklinde bu kütüphaneden söz etmektedir. Horatius'un verdiği bilgi ise daha çok bu kütüphanenin içinde yer alan kitaplar ile ilgilidir. O da «Celsus ne için istekte bulunuyor? o, hazineleri araştırmak ve Palatin'deki Apollon'un kabul etmiş olduğu yazılara el sürmekten uzak durmağı öğütlemiş olmalıydı» demektedir.(119) Horatius'un söylemek istediği, Apollon Tapınağı Kütüphanesindeki yazarların eserleri olmalıdır. Böylece çeşitli kaynaklardan varlığını öğrendiğimiz bu kütüphane Bibliotheca Apollonis Palatini adını da taşıyordu. Kütüphanenin, Domus Augusta'nın çok yakınında ve bugünkü Mils Villasının kuzey kısmında bulunmuş olduğu sanılmaktadır.(120) Kaynaklardan öğrendiğimiz gibi bu kütüphanenin, tapınağın yakınındaki portikte yer almış olduğu kesindir.

Augustus zamanında kurulmuş olan kütüphanenin kaderi ile ilgili olarak bazı bilgilere sahibiz. İlk kez M.S. 64 yılında Nero zamanında yanmış olduğunu sandığımız bu kütüphane İmparator Domitianus (M.S. 81-96) zamanında onarılmış olabilir. Çünkü Suetonius, İmparator Domitianus'dan söz ederken, açıkça Palatin Apollon Tapınağı Kütüphanesinden söz etmiyorsa da «Başa geçtiği sıralarda yok olmuş kitapların birer nüshasını her yerde aratarak ve eksiksiz kopyelerin sağlanması amacıyla bu iş için görevlendirdiği kişileri İskenderiye'ye kadar göndererek, yanmış olan kütüphaneleri büyük masraflar karşılığında onarttığı halde yedi özgür sanatı ihmal etti» de-

117) Suetonius, Augustus 29

118) Cassius Dio, Hist. Rom., LIII, 1, 3.

119) Horatius, Epistulae, I, III, 17; Loeb yayınındaki açıklamaya göre Apollon tapınağındaki kütüphanede bulunan yazarların eserleri konu ediliyor.

120) H. Leclerq, aynı eser., II, süt 848; L. Homo, Histoire ancienne 3, III, Paris, 1933, s. 153.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mektedir.(121) Fronto'nun belirttiğine göre, M.S. II. yüzyılda Marcus Aurelius bazı kitaplar ile birlikte Yaşlı Cato'nun kitaplarını da bu kütüphaneden ödünç almıştır.(122) Bu durumda M.S. III. yüzyılda kütüphane henüz kullanılabilir durumda idi. M.S. IV. yüzyıl sonunda yaşamış olan Ammianus Marcellinus'un verdiği bilgiye göre İmparator I. Julianus zamanında (M.S. 193) Palatin Apollon Tapınağı yanmış ve yapılan yardımlar ile bazı kitaplar kurtarılmıştır. Ammiannus Marcellinus bu konuda şöyle demektedir: **«Julianus uyurken bile kendisini kederlendiren rüyalar ile rahatsız oluyordu. Bundan dolayı kendisi ve onun rüyalarını yorumlayan kimseler bunları dikkate alıyorlardı. Aynı şekilde 19 Mart'a rastlayan bir sonraki günü de dikkatlice incelemek zorunda kalmışlardı. Fakat daha sonra öğrenildiğine göre aynı gece, Apronianus'un yönetimindeki Palatin Apollon Tapınağı ölümsüz şehirde yandı. Bu sırada büyük bir çaba gösterilmemiş olsaydı, Cumaean kitapları da alevler arasında mahvolacaktı».**(123) Bu yangın, gerçekten Ammianus Marcellinus'un belirttiği gibi M.S. 193'de İmparator M. Didius Julianus zamanında mı yoksa daha önce İmparator Commodus (M.S. 176-192) zamanında mı çıktı bilmiyoruz. Belki de İmparator Domitianus'un kütüphaneyi muhtemel onarımından sonra yani M.S. II. yüzyılda tekrar yanmış ve onarılarak M.S. III. yüzyılda tekrar kullanılır hale gelmiş olabilir. Çünkü İmparator M. Antoninus III. Gordian da (M.S. 238-244), kendisine kitap sever dostu yaşlı Serenus Sammonicus'dan miras kalan kitapları koyduğu tek yer olarak Palatin Kütüphanesini göstermektedir.(124) Daha sonra İmparator II. Constans'ın Roma'yı 663 yılında ziyareti sırasında, bu kütüphanedeki eserleri Constantinopolis'e götürmüş olabileceği de üzerinde durulmuş olan bir konudur.(125) Kitapların Constantinopolis'e gittiğini kabul ettiğimiz durumda, VII. yüzyıldan sonra varlığı şüpheli olan bu kütüphaneden söz ederken Chartres piskoposu Jean de Salisbury, **«Polycraticus, seu de Nugis Curialium et Vestigiis Philosophorum»** adlı eserinde, 1176 yılında, Papa Büyük Gregoire'ın Palatin Kütüphanesini yaktırdığını ileriye sürmüştür. Bu kütüp-

121) Suetonius, **Domitianus** XX.
122) Fronto, **Epistulae** IV, 5, Karş.: C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 120.
123) Ammianus Marcellinus XXIII, Rer. gest. 3,3.
124) J.W. Thompson, **aynı eser**, s. 34.
125) J.W. Thompson, **aynı eser**, s. 39.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hanenin VI. yüzyıla kadar yaşamış olduğunu sanıyoruz. Ancak verilen bu son bilgi doğru ise XII. yüzyıla kadar yaşamış olması gerekir.(126)

G. Lugli'nin verdiği bilgiye dayanarak kütüphanenin, tapınağın güney doğusunda yer alan duvarlara bitişik ve birer apsis ile son bulan iki salondan oluştuğunu öğreniyoruz.(127) (Lev. VI. Res. 2) Onun açıklamalarına göre bu iki apsisten kuzeydekinde yalnız apsis nişleri kalmış, güneydekinde ise apsisin bir kısmı korunabilmiştir. Güney duvarında ve güney apsisinin orta kısmında bir podyumun izlerine rastlanmıştır. Güney apsisinin orta kısmında büyük bir niş yer alır. Nişlerin yan duvarları yapıya eklenmiştir, yani temel duvarları apsise doğru yuvarlaklaşır. Her iki yanda ufak nişler vardır. Ortadaki nişlerin önünden merdivenle yukarı kata çıkılmaktadır. Nişlerin önünde, üst kısmı nişlerin altına rastlayan ve orta nişin önünde daralan bir geçit oluşturan podyum yer almaktadır. Bu arada kırmızı, yeşil ile sarı arası ve kahverengi tuğlalar, yanmış enkaz ve mermer parçaları bulunmuştur. Tuğlaların durumu, M.S. 64 yılında, imparator Nero zamanındaki yangını düşündürmektedir. Bu kütüphanenin rekonstrüksiyonunu Gregori ve V. Reina yapmışlardır. Roma'daki İsveç Enstitüsü'nden Erik Sjöqvist de burada çalışmıştır. Bu yapının, plan ve inşa açısından Augustus devri yapılarına uyduğu anlaşılmaktadır. Yapılan rekonstrüksiyonda nişler de gösterilmiştir. Kütüphane odaları ile yapı biçimi Yunan özelliği, dış görünüşü ise Roma özelliği göstermektedir.(128) Odalar serisinin bir peristil etrafında yerleştirildiğini sanıyoruz.(129) Kütüphane odalarını bir portiğin arkasına yerleştirme adetinin Roma dünyasında benimsenmiş olduğunu görüyoruz. Hellenistik devirde, Bergama Kütüphanesinde de bu uygulamaya rastlamıştık. Aynı şekilde bunun Atina'daki Akademi ve Lykaion'da, ayrıca İskenderiye Sarayı Musaion'undaki kütüphanelerde görülmesi, burada sütun dizileri bulunması, Apollon Tapınağındaki bu adetin daha eskiye dayandığını göstermektedir.(130) Kitap rafları ise duvardaki nişlerin içersinde yer alıyordu. C. Callmer'e göre bu şekli ile

126) H. Leclerq, aynı yer.
127) G. Lugli, I Monumenti antichi di Roma e Suburbio I, 1930, s. 282 Lev. 5.
128) Suetonius, Augustus 29, Ayrıca bkz. R. Cagnat, aynı eser, s. 6.
129) «Libraries», Encyclopaedia of World Art.
130) B. Götze, aynı eser, s. 243-244.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oikos (okuma salonu) ile kitap depoları birleştirilerek yeni bir kütüphane tipi oluşturulmuştur.(131) Buna karşılık H.J. de Vleeschauwer depo odalarının geniş bir salonun çevresinde yer aldığını düşünmektedir.(132) C. Wendel bu kütüphane için Serapeion ve Bergama örneklerinin benimsenerek burada uygulandığını söylemektedir.(133) Kütüphanede heykellerin de bulunduğunu tahmin ediyoruz. Apollon heykelini örnek verebiliriz.(134)

Suetonius'a dayanarak bu kütüphanenin de diğer Roma kütüphanelerinde adet olduğu gibi, Yunan ve Latin bölümlerine ayrılmış olduğunu biliyoruz.(135) İki kısımdan oluşan kütüphanenin yönetimi ya da burada kütüphanecilik görevi yapan kimseler hakkında bazı bilgilere sahibiz. Bu konuda gene Suetonius'un bir cümlesi bizi aydınlatmaktadır. Onun, «**Fakat Augustus kütüphanelerini düzenlemekle görevli olan Pompeius Macer'e Caesar'ın göndermiş olduğu çok kısa bir mektuptan öğrenildiğine göre, bu eserlerden herhangi birinin yayınlanmasını yasakladı**» (136) şeklindeki cümlesinden, Pompeius Macer'in kütüphanecilik görevi yaptığını anlıyoruz. Bundan başka Suetonius, Augustus'un azatlı kölesi olan Hyginus için **praefuit Palatinae bibliothecae**» olarak kütüphanede görevlendirildiğini de söylemektedir.(137) Augustus da Caesar gibi kütüphanenin yönetimini yabancılara değil Romalılar'a ve aynı zamanda resmi kişilere değil bilginlere vermiştir.(138) Romalı olan bu iki kişiden Ovidius'un arkadaşı P. Macer şair ve gramer bilginidir. İkincisi G. Julius Hyginus ise azat edilmiş bilgili bir köledir. Bu bilgilerden başka Juste-Lipse de, kütüphanede sadece bir duvarla ayrılan Yunan ve Latin bölümlerinin bulunduğunu belirten iki yazıttan söz etmektedir.(139) Yazıtlardan birisi Palatin kütüphanesinin Yunan bölümünün yöneticisinin mezar ya-

---

131) C. Callmer, aynı eser, s. 157-159.
132) H.J. de Vleeschauwer, **Jules César et l'Origine de la Bibliothéque publique dans la Rome antique**, s. 63.
133) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 120.
134) B. Götze, aynı eser, s. 244.
135) Suetonius, **Augustus**, 29.
136) Suetonius, **Julius Caesar**, 56.
137) Suetonius, **De illustr. gramm.** C. XV veya XXI
138) H.J. de Vleeschauwer, **History of Western Library**, 2, s. 114.
139) «Bibliothéques» CIL, VI, 2, No. 5188, 5189.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zıtı idi. Diğeri de Latin bölümünün Tiberius zamanındaki kütüphanecisi Antiokhos'un mezar anıtıdır.(140) Başka bir yazıt da Latin bölümünün kütüphanecisi ve imparatorun Latince mektuplarına bakan yardımcısı olan Alkibiades adlı bir Yunanlı'dan söz eder.(141)

Palatin Apollon Tapınağı Kütüphanesi imparatorun sarayına yakındı. Bu da bize imparatorun kütüphaneyi kullanmış olabileceğini ve onunla ilgilendiğini göstermektedir. Burası kütüphane olarak kullanıldıktan başka, Augustus'un imparatorluğunun sonuna doğru Senato komitesinin toplantı yeri olarak da kullanılıyordu.(142) Juvenalis'in verdiği bilgiye göre burada Roma hukuku ve anayasası ile ilgili eserler titizlikle toplanmış ve bu eserler Senatonun çalışmaları için kullanılmıştır.(143) H.J. de Vleeschauwer'e göre bu durumda kütüphane onun kültür politikasına hizmet etmesi dışında, yönetimle ilgili eserlerin her an el altında bulundurulması amacı ile kurulmuştu. Özellikle hukuk kitaplarının varlığı, Roma'nın ünlü hukuk okulunun burada olabileceğini akla getirmektedir.(144) Bu kütüphanenin bugünkü anlamda bir meclis kütüphanesine benzetilebileceğini söyliyebiliriz.

a3 — Octavia Portiği Kütüphanesi

Augustus Mars alanında yani Campus Martius'da Capitol ile Tiber nehri arasında, kızkardeşi Octavia için Octaviana adını taşıyan bir portik inşa etti.(145) (Lev. VI, Res. 3) Bu portik içersine bir de kütüphane yapıldığını biliyoruz. Plutarkhos, imparator Octavius zamanında, onun kız kardeşi Octavia'nın oğlu Marcellus'un anısını yaşatmak amacıyla kendi adını taşıyan portiğin içersinde bir kütüphane yaptırdığını söylemektedir.(146) Bu konuda diğer kaynaklarda da bazı bilgilere rastlıyoruz. Cassius Dio, Octavianus'un Dalmatlar'ı yendikten sonra kazandığı ganimet ile portiği ve daha sonra da kütüphaneyi kız kardeşi

140) H. Leclerq, aynı eser, II, 1925, süt. 849.
141) Orielli, Inscript. Select. Taurici 1827, No. 41.
142) Suetonius, Augustus, 29.
143) Juvenalis, Satirae I, 128.
144) H.J. de Vleeschauwer, aynı eser, 2, s. 114.
145) Suetonius, Augustus 29
146) Plutarkhos, Marcellus XXX, 6

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Octavia adına yaptırdığını söylemektedir.(147) Ovidius da Marcellus tiyatrosu yakınında Augustus'un kurduğu Porticus Octavia ve kütüphanesinden söz etmektedir.(148) Böylece eskiçağ yazarlarından öğrendiğimize göre Augustus, Dalmatlar'ı itaat altına aldıktan sonra (M.Ö. 9) kazandığı ganimetler ile kız kardeşi Octavia için bir portik ve daha sonra burada bir kütüphane yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bu yapı ile Augustus yeğeni Marcellus'un anısını yaşatmak istediğine göre, yapının inşası ancak Marcellus'un ölümünden (M.Ö. 23) sonra tamamlanmış olabilir. Bu nedenle ganimetler alındıktan yani M.Ö. 9'dan kısa süre sonra portik ve kütüphanenin inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Modern araştırıcılar yapının bu tarihlerde inşa edilmiş olabileceği konusunda birleşmektediler.(149) Kütüphanenin daha sonraki kaderine ilişkin bazı bilgiler edinmekteyiz. Cassius Dio, imparator Titus'un Campania'da bulunmadığı sırada, Roma'da büyük bir yangın çıktığını ve bu yangında pekçok önemli yapı ile birlikte, kitaplarla beraber Octavia yapılarının da yandığını anlatmaktadır.(150) Bu bilgiden çıkarttığımız sonuca göre imparator Titus zamanında (M.S. 79-81) hem Octavia Portiği Kütüphanesinin yapısı ve hem de içindeki kitaplar yanmış olmalıdır. Sözü edilen bu yangın, Titus zamanında çıkan ve M.S. 80 yılında Roma'da üç gün süren büyük yangın olmalıdır.(151) Ancak daha sonra bu kütüphane imparator Domitianus (M.S. 81-96) zamanında onarılmış olabilir. Suetonius, imparator Domitianus'un Roma'nın yanmış kütüphanelerini onarttığını, eksik kitapları İskenderiye'ye görevliler göndererek tamamlattığını, bu iş için çok para harcadığını söylemektedir.(152) Ancak verilen bu bilgide Octavia Portiği Kütüphanesi açıkça belirtilmemiştir. Bu arada onun da onarılıp, kitaplarının tamamlandığı varsayılabilir. Daha sonra ikinci bir yangın geçirmiş olan kütüphanenin, ithaf yazıtlarından öğrendiğimize göre M.S. 203 yılında imparator L. Septimius Severus

147) Cassius Dio, **Hist. Rom.** XLIX, 43, 8
148) Ovidius, **Tristia** III, 1, 69-70
149) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 121, ve C. Callmer, aynı eser s. 159
150) Cassius Dio, **Hist. Rom.** LXVI, 24, 2.
151) Crevier, **Histoire des Empereues romains depuis Auguste jusqu'à Constantin**, 6, Paris 1775, s. 411.
152) Suetonius, **Domitianus** XX.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Caracalla zamanında restore edilmiş olduğunu öğreniyoruz.(153)

Bugün Roma'daki San Angelo Kilisesinin yakınında bulunan Porticus Octavia'da 1860 yılında arkeolog Pellegrini'nin yaptığı kazılarda kütüphaneye ait olduğu sanılan bir salonun izlerine rastlanmıştır.(154) Metellus'un portiği üzerine inşa edilen Porticus Octavia kare şeklinde ve çift sütunlu idi, yakınında Jupiter ve Juno tapınakları vardı.(155) Kütüphanenin, bu salonların arkasında yer aldığı sanılmaktadır. Conze kütüphanelerin portiklerle birleştirilme adetine örnekler verirken, Octavia Portiğindeki kütüphaneyi de belirtmektedir.(156) Ancak bu kütüphane ile ilgili izler kayıp olduğundan(157) kütüphanenin tapınağa bağlantısını kesin olarak söyliyemiyoruz. Apollon Tapınağı Kütüphanesine bazı yönleri ile benzediği göz önüne alınarak, onunla aynı plâna sahip olabileceği üzerinde durulmaktadır.(158) Atina'daki Musaion'da, Lykaion'da ve İskenderiye Sarayına bağlı Musaion'daki kütüphaneler de sütun dizileri ile bağlantılıdırlar.(159)

Yazıtlardan öğrendiğimize göre kütüphane Yunan ve Latin kısımlarından oluşuyordu.(160) Birbirinden ayrı olan bu kısımların içinde, alışılageldiği gibi, Hellenistik örneklerde görüldüğü şekilde, içinde kitapların saklandığı salon veya odalar ile bir okuma salonunun bulunduğu sanılmaktadır.(161)

Bu kütüphanede çalışmış olan kütüphaneciler konusunda da bazı bilgilere sahibiz. Augustus, Octavia kütüphanesinin yönetimini azatlı köle olan şair, gramerci ve bilim meraklısı C. Melissus'a vermiştir.(162) Böylece Augustus da Caesar'ın güttüğü politikayı izleyerek, Roma kültürünü Latin temele dayandırmak

---

153) C. Callmer, aynı eser, s. 160 (CIL, V, 1034).
154) H. Leclerq, aynı eser, süt. 848.
155) C. Callmer, aynı eser, s. 159.
156) A. Conze, aynı yer.
157) R. Cagnat-V. Chapot, Manuel d'Archéologie romaine, I, Paris, 1916 s. 246.
158) C. Callmer, aynı eser, s. 160.
159) B. Götze, aynı eser, 243.
160) CIL, VI, o. 2347, 2349. Karş. C. Callmer, aynı eser, s. 160.
161) B. Götze, aynı yer.
162) Suetonius, De Gram. c. 21; H. Leclerq, aynı eser, II, süt. 848.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

istemiştir. H.J. de Vleeschauwer'e göre Augustus Hellenistik kültürün yayılmasına karşılık Romalılığı geliştirme fikrini benimsemiştir.(163)

Octavius Portiğindeki kütüphanenin Augustus'un politikasına uygun olarak halka hizmet amacıyla kurulduğu söylenebilir. Bu portikte ayrıca resimlerle süslenmiş bir okuldan da söz edilmektedir.(164) Bu resimler daha çok mitolojik konuludurlar. Fakat bu okul kütüphane ile bağlantılı mıydı ya da kütüphane okulun hizmetinde miydi bilmiyoruz.

a4 — Augustus Tapınağı Kütüphanesi
(Bibliotheca Templum Divi Augusti)

Roma'daki Palatin tepesinde Tiberius'un Sarayı (Domus Tiberiana) için yapılmış olduğunu sandığımız bu kütüphane konusunda kaynaklarda bazı bilgiler bulunmaktadır. İmparator Tiberius (M.S. 14-37), annesi Livia'nın yardımı ile onun inşasına başlamıştır,(165) fakat yapı bitmemiştir. Suetonius'un verdiği bilgiye göre hükümdarlığı hiçbir büyük anıtla belirlenmemiş, tamamlanmadan bırakılmıştır. Ancak Augustus Tapınağı ve Pompeius Tiyatrosunun yapımı için girişimde bulunmuştur.(166) Templum Novum Arval dosyalarında görüldüğü gibi imparator Caligula (M.S. 37-41) başa geçer geçmez, 38 yılında burayı tamamlatmıştır. Suetonius, Caligula'dan söz ederken «**Tiberius'un tamamlanmamış olarak bıraktığı eserleri, Augustus Tapınağı ve Pompeius Tiyatrosunu tamamladı**» demektedir.(167) Sözü edilen Augustus Tapınağının bitişiğinde Tiberius tarafından bir çift kütüphane yapıldığını da kaynaklar söylemektedir. Tapınak M.S. 69 yılında ayaktadır.(168) Plinius'un söylediği gibi(169) Palatin'de çıkan yangın sonucunda, M.S. 79 yılından önce bu tapınak yanmış olabilir. İmparator Domitianus tarafından bazı yapıların restore edildiğini biliyoruz. 88 yılından önce Augustus Tapınağı da bu yapılar ile birlikte restore edil-

163) H.J. de Vleeschauwer, **Jules César et l'Origine de la Bibliathéque publique dans la Rome antique**, s. 66.
164) Plinius, **NH**, XXXV, 114.
165) Tacitus, **Annales** VI, XLV.
166) Suetonius, **Tiberius** XLVII.
167) Seutonius, **Gaius Caligula** XXI.
168) Suetonius, **Galba** 1.
169) Plinius, **NH**, XX, XII, 94.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miştir.(170) 158-160 yılları arasında basılan sikkelere bakarak bazı yapıların onarıldığı anlaşılıyor ise de Antoninus Pius'un onarttığı yapılar arasında bu tapınağın bulunup bulunmadığını bilmiyoruz.(171) Onun son kez 298 yılında askeri bir diplomada adı geçmektedir. Tapınağın 298 yılına kadar ayakta olduğu belirlendiğine göre, ona bağlı olan kütüphanenin de varlığını sürdürdüğünü düşünebiliriz. M.S. II. yüzyılda M. Cornelius Fronto(172) ve onun öğrencisi olan, gene aynı yüzyılda yaşamış Aulus Gellius, kütüphanenin varlığından sözederler. Aulus Gellius «**Sulpicius Apollinaris ve ben, ortak dostlarımızdan bazıları ile birlikte Tiberius Sarayı Kütüphanesinde otururken Marcus Cato Nepos'un adını taşıyan bir kitap bize getirildi**» demektedir.(173) Daha sonra ise F. Vopiscus gene «**Bibliotheca Domus Tiberianae**» adlı bir kütüphaneden söz etmektedir. Kendisi «**Tiberius'un Sarayında bana gerekli olan kitapları kullandım**» demektedir.(174) Böylece M.S. II. ve III. yüzyıllarda Tiberius'un Kütüphanesi veya sadece onun kurduğu bir kütüphaneden, Tiberius Sarayı Kütüphanesi olarak söz edilmektedir. Anladığımıza göre, IV. yüzyılda Tiberius'un Sarayındaki kütüphane veya hiç olmazsa onun kitapları durmaktadır. Flavius Vopiscus onları kullanmıştır. Augustus Tapınağının arkasında bir arşiv binası ile birlikte yer alan kütüphanenin ve bu arşiv binasının V. yüzyılda Santa Maria Antiqua Kilisesine dönüştüğünü öğreniyoruz.(175) Bu durumda V. yüzyılda artık kütüphanenin varlığı söz konusu olamaz.

C. Huelsen'in Augustus Tapınağı ve kütüphanesinde yaptığı arkeolojik araştırmalar sonucunda çıkan kalıntılar bize bazı bilgiler vermektedir.(176) Kütüphane Palatin'in kuzey-batı köşesinde kilisenin yıkıntıları altından çıkartılmıştır. (Lev. VI, Res. 4). C. Huelsen Palatin'in kuzey batısında ortaya çıkartılan ve V. yüzyılda Santa Maria Antiqua kilisesine çevrilen kütüphanenin, Tiberius'un kurduğu kütüphane olduğunu iddia et-

170) Martialis, Epigram. IV, LIII.
171) Scriptores Historiae Augustae, Antonius Pius X, 4.
172) M. Cornelius Fronto, Epistulae ad Caes. IV, 5.
173) Aulus Gellius, Noct. Attic. XIII, XX, 1.
174) F. Vopiscus, Scriptores Historiae Augustae, Probus 2, 1.
175) A. Bartoli, Le Forum romain, le Palatin, s. 29, lev. 18; H. Leclerq, aynı eser, II, süt. 852.
176) C. Huelsen, The Roman Forum, s. 176-177, ek. 101-102.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mektedir. C. Wendel ise, Plinius'un bu kütüphaneyi Palatin'de göstermesine dayanarak, kütüphanenin Tiberius'un Sarayındakinden ayrı bir kütüphane olduğunu kabul etmektedir.(177) Buna karşılık H.J. de Vleeschauwer'e göre söz konusu iki kütüphane aynı kütüphanedir.(178) Tiberius'un Sarayı Kütüphanesinin (Bibliotheca Domus Tiberianae) Augustus Tapınağı Kütüphanesi ile çok yakın olmaları, ikisinin aynı kütüphane olduğunu bize düşündürmektedir. Bazı araştırıcılar ise kütüphanenin kitaplarının bir yapıdan diğerine taşınmış olabileceği üzerinde dururlar.(179) Tiberius Sarayından çok kalıntı bulunmayışı(180) bunu kanıtlamamızı önlemektedir. Bundan başka, Tiberius Sarayı Kütüphanesinin Palatin üzerinde bulunmuş olması, bazı araştırıcıları bu kütüphanenin arşiv binası (Scrinia Praefecturae urbanae) ile aynı yapı olduğu şeklinde düşündürmektedir.(181) Bu kütüphane ile arşiv binası, içindeki kitapların farklı oluşları ile de aynı olamazlar. İki kütüphanenin aynı olduğunu kabul etmesek bile, yakınlıkları nedeniyle, hiç değilse içeriği açısından aynı olmalıdırlar. Kitapların birinden diğerine taşınmış olabileceği de düşünülebilir.

Kütüphane için yer olarak Foruma ve imparatorluk sarayına yakın bir yer seçilmesi kütüphanenin durumu için elverişlidir. Yapının yönü ise Bergama, Ephesos ve Timgad kütüphanesi örneklerinde olduğu gibidir. Sabah ışığına açık olan kütüphanenin cephesi kuzey doğuya bakacak şekilde yapılmıştır. Dikdörtgen plânlı bir salondan oluşan kütüphaneyi granit sütunlar ile desteklenen bir portik çevirir. Conze, Roma'daki kütüphanelerin portiklerle birleştirilmiş olması kuralına, Roma Forumundaki Augustus Tapınağında rastlandığını berlitmektedir.(182) Yapının sağındaki iki oda tapınağın uzunluğu boyunca devam eder. Merkezi salon okuma odası olarak kullanılıyordu. Yanlardaki kısımlar ve odalar ise kitap depoları olarak işe yarıyordu.(183) C. Callmer ise bugün burada Domitianus tarafından yaptırılan bir yapı kompleksi bulunduğunu belirtir

177) C. Callmer, aynı eser, s. 121-122.
178) H. J. de Vleeschauwer, History of Western Library I/3, s. 114.
179) Ihm, Die Bibliotheken im alten Rom», ZfB, 10, 1893, s. 520
180) C. Callmer, aynı eser, s. 160.
181) H. Leclerq, aynı eser, II, süt. 850.
182) A. Conze, aynı eser, s. 1259, 1270.
183) R. Cagnat - V. Chapot, aynı eser 1, s. 247.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Augustus Tapınağı olarak gösterilen dört köşe odanın tapınak olmadığını, arkasındaki odaların ise kütüphane ile ilgisi bulunmadığını söyler. Divi Augusti Tapınağının ve onun kütüphanesinin henüz belirlenemediğini ileriye sürer.(184)

Bu kütüphanenin iç dekorasyonu hakkında az da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. Burada bronzdan Apollon heykelinin bulunduğunu biliyoruz. Plinius bize bu konuda bilgi verirken, **«Augustus Tapınağı Kütüphanesinde ayak parmağından itibaren elli adım yüksekliğindeki Tuscan Apollosu'nu görüyoruz. Bronzun kalitesinin mi yoksa eserin güzelliğinin mi daha ilgi çekici olduğu bir sorundur»** demektedir.(185) Kütüphanenin içinde bulunan diğer bir Apollon heykelinden ise Suetonius söz etmektedir. Suetonius da **«Doğum gününün kutlandığı sonuncu kez yeni tapınağın kütüphanesine konmak üzere Syrakuzai'dan iyi bir işçiliğe sahip büyük bir Apollon Temenos heykeli getirilmişti. Bu heykeli oraya armağan etmesi rüyasında kendisine bildirilmişti»** demektedir.(186) Bu bilgiler kütüphanenin içine eski geleneklere uyarak heykeller konulduğu ve kütüphanenin bunlarla süslendiğini göstermektedir.

a5 — Barış Tapınağı Kütüphanesi
(Bibliotheca in Templum Pacis)

İmparatorluk çağında Roma'da kurulan önemli kütüphanelerden biri de Barış Tapınağı Kütüphanesidir. İmparator Vespasianus (M.S. 69-79) Judea seferinden (M.S. 71) zengin ganimetle dönmüş ve elde ettiği paralar ile pekçok kamusal yapıyı inşa ettirmiş ya da onarttırmıştır. Bu arada çok değer verdiği Barış (Pax) tanrıçası için Forum Pacis'de bir tapınak yaptırmıştır (M.S. 75) (187). İşte bu tapınağa yakın bir yerde ve Via Sacra üzerinde M.S. 71-75 yılları arasında kurulduğunu sandığımız kütüphane, bugünkü Saints Come ve Damien kiliselerine yakın bir yerde bulunuyordu.

Barış Tapınağı ve kütüphanesi konusunda kaynaklarda bazı bilgilere rastlıyoruz. Plinius Roma'nın diğer belli başlı yapı-

184) C. Callmer, aynı eser, s. 160.
185) Plinius, NH. XXXIV, XVIII, 43.
186) Suetonius, Tiberius LXXIV.
187) R. L. James, «Vespasian», Oxf. Class. Dict., s. 943.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larını sayarken Augustus'un anısına yapılan Barış Tapınağından söz etmekte ve bu yapının imparator Vespasianus (M.S. 69-79) zamanında yapıldığını söylemekte(188) fakat kütüphaneden söz etmemektedir. II. yüzyılda Aulus Gellius doğrudan doğruya kütüphaneden söz etmekte ve mantık konusundaki bilgisini arttırmak istediğini belirtirken «**bilgili bir insan olan Varro'nun öğretmeni Lucius Aelius'un Proloquia konusundaki açıklamalarını içine alan eserini büyük bir çaba göstererek aradım ve onu Barış Kütüphanesinde buldum**» demektedir.(189) Aulus Gellius bir başka yerde de «**Benim bu dostum, kendine güvenen bilgin bir kişinin bazı sözlere lâyık olduğunu düşünerek şöyle dedi: çok bilgili bir adam olan Sinnius Capito'nun tek ciltte toplanmış ve Barış Tapınağına konmuş olduğunu sandığım pekçok mektubu vardır**» şeklinde bilgi vermektedir.(190) Aulus Gellius'un bu sözleri Barış Tapınağı Kütüphanesinde yer alan Lucius Aelius'un mantık ve gramer konusundaki eserlerine ve Sinnius Capito'nun mektuplarına işaret ederek, kütüphanenin varlığını ortaya koymuş olmaktadır. III. yüzyıl sonunda bu kütüphanede edebiyat eleştirilerinin yapıldığı, dolayısıyla kütüphanede bu çeşit eserlerin bulunmuş olduğunu öğreniyoruz.(191) Kuruluşu ve içersindeki bazı kitaplar hakkında bu şekilde bilgi aldığımız kütüphanede daha sonra ne oldu? Bu konuda da kaynaklarda bilgiler vardır. Kütüphanede koleksiyonların Commodus zamanında Forum Pacis'de başlayan yangın sonucunda (M.S. 192) yok olduğunu öğreniyoruz. Aynı yangında tıp bilgini Galenos'un bazı eserlerinin yok olduklarını biliyoruz. Bu eserlerin kopyeleri de yoktu.(192) Daha sonra L. Septimius Severus (M.S. 208-211) ve Caracalla (M.S. 212-217) zamanında kütüphanenin onarıldığını öğreniyoruz. M.S. IV. yüzyıl sonlarında yaşayan Ammianus Marcellinus, Roma'nın gösterişli yapılarından söz ederken Barış Tapınağını da saymaktadır.(193) Bu durumda Barış Tapınağı henüz ayaktadır. Bu sırada kütüphane de kullanılıyor muydu bilmiyoruz.

---

188) Plinius, NH. XXXVI, XXIV, 102.
189) Aulus Gellius, Noct. Attic. XVI, VIII, 1-3.
190) Aulus Gellius, Noct. Attic, V, XXI, 9.
191) Scriptores Historiae Augustae, Tyranni Triginta XXXI, 10-11.
192) Galenos, De antidotis, I, 13, Karş. H. J de Vlleeschauwer, aynı eser, II, s. 115; C.Wendel, Handbuch, III, s. 122.
193) Ammianus Marcellinus, Rer. Gest. XVI/10-14.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak L. Septimius Severus'un zamanındaki onarımdan sonra Tapınak ile birlikte Kütüphanenin de kullanılır halde olduğu düşünülebilir.

Tapınak ve Kütüphanenin Roma'daki Forum Pacis'de yer aldığını söylemiştik. Bu forum üç kenarı sütunlarla çevrilmiş bir meydan durumundadır. Doğudaki kısım beş büyük odanın yer aldığı bir geçitten oluşmaktadır. Bunun ortasında yer alan üç oda sütunlu bir bağlantı ile stoaya açılıyordu. Bu odaların merkezde olanı ve en büyüğünün içersinde heykel koymak için bir apsis bulunuyordu. Buranın Templum Pacis olduğu belirtilmiştir. Dıştaki odalar kütüphane olarak kullanılmamıştır. Kütüphane için tapınağın (Templum Pacis) iki tarafındaki iki salonun uygun olduğu düşünülebilir. Bunun nedeni adet olduğu gibi kütüphanenin Yunan ve Latin bölümlerine ayrılmış olmasıdır. Apollon Tapınağında olduğu gibi burada da bu iki bölüm yanyana değildir. Böylece Forum Romanum'un kuzey doğusundaki Barış Tapınağı iki kitap salonunun ortasında ve onları birbirinden ayıracak şekilde idi. Adet olduğu gibi portik ile arkasındaki depo odaları burada da görülmektedir. Edinilen bu bilgilere karşılık gene de kütüphane odasının inşa şekli ve koleksiyonları ve diğer çalışmalar konusunda kesin bilgimiz yoktur.(194)

a6 — Ulpia Kütüphanesi
(Bibliotheca Templi Traiani)

1812 yılında Fransızlar'ın yaptıkları arkeolojik kazılar sonucunda gün ışığına çıkartılan(195) Ulpia Kütüphanesi, imparator Traianus'un (M.S. 98-117) Roma'da 113 yılında Traianus Forumunda (Forum Traiani) kurdurduğu çift kütüphanedir. Bu iki kütüphanenin ortasına yaptığı eserlerin anısına kendi adını taşıyan Traianus sütununu diktirmiş, Traianus ve Plotina tapınaklarını yaptırmıştır.(196) Bu konuda kaynaklarda bilgilere rastlıyoruz. M.S. II. yüzyılda Aulus Gellius Traianus Tapınağındaki kütüphanede çalışırken, praetorluk emirlerinin eline geçtiğini söylemekle bu kütüphanenin varlığını da haber vermek-

194) C. Callmer, aynı eser, s. 161-162.
195) B. Götze, aynı eser, s. 225-247 ve 238-240.
196) Cassius Dio, Hist. Rom. LXVIII, 16, 3. Ayrıca, bkz. G. Lugli, aynı eser, I, s. 64, Supp. s. 50-52; C. Wendel, aynı eser, s. 123.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tedir.(197) A. Gellius Traianus Forumundaki tapınakta bulunan kütüphane için (Bibliotheca Templi Traiani) Traianus Tapınağı Kütüphanesi demekte ve II. yüzyılda henüz Ulpia Kütüphanesi adı geçmemektedir. Ancak M.S. IV. yüzyılda Flavius Vopiscus bu kütüphane için Ulpia Kütüphanesi adını kullanmaktadır. Bu yazar imparator Aurelianus hakkında Ulpia Kütüphanesinde yer alan libri linteilerde bilgi bulunabileceğini söylemektedir.(198) Gene aynı kaynakta bu kütüphaneden sık sık söz edilmekte ve kendi zamanında bu kütüphanenin Diokletianus Hamamlarında bulunduğu ve kendisinin oradan yararlandığı belirtilmektedir.(199) Böylece bir zamanlar Ulpia Kütüphanesinin Diokletianus Hamamlarında bulunduğunu anlamış oluyoruz.(200) M.S. II. yüzyılda Aulus Gellius'un söylediği gibi Traianus Tapınağında yer alan kütüphanenin, M.S. IV. yüzyılda F. Vopiscus'un da söylediği gibi, Diokletianus Hamamlarında yer aldığı belirlenmiştir. Fakat V. yüzyılda tekrar eski yerine taşınmıştır. Şair piskopos Sidonius Apollinaris (M.S. 430-479) zamanında kütüphane koruyucusunun himayesine girmiş ve onun heykeli Traianus Forumuna konmuştur.(201) Böylece M.S. IV. yüzyılda kütüphanenin geçici olarak Diokletianus Hamamlarına taşınmış olabileceğini düşünebiliriz. Ancak bu taşınmanın nedenini bilemiyoruz. Daha sonra VI. yüzyılda kütüphanenin varlığından emin olamıyoruz. Çünkü Cassiodorus, Traianus Forumundaki yapılardan söz ederken, bunların hepsinin ayakta olduğunu söyler. Fakat bu arada kütüphanenin hiç adı geçmez.(202) Kütüphanenin tahrip olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat Roma'nın Vandallar tarafından istilâ edilmesine kadar ayakta kalmış olabilir.

Traianus Forumundaki Ulpia Kütüphanesi aynı Forumda yer alan Ulpia Bazilikası ile Traianus Tapınağı arasında yer almaktadır. Damascus'lu mimar Apollodoros tarafından inşa edi-

---

197) Aulus Gellius, Noct. Attic. XI, 17, 1.

198) Flavius Vopiscus, Scriptores Historiae Augustae, Aurelianus I, 7.

199) Flavius Vopiscus, Scriptores Historiae Augustae, Probus, II, 1

200) H. Thédenat, Le Forum romain et les Forums impériax, 4. éd, Paris, 1908, s. 202.

201) Sidonis Apollinaris, Epistulae XI, 16, 3, V, 25-28; Carmina VIII, 7-8, Ayrıca bkz. C. Wendel, Handbuch, III, s. 123.

202) J. W. Thompson, aynı eser, s. 39; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, II, s. 129.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

len ve sonradan adı geçen Bazilika ile birleşen bu kompleks dikdörtgen bir avlunun içersinde bulunur. (Lev. VII, Res. 1) Ortada Traianus sütunu ve bunun iki tarafında karşılıklı iki dikdörtgen planlı kütüphane salonu vardır. Roma devrinde imparatorların öldükten sonra tanrılaştırılmaları gelenek halindeydi. Bu nedenle mezarları da kutsal sayılıyordu. Tanrılaşmış Traianus'un mezarı kütüphanelerin ortasındaki 30 m. yükseklikteki paros mermerinden yapılmış bu sütunun altında bulunmaktadır. Bu sütunun üzerindeki büyük kabartma grupları Bazilikanın portiğinden ve her iki kütüphaneden görülüyordu. Sütunun şekli bir papirus rulosuna benziyordu. Onun bu iki kütüphane arasında yer alması, Traianus'un yaptığı Dak savaşlarını gösteren anıtsal bir yapı meydana getirmek istemesindendir. Spiral şeklinde frizler ile süslenmiş olan bu sütun renklidir ve çeşitli yerlerinde metal parçaları vardır.(203) Kütüphane salonları, Venedik Meydanında yer alan yapılar ve Via del Impero nedeniyle ortaya çıkarılamamış ise de meydanın altındaki tavan betonla desteklendikten sonra yol açılarak inceleme yapılabilmiştir.(204)

Kütüphane salonları 27x17 m. boyutlarındadır ve duvarlarında dikdörtgen şeklinde ve öne doğru çıkıntılı duvarlar ile sınırlandırılan 16 niş vardır. Burası sütunlu bir geçit ile meydana açılmaktadır. Duvar nişleri dolap yerleştirilecek şekilde olduğundan yapının kütüphane olduğu düşünülebilir.(205) Buna karşılık kütüphanedeki büyük salonun toplantı ve konuşmalar için kullanıldığı da ileriye sürülmektedir.(206) Dolapların (armaria) tahtadan olduğu ve kapılarının bulunduğu sanılmaktadır.(207) Flavius Vopiscus bizzat Tacitus'un imzaladığı bir kitabı Ulpia Kütüphanesinde altıncı kasaya koyduğunu anlatır.(208) Bu bilgi, kütüphanede kitap kasalarının bulunduğunu ve bunların numaralanmış olduğunu göstermektedir. Traianus sütununun bulunduğu avluya bakan giriş kısmında duvar yoktur ve dört sütun bulunmaktadır. Salonların doğu ve batı

203) Cassius Dio, Hist. Rom. LXVIII, 16, 3., Ayrıca bak. J. W. Thompson, aynı eser, s. 32, C. Wendel, Handbuch, III, s. 123'deki 7. dipnot.
204) B. Götze, aynı eser, s. 238-241.
205) B. Götze, aynı eser, s. 238-240; C Wendel, aynı eser, s. 123.
206) J. W. Thompson, aynı eser,. s. 86
207) C. Callmer, aynı eser, s. 164.
208) Flavius Vopiscus, Scriptores Historiae Augustae Tacitus, VIII, 1.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarafı boyunca nişlerin her iki yanında alçak bir podium yer almaktadır. Dikdörtgen şeklindeki nişlerin içlerinde mermer kalıntıları bulunmuştur. Bu nişlerde de kitap ruloları saklanıyor olmalıydı. Her nişin önünden podyuma üç basamaklı bir merdivenle çıkılıyordu. Oda ile merdivenin arasında bulunan sütun parçaları muhtemelen üst kısımdaki balkonu taşıyan sütunların parçaları olabilir. Kütüphane salonlarının arkasında üst kata çıkan iki merdiven vardı. Merdivenlerden biri üstte yer aldığı düşünülen kat veya galeriye, diğeri de kütüphanenin çatı kısmına çıkıyordu. Salonun merkez eksenindeki küçük niste bir heykel bulunuyordu.(209) Zaten kütüphane salonlarının heykeller ile süslendiğini biliyoruz. Ünlü hatip ve imparator Numerianus'un Ulpia Kütüphanesinde heykelinin dikildiğini ve heykelin yanında «**Zamanın en güçlü hatibi Numerianus Caesar'a**» sözleri yazılı bulunduğunu F. Vopiscus'dan öğreniyoruz.(210)

Ayrıca kütüphanenin tarihçesini anlatırken burada şair Sidonius Apollinarius'un heykelinin de bulunduğunu belirtmiştik.(211)

Bu kütüphanenin gene Roma'da adet olduğu gibi Yunan ve Roma bölümlerinden oluştuğu ve bunların Traianus Sütunu ile bölünmüş olduğunu biliyoruz.(212) Bu nedenle kütüphanede Yunan ve Romalılara ait kitapların bulunmuş olması gerekmektedir. Aulus Gellius, Traianus Tapınağı Kütüphanesinde değerli preatorluk emirlerinin eline geçtiğini söylemektedir.(213) Ayrıca bu kütüphanede Tacitus'un eliyle imzalanmış olan Senato kararlarının bulunduğunu da belirtir.(214) Aynı kaynakta Ulpia Kütüphanesinde **libri linteiler** bulunduğu anlatılmaktadır.(215) Böylece kütüphanenin kitapları daha çok Aulus Gellius'un söylediği şekilde praetorluk emirleri, F. Vopiscus'un be-

---

209) C. Callmer, aynı eser, s. 162-165; K. Dziatzko, «Bibliotheken» RE, III süt. 419; H. Kahler, «Biblioteca», E.A.A.C.O. II, s. 96-97; O. Brendel «Basilica Ulpia und Bibliotheken», Jahr. d. Deutsc. Archaeol. Inst. 48, 1933, s. 614-615.

210) F. Vopiscus, **Scriptores Historiae Augustae, Carus, Carinus, Numerianus XI, 3.**

211) Sidonis Apollinarius, **Epistulae IX, 17 ve Carmina VIII, 7-8.**

212) F. Vopiscus, **Scriptores Historiae Augustae, Tacitus VIII, 1.**

213) Aulus Gellius, **Noct. Attic. XI, XVII, 1.**

214) F. Vopiscus, **Scriptores Historiae Augustae, Tacitus VIII, 1.**

215) F. Vopiscus, **Scriptores Historiae Augustae, Aurelianus I, 7.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lirttiği gibi libri linteiler(216), senato kararları (Senatus consulta) ve imparatorun anıları gibi resmi nitelikte eserlerdi. Ulpia Kütüphanesi bu niteliği ile halka açık bir kütüphane olmaktan çok bir arşiv olarak düşünülmüştür.(217) Geç antik devre kadar önemini yitirmediğini düşündüğümüz bu kütüphane, Roma kütüphanelerinin gelişmesinde önemli rol oynamış olmalıdır.

a7 — Tibur'daki Hercules Tapınağı Kütüphanesi

Roma yakınlarındaki Tibur'da Hercules Tapınağında bir kütüphanenin bulunmuş olduğu konusunda kaynaklarda bazı bilgiler vardır. Aulus Gellius'un bu kütüphane ile ilgili olarak verdiği bilgilere göre, kar suyunun içilip içilmemesi konusunda tartışma çıkmıştır. Bu sırada Hercules Tapınağında yer alan kütüphaneye başvurularak, buradan Aristoteles'e ait bir eserin, bu konuyu incelemek için alındığı anlatılmaktadır.(218) Gene Aulus Gellius aynı eserin bir başka yerinde, Tibur Kütüphanesinde Claudius'un Quadrigarius adlı gramer ile ilgili bir eserinin bulunduğundan söz etmektedir.(219) Böylece Tibur Kütüphanesinin hiç değilse Aulus Gellius'un yaşadığı sırada, M.S. II. yüzyılda varlığını öğrenebiliyoruz. Modern araştırıcılar bu kütüphaneden az da olsa söz etmektedirler. C. Wendel kaynaklara dayanarak tarihlendirme yapmakta ve İtalya'nın bu küçük şehrindeki kütüphanenin kuruluşunun M.S. I. yüzyıla kadar çıkabildiği üzerinde durmaktadır. Kütüphanenin içinde bulunduğu tapınağın Hercules kültü ile Divus Augustus kültü için ortak olarak yapılmış olduğunu ileriye sürer. Ayrıca ona göre bu kütüphane Roma kamu kütüphanelerinin etkisinde kalmış bir kütüphanedir. Bu şehir Yunan örneklerini tanımadığı için daha saf olarak Roma'lı kalabilmiştir.(220) R. Cagnat'ya göre bu kütüphane tapınağa bağlı değildir.(221) Ancak M.S. II. yüzyıldaki varlığından emin olunabilen kütüphanenin daha sonraki kaderine ilişkin bilgimiz bulunmamaktadır.

---

216) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/3, s. 115.
217) B. Götze, aynı eser, s. 238.
218) Aulus Gellius, Noct. Attic XIX, V, 4.
219) Aulus Gellius, Noct. Attic IX, XIV, 3.
220) C. Wendel, Handbuch, III, s. 126.
221) R. Cagnat,Les Bibliothéques municipaux dans l'Empire romain, s. 6

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu kütüphanenin içinde gene Yunanca ve Latince bölümlerinden oluşan iki bölümün bulunduğu sanılmaktadır.(222) Bu durumda kütüphane Roma'da adet olduğu gibi gene Yunan ve Roma bölümlerinden oluşan bir kütüphane olmalıdır. Ancak bu konuda kesin sonuca varacak kadar bilgimiz yoktur. Ayrıca kütüphaneden dışarıya kitapların ödünç verilebildiğini de Aulus Gellius'un yukarda belirttiğimiz metninden öğreniyoruz. Kar suyu için tartışanlardan birinin bu kütüphaneye giderek Aristoteles'in bu konu hakkında bilgi veren «**Problemata Physica**» adlı eserini alıp getirdiğini biliyoruz.(223) Fakat kütüphane herkese mi yoksa belirli kimselere mi kitap veriyordu bilemiyoruz.

2 — Roma'da hamam yakınında kurulan kütüphane

a — Caracalla Hamamı Kütüphanesi

Caracalla adı ile tanınan imparator M. Aurelius Antoninus'un (M.S. 212-217) zamanında Roma'da kendi adı ile anılan bir hamam yaptırdığını biliyoruz. Bu yapı hakkında geniş bilgi verilmektedir. Ancak buraya sonradan bir de portiğin yapılmış olduğunu öğreniyoruz.(224) Sözü geçen hamam, ünlü Thermae Antoninianae ya da Caracalla hamamlarıdır. Bu hamamın yıkıntıları Via Appia üzerinde, bugünkü modern Porta San Sabastiano'da bulunmaktadır.(225) Caracalla'nın başlattığı ya da tamamlatmış olduğu bu hamamı M. Aurelius Antoninus (M.S. 218-222) onartmıştır.(226) Fakat sonra hamam tekrar zarar görmüş olmalıdır. Çünkü hamamın M. Aurelius Severus Aleksander'in (M.S. 225-235) zamanında tekrar onarıldığı ya da eksik olan bazı kısımlarının tamamlatıldığı ve buraya bir portik eklendiği bilinmektedir.(227) Caracalla'nın zamanında, M.S. 216 yılında açılan bu hamamların çevresindeki yapılar arasında iki de kütüphane bulunuyordu. Caracalla hamamı yakınında olması nedeniyle Caracalla Hamamı Kütüphanesi adını almış olan

---

222) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, III, s. 128; C. Wendel, «Bibliotheken», **Reall, f. Antike u. Christ.**, II, süt. 245.

223) **Aulus Gellius, Noct. Attic. XIX, V, 4**

224) **Scriptores Historiae Augustae, Antonius Caracalla IX, 4-10.**

225) **Scriptores Historiae Augustae, Antonius Caracalla IX, 4-10'un Loeb yayınlarındaki alt not açıklaması.**

226) **Scriptores Historiae Augustae, Antonius Elagabalus XVII, 8-9.**

227) **Scriptores Historiae Augustae, Severus Alexander XXV, 6.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu kütüphanelerin ne zaman yapıldığı ve daha sonraki kaderi hakkında bilgimiz yoktur. Yunan ve Roma kütüphanelerinden oluşan bu çift kütüphane, aslında Caracalla Hamamı Kütüphanesi adıyla tek kütüphane olarak düşünülebilir. (Lev. VII, Res. 2)

Yapılan araştırmalar sonucunda kütüphanelerden birinin, çevre yapılarının batısında ve büyük sarnıcın kuzeyinde yer aldığı ve sarnıçtan bir oda ile ayrıldığı belirlenmiştir. Kütüphane 20x40 m. boyutlarında, dikdörtgen bir salon durumunda idi. Bu salon, kendinden bir yüzyıl önce yapılan Ephesos'daki Celsus Kütüphanesi gibi enlilemesine yerleştirilmiştir. Salon sütunlu bir kısım ile avluya açılıyordu. Uzun duvarın orta ekseninde, önünde bir heykel kaidesi bulunan apsis şeklinde bir niş vardı. Bu nişten başka iki sıra halinde dikdörtgen şeklinde niş de duvara yerleştirilmiştir. İçine kitapların konulduğu dolaplar bu nişe oturtulmuştu. Bu nişlerin önünde, Ulpia Kütüphanesindeki (Bibliotheca Ulpia) gibi üç basamaklı alçak podyuma benzeyen bir podyum bulunuyordu. İkinci katta, girişte, sütunların taşıdığı bir balkon ile buradan girilen bir geçit yer alıyordu. Ortadaki büyük nişin arkasındaki merdivenli kısım ise üst kattaki galeriye çıkışı sağlamaktadır.(228) Ayrıca bir de kuzey köşede buna benzer bir salonun bulunduğu kabul edilmektedir.

Bulunan bir yazıta göre, imparatorun kölesi olan Onesimus adlı birisi «**Vilicus Thermarum Bibliotheca Gracea**» ünvanı ile kütüphanede görev almış olmalıdır. Ancak onun Yunan kütüphanesinde çalışmış olduğunu sanıyor isek de hangi kütüphanede çalıştığı kesin değildir.(229) Burada iki kütüphane bulunduğu ve adet olduğu şekilde bunların Yunanca ve Latince olmak üzere iki ayrı dilde yazılmış kitapları içine alan iki ayrı bölümü olduğu anlaşılmaktadır.

3 — Eyaletlerde kurulan kamuya açık kütüphaneler

a — Yunanistan'da kurulan kütüphaneler

a1 — Philippi Kütüphanesi

Bir Roma kolonisi olan Philippi şehrinin bir kütüphanesinin bulunmuş olduğu bilinmektedir. Yunanistan'da bugünkü Kava-

228) Gregori, Accedemie e Bibliotheche d'Italie II, 1937, s. 18.
229) CIL, VI, 8, 679. Karş.: C. Wendel, Handbuch, III s. 124.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

la şehrinin bulunduğu yerde eski Philippi şehri yer alıyordu. Bu eski şehrin Forumunun güney doğusunda sütun, gövde ve başlık kalıntıları ile üzerinde boncuk dizisi ve palmetlerin yer aldığı bir saçaklığa ait dokuz parça bulunmuştur. Bu parçaların üzerinde iki sıra halinde Latince bir ithaf yazıtı bulunmaktadır.(230) Yapının tüm uzunluğunca devam eden yazıt iki satır halindedir. Bu yazıt, yapının tarihlendirilmesinde ve yapının ne iş için yapıldığının belirlenmesinde az da olsa bizi aydınlatmaktadır. Yazıtta görülen «**domus divina**» şekli, II. yüzyıl sonuna doğru yazıtlarda rastlanan şekillere uygunluğu dolayısıyla yapının tarihlendirilmesinde bize yol göstermektedir.(231) İkinci satırdaki eksik olan yazıt ise yapının inşaatı ve fonksiyonu ile ilgili olmalıdır. Burada «**a solo**» şeklindeki ve «**Iunior... optatus**» şeklinde kütüphane ile ilgili kişilerden ve «**opus bybliothecae**» şeklinde de yapının hangi amaçla yapıldığından söz edilmek istenmiştir. Buradaki bybliotheca kelimesi yani y ile yazılan şekli erken devre ait yazıtlarda, bibliotheca yani i ile yazılan şeklinden daha çok görülmektedir. Böylece yazıt kütüphanenin imparator sülâlesine ve Colonia Iulia Augusta Philippensium'a ithaf edildiğini ortaya koymaktadır. Buna rağmen kütüphanenin kurucusunun tam adı bilinmemektedir. Iunior ve Optatus kelimelerinden kesin sonuç çıkartamıyoruz. Fakat yukarda söylediğimiz gibi, harf şekilleri ve yapının süslü mimarisi, onun II. yüzyıla tarihlenebileceğini düşündürmektedir.

Yapının araştırılması sonucunda bazı mimari özellikler ile planı hakkında bazı bilgiler edinilmiştir. Kütüphane, Fransızlar'ın 1930'da Philippi'de yaptıkları kazılarda çıkartılmıştır.(232) (Lev. VIII, Res. 1) Üç kenarı sütunla çevrili olan Forumun doğu tarafında yer alan kütüphane, bu sütun dizilerinin (portiğin) gerisinde yan yana dört büyük odadan oluşmaktadır. Odaların arka duvarları tapınak ile sınır durumundadırlar. Güneyde, diğerlerinden çift duvar ile ayrılan beşinci bir oda daha bulunmaktadır. Bağlantısız olan bu yapı diğerlerinden farklıdır. Bu odanın ne işe yaradığını bilmiyoruz. Kuzey yönündeki ikinci

---

230) P. Collart «Incriptions de Philippes», BCH, 57, II, 1933, s. 316-320, Ayrıca bkz. J. Platthy, Sources, s. 141, No. 100.

231) R. Cagnat, Cours d'Epigraphie latine, s. 168.

232) P. Collart, Phillipes, Ville de Macédoine depuis ses Origines jusqu'à la Fin de l'Epoque romain, Paris, 1937, s. 338-339.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oda ise dikdörtgen şeklinde bir podyum ile donatılmıştır. Bu podyum duvarlara bitişmemektedir. Kazı planında pekçok duvar kalıntısı görülüyor ise de bunlar kesin olarak tarihlendirilmemiş yani ne zaman yapıldıkları belirlenememiştir. Bu dört odanın orta hol üzerindeki ortak cephelerinden çok sayıda mimari parça kalmıştır. Kapıların mermer eşikleri, lentolar ve silmeli bloklar bunlar arasında sayılabilir. Bu blokların bazılarında kapıları çevreleyen çift volütlü konsolları taşımak amacıyla zıvana delikleri açılmıştır. Podyumlu odanın okuma salonu olduğu sanılmaktadır. Ephesos, Timgad ve Roma'daki Traianus Forumunda yer alan kütüphanede olduğu gibi, duvarların yararlanılan yüzeyini arttırmak için, buraya galerilerin konmuş olduğu ve kitapların ise adet olduğu şekilde dolap veya nişlerin içersine yerleştirilmiş oldukları akla gelmektedir. Diğer odaların kitap depoları olarak kullanılmış olmaları normaldir. C. Callmer, bu kütüphaneyi plan yönünden Bergama Kütüphanesine benzetmektedir. Özellikle bu konuda orta holün bitişiğindeki dört oda ve ikinci kattaki podyumu örnek göstermektedir. Fakat imparatorluk kütüphanelerindeki nişlerin burada bulunmadığı söylenmektedir.(233)

Philippi'deki bu kütüphanenin de Roma'da uygulandığı gibi, tapınağa ve portiğe bağlanmış olduğu, bu yapının yanında bir tapınağın ve portiğin bulunması nedeniyle söylenebilir. Yazıtta da belirtildiği gibi, kütüphane bu koloni şehri için yapılmıştır. Bu nedenle koloni halkının yararlandığı, kamuya açık bir kütüphane olduğuna kuşku yoktur.

Philippi'de daha sonraki bir yapıda kullanılan ve bir stel olduğu sanılan taş parçası üzerinde yer alan yazıt da ilgi çekicidir. Bu Yunanca yazıtın tria nomina taşıyan bir kişinin onuruna, Philippililer'in masrafları ile yapıldığı anlaşılmıştır. M.S. III. yüzyıla tarihlenen yapının yazıtında söz konusu olan Musaion, İskenderiye'deki Musaiondan mı yoksa Philippi şehrindeki bir diğer Musaiondan mı söz etmektedir, bilemiyoruz.(234)

---

233) C. Callmer, aynı eser, s. 178-181, Res. 21

234) Mousaion kelimesi, ilk anlamı ile Musa'lara ayrılmış kutsal bir yer ve bazen de **paideuterion** ya da **didaskaleion** ile özdeş olarak kullanılmıştır. Bazen bir okul söz konusudur. Eski kaynaklardan, çeşitli şehirlerde musaionların bulunduğunu öğreniyoruz. Bkz. W. H. Gross, «Museion», **Kleine Pauly**, cilt 3, süt. 1482-1485.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilindiği gibi Ephesos ve Atina gibi şehirlerde bu çeşit kurumlar bulunmaktadır. Burada imparatorluk procuratorundan da söz edilmektedir. Bu ünvanların sayesinde, Roma imparatorlarının Musaion ile ilgilenip, buraya yüksek görevliler atadığı sanılmaktadır. Bu görevlilerin kurumun mali yönü ile ilgilendikleri belirtilmektedir.(235) Philippi Kütüphanesinin, burada bulunduğu varsayılan Musaion ile ilgili olabileceği ve yazıtta adı ve ünvanları geçen, onurlandırılan kişi olabileceğini düşünebiliriz. İskenderiye'de olduğu gibi Musaion ile ilgili fakat daha küçük çapta bir kütüphane ile karşılaşmış olabiliriz.

a2 — Patras'daki kütüphane

Korint körfezi yakınında bir Akhaia şehri olan ve günümüzde de aynı adı taşıyan Patras'da bir kütüphane yer alıyordu. Aulus Gellius, Patras kütüphanesinde Livius Andronicus'un Odisseia adlı bir elyazmasına rastladığını söylemektedir.(236) R. Cagnat yazmış olduğu makalesinde bu kütüphaneye Roma kütüphaneleri arasında yer vermektedir.(237) Patras kütüphanesi konusunda daha fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak onun kamuya açık bir Roma eyalet kütüphanesi olduğunu düşünebiliriz. C. Wendel'e göre Roma'nın eyalet kütüphanelerinde Roma'daki gibi Yunan ve Latin bölümlerine ayırma adeti yoktu.(238) Bunun doğruluğunu kabul edecek olursak, Patras'da da sadece Roma kültürü ile ilgili kitapların bulunduğunu kabul edebiliriz. H.J. de Vleeschauwer ise bu konuda aksi fikirdedir.(239) Ancak ne yazık ki Patras kütüphanesine ilişkin ayrıntılı bilgimiz olmadığı için bu görüşlerden hiçbirini tartışacak durumda değiliz.

b — Italya'da kurulan kütüphaneler

b1 — Pompeii'deki kütüphane olduğu sanılan yapı

Roma imparatorluğu devrinde Roma dışında Pompeii'de bir kütüphanenin bulunmuş olduğu ileri sürülmektedir. Buraya Sa-

235) P. Lemerle «Inscriptions latines et grecques de Philippes» BCH, 59, 1935 s. 126-164, Şek. 2
236) Aulus Gellius, Noct. Attic. XVIII, 9, 5
237) R. Cagnat, Les Bibliothéques municipaux dans l'Empire romain, s. 3.
238) C. Wendel, Handbuch, III, s. 127.
239) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, III, s. 122.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cellum Larum Publicarum da deniliyordu. Pompeii Forumunda Pazar yeri ile Vespasianus Tapınağı arasında yer alan bu yapının kamusal bir yapı olduğu anlaşılmakta ise de yapının ne iş için yapılıp kullanıldığı kesin olarak belirlenememiştir.

Forumun portiğine açılan 20 m. uzunluğunda ve 18 m. genişliğindeki dikdörtgen şekilli salon 18,45 m. yüksekliğine sahiptir. Salonun arka duvarında dip kısımda yarım daire şeklinde ve 11 m. genişlikte bir apsis bulunmaktadır. Yapının iç kısmına girilince yan taraflarda, önlerinde ikişer sütunun yer aldığı iki büyük girinti oluşturan ve toplantılarda törenleri kutlamak için kullanıldığı sanılan şapeller görülür. Bunların içersinde, apsisin içinde bulunduğu şekilde heykeller bulunuyor olmalıydı. Bunları bir aediculanın merkezinde yer alan sütunlar destekliyordu. İki uzun taraftaki niş sayısı dörder tanedir. Bu nişlerin alt kısımları apsis podyumunun üst kısmı ile eşit yüksekliktedir. Apsisin çevresini taştan oturma yerleri çevirir. Bu kısmın paye ve sütunlar ile süslenmiş olduğu düşünülmektedir. Yapının zemini mermerle döşenmişti. Tuğla duvarlar mermerle kaplıdır. Araştırmacıların bazıları, apsisin köşesindeki döşeme ayağına ait mermer parçaları bulmuşlar ve geniş salonun tüm uzunluğu boyunca kenarlarının sütun dizisi ile çevrilmiş olduğunu düşünmüşlerdir. M. Gau döşeme kalıntılarının bulunmamasını göz önüne alarak burada sütun dizilerinin bulunamıyacağını kabul eder. Ona göre eğer sütun dizileri bulunmuş olsaydı salon bir kemer ile örtülmüş olacaktı.(240) F. Mazois'ya göre yapı, portiğin bağlantısını kesmemek amacıyla, Forum portiğine kadar uzanıyordu. Bu uzantı üzerinde iki de kemer yer alıyordu. Ona göre, köşelerde altı sütun ile ayrılmış ve saçaklığın çizgisi ile kesintiye uğramış, üst kat ile bağlantılı ve iki yarım ayaktan oluşan bir cephe olmalıydı.(241) Salonun ortasında bir sunağa ait olduğu sanılan taştan temel kalıntıları vardır. Bu temel 1,90 m. yüksekliğinde olan bir podyum şeklindedir. İki uzun yan duvarda dikdörtgen şeklinde eksedraların bulunduğu söylenebilir. Yapıdaki çeşitli kalıntılar araştırıcılar tarafından farklı şekilde yorumlanmışlardır. C. Callmer apsisin bulunduğu duvar boyunca ve podyum yüksekliğinde olan bu kısmın bir heykel kaidesi olduğunu ileri sürmekte-

240) F. Mazois-M. Gau, Les Ruines de Pompéi, 3, Paris, 1829, s. 51.
241) F. Mazois-M. Gau, aynı yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dir.(242) R. Cagnat ise yapıyı zaten kütüphane olarak kabul ettiği için, böyle bir yapıya uygun olarak bu kısım bir heykel kaidesi olmalıdır. R. Cagnat, yapının sağ tarafında yer alan girintili kısmın, Ephesos Kütüphanesinde dış koridorlardan kütüphane salonuna girilen açıklık kısma benzetilebileceğini ve buradan bir kapı ile apsisin arkasında yer alan, esas yapıdan ayrı ve belki de bir zamanlar özel evler olarak kullanılan odalara geçişi sağladığını söylemektedir. Ona göre, çevre odalarının üzerinde gerektiği kadar durulmamıştır. Yapının kütüphane olarak kullanılmış olması halinde bunların depo olarak kullanılan odalar (magazinler) olması gerekmektedir.(243) Ama gene de bu odaların ne iş için kullanılmış oldukları kesin olarak ortaya konmuş değildir. Bundan başka R. Cagnat, esas salonda çok sayıda çekmece bulunduğu için burasının bir kütüphane salonu olabileceği üzerinde durmaktadır. A. Mau'ya göre, salon ile Forum portiğinin yan girintilerinin ortaya koyduğu zorluk ve aynı zamanda geniş bir alanın ortaya çıkması nedeniyle çatının örtülmesi zor olmaktadır.

Bu yapı için bazı analojiler verebiliriz. Yapı, heykellerin yer aldığı merkezi niş (apsis) ve giriş kapısının her iki tarafındaki girinti ile Timgad ve Ephesos kütüphanelerine benzetilmektedir. Timgad'da görülen bu kısımların Pompeii'de geliştirilmiş olduğu düşünülmüştür.(244) Ayrıca içinde heykel bulunan apsis ile depo kısmına geçişi sağlayan yan girintiler Palatin Apollon Tapınağı Kütüphanesini hatırlatmaktadır.(245)

Kütüphane olduğunu kesinlikle söyliyemediğimiz bu yapının, genellikle Senatonun toplantı yeri (Decurio), Senaculus (Senatonun konferans salonu) (246) ya da Atrium olarak imparator kültüne ayrılmış bir yer(247) olduğu şeklinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Söylediğimiz gibi, R. Cagnat'nın yapıyı kütüphane olarak göstermesine karşılık A. Mau, buranın kütüphane olamıyacağını belirtmektedir. Şehrin Lares'inin (ev

242) C. Callmer, aynı eser, s. 167.
243) R. Cagnat, aynı yer.
244) E. Boeswillwald-R. Cagnat-A. Ballu, Timgad, Paris, 1905, s. 303.
245) R. Cagnat, aynı eser, s. 19
246) Pompei in Seinem Gebauden, Alterthümern und Kunstwerken, Leipzig 1884s. 128-131; F. Mazois-M. Gau, aynı eser, s. 51.
247) G. Fiorelli, Guide de Pompei, Napoli, 1897, s. 13..

tanrısı olduğuna inanılan tanrılar) Lararium publicum (ev tanrılarının şapeli) şeklindeki kutsal mahalli ya da sunak diyebileceğimiz gene kutsal bir alandır. A. Mau'ya göre, yapının kutsal niteliği bulunmaktadır ve bu çeşit yapılarda ortasında bir heykel bulunamaz. Ayrıca bu taş duvarın kalıntısı, yapının üst kısmına çıkmayı sağlayan bir platform olabilir. Bütün bunlara dayanarak yapı bir sunak olabilir. Apsis de kütüphane için gerektiği kadar büyük değildir ve nişler de çok küçüktür. Kütüphane yapıları dışındaki yapıların da ortasında niş bulunabilir. Okuyucuların kitap raflarına erişmesi için podyum gerektiği kadar elverişli olmayıp yüksek ve dardır. Bu durumda ortasındaki heykel kaidesi ile burası ancak bir sunak olabilir. Bir kütüphane yapısının ortasında heykel kaidesi bulunmaz. (248) Eğer yapı şehrin Lares'inin kutsal alanı ise, apsisde libasyon yapar durumda imparator heykelinin ve iki yanında da Lares'in tasvir edilişi anlamlıdır. İki yan şapelde Ceres ve Venüs Pompeiana'nın imajları ile yan nişlerde tanrılaşmış imparator heykelleri bulunuyor olmalıydı.(249) Yapının kütüphane olma ihtimali nedeniyle burada sözedilmiştir.

c — Afrika'da kurulan kütüphaneler

c1 — Timgad Kütüphanesi

İmparator Traianus (M.S. 98-117) tarafından bir Roma kolonisi olarak kurulan ve lejyonların konak yeri olan, Numidia'daki Thamugadi ya da Timgad, Roma kültürünün gelişmesinde önemli bir yer tutmuştur. Timgad'da 1901 yılında Fransızlar'ın yaptığı kazılarda, Ephesos gibi, bir diğer Roma eyalet kütüphanesi olan ve diğer Roma kütüphanelerine oranla oldukça iyi durumda kalan Timgad Kütüphanesi ortaya çıkartılmıştır. Buradaki kütüphane şehirde oturan ve özellikle Roma'lı asker ve ailelerinden oluşan halka kitap sağlamak amacıyla kurulmuş olmalıdır. Bu nedenle bu kütüphanede, tıpkı Roma'nın Afrika'daki askeri kolonilerinde ve batı eyaletlerindeki diğer şehir kütüphanelerinde olduğu gibi, sadece Latince ve Roma kültürü ile ilgili kitapların bulunmuş olduğu düşünülmektedir.(250) Fakat gene de ne gibi konuları içine alan kitapların bulunduğunu bilemiyoruz.

---

248) A. Mau, Pompeji in Leben und Kunst, Leipzig, 1908, s. 98-101.
249) E. Boesvillward-R. Cagat-A. Ballu, aynı eser, s. 304.
250) C. Wendel, Handbuch, III, s. 127.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Timgad kütüphanesi, yapının bir kütüphane olduğunu ortaya çıkartan yazıtların eksik olması nedeniyle önceleri Schola veya toplantı salonu olarak nitelendirilmiş ise de(251) yazıtın tamamlanması ile, buranın bir kütüphane olduğu ortaya çıkmıştır. Bir zamanlar yapının girişinde bulunduğu sanılan bu yazıt, yapının bir kütüphane olduğunu kanıtlar niteliktedir.(252) H. Dessau bu yazıtı yayınlamıştır.(253)

Bu yazıtın bulunması sonucunda, yapının kurucusunun III. yüzyılda yaşamış olan, Senato üyesi Marcus Julius Quintianus Flavius Rogatianus olduğu anlaşılmıştır. Rogatianus, doğduğu şehir olan Timgat'a, yapı için 400.000 sestertiusu vakıf olarak bağışlamış ve bunun sonucunda yapı tamamlanmıştır.(254) Bu yazıtta sözü edilen kişinin kim olduğu bilinmemektedir. Ancak Timgad'da ömür boyu din görevlisi olan Quintianus adlı bir Roma şövalyesi bilinmekte ise de yaşadığı devir kesin olarak bilinmemektedir. R. Cagnat'ya göre bu kişi imparator L. Septimus Severius (M.S. 208-211) ile çağdaştır.(255) Fakat yazıtın harflerinin kısa ve yuvarlak olması nedeniyle M.S. III. yüzyılın sonuna tarihlendiği için, bu kişi, Septimus Severius ile çağdaş olamaz veya aynı isimde bir başka kişi söz konusudur. Daha sonra yazıtın harf karakterine bakarak kütüphanenin yapılışı M.S. III. yüzyıl sonuna, imparator C. Aurelius Valerius Diocletianus (M.S. 284-305) zamanına tarihlendirilmiştir.(256) Yukarda belirtilen yazıttan başka, nereye ait olduğu bilinmeyen bir saçaklığın fragmanında yer alan ve kütüphanenin inşası ile ilgili olduğu sanılan bir yazıt daha bulunmuştur. Burada «**Feliciter**» kelimesi yer almaktadır. Bunun aslında «**Thamugadensibus feliciter**» şeklinde olduğu sanılmaktadır. Ancak R. Cagnat'ya göre bu feliciter kelimesi Afrika'da bulunan yazıtlarda III. yüzyıl başından itibaren uzun süre kullanılmaktadır. An-

---

251) A. Ballu, **Ruine de Timgad**, s. 22; R. Cagnat-A. Ballu, **Timgat, Une Cité africaine sous l'Empire romain**, Paris, 1891-1895, s. 297.

252) A. Ballu, «Descouverte de la Bibliothèque de Thamugadi», **Bull. Arch. du Com. des Trav. Hist. et Scient.** VII, 1905, s. 98.

253) H. Dessau, **Inscriptiones Latinae Selectae**, Berolini 1916, s. CXXIV. No. 9362.

254) R. Cagnat, **Carthage, Timgad, Tébessa et les Villes antiques de l'Afrique du Nord**,-3. éd., Paris, 1927, s. 103-105.

255) R. Cagnat, **Les Bibliothéques municipaux dans l'Empire romain**, s. 11.

256) E. Boeswillwalld-R. Cagnat-A. Ballu, aynı eser, s. 301.

cak bu yazıttaki kelimenin harf karakteri III. yüzyılın sonundaki yani imparator C. Aurelius Valerius Diocletianus devri yazıtlarına uymaktadır.(257) Kuzey-doğu odasında bulunan ve bu yapıya ait olduğu düşünülen bir başka yazıt da aynı devrenin harf karakterini göstermektedir.(258) Bu üç yazıttan başka avluyu çeviren portiğin sütunları üzerine kursif yazı ile yazılmış harfler bulunmuştur.(259) Bu sonuncular kütüphanenin tarihlendirilmesinde rol oynamışlardır.

Böylece yazıtlar sayesinde, onların harf ve karakterleri ile bu kütüphanenin M.S. III. yüzyıl sonlarında, imparator Diocletianus zamanında yapılmış olabileceğini düşünebiliriz. Ayrıca arkeolojik yoldan da kütüphanenin tarihlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Yapının ön kısmındaki yolun (Cardo'nun) kaldırım düzeyini geçmesi nedeniyle, bunun, şehrin ilk devresinde yapılmadığı ve daha sonraki bir tarihte yapılmış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu yapının sonradan yapıldığının diğer bir kanıtı da merkezi salonun önündeki portiğin ve avlunun döşemesinin 50 cm. kadar derininde bir süs mozayığının bulunmuş olmasıdır. Karelerden oluşan bu geometrik mozayık siyah, beyaz, sarı ve yeşil renklidir. Çift çevre suyunda ise çeşitli renkte band ve burma saçaklara yer verilmiştir. Sade motifli ve özenli bir işçilik gösteren bu mozayık daha önceden kütüphanenin yerinde başka bir yapının bulunduğunu ortaya koyar niteliktedir ve II. yüzyıla tarihlenmektedir. Kütüphane yapılırken ilk arazi yükseltilmiştir.(260) Bu daha eski yapı kalıntısı M.S. II. yüzyıla tarihlendiğine göre, kütüphane de M.S. III. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

Timgad Kütüphanesi şehrin büyük yollarından biri olan Cardo Maximus'un doğu kenarında yer alır. Kenarı 24 m. olan dörde bölünmüş bir adacık üzerindedir ve batıya yönelmiş durumda kare bir alanı kaplar. (Lev. VIII, Res. 2). Derince bir eksedra şeklinde olan merkezi salonun önünde, caddeye açılan bir avlu ve bunun çevresinde ise bir portik bulunmaktadır. Bu

257) R. Cagnat, aynı eser, s. 13-14.
258) E. Boeswillwalld-R. Cagnat-A. Ballu, aynı yer.
259) E. Boeswillwalld-R. Cagnat-A. Ballu, aynı eser, s. 302.
260) R. Cagnat, aynı eser, s. 11; E. Boeswillwalld-R. Cagat-A. Ballu, aynı eser, s. 300. Ayrıca bkz. S. Germain, Les Mosaiques de Timgad, Paris 1969.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

portik, avlunun iki kısa ve bir uzun tarafı olmak üzere üç tarafını çevirir ve kısa taraflarda üç, uzun taraflarda altışar sütun vardır. Portiğe yan taraftan basamaklı girişler ile geçilir. Sokağın eğimli olması nedeniyle güneyde iki, kuzeyde ise daha çok sayıda olan bu basamaklar bugün kaybolmuş durumdadır. Böylece avlunun holünden bütün odalara geçilebilmektedir. Caddeye parmaklık ve kapılar ile giriliyordu. Bu kısım, Cardo tarafında, her iki yanda yarım ayaklara bağlanan ve ayrı duran iki sütunun yer aldığı bir duvar ile sona ermektedir. Bu sütun ve duvarlar günümüzde yok olmuş durumdadır. Portikten yanlarda bulunan iki odaya geçilebiliyordu. C. Callmer'e göre(261) bu iki odada okuyucuların istekleri karşılanıyordu. Bu yan odalardan biri, doğrudan doğruya yandaki caddeye açılmaktadır. Portiğin yanında bulunan bu odalara kitapların konmuş olduğu da üzerinde durulan ihtimallerden biridir.(262)

Portiğin doğusunda yarı yuvarlak apsisi olan merkezi salon ve onun iki tarafındaki, aynı düzeyde bulunan birer dikdörtgen oda doğrudan doğruya kütüphaneye ayrılan kısımdır. Bu iki yan odanın dip kısmında 0,40 m. derin olan dikdörtgen şekilli birer niş yer alır. Bu nişlere, küçük olmaları nedeniyle, heykelden çok kitapların konulduğu sanılmaktadır. Bu odalara giriş, merkezi salonun cephe duvarı ile yan duvarının birleştiği köşelerdedir. Cephenin önüne portiğin uzun kısmı rastlamaktadır. Toprağın üzerindeki parmaklıklı korkuluklardan anlaşıldığına göre portiğin sütunlarının aralarına kemerler yapılmış ve böylece, avludan bu kısma uzun süre geçilememiştir. İki sütunun arasındaki hareketli bir ızgara ile giriş sağlanmış olmalıydı.(263) Merkezi salona, duvarın kalınlığına uyan, sütunlarla süslü, 3,80 m. geniş bir kapı açıklığı ile girilmektedir. Merkezi salonun çapı 11 ya da 13 m. kadardır. Yarım daire şeklindeki bu kısmın, üstü kubbe şeklinde idi ve ön tarafı çatı ile kaplıydı. Tuğla duvarlar beyaz ve yeşil mermer plakalar ile kaplı, zemin ise mavi kalker taşı ile döşenmiştir. Salonun içindeki orta nişin her iki tarafından başlayan basamaklı alçak bir pod-

---

261) C. Callmer, aynı eser, s. 182.

262) R. Cagnat-V. Chapot, Manuel d'Archéologie romaine, s. 240. Ayrıca bkz. R. Cagnat, Carthage, Timgad, Tébessa et les Villes antiques de l'Afrique du Nord, s. 105.

263) E. Boeswillwald-R. Cagnat-A. Ballu, aynı eser, s. 299.

yum duvarların önünde çepeçevre dolaşır. Bu podyumun bir kısmı yarım daireden köşeli bir şekilde dönerek, yapının uzun aksına paralel olarak devam eder ve salonun ön duvarı ile düz bir hat halinde birleşir. Podyumda beyaz veya kırmızı kalker döşeme üzerine konmuş ve nişlerin aralarına rastlayan yerlerde 12 sütun vardır. Döşemenin üzerinde ayrıca çepeçevre dolanan, üç basamak vardır. Buradaki sütunlar, kaide çaplarına bakarak 3,50 m. yüksekliğinde olmalı idiler ve bir zamanlar beyaz mermerle kaplanmışlardı. Sütunların arasında nişler bulunuyordu. Sütunların korkuluklu bir galeriyi destekledikleri sanılmaktadır. Bu galeride zemin kattakiler ile aynı şekilde düzenlenmiş olan fakat alt kattakilerden daha küçük olduğu düşünülen üst kat nişleri ve içlerinde çekmeceler olduğu kabul edilmektedir.(264) Nişler, yarım daire şekilli kısımlarda 6, düz yan duvarlarda ise birer tanedir. Tümü 8 niştir ve kenarlarda 4 niş bulunmuş olabilir. Katın yüksekliği göz önüne alınarak bunların da 2 m. yi geçmedikleri düşünülebilir. Bu merkezi salondaki apsisin ortasında, diğerlerinden daha derin ve geniş dikdörtgen şeklinde bir niş bulunmaktadır. Nişte ve salonun ana ekseninde iki beyaz mermer sütun bulunmaktadır. Bu nişte, diğer heykellerden daha önemli ve yüksekliği 3 m. olduğu sanılan bir heykel bulunuyordu. Cardo'nun 25 m. batısında ve kütüphanenin karşısında, kasklı bir Minerva heykeli başı bulunmuştur. R. Cagnat'ya göre bu baş kütüphanede yer alan Minerva'nın başıdır.(265) Ona karşılık C. Callmer bunu kabul etmemektedir.(266) Roma'da kütüphaneleri heykellerle süsleme adeti bulunduğu için bu nişte büyük bir Minerva heykelinin bulunmuş olması inandırıcıdır.

Kütüphanede kitapların nerede yer aldığını bilmek için nişler ayrıca önem taşır. C. Callmer'e göre, nişler dolap ve raflarla (armaria) donatılmıştı. Fakat ayrıca yan odalar da kitap deposu olarak kullanılıyordu.(267) B. Götze ise yan odaların yeterli kitap alacak kapasitede olduklarını ve bu durumda nişlerin açıklamasız kaldığını ileriye sürmektedir. Burada kitapsız

---

264) R. Cagnat, Les Bibliothèques municipaux dans l'Empire romain, s. 14; R. Cagnat,Carthage, Timgad et les Villes antiges de l'Afrique du Nord, s. 105.

265) R. Cagnat, Les Bibliothèques municipaux dans l'Empire romain, s. 15.

266) C. Callmer, aynı eser, s. 182

267) C. Callmer, aynı yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

boş raflar durmuş olamaz. Çünkü alt kısmı duvarla örüldüğü için buraya konacak olan dolap yüksek olamazdı ve bu nedenle de çok kitap alamazdı. Burada ancak 1600 rulo durabilirdi. Bunların tümünü düşünerek, esas salonun sadece kurucusunun anısına ve onu temsil etmek için yapıldığı kabul edilebilir.(268) H.J. de Vleeschauwer'e göre esas salon okuma salonu ve yan odalar da kitap depoları olmalıdır.(269) Üzerinde durduğumuz bu görüşlere bağlı olarak Timgad Kütüphanesinde yer alan kitapların sayısı için çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. R. Cagnat hem esas salonda ve hem de yandaki depo odalarında kitap bulunduğunu düşünür. Kitap sayısını esas salonda 6.800 ve diğer odalarda 16.200 olarak kabul eder. Ona göre bu kütüphanede toplam 23.000 cilt kitap bulunmuş olmalıdır.(270) Gene de bu sayılar sadece tahmin olarak kalmaktadır. Fakat eskiçağ kütüphanelerinde rastladığımız şekilde, kütüphanedeki kitapların esas salonu çepeçevre saran nişlerin içindeki çekmece ya da kasalara konmuş oldukları kabul edilebilir. Rulo halinde olan bu kitaplar çekmecelere kolayca yerleştirilmiş olmalı idiler.

İyi bir biçimde inşa edilmiş olan yapının duvarları toprak ve moloz taşla yapılmıştır. Salon duvarlarının yüksekliği sınırlı olduğundan, ancak tek katlı bir sütun dekorasyonu yapılabilmiştir. Süsleme unsurları yontulmuş taştan yapılmıştı. Kazılarda beyaz ve yeşil mermerden yapılmış kaplama örnekleri bulunmuştur. Aydınlanmanın ise çatının altındaki, doğu taraftaki pencereden sağlandığı anlaşılmıştır.(271) (Lev. VIII, Res. 3)

Kütüphane konusunda bilgi veren yazıttan öğrenildiğine göre vakıf olarak 400.000 sestertius bırakılmıştır. Bu yönteme Come, Volsinii, Ephesos gibi diğer Roma kütüphanelerinde de rastlamaktayız. Bu paranın yalnız kitap alımı ve yapının onarımı için kullanılmış olduğunu da düşünebiliriz.

c2 — Carthago (Kartaca)'daki kütüphane

Afrika kıtasındaki Carthago şehrinde bir kütüphanenin varlığını bazı yazıt ve kaynaklardan öğreniyoruz. Plinius'un be-

---

268) B. Götze, aynı eser, s. 241.

269) H. J. de Vleeschauwer, History of Western Library, 3, s. 128.

270) R. Cagnat, Carthage, Timgad, Tébessa et les Villes antiques de l'Afrique du Nord. s. 106.

271) C. Callmer, aynı eser, s. 182

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lirttiğine göre, Aemilius Paulus'un oğlu Genç Scipio Africanus, Carthago'yu aldığı sırada (M.Ö. 146) bu şehirde bulunan ve Fenike dilinde yazılmış olduğundan kendilerinin okuyamadıkları kitapları, Senato kararı ile yerli Numidia prenslerine bıraktıklarını söylemektedir. Aynı karar ile Mago'nun tarım konusunda yazmış olduğu 28 rulo Roma'ya getirilerek Latinceye çevrilmiştir. Bunlar Romalılar için tarım konusunda elkitabı olmuşlardır. Afrika'yı alan Romalılar, bu kitapların sayesinde, buranın bitki örtüsü konusunda fikir sahibi olmuşlardır.(272) Plinius'un verdiği bu bilginin ışığında Carthago'da Fenike dilinde yazılmış bazı kitaplar ile birlikte tarım konusunda kitapların bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle M.Ö. II. yüzyılda Romalılar, Afrika'yı aldıklarında, burada, içinde bu kitapların bulunduğu bir kütüphane bulunmuş olabilir. M.S. II. yüzyılda yaşamış olan tıp bilgini Galenos ise Carthago'daki tıp okulunda altı yılını harcamış ve kütüphanenin yazmalarından yararlanmıştır.(273) Bu durumda M.S. II. yüzyılda şehirde bir tıp okulu ve bunun bir de kütüphanesi bulunuyordu. Ancak bu kütüphanenin kuruluşu M.Ö. II. yüzyılda yani Scipio Africanus'un Carthago'yu aldığı zamana kadar gidiyor muydu? Aynı kütüphanenin M.S. II. yüzyıla kadar devam edip etmediğini bilmiyoruz. Apuleius da M.S. II. yüzyılda Carthago'da bir kütüphanenin varlığından söz etmektedir.(274) Bu kütüphane Galenos'un söz ettiği tıp kütüphanesi olabilir.

Modern araştırıcılar da bu kütüphane ile ilgilenmişlerdir. L.P. Delattre'a göre kütüphane Asklepeios Tapınağında bulunuyordu. Ancak kendisi, bulunan bir yazıt üzerindeki ECA harflerine dayanarak bu karara varmaktadır.(275) Sadece üç harf ile BİBLİOTHECA kelimesini tamamlamak çok zor olduğu için, onun bu düşüncesini kuşku ile karşılamak gerekmektedir.

---

272) Plinius NH. XVIII, 22.
273) CIL, VIII, 997. Krş. H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 3, s. 126.
274) R. Cagnat, Les Bibliothéques municipaux dans l'Empire romain, s. 3, Ayrıca bkz. C. Wendel, Handbuch, III, s. 127.
275) R. Cagnat, aynı eser, s. 3; C.Wendel, Handbuch, III, s. 127.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

d — Anadolu'da kurulan kütüphaneler

d1 — Ephesos Kütüphanesi

1) Kütüphanenin kuruluşu

Ülkemizin Ege bölgesinde, İzmir yakınında yer alan ünlü Ephesos (Efes) antik kenti, Roma imparatorluğu zamanında Asia eyaletinin merkezi idi. Bu süre içinde önemli bir kültür ve sanat merkezi olmuştur. Roma eyaletlerinde rastladığımız ve günümüze oldukça iyi durumda kalabilmiş olan kütüphanelerden biri de Ephesos şehrinde bulunmaktadır. Hellenistik agoranın güney kapısı yanında ve agoranın güney doğu köşesinde, Mithradates kapısı ile Auditorium arasında yer alan kütüphane 1903 ve 1905 yıllarında R. Heberdey ve Ernst Benndorf'un (276) yaptığı kazılar ile ortaya çıkartılmıştır. Kütüphanenin Niemann ve W. Wilberg (1908) gibi araştırıcılar tarafından rekonstrüksiyonu yapılmıştır. 1969 yılında V.M. Strocka burada inceleme yaptıktan sonra, çevrede zarar görmüş olan parçalar toplanmış ve yapının 2/3 nin günümüze kalmış olduğu anlaşılmıştır. Mimari açıdan şehrin en güzel yapılarından biri olan bu kütüphanenin, en son teknik yöntemler kullanılarak, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından, estetik ve sağlamlığı da göz önüne alınarak, niş arşitravı yüksekliğine kadar restorasyonu yapılmış ve 1970 yılında başlayan bu işlem 1978'de tamamlanmıştır.(277) (Lev. XI, Res. 3)

Kütüphane yapısının çeşitli kısımlarındaki yazıtlar, kütüphane ile ilgili bazı konularda bize bilgi vermektedir. Bu sayede kütüphaneyi yaptıran kişiyi, kimin için yaptırdığını ve yapım tarihini öğrenebiliyoruz. Yapının doğu cephesinde, ortadaki giriş kapısının sağ tarafında, üç kare blok üzerine yazılmış olan, bir kısmı kırık yazıtta şöyle denilmektedir: **«Asia prokonsülü Tiberius Julius Celsus Polemaenus için, oğlu konsül Tiberius Julius Celsus Polemaenus kendi serveti ile Celsus kütüphane binasını, bütün dekorasyonu, sanat eserleri ve kitapları ile birlikte kurdu. Kütüphanenin korunması ve kitap alınması için**

276) E. Berndorf, Forschungen in Ephesos, Vienne 1905.

277) J.F. Hueber, «Bericht über die Wiederaufrichtungsar beiten an der Celsus bibliothek und über die Bisherigen Ergebnisse der Untersuchung der Bausubztanz» X. Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi Tutanaklarından ayrı basım, Ankara 1978, s. 879-887, Lev. 307-308.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

25.000 denariusu onun için (yani kütüphane) bir başlangıç olmak üzere miras bıraktı. Aquila'nın mirascıları onu tamamladılar ve vasiyete uygun olarak, bu yapı üç kez Asiarh olan Tiberius Claudius Aristion tarafından adandı.» (278) Cephenin birinci katındaki arşitrav yazıtında da aynı bilgi tekrarlanmaktadır. Gene kütüphanenin konsül Tiberius Julius Celsus Polemaenus için M.S. 110 yıllarında konsül bulunan oğlu Tiberius Julius Aquila tarafından kurulduğu, Aquila'nın mirascılarının onu tamamladıkları ve Asiarh Tiberius Claudius Aristion'un açmış olduğu anlatılmaktadır.(279) Kütüphanenin güney cephesindeki bir paye üzerinde Celsus Kütüphanesinden söz ediliyor ise de ne söylenmek istendiği açık değildir.(280) Kütüphane terasının kuzeyindeki Latince ve güneyindeki Yunanca yazıtlarda konsül Tiberius Julius Celsus Polemaenus ve oğlu Tiberius Julius Aquila'nın Roma eyaletindeki görevleri, ünvanları anlatılmaktadır.(281) Böylece kütüphanenin kimin için yapıldığını ve kimin yaptırdığını yazıtlar sayesinde öğreniyoruz. Bu yapının içinde kütüphanenin adına yapıldığı Celsus'un mezarı da bulunuyordu. Yazıtlara dayanarak bazı araştırıcılar kütüphanenin tarihlendirilmesi konusunda tartışmaya girmişlerdir.

V.M. Strocka, Tiberius Julius Celsus Polemaenus'un bu kütüphanenin yapımına niyetlenmiş ya da onu başlatmış, ancak oğlu Aquila'nın buna devam etmiş olduğunu ileriye sürmektedir. Ona göre Celsus'un ölüm tarihine bağlı olarak, onun ölümünden az sonra yapı inşa edilmiş olabilir.

Sardes'li ve Ephesos'lu aileden gelen, askerlik ve hukuk eğitimi gören Celsus, imparator Domitianus zamanında M.S. 92'de konsül, daha sonra Roma'da imar işleri başkanı olmuş, M.S. 105 veya 106'da Roma'ya bağlı Asia eyaletinde proconsul olmuştur. 60 yaşından sonra politikaya dönmüş ve M.S. 114 yılından kısa süre önce ölmüştür. Çünkü içinde Celsus'dan söz edilen, C. Julius Severus ile ilgili olan Ankara yazıtı M.S. 114-117 yılları

278) R. Heberdey, «Vorlaeufiger Bericht über die Grabungen in Ephesos», Jahr., d. Östr. Arch. Inst. in Wien, 8, 1905, Beiblatt, süt. 67. Ayrıca bkz. J Platthy, Sources, s. 155, No. 128.

279) R. Heberdey, aynı eser, 8, 1905, süt 67; Ayrıca bk. J. Platthy, Sources, s. 155, No. 129.

280) R. Heberdey, aynı eser, 7, 1904, süt. 52; J. Platthy, Sources, s. 157 No. 131.

281) R. Heberdey, aynı eser, 7, 1904, süt. 56.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arasına tarihlenmektedir. Bu yazıtta adı geçen ve kütüphaneyi açtığını sandığımız Tiberius Claudius Aristion, Ambolos'un Traianus çeşmesini yaptıran kişidir. Bu da bize yapının, Celsus'un ölümünden sonra tamamlandığını göstermektedir. Bu durumda kütüphane V.M. Strocka'ya dayanarak M.S. II. yüzyılın ilk 20 yılına tarihlendirilebilir.(282)

Yazıtlardan başka mimarideki stilistik fark ile de V.M. Strocka bu görüşünü desteklemektedir. Ona göre kütüphane, Ephesos ve bütün Asia eyaletindeki Traianus yapıları ile karşılaştırıldığında bazı benzerlikler ortaya çıkmaktadır. M.S. 114-116 yıllarına tarihlenen Ephesos'daki Embolos Propilonu ile kütüphanenin alt kat arşitravı benzemektedir, fakat kütüphane plastiğinde keskin hatlar göze çarpar. Gene kütüphanenin alt kat saçaklığı, M.S. II. yüzyılın ilk yirmi yılına tarihlenen ve daha tek düze bir plastik işçilik gösteren Bergama'daki iki katlı gymnasion stoasının saçaklık bloğu ile karşılaştırılmaktadır. V.M. Strocka'ya göre Küçük Asya sanatının tipik temsilcileri arasında Miletos'daki Traianus Nimfeumu (M.S. 80), Labranda'daki Labranda salonu (M.S. 107-114) ve Ephesos'ta Traianus çeşmesi (M.S. 114) sayılabilir. Ancak bu arada Celsus Kütüphanesinde, Küçük Asya'da tanınmayan motif ve özelliklerin bulunduğu ortadadır. Örneğin üst kattaki balkonun geyson ve süslemelerindeki rozet ve akantus yaprakları, İtalya'daki Titus kemeri ile 114 yılında tamamlanan Beneventum'daki Traianus kemerine benzemektedir. Kütüphanenin alt kat saçaklığında balık pulu motifi de bu yöreye yabancıdır ve Roma'da Flavia sarayındaki örneklere benzemektedir. Bu motif Küçük Asya'da görülmediği gibi akantus gövdesi ve sarılma filizleri Küçük Asya'daki örneklerden daha hareketli ve kabartma derinliğine sahiptirler. Bu kütüphanede motifler plastik stil yönünden Roma ve Küçük Asya özellikleri taşır. Saf tuğladan yapılan duvar işçiliği Roma'ya özgü olup ilk kez Ephesos'da kullanılmış olabilir. V.M. Strocka, kütüphanenin yapımına M.S. 117 ya da 114'den önce başlandığını, Traianus yapılarına olan bu benzerlik ile de kanıtlamak istemiş ve Roma ile Ephesos yapılarındaki karşılıklı

282) V. M. Strocka, «Zur Datierung der Celsusbibliothek «Reprinted from the Proceedings of the X. th International Congress of Classical Archaeology, Ankara, 1978, s. 893-894; V. M. Strocka, «Efes'teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları», Belleten, C. XLII/172, 1979'dan ayrı basım. Ankara, 1972, s. 813.

etkilenmeleri ise yapılarda çalışan sanatçıların birinden diğerine giderek çalışmış olmaları ile açıklamıştır. Ayrıca ona göre, Celsus 92-105 yılları arasında curator orator publicorum görevinde iken Küçük Asya'daki inşaat kurulunun üyesi olarak bu yapı ile ilgilenmiş olmalıdır. M.S. 112-113 yılları arasında imparator Traianus zamanında yapıldığı üzerinde durulan bu kütüphane, aynı yıllarda yapılan daha pekçok yapıya benzetilebilir. M.S. 117/118 yıllarında tamamlanan Ephesos Embolos'daki Hadrianus Tapınağı da bunlar arasındadır. Bu tapınağın simasında, kütüphanenin saçaklığında yer alan balık pulu ve akantlaşmış palmet motifleri taklit edilmiş ve ayrıca bazı paye başlıkları da kütüphanede üst kat başlıklarına benzetilmiştir. Kütüphanenin alt katının kompozit başlıkları ise Hadrianus zamanında yapılan Bergama Asklepionu kuzey stoası başlıklarını taklit etmiştir.(283)

En eski yüksek okullardan birine sahip olan Ephesos'daki bu kütüphanenin sonraki durumu ve kaderi pek bilinmiyordu. Ancak yangın sonucu hemen hemen sadece cephesi kalabilmiştir. Bu yangının kütüphaneyi ne zaman tahrip ettiği kesin değildi.(284) 150 yıl kadar hizmet verebilmiş olan kütüphane, son araştırmalara göre M.S. 262'de Got yağmaları sırasında tahrip görmüştür. Bu sırada kitaplar yanmış, fakat cephe ayakta kalmıştır.(285) V. yüzyılda geç Roma devrinde şehirde geniş imar faaliyetine girişilmiş ve bu sırada kütüphanenin kapıları duvarla örülmüş, okuma salonu onarılmış, merdivenlerinin basamaklarının önüne bir havuz ya da çeşme yapılmıştır. Havuzun ön cephesi kolosal ve tasvirli reliefler, levhalar ile süslenmiş ve kütüphanenin cephesi arka cephe olarak kullanılmıştır. Merdivenlerden sular akıtılmakta ve cephenin güzel dekorasyonu suya aksetmekte idi. Buradaki kabartmaların Marcus Aurelius'a ait relyefler olduğu belirlenmiştir. Kabartmalarda savaş, din v.s. gibi konular işlenmiştir.(286) Ortaçağda depremden zarar görmüş ve orta ve yeniçağda taşlar Ayasuluk yapımında kullanılmıştır.

---

283) V. M. Strocka, Zur Datierung der Celsusbibliothek, s. 894-899, lev. 281-288.

284) F. Miltner, Ephesos, Wien, 1958, s. 57.

285) V. M. Strocka, Efes'deki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları, s. 814.

286) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: R. Heberdey, aynı eser, 7, s. 53-56, şek 11-12.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu kütüphanenin, bilim adamları ile şair ve hatiplerin konferans verdiği auditoriuma yakın olması, onun kütüphane olarak önemini arttırmaktadır. Ayrıca kütüphanenin pekçok analojisi bulunmaktadır. Ephesos kütüphanesine mimari yönden, niş ve kaidelerinin boyutları ile Atina'daki Hadrian Stoası Kütüphanesine benzemektedir. Bağımsız bir yapı olması ile Timgad'daki Roma kütüphanesine benzer. Buradaki nemi önlemek için kullanılan koridor, Nysa kütüphanesinde de bulunmaktadır. Kütüphanenin sütun ve aediculalar ile süslü çok katlı cephesi ise Attaloslar'ın Hadrianus kapısındaki tek katlı cephesine, Ephesos tiyatrosunun sahne binasının cephesine ve Milet Nimpheumundaki iki katlı cephe örneklerine benzetilebilir. Bunlar bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Küçük Asya'nın resmi yapılarında görülen örneklerdir.(287) Kütüphanenin kompozit başlıkları ve süslemeleri Filaviuslar sanatının etkisinde kalmıştır. Fakat diğer unsurlar ile yapısındaki ruh Yunan özelliği taşır. Bu konuda benzer bir örnek ise Milet agorasının Roma özelliği taşıyan kompozit başlıkları ve aediculalı kapısıdır.(288) Kütüphane portikli olmaması ile diğer Roma kütüphanelerinden ayrılmaktadır.(289) Kitapların konduğu nişler de bir Roma adetidir.(290) Celsus Kütüphanesinde niş boşluklarına dolapların oturtulmuş olması Atina'daki Hadrian Stoasına benzetilmiş ve hatta B. Götze, kitap dolaplarının kapasitesi konusunda tahmini sayılar bile vermiştir.(291) Ona göre alt kat dolaplarında Ephesos'da 4000 rulo, Atina'da 9000 rulo, galeri katında Ephesos'da 3000 rulo, Atina'da 7000 rulo, ilk galeri katında Ephesos'da 5500, Atina'da 13.000 rulo yer alıyordu.

2) Kütüphanenin mimarisi

Ephesos Kütüphanesinin mimarisini cephe ve iç mimari olarak inceleyebiliriz.

Cephe mimarisi: Ephesos Kütüphanesinin cephesinin doğuya bakması, Vitruvius'un da belirttiği gibi, eskiçağ kütüphanelerinde uygulanan adete uymaktadır. Bu cephe 21 m. genişlikte

287) A. Rumpf, Yunan ve Roma Sanatı, İstanbul, 1949, s. 149.
288) The Camb. Anc. Hist., XI, s. 802.
289) A. Hessel, A History of Libraries, s. 7.
290) C. Callmer, aynı eser, s. 171.
291) B. Götze, aynı eser, s. 238.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve 16 m. yüksekliktedir. (Lev. IX, Res. 1-2) Önünde, bazı kütüphanelerde rastladığımız sütunlu hol yoktur. Yapı dokuz basamaklı anıtsal bir merdiven aracılığı ile bir podyum üzerine oturtulmuştur. Merdiven sağ ve sol tarafta, Heberdey'in fikrine göre(292) kütüphanenin adına yapılmış olduğu kişilerin heykellerinin kaideleri ile sınırlandırılmıştır. Zengin bir şekilde süslenmiş olan cephede düzenlenen sütun dekorasyonunun iki katı kaplamış olduğu düşünülmüştür. Bu cephede kare şeklinde postamentler üzerindeki kaidelerde in-situ durumda bulunan sekiz sütun yer alır. Sütunların arasındaki boşluğa rastlayan yerlerde, yapının uzun kenarlarından üç kapı ile kütüphane salonuna girilir. Kapıların yan taraflarında sütunlara uyan duvar plasterleri görülür. Cephedeki bu sütunların aralıkları eşit değildir. Kapıların bulundukları sütun aralıkları daha geniş, diğerleri daha dardır. İki geniş, iki dar olmak üzere dört çift sütun bulunmaktadır. Aynı durum ikinci katta da vardır. Sütunların arkasında kalan cephe duvarını duvar payeleri süsler. Bunun sonucu olarak aedicula şeklinde çıkıntılı kısımlar oluşmuştur. Alt kattaki dört aedikulanın herbirinin arka duvarının orta kısmında bir niş bulunur. Öndeki sütunlar postamentler üzerindedir ve onların da üzerinde attik sütun kaideleri durmaktadır. Kompozit başlıklarda iki sıra halinde sekiz akantus yaprağı ve arkalarında uzun sivri yapraklar bulunur. Bunların orta kısımları oyulmuştur ve öne doğru meyillidirler. Volütlerin kıvrım yerlerinde çiçek motifi vardır. Abakusun altında yer alan volütler arasındaki kısımda ise yumurta şeridi ve boncuk dizisi görülür.

Arşitrav boncuk dizisi ile ayrılmış üç kademeden oluşur. Bunun üzerinde ise boncuk dizisi, yumurta şeridi ve palmetlerle süslü bir şerit gelmektedir. Arşitravın alt kısmında çiçek motifi ile süslü kısımlar, Lesbos kimationu ve derin bir şekilde işlenmiş yapraklar ile donatılmış diğer kısımlar vardır. Bunlar bir çerçeve içine alınmıştır. Arşitravın arkası ise iki kademelidir. Arşitravın üzerindeki geison kısmı aşağıdan yukarıya doğru yaprak, boncuk dizisi ve yumurta şeridi ile süslüdür. Geisonun alttaki yapraklı kısmında tam ortada kanatlarını açmış bir kartal, bunun her iki yanında derin bir şekilde oyulmuş ve üst üste düşmüş şekilde yapraklar vardır. Meyilli olan köşelerdeki

292) R. Heberdey, aynı eser, 8, 1905, Beibl., süt. 63.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yapraklar büyüktür. Ağırlık arşitrava değil de sütuna verildiğinden, arşitrav ve friz iç kısmın köşelerinde olduğu gibi içe meyillidir. Geisonun üzerinde sima kısmı yer alır. Simada aşağıdan yukarıya doğru dişli kısım, yumurta şeridi ve palmet yapraklarından oluşan kısımlar, bunların üzerinde de dor kimationu ve palmet yaprakları ile süslü şeritler bulunur. Bunların özellikle gölge ve ışık oyunları etkileyicidir.(293)

Arşitravın üzerinde ve ikinci sütun çiftine rastlayan yerde bir yazıt bulunmuştur. Yazılar sütun çıkıntılarının cephelerinde ve iç kısmında duvar üzerindedir. Sütun çıkıntılarının yan kısımları yazısızdır. Bu kısımda arşitrav sağ ve solda geriye giderek arkaya bağlanan arşitravlara erişir.

Cephe duvarının 2,60 m. yükseklikteki kısmı ayakta kalabilmiştir. Kapıların üzerinde ışığı sağlayan süslü pencereler bulunuyordu. Kapıların yanlarındaki, kaideleri attik düzenindeki duvar payelerinin arasına ortostatlar konmuştur. Kapıların yan taraflarında, payelerin yanlarında nişler yer almaktadır. Bunların içinde kaideler ve bunların üzerinde de elbiseli heykeller vardı. Bu heykeller Viyana Müzesinde, mülajları yerindedir. Burada yer alan bilim (Episteme), akıl (Sophia), erdem (Arete) ve kader (Eunoia) kütüphanenin adına yapılmış olduğu J. Celsus Polemaenus'un perzonifikasyonlarıdır ve onun niteliklerini simgelemektedir. Paye frizinin yukarıya kadar devam etmesine karşılık, nişi çevreleyen ince friz daha az yüksektir ve bir başlık ile sonuçlanır. Nişi çevreleyen frizde sarmaşık yaprakları görülür. Bunun üst kısmındaki frizde ise birbirini izleyen palmetler vardır. Nişin üstündeki arşitrav, bonzuk dizisi ile iki kısma ayrılmıştır. Bu küçük arşitravın üzerinde uçları üstte birleşen iki spiral yer almaktadır. Bunun benzerleri Termessos'da bir mezarda ve Miletos'da büyük Roma nimpheumunda bulunmuştur. Volütlerin ortasından yukarıya yönelmiş bir ve üst kısımlarda yarımşar palmet vardır. Volütlerin iç kısımları da yapraklarla donatılmıştır.(294) Bu niş üzerindeki kısımlar ufak ayrıntılarda farklılık gösterir. Arşitravın ve nişlerin çatı kısmındaki ara odada bulunan üç kare tabakası orta kapının sağında

293) W. Wilberg, «Die Fassade der Bibliothek in Ephesus», Jahr. d. Öster. Arch. Inst. in Wien, 11, s. 118-135, Res. 23, 26.

294) W. Wilberg, aynı eser, Res. 29.

bir yazıt ile doldurulmuştur. Duvar payelerinin yükseklikleri sütun yüksekliklerine uymaktadır.

Bu payelerin başlıklarında önde iki büyük yaprak ile bunların arasında dik ve öne kıvrık diğer yapraklar bulunur. Bunların arkasındaki ikinci sırada yaprak ve üst kısımda ise düz ve ince bir şeritten sonra yumurta şeridi yer alır. Bu kısımda palmetler ve onların üzerinde bitki motifleri, aralarında da insan ve hayvan kabartmaları görülür. Bu friz de Lesbos kimationu ile çerçevelenmiştir.

Kapıların ancak söğe kalıntıları kalmış fakat ölçüleri belirlenememiştir. Bu kapıların üst kısımlarında süslü taşlar vardır. Burada boncuk dizisi, yumurta şeridi ve akant yapraklarından oluşan zengin motifler ve üst kısmında da yumurta frizi, arasında dor kimationu ve yumurta motifi bulunur. Bu süslü taşın her iki tarafı öküz başları şeklinde konsollar ile desteklenmiştir. Orta kapı üzerindeki pencere yanlardakinden geniştir. Pencerelerin mermer kafesler ile süslü olduğu anlaşılmıştır. Pencerelerin ayrıca dış kenarları da süslenmiştir.

Bulunabilen parçalar ile üst kat rekonstrüksiyonu yapılabilmiştir. Buradaki sütunlar alt kattakiler ile aynıdır. Aradaki fark üst katta baştaki sütunların serbest kalmış olmaları ve çatıyı taşımış bulunmalarıdır. Diğer sütunlar ise alt kattaki her sütunun üzerine bir üst kat sütunu gelecek şekilde konulmuştur. Böylece üst katın sütunları alt katın cephe çıkıntılarının üzerine rast gelmektedir. Tümü 4,96 m. yüksekliğinde olan sütunların Attik düzenindeki kare plintoslu kaidesi vardır. Sütun gövdesi yekpare yivsiz, siyah damarlı mermerdendir. Korint düzenindeki başlıklar gene alt kattaki gibi iki sıra akantüs yaprağı ile süslüdür. Alt kattaki dört aediculaya karşılık üst katta, alınlıkları yanlarda kavisli ve ortada üçgen şeklinde olan üç aedicula bulunmaktadır. Yandaki yedek sütunlar dahil öndeki aediculaların arşitravlarının da üç cephesi süslenmiştir. Arşitrav boncuk dizileri ile ayrılmış üç kademeye sahiptir. Arşitravın arka kısmı ise boncuk ve kordon şeklinde bir bant ile üç kademeden oluşur. Arşitravın üzerinde yumurta şeridi ve palmet motifi yer alır. Daha üstte ise birbirini izleyen Dor kimationu, boncuk dizisi ve yumurta şeridinden oluşan kısım ile, bunun üstünde tekrar dişli, yumurta şeridi ve aralıklı duran spiral şeklindeki konsollardan oluşan geison gelmektedir. Konsol-

ların bulunduğu kısmın tavanı karelere bölünmüştür ve akantus ve gül motifleri ile bezenmiştir. Bunlar yumurta şeridi ile çerçevelenmişlerdir. En sondaki konsollar düşey durmaktadır, diğer ikisi ise çatı kısmı ile dik açı yaparlar.

Çatı kısmındaki her üç alınlığın ortasında ise birer büyük meduza başı vardır. Yanlardaki yuvarlak alınlıklarda bulunan meduza başlarının her iki yanındaki düz alanda birer tutturma filizi çıkar ve bu filizler rozet şeklinde iki çiçekle son bulur. Ortadaki üçgen alınlıkta ve köşelerde bu filizler yoktur. Boş alan üzerine, köşelere doğru küçülen rozetler yerleştirilmiştir. Alınlıkların üçünde de üzerinde heykellerin durduğu varsayılan akroter kalıntıları bulunmaktadır.(295) Kazıda bulunan cephe basamaklarındaki yazıt, kütüphanenin alınlığına ait değerli kabartmaların başka bir yapıda kullanıldığını anlatmaktadır.(296)

Üst kattaki duvar üzerinde payeler ve yarısı dışta kalan, yarısı ise duvara gömülü bir saçaklık bulunmaktadır. Aedicula oluşturan sütun çiftlerinin arasında pencereler yer almaktadır.(297) Duvar payeleri ve üzerinde kaba bir işçilik gösteren asma dalları ile aralarındaki boşluklara üzüm motifleri yerleştirilmiştir. Bu süslemeler ya haç şeklinde çaprazlar ya da birbirinden ayrılan oval kısımlar meydana getirirler. Yükseklik, işleniş ve ölçüleri açısından alt kattakiler ile aynıdır.

Üst kat pencereleri, yetersiz olan zemin katı delikleri ile yetinilmediği için ve daha çok ışık sağlamak üzere konmuş ve demir parmaklıklar ile kapatılmıştır.(298)

Cephedeki çıkıntılı kısımların tavanları ise içlerinde güllerin yer aldığı, yumurta motifi ile süslü kasetler ile süslenmişti. Üst katta da alt katta olduğu gibi heykeller bulunduğu ileri sürülüyor ise de sadece kaideleri vardır.

İç Mimari: Yapının iç mimarisinden in situ durumda duvar kaidesi, sokel ve sütun kaidesinden başka bir şey kalma-

295) W. Wilberg, aynı eser, s. 125, Res. 27, s. 132, Res. 33.
296) F. Miltner, aynı eser, s. 58.
297) D. S. Robertson, Greek and Roman Architecture. 2. ed., Cambridge, 1969 s. 290.
298) W. Wilberg, aynı eser, s. 132.

mıştır. Ancak iç düzenleme konusunda bazı sonuçlara varılabilmiştir. (Lev. X, Res. 1-2). Cepheden üç kapı ile 11 m. derinlikte ve 16,50 m. genişlikte bir salona girilmektedir. Batı duvarının karşısında 4,5 m. genişlikte ve 2.19 m. derinlikte büyük bir apsis bulunmaktadır. Bu apsiste bir zamanlar Athena'nın ve belki de yapının adına inşa edildiği J. Celsus Polemaenus'un heykelinin durduğuna inanılmaktadır. (Lev. X, Res. 3). Ancak Heberdey bu heykeli Bergama Kütüphanesindeki durum ile karşılaştırarak tanrıça Athena'nın olduğunu ve zaten alt kattaki heykellerde Celsus'un yeterince temsil edilmiş olduğunu kabul der.(299) Apsisi içeren bu batı duvarının ortasındaki son derece kalın bir bloğun dışındaki duvarlar çifttir. Cephe duvarı dışındaki üç duvar dört metre yüksekliğe kadar moloz taştan, üstü tuğladan yapılmıştır. İç duvarın üç tarafında, iç kısımlarına kitapların konulduğu, düzgün aralıklı dikdörtgen şeklinde nişler (10 tane) bulunmaktadır. (Lev. XI, Res. 1-2). Kuzey ve güney duvarında üçer, batı duvarında, apsisin her iki yanında ikişer olmak üzere dört niş vardır. Bu nişler 0,50 m. derinlikte, 2,80 m. yükseklikte ve 1 m. genişliktedir. Nişlerin iç kısmı kireçle sıvanmış ve çerçevesi mermer levhalarla kaplanmıştır. Nişlerin üzerinde tuğladan kavisli dolgu kemerler vardır. Ana salonu at nalı şeklinde çeviren nişler ile iki katlı bir galeri elde edilmiştir. Heberdey ve Niemann, yapının yüksekliğinin 16 m. olduğunu ve galeriler aracılığı ile ulaşılmış olan üstüste konmuş iki kat nişlerin varlığını kabul etmektedir. C. Callmer'e göre kitap nışleri ile dolu olan kat yetmeyince ikinci kat inşa edilmişti ve yukarı katın nişlerine erişmek için de onların önüne iki katlı bir galeri yapılmıştır. Galerinin sütunları podyum üzerine konmuş galerinin genişliğine sahiptir.(300) Böylece üç kat duvar yüksekliğinde iki galeri yer almış oluyordu.(301) Duvardaki oyuklarda üç kat kitaplık bulunduğu, duvar kasalarının üstüste üç sıra olduğu düşünülmüştür. Heberdey'e göre yapının düzenine bağlı olarak, bu dört köşeli nişlerin içine kitap rulolarının konulması için tahta raflar yerleştirilmiştir.(302) Ancak V.M. Strocka, Wilberg'in şemasındaki gibi 3 katlı değil, 2 katlı

299) R. Heberdey, aynı eser, 1904, 7, Beiblatt, s. 63
300) C. Callmer, aynı eser, s. 171.
301) F. Miltner, aynı eser, s. 55.
302) R. Heberdey, aynı eser, 7, 1901, Beiblatt, s. 62. Ayrıca bkz. R. Cagnat, Les Bibliothéques municipaux dans l'Empire romain, s. 7.

kitap rafları olduğunu kabul eder.(303) J.W. Thompson ise üstteki sütunların desteklediği galerilerin, kitap depoları olarak kullanılmış olduğunu ileriye sürmektedir.(304)

Salonun iç duvarlarının moloz taş ve tuğla ile yapıldığı ve üzerinin, tabanda olduğu gibi, değerli mermerler ile kaplanmış olduğu anlaşılmıştır. Nişlerin bulunduğu duvarların alt kısmında beyaz mermerle kaplı, bir podyum (sokel) vardır. Burası odayı çepeçevre çevirir. Bu podyum belki de okuyucu ile kitaplar arasında mesafe bırakmak için konulmuştu ve kütüphane görevlileri buraya çıkarak kitap alabiliyorlardı. C. Callmer podyumun okuyucuları raftan uzak tutmak için yapılmadığını, estetik amaçla yapıldığını söylemektedir.(305) Bu podyumdaki sütun kaidelerinden, üstteki kitap nişlerinin yer aldığı galeriyi taşıyan sütunların bu kısma oturtulduğu ve üst katı taşıdıkları anlaşılmaktadır. Ortadaki apsisi dolaşan bu podyumun üzerinde kalan bazı parçalar, dört köşeli nişlerin düz bir pervaz ile, bir çeşit kapı sövesi gibi çevrildiğini de göstermiştir.(306) Podyumun üzerindeki bir sıra halindeki sütunların, güney ve kuzey duvarlarında altışar, batıda apsisin iki yanında beşer tane olduğu anlaşılmaktadır. Köşeye gelen sütunlar her iki yönden sayıldıklarında toplam yirmi sütundur. Doğu duvarının yanlarındakiler yarım sütun şeklindedir. Sözü edilen nişler, bu sütunların ortasına rasgelmektedir. Apsisin iç kısmında ise iki sütun izine rastlanmıştır. (Lev. XI, Res. 3)

Kitap kasalarının yer aldığı nişlerin bulunduğu duvarlar yapının iç duvarlarıdır. Bu duvarlar ile yapının esas dış duvarları arasında 120 cm. genişliğinde dar bir koridor bulunmaktadır. Bu koridorun her ucu doğudaki dar bir kapı aracılığı ile giriş vermektedir. Apsisin iki yanından başlayarak kuzey ve güney duvarlarını çeviren, apsis duvarı ile kesilen koridorun apsis kısmında geçidi yoktur. İki duvar arasında bırakılan bu boşluğun muhtemel bir yangında, kitaplar ile birlikte onları içine alan çekmeceleri, parşömen ve papirusları nem ve zarardan korumak amacıyla yapıldığı öne sürülmüştür.(307) Toprağın içine doğru gömülerek inşa edilmiş olan yapıda, bu duvar-

303) W. M. Stocka, Efes'deki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları, s. 812.
304) J. W. Thompson, aynı eser, s. 84.
305) C. Callmer, aynı eser, s. 171.
306) R. Heberdey, aynı yer.
307) R. Heberdey, aynı eser, s. 63.

ların papirusları saklamak için gerekli olduğu sanılmaktadır. (308) Yapı yalnız doğuya bakmakla kalmaz, aynı zamanda çekmecelerin çevresindeki elyazmalarının korunması geçitteki hava akımı ile sağlanmış olur. (309) Nemden korumak için hem güney ve hem de kuzeyde yüksek arazi üzerine kurulmuştu. Ancak yapının tümünün araştırılması sonucunda, sanıldığı gibi, kütüphanedeki kitapların nemden korunması için çift duvar yapılmamış olduğu görüşü ortaya çıkmıştır. Açıklamalara göre, kuzey ve güney salonlarının dışında nemden koruyucu geçitler yer alıyordu. Bunların dibinde ise yağmur suları toplanıyordu. Sular kütüphanenin çatısından gelerek komşu yapılara akıyordu. Kütüphanenin altındaki tabandan akan yağmur suları, üzeri açık kanallardan yönlendirilmişti. (310) J. Keil ise salonun nemden korunması için bombeli temel üzerinde inşa edilmiş ve izole edilmiş bir çevre oluşturulmuş olduğunu belirtir. (311) Bu koridora kuzey ve güney tarafında 1.60 m. yüksekliğinde ufak kapılarla giriliyordu. Burada taş merdiven izi olmadığından ahşap merdiven kullanılmış olduğu sanılıyor. Ayrıca bir galeriden üsttekine çıkmak ya da yüksekteki kitapları almak için neyin kullanıldığını belirleyen bir belge yoktur. Fakat ilk ya da ikinci galerilere çıkmak için yandaki koridorlarda tahtadan dar merdivenlerin kullanılmış olduğu sanılmaktadır. (312) Söylendiği gibi taş merdivenler yoktur. Bu koridorlarda rulolaların konması için gerekli çekmece ve dolapların bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. R. Cagnat, koridorun çok dar olduğunu ve burada dolapların ya da benzeri eşyaların bulunamıyacağını ileri sürmektedir. (313)

Aydınlanma konusunda da çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Niemann'ın yaptığı rekonstrüksiyona göre kütüphane, çatıdaki merkezi bir açıklıktan yani yukardan aydınlanıyordu. R. Cagnat da bu görüşü savunmak ve ayrıca cephede aedicula'ların üstündeki pencerelerin bu işe yaradığını söylemektedir. (314) R. Heberdey ise, Niemann'ın rekonstrüksiyonunda he-

308) D. S. Robertson, aynı eser, s. 291.
309) R. Heberdey, aynı eser, s. 68.
310) F. J. Hueber, aynı eser, s. 983.
311) J. Keil, Führer durch Ephesos, Wien, 1955, s. 88.
312) R. Heberdey, aynı eser, s. 66.
313) R. Cagnat, aynı eser, s. 10.
314) R. Cagnat, Manuel d'Archéologie romaine, s. 7, 249.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nüz cephe rekonstrüksiyonu tamamlanmadığı için, üstteki pencereyi göremediğini ileri sürerek onun fikrini kabul etmemektedir. Damın düz olduğunu ve buradan ışık almadığını belirtmektedir. Ona göre aydınlanma için kapı ve pencereler yeterliydi.(315) C. Callmer de ışığın cephe duvarındaki kapı ve pencerelerden girdiğini, salonun yukardan aydınlatılmadığını ileri sürmektedir.(316)

Tavan kısmı ise olasılıkla altın yapraklarla süslü ağaç kasetler ile örtülmüştü.(317)

Kuzey taraftaki dehlizden dört basamaklı merdivenle kuzey-batı dehlizine ve buradan da dar bir kapıdan geçilerek izlenen yol ile apsisin altındaki mezar odasına girilir. Tavanı taş kubbeli olan bu odanın doğu duvarında iki ufak pencere yer alır. Mezar odasının, kütüphanenin inşasından önce yapıldığı anlaşılmıştır.(318) Odanın güney batı köşesindeki duvara bitişik, içinde girlandlı, Eros ve zafer tanrıçası Nike figürleri ile süslü beyaz mermerden ince işçilik gösteren bir lahit vardı. Lahdin içinde kurşunlu tabut ve onun içinde de Celsus'un iskeleti bulunuyordu. Lahdin kapağı çatı damı şeklinde idi. V.M. Strocka'ya göre kamuya açık yapıda mezarın bulunmasına, sahibinin zenginliği değil, onun politik durumu gözönünde tutularak izin verilmişti. Bu durum, kent tarafından kendisine onur verildiğini gösterir. Çünkü ancak yüksek aileler kent içinde gömülebiliyordu. Cephenin süslenmesi de ailenin yapıyı kısmen mezar olarak düşünmesine bağlı idi.(319) İçinde mezar odası bulunan bir kütüphaneyi Bythinia Prusa'sından Dio'nun kendi doğduğu şehirde yaptırmış olduğu ve içinde hanımı ve oğlunun gömülü olduğu kütüphane(320) ile birlikte bir Heroon olarak kabul edebiliriz.

d2 — Aphrodisias'daki kütüphane

Karia bölgesindeki Aphrodisias şehrinde bulunan iki yazıta göre burada bir kütüphane bulunuyordu. Ülkemizde Aydın ili-

315) R. Heberdey, aynı eser, s. 63.
316) V. M. Strocka, Efes'deki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları, s. 812.
317) C. Callmer, aynı eser, s. 171.
318) V. M. Strocka, aynı yer.
319) V. M. Strocka, aynı yer.
320) Plinius, Epistulae, X, 81. Ayrıca bkz. R. Heberdey, aynı eser, s. 68.

nin Karacasu kazasının 12 km. doğusunda yer alan bu antik kentte yapılan kazılar böyle bir kütüphaneyi ortaya çıkartmış değildir. Ancak imparator Hadrianus (M.S. 117-138) zamanında küçük bir kütüphane kurulmuş olmalıdır.

Bu yazıtlar imparator Hadrianus zamanında ve onun emrinde görevli olan Eudaimon adında birinden söz edilmektedir. Bu kişi pekçok eyaletin ve bu arada Yunan ve Latin kütüphanelerinin procuratoru olmuştur.(321) Verilen bu bilgiden çıkartılan sonuca göre, kamusal bir kütüphane olduğunu sandığımız bu kütüphane Yunan ve Latin bölümlerinden oluşuyordu.

Diğer yazıtta ise pekçok yapının inşası ve onarımı söz konusu edilirken portik ve kütüphanenin de adı geçer.(322) Bu kütüphanenin portiğe bağlı bir kütüphane olduğu düşünülebilir ise de kütüphanenin planı ve tümüyle yapı hakkında arkeolojik araştırmalar bilgi vermez.

Aynı yazıtta etrafı portikli bir stoa ile çevrili arşivden söz ediliyor ise de bu arşivin niteliğini bilemiyoruz. Ancak kazılarda, şehirdeki tiyatronun kuzey tarafında bulunan ve M.S. III. yüzyıla tarihlenen belgeler arşiv olarak nitelendirilmiştir. Bu belgeler, imparator Augustus zamanında şehre bir imtiyaz olarak bağımsızlık verilmesi, M.Ö. 39 tarihli Roma Senatosunun kararları, Roma Senatosu ile şehir arasında yapılan sözleşmeler, Antonius'un şehir halkına mektubu, iç savaşlara ilişkin belgeler, şehrin tarihi, Traianus, Hadrianus, Commodus, Septimius Severus, Caracalla, Aleksander Severus ve III. Gordianus gibi imparatorların mektuplarından oluşur. Şehir tarihi, Roma İmparatorluğu ve Asia eyaletinin yönetimini ilgilendiren bu belgeler Geç Roma devresinde tahribolmuş ve şehirdeki çeşitli yapılarda inşaat malzemesi olarak kullanılmışlardır. Arşivin belgeleri M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısından Aphrodisias şehri tarihine ışık tutarsa da, tiyatronun kuzey parados du-

---

321) Beaudouin-Pottier, BCH, III, 1879, s. 257. Karş.: J. Platthy, Sources, s. 174, No. 175.

322) Jahr d. Öster. Arch. Inst in Wien XXVIII, 1933, s. 57-58, Karş.: J. Platthy, Sources, s. 173, No. 174.

varına bitişik olan arşiv binası hakkında daha geniş bilgimiz yoktur.(323)

d3 — Side M Binası'ndaki kütüphane

Anadolu'da Pamphylia bölgesindeki Side şehrinde 1947-1951 yıllarında yapılan kazılar sonucunda Lanckoronski'ye ait şehir planında(324) M harfi ile gösterilen ve caddenin doğu ucunda bulunan yapı ortaya çıkartılmıştır.(325) Arif Müfit Mansel tarafından başlanan ve 1966 yılına kadar sürdürülen kazılarda dış sınırları 88,50 m. uzunluğunda ve 69,20 m. genişliğindeki yapının tümü aydınlığa kavuşturulmuştur. Bu yapı dört tarafı yedi metreyi bulan portikler ile çevrili bir avlu (57 m x 53.40 m.) ve bu avlunun doğusunda yeralan ve avluya kolonadlar veya büyük kapılar ile açılan üç salondan oluşur. Portik sütunları İon düzenindedir ve ortadaki salonun ortasında U şekli oluştururlar.

Batı tarafı Korint düzeninde bir kolonod ile sınırlandırılmış olan büyük orta salonun üç duvarı da zengin mimari dekorasyon ile süslenmiştir. Bu salon kutsal bir nitelik taşımaktadır. Buranın imparator kültüne ayrıldığı kesinleşmiştir. Duvarın içinde arka tarafta üç, yanlarda ise ikişer kemerli niş vardır. Bu nişlerin önünde 1,65 m. yüksekliğinde bir podyum ve onun üzerinde ise iki katlı sütunlar bulunuyordu. Podyumun çıkıntılı kısımları üzerinde, cephede iki sütun, bunların arasında ise iki payenin oluşturduğu iki katlı aediculalar yeralır. Bu orta mekân yukarda sözünü ettiğimiz avlu portiğinin U şeklindeki çıkıntısının karşısına rastlar ve oraya, cephedeki altı Korint sütunundan oluşan bir dizi ile açılır. Üst kısımlarındaki alınlıklar üçgen şeklindedir. Bu salonun zemini ince mermer

323) J. Reynolds, The Inscriptions of Aphrodisias, s. 629- 631; K. Erim, Aphrodisias in Caria, TAD, XIX-I, 1970, s. 58-58; K. Erim, 1971 Excavations at Aphrodisias in Caria, TAD, XX-I, 1973, s. 64; K. Erim, Excavations at Aphrodisias in Caria, TAD, XXIII-I, 1976, s. 27, şek. 42.

324) K. Lanckoronski, Les Villes de Pamphylie et de la Pisidie, I, 1890, s. 137. vdd.

325) Bu dönemdeki kazılar için bkz.: A. M. Mansel, Belleten 14, 1950, s. 331 vd.; 15, 1951, s. 305; 16, 1952, s. 435; Anadolu I, 1950, s. 49 vdd.; AS I, 1951, s. 15; 2, 1952, s. 16. Ayrıca bkz.: Mellink, AJA, 59, 1955, s. 238 ve Fasti Archaeologici 4, 1949, s. 294 vdd., No. 2984; 5, 1950, s. 266 vdd. No. 3523; 6, 1951, s. 267, No. 3378.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

levhalarla kaplı, çatısı tahtadan ve tavanı kasetlidir.(326) Salonda nişlerin içinde ve sütunların arasında tanrı ve atlet heykelleri bulunmaktadır. Orta nişteki tunikalı, zırhlı, gömlek ve paludamentum giymiş imparator heykeli uslubu, zırhı ve gömleğinin şekli ile M.S. II. yüzyıl ortalarına tarihlenen Antoninus Pius'un heykelidir. Başı sonradan işlenmiş olup, imparator Licinius ya da Maximinus Thrax ve Carinus'a benzediği üzerinde durulmuştur. İmparator heykelinin yanlarında ise Apollon, Ares, Asklepios, Hermes, Herakles, Higieia, Nike, Nemesis heykelleri durmaktadır. Bütün bu heykellerin M.Ö. V. ve IV. yüzyıldaki Yunan orijinallerinin kopyeleri olduğu belirlenmiştir. Burgu tekniği ve çıplak kısımlarındaki cila ve elbise kıvrımlarının özelliği ile bu kopyelerin Antoninler devrinde yapıldıkları anlaşılmıştır.(327)

Bizim için asıl önemli olan yan salonlardır. Bunlardan güneydeki 19.30 x 12.50 m. boyutlarındadır. Salonun arka duvarında üç büyük niş bulunur. (Lev. XII, Res. 1). Bu salonun güneydoğu köşesinde küçük bir kapı dışa açılır. Kuzey yan duvarlarındaki dört niş ise daha küçüktür. Diğer yan duvar boştur. Güney salon önceleri, orta salonda olduğu gibi, bir kolonad aracılığı ile portiğe açılırken, daha sonra buraya üç kapının bulunduğu bir duvar konulmuştur. Bu salon iki katlı sütun sırası ile üç nefe ayrılmıştır. Salonun duvarlarında sütun mimarisi ya da mermer kaplama izleri bulunmamıştır. Sadece bir erkek torsu ele geçirilmiştir.(328)

Kuzey salonunun arka duvarı ile güney duvarında nişler yer alır. (Lev. XII, Res. 2) Bu salona Bizanslılar bazı eklemeler yapmışlardır.(329)

Bu yapının ne amaçla yapıldığı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. A.M. Mansel bu yapıyı Atina'daki Devlet Agorası (Hadrianus Kitaplığı) ve Roma yöresinde Ostia'daki Augustalese benzetmiştir. Bu yapının, geniş bir cadde ile pazar yeri durumundaki agoraya bağlı oluşu ve avlu portiklerinin gerisinde dükkânların bulunmayışı nedeniyle, buranın devlet agora-

326) A. M. Mansel, Side, Ankara 1978, s. 171-177, Res. 184-195.
327) A. M. Mansel, aynı eser, s. 177-179, Res. 196-203
328) A. M. Mansel, aynı eser, s. 179-180, Res. 204.
329) A. M. Mansel, aynı eser, s. 180, Res. 205-206.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sı olduğuna karar vermiştir. Ancak böyle bir agoranın bir tarafında bir imparator kült salonu ve kütüphanelerin bulunmasının doğal olacağını düşünmüştür. A.M. Mansel böylece bu yapının (Agoranın) doğusundaki kompleksin ortasında yer alan salonu, imparatorun salonu ve yanlardaki küçük salonları ise kütüphane olarak kabul etmiştir.(330) (Lev. XII, Res. 3; Lev. XIII, Res. 1)

Jale İnan da Side M Binasını, Hadrian Stoasına benzetmektedir. Ona göre, burası gibi bağımsız bir yapı olan Hadrian Stoası daha büyüktür. İkisinde de avlunun doğu tarafında odalar yer alır. Avlunun ana eksenine rastlayan orta salon diğerlerinden büyük ve onlarla bağlantılıdır. Her ikisinde de bu salonlar, sütunlu cepheleri ile avlunun galerisine açılırlar. Duvarların önünde yüksek bir podium bulunur. Duvarların önündeki nişler de benzemektedir. Nişlerin içlerindeki heykellerin arkaları da işlenmiştir. Bu durum arkadan da göründüklerini ortaya koymaktadır. Bu heykeller aediculalar içinde duruyordu. Ancak yuvarlak köşe nişlerinde de heykeller durmaktadır. Duvardaki nişler ise kitap rafı veya dolapları içindi. Yan odalarda hem girişin karşısında ve hem de orta salonu ayıran ara duvarlarında nişler bulunuyordu. Bu nişler 5.50 m. yüksek olup, Kremna Kütüphanesi gibi tek katlı olduğu anlaşılıyor. Hadrian Kütüphanesi gibi agoraya yakındır.(331) Yapının içindeki nişlere, podyuma ve çevresindeki portiğe bağlı oluşuna bakarak, buranın diğer Roma kütüphanelerine benzediğini söyliyebiliriz.

d4 — Kremna Kütüphanesi

Antik Pisidia bölgesindeki şehirlerden biri olan Kremna'da 1970 yılında Jale İnan tarafından yapılan kazıda bir kütüphane yapısı ortaya çıkartılmıştır.(332) Bugün Burdur ilinin Bucak ilçesine bağlı Çamlık (eski Girme) köyü yakınlarında bulunan Kremna'daki bu kütüphane, K. Lanckoronski tarafından daha önceki araştırmalar sırasında Q harfi ile belirlenmiştir. Ancak plânda yeri hatalı olarak belirtilmiş ve yapının niteliği

330) A. M. Mansel, aynı eser, s. 183-186.
331) J. İnan, «1970 Kremna Kazısı Raporu», TAD, XIX, II, 1970'den ayrı basım, Ankara 1972, s. 61.
332) J. İnan, aynı eser, s. 51-97.

de anlaşılamamıştır.(333) M.Ö. I - M.S. III. yüzyıllar arasında Kremna, Romalılar'ın elinde koloni olarak kalmıştır. İki vadinin birleştiği yerdeki Forumun güneyinde yer alan Q binasının (kütüphane) sadece doğu duvarının ortasındaki apsis ile sol yanındaki iki dörtgen niş günümüze kadar kalabilmiştir. (Lev. XIII, Res. 2)

Kütüphane yapısı bağımsız bir yapıdır. Kuzey, doğu ve güney yanlarından yollar geçmekte ve batı tarafında ise bir kapı aracılığı ile bir salona açılmaktadır. Bu yapının, forum, bazilika, nympheum ve ana cadde gibi şehrin önemli kısımlarının açılmış olduğu meydan ile bağlantısı vardır. Yapı dikdörtgen (19.25 x 29.05 m) şeklinde ve simetrik plânlıdır. (Lev. XIII, Res. 3) Uzun duvarlarda apsis ve nişler yer alır. Doğu duvarının ortasında yarım daire şeklinde bir apsis vardır. Apsisin her iki yanında ikişer niş bulunur. Köşeye yakın olan nişler daha dardır. Niş üzerindeki bloklar ile birlikte kütüphanenin yüksekliği 9.15 m. yi bulur. Nişin arka duvarı düzgün ve büyük bloklarla örülmüştür. Bu niş, tiyatro caddesine, içinde asimetrik durumda yer alan 3.50 m. yüksek bir kapı ile açılır. Apsisin diğer tarafındaki nişler harap durumdadır. Burada yer alan nişte, gene tiyatro önünden geçen yola açılan büyük bir kapı bulunmaktadır. Yol seviyesi daha yüksek olduğundan, bu geçiş üç basamaklı bir merdiven ile sağlanmıştır. Nişin zemini ise büyük taş bloklar ile döşelidir. Nişin sağ yandaki duvarı bir dirsekle kırılarak bir girinti oluşturmuştur. Bu durum tonoz konstrüksiyonu ile ilgili olarak dört köşede de görülmektedir. Güney duvarının önünde bir cephesi Latince yazıtlı, altıgen şeklinde postament yer almaktadır. Batı uzun duvarlarındaki nişler de aynı şekilde ve ölçülere sahiptirler. Karşı duvardaki apsis yerine bu duvarda, apsisle aynı genişlikte ve ortasında 1.65 m. geniş bir kapının yer aldığı, dörtgen şeklinde bir niş bulunur. Nişin içersinde kalın sıva tabakası ile tutturulmuş mermer kaplama kalıntılarına rastlanmıştır. Kuzey duvarı da güney duvarının şeklinde uymaktadır. Ayrıca kütüphanenin içinde, üzerinde kalın harç tabakası bulunan tuğlalar bulunmuş ve bunların, ya-

333) K. Lanckoronski–G. Niemann ve E. Petersen, Stadte Pamphyliens und Pisidiens II (1892), s. 161 vd. Lanckoronski tarafından yapılan hata mimar Ülkü İzmirliğil'in çizdiği planda düzeltilmiştir. Bu bilgi Jale İnan tarafından yukarda adı geçen eserde belirtilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pının tonoz konstrüksiyonuna ait oldukları sanılmıştır. Nişlerin tabanları kalın ve büyük kireç taşı blokları ile, kütüphanenin salonu ise mozaikle döşenmiştir. Yapının içinde başka duvar kalıntısı yoktur.

Kütüphane salonundaki bu nişlerin aralarına rastlayan duvarların önlerinde kireç taşından heykel kaideleri bulunmuştur. (Lev. XIV, Res. 1) Bu kaidelerin üzerindeki heykeller ise, Burdur Müzesine konulmuşlardır. Bu dokuz heykel araştırıcılar tarafından numaralanmışlardır.(334) Kaide ve heykellerin bütyüklük ve yazı karakterleri farklıdır. Kuzey duvarındaki kaide (No. I) yazıtında, Khrysippos'un heykelinin bulunduğu belirtildiği halde, aslında Athena heykeli bulunduğu anlaşılmıştır. Yazıtta Khrysippos'un kendi parası ile Artemis için bu tapınağı yaptırmış olduğu belirtilmiş ise de Khrysippos'un heykeli bulunamamıştır. Yapı bir tapınak değil de bir kütüphane olduğuna göre, Jale İnan'ın fikrine göre bu kaide başka bir yapıdan alınarak getirilmiştir.(335) Kuzey duvarı ortasındaki bir diğer heykel kaidesinin (No. II) yazıtına göre burada Herakles heykeli durmaktaydı. Apsis ile sağındaki niş arasında bulunan kaide (No. III), saçaklık, boncuk dizisi, yumurta şeridi ve köşelerde palmet motifli akroterler ile süslüdür. Kaidede, Senatonun halkı onurlandırmak için bu heykeli diktirdiği belirtilmektedir. Bu yazıtı göz önüne alan J. İnan, burada halk perzonifikasyonunun Romalılar'daki sembolü olan genç erkek heykelinin yer alması gerektiğini ileriye sürmektedir.(336) Ancak burada Leto heykelinin bulunduğu anlaşılmıştır. Bu durumda heykel ile kaide arasında bağlantı yoktur. Nişin diğer tarafındaki kaidede (No. IV) Iulia Rutilia Lugilla isminde bir hanımın heykeli bulunduğu belirtiliyor ise de burada da Aphrodit'in heykelinin durduğu belirlenmiştir. Kuzey duvarındaki kaidede (No. V) köşelerde akroter, aralarında düz silme ve altta ise palmet motifi, yumurta şeridi, boncuk dizisi süslemeleri görülür. Yazıtına göre burada bir Athena heykeli durduğu belirtilmiştir

334) Konumuzun dışına çıktığı için bu heykeller üzerinde durmayacağız. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: J. İnan, aynı eser, s. 63-73. Heykeller genellikle önemli orijinallerin kopyeleridir. Pekçoğu M.S. II-III. yüzyıllara tarihlenmiştir.

335) J. İnan, aynı eser, s. 57.

336) J. İnan, aynı yer.

ve gerçekten de burada küçük bir Athena heykelinin durduğu anlaşılmıştır. Aynı duvarda kapı nişinin sağ tarafındaki duvarın önünde duran kaidede (No. VI) ise, Hygieia heykelinin durduğu sanılmaktadır. Köşe nişinin sol tarafındaki duvarın önünde yer alan kaide (No. VII), yazıtından anlaşıldığına göre Apollon heykeli torsunun durduğu yerdi. Büyük kapı nişi içindeki Latince yazılmış bir onarım yazıtına göre, burada onurlandırılmak istenen kişinin heykeli bulunmuş olmalıdır.

Bu yapının kütüphane olduğu konusunda Jale İnan şu kanıtları ileri sürmektedir.(337) Yapının inşası ve onarımı konusunda bilgi veren yazıtlar, bu yapının kütüphane olduğunu belirtmekten uzaktır ve belki de başka bir yapıdan getirilmiştir. Ayrıca bulunan tanrı ve tanrıça heykelleri de yapının niteliğini açıklıyamamaktadır. Ancak yapının uzun yanlarındaki eksende bir apsis ve iki yanında simetrik nişlerin bulunması, yapının Roma devri kütüphanelerinin planına uyduğunu göstermektedir. Ayrıca bu yapı, foruma yani şehrin merkezi yerine yakındır ve nisbeten sakin bir yerde kurulmuştur. Nişlerin taş döşemeli zemini, salonun mozaik döşemeli zemininden ayrılmıştır. Ayrıca heykel kaideleri de nişin içersinde değil, bölme duvarlarının önündedir. Bütün bunlar nişlerin ayrı bir işlevi olduğunu göstermektedir. Nişlerin taban döşemelerinin kalın ve büyük taş bloklar ile yapılmış olması ise içlerinde ağır bir yükün taşındığını düşündürmektedir. Nişlerin tabanındaki kaba taş zeminler, mozaik döşemeli salona doğrudan açılmış olamaz ve nişlerin önünde ahşap kapılar bulunmuş olmalıdır. Bu nişlerde ise kitap ruloları bulunuyor olmalıdır. Ayrıca bu kütüphanede, eski kütüphanelerde adet olduğu gibi iki tane Athena (Minerva) heykelinin bulunması da bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca eskiçağ kütüphanelerinde tanrı ve tanrıçalardan başka, yazarların ve özel kişilerin heykellerinin bulunduğu da bilinmektedir.

Kremna Kütüphanesini (Q) eskiçağın bazı Roma kütüphaneleri ile karşılaştırarak arada benzerlikler kuran Jale İnan, bu yapının kütüphane olduğunu daha inandırıcı olarak ortaya koymaktadır. Örneğin, Kremna Kütüphanesinin salonu, Bergama Asklepieion'u Kütüphanesi salonuna benzemektedir. Özel-

337) J. İnan, aynı eser, s. 58-59.

likle girişin karşısına rastlayan geniş apsis ile iki yanda dörtgen şeklindeki nişler örnek gösterilebilir. Yalnız buradaki Atena heykeli yerine Asklepieion'da Hadrianus'un heykeli bulunuyordu. Kremna Kütüphanesinin yarım daire şekilli apsisi, dörtgen şekilli nişleri de Ephesos ve Tivoli civarındaki Hadrian Villası Kütüphanesinin apsis ve nişlerine benzetilmektedir. Q yapısı özellikle nişlerin derinliği ve genişliği açısından diğer Roma kütüphanelerinden farklıdır. Bölmeler halinde olan bu nişlerde ruloları içine alan kitap rafları ve dolaplar duruyordu.(338)

Bağımsız bir yapı olarak inşa edilen bu kütüphanenin, şehrin merkez yerinde bulunması nedeniyle halka açık bir kütüphane olduğunu söyleyebiliriz. Onun bir kuruma bağlı olmayışı, başlı başına bir kütüphane olarak yapıldığını göstermektedir. Araştırıcı tarafından da belirtildiği gibi Kremna Kütüphanesi, Roma eyalet kütüphanelerinin pekçok özelliğini taşımaktadır. Onun bağımsız yapı oluşunu Ephesos ve Timgad kütüphanelerine benzetebiliriz.

e — Adalarda kurulan kütüphaneler

e1 — Cyprus'lu (Kıbrıs) kral Nikokrates'in kütüphanesi

Cyprus (Kıbrıs) adasındaki Soli şehrinde kral Nikokrates'in bir kütüphanesinin bulunduğu bilinmektedir. Bu kütüphane de, kral tarafından kurulan halka açık bir kütüphane olabilir. Athenaeus, eskiçağın önemli kütüphanelerinden söz ederken Cyprus'lu Nikokrates'in kütüphanesini de anmaktadır.(339) Bazı yerleri eksik bir yazıta göre Soli şehrinde bir halk kütüphanesinin bulunduğu ve bunun başında bir procuratorun görevli olduğu anlaşılmaktadır.(340) Bu yazıta dayanarak kütüphaneyi, kamuya açık kütüphaneler arasında tasnif edebiliyoruz. Ancak R. Cagnat'nın bu yazıtı M.Ö. I. yüzyıla tarihlemesi,(341) kütüphanenin bu yüzyıldaki varlığını düşündürmektedir. Kıbrıs adası bu tarihlerde Roma yönetiminde olduğuna göre, kütüphanenin bir procurator tarafından idare edilmesi normaldir. Ayrıca Kıbrıs adasının eskiçağ süresinde jeopolitik açıdan önem-

338) J. İnan, aynı eser, s. 60.
339) Athenaeus, Deipnosophistae, I, 3 a.
340) J. Platthy, Sources, s. 145, No. 109.
341) R. Cagnat, Les Bibliothéques municipaux dans l' Empire romain, s. 3.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

li olduğunu Mısır, Fenike, Anadolu ve Ege denizi kıyılarında yapılan ticaretin uğrak noktası durumunda bulunduğunu biliyoruz. Hatta Kızıldeniz aracılığı ile Uzakdoğu ile de bağlantı kurulmuştu. Böylece Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlıyordu. (342) Onun önemli yollar üzerinde bulunması çeşitli kültür etkilenmelerine açık olmasına ve istediği kitapları elde etmesine neden olabilir. Böyle bir yerde kitap koleksiyonlarını toplamak daha kolay olmalıydı. Fakat gene de varlığını öğrendiğimiz bu kütüphanenin tarihi, büyüklüğü ve diğer özellikleri konusunda yeterli bilgilere sahip değiliz. Roma Cumhuriyet devri sonlarında kurulmuş olsa bile imparatorluk döneminde varlığını sürdürmüş olabilir.

f — Roma ve eyaletlerde kurulan diğer kamu kütüphaneleri

Roma ve eyaletlerde belli başlı kütüphaneler dışında bazı küçük kütüphanelerin kurulmuş olduğu da bilinmektedir. Bunlar bir yere bağlı veya bağımsız yapılar halinde, fakat kamuya hizmet eder durumda olduklarından halk kütüphaneleri olarak niteliyoruz.

Roma ve çevresinde bu tür kütüphaneler kurulmuştur. bunlardan biri Genç Plinius'un (M.S. 62-113) doğduğu şehir olan Como'da imparator Domitianus (M.S. 81-96) zamanında, onun yaptırmış olduğu kütüphanedir. Gerek Genç Plinius(343) ve gerekse bir yazıttan(344) edinilen bilgiye göre bu kütüphane için 1 milyon sestertius harcanmıştır. Ayrıca kütüphanenin yaşatılması ve koleksiyonların çoğaltılması için 100.000 sestertius verilmiştir. İtalya'nın küçük şehirlerinde bu tür başka kütüphaneler de vardı. Volsinii'de bir vakıf tarafından kütüphane kurmak için bağışta bulunulduğu bilinmektedir.(345) Bu kütüphanenin halka açık olduğundan kuşkumuz olmamakla beraber, bu konuda kesin bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Ostia'-

342) A. Erzen, «İlkçağ Tarihinde Kıbrıs», Belleten, XL, 157, 1976'dan ayrı basım.

343) Plinius Minor, Epistulae I, VIII, 2; IV, 13. Ayrıca bkz.; C. Wendel, Handbuch, III, s. 126; E. Saglio, «Bibliotheca», Dict. d'Antiq. Grec. et Rom., 1877, s. 708.

344) C. Wendel, Handbuch, III, s. 126; H. Leclerq, aynı eser, süt. 851.

345) CIL, XI, No. 2704. Karş. C. Wendel, Handbuch, III, s. 126; C. Wendel, «Bibliotheken», Reall. f. Antike u. Christ., s. 245.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da imparatorluk sarayı kalıntıları arasında bir köleler kütüphanesinin bulunduğunu öğreniyoruz.(346) Cumae şehrinde de bir kütüphanenin varlığından Cicero söz etmektedir.(347) Bir diğerinin de Tortona'da bulunduğu anlaşılmaktadır.(348) Sonraları Roma Capitol'ünde bir kütüphane bulunduğunu ve bunun ilk kez imparator Vespasianus zamanında onarılarak, yangından zarar gören üç bin değerli eserin yerine kopyelerinin getirildiğini Suetonius belirtmektedir.(349) Daha sonra burası imparator Titus (M.S. 79-81) zamanında yangında yok olmuştur.(350) Bunu belirten Cassius Dio kütüphaneden açıkça söz etmemektedir. M.S. 79-81 yılları arasında yanmış olması gereken bu kütüphane hakkında bilgimiz yoktur. Eusebius ise Capitol'de yer alan bu kütüphanenin çevredeki yapılar ile birlikte Commodus (M.S. 176-192) zamanında, M.S. 189'da yandığını söylemektedir.(351) Aynı yangından Orosius da bahsetmekte ve binlerce kitabın yandığını ve depolardaki kopyeleri sayesinde 3000 kadar kitabın yerine konduğunu anlatmaktadır.(352) Ayrı devrelerde sözedilen bu yangınların, aynı yangın olup olmadığını bilmiyoruz. Suetonius'un Roma'nın en eski ve en güzel anıtı olarak tarif ettiği bu kütüphane, Roma'nın kuruluşundan itibaren tam koleksiyonu, senato konuşmalarını, halk oylamalarını, anlaşmaları içine alıyordu.(353) C. Callmer'e göre bugün izi kalmamış olan bu yapı, içinde belgelerin yer aldığı bir arşiv binası idi.(354) Bu kütüphanenin arşiv niteliği taşımasının bir sonucu olarak, onun halka mı yoksa sadece resmi görevlilere mi açık olduğu sorusu akla gelmektedir. Ancak bu konuda kesinlik yoktur. İmparator L. Septimus Severius (M.S. 193-211) zamanında da Penteon'da bir kütüphane inşa edilmiştir.(355) M.S. 202 yılında kurulduğu sanılan bu kütüphane Roma'nın hristiyanlık kurumlarından olmalıdır. Kütüphanede kütüphane-

---

346) C. Wendel, Handbuch, III, s. 118.
347) Ciceron, Epist, ad. Attic. IV. 10.
348) CIL V, 737 b.
349) Suetonius, Vespasianus VII.
350) Cassius Dio, Hist. Rom. LXVI, 24, 2.
351) Eusebius-Hironymus, Chronici Canones ed. Fortheringhrm, s. 291, 11.
352) H. Leclerq, aynı eser, II, süt. 851 Ayrıca bkz. C. Wendel, Handbuch. III, s. 123-124
353) Suetonius, Vespasianus VII.
354) C. Callmer, aynı eser, s. 167.
355) H. J. de Vleeschauwer, History of Western Library, I/3 s. 115.

ci olarak görevli Julius Africanus adındaki hristiyan kronograf ve ansiklopedist hristiyanların tanrısı yanında, henüz terkedilmemiş olan putperestlerin ve ayrıca İbraniler'in inançlarına saygı duymuştur. Roma ve Suriye'nin kutsal inançlarını kaynaştırmıştır.(356) Ancak C. Callmer'e göre bu yapı kütüphane değildi ve bir kütüphanedeki kitapları koymaya yarayan geniş nişler burada bulunmamaktadır. Kütüphane olduğu şüpheli bulunduğundan bu yapı üzerinde durmayacağız. Halka açık olan bu kütüphaneler Roma'da çoktu ve daha geç devirlere kadar da varlığını korumuş olmalıdırlar. F. Valerius Constantinus I (M.S. 342-337) zamanında Roma'nın ondört bölgesinin topografik incelemesi yapılmış ve bir katalog (Constantinus region kataloğu) hazırlanmıştır. Kataloğa göre, bu dönemde Roma şehrinde önemli yapılar arasında 28 kamusal kütüphane gösterilmektedir.(357) Bu sayı bazen 29 olarak verilmiştir.(358) Yazılı belgelerin azlığı nedeniyle halk kütüphanelerinden ancak on tanesinin varlığını kanıtlıyabiliyoruz. Her kütüphane için Yunan ve Latin bölümleri (Bibliotheca Graeca et Latina) ayrı ayrı sayılmış ve böylece bu sayı ortaya çıkmış olabilir. Fakat C. Callmer bu görüşe katılmaz ve bu sayının tek tek kütüphaneleri içine aldığını ileriye sürer.(359) Bazı araştırıcılara göre bu kütüphanelerden bazıları forumda yer alan bir tapınak veya hamamın portikosunda yer almış olmalıdır.(360) Buna karşılık M.S. IV. yüzyılda 28 sayısına kamusal kütüphanelerden başka kişisel kütüphanelerin de girdiği öne sürülmüştür.(361) H.J. de Vleeschauwer ise bu sayıya hristiyanlık dönemi kütüphanelerinin de katıldığını belirtmektedir.(362) M.S. IV. yüzyılda yaşayan Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus, kütüphanelerden söz ederken, okuyucuların kütüphanelere ilgi duymadıklarından şikayet ederek, kütüphanelerin mezarlar gibi sessiz durduklarını belirtmektedir.(363)

---

356) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 116.
357) O. Richter, Topographie der Stadt Rom, 2. Aufl., München, 1901, s. 375 -377.
358) V. Duruy, Histoire des Romains depuis les Temps les plus reculés jusq'à l'Invasion des Barbares, 9. éd. Paris. 1882.
359) C. Callmer, aynı eser, s. 167.
360) C. Wendel, aynı eser, s. 125; A. Hessel, aynı eser, s. 6
361) K. Dziatzko, «Bibliotheken», RE III, süt. 419.
362) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 129.
363) Ammianus Marcellinus Rer. Gest. XIV, 6, 18.

Roma'ya bağlı koloni ve eyaletlerdeki şehirlerde de bazı küçük halk kütüphaneleri kurulmuştur. Bunlar hakkında geniş bilgilere sahip değiliz. Bunlardan biri Roma'nın kolonisi olan Suessa'daki Bibliotheca Mathidiana adını taşıyan halka açık kütüphane idi. Volturno'nun kuzeyinde yer alan ve 82'deki Sulla'nın sivil savaşları sırasında önemli rol oynayan Suessa'daki bu kütüphaneyi, imparator Hadrianus'un 119 yılında ölen kayınvalidesi yaptırmıştır.(364) Girit adasındaki Knossos akropolü yakınında 1935 yılında R.W. Hutchinson'un yaptığı kazıda bir Roma yazıt parçası bulunmuştur. Bu yazıtın diğer parçası ise B.S.F. Hood'un derlediği bir eserde geçmektedir.(365) R.W. Hutchinson'un açıklamasına göre bu yazıtta BİBLİO harfleri yer alıyordu. M.S. I. yüzyıla tarihlenen(366) bu yazıttaki harflerin, aslında BİBLİOTHEKE olabileceği varsayımı ile, burada bir kütüphanenin kurulmuş olması gerektiği üzerinde durulmuş ise de, bu kadar az bilgi ile kütüphanenin varlığı kanıtlanamaz. Bir Roma kolonisi olan Dyrrhachium'da da bir kütüphanenin kurulmuş olduğunu gösteren bir yazıt bulunmuştur. Burada verilen bilgiye göre L. Flavius Titus'un oğlu ve bu koloninin yöneticisi olan Aemilianus Tellurius Gaetulicus, şehirde kurulacak bir kütüphane için 170.000 sestertius ayırmıştı. Ayrıca vakfı kutlamak için 12 çift gladyatör sağlamıştı.(367) Roma'nın Yunanistan topraklarında yer alan bu kolonisinde bir halk kütüphanesi kurmakla, orada da Roma kültürüne hizmet edilmek istenmiştir. Nimes'de yapılan kazılar sonucunda imparator Hadrianus (M.S. 117-138) zamanına kadar tarihlenen ve bir kütüphane olduğu sanılan yapı ortaya çıkartılmıştır.(368) Halk kütüphanesi olduğu sanılan bu yapı hakkında fazla bilgimiz yoktur.

II. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçisi Chorene'li Moses'e göre, Suriye'li büyük bir bilgin olan Catina'lı Maribas, Nisibis'de kurulan bir kütüphane için yazma almak üzere Ninova'ya

364) CIL X, No. 4760. Karş: C. Wendel, Handbuch III, s. 126; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 128.
365) C. Wendel, Handbuch, III, s. 109.
366) J. Platthy,Sources, s. 144-145, No. 107.
367) J. Platthy, Sources, s. 139, No. 95; C. Wendel, Handbuch, III, s. 109; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 122; R. Cagnat, Les Bibliothéques municipaux dans l'Empire romain, s. 3; H. Leclerq aynı eser, süt. 851.
368) C. Wendel, Handbuch, III, s. 127.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gönderilmişti. Onun getirdiği eserler arasında B. İskender'in emri ile Kaldeceden çevrilmiş Yunanca bir eser de bulunuyordu.(369) Bu bilgiye dayanarak Nisibis şehrinde bir halk kütüphanesinin bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu kütüphanenin de hristiyanlık döneminde kurulmuş olduğunu sanıyoruz. Suriye'deki Gaza şehrinde hristiyanlık döneminde bir kütüphanenin kurulmuş olduğu sanılmaktadır.(370) Edessa'da (Urfa) gene halka ait dokümanları içine alan arşivlerin bulunduğu ve bunlar arasında Süryanice ve Yunanca olan belgeler ile vergi kayıtlarının, tapınak annallerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.(371) Ancak arşiv niteliğindeki bu kütüphane de hristiyanlık dönemine tarihlenir.

4 — Saraylarda kurulan kütüphaneler

a — Roma çevresinde kurulan kütüphaneler

a1 — Tivoli'de Hadrian Villası kütüphaneleri

Roma yakınlarında Tivoli'deki imparator Hadrianus'un villasının çevresinde birden çok kütüphanenin bulunduğu sanılmaktadır. Bu durum tartışma konusu olmuştur. İmparatorun sarayının kuzey ve özellikle kuzey-batı yönünde kütüphane alanı yer almaktadır. Bu alan kuzey ve batıda çevre duvarları tarafından çevrilmiştir. Terasın kuzey tarafında batıda Yunan kütüphanesi, doğuda ise Latin kütüphanesi olmak üzere iki ayrı yapı bulunur. Bu iki yapının ortak özelliği kuzey-güney doğrultusunda uzanmış olmaları ve burada büyük nişli salonların bulunmuş olmasıdır. Bu yapıların kuzey tarafları açıktır ve güneye doğrudan doğruya bağlantıları yoktur. Avlunun durumundan dolayı bu yan odalar şekil değişikliğine uğramıştır. Kütüphane alanındaki Yunan ve Roma kütüphanelerinin ara-

---

369) Moses de Choren, Hist. Armen. VIII. Karş: J. W. Thompson, The Ancient Libraries, s. 37.

370) K. Dziatzko, aynı eser, süt. 419.

371) J. Platthy, Sources, s. 153, No. 122; Moses de Choren, Hist. Armen II, XXVII ve II, XXXVIII. Karş. J. Platthy, Sources, s. 153. No. 123-124. Ayrıca bkz. s. 370, alt not 530

sındaki odada ise avluya yönelmiş aediculalar vardır ve buranın bir çeşme evi olduğu anlaşılmıştır.(372)

Yunan Kütüphanesi: Terasın batı kenarı üzerinde yer alan yapı Yunan Kütüphanesi olarak adlandırılır ve diğerlerinden daha büyüktür. Her iki odası da kare şeklindedir ve bu salonların ortasında dikdörtgen biçiminde nişler vardır. Yalnız iki salonu birbirinden ayıran ayırma duvarındaki niş, her iki salon için ortaktır ve ana giriş görevini yapar. Yunan kütüphanesinin kuzey ve güney salonlarından başka kütüphane kompleksini tamamlayan çevre odaları vardır. Bu odalar kütüphane ile ilgili işlerde kullanılmış olabilir.(373)

Yunan kütüphanesinin kuzey salonu (C) yıkılmış durumda ise de planı anlaşılır durumdadır (Lev. XV, Res. 1). Duvarlar ortalama 2 m. yüksekliğe kadar kalabilmiştir. Özellikle güney-doğu köşesindeki travertenden bir kemer ayağı üzerinde yükselen ve bir zamanlar tüm odanın üzerini örten çapraz kubbenin bir parçası kalmış durumdadır (Lev. XIV, Res. 2). Duvarlar biraz yükseltilerek nişler yapılmıştır ve bunların kenarlarında destekler vardır. Ayrıca salonun köşelerinde, kubbenin başladığı yerlerin altında kare biçiminde duvar destekleri bulunmuştur. Bunlar uzanarak nişlerin yanındaki destekler ile birleşirler. Buradan ancak doğu ve batı duvarlarının kuzeyine rastlayan duvarındaki geniş kapılar ile geçilerek, düzgün basamaklar ile dışarıya çıkılmaktadır. Bu salonun batı duvarının güney tarafındaki bir kapı ile kapının batısındaki bir koridora (F) ve aynı salonun doğu duvarının güney kısmındaki bir kapı ile doğudaki sütunlu koridora (B) çıkılır. Salonun güney duvarındaki nişin her iki yanında yer alan kapılar ise açı biçiminde birer koridora açılır. Güney duvarındaki bu kapılar ile aynı zamanda kütüphanenin diğer salonu olan güney salonuna (D), doğuda yer alan yan odaya (E) ve yukarda sözünü ettiğimiz yapının batısındaki koridora (F) geçilir. Duvarların alt kısımları tuğla ile yapılmıştır. Süsleme konusunda bilgimiz az ise de, kubbenin mavi mozayık ile kaplanmış olduğu sanılmaktadır. Ayrıca niş süslemelerinde siyah fon üzerine bezemeler

372) H. Winnefeld, Die Villa des Hadrian bei Tivoli, 1895, s. 96-105, Lev. IX, I, Res. 30-33

373) H. Winnefeld, aynı eser, s. 96.

yapılmıştır. Küçük olmaları nedeniyle fikir edinemediğimiz pek çok mermer kalıntısı ele geçmiştir. Bulunan heykeller bazı süslemeler, alçak tuğla temeller ve nişleri çevreleyen ayaklar, yapıya ilişkin az da olsa bilgi vermektedir.(374)

Kütüphanenin güneyindeki salonu (D) daha basit planlıdır. Özellikle doğu ve güney tarafları iyi korunmuştur. Salonun duvarlarındaki nişlerin genişliği salon uzunluğunun yarısı kadardır. Böylece duvar yüzeyi daraltılmıştır. Ayrıca nişlerin bulunduğu girintinin yan duvarlarında birer küçük niş daha bulunmaktadır. Güney duvarının nişinde, salonun aydınlatılmasında kullanılan büyük bir pencere bulunmuştur. Bu salonda başka pencere izine rastlanmamış ise de kuzey salonunun kuzey duvarında yer alan ve salonu aydınlatan küçük pencereye benzer bir pencerenin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Güney salonunun kapılar aracılığı ile sadece kuzeye açıldığı anlaşılmıştır. Duvarları kuzey salonundaki gibi sütun başlangıcına kadar tuğlalar ile örülmüş ve stük tabakası ile kaplanıp boyanmıştı. Nişlerin içinde siyah boyalı resim kalıntılarına rastlanılmaktadır. Bu salonun üzerinde belli bir yükseklikten sonra, pek az kalıntısı günümüze kalmış olan ikinci bir kat daha vardır. Bu üst katın kuzey salonunun üzerinde bulunup bulunmadığını anlaşılmamıştır. Güney salonunun doğusundaki yan oda (E) avludaki plan değişikliklerinden etkilenmeden kalabilmiştir. Ancak sonradan destek için inşa edilen yapılar nedeniyle planında bazı değişiklikler olmuştur. Kare biçiminde olan bu oda kuzey ve güney taraflarında dışa doğru çıkıntılıdır. Tabanı geometrik desenli güzel mermer işçiliği gösterir. Tavanı kubbe ile örtülmüştür. Ayrıca bu yapıya ilişkin resim kalıntıları bulunmuştur. Bu küçük E odası yandaki salonlar kadar yüksek değildir. Bu durumda, üst katın her yerde aynı yükseklikte devam etmediği ve alçak bir ikinci katın bu yan oda ile açı biçimli koridorun üzerinde bulunduğu, böylece salonun girişinin bu odaya bağlanmış olduğu kabul edilmiştir. Bu üst katın, koridordan sonra salonları ayıran kısımdan geçerek bağlantı çıkışı (F) aracılığı ile yapının batı tarafına bağlanmış olabileceği sanılmaktadır.(375)

---

374) H. Winnefeld, aynı eser, s. 97-98.

375) H. Winnefeld, aynı eser, s. 99.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Avlunun arka tarafında bulunan odaların sonradan eklendiği düşünülmektedir. Güney salonunun güney nişinin dış tarafındaki dar bir merdiven üçgen biçimindeki dar bir odaya (G) açılmaktadır. Bu kısımlardaki merdivenler ile bağlantı koridoru (F) üzerinden kütüphanenin üst katına geçiş sağlanmıştı. Merdivenlerin altında, yandaki salonların süslediği sanılan Dionyzos heykeli de bulunmuştur.(376)

Kütüphane avlusundaki bir kapıdan geçerek birkaç basamak çıkmak suretiyle kütüphane kompleksi içinde yer alan bir ön odaya çıkılır. Onun yanındaki odaların kütüphane ile ilgileri doğrudan bilinmiyor ise de kütüphaneye yakın olmaları nedeniyle kütüphane yapısı ile ilgili olabilirler.(377)

Latin Kütüphanesi Yunan kütüphanesinin yapı kompleksinden sonra, şimdi de **Latin Kütüphanesi** adı verilen ve ondan daha küçük olan yapıyı inceleyelim. (Lev. XV, Res. 1). Bu kütüphanenin ana salonu (L) kuzey tarafında yarım daire biçiminde bir sütun dizisi ile açılır. Burada ancak sütun kaidelerinin yerleri belli olmaktadır. Sütun dizisinin karşı tarafındaki duvar ise ortasındaki genişliğin büyük bir kısmını kaplayacak şekilde arkaya itilmiştir. Bunun sonucunda salon ile aynı yükseklikte dört köşeli bir çıkıntı oluşmuştur. Çıkıntının iki yanından M salonuna dar geçitler ile geçilir ve burada ikişer kapı bulunur. Bu L salonunun doğu ve batı duvarlarının içine daha alçak dikdörtgen biçiminde nişler oyulmuştur. Bunların tabanları ile güney uzantısının tabanları, salonun tabanından yüksektedir. Salonu kubbe ile örtülmüştür ve ancak güney doğu ve güney batı köşesinde bunun izleri kalmıştır. (Lev. XIV, Res. 3) Bu salonun ve nişlerin tabanı büyük altıgenler ve aralıklı çizgilerle bezenmişti ve mermer kaplıydı.(378)

Latin kütüphanesinin güney salonu (M) ağırlıklı kemerler ile örtülmüştür. Duvarlarında kapılar yer alır. Bu salonun kuzey duvarında, kuzey salonunun çıkıntısına doğru büyük bir pencerenin bulunduğu sanılmaktadır. Güney duvarında dışarıya doğru uzanan yarım-daire biçiminde apsis ve üzerinde de

---

376) Aynı yer.
377) Bu odalar için bkz. H. Winnefeld, aynı eser, s. 100.
378) H. Winnefeld, aynı eser, s. 101.

salonu aydınlatan bir pencere vardır. Güney duvarı hizasında öne doğru çıkıntı yapan bir podyum vardı ve apsisin tabanı bu podyumundan yüksekti. Podyumun üzerinde ise bir postamentin duvar temeli bulunuyordu. Bu salonun tabanı kare ve dikdörtgen biçiminde mermer tabakalarla kaplıdır. Podyum, kuzey salonunun nişlerindeki gibi süsleme kalıntısı gösterir ve salonların arasındaki giriş kısmının tabanına benzer. Kuzey duvarında renkli mermer sütunlar bulunuyordu. Üst kısmına dikdörtgen şeklinde bir derinlik yapılarak duvar dekorasyonu oluşmuştur. Bu çeşit süslemelere Notatorio'nun çevre duvarlarında ve ana salonunda, stadyumun batısında rastlanılmıştır.(379)

Güney salonundan sadece güney duvarları kalmıştır. Doğu duvarı her salonda kubbe eklentisi yüksekliğine kadardı. Latin kütüphanesinin doğusunda da bazı odalar bulunuyordu. Bunların da kütüphane ile olan ilgileri kesinlikle bilinmemektedir. Ancak odaların çatılarının kubbeli oldukları anlaşılmıştır. Güney salonunun doğu duvarının ortasında, çapraz bir kubbe ile örtülmüş, doğu duvarı kafes biçiminde olan ve avluya bakan bir pencerenin bulunduğu, küçük bir bölme vardır. Bu bölmenin duvarlarında beyaz mermer tabakalar, yerde ise ana salonun nişlerindeki örnekler göze çarpmaktadır. Bölmenin güneyindeki üçgen şeklinde kısımdan üç basamak ve sonradan bir reticulanın eklenmiş olduğu bir kapıdan geçilerek avluya ulaşılır. Bu bölmenin kuzeyinde dikdörtgen biçiminde gösterişli bir oda (N) vardır. Burası ağırlıklı kubbe ile örtülmüş ve iyi bir şekilde korunmuş olan, tabanı kırmızı düzgün çizgi motifleri ile bezenmiş mermer tabaka ile kaplıdır. Bu odanın kuzeyinde ve Latin kütüphanesinin kuzey salonunun doğu nişlerinin arkasında, günümüze kadar iyi bir durumda gelememiş olan dar bir oda (O) yer alır. Bu oda sırasının doğusunda ikinci bir oda dizisi vardı ve bu dizinin en güneyindeki odası (F) eğimli güney duvarı ile iyi bir şekilde korunabilmiştir. Bu oda dekorasyonu yönünden N odasına benzer. Sözünü ettiğimiz odaların dışındakiler yok olmuş ya da sonradan şekilleri değiştirilmiştir. Bu odalar, kütüphane ile terasın doğu kenarı arasına yerleştirilmişlerdir. Bunlar arasında dikdörtgen biçimindeki büyük oda (Q) ve bunun doğu yanındaki küçük bölme

379) H. Winnefeld, aynı eser, s. 101-102.

(R) bu arada söylenebilir. Ayrıca avludan P odasına uzanan küçük bir merdiven ve terasın doğu kenarında çok yıpranmış ve ne işe yaradığı bilinmeyen bir koridor (S) burada yer alır. Q odası ince ve dik bir duvarla ikiye bölünmüştür ve kuzey tarafındaki küçük bölme kuzey tarafına açılmakta idi. Uzun duvarların bitiminde ise sütunların bulunduğu sanılmaktadır. Cephenin önünde yanlarında heykellerin bulunduğu bir fıskiye vardı. Salonun ana odasının tabanı sanat değeri yüksek olan geometrik bezekli mermer bir tabaka ile kaplıdır. Duvarların alt kısımlarına ait mermer kaplama parçaları ele geçmiştir. Arka güney duvarında ve her iki dar kenarın yanında ince tuğladan yapılmış duvarları olan ve kare mermer tabakası ile kaplı ve yerden 0.20 m. yüksek olan bir seki vardır. Bu kısmın dolap ya da kenar duvarı olarak kullanılmış olduğu sanılmaktadır. Bunun yanında ise güneyden içersine bir kapı ile girilebilen, günümüze iyi bir durumda gelmemiş olan bir ön odaya girilir. Bu Q salonunun doğu yanındaki diğer bir odanın (R) ne işe yaradığı anlaşılamamıştır. Zengin mermer kaplamalar ile süslü olan odanın güney duvarındaki büyük dikdörtgen niş, tüf ve tuğladan yapılmış alçak bir duvara havuz gibi oyulmuştur. Odanın uzun duvarlarındaki küçük nişler dörtte üç daire şeklindedir ve beyaz mermer ile kaplanmıştır. Tek girişi yan taraftaki Q salonundadır ve kuzey tarafındaki bir pencere ile aydınlanır. Bunun kuzeyinde ise mermerle kaplı bir postament bulunmaktadır.(380)

Bu Latin kütüphanesinin kuzey cephesinin ve sonradan yapılmış büyük Q salonunun arasındaki açıklığı gizlemek için içeriye kavisli bir revak yapılmıştır. Bunun tabanı üçgen biçiminde mermer tabakalarla kaplıdır. Buradan Q salonunun batısından yer alan yarım daire şeklindeki çok küçük bir geçiş odasına geçilebilir. Bunun yanında ise kütüphanenin yan odalarının ilk sırasındaki O odasının doğusunda ve ikinci sıradaki P odasının kuzey yanında yer alan şekilsiz oda vardır. Sonraki devirlerde bu odanın girişinin bulunmadığı anlaşılmıştır.(381)

Yunan ve Latin kütüphanelerinin arasındaki odalar kuzeye doğru kapalı ve tek kenarlı bir cephe oluşturmuşlardır. Bunun

380) H. Winnefeld, aynı eser, s. 103-104.
381) Aynı yer

için Latin kütüphanesinin kuzeyindeki portiğin devamı gibi, bu iki kütüphane arasına köşeli bir portik (B) daha konulmuştur. Simetrik olan bu portik baklava şeklinde mermer tabakalarla kaplanmıştı. Bu sütunla salon (B) Yunan kütüphanesinin kuzey salonunun (C) doğu nişleri ile aynı kütüphanenin güney salonuna doğudan bitişik olan E odasının arasına girmektedir. Buradan, salonun iki katlı olduğu ve bu katların yüksekliklerinin, kütüphanenin yan odaları ile aynı düzeyde olduğu ve alt katın düz bir tavanı bulunduğu sonucu çıkartılmıştır Üst katın ağırlıklı kubbe ile örtülmüş olduğu fikri kantlanamamaktadır. Ağır tırmanan bir giriş ile bu iki salondan bir avluya ve buradan da merdivenler ile saraya gidilmektedir. Böylece bütün bu yapıların saray ile birlikte yapılmış olduğu ve yapılarda mimari bir bütünlüğün bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır.(382)

J.W. Thompson'un Tivoli'deki imparator Hadrianus'un Villasında bulunduğunu söylediği, Yunan ve Latin kısımlarından oluşan kütüphanesi bu yapı kompleksi olmalıdır. Onun söylediğine göre, burada ünlü Yunan ve Latin yazarlarının büstleri de yer alıyordu. Bu büstlerden ikisi günümüzde Vatikan Müzesi'ndedir.(383) Ancak buranın kütüphane olup olmadığı da tartışma konusu olmuştur. Lugli tarafından **Cortile delle bibliotheche** denilen yerin kuzey batısındaki bu odaları C. Callmer kütüphane olarak kabul etmemektedir. Ona göre bu odalar küçüktür. Kütüphane için gerekli olan donanım yoktur ve bu amaçla yapılmamışlardır.(384) Ancak sadece imparator ve yakın çevresinin kullandığı küçük çapta bir kütüphane söz konusu olabilir.

Kütüphane olduğu sanılan diğer bir yapı da Poikilenin kuzey doğusunda, **Notatorio** ya da **Teatro marittimo** denilen yapının güney-doğusunda ve ona bitişik olan yapıdır (Lev. XV, Res. 2). C. Callmer'e göre bu yapı bir kütüphanenin özelliklerini göstermektedir. **Filozoflar salonu** denilen bu yapı (L) dikdörtgen bir salon ile güney tarafındaki bir apsisden oluşuyordu. Apsisin içinde yedi tane kemerli niş vardı. Fakat bu niş-

382) H. Winnefeld, aynı eser, s. 105.
383) J. W. Thompson, aynı eser, s. 34.
384) C. Callmer, aynı eser, s. 176.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerin kitap dolabı ya da raflar için kullanılmış olduklarını kesinlikle söyleyemiyoruz. Bu salon iki kapı açıklığı ve merdivenler aracılığı ile Poikilenin portiği ile birleşiyordu. İç kısımda apsisin uçlarında 3/4 lük iki sütun yer alır. Salonun kuzey tarafı ise açıktı. Bu tarafta, alt kısımları traverten konsollar üzerinde duran iki sütun, çatıyı taşımağa yardım ediyordu. Çatı Villanın diğer yerlerindeki gibi kavisli değil, düzdür. Bu çatılar yalnızca kubbeli odalarda kullanılmıştı. Salonun iç süslemesinden örnekler kazılarda çıkmıştır. Köşelerdeki sütunlar alabasterdendir. Duvarlar porfir ve renkli mermer süslüdür. Döşeme ise çeşitli boyda kesilmiş tabakalarla bezenmiştir. Duvarların üst kısmında üç sıra delik bulunmuştur. Bunlar tavanın altındaki bir friz ya da pervazın tutturulmasına yarıyordu. Apsis duvarlarında da benzer delikler bulunmuştur. Ligorio'nun **dicta per li stoici** olarak adlandırdığı bu salonda, sözünü ettiği köşe sütunlarının izine rastlanmamıştır.(385) Boissier ise bu salonun imparatorun özel tribünali için oturma salonu olarak kullanıldığını söylemiştir.(386)

Kütüphane olduğu üzerinde durulan bir başka yapı ise Sarayın kuzey tarafındaki yapıdır (C) C. Callmer bu yapının, imparatorun özel ihtiyacı için yapılmış olan bir başka kütüphane olduğunu kabul etmektedir.(387) H. Winnefeld tarafından kütüphane olarak nitelendirilmeyen bu yapı, atriumun karşısında, kryptoportikusun üstünde kare şeklinde bir salondan oluşan yapıdır (Lev. XVI, Res. 1-2). Dip kısmında büyük, yarım daire şeklinde bir niş (apsis) ve bunun iki yanında birer dikdörtgen biçimli niş vardır. Salonun yan duvarlarında ise üçer tane dikdörtgen biçimli niş daha yer alır. Duvarları üç basamaklı mermerden bir kaide çevirir. Burası eskiden, bir peristilin güneyinde ve onun ön kısmında yer alan dört köşe bir kütüphane salonuydu. Burada hem kitaplar korunuyor ve hem de olasılıkla burası okuma salonu olarak kullanılıyordu. Bu odanın tabanı da mermerle süslüdür.

---

385) C. Callmer, aynı yer; H. Winnefeld, aynı eser, Lev. IV, V, I'deki Lharfi ile işaretlenen kısım, s. 58-59 .

386) A. Boissier, **Promenades archélogique**, s. 220.

387) H. Winnefeld, aynı eser, s. 88, 91, Lev. 8; C. Callmer, aynı eser, s. 176-177, res. 19.

a2 — Nero'nun Domus Aurea (Altın Evinin) kütüphanesi

Nero'nun Altın Evindeki (Domus Aurea) apsisli odanın kütüphane olduğu belirlenmiştir (Lev. XVII, Res. 1). Odanın ölçüleri saptanamamıştır. Esas giriş apsisin karşısında yer almaktadır. Odanın duvarlarında yerden bir metre yükseklikte dört köşe iki tane niş bulunuyordu. Arka taraftaki apsis dört köşeli büyük bir niş halindedir ve duvarı kaplar. Nişlerin uzunluğu duvar uzunluğu ile aynıdır. Bu apsisli odanın yanlardaki iki oda ile bağlantısı vardır. Arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılan bu odanın nişleri, kütüphane olduğunu inandıracak biçimdedir. Nero'nun özel kütüphanesi olması gereken bu dörtgen salonun iç duvarlarında heykel koymağa yarayan nişlerin bulunması ve kitap koleksiyonlarının bulunduğu yandaki odalara salonun açılması dikkati çeker.(388) Apsisli esas salondaki nişlerde heykeller duruyor ise, belki yan odalar da kitap depoları durumunda idi. Farklı bir planı olan bu kütüphane, yapı düzenlemesi, nişler ve geniş merkezi yarım daire şeklindeki apsisli odası ile, Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesine benzetilebilir.(389)

b — Eyaletlerde kurulan kütüphaneler

b1 — Constantinopolis'de (İstanbul) kurulan kütüphane

Roma İmparatorluk devrinde Constantinopolis'de (İstanbul) hristiyanlık kültürüne hizmet eden bir saray kütüphanesinin kurulduğu bilinmektedir. İmparator Constantinus kendi adını verdiği bu şehri 330 yılında başkent yapmasından itibaren, bu şehir kültür merkezi olmuştur. Kültürün batıdan doğuya kayması ile artık buradaki küçük kütüphaneler yetersiz kalmağa başlamıştır.

İmparator Constans (337-350) şehirde Saraya bağlı bir kütüphane inşa ettirmiş ve inşa masraflarını karşılayarak, bu işe bir curator tayin etmiştir. Kütüphanenin açılışı ise 354 yılına

---

388) «Libraries», Encyclopedia of World Art.
389) C. Callmer, aynı eser, s. 160; C. Wendel, Handbuch, III, s. 117; H. Kahler, «Bibliotheca», E.A.A.C.O. II, s 93-99.

doğru olmuştur.(390). Felsefeci-hatip Themistius'un bazı hitabet parçalarından öğrenildiğine göre, Constantinus'un oğlu Constantius da bu kütüphane ile ilgilenmiştir.(391) Kütüphanenin asıl gelişmesi imparator Julianus zamanında olmuştur. 362 yılında Julianus, 6-7 bin cilt kitabı olan Constantinopolis Kütüphanesine kendi kütüphanesini bağışlamıştır. Kütüphaneyi, portikli bir avluda yer alan bağımsız bir yapıya (basileos stoa) taşıyarak yazmaları buraya koydurmuştur. Yazmaların büyük bir kısmı Aleksandria'lı Piskopos Georgios'un kütüphanesinden gelmekdir. Julianus'un kütüphaneyi taşıttığı yerin, Ayasofya'nın batısındaki bazilikanın kuzeyinde olması gerekmektedir.(392) Ancak bu yer kesinlikle belirlenememiştir. İmparator Valens (364-378) eski yazmaları istinsah ettirerek, nüshaları çoğalttırmış ve ücretini devlet hazinesinden ödetmiştir. Valens 372 yılında kütüphane personelini de düzene sokmuştur. Bu nedenle şehir prefektini de görevlendirerek 7 yazıcı (antiquarii) tayin etmiştir. Bunlardan dördü Yunanlı, üçü de Roma'lı idi. Ayrıca yardımcı personeli de (condicionales) gerekli görmüştür.(393) Yazıcıların bir kısmının Yunanlı, diğerlerinin Roma'lı olması, çift kütüphane anlayışının, eski Roma adetinin, devam ettiğini bize göstermektedir. Bu girişimler sonunda kodeksler tamamlatılmıştır.

Kütüphane 472 yılındaki yangında yanmıştır. Yanan 120.000 kadar kitap arasında Homeros'un İlyada ve Odissea destanlarını içine alan, 12 ayak üzerine ve yılan derisine yazılmış bir kitabı da (membrana rulosu) yanmıştır. Kodeks sayısının rulolardan fazla olduğu bilinmektedir. Kısa zaman sonra Zenon'un emri ile (477-491) Julianus, prefectus urbi görevi ile bina kompleksini yeniledi ve kütüphane binası önüne heykelini koydu. 726 yılında Leo Isaurius, buradaki yüksekokulu dağıtırken kütüphaneyi de yıktı.(394)

J.W. Thompson'a göre bu kütüphanede daha çok hukuk ve tarih konulu kitaplar bulunuyordu.(395) Constantinopolis'in bu

---

390) R. Cagnat, Les Bibliothèques municipaux dans l'Empine romain, s. 3 (Cod. Theod. XIV, 9, 2'ye göre).
391) J. W. Thompson, aynı eser, s. 48.
392) C. Wendel, ZFB, 59, 1942.
393) J. W. Thampson, aynı yer (Cod. Theod. XIV, 9, 2'e göre).
394) K. Dziatzko, «Bibliotheken», RE III, süt. 420 (Zonaras XIV, 2'ye göre) ve J. W. Thompson, aynı eser, s. 49, C. Wendel, Handbuch III, 1, s. 133.

imparatorluk kütüphanesinde hem Yunanca ve hem de Latince eserler vardı. VI. yüzyıl ortalarına kadar halkın resmi dili Latince olduğuna ve kültürlü kişiler bu dili bildiğine göre(396) kütüphaneden de uzun süre yararlanılmış olmalıdır. Bunu, bu yazma kütüphanesinden Avrupa'lı bilgin ve gezginlerin de uzun süre sözetmelerinden anlıyoruz.

Rahip Toderini'ye göre II. Mehmed (Fatih) İstanbul'u aldığı zaman kütüphaneyi tahrip etmemiştir. Çünkü kendisi Yunanca bilen, eskiçağ kültürünü almış aydın bir kişi idi. Bu sıralarda Papa V. Nicola Yunan eserlerini toplamağa İstanbul'a gelmiş ve onları istinsah ettirmek için buraya bilim adamları getirtmiştir. Bu kitapların arasında Aziz Matheus'a ait İncil bulunduğunu ve bu eser için beş bin akçe teklif ettiğini biliyoruz. 1728 yılında Fransa kralının kütüphanesi için Yunanca yazma satın almak amacıyla İstanbul'a gelen Rahip Sevin ise Saraydaki bu kütüphaneye girmeyi başaramamıştır.(397)

Böylece Toderini'nin belirttiğine göre Osmanlı Sarayı kütüphanesinde Osmanlı dönemine ait değerli yazmalar yanında, eski kütüphaneden kalan Yunanca, Latince ve diğer dillerdeki yazmalar da halâ mevcuttu. Toderini bunların kataloğunu kopye etmiştir.

5 — Eyaletlerde kurulan gymnasion kütüphaneleri

a — Yunanistan'da kurulan kütüphaneler

a1 — Pantainos'un kütüphanesi

Pantainos'un kütüphanesi olarak bilinen kütüphanenin, Atina Agorasında Amerikan Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan kazılarda 1933 yılında ortaya çıkartılan yapı ile aynı olduğu anlaşılmıştır. Çünkü yapının giriş kapısının yazıtında Pantainos'un kütüphanesi hakkında bilgi verilmektedir. Bulunan yazıtlar birbirini tamamlar niteliktedir. Bunlardan, kütüphane konusunda bazı bilgiler edinilmiştir.

---

395) J. W. Thompson, aynı eser, s. 47.
396) J. W. Thompson, aynı yer.
397) Toderini, De La Litterature de Turcs, Paris, 1789, 1. c., s. 35-66.

Bu kütüphane bir okula bağlı olmalıdır. Çünkü kütüphane il okul arasında bir ilişki bulunmaktadır. Kütüphaneyi, oğlu Flavius Menander ve kızı Flavia Secundilla ile birlikte yaptırdığı ve Athena Polias ve imparator Caesar Augustus Nerva Traianus Germanicus'a adadığı söylenilen kişi olan T. Flavius Pantainos, bu okulun yöneticisi olan Flavius Menander'in oğludur.(398) Babası okulu yönetmiş ve bu okul için bir kütüphanenin gerekli olduğunu düşünen oğlu da bu kütüphaneyi, çocuklarının yardımı ile kurmuştur. T. Flavius Pantainos Atina devletinin vatandaşıdır. Gargettos'lu bu kişi bilim meraklısı ve Musa'ların rahibidir.(399) Bilime meraklı olduğu ve kütüphaneyi kitapları ile birlikte imparator ve halka adadığı söylenilen Pantainos'un kurduğu bu kütüphanede ne türde ve ne sayıda kitap bulunduğunu bilemiyoruz. Tanrıya ve halka adanmadan önce Pantainos'un kendi özel mülkü olan kütüphanede, ancak onun seçmiş olduğu kitaplar bulunuyor olmalıydı. Ancak kütüphane sonradan kamuya mal edilmiştir.

Kütüphanede alınan bir karar ile kitapların dışarıya ödünç verilemiyeceğini de öğreniyoruz. Bundan başka kütüphanede çalışma saatleri de belirlenmişti. Saat 1'den altıya kadar çalışıldığı söylenildiğine göre, kütüphane günde beş saat okuyucuya açıktı.(400) Bu kararlar, kütüphane halkın hizmetine açıldıktan sonra alınmış olmalıdır. Kütüphanecilik açısından ilginç olan bu bilgiler sayesinde, daha o zamanlar bazı kütüphane hizmetlerinin kurallara bağlandığını öğreniyoruz.

Yazıtta geçtiği gibi kütüphanenin peristilli bir yapı olduğu sanılıyor ise de yapı tümüyle ortaya çıkmış değildir. Mimarisi konusunda pek bilgimiz yoktur. Ancak yapının tanrıça Athena ve imparator Traianus'a ithaf edildiğini göz önüne alarak, imparator ve tanrıçanın heykellerinin kütüphanede yer almış olabileceğini düşünebiliriz.(401)

---

398) J. Platthy, Sources, s. 112, No. 36.
399) J. Platthy, Sources, s. 113, No. 38.
400) J. Platthy, Sources, s. 113, No. 37.
401) C. Wendel, Handbuch, III, s. 108-109.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b — Anadolu'da kurulan kütüphaneler

b1 — Nysa Kütüphanesi

Eski Karia bölgesindeki Nysa şehrinde bir kütüphanenin bulunduğunu biliyoruz. Aydın iline bağlı Sultanhisar'ın üç km. kuzeyinde gerçekten bir Roma kütüphane kalıntısı bulunmuştur. Maiandros nehri üzerindeki Nysa'da yer alan bu kütüphane, şehirdeki gymnasiona yakındı. Strabon, Nysa'da bir efebler gymnasionu bulunduğunu söylemektedir.(402) Gymnasiona bağlı olduğunu sandığımız Nysa'daki bu kütüphanenin varlığından Julius Africanus da söz etmektedir. Ona göre Homeros'un eserleri diğer bazı kütüphanelerden başka Karia'daki Nysa Kütüphanesinde de bulunmuş olmalıydı.(403) Şehirde bir kütüphanenin bulunmuş olması normaldir. Çünkü Nysa'da yetişmiş pekçok ünlü kişiyi tanıyoruz. Bunlar arasında Apollonios, Aristarkhos ekolünden Menakrates ve oğlu Aristodomos, Pompeius'un öğretmeni Sostratos sayılabilir. Özellikle felsefe ve hitabet, gramer konularında bilgili olan bu kişiler şehrin kültür hayatında önemli rol oynamışlardır.(404)

Kütüphanenin Mimarisi Nysa'daki kütüphane binası olarak nitelenen yapı, şehirde gymnasionun 150 m. kuzeyinde bulunuyordu. Bu yapı Walter v. Diest tarafından araştırılmıştır.(405) 1907-1908 yıllarında yapılan kazılarda kütüphanenin birkısmı ortaya çıkartılmış ise de her konuda kesin sonuç çıkartılmasına elverişli değildir.

Kütüphane salonu 14.80x13.40 m. boyutlarında bir dikdörtgen şeklindedir (Lev. XVII, Res. 2). Kütüphanenin girişi güneydedir. Ancak salonun güney duvarı tahrip olduğundan, giriş ve cephe durumu konusunda bilgimiz yoktur. Salonun doğu ve batı yan duvarlarında 2.5 m. aralıklı, payeli sütünlar yer almaktadır. Bu sütunların arasında eşit aralıklı üç tane dik-

---

402) Strabon XVI, 43.

403) J. Platthy, Sources, s. 101-102, No. 13.

404) Strabon XIV, 48.

405) W. v. Diest, Nysa ad Meandrum nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907-1909, Berlin, 1913, s. 49-51, Res. 21, Lev. VIII-X (Jahr. Deutsch. Inst., 10, Erganzungsheft); Bu kütüphane ile ilgili bilgi için ayrıca bkz. C. Callemer, aynı eser, s. 171-172.

dörtgen niş vardır. Nişlerin iki ya da üç kat halinde devam ettiği sanılmaktadır. Ancak zemin kattaki durumu bilmiyoruz. Zemin katta ayrıca üstü kubbeli odalar da vardı. Birinci kattaki dış duvarlar ile kalın duvarlar arasında üstü kemerli koridorlar yer alıyordu. Bu koridorların salona dönük tarafında, içine kitapların konmuş olduğu sanılan nişler vardır. Bu nişlerin üst kısmı düzgün bir şekilde kavislidir. Kavisler dikine oturtulmuş tuğlalardan oluşmuştur. W.v. Diest'e göre bu yapı biçimi Tivoli'de Hadrian Villası'ndaki Filozoflar Salonuna ve Roma'daki Caracalla Hamamının tepidariumuna benzemektedir. Bu nişlerin karşısında yer alan nişler ise pencere nişleri olarak nitelenmiştir. (Lev. XVIII, Res. 1-2; Lev. XIX, Res. 1) (406)

Koridor ile salon arasındaki bağlantı kapılar ile sağlanıyordu. Bunlar kuzey tarafında görülebilir. Bu kapılar tahtadan yapılmamış iseler belki de ilerdeki kazılarda çıkartılarak, bu konuda bizi aydınlatacaktır. Yapının güney tarafı yıkılmış olduğundan, bu yönde aynı şekilde koridor ve kapıların bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Batı taraftaki güney nişinde birinci kata ait bir kapı bulunmaktadır. Koridor da bu kapıya açılmaktadır. Bu kapı aracılığı ile birinci kattaki, kitap raflarının bulunduğu galeriye geçilebiliyordu. Duvar sütunları bu galeriyi taşıyor olmalıydı. (407)

Girişin karşısındaki kuzey duvarında, bu duvardan 4 m. dışa doğru çıkmış olan duvar kalıntıları bulunmuştur. Bu da kuzey duvarının ortasında dikdörtgen şeklinde bir çıkıntı oluşturan bir apsisin varlığını ortaya koymaktadır. Apsisin içinde, adet olduğu şekilde, kolosal bir heykel durmuş olmalıydı. (408)

Aydınlanma pencereler ile sağlanıyordu. Kuzey duvarındaki pencereler doğu ve batı duvarlarından 1.5 m. uzaklıktadır. Bu pencereler birinci katın döşeme seviyesinin alt yarısında kalmaktadır. Bu iki pencere dikdörtgen şeklindedir. (409)

Bizim için asıl önemli olan, kitap rulolarını içine alan rafların, yapının dış duvarlarında değil, daha içteki kalın duvar-

406) W. v. Diest, aynı eser, s. 49-50.
407) Aynı yer.
408) Aynı eser, s. 51.
409) Aynı eser, s. 50.

lardaki nişlerde ve yapının sadece doğu ve batı duvarlarında olmasıdır.

Nysa Kütüphanesi yapı tarzı açısından Ephesos Kütüphanesine benzetilmektedir.(410) Bu benzerliği üst üste gelmiş katlar halindeki nişler ile de belirliyebiliriz. Yalnız bu üstüste kitap rafları Nysa Kütüphanesinde sadece iki duvarda bulunur. Ephesos Kütüphanesinde ise galeri çepeçevre devam etmektedir. Aydınlanmayı sağlayan pencereler ile de bu kütüphane ile Ephesos Kütüphanesi arasında benzerlikler vardır.

b2 — Halikarnassos'daki kütüphane

Karia bölgesinin en eski şehirlerinden biri olan ve günümüzde Bodrum adı ile bilinen Halikarnassos'da bir kütüphanenin bulunmuş olduğunu öğreniyoruz. Şehirde bulunan bir yazıta göre, burada devlet harcamaları ile bir kamusal kütüphanenin kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Gaius Julius Longianus adlı bir kişiden söz edilirken, bu kişiye vergi ödemeksizin vatandaşlık hakkı verildiği, heykellerinin efebler gymnasionu ve diğer önemli yerlere dikildiği anlatılmaktadır. Bu arada, aynı kişinin eserlerinin devlet tarafından kurulan kütüphaneye ve şehirdeki diğer kütüphanelerin raflarına konularak, halkın ve özellikle genç kuşakların bu eserlerden yararlanmalarının sağlandığı, bunların halkın eğitimi için yararlı oldukları belirtilmiştir.(411)

Bu yazıttan verilen bilgiye göre şehirde, masrafları devlet tarafından karşılanan kamusal bir kütüphane bulunuyordu. Bu kamusal kütüphanenin varlığını modern araştırıcılar da kabul etmektedirler.(412) C. Wendel'e göre, sözü edilen kişinin heykeli M.S. 127 yılında kamusal meydanlara ve gymnasiona, Herodotos heykelinin yanına dikilmişti. Ona göre bu kütüphane bir gymnasion kütüphanesi olmalı idi.(413) Bu durumda kütüphanenin M.S. II. yüzyılda kurulmuş olduğunu söyliyebiliriz. Ancak bu konuda daha çok bilgiye sahip değiliz. Gaius Ju-

410) C. Callmer, aynı eser, s. 172.
411) J. Platthy, Sources, s. 157, No. 132; C. Wendel, Handbuch, III, s. 97.
412) R. Cagnat, aynı eser, s. 3; H. J. de Vleeschauwer, History of Western Library, I/3, s. 123.
413) C. Wendel, Handbuch, III, s. 97.

lius Longianus'un kitaplarından özellikle genç kuşakların yararlandırılması ve eğitilmesi söz konusu olduğuna ve heykeli de gymnasiona dikilmiş olduğuna göre, devletin desteklemiş olduğu bir gymnasion kütüphanesi söz konusu olabilir.

c — Roma ve eyaletlerdeki diğer gymnasion kütüphaneleri

Roma devrinde gerek Roma yakınında ve gerekse eyaletlerde bazı gymnasionların bulunduğu ve bunların kütüphanelere sahip oldukları belirtilmektedir. Ancak bu bilgiler kesin sonuca varacak kadar çok değildir. Örneğin, Roma yakınında Tusculum'da yer alan yukarı gymnasiona bağlı bir kütüphanenin varlığından söz edilmektedir.(414) Ayrıca Cicero Homereion adlı bir gymnasiondan da söz etmektedir.(415) Fakat bu gymnasionun nerede olduğunu bilmiyoruz. Strabon, bu gymnasionun bir de kütüphanesi olduğunu belirtmektedir.(416) H.J. de Vleeschauwer ise buranın, sonradan bir yüksekokul şeklinde geliştiğini söylemekde ve burayı Smyrna'dakine benzetmektedir.(417) Ancak bu kütüphane hakkında da bilgimiz yoktur. Karia bölgesinde yer alan Mylasa'da (Milas) bulunan bir yazıta göre bu şehirde bir gymnasion kütüphanesi bulunuyordu.(418) Ancak bu konuda da geniş bilgimiz yoktur. Tarsus'da da bir gymnasionun bulunduğu üzerinde durulmaktadır. Strabon, bu şehirde felsefe ve diğer eğitim konuları ile yakından ilgilenildiğini ve Tarsus'lu bilginlere Atina ve İskenderiye gibi merkezlerde rastlanıldığını söylemektedir.(419) Tarsus M.Ö. II-M.S.II. yüzyıl arasında Kilikia bölgesinin en önemli siyasi ve iktisadi metropolü olmuş ve burada **artes libarales** okutulmuştur.(420) Ancak burada kurulan gymnasionun kütüphanesi olup olmadığını bilmiyoruz.

Roma devrinde, Roma ve Anadolu dışında Yunanistan'da da gymnasionlar ve onların kütüphanelerinin kurulmuş olması normaldir. Örneğin, Korint'te gençlerin yetiştirilmesi için yararlanı-

414) Ciçero, **De fin bon. et mal.** III, 10. Krş.: C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 115.
415) Cicero, **Pro Archia**, 19.
416) Strabon, XIV, 646.
417) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/3, s. 124.
418) J. Platthy, **Sources**, s. 159, No. 136. Ayrıca bkz. R. Cagnat, aynı eser, s. 3; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 123
419) Strabon, XIV, 637-675.
420) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 99.

lan bir kütüphaneden söz edildiğine göre ve Dio Chrysostomos' un heykeli de buradaki kütüphaneye dikildiğine göre(421) burada bir gymnasion kütüphanesinin söz konusu olduğunu düşünebiliriz. İmparator Hadrianus zamanında yaşamış olan hatip Arelate'li Favorinus, Korint'i överken bir gymnasiondan söz etmemektedir. Fakat onun neoi kelimesini kullanması, onun gymnasionu belirtmek istediği şeklinde yorumlanmıştır.(422) Roma devrinde daha pekçok yerde gymnasion ve onların kütüphaneleri bulunmuş olmalıdır.

6 — Eyaletlerde kurulan yüksekokul kütüphaneleri

a — Yunanistan'da kurulan kütüphaneler

a1 — Atina'daki Hadrian Stoası Kütüphanesi

Yunan kültürünün hayranı olan imparator Hadrianus daha ilk gezisinde Atina'ya uğramış ve tanrı Zeus için tapınaklar yaptırmıştı. Daha sonra ikinci gezisi sırasında M.S.131 yılı güzünde veya M.S.132 yılında Olympia'da Hera Tapınağı, Panteon, Gymnasion ve Portik gibi yapıları inşa ettirmiş ve İlissus Mahallesinin tüm yapıları onun adını almıştır.(423) İşte bu sırada ünlü Stoa ile onun kütüphanesini de yaptırmış olmalıdır.(424) Bu kütüphanenin güzel işçiliği övülmektedir.(425) Bu kütüphanede hiçbir yerde görülmemiş kitap koleksiyonları bulunduğu anlatılmaktadır.(426) İmparator Hadrianus'un, filozof Secundus'un kitaplarının bu kutsal kütüphaneye konmasını emrettiğini(427) biliyorsak da bunun dışında kütüphanede hangi konularda eserlerin bulunduğunu bilmiyoruz. Ayrıca kütüphanenin Herculius adında biri tarafından restore edildiğini öğreniyoruz.(428) Fakat

---

421) J. Platthy, **Sources**, s. 158, No. 133.
422) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 97; R. Cagnat, aynı eser, s. 3.; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s 122.
423) Cassius Dio, **Hist. Rom.** LXIX, 16.
424) Bu konuda bkz. W. Judeich, **Topographie von Athen** 2 Aufl., München. 1931, s. 100-101; R. Cagnat, aynı eser, s. 3.
425) J. Platthy, **Sources**, s. 114, No. 40.
426) J. Platthy, **Sources**, s. 113, No. 39.
427) J. Platthy, **Sources**, s. 115, No. 43.
428) J. Platthy, **Sources**, s. 115, No. 42.

M.S.V. yüzyılda yaşamış olan bu kişinin kütüphane için neler yaptığını ve kim olduğunu bilemiyoruz.

Kütüphanenin arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılması ile yapısı ve planı konusunda bilgimiz artmıştır. Pausanias, Hadrian Stoasını ve kütüphanesini tarif ederken «**Frigya mermerinden yapılmış yüz sütunlu bir yapı**» demektedir. Duvarların ve kolonadların da aynı malzemeden yapılmış olduğunu anlatan Pausanias, buradaki altın yaldızla kaplı ve alabasterden çatı ile örtülmüş olan başka bir yapıyı da anlatmaktadır. Bu yapıda kitapların depolanmış olduğu belirtilmektedir. Ona göre, Hadrianus'dan sonra onun adı verilen bir de gymnasion bulunuyordu.(429) Gerçekten Pausanias'ın tasvir ettiği bu yapı 1885 yılında Atina Agorasında Griechische Archaeologische Gesellschaft (Yunan Arkeoloji Derneği) tarafından yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Hadrian Stoası ve kütüphanesine ilişkin en önemli kalıntılar, batıdaki büyük sütunlu avlu ve doğudaki odalar serisinden kalan taş bloklardır. Hadrianus'un M.S. 131 - 132 yıllarında inşa ettirdiği bu yapı (Lev. XIX Res 2) 82x60 m. boyunlarında, granit ya da Frigya mermerinden yapılma, yüz sütundan oluşan ve sütun dizisi ile çevrilmiş bir salondur. Burada Dörpfeld ve Kumanidis araştırmalar yapmış ve Nikoladis ise, eski bilgilere ve Pausanias'ın verdiği bazı müphem bilgilere dayanarak çalışmasını sürdürmüştür. Kütüphanede kullanıldığından söz edilen altın yaldız kaplı, alabasterden çatının heykel ve resimlerinden birkaç alabester kırığı ve Frig mermerinden başka bugüne birşey kalmamıştır. Sütun dizisi ile çevrili salonun iki uzun tarafından kuzeydeki daha iyi durumdadır. Salon, uzun taraflarında simetrik ve dışa çıkıntılı, karşılıklı üçer eksedra ile süslenmişti. Bunlardan ortadakiler dikdörtgen, iki yandakiler ise yarım daire şeklindeydi. Bu eksedralar salona bir çift sütun ile birleşiyordu. Salonun batısındaki ana cephenin ortasında ise bir propilon vardır. Propilonun önünde Korint düzeninde dört sütun ve bunlardan köşeye rastgelen sütunların arkasında birer ante ve ortadaki iki sütunun arkasında ise bir geçit yer alır. Yapının tek girişi bu sütunlu holdedir. Salonun batı cephesi boyunca ve bu propilonun her iki tarafında yedişer sütun bulunmaktadır. Batı-

---

429) Pausanias, Graeciae Descriptio I, XVIII, 9.

daki kapı önünde konsol şeklinde bir çatı vardı. Batı cephesinin her iki köşesinde kuzey ve güney uzun tarafların duvarlarının çıkıntılı antesi ile kesişmektedir. Bu salon alanı, 59.88x81,75 m. boyutunda bir kısımla çevrilmişti. İç oda, uzun taraftan 7.38 m. ve kısa taraftan 7.54 m. derinliktedir. Sütun yerleri belirlenmiştir. Çalınan değerli malzeme Bizans çağında mermerle onarılmıştır. Çeşitli değişikliklere uğrayan salonun orta kısmında 58 m. uzunluğunda ve 13 m. genişliğinde, doğu-batı yönünde yer alan su havuzu bulunuyordu ve burası ayrıca bahçe yapıları ile süslenmişti. Bu kısımda 15.40 m. kenar uzunluğuna sahip kare bir yapı vardır. Bu yapı da dört sütunla süslenmiş ve eksedra ile çevrilmişti. Bu yapı Bizanslılar zamanında Megale Panagia Kilisesine çevrilmişti.

Bizim için asıl önemli olan, yukarda belirttiğimiz Stoanın doğusunda yer alan geçide açılan beş odadır. Bu beş oda düzenli olarak bölünmüştür. Kütüphane olduğunu sandığımız bu odalardan, ortadaki odaya yalnız batıdan dört sütunun arasından giriliyordu. Diğerlerinden büyük olan bu salon (14.24x 23.21 m.) diğer odalar ile bağlantılı değildi. Buranın iki katlı olduğu sanılmaktadır. Salonun iki yan ve girişin karşısına rastlayan uzun tarafın duvarlarında 1.60 m. yüksek ve 1.50 m. genişliğinde ve iki katın basamakları için stilobat olarak kullanılan bir podyum bulunuyordu. Arka duvarın ortasında bir zamanlar kitapların bulunduğunu sandığımız bir büyük niş ile yan taraflarında iki sıra halinde küçük nişler vardır. Duvarlar tahrip olduğu için nişler zorlukla anlaşılmaktadır. Kitaplar bu nişlerde nasıl duruyordu bilmiyoruz. Salonun karşılıklı iki yan duvarının önünde de podyumun devam etmesi, buralarda da nişlerin bulunmuş olduğunu düşündürmektedir. Bu niş, podyum ve bulunan heykel kalıntılarına dayanarak, yapının kütüphane olduğu kabul edilmektedir. Kütüphanedeki Homeros heykelinin iki tarafında İlyada ve Odissea ile ilgili resimler tasvir edilmiştir. Bu durum Yunan ve Roma kütüphanelerinde kendi bilim ve sanatlarında ün yapmış kişilerin tasvirlerini kütüphaneye koyma adetine bağlı kalarak gerçekleştirilmiştir.

---

430) W. Judeich, aynı eser, s. 100-101, 377, Res. 49.

431) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/3, s. 125; P. Graindor, Athénes sous Hadrien, Cairo, 1934, s. 230 vdd.

Kütüphane salonunun her iki yanında ara odaları denilen kısımlar vardır. Buralarda nişler bulunmadığı için kitapların buraya konmuş olamıyacağı düşünülebilir. Bu ara odalarında bekleme odası izlenimi veren oturma bankları bulunuyordu. Bu odaların batıdaki ön cepheleri ikişer sütun ile meydan tarafında yer alan ara geçide açılmaktadır. Bu iki odada içiçe girmiş dip odacıkların bulunduğu ve bunların gardrop veya tualet olabileceği tahmin edilmektedir. Eskiçağda kütüphane ile dinlenme salonunun sık sık birlikte kullanıldıkları bilinmektedir.(430) Kuzey tarafın dip odası kubbeliydi. W. Dörpfeld'e göre, bu ara odalarının yanlarındaki ve iki köşede yer alan odalar dinlenme odaları veya konferans salonları olarak nitelenebilir. Bunlar gerçekten dinlenme odaları iseler Yunan planına göre, yok eğer kütüphane odaları iseler Roma tarzında yapılmış olmalıdırlar.(431)

Bu kütüphanede eski adetlere uyularak heykellerin bulunduğu bilinmektedir. Tanrıça Athena tarafından korunduğuna inanılan kütüphanenin apsisinde Athena Areia ya da Athena Pamussus'un heykelinin bulunmuş olduğu sanılmaktadır. Roma imparatorluğu kütüphanesinde tanrıça Athena'nın heykelini koyma adetinin benimsenmiş ve uzun süredir kullanılmış olduğunu biliyoruz.(432) İşte bu adeti Yunan dostu olan imparator Hadrianus'un bilinçli olarak koruduğu ve bu kütüphanede uygulatmış olduğu fikri üzerinde durulmuştur.(433)

Hadrian Stoası ve Kütüphanesi çeşitli yönleri ile diğer bazı yapılara benzetilmiştir. C. Callmer onun inşa planını Forum Pacis'e benzetmektedir. Ona göre Pacis'de ana salon bir tapınak, Hadrian Stoasında ise bir kütüphanedir. Ayrıca yapının niş ve podyumu Ephesos Kütüphanesine benzer.(434) Bu kütüphane Ephesos ile aynı şemaya sahiptir, fakat giriş burada kısa taraftadır. Kütüphane tümü ile Tibur'daki Piazza d'Or'u hatırlatmaktadır. İç düzeni ise Bergama Kütüphanesine benzer.(435) Bu stoanın planının nereden alınmış olduğu kesinlikle bilinmiyorsa da, imparator Hadrianus'un İskenderiye'ye yaptığı gezi sırasında, (M.S. 130-131) Musaion'u görmüş ve orada çeşitli so-

---

432) Juvenalis, Satirae, III, 219.
433) Historia-Augusta Colloquium, s. 15.
434) C. Callmer, aynı eser, s. 174.
435) G. Conteneau-V. Chapot. L'Art antique, Paris, 1930, s. 366.

rular sorarak, bilgi edinerek oradan fikir almış olabileceği sanılmaktadır.(436) Hadrian Stoası Kütüphanesindeki geniş meydan fikri ve ayrıca bu merkezi avluya açılan kütüphane odaları fikri Roma tarzındadır. Bunun sonradan Yunan dünyasına girdiği bilinmektedir.(437)

Eskiçağın en ünlü yüksekokulu Atina'daki Hadrian Stoası idi. Stoa ve kütüphanesinin mimari yapısından söz ederken üzerinde durulduğu gibi, bu fikir Hadrianus'un İskenderiye'ye yaptığı gezisinde kendisince benimsenmiş olabilir. Onun İskenderiye'de felsefe ve retorik tartışmalara girdiği, Musaion'daki gelişmiş eğitim sistemini ve entellektüel hayatı tanıdığı ve Atina'ya dönüşünde burada eğitim ve öğretim için kullanılan ve bilime hizmet eden bu yapı kompleksini yani Stoayı kurmuş olabileceği düşünülebilir. Böylece iki yanında konferans salonları, kütüphanesi ile bu stoa, o devirdeki Atina'da septik Platonizmin merkezi olan Olympeion'da kurulmuş bulunuyordu. Hadrianus'un kurduğu bu yüksekokulun açılışını Smyrna'lı sofist Polemus yapmıştı. Stoa kütüphanesinin bir gymnasion kütüphanesi değil, yüksekokul kütüphanesi olarak kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu ve boyutları ile Stoanın, üniversite ve onun kütüphanesinin çekirdeğini oluşturduğunu düşünebiliriz.(438) Böyle bir yüksekokul, kütüphanesiz olamazdı.

Diğer yapılar ile doğrudan bağlantısı olmayan kütüphanenin gösterişli salonu kitapların bulunduğu bir yer olabileceği gibi, öğretimle ilgili toplantıların yapıldığı, diğer bir deyimle toplantı salonu olarak kullanılan bir yer de olabilir. Salonda bir Heroonun bulunduğu fikri de ortaya atılmıştır.(439)

b — Anadolu'da kurulan kütüphaneler

b1 — Smyrna'daki kütüphane

Smyrna'da (bugünkü İzmir) bir kütüphane bulunuyordu. Strabon Smyrna şehrinden söz ederken, burada bir kütüpha-

436) Aelius Spartianus, Scriptores Historiae Augustae, Hadrianus, XX, 2.
437) A. Rumpf, aynı eser, s. 146. Ayrıca bkz. H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 125.
438) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 123.
439) C. Wendel, Handbuch, III, s. 108.

ne, bir Homereion ve bir de sunak ve tahtadan Homeros heykelini çeviren dikdörtgen şeklinde bir portik bulunduğunu anlatmaktadır.(440) R. Cagnat'ya göre bu iki yapı birleştirilmişti.(441) Bu bilgilerin ışığı altında, Smyrna'daki kütüphanenin portik ile bağlantı kurmuş bir kütüphane olduğu düşünülebilir.

Sofist Philostratos M.S. I. yüzyılda bütün İonya'da Musaion bulunduğunu, özellikle Smyrna'nın bu konuda başta geldiğini söylemektedir. Ona göre bu şehirde çok tutunmuş olan Aristeides ders veriyordu. Burada din, eğitim, v.s. gibi çeşitli konularda dersler vardı.(442) C. Wendel'e göre Philostratos'un söylediği gibi, bu şehirde bir Musaionun varlığı ve ders verildiğini kabul edecek olursak, şehirde bir yüksekokulun bulunmuş olduğunu da kabul etmek gerekmektedir.(443) Smyrna'da, tıpkı Ephesos'daki gibi, yerli bir Musaionun bulunduğu ve buna bir hukukçunun başkanlık ettiği doğrulanmış ve Asia eyaletine bağlı bu entellektüel merkezdeki Musaionda arşivlerin de yer aldığı ileriye sürülmüştür.(444) H.J. de Vleeschauwer de Galenos'a dayanarak, Smyrna'da I. yüzyıla kadar giden ünlü bir okulun bulunduğunu tekrarlamaktadır. Fizikçi Galenos'un İskenderiye'ye gitmeden önce Smyrna'da felsefe eğitimi gördüğünü söylemektedir.(445)

Bütün bu kaynakların ve modern araştırıcıların bize verdikleri bilgiden çıkarttığımız sonuca göre, Smyrna'da bir Musaion, bunun içinde veya yakınında bir yüksekokul bulunmuş olmalıdır. Bu kurumlara bağlı ve onların hizmetinde bir kütüphanenin varlığı son derece akla yakındır. Bütün bu yapılar bir yapı kompleksi halinde olabilir. Bir yüksekokul kütüphanesi olduğunu sandığımız bu kütüphane konusunda ne yazık ki daha çok bilgimiz bulunmamaktadır. Bu kütüphane Roma çağındaki diğer yüksekokul kütüphanelerinin özelliklerini taşıyor olmalıdır.

---

440) Strabon, XIV, 1, 37.
441) R. Cagnat, aynı eser, s. 3.
442) Philostratos, Vitae Sophist, II, 26, 2 ve I, 21, 3.
443) C. Wendel, Handbuch III, s. 106-107; C. Wendel, «Bibliatheken», Reall. f. Ant. u. Christ., s. 241.
444) L. Robert, Etudes anatoliennes, Paris, 1937, s. 146-148.
445) Galenos, In Hippocratis de nat. hom., V, 9, 1. Krş. H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/3, s. 124.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b2 — Bergama (Pergamon) Asklepeion'undaki kütüphane

Bergama Asklepion'unda bir kütüphanenin bulunduğu konusundaki bilgiyi 1936 yılında bulunan ve II. yüzyıla tarihlenen iki yazıta dayanarak ediniyoruz. Bu yazıtlardan birisinde 40.000 drahmiden, kütüphaneden, Apollo Pythia'dan söz edilmektedir.(446) Diğer yazıtta ise halkın onurlandırdığı herhangi birinden, Demeas'ın oğlundan, kütüphaneden, ve sözü edilen kimsenin dürüstlüğünden bahsedilmektedir.(447) Louis Robert burada konu edilen kişinin aynı zamanda kütüphanenin yöneticisi olan bir edebiyatçı olduğunu düşünür.(448) Yazıtta geçen 40.000 drahmi kütüphanenin kurulması için verilmiş olabilir. Apollo Pythia'dan söz ediliyorsa da bu konuda kesin bilgi edinemiyoruz. Belki de halkın yardımları ile kurulan bu kütüphanenin, hastaların tedavisi için hizmet vermiş olan bir çeşit hastahane durumundaki Asklepieion'un içinde veya hemen yanında yer almış olan bir kütüphane olabileceğini kabul etmemiz gerekmektedir. Bu durumda bu kütüphanede hastalar boş vakitlerini değerlendiriyorlar ve onları tedavi etmeğe uğraşan doktorlar ise bilgilerini arttırmak için burada okuyorlardı. Carl Wendel'in verdiği bilgiye göre, Asklepieion'da tedavi edilmekte olan sofist Aelius Aristides, M.S. II. yüzyılda burada sofistlerin, hatiplerin ve filozofların konferans verdiklerini anlatmaktadır.(449) Aelius Aristeides gibi bilgili hastaların verdikleri bilgilerden bu kütüphaneden daha sonra Roma devrinde de yararlanılmış olabileceği sonucunu çıkartabiliyoruz. Bunlar tıp adamları dışındaki filozof ve sofistler olmalıdır ve bu kütüphaneden onların da yararlandığı anlaşılmaktadır. Fakat kütüphanenin asıl fonksiyonunun tıp dalında bir araştırma kütüphanesi olduğunu düşünebiliriz. Böylece Asklepieion kutsal mahalli, hastaların tedavi edildiği yerden başka, öğretim yapılan bir yer olmuş olmalıdır. Zaten ünlü bilgin Galenos (M.S. II. yüzyıl) burada bulunmuştu ve onun burada kitapları bulunduğunu biliyoruz.(450) Kendisinin burada araştırmalar yapmış olması normaldir.

---

446) J. Platthy, **Sources**, s. 159-160, No. 138; L. Robert, aynı eser, s. 72.
447) J. Platthy, **Sources**, s. 160, No. 139; L. Robert, aynı eser, s. 73.
448) L. Robert, aynı eser, s. 73.
449) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 100.
450) Galenos, **Peri ton Idion Biblion** 6, Krş. J. Platthy, **Sources**, s. 164-165. No. 153.

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kütüphanenin mimari açıdan incelenmesi ve planının belirlenmesi için 1928-1932 yılları arasında, burada alman bilginleri kazılar yapmışlardır. Tıp okulu olarak kurulan Asklepios Tapınağının kuzey-batı köşesinde kütüphane binasının yer aldığı anlaşılmıştır.(451) (Lev. XIX, Res. 3)

Kütüphanenin salonu 18.50x16.52 m. boyutlarındadır. Bu salon batı tarafında dışa iki kapı ile açılır. Bu kapılardan kuzeydeki ile kuzey stoaya, güneydeki kapı ile de ortadaki büyük avluya giriliyordu. Salonun çevresinde nemi önlemek amacı ile çift duvar bulunuyordu. Salonun güney ve doğusunda dıştaki bu çift duvarların arasında bir koridor oluşmuştu. Bu koridor doğu duvarının ortasında yer alan apsisin altından geçerek kuzey-doğu köşesinde son bulmaktadır. Bu köşeden başlayarak, ve kuzey duvarı boyunca uzanan başka bir koridor daha vardı. Salonun iç mimarisi incelenince, bugün yerinde olmayan nişlerin bir zamanlar duvarlarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunlar her iki uzun yan duvarlarda (kuzey ve güney yan duvarları) aynı derinlikte altışar tanedir. Doğu duvarının tam ortasında büyük bir apsis ve bunun her iki tarafında ise ikişer küçük niş bulunur. Dışa açılan batı duvarındaki sözünü ettiğimiz kapıların arasında geniş, kare şeklinde bir niş yer almaktadır. Nişler genellikle yerden 1.75 m. yüksek ve 0.65 m derinliğe sahiptirler. O. Deubner'e göre, kuzey, güney ve doğu duvarındaki nişlere kitap rafları yerleştirilmişti.(452) Kalıntılara bakılarak bu salonda Ephesos ve Bergama Akropol'ündeki kütüphanelerde rastlanılan taş podyumun bulunmadığı görülmektedir. Ancak salonun yer döşemesi ile nişler arasındaki uzaklığın çok olması nedeniyle tahtadan bir podyum veya kaide bulunmuş olabileceği de düşünülmüştür. Christian Callmer'e göre, doğu duvarı ile uzun duvarlarda yer pervazı bulunmuyordu ve bu duvarların önlerinde tahta podyum yer almış olmalıydı. Batı duvarı önünde de pervaz yoktu, burada ancak müstakil tahta bir merdiven kullanılmış olmalıydı.(453)

---

451) T. Wiegand, Zweiter Bericht über die Ausgrabungen in Pergamon 1928-1932. Das Asklepieion (Sitzungsber. d. Königl. Preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin) 1932, No. 5, s. 10, Lev. 1-2.

452) D. Deubner, Das Asklepielon von Pergamon, Berlin, 1938, s. 40.

453) C. Callmer, aynı eser, s. 176.

EGE ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Salonun aydınlanması nişlerin üzerinde bir sıra pencere ile sağlanıyordu ve nişlere buradan aydınlık geliyordu. Pencereler 1.40 m. yüksekliğinde olup etrafı süslü alabaster levhalar ile kaplanmıştı. Çatının düz ve ahşap olduğu sanılmaktadır. Tavan kasetlerle süslüdür. Salonun tabanı zengin bir şekilde renkli mermerler ile süslenmiş, kenar kısmı mavimsi mermer plâkalarla kaplanmıştır. Daha orta kısımlarda ise üç sıra beyaz, bir sıra grimsi, bir sıra yeşil ve bir sıra da koyu mor plaka bulunuyordu. Ortada kare, üçgen ve dairelerden oluşan geometrik süslemeler vardı. Duvarların ve nişlerin içleri de mermer levhalar ile kaplanmıştı. Yapıda sütunların, yuvarlak ve kemerli arşitravların da yer aldığı anlaşılmıştır. M.S. 175 yıllarında kütüphanenin on sütunu yıkılmış, sonradan postamentler üzerine kompozit düzende sütunlar konulmuştur. Böylece yapı karışık bir düzene sahiptir.

Doğu duvarının ortasındaki yuvarlak apsisin önünde mermer bir kaide bulunmuştur. Kuzey kapısının yanında parçalanmış durumdaki kolosal heykelin bu kaidenin üzerinde durduğu sanılmaktadır. Kaidenin üzerinde «**Hadrianon Fl. Melitene**» yazılıdır. Bunun anlamı ise «Flavia Melitene Tanrı Hadrianus'a adadı» demektir. İmparator Hadrianus'u tanrılaştırmak için yaptırılmıştır. Bilimin koruyucusu olarak buradaki tıp okuluna heykeli konulmuştur. Flavia Melitene tarafından yaptırıldığını sandığımız bu kütüphane, aynı zamanda imparatorun kült yeriydi.(454)

Kütüphane salonu, bu salonun batı duvarındaki bir kapı aracılığı ile stoa ile bağlantılıdır. Buradaki kütüphane, Bergama Akropolü'ndeki kütüphane gibi stoanın arkasında değil, daha yan ve ön tarafta bulunmaktadır. Diğer monümental yapılar ile de aynı hizadadır.

Kütüphanenin kuzey kısmında, tapınağa ait olmayan bölmeler vardır. Bunlar salondan dar bir geçit ile ayrılmış iki küçük oda halindedir. Bunların kitap deposu olarak kullanılmış olduğu sanılmaktadır.(455)

Bergama Asklepieion'unun eskiçağ için önemli bir tedavi merkezi olduğunu biliyoruz. Buradaki ilk Asklepios tapınağı

454) T. Wiegand, aynı eser, s. 10 vdd.
455) C. Callmer, aynı eser, s. 176.

M.Ö. IV. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştı. Böylece IV. yüzyıldan itibaren bu iş için kullanılan bu merkez Hellenistik devirde gelişmiştir. Fakat Asklepieion'un en gösterişli ve gelişmiş devresi M.S. II. yüzyıla rastlamaktadır. Zaten kütüphane olarak kullanılan salon İmparator'un salonu adını da taşıyordu. Kütüphanenin Hellenistik devirde yapıldığını, yukarda sözünü ettiğimiz heykel kaidesindeki yazıta bakarak sonradan Roma devrinde İmparator Hadrianus'a (M.S. 117-138) saygı duyularak, onun adına bir heykel konularak zenginleştirilip geliştirildiğini de düşünebiliriz. Bu olay da imparator Hadrianus'un M.S. 123'de Bergama'yı ziyareti sırasında gerçekleşmiş olabilir.

b3 — Kos'daki kütüphane

Bugün İstanköy adını taşıyan Kos'da bir kütüphanenin bulunmuş olduğunu şehirde ortaya çıkartılan yazıtlardan öğreniyoruz. Bu yazıtlardan biri M.Ö. 200-175 yılları arasına tarihlenmiştir. Burada zengin vatandaşlardan bazılarının adları belirtilerek, bu kişilerin şehrin kütüphanesinin yapımına katkıda bulundukları anlatılmaktadır. Ayrıca kütüphaneye kitap alınması için 200 drahmi para ve 100 tane kitap verdiklerini öğreniyoruz. Bu kişiler hemen hemen hepsi baba oğul yani aynı ailenin kişileridir.(456) Diğer bir yazıtta ise Heracleitus'un oğlu, Caesar'ın dostu ve Asklepeion, Hygieia ve Apiona gibi tanrılar ile diğer imparatorluk tanrılarının rahibi olan Caius Stertinius Ksenophon'un zengin serveti ile kütüphaneyi kurduğu, ayrıca imparatorluk tanrıları ile halka ithaf ettiği belirtilmektedir.(457) İlk yazıtta kütüphane binasını yaptırdığı üzerinde durulan Diokles ve oğlu Apollodoros, gerçekten kütüphaneyi yaptırmış iseler ve adları geçen zengin kişiler de kütüphaneye para ve kitap bağışında bulunmuş iseler, ikinci yazıtta söz konusu edilen Caius Stertinius Ksenophon ancak bu kütüphaneyi imparatorluk tanrılarına ve halka ithaf ederek açmış olabilir. Yalnız ikinci yazıtta adı geçen Ksenophon'un, imparator Claudius'un (41-54) doktoru olduğu belirtilmektedir.(458) Bu durumda eğer iki yazıtta geçen kütüphane aynı ise, kütüphanenin yapılışı ile halka açılışı arasında bir yüzyıl kadar zaman

456) BCH, LIX, 1935, s. 421-425. Krş. J. Platthy, Sources, s. 146. No. 112.
457) Jahr. d. Deutsch. Arch. Inst., XVIII, 1903, Beiblatt, 1903 4, s. 193-194; Karş. J. Platthy, Sources, s. 147, No. 113
458) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 1/3, s. 125.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulunmaktadır. Ksenophon'un tıp ile uğraşmış olması ise kütüphanenin tıp konusu ile ilgili olarak bir tıp okulu kütüphanesi olabileceğini göstermektedir. Zaten kazılarda böyle bir okulun binası çıkartılmıştır.(459)

Plinius, ünlü tıp bilgini Hippokrates'in Kos'daki hastaların tedavi edildikleri yeri restore ettirdiğini, burayı Asklepios'a ithaf ettiğini ve hastaların tedavileri için buraya yazmalar verilmesini sağladığını belirtmektedir. Hippokrates bu yazmaları kopye ettirmiş, fakat Varro'nun da söylediği gibi, ancak tapınağı yaktıktan sonra eski geleneklerden uzaklaşma olmuş ve modern klinik kurulabilmiştir.(460) Daha sonra Ioannis Tzetzes de eski kaynaklara dayanarak, Hippokrates'in eski tıp kitaplarını ve kütüphaneyi yaktığını söylemektedir.(461) Bu bilgiler Kos'daki tıp okulunun M.Ö. V. yüzyıla kadar çıktığını göstermektedir. Bu tıp okulunun kütüphanesinin 53 yazmadan oluş tuğu ileriye sürülmektedir.(462) Tapınağa yazmalar bağışlandığına göre buradaki tapınağın kesinlikle kütüphanesi olmalıdır. Tzetzes'in söylediği şekilde burada kütüphaneci olarak görev alan Hippokrates'in, kütüphaneyi ve tıp kitaplarını yakması, ancak tıp bilimini yeni temeller üzerine dayandırma, yeni bir anlayışla kurmak istemesindendir.

Böylece sonuç olarak Kos'daki tıp kütüphanesinin M.Ö. V. yüzyıldan itibaren varlığını kabul edebiliriz. Hippokrates'in geliştirdiği yeni anlayışla devam eden bu okul ve kütüphanesi Roma çağına kadar gelmiş ve önemini yitirmemiş olmalıdır. Yukardaki yazıtlarda söz edildiği gibi bu okul ve kütüphanesi onarılmış veya ayrı bir yapı halinde eski tıp geleneğini devam ettirerek yaşatılmış olabilir. Bu da bize Kos'un önemli bir kültür merkezi olduğunu, özellikle tıp konusunda ileri gittiğini göstermektedir. Burada, Roma devri boyunca güçlenmiş olan —özellikle tıp dalında— uzmanlaşmış okul kütüphanelerinden birine rastlamaktayız. Kütüphanenin gymnasiona bağlı olduğu üze-

---

459) Kazı sonucunda edinilen bilgi için bkz. R. Herzog, Kos, Ergebnisse der Deutschen Ausgrabungen und Forshungen, IV, 1932, s. 49 vdd.

460) Plinius, NH, XXIX, 1 (2), 4; Ayrıca bkz. J. Platthy, Sources, s. 147.148 No. 114.

461) J. Platthy, Sources, s. 148, No. 115.

462) C. Wendel, Handbuch, III, s. 96-97; C. Wendel, »Bibliotheken«, Reall, f. Antike u. Christ. s. 421.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rinde duranlar(463) var ise de, söz konusu olan kütüphanenin tıp okulu kütüphanesi ile aynı olup olmadığını bilmiyoruz.

b4 — Prusa'daki (Bursa) kütüphane

Bağımsız kütüphanelerin en erken örneklerinden biri olarak nitelenen Prusa kütüphanesinin varlığını Genç Plinius'un imparator Traianus'a yazmış olduğu mektupdan öğreniyoruz. (464) Plinius bu mektubunda, Prusa kütüphanesinde imparator Traianus'un heykelini gördüğünü söylemektedir. Ayrıca Dio'nun hanımı ile oğlunun da gömüldüğü söylenilen yerin burası olduğunu belirtmektedir. Kütüphanenin bir sütun dizisi ile çevrilmiş olan bir avluda bulunduğunu da gene bu mektuptan öğreniyoruz. Mektup, eski Bytinia bölgesindeki ve bugün Bursa adını taşıyan ilimizin bulunduğu yerdeki Prusa şehrinde bir kütüphanenin kurulmuş olduğunu doğrulamaktadır.

Sözü edilen kimse Prusa'lı Yunan hatip ve filozofu Dio Chrysostomus (M.S. 40-112) idi. Önce sofist ve sonra da Sinik felsefeyi benimsemiş olan Dio, özellikle imparator Traianus zamanında politik hayatta önemli rol oynamış bir kimseydi.(465) Dio'nun, hanımının cesedini yakarak, kütüphaneyi mausoleum haline getirmesi hükümdara karşı bir hakaret olarak nitelenmiş ve kendisi suçlanmıştı. İmparator Traianus ise Dio'nun bu davranışı ile tanrıları ve imparatoru gücendirmediğini kabul ederek onun bu davranışını hoş görmüş ve kendisine izin vermiştir. Bu durum ile ilk kez karşılaşılmamaktadır. Ephesos Kütüphanesinde de kurucusunun babasının cesedi aynı şekilde kütüphanenin altındaki sarkofaja konmuştu.(466)

M.S. I. yüzyıl sonu veya II. yüzyıl başında kurulmuş olan bu kütüphane de adetlere uyularak imparatorun heykeli ile süslenmiştir. Sütun dizisi ile çevrili bir avluda yer alması, onun

---

463) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 96-97; W. A. Oldfather, «The Maintenance of Ancient Greek Public Libraries», **Library Quarterly**, VIII, 1935, s. 287-288. Ayrıca bkz. C. Callmer, aynı eser, s. 154.

464) Plinius, Minor, **Epistulae** X, 81; J. Platthy, **Sources**, s. 166, No. 157.

465) C. O. Brink, «Dio Chrysostomus», **Oxf. Class. Dict.**, s. 282.

466) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 108; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 1/3 s. 123-124; R. Cagnat, aynı eser s. 3.

portikle bağlantısı olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu konuda daha geniş bilgiye sahip değiliz.

H.J. de Vleeschauwer'e göre bu kütüphane bir özel okul kütüphanesi olmalıydı.(467) Kütüphanede, kurucusunun ilgisi nedeniyle felsefe ve hitabet konusunda eserlerin bulunmuş olması normaldir.

c — Çeşitli yerlerde kurulan diğer yüksekokul kütüphaneleri

Roma devrinde gerek İtalya'da ve gerekse eyaletlerde kurulan belli başlı yüksekokullar dışında daha az önemli olanlarına da rastlamaktayız. Bunlar genellikle tıp okullarıdır. Hukuk okullarının da varlığı bilinmektedir. Bu yüksekokulların tam olarak çalışabilmeleri için kütüphanelerinin de bulunması gerekmektedir. Knidos ve Sicilya'daki tıp okullarının kütüphaneleri bulunmuş olmalıdır. Ancak bu konuda fazla bilgimiz yoktur. Andreas adlı bir yazar **Peri te İatrikes Genealogias** adlı eserinde, Hippokrates'in (M.Ö. 460-377) Knidos kütüphanesinin yakılması için kendi memleketini terkettiğini söylemektedir.(468) Onun verdiği bilgiye dayanarak, Knidos'daki tıp okulunun M.Ö. V. yüzyıla giden kütüphanesinin varlığını anlıyoruz. Onun bu davranışı eski kitapları yakıp yok etmekle tıp bilimine getireceği yeniliği ortaya koymaktadır. Knidos'daki yazarların eserlerinin pekçoğunun da Hippokrates'in Corpusunun aracılığı ile bize kadar geldiği ileri sürülmektedir.(469) Böylece Knidos'daki tıp okulu ve kütüphanesi, Sicilya'daki tıp okulu ve kütüphanesi ile birlikte M.Ö. V. yüzyıla dayanmakta,(470) ancak Roma devrinde parlak devrini yaşamış bulunmaktadır. Diğer Roma yüksekokul kütüphaneleri hakkında bilgimiz yok denecek kadar azdır. İmparator Hadrianus doğudan döndükten sonra, Roma'da Athenaeum adını verdiği bir yüksekokul kurmuştu. Burada şair ve hatipler ders veriyorlardı. VI. yüzyıl sonuna kadar eğitim merkezi olan Athenaeum Phokas tarafından kapatılmıştır. Divus Traianus tapınağına bağlı olan(471) bu kurum-

467) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 124.
468) J. Platthy, **Sources**, s. 159, No. 135.
469) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 159.
470) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 3, s. 126.
471) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 105.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da, bilginler bilimsel araştırma ve tartışmalar yapıyorlardı.(472) Bu bilgiler ışığında, Roma'nın bu yüksekokulunda bir de kütüphanenin bulunmuş olduğu akla gelmektedir. Böyle bir kütüphanenin içinde Yunan ve Latin bölümleri ayrılmış olmalıydı. Gene Roma devrinde kurulmuş olduğunu sandığımız Suriye'de hukuk okulunun, Berytos şehrinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

II. yüzyılda kurulan bu okulda imparatorluğun doğuya ait yasaları yer alıyordu. Burada eğitim gören hukuk öğrencileri, doğunun ve Hellen kültürünün benimsediği kanun ve kavramları, Roma hukuku ile kaynaştırarak yeni bir anlayışla yetişiyorlardı. Burada bir hukuk kütüphanesi bulunduğu ileri sürülmektedir.(473) Bu kütüphanenin çok geç devirlere kadar varlığını sürdürdüğünü sanıyoruz.

7 — Özel kütüphaneler

a — Şair Serenus Sammonicus'un kütüphanesi

Şair Serenus Sammonicus'un kütüphanesi bulunduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. İmparator L. Septimius Severus zamanında (M.S. 193-211) yaşamış ve M.S. 212'de imparator Caracalla'nın emirleri ile öldürülmüş olan bu yazarın **Res reconditae** adlı bir eseri bilinmektedir.(474) Serenus Sammonicus, kendisine babasından kalmış olan 62.000 tomarlı kütüphaneyi yani kitabı, öldüğü zaman öğrencisi olan Genç Gordianus'a bırakmıştır. Kütüphane büyük ve mükemmeldi.(475) Bu kütüphane Roma imparatorluğu devresinde bilim ve sanatla uğraşan kişilerin evlerinde özel kütüphaneleri bulunduğunu göstermektedir. C. Wendel, kütüphanenin kuruluş tarihi olarak 238 yılını verir ise de(476) 212 yılında öldürülmüş olan Serenus Sammonicus'un, üstelik kendisine babasından kalmış olan bu kütüphanesi daha erken tarihte kurulmuş olmalıdır. Hiç değilse bu geniş koleksiyon çok erken tarihlerde toplanmağa başlanmış olmalıdır. Genç Gordianus'un yetişmesinde etkili olduğunu san-

---

472) Aulus Gellius, Noct. Attic. XI, 17, 1.
473) C. Wendel, Handbuch, III, s. 103.
474) «Serenus Sammonicus», Oxf. Class. Dict. s. 829.
475) Scriptores Historiae Augustae, Gordianus Iunior, XVIII, 1-3.
476) C. Wendel, Hanbuch, III, s. 117.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dığımız bu kütüphane konusunda ne yazık ki başka bilgimiz bulunmamaktadır.

b — Roma ve eyaletlerdeki diğer özel kütüphaneler

Roma devrinde kurulmuş belli başlı özel kütüphanelerin dışında, hakkında fazla bilgi edilemeyen pekçok kütüphane bulunmuş olmalıdır. Özel kütüphaneler ancak sahibinin ya da onun yakın çevresinin yararlandığı kütüphaneler olduğundan ve büyük koleksiyonlara sahip olmadığından, halka açık kütüphaneler gibi, onların tümü hakkında bilgi edinemiyoruz. Ancak bazılarını az da olsa tanıyoruz. Iccius'un küçük bir kütüphanesi bulunduğu bilinmektedir. Bu özel kütüphanede daha çok Stoikçilerin ve Panaitios'un yazıları yer alıyordu.(477) Roma imparatorluk devri kişi kütüphaneleri arasında ise şair Perseus'un 700 tomarı içine alan kütüphanesi söylenilebilir.(478) Şair Perseus erken ölmüş ve kütüphanesini öğretmeni Conutus'a bırakmıştı.(479) Romalılar'ın yazlık evlerinde özel olarak kütüphaneler kurdukları bilinmektedir. Bunlardan birisi de Keronea'lı Epaphroditus'un Roma'daki kütüphanesidir. İskenderiye'li bilgin Archias'ın kölesi olan Epaphroditus, Mısır valisi M. Mettius tarafından özgürlüğe kavuşturulunca Roma'da bir kütüphane kurmuştur.(480) M.S. I. yüzyılda yaşayan Epaphroditus'un Cicero'nun dostu olduğu ve Nerva zamanında öldüğü bilinmektedir. Onun kütüphanesinde 30.000'i aşkın kitap bulunduğu sanılmaktadır.(481) Roma yakınındaki Antium'da da bir kütüphanenin kurulmuş olduğu öğreniliyor.(482) Antium'da sözü edilen bu kütüphanenin Cicero'nun Antium'daki kütüphanesi ile aynı olup olmadığını bilmiyoruz. Çünkü onun da Antium'da kütüphanesi vardı. Genç Plinius'un da (M.S. 61-114 civarı) yatak odasının duvarlarında ve kasalar içinde bir kütüphanesinin bulunduğu bilinmektedir.(483) Ancak bunun boyutları ko-

---

477) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 113.

478) C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 116; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/3, s. 120.

479) K. Dziatzko, «Bibliotheken», **RE** III, süt. 416.

480) J F. Lockwood, «Epophroditus», **Oxf. Class. Dict.**, s. 317.

481) H. Leclerq, aynı eser, süt. 851; K. Dziatzko, aynı eser, süt. 416 ve C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 110.

482) C. Wendel, aynı eser, s. 118.

483) Plinius, **Epistulae**, 2, 17, 8. Ayrıca bkz. F. G. Kenyon, «Libraries», **Oxf. Class. Dict.** s. 503.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nusunda bilgimiz yoktur. Cicero'nun arkadaşı ve eserlerinin naşiri olan Vergilius'un önemli bir kütüphanesinin bulunduğu belirtilmektedir.(484) Ayrıca bu kütüphaneyi arkadaşlarına açık tuttuğu anlaşılmaktadır.(485) Martialis'in de aynı şekilde evinde küçük bir kütüphanesi bulunduğu ileriye sürülmektedir.(486) Ünlü bir Yunan hatibi olan Tiberius Claudius Atticus Herodes (M.S. 101-177) zengin kişi idi. Onun Favorinus'un kütüphanesini devraldığı sanılmaktadır.(487) Martialis'in dostu olan Silius Italicus (M.S. 26-101) çiftliğinde ya da yazlık evlerinde kütüphaneye ve sanat eserleri koleksiyonuna sahipti.(488) Antoninus Pius (M.S. 138-161) zamanında Nysa'lı zengin bir kişi olan Teailius Alcibiades, tiyatro artistleri ve müzisyenler birliği adına Roma'da bir kütüphane kurmuştu.(489) Bunun da özel kütüphane olduğunu düşünebiliriz. Daha geç devirlerde başka özel kütüphaneler kurulmuştu. Marcus Aurelius'un başta bulunduğu sırada pontifeks olan Livius Larensis'in de geniş bir kütüphanesi bulunduğu ve içersinde hukuk kitaplarının yer aldığı ileriye sürülmüştür.(490)

M.S. IV. ve V. yüzyıllarda da pekçok özel kütüphane kurulmuştu. Bunların çoğu hristiyanlık kültürünü içine alıyordu Çünkü bu yüzyıllar kilise yazarlarının hareketli dönemi idi. Bu nedenle önemli din adamlarının evlerinde din ve bilimle ilgili kitapları içine alan kütüphaneler bulunuyordu. IV. yüzyılda filozof Claudius Mamertinus, V. yüzyılda Avitus, Consentius, Magnus'un kütüphaneleri bunlar arasındadır. Ayrıca Iraneus, Tertullianus, Hippolytus, Hieronymus, Kappadokia'lı Georgios'un kütüphaneleri de ünlü idiler.(491)

Bunlardan Carthago'lu Tertullianus'un kütüphanesinde Yunan ve Romalılar'a ait klasik ve bilimsel eserler yanında Yu-

484) J. Vorstius, **Grundzuge der Bibliotheksgeschichte**, s. 7.
485) K. Dziatzko, aynı eser, süt. 416.
486) Martialis, Epigram XIV, 190. Karş. C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 116 ve C. Wendel, «Bibliotheken», **Reall. f. Antike u Christ.**, s. 243.
487) Philostratus, Vitae sophistarum I, 8; 3, 5; 10, 6 K. Karş. C. Wendel, **Handbuch**, III, s. 110.
488) Plinius, **Epistulae**, III, 7, 8. Karş. C. Wendel, aynı eser, s. 116; K. Dziatzko, aynı eser, s. 417.
489) C. Wendel, aynı eser, s. 125.
490) J. W. Thompson, aynı eser, s. 34.
491) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, IV, s. 145-150.

nanca hristiyanlık eserleri de vardı. Bu eserler yardımı ile hukuk ve retorik çalışmaları yapılıyordu.(492)

Julianus'un hocası Georgios'un kütüphanesi IV. yüzyıl ortalarında zengin bir koleksiyona sahipti. Bu kütüphane retorik, felsefe ve hristiyanlık konularında kitapları içine alıyordu. Bu koleksiyonun sahibi İskenderiye'de Arrian papazı iken 361 yılında ortodoks karşıtları tarafından öldürülünce, kitaplar Antakya'ya gönderildi.(493)

Hieronymus'un kütüphanesi de bilinmektedir. Kendisi Suriye'ye gittiğinde dahi onları yanına almıştır.(494) Bu din adamı, retorik ve gramer çalışmaları yanında Roma'da profan klasik eserleri de toplamıştır. Teoloji ile uğraşmaya başlayınca kilise literatürünü edinmiş ve bunlar arasında özellikle Trier'de iken Poitier'li Hilarius'un eserlerini kendi eliyle kopye etmiştir. Kudüs'ten dini eserler getirerek yerine İncil vermiştir.(495) Betlehem'e yerleşerek kütüphanesini büyütmüştür. Bu kütüphane 386 yılından itibaren onun kurduğu manastıra 416 yılında verilmiştir.(496)

Paulus'un da Concordia'da bir kütüphanesi vardı. Hieronymus ve Paulus'un bu kütüphaneyi kullandıklarını biliyoruz.(497)

8 — Hristiyanlık kütüphaneleri

a — Kilise kütüphaneleri

Genel olarak hristiyanlık kütüphanelerinin kurulması, Roma imparatorluğu devresinde Roma ve eyaletlerde hristiyanlığın yavaş yavaş yayılmasına bağlı olmuştur. Hristiyan din adamları Yahudiler'in kutsal kitapları üzerinde çalışmış ve II. yüzyıldaki iç karışıklıklara rağmen, bu konuda eserler vermeğe başlamışlardır. Bunun sonucu olarak III. yüzyılda herbiri kendi kütüphanesini kurmağa başlamıştır. Ancak bu ilk kü-

492) C. Wendel, aynı eser, III/1, s. 130.
493) C. Wendel, aynı eser, s. 135 (Iulianus, Epistulae 106, 36'ya göre)
494) Hieronymus, Epistulae 22, 30.
495) Hieronymus, aynı eser, 5,2.
496) C. Wendel, aynı eser, s. 136.
497) C. Wendel, aynı eser, s. 136-137 (Hieronymus, Epistulae 5, 2'ye göre)

tüphaneler din kurbanı olmuşlar ve imparator Diocletianus'un, kiliselerin yıkılması ve kitapların yakılmasını emretmesi ile zarar görmüşlerdir.(498) Buna rağmen bazı din adamları kutsal kitapları saklayabilmiş olmalıdır.

İmparator Constantinus'un 313'de çıkarttığı Milano buyruldusu ile hristiyanlara geniş haklar tanınması, hristiyanlığın resmi devlet dini olarak kabul edilmesi yolunu açmıştır. Öyle ki imparator Constantinus 330 yılında, kendi adını taşıyan başkentine, Caesarea'daki yazı atelyesinde Eusebius'un gözetimi altında hazırlanan elli değerli İncili hediye ettiği bilinmektedir.(499) Bu gelişmelerle önemli hristiyanlık merkezleri oluşmuş ve buralarda kilise, bazilika ve manastır gibi yapılar inşa edilmiş, bunlar aracılığı ile hristiyan kültürü daha da yaygınlaşmıştır. Ayrıca mezheplere ait kaybolmuş metinler toplanmağa başlanmıştır. Bu gibi merkezler arasında Roma, Atina, Carthago, Antiokheia, Ephesos, İskenderiye, Jerusalem ve Caesarea'yı sayabiliriz.(500) Bu merkezlerde kurulan kütüphaneler ise ya manastır ve kiliselere bağlı dinsel nitelikte kurumlar ya da gene dinsel eğitim veren okul kütüphaneleridir. Hristiyan büyüklerinin kütüphaneleri ise kendi merakları ile kurulmuş özel kütüphanelerdir. Hristiyan kültürü ve onun temsilcisi olan kütüphaneler, eskiçağ kültürü ve onu temsil eden kütüphanelerden tamamen ayrı özellik gösterdiği için ayrı bir araştırma konusu olacak niteliktedirler. Bu dönem hristiyanlık kütüphaneleri, eskiçağı izleyen ortaçağ batı kütüphanelerinin —Bizans dahil— öncüleri durumundadırlar. Bununla beraber, kronolojik olarak Roma İmparatorluk devresi içinde yer aldıklarından, M.S. 395'e kadar gelen süre içersinde yer alan hristiyan kütüphanelerine de burada kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Kilise kütüphaneleri başlangıçta küçük kilise arşivleri şeklindedirler. Bu tür kütüphanelerin içersinde Ahdiatik, mezmurlar, İncil mektuplar, kutsal hikâyeler, bayramları gösteren takvimler, fakir listeleri, piskoposluk kayıtları, yönetimle ilgili belgeler, martiroloji (şehitlerle ilgili kitaplar) gibi dinsel konulu

---

498) Eusebius, Historia ecclesiastica 2, 4.

499) C. Wendel, aynı eser, III/1, s. 133 (Eusebius, De Vita Constantini IV, 34, 36, 37'ye göre)

500) J. Vorstius, aynı eser, s. 9.

kitaplar yer almış olmalıdır. Hem kiliseler ve hem de içlerinde yer alan bu tür kitaplar 303 yılında Diocletianus'un hristiyanlara karşı giriştiği takibat sırasında zarar görmüş ve tahrip edilmişlerdir.(501) Bu zarar bölgelere ve bölge halkının tutumuna, bölge yöneticilerine göre farklı olmuş olabilir. M.S. III. ve IV. yüzyıllarda Justin, Iranaeus, Aleksandria'lı Clemens, Tertullianus, Origenes, Hippolytus gibi hristiyan düşünür ve yazarların ortaya çıkması ile hristiyan literatürü gelişmiş(502) ve bu da kütüphanelere yansımış olmalıdır.

a1 — Roma'daki kilise kütüphaneleri

Roma'da kilise kütüphanelerinden birinin kurulmuş olduğunu biliyoruz. Bu kütüphanede M.S. IV. yüzyılda İncil'e ait çeviriler bulunuyordu. Bunlar Hieronymus'un çabaları ile yapılmıştır.(503) Julius (337-350) resmi hukuki metinlerin Scriniuma konulmasını emretmiştir. Bu dinsel ve hukuki metinleri içine alan kütüphane, arşiv durumunda olmalı idi.(504) Constantinus'dan itibaren bu Scrinium, Pompeius Tiyatrosu yakınına geldi. Çünkü Papa Damascus (366-384), Kutsal Larentius Kilisesini burada yeniden kurdu. Sütunlu avlular ile çevrili, gene eski Roma örneklerinde rastlandığı şekilde, archiva odaları kurdu.(505)

İşte önceden Chartarium, sonraları ise Scrinium adını alan Roma'daki arşivde ayrıca bir de kütüphane kısmı bulunmuş olmalıdır. Papa Hilarius (461-468), Kutsal Larentius'un Via Tiburtina'daki bazilikasına iki kütüphane eklemiştir.(506) Bu da Roma adetine uygun olarak, Yunan ve Roma olmak üzere çift kütüphane idi.

a2 — Anadolu, Afrika ve Filistin gibi yerlerde kurulanlar

Roma İmparatorluk devrinde hristiyanlığın yayılması ile kilise, manastır gibi dinsel nitelikte yapıların inşa edildiğini ve

501) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, IV, s. 142-143.
502) Bkz. s. 302-303.
503) H. Leclercq, aynı eser, s. 869. (Hieronymus, Epistulae, 48, 3).
504) H. Leclercq, aynı yer.
505) Damasus, Epigrammata 55, 57.
506) C. Wendel, aynı eser, III/1, s. 133-134.

bunların gene aynı nitelikte kitapları içine aldığını biliyoruz. Bu tür kütüphanelerin bazılarının Anadolu'da kurulmuş olduğunu öğreniyoruz. Bunlara ait yapılar bugün yerinde durmadığı için onlar hakkında daha geniş bilgiye sahibiz. Ayrıca Kopt manastırlarına ait zengin kütüphaneler ve onlara ait kataloglardan kalan parçalar da günümüze gelebilmiştir.(507)

Kappadokia'daki Caisarea'da M.S. IV. yüzyılda Başpiskopos Basilius'un yaptırdığı Öksüzler Yurdunda kilise ve diğer sosyal yapıların yanında bir de kütüphane bulunuyordu.(508) Hristiyanlık kültürü içersinde yer alan bu kütüphane konusunda daha geniş bilgiye sahip değiliz.

Afrika'nın da Roma İmparatorluk devrinde önemli hristiyanlık merkezlerinden biri olduğunu biliyoruz. Burada özellikle Carthago (Kartaca) ve Hippo şehirlerinde kiliseler ve onlara ait kütüphaneler kurulmuştu.

Kuzey Afrika'da yeralan Carthago'da M.S. II. yüzyılda bu çeşit bir kütüphanenin kurulmuş olduğunu modern araştırıcılar, Apuleius'a dayanarak (Apuleius, Florida, XVIII), belirtmektedirler.(509) Başlangıçta arşiv niteliğinde olan bu kilise kütüphanesinden II. yüzyılda Tertullianus da sözetmekte ve bu şehirdeki kültür faaliyetlerini ve burada yetişen önemli kişileri anlatmaktadır.(510) Carthago'daki bu kütüphanenin içinde piskoposluk kayıtları, kilise ihtiyar meclisi kayıtları ve dinle ilgili eserler bulunuyordu.(511)

Afrika'daki Hippo şehrinde de bir kütüphane vardı. Augustinus'un ölümünden sonra(430) kütüphanesinin Numidia'daki Hippo kilisesine geçtiği bilinmektedir.(512) Hippo'daki bu geniş kütüphanede kutsal yazılar, Augustinus'un kendi eserleri, vaazlar, mektuplar ve diğer hristiyan yazarlarının eserleri bulunuyordu. Bu kütüphanenin konulara göre, biyograf Pos-

507) C. Wendel aynı eser, III/1, s. 137.
508) E. Kirsten, «Cappadokia» Reall, f. Antike u. Christ. II, 1954, süt. 890 ve N. Baydur, Kayseri Tarihi, s. 138.
509) C. Wendel, aynı eser, III, s. 127 ve R. Cagnat aynı eser, s. 3.
510) Tertullian, Apologeticum, Giriş.
511) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, IV, s. 143; H. Leclercq, aynı eser, süt. 855-856.
512) K. Dziatzko, aynı eser, süt. 416.

sidius tarafından düzenlenmiş bir de kataloğu vardı. Ancak Augustinus'a ait din dışı eserlerin kiliseye alınıp alınmadığı bilinmemektedir. Bu kütüphane Vandal istilâsında (431) onların eline geçmiştir.(513)

Palestina'daki Caesarea da belli başlı hristiyanlık merkezlerinden biri durumunda idi. Bu merkezlerde küçük ya da büyük çapta kilise veya manastır kütüphanesinin bulunduğunu biliyoruz. Ancak bu konuda geniş bilgi edinemiyoruz.

Aynı şekilde bir hristiyanlık merkezi olan Jerusalem'de (Kudüs), Aleksandria'daki örneğe bağlı kalınarak, Piskopos Aleksander bir kütüphane kurmuştu (212).(514) Eusebius bu kütüphaneden yararlanmıştır. Bu kütüphaneye bağlı scriptorium vardı.(515)

Suriye'deki Aelia Capitolina'daki kiliseye bağlı bir kütüphanenin bulunduğunu da biliyoruz.(516)

Hristiyan yazar Jerome (355-420) 383 yılında Bethlehem'e gelerek burada bir manastır kurmuştur. Özel kütüphanesini bu manastıra bağlamıştır. Böylece kurulan manastır kütüphanesinde hem hristiyan teolojisi ile ilgili ve hem de profan eserler (klasikler) yer almıştır. Kütüphanenin bir de scriptoriumu bulunduğu bilinmektedir.(517) Bu manastırın scriptoriumunda uygulanan kurallar, ilerde ortaçağda kurulacak olan Cassiodoros'un Vivarium'da kuracağı manastır scriptoriumu kuralları üzerinde etkili olacaktır.(518)

b — Hristiyanlık okul kütüphaneleri

b1 — Anadolu, Afrika ve Filistin'de Kurulanlar

Roma İmparatorluk devresinde hristiyanlığın yayılması ile, bu konuda eğitim veren okullar da kütüphanelere ihtiyaç duy-

513) H. J. de Vleeschauwer aynı eser, s. 149. (Possidius XVIII, 9'a göre) ve C. Wendel, aynı eser, III/1, s. 135.
514) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 46 ve C. Wendel, aynı eser, s. 130-131.
515) Eusebius, Historiae Ecclesiastica VI 20, 27.
516) Eusebius, aynı eser, VI, 20 ve J. Platthy, Sources, s. 170, No. 164.
517) Jerome,Epist. LXXI
518) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 149.

muşlardır. Bu nedenle bazı önemli hristiyanlık merkezlerinde hem din okulları ve hem de bazı yüksekokulların kütüphaneleri bulunduğunu düşünmemiz yerinde olur. Bunlardan bazılarını tanıyoruz.

Antiokheia şehrinde bu tür kütüphaneler vardır. Julianus, Georgius'un kütüphanesinden söz etmekte ve bu kütüphanenin dikkatli bir şekilde Antiokheia'ya gönderilmesi üzerinde durmaktadır.(519) İmparator Flavius Claudius Julianus'un (M.S. 360-363) Antiokheia'da bir kütüphane inşa ettirdiğini ya da böyle bir kütüphane için para ayırmış olduğunu bilmiyoruz. Yalnız kendisinin bir kitap sever olduğu anlaşılmaktadır.(520)

Julianus'un sözünü ettiği Georgius'un kütüphanesi, M.S. 357-361 yılları arasında ve İskenderiye Piskoposu olduğu sırada, Georgius'un her okulda olduğu gibi, felsefe, tarih ve hristiyan yazılarını içine alan kitaplardan oluştuğu bir koleksiyondu(521) ve Julianus imparator olmadan önce bunu tanıyordu. Yukarda sözünü ettiğimiz tarihler arasında var olan bir kütüphane ise F. Julius Constantius II (M.S. 337-361) ile Flavius Claudius Julianus (M.S. 360-363) adlı Roma imparatorları zamanına rastlamaktadır. İmparator II. Constantius'un ölüm haberi duyulunca, M.S. 361'de haik ayaklandı ve imparator Julianus bu koleksiyonu şehre taşıyarak güvenlik altına aldı ve imparator Hadrianus'un, tanrılaşmış Traianus onuruna yaptırdığı küçük tapınağa yerleştirdi.(522) Ancak daha sonra imparator Julianus öldürülünce yerine geçen zayıf karakterli imparator Flavius Claudius Jovianus (M.S. 363-364), o sırada heyecanlı olan halkın kütüphane ve tapınağı ateşe vermesine, hanımının da kışkırtması ile, göz yummuştur (M.S. 364). Bu yangın sırasında bütün kitaplar yanmıştır.(523) Gene imparator Julianus, sadık arkadaşı ve dostu olan Afrika'lı Evmerus'a kitaplarını teslim ettiğini söylemektedir.(524) Bu kitaplar sözünü ettiğimiz bu kütüphanenin kitapları mıydı yoksa Julianus'-

519) J. Platthy, Sources, s. 172, No. 170.
520) J. W. Thompson, aynı eser, s. 38.
521) Bkz. s. 295
522) J. Platthy, Sources, s. 172, No. 172. Ayrıca bkz. C. Callmer, aynı eser, s. 184.
523) J. Platthy, aynı yer.
524) J. Platthy, Sources, s. 172, No. 171.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

un özel kitapları mıydı bilmiyoruz. Modern araştırıcıların bazıları Afrika'lı Evmerus'u imparator Julianus'un kütüphanecisi olarak kabul etmektedirler.(525) Ammianus Marcellinus da kütüphanenin yanışını tasvir etmektedir. Ona göre, birçok evden çok sayıda kitap toplanarak yargıçların gözü önünde yakılmışlardır. Bu kitaplar serbest sanatlar ve hukuk konularında idi.(526) Suda da, sofist Byzantion'lu Malhos'un imparator Constantinus'un tarihini yazdığını ve bu arada kütüphanenin yanışından söz ettiğini anlatmaktadır.(527) Onun da gene aynı kütüphaneden söz etmiş olduğunu sanıyoruz.

Bu kütüphanenin kurulduğu tarihlerde Antiokheia'da bir de yüksekokul bulunuyordu. Bu okula M.S. 360 yılında bir hukuk kürsüsü eklenmiştir.(528) Bu okulun kurulması imparator Flavius Claudius Julianus zamanına rastlamaktadır. Okulda gramer, kompozisyon, felsefe okutuluyordu. Kütüphanenin bu okul ile ilgisi olup olmadığını bilmiyoruz. Okulun 120.000 cilt kadar olan koleksiyonu, yukarda sözünü ettiğimiz kütüphaneden ayrı olmalıdır. 425 yılında yanan bu koleksiyon, yeniden inşa edilen kütüphanede oluşturulmuş ve 726 yılında ise 36.500 kadar cilt tekrar yanmıştır.(529)

İmparator Julianus zamanına tarihlenen bu kütüphane M.S. IV. yüzyılda kurulmuştu. Bu sonuncu kütüphane ve bu şehirdeki yüksekokula bağlı olduğunu sandığımız bir diğer kütüphane Roma hristiyanlık devresinde faaliyet göstermiş olmalıdırlar.

Esessa'da (Urfa) da bir okul kütüphanesi bulunduğunu öğreniyoruz. Ermeni tarihçisi Chorene'li Moses buradaki okul kütüphanesinden söz etmektedir.(530) Daha geniş bilgi edinemediğimiz bu okul ve kütüphanesinden başka, içinde vergi kayıtları ile Sinop'daki tapınakdan gelen annellerin (yıllıkların)

---

525) J. W. Thompson, aynı eser, s. 38; H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/3, s. 119.
526) Ammianus Marcellinus, Rer. Gest. XXIX, 1/41.
527) J. Platthy, Sources, s. 171, No. 169.
528) H. J. de Vleeshauwer, aynı eser, I/3, s. 126; C. Wendel, aynı eser, III, s. 128.
529) C. Wendel «Bibliotheken», Reall. f. Antike u. Christ, 2, süt. 248.
530) J. Platthy, Sources, s. 153, No. 123; Bkz. 263, alt not 371.

bulunduğu(531) bir kütüphanenin de varlığını, halka açık kütüphanelerden söz ederken belirtmiştik.

Bu tür kütüphanelerden birisi Aleksandria'da (İskenderiye) bulunuyordu. Buradaki okul için bir kütüphane gerekli idi. Pagan felsefesi ile eğitilen Clement, Atina'dan Aleksandria'ya gelmiş ve buradaki Serapeum Kütüphanesine girmiştir ve Commodus (M.S. 180-192) zamanında adı geçen okulun da gelişmesinde rol oynamıştır.(532) Burası yüksek hristiyan öğrenimi ve teolojisinin ilk merkezlerindendir. Clement'in öğrencisi olan Origenes de, bundan sonra okulun başına geçmiştir.(533) Onu geliştirmiştir. Kütüphane hakkında geniş bilgi yok ise de, okulun eğitiminde rol oynayan koleksiyonun, imparator Diocletianus zamanındaki takibatta, 303 yılında, okul ile birlikte zarar gördüğü kesindir.(534)

Doğudaki en önemli hristiyan okul kütüphanelerinden biri Palestina'daki Caesarea'da bulunuyordu. Yukarda sözünü ettiğimiz Origenes (M.S. 186-225) Caesarea'ya gelmiş (231), burada bir okul ve ona bağlı bir kütüphane kurmuş, ölümüne kadar burada kalmıştır.(535) Bu durumda önce Aleksandria'da görev alan Origenes'in, daha sonra ve belki de oradaki uygulamalardan yararlanarak, Caesarea'daki okul ve onun kütüphanesi ile uğraştığı düşünülebilir. Piskopos Gregorios Thamuaturgus bu okulda kalarak (233-238) Origenes'den ders gördüğünü, okulda dialektik ve felsefenin okutulduğunu belirtmektedir. H.J. Vleeschauwer'e göre, geniş eğitime hizmet eden bu kütüphane, Origenes'in özel kütüphanesi ile başlamış, kendisi sürgüne gidince okul kütüphanesi haline gelmiştir. Ancak Origenes bu okul kütüphanesini başlatmış olsa bile ve kütüphanede kendi yazıları ile üzerinde çalıştığı Ahdiatik nüshaları bulunsa da, okul kütüphanesinin gerçek kurucusu Arion mezhebinden Pamphilus'dur. Onun çalışmaları sayesinde kütüphanede 30.000 kitap toplanmıştır.(536) Modern araştırıcıların verdiği

---

531) J. W. Thompson, aynı eser, s. 37.
532) C. Wendal, aynı eser, s. 248; H. J. de Vleeshauwer, aynı eser, IV, s. 145.
533) W. D. Ross, «Origen», Oxf. Class. Dict. s. 625.
534) C. Wendel, aynı yer, H. J. de Vleeschauwer, aynı yer.
535) W. D. Ross, aynı yer.
536) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 146 ve K. Dziatzko, aynı eser, süt. 420.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilgileri kaynaklar da doğrulamaktadır. Hieronymus, Origenes'in kitaplarını Caesarea Kütüphanesine bağışladığını, Pamphilius'un bu düşünceyle kütüphaneyi koruduğunu, ayrıca profan yazarların eserlerini de buraya eklediğini ve yıpranan nüshaların papaz Accacius ve Euzoius tarafından parşömen üzerine yazılarak yenilendiğini yazmaktadır.(537) H. Leclercq de, IV. yüzyıl ortasında, Pamphilius'dan sonra burada görev alan Accacius (340-365) ve Euzoius'un (366-279) cesaretli bir karar alarak, papirusun kırılır bir madde oluşu nedeniyle, kütüphanedeki kitapların tümünü scriptoriumda parşömen üzerine geçirttiklerini söylerken(538) aynı kaynağa dayanmış olmalıdır. Batıdan sürülen papazlardan olan Poitier'li Hilarius (doğuda 356-361) burada çalışmış olmalıdır. Böylece H.J. de Vleeschauwer'in belirttiği gibi(539) III. yüzyılın ilk çeyreğinde hristiyan biliminin merkezi olan Aleksandria'nın yerini 235 yılından sonra veya bu tarihlerde Palestina'daki Caesarea almış olmalıdır. Zaten Pamphilius'un kutsal eserlere özen gösterdiğini Suda da belirtmektedir.(540) Eusebius ise kilise tarihi ile ilgili olan eserinde Pamphilius'un bu kütüphane ile ilgili çabalarını anlatırken, Origenes ve dinle ilgili diğer yazarların eserlerini içine alan bir kütüphane kataloğundan söz etmektedir.(541) Eusebius'un yazdığı Pamphilius'un kayıp biyografisine dayanarak, kendi zamanında bu kütüphanede 30 bin cilt bulunduğunu söyleyen Isidorus'a(542) bakarsak, kütüphanedeki çok sayıda kitabın kolayca bulunabilmesi için kataloglanmış olduğunu kabul etmemiz gerekir. Aynı kütüphanenin bir de scriptoriumu bulunduğunu yukarda dolaylı olarak belirtmiştik. Bu scriptoriumda yazılan İncil'in kopyeleri zamanında ün yapmıştı. Caesarea'da doğan Eusebius da Pamphilius'un yanında çalışmıştır. Onun Palestina'daki rahiplerle ilgili ve bir dünya kroniği durumundaki eseri, Pamphilius'un teoloji okulunun kütüphanesinden yararlanarak hazırlanmış olmalıdır.(543)

---

537) J. Platthy, Sources, s. 103, No. 14 (Hironymus, Epistulae, 34, 1).
538) H. Leclercq, aynı eser, süt. 862—863 (Hieronymus, aynı yer)
539) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, IV, s. 147.
540) J. Platthy, Sources, s. 175, No. 176; (Eusebius, Hist. Ecclesiast. VI. 32).
541) J. Platthy. Sources, s. 175, No. 179 (Eusebius, aynı yer; Hieronymus, Epistulae, 34, 2).
542) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 147 (Isodorus, Etymologie VI, 6, 1'e göre).
543) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, IV, s. 147.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. BÖLÜM

ESKİÇAĞ YUNAN VE ROMA KÜTÜPHANELERİ NİTELİKLERİ VE ÖRGÜTLENMESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A — KÜTÜPHANE TÜRLERİ

Eskiçağ kütüphaneleri, günümüzde olduğu gibi, çeşitli amaçlar göz önüne alınarak kuruldukları için, kendi aralarında farklı türler gösterirler. Bunlar ya dinsel kurumlara ya da eğitim kurumlarına bağlı olarak ortaya çıkmışlardır ve bağlı oldukları kurumlara göre ayrı ayı özelliklere sahip olmuşlardır. Ancak bu arada bazı kütüphaneler —özellikle Roma kütüphaneleri— tapınak gibi dinsel kurumlara bağlı olmakla beraber, aynı zamanda halka açık olmaları nedeniyle bugünkü halk kütüphaneleri gibi hizmet vermişlerdir. Saray kütüphaneleri gibi, bir kısmı da sadece devlet adamlarının hizmetinde olmuşlardır. Bir yere bağlı olmayan halka açık kütüphaneler de bulunmaktadır. Evlerde oluşturulan özel kütüphaneler ise ancak dar bir çevreye hizmet etmiş olan kütüphanelerdir.

1 — Din kurumlarına bağlı olanlar

Dinsel kurumlara bağlı olan kütüphaneler ya belli bir grubun ya da halkın yararına açılmıştı. Örneğin, İskenderiye'de Serapeion kütüphanesi(1) tapınağa bağlı bir kütüphanedir. Rahiplerin yönetmiş olduğu bu kütüphane daha çok kendi personeli olan din adamlarına hizmet vermiştir. Ancak buradan halkın da yararlandığı sanılmaktadır. Yunanlılar ve Romalılar kütüphane salonlarındaki apsise tanrıça Athena (Romalılarda Minerva) heykelini yerleştirerek, kütüphaneyi koruyucu tanrının himayesine vermişlerdir. Romalılar'ın tapınaklara bağlı kütüphanelerinin, yönetim açısından da aynı yere bağlı olduğunu biliyoruz. Ancak bu kütüphaneler tapınağa bağlı olsalar bile gene de buradan halk yararlanıyordu. Onun kutsal bir yere bağlanması ise kütüphaneyi daha popüler hale getirerek önemini arttırıyor ve belki de halkın ilgisini çekmesini sağlıyordu. H.J. de Vleeschauwer'e göre Roma'nın tapınağa bağlı kütüphaneleri tapınak kütüphaneleri olarak görünmelerine

---

1) Bkz. Serapeion Kütüphanesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rağmen gerçek nitelikleri farklıdır.(2) Biz bu geleneğin çok eskilere gittiğini biliyoruz. Eski Mısır'ın tapınaklara bağlı arşiv ve kütüphaneleri böylece uzun süre gelenek olarak yaşatılmıştır. Özellikle Roma İmparatorluğunda tapınağa bağlı fakat halkın yararlandığı bu türden kütüphaneler çoktur. Augustus zamanında kurulan Palatin'deki Apollon Tapınağı(3), Octavia(4), sonradan Tiberius Kütüphanesi adını alan Augustus Tapınağı(5), Barış Tapınağı Kütüphanesi(6) ve Traianus zamanında kurulan Ulpia veya Traianus Tapınağı(7) ile Tibur'daki Hercules Tapınağı(8) kütüphaneleri bunlar arasındadır. Philippi'deki kütüphane(9) tapınağın ek kısmında yer almıştır. Ancak imparator Traianus'dan itibaren kütüphaneler tapınağa bağlı değillerdir. Daha sonra tapınaklar kapatıldığı zaman büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Hristiyanlıkla beraber tapınak kütüphanelerinin yerini kilise ve manastır kütüphaneleri alacaktır.

2 — Genel olarak kamuya açık olanlar

Tapınak gibi dini kurumlara bağlı olmakla beraber, bu kütüphanelerin halka açık olma özelliğine de sahip olduklarını söylemiştik. Fakat asıl halka hizmet amacıyla kurulan kütüphaneler imparator Augustus (M.Ö. 27 - M.S. 14) ile açılmağa başlanmıştır. İlk kez imparator Augustus zamanında ve Asinius Pollio'nun çabaları ile Atrium Libertatis'de halk kütüphanesi kurma fikri gerçekleştirilmek istenmiştir. Caesar'ın halk kütüphanesini kurma fikri de adı geçen bu kütüphane ile uygulama alanına konmuştur.(10) Gerçek bir halk kütüphanesi olan Atrium Libertatis'deki kütüphaneden sonra Roma'da bu tür kütüphaneler yaygınlaşmıştır. Eyaletlerde de eyalet halkına hiz-

---

2) H.J. de Vleeschauwer, aynı eser, 6, s. 117
3) Suetonius, Augustus, 29; Cassius Dio, Hist. Rom. LIII, 1, 3; Bkz. s. 206
4) C. Callmer, aynı eser s. 159. C. Callmer'in verdiği bilgiye göre Octavia Kütüphanesi Jupiter ve Juno tapınaklarına çok yakındır. Bu nedenle kütüphane, tapınak ile ilgili olabilir.; Bkz. s. 211
5) Suetonius, Tiberius XLVII; Gaius Caligula XXI, Galba 1; Bkz. s. 214
6) Plinius, NH, XXXVI, XXIV, 102 ve' Aulus Gellius Noct. Attic. V, XXI, 9; Bkz. s. 217
7) Aulus Gellius, Noct. Attic. XI, 17, 1; Bkz. s. 219
8) Aulus Gellius, Noct. Attic. XIX, V, 4; Bkz. s. 223
9) Bkz.: «Philippi Kütüphanesi», s. 225
10) Pilinius, NH, XXXV, II, 10-11; Bkz. s. 195-200

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

met amacıyla halk kütüphaneleri kurulmuştur. Philippi(11), Ephesos(12), Timgad(13), Aphrodisias(14) gibi Roma dışındaki yerlerde bu tür kütüphaneler bilinmektedir. Özellikle Timgad ve Ephesos'daki kütüphaneler başlıbaşına kütüphane yapıları olarak inşa edilmişlerdir. Timgad Kütüphanesi buradaki askerler ve onların aileleri için yapılmıştır. Bu örnekler ile M.S. I. - III. yüzyıllar arasında halk kütüphanelerinin Roma ve eyaletlerde yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Roma ve eyaletlerinde kurulan kütüphaneler şehir merkezlerine yani forum ve pazar yerine çok yakındır. Böyle bir yer seçilmesi de onların halka daha iyi hizmet verebilme amacını güttüğünü göstermektedir.

Bazı hamamların yakınında da kütüphane kurulduğunu biliyoruz. Örneğin Roma'da imparator Caracalla zamanında, kendi adı ile anılan hamamların yanında bir kütüphane bulunmuştur.(15) Hmamların yakınında yer alan bu kütüphaneler imparator Tiberius'dan sonra ortaya çıkmış ve hamamlara (termlere) bağlı kütüphane türü diyebileceğimiz yeni bir tür oluşturmuşlardır. Bunların da halka açık kütüphaneler olduğunu ve bu adı, sadece hamamlara yakın bir yerde inşa edilmeleri nedeniyle taşıdığını söyliyebiliriz. Bu türe Roma dünyasında rastlıyoruz.

3 — Hükümdarlara ait olanlar

İmparatorların saraylarında da kütüphanelerin kurulmuş olduğu bilinmektedir. Sarayda kurulan bu kütüphanelerden imparator ve yakınları, saray halkı yararlanıyorlardı. Kütüphanenin ayrıca halka ve ülkenin bilginlerine, sanatçı ve yazarlarına açık olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak bazı kral ve imparatorların zaman zaman saraylarına bilginleri çağırttıklarını ve onların bilgilerinden yararlanarak kütüphanelerini dü-

---

11) P. Lemerle, «Inscriptions latines et grecques de Philippes», BCH, 59, 1935, s. 126-164. Burada resmi görevliler söz konusu olduğuna göre kütüphane de halka açık olmalıdır. Bkz. s. 225

12) Bkz.: «Ephesos Kütüphanesi» Buraya ait yazıtlar şehirde resmi Roma eyaleti görevlilerince kurulan bir kütüphanenin söz konusu olduğunui gösteriyor. R. Heberdey, Vorlaufiger Bericht, 1902/3, VII/1, 1904, Beibl., süt. 52; Bkz. s. 238

13) C. Wendel, Handbuch, III, s. 127; Bkz. s. 231

14) Bkz.: «Aphrodisias Kütüphanesi» s. 250

15) Scriptores Historiae Augustae, Antonius Caracalla IX, 4, 10; Bkz. s. 224

zenlettiklerini biliyoruz. Bazı saray veya sarayların yakınında ise bilim adamlarının devam ettiği, kütüphanesi bulunan bir araştırma merkezi vardı. Yunanistan'da ilk kurulan kütüphaneler başta bulunan tiranlara aittir. M.Ö. VI. yüzyılda Atina Tiranı Peisistratos'un(16), Samos Tiranı Polikrates'in(17), Herakleia Tiranı Klearhos'un(18) kütüphaneleri, saraylarda kurulduğunu sandığımız ilk kütüphanelerdir. Ünlü İskenderiye Kütüphanesi(19) gene sarayın hemen yanında ve Ptolemaioslar sülâlesi krallarının himayesinde kurulmuştu. Bu kütüphane her ne kadar Musaion adı verilen ve bilgilerden oluşan, onların birlikte çalıştıkları, yaşamlarını sürdürdükleri bir kuruma bağlı ise de, saraya geniş ölçüde bağımlı idi. Kütüphanenin politikası, giderleri, kütüphanecilerin atanması v.s. hepsi sarayın himaye ve denetiminde idi. Fakat Ptolemaios sülalesi kralları, kozmopolit İskenderiye halkını kaynaştırmak amacıyla her çeşit kitaptan oluşan geniş bir kitap koleksiyonu oluşturduklarına göre, kütüphane de kesinlikle halka açık olmalıdır. Aynı şekilde Bergama Kütüphanesi de(20) sarayın ve tapınağın yanında kurulmuş ve Attalos kralları tarafından her yönden korunup desteklenmiş ve burada geniş koleksiyonlar toplanmıştır. İskenderiye Kütüphanesi gibi Bergama Kütüphanesinden saray kütüphaneleri arasında söz ediyorsak da, bu kütüphanenin saray mensupları dışında halka da açık olduğundan kuşku yoktur. Pekçok küçük krallıklar aynı türden kütüphanelere sahip olmuşlardır. M.Ö. II. - I. yüzyıllar arasında kurulan Pontus Kralı Mithradates VI Eupator'un kütüphanesi(21), Makedonya Kralı Perseus'un kütüphanesi(22) bunlar arasında sayılabilir. Bu kütüphaneler özellikle krallara hizmet etmişlerdir. Çünkü Pontus kralı Mithradates VI Eupator gibi bazı hükümdarlar bizzat bilimle uğraşıyorlardı. Zehir ve panzehirler ile uğraşan kral, elinin altında bir kütüphaneye gerek duyuyordu.

---

16) Aulus Gellius, Noct. Attic. VII, XVII, 1-2; Bkz. s. 41
17) Athanaeus, Deipnosophistae 1,3 a ve C. Wendel «Bibliotheken», Reall, f. Antike u. Christ. II, süt. 238; Bkz. s. 45
18) J. Platthy, Sources, s. 158, No. 134 ve H. Bengston, Griechische Geschichte, s. 287; Bkz. s. 46
19) B. Götze, aynı eser s. 243; Bkz. s. 71
20) Strabon, XIII, 4,2; Bkz. s. 135
21) Plinius NH., XXV, III, 6-7; Bkz. s. 154
22) Bkz. «Perseus'un Kütüphanesi» s. 157

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Roma'da ise imparator Nero'nun Altın Evi'nde(23) kurduğu kütüphane ile imparator Hadrianus'un kurduğu Tivoli'deki Hadrian Villası kütüphaneleri(24) sarayların içinde yer almış ve belki de sadece saray halkının hizmetinde olmuşlardır. Bilim ve okumaya gerek duysun duymasın imparator ve kralların saraylarda kütüphaneler kurdukları ve bunu bir devlet politikası haline getirdikleri anlaşılmaktadır.

4 — Okul kütüphaneleri

Yunan ve Romalılar'ın kütüphane türlerinden birini de okul kütüphaneleri oluşturmaktadır. Bunları lise düzeyindeki gymnasionların ve yüksekokulların kütüphaneleri olarak ayırabiliriz. Yüksekokul kütüphanelerinin bazıları da uzmanlaşmış okul kütüphaneleri durumundadır. Genel olarak okul kütüphanelerinin başlangıcı çok eskiye gitmektedir. Mezopotamya'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda okul kütüphanelerinin prototipleri ortaya çıkmıştır. Özellikle Ugarit kazılarında bulunan çok dilli sözlükler, günümüzün dil okullarındakine benzer bir çalışmanın sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu çeşit kurumlar ve onların kütüphaneleri başlangıçta din adamlarının yönetiminde idi. Bunlar özellikle yüksek sınıfın eğitimi için yararlı oluyordu. M.Ö. V. yüzyılda Yunanistan'da ise sofistler eğitim yapan kişilerdi. Fakat hem bunların çalışmaları ve hem de okul ve eğitim tümüyle henüz sistematik hale getirilmemişti. Eskiçağda Yunan gençlerinin (efeblerin) eğitimi için spor, askerlik, gramer, kompozisyon gibi derslerin öğretildiği, belli bir eğitim programına göre örgütlenmiş ve şehirdeki sosyal hayatın merkezi durumunda olan palaestralar ve burayı bitirenler için de gymnasionlar (liseler) vardı.(25) Edebi ve felsefi tartışmaların da yapıldığı bu eğitim kurumlarının kütüphaneleri bulunuyordu. Buralarda, öğrencilerin yararlandıkları belli konularda ve belli ölçülerde kitapların bulunmuş olması normaldir. Yunanistan'da Delphi'de(26), Atina'da Ptolemaion Gymnasionunda(27), M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda Rodos'daki gymnasi-

---

23) C. Callmer, aynı eser s. 160; Bkz. s. 271
24) H. Winnefeld, aynı eser s. 96-105; Bkz. s. 263
25) Hense-Leonard, aynı eser s. 189 vdd.
26) C. Wendel, Handbuch, III, s. 97; Bkz, s. 162
27) J. Platthy, Sources, s. 110, No .28,29, 32; Bkz. s. 163

on'da(28), Anadolu'daki Nysa Gymnasionu yakınındaki kütüphaneler ile(29), imparator Traianus zamanında Pantainos'un (30) ve M.S. II. yüzyıla tarihlenen Halikarnassos şehrindeki bir gymnasionun(31) kütüphaneleri, okul kütüphanelerine örnektirler.

5 — Yüksekokul kütüphaneleri

Yüksekokul kütüphaneleri ise ya Akademi ve Lykaion ya da belirli konuda uzmanlaşmış yüksekokulların kütüphaneleri şeklindedir. Bunlar akademi ve bilim kurumlarına bağlanarak, bağlı oldukları kurumların araştırma ve çalışmalarını destekleyip kolaylaştıran kütüphanelerdir. M.Ö. IV. yüzyılda Platon'un Akademi'sine bağlı ve Aristoteles'in Atina'daki Lykaion'a ait kütüphaneler(32), özellikle felsefe okullarının kütüphaneleri arasında sayılabilirler. Bunlardan Aristoteles'in okulu ve kütüphanesi İskenderiye Kütüphanesinin kurulmasında da etkili olmuştur. Hellenistik devirdeki Yunanistan ve Küçük Asya'daki şehirlerin pekçoğunda bu tür okul kütüphaneleri vardır. İmparator Hadrianus zamanına tarihlenen Bergama Asklepeion Kütüphanesi(33) ile M.Ö. V. yüzyıla kadar çıkan Kos'daki kütüphane(34), M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen Carthago'daki kütüphane (35) özellikle tıp dalında uzmanlaşmış yüksekokulların kütüphaneleri durumundadır. Diğer yüksekokul kütüphaneleri arasında Smyrna(36), M.S. II. yüzyılda kurulan Atina'daki Hadrian Stoası Kütüphanesi(37) ve Prusa'daki(38) kütüphaneleri sayabiliriz. Herculanum Kütüphanesinde de özellikle felsefe da-

---

28) J. Platthy, Sources, s. 151, No. 119; Bkz. s. 165
29) J. Platthy, Sources, s. 101-102, No. 13 veW.v. Diest, aynı eser, s. 49-51; Bkz. s. 275
30) J. Platthy, Sources, s. 112, No. 36 ve s. 113, No. 38; Bkz. s. 273
31) J. Platthy, Sources, s. 157,No. 132 ve C. Wendel, Handbuch, III, s. 97, Bkz. s. 277
32) Bkz. s. 51, 54
33) Galenos, Peri ton İdion Biblion, 6; Bkz. s. 285
34) H.J. de Vleeshauwer, aynı eser 1/3, s. 125; Bkz. s. 288
35) CIL. VIII, 997. Ayrıca bkz. H.J. de. Vleeschauwer, aynı eser, s. 126, Bkz s. 277
36) Galenos, In Hippocratis de Natura Hominis. Ayrıca bkz. : C. Wendel, Handbuch, III, s. 106-107; Bkz. s. 283
37) Cassius Dio, Hist. Rom. LXIX, 16; Bkz. s. 279
38) Plinius Minor, Epistulae X, 81; Bkz. s. 290

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lında kitaplar ortaya çıkmış(39) ise de burada uzmanlaşmış bir yüksekokul bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Bunu, felsefeye özel ilgi duyanların kurduğu bir kütüphane olarak düşünebiliriz. Böylece yüksekokul kütüphaneleri de hem Yunan ve hem de Romalılar'da görülmektedir. Roma imparatorluk devrinde yaygın bir şekilde hitabet (retorik) okulları gelişmiştir. Eyaletlerde de bu tür okulların bulunduğunu sanıyoruz. Bu okulların kütüphaneleri vardı. Ayrıca Roma'da(40), Suriye'de Berytos'da(41) ve daha sonra da Byzantion'da hukuk okullarına bağlı kütüphaneler bulunuyordu. Eskiçağdaki bu yüksekokullar günümüzdeki yüksekokul ve fakültelere, bu okulların kütüphaneleri ise günümüzdeki yüksekokul ve fakültelerin kütüphanelerine benzemektedirler. Bunlara, günümüzdeki yüksekokul ve fakülte kütüphanelerinin eskiçağdaki öncüleri gözüyle bakılabilir. Roma devrinde önemli hristiyanlık merkezlerindeki din okulları kütüphanelerini de yüksekokul kütüphaneleri arasında sayabiliriz. Bunlar da bugün dinsel eğitim veren yüksekokulların kütüphanelerinin öncüleridir. Hristiyanlığın yayılması ile din eğitimi veren yüksekokul kütüphaneleri de kurulmuştur.

6 — Eskiçağda milli kütüphane kavramı

Günümüzdeki milli kütüphanelere eskiçağda tam anlamı ile rastlayamıyoruz. Çünkü İskenderiye Kütüphanesi gibi evrensel kültürü de içine alan büyük bir kütüphane ile ona benzemeğe çalışan Bergama Kütüphanesi ve diğer büyük kütüphaneler ulusal nitelikte değillerdi. Bunlar her çeşit kitabı toplamışlardır. Ancak imparator Augustus'dan sonra Roma imparatorları ulusal bilince sahip olmuşlardır. Kütüphanelerini Yunan ve Roma bölümlerine ayırmışlardır. Kütüphanelerin yöneticilerini Romalılar'dan seçmişlerdir. Bu kütüphanelerde Romalılar'a ait eserlerin toplanmış olduğuna kuşku yoktur. Günümüzdeki milli kütüphanelerden farklı olsalar da bunları milli kütüphanelerin ilk örnekleri olarak kabul edebiliriz.

7 — Özel kütüphaneler

Özel kütüphaneler hem Yunanlılar'da ve hem de Romalı-

39) E. Edward, Herculanum Manuscrips, s. 305
40) Aulus Gellius, Noct. Attic., XI, 17, 1 ve C. Wendel, Handbuch, III, s. 105
41) C. Wendel, Handbuch, III, s. 103; Bkz. s. 291-292

lar'da benimsenmiştir. Bunlar herhangi bir yere bağlanmaksızın, kişilerin kendi çabaları ile kurdukları kütüphanelerdir. Normal olarak daha küçük boyutlarda ve kütüphaneyi kuran kişilerin ilgi alanına göre toplanmış kitaplardan oluşmaktadır. M.Ö. V. yüzyıldan itibaren kurulan özel kütüphaneler hemen her devirde varolmuşlardır. Bunların, özellikle Roma Cumhuriyet devrinde sayıları artmıştır. İlk örnekleri Yunanlılar'ın ünlü devlet adamları, bilgin, sanatçı ve yazarlarına ait olan kütüphanelerdir. Eukleides(42), Eutidemos(43), Euripides(44), hatip Demosthenes(45) ve Speusippus'un(46) kütüphanelerini bunlar arasında sayabiliriz. Daha sonraki devirlerde de bize kadar ulaşamayan pekçok kütüphane kurulmuş olmalıdır. Teos'lu Apellikon'un, Aristoteles'in kitaplarından oluşan özel kütüphanesi (47) de bu türe örnek verilebilir. Roma'da ilk kütüphaneler arasında sayılan Aemilius Paulus(48) ve L. Licinius Lucullus'un(49) kütüphaneleri ise savaş ganimeti olarak elde edilmiş Yunan kütüphanelerinden oluşur. Roma'da da bilgin ve yazarların özel kütüphaneleri önemli bir yer tutar. Roma imparatorluk devrinde bazı kişilerin özel kütüphane kurma girişimleri yaygınlaşmış ve kitap edinme tutkusu ile pekçok kütüphane kurulmuştur. Bunlar Roma yakınlarındaki Antium, Tusculum gibi yazlık villalarda kurulmuş ve dost çevrelerine açılmışlardır. Bu tür kütüphanelere örnek Marcus Tullius Cicero(50), onun kardeşi Quintus Cicero(51), T. Ponponius Atticus(52), bilgin M.

---

42) Athenaeus, Deipnosophistae, I, 3 a; Bkz. s. 47

43) Ksenophon, Memorabilia, IV, II, 8; IV, 2, 10; Bkz. s. 48

44) Athenaeus, Deipnosophistae, 1,3 a ve Aristophanes, Ranae, 938-945; Bkz. s. 48

45) Lukianos, Adv. İndoct. 4; Bkz. s. 49

46) Diogenes Laertius, Speusippus, IV, 5 ve Aulus Gellius, Noct. Attic. III, XVII.; Bkz. s. 50

47) Strabon, XIII, 1, 54. Ayrıca bkz. C. Wendel, Handbuch, III; 10; Bkz. s. 169

48) Plutarkhos, Bioi Peralel., Aemilius Paulus, XXVIII, 10; Bkz. s. 177

49) Cicero, De fin. bon. et mal, III, 7 ve Plutarkhos, Bioi Paralel., Lucullus, XLII.; Bkz. s. 178

50) Cicero, Epist. ad Attic. XII, 13, II, 6, 1, IV. 8 a; Bkz. s. 180

51) G. C. Richards, «Cicero Quintus Tullius» Oxf. Class. Dict., s. 191; Bkz. s. 186

52) Cicero, Epist. ad. Attic. I, 4, 3; I, 7; I, 11; IV. 10; Bkz. s. 187

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Terentius Varro(53), Tyrannio(54), şair Serenus Sammonicus (55) gibi kişilerin kütüphaneleridir. Bunlar M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda kurulmuşlardır. Özel kütüphane olduğu için literatüre geçmemiş olduğunu sandığımız pekçok kütüphane de Roma devri boyunca devam etmiş olmalıdır. İnsanların kitap sevgisinin her çağda devam ettiği ve kitap meraklılarının her devirde çeşitli boyutlarda kütüphaneler edindiklerine kuşku yoktur.

B — KÜTÜPHANELERE KİTAP SAĞLANMASI

Eskiçağ kütüphanelerine çeşitli yollardan kitap sağlanmış olduğunu, kütüphanelerden söz ederken görmüştük. Bunlar, satın alma, vakıf ve bağışlar, müsadere ve savaş ganimetleri şeklindedir. Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgiler bize bu konuda ışık tutmaktadır.

Koleksiyonların oluşturulmasında ilk yeri, bugün olduğu gibi, satın alma yolu almaktadır. Bu nedenle satın almalar ile yakından ilgili olan eskiçağdaki kitap ticareti üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kitap ticaretinin sistemli bir şekilde gelişmesi M.Ö. V. yüzyılda olmuştur. M.Ö. 430 yılında Atina'da kitap satışı yapan dükkânların bulunduğunu, komedi yazarı Eupolis'den öğreniyoruz. Gene M.Ö. V. yüzyılda yaşayan komedi yazarlarından Aristophanes'in **Ranae** (Kurbağalar) adlı eserinde, M.Ö. 414 yılında, bilgili kişilerin bir çeşit toplantı yeri durumunda olan kitapçı dükkânlarına, sabah saatlerinde giderek yeni kitapları gördükleri ve bunlar üzerinde tartıştıkları anlatılmaktadır.(56) Atina'daki bu kitap dükkânlarından başka, Aristophanes, tiyatroda seyircilerin elinde tiyatro metinlerinin kopyelerinin bulunduğunu da söylemektedir.(57) Bu bilgilerden anladığımıza göre seyircilerin eline verilecek kadar ucuz nüsha-

---

53) Aulus Gellius, Noct. Attic. III, X, 17. Atrıca bkz. J. Vorstius, Grundzuge der Bibliotheksgeschichte, s. 7; Bkz. s. 189

54) Strabon, XIII, 1, 55. Ayrıca bkz. C. Wendel, Handbuch, III, s. 110; Bkz. s. 191

55) Scriptores Historiae Augustae, Gordianus Iunior XVIII 1-3; Bkz. s. 292

56) Aristophanes, Ranae 114

57) Aristophanes, Ranae, 114, Ayrıca bkz. F.W.Beare, «Books and Publications in the Ancient World», The Unis. of Toronto Quarterly. 14, 1945, s. 57

lar satılmakta idi. M.Ö. V. yüzyıl sonlarında ise filozof Anaksagoras'ın eserleri bir drahmi karşılığında satılıyordu. Bütün bunlar M.Ö. V. yüzyılda yazılı ürünlerin artması sonucunda kitap ticaretinin geliştiğini göstermektedir. Aynı yüzyılda Peloponez savaşı sırasında Atina agorasındaki kitap çarşısı Atinalılar'a kitap satmakla yetinmiyor, kolonilere de kitap ihraç ediyordu.(58) Yüzyılın sonunda uzak ülkelere de kitap satışları yapıldığını biliyoruz. Örneğin Ksenophon, **Anabasis** adlı eserinde Karadeniz'e kadar kitap ticaretinin yayıldığını, Salmydessus'da karaya oturan gemilerin yükleri arasında kitapların da bulunduğunu belirtmektedir.(59) M.Ö. V. yüzyıl sonlarında Atina'da ucuz kitapların satılmasını, alıcılar tarafından kitapların çok aranması sonucunda, onların müstensihler tarafından çoğaltılmış olmaları ile açıklayabiliriz. Ancak yazar hakkı bulunmadığından ve bu hakkın korunması düşünülmediğinden, sadece kitapçı ve dağıtıcılar bu satışlardan kazançlı çıkıyorlardı. M.Ö. IV. yüzyılda Platon'un öğrencilerinden Hermodorus'un, Yunanistan'dan uzak yerlere, hocasının eserlerinin kopyelerini yollayarak kâr sağladığını öğreniyoruz. Aynı yüzyılda kitap mevcudunu yenilemek ve arttırmak amacıyla büyük kütüphanelerde yazı odası bulunduğunu ve burada kitapların istinsah edilerek çoğaltıldığını da biliyoruz. M.Ö. III. yüzyılda İskenderiye Kütüphanesinin kurulması ile Yunanlılar'ın kitap üretimi daha da artmış ve burası Yunan kitap ticaretinin merkezi olmuştur. Bu arada artan kitap isteği ile değersiz ve hatalı nüshalar da satışa çıkarılmağa başlamıştır. Hellenistik krallıkların merkezlerindeki kütüphanelerde kralların himayesinde kitap üretimi yapılıyordu. Bunlardan, İskenderiye'den sonra Bergama ünlü kitap üretim merkezlerinden biri olmuştur. M.Ö. III. yüzyılda ise Oxyrhynchus ve diğer Mısır şehirlerindeki papirus buluntuları, kitap ticaretinin yaygın olduğunu göstermektedir.(60)

Roma devrinde kitap üretim ve ticaretinin yaygın olduğunu biliyoruz. İmparatorluk şehirlerinde sürekli gelişen Roma kütüphaneleri de devamlı olarak restore edilerek yenilenmekte-

---

58) J. W. Thompson, aynı eser s. 19

59) Ksenophon, **Anabasis** VII, 5, 14. Ayrıca bkz. H. L. Pinner, **The World of Books in Classical Antiquity**, 1948 s. 23.

60) C Wendel, **Handbuch**, I: Buch und Schrift, s. 856

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dirler. Ancak bu kütüphanelerdeki kitap sayılarını bilemiyoruz. Önceleri müstensihlerin (Librarius) çoğalttıkları kitaplar sonradan satıcılar (Bibliopola) tarafından piyasaya sürülüyordu. Kütüphanelerde scriptorium yani kitapların kopye edilerek çoğaltıldıkları yerler var ise de, bunlar daha çok eski kitapları çoğaltmış, yenileri ise kitap ticareti yolu ile sağlanmıştır. Roma'da başlangıçta özel girişimler ile, yaygınlaşmamış olarak yapılan çoğaltmalara Varro (M.Ö. 116-27) ve Cicero M.Ö. (106-43) zamanındaki, Atticus'un yayınevini örnek verebiliriz. Cicero'nun dostu olan Atticus kitaplarını kölelerine istinsah ettirerek çoğalttırmıştır. Beğenilen iyi metinleri çoğalttırarak satmıştır. Roma'da imparatorluk döneminden önce az sayıda kitapçı bulunduğu(61) ve kişilerin ancak kendi aralarında satış ve değiş-tokuş yaparak kitapları elde edebildiklerini(62) öğreniyoruz. Yalnız Atticus'un Atina'da, Romalı turistlerin ve dostlarının Yunan yazmalarını satın alabileceği bir deposu bulunuyordu.(63) Bu arada Roma'lı yazarların Yunanca eserleri bulabilme olanağı da vardı. Roma'da kitap ticareti yaygınlaşmıştır. Catullus I. yüzyılda kitap ticareti yapan dükkânlardan söz etmektedir. Augustus zamanında da bu ticaret gelişmiştir. İmparatorluk devrinde işlek yerlerde bilgin ve kitapseverlerin toplandığı bu dükkânlardan biri olan Sosii kardeşler, özellikle Horatius'un yardımcıları olmuşlardır. Forum yakınındaki Vertumnus ve Janus da ünlü olanlar arasındadır. Argilentum, Vicus Sendellarius ve Sigillaris'de bu dükkânlar bulunuyordu. Typho, Atrectus, Q. Valerianus, Pollius, Dorus ve Secundus iyi bilinen yayımcılar idiler. Meydanlarda, kamusal yapıların ve tapınakların yanında yer aldılar. Kitapçılar satacakları kitapların adlarını ve yazarlarının adlarını afişliyorlardı. Propertius kölesine, kitapları birkaç sütun üzerine afişletmeyi söylemişti.(64) Martialis'in yayımcısı ise Atrectus idi ve onun dükkânı Caesar Forumu yakınında idi. Martialis kitabının fiatını iki veya dört sestertius olarak belirlemişti. Martialis'in bir eserini, Trypho 4 sestertiusa, Atrectus 20 sestertiusa satmıştı.(65) Popüler kitapları

---

61) Cicero, Epistulae III/4, 6 ve Cicero, Epist. ad Quint, III/4,5
62) Cicero, Epist. ad Quint. III/4
63) Cicero, Epist. ad Quint. II/I, Ayrıca bkz. J. W. Thompson, aynı eser, s. 88
64) Martialis, Epigram, I, 117, 11 ve 17; H. L. Pinner, aynı eser, s. 47
65) Martialis, Epigram. XIII, 3/2; W. S. Watt, «Sosii», Oxf. Class. Dict. s. 851-852

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

satan kitapçıya ise libertus deniyordu. Zenginlerin aldığı lüks erguvani kaplı kitaplar başka bir dükkânda satılıyordu. Ticaret amacıyla yazılıp çoğaltılan kitaplar da vardı.(66) Çok ün yapmış olanlar ile yeni yazılmış olan kitaplar daha pahalıya satılıyordu. Roma'da satılamayan kitaplar eyaletlere gönderiliyordu.(67) Kitapçı ile bunları çoğaltan kişiler bazen aynı kimseler olabiliyorlardı.(68) Örneğin Trypho her ikisini de yapıyordu. Dükkânların içinde kitap konulan raflar vardı. Pahalı olan kitaplar üst, ucuz olanlar alt raflarda duruyordu. Böceklere karşı sedir ve safran yakılıyordu. Ayrıca dükkânların içinde müstensihlerin ve ciltcilerin çalıştığı kısımlar da bulunuyordu. Popüler olmuş yazarların eserleri daha çok kopye ediliyordu. Roma'da kitap ticareti yapan büyük kitapçıların 100 kadar köle çalıştırdıkları da bilinmektedir. Satıcıların elinde bazen nadir kitaplar da bulunabiliyordu.(69) Roma dünyasındaki kitaplar hemen hemen bütün eyaletlerde satılabiliyordu. Aynı şekilde bu eyalet şehirlerinde de kitapçılar açılmıştır. Ovidius da buna tanıklık etmektedir. IV. yüzyıla yani hristiyanlığa kadar kitaplardaki rulo şekli devam etmekte olup, M.S. I. yüzyılda Roma'da kodeks şekli de kullanılmağa başlanmıştır. Fakat ticarette rulo şekli tercih edilmiştir.(70) Roma uzun süre kitap ticaretinin merkezi olmaya devam etmiştir. Sulpicius Severus M.S. 400'de **Vita S. Martini** adlı kitabının Roma'da satılmakta olduğunu ve pahalı olduğu halde çok alıcısı olduğunu söylemektedir.(71)

1 — Satınalma

Eskiçağ dünyasında kitap ticaretinin bu kadar yaygın olduğunu gördükten sonra kütüphanelerde satın alma yolu ile kitap sağlanmasının önemli ölçüde olduğunu tahmin edebiliriz. Daha M.Ö. V. yüzyılda kütüphanelere kitap satın alınmağa başlanmıştır. Tiran Peisistratos, düzenlettirmek amacıyla Home-

66) H.L.M. Van der Valk, «On the Edition of Books in Antiquity», **Vigiliae, Christianae**, 11, 1957, s. 1-6
67) H.L.M. Van der Valk, aynı yer.
68) Martialis, **Epigram**, IV, 72 ve XIII, 2, Ayrıca bkz. J. W. Thompson, aynı eser, s. 88
69) Aulus Gellius, Noct. Attic. II,3, ve XVIII, 5
70) Martialis, **Epigram**, I, 3 ve XIV, 184, 188, 190, 192. Ayrıca bkz. F. W. Beare, aynı eser, s. 162-164
71) H. L. Pinner, aynı eser, s. 48-49

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ros'un eserlerini toplattıktan sonra onlar için, satır başına belli bir ücret veriyordu.(72) Bu eserlerin para karşılığı alınması sonunda bazı açıkgöz kimseler sahte satırlar düzenlemişler ve onlar da satır başı hesabı ile bu sahte eserleri satmışlardır. Daha sonra M.Ö. IV. yüzyılda filozof Aristoteles de Atina'daki Lykaion'a bağlı olarak kurmuş olduğu kütüphanesini satın alma yolu ile zenginleştirmiştir. Kendisinin filozof Speusippus'un kitaplarını üç attik talentine (72.000 sestertius) satın aldığını biliyoruz.(73) Daha bu devirde kitap satın almak için yüksek paralar ödendiği anlaşılmaktadır. Platon'un kütüphanesini anlatırken açıklandığı gibi, Platon, Timaeus'u derlemeyi düşünerek küçük bir kitap satın almıştı.(74) Platon, Satyrus'a, Sicilya'daki Dion'un, kendisi için 100 mina karşılığında Philolaos'dan üç tane Phisagor'a ait kitabı satın almak istediğini anlatmaktadır.(75) Hermippus ise Philolaos'un yazmış olduğu kitabı Platon'un, Sicilya'ya Dionysius'un sarayına gittiği zaman, Philoaos'dan akrabaları aracılığı ile, 40 gümüş aleksandrin minası vererek, bizzat satın aldığını belirtmektedir.(76) Platon, phitagorascı araştırmaları satın alması için Dion'dan rica etmişti.(77) Platon'un kendi kütüphanesine kitap satın almış olduğunu Aulus Gellius da söylemektedir. Ona göre Platon az parası olmasına rağmen pitogaroscı Philolaos'dan on bin dinara üç kitap satın almıştır.(78) Daha önce belirtildiği gibi, Aristoteles ve Theophrastos'un eserleri de Neleus tarafından Scepsis'e götürüldükten sonra, onun mirascıları tarafından M.Ö. 84 yılında Teos'lu Apellikon'a satılmıştı.(79)

Kütüphaneleri satın alma yolu ile çoğaltma aynı şekilde, üzerinde daha önce durulduğu gibi, İskenderiye'deki kütüphane için de geçerliydi. Kıral Ptolemais Philadelphos zamanında ve onun desteği ile Phaleron'lu Demetrios, şehirde kurulan kütüphane için kitap topluyordu. Kitap toplama ve yabancı dilde olan-

---

72) J. Platthy, Sources, s. 105, No. 18; Bkz. s. 42
73) Diogenes Laertius, Speusippus IV/5 ve ayrıca bkz. Aulus Gellius, Noct. Attic. III, XVII.; Bkz. s. 56
74) Aulus Gellius, Noct. Attic. III, 17
75) Diogenes Laertius Vit. Phil III, 9; Bkz. s. 52-53
76) Diogenes Laertius, Vit. Phil. VIII, 84, Philolaos; Bkz. s. 53
77) Diogenes Laertius, Vit. Phil. VIII, 84, Philolaos; Bkz. s. 53
78) Aulus Gellius, Noct. Attic. III, 17; Bkz. s. 53
79) Strabon, XIII, 1,54; Bkz. s. 61

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları çevirme konusunda yeterince para ayrılmıştı.(80) Kral Ptolemaios II. Philadelphos'un, Aristoteles'in uzun süredir el değiştirmiş olan kütüphanesini, Rodos'da bulunanları da satın alarak, İskenderiye'ye götürmüş olduğunu da biliyoruz.(81) Galenos'dan öğrendiğimize göre, kütüphaneler arasındaki rekabetin ileri boyutlara varması nedeniyle Attalos kralları ile Ptolemaios kralları arasında kitap satın alma konusunda yarışma başlamıştır. Ayrıca bazı mali sıkıntılar nedeniyle bunlar düzenli bir şekilde alınamamıştır.(82)

Bergama kütüphanesi de geniş ölçüde satın alma yolu ile gelişmiştir. M.Ö. V. yüzyılda Atina başta olmak üzere pekçok yerde kitap ticaretinin yapıldığı ve kitapçı dükkânlarının bulunduğunu söylemiştik. Küçük Asya'nın kıyılarına gemilerle getirilen kitaplar satılmakta idi.(83) Bergama ve İskenderiye kütüphanelerinin bölgedeki kitap ticaretinden yararlanmış olmaları normaldir. Ayrıca bu kütüphanelerin kitap piyasasını körükledikleri ve bunun sonucunda sahte yazmaların ortaya çıkmış olduğu bilinmektedir.(84) Sahte eserler yazacak kadar kitap fazlalığının görülmesi, bu devrede kitap satışlarının çok olduğunu göstermektedir.

Romalılar da kütüphanelerini satın alma ile zenginleştiriyorlardı. Roma'nın özel kütüphanelerindeki kişisel satın almalar için, daha önce alıntılar verdiğimiz, Cicero'nun mektupları bilgi vermektedir. Örneğin, Marcus Tullius Cicero, kardeşi Quintus Cicero için kitap satın almak istemekte, ancak bu konuda uzman bir kişi bulunmadığı için şikayet etmektedir.(85) Cicero, dostu Atticus'a yazdığı mektupta ise Pompeii ve Nola'da, Q. Staberius'un ülkesinde satılık kitap olup olmadığını sormaktadır.(86) Cicero, dostu Atticus'un kütüphanesini de satın almak istemektedir(87) ve ondan kitaplarını elinde tutmasını ve bir-

80) Josephus, Ant. Jud. XII/1, 12-14; Bkz. s. 96
81) Athenaeus, Deipnosophistae, I, 3a.; Bkz. s. 60
82) Galenos, Comment in Hippoc, De nat. hom, II, 128.Karş. J. Platthy, Sources, s. 162, No. 145; Bkz. s. 145
83) Ksenophon, Anabasis VII, 5-14 ve Aristophanes, Aves, 1288; Ranae, 734
84) Galenos, Comment. in Hippoc, De nat. hom, I-127. Karş. J. PPlathy, Sources, s. 162, No. 144
85) Cicero, Epist. ad Quint. Frat. III, 4,5; Bkz. s. 186
86) Cicero, Epist. ad Attic. XIII, 8; Bkz. s. 182
87) Cicero, Epist. ad Attic. I, 10 4; Bkz. s. 183

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gün onları satın alacağını belirtmektedir.(88) Atticus'un kütüphanesini satın almanın, yaşlılığına bir dayanak olacağını da söylemektedir.(89) Bütün bu bilgiler Cicero'nun küçük kütüphanesini satın alma yolu ile geliştirdiğini göstermektedir.

2 — Bağış ve vakıf

Eskiçağ kütüphanelerine kitap bağışlarının yapıldığı, kitapların miras olarak bırakıldığı ya da kitap alımı için bazı vakıflar kurulduğu bilinmektedir ve araştırmamızda yeri geldikçe üzerinde durulmuştur. Bunlar, kütüphanelerdeki kitap sayısının artmasında önemli rol oynamışlardır. Bağışlar bizzat yazarlardan olabiliyordu. Çünkü kütüphanelerde yazarların, kitapları aracılığı ile temsil edilmesi kendi menfaatlerine uygun geliyordu.(90) Özellikle Roma kütüphanelerine yazarın eserinin bir kopyesi gelirdi. Bunlar günümüzün derleme alan kütüphanelerine benzetilebilir. İmparatorların kurduğu kütüphanelerde ise imparatorların bağışları ile kütüphaneler gelişiyordu. Fakat genellikle ya akraba ya da bir dosta bırakılan kitap bağışlarının yaygın olduğunu söyliyebiliriz. Kütüphanedeki koleksiyonların gelişmesinde bağışlar, satınalmadan sonra ikinci sırayı almaktadır. Kaynaklarda, kütüphanelere yapılan bağışlar yanında, miras ve vakıf yoluyla kitap sağlandığı konusunda bilgilere sahibiz.

Aristoteles'in Atina'da kurduğu okul, Theophrastos'un yönetimine geçtikten sonra, okulun yönetimi onbir kişiden oluşan Senioresler Kansortium'una verilerek, sadece kitaplar Neleus'a bırakılmıştır. M.Ö. 287 yılında Okulun başına Straton seçilince, Neleus da kişisel malı olarak bu kitapları alarak Scepsis'e götürmüştür.(91) Neleus'a bu kitaplar nasıl bırakılmış ise, kendisi de mirascılarına, kitaptan anlamayan cahil kişilere bunları bırakmıştır. Daha sonra Bergama Kütüphanesinden kitap armağan edildiğini öğreniyoruz. Caesar'ın dostu olan Calvisius da Caesar ile olan dostluğundan dolayı, Kleopatra'ya, İskenderiye Kütüphanesinde yokolan kitapların yerine, 200.000 cilt ki-

88) Cicero, Epist. ad Attic. I,4,3; Bkz. s. 183
89) Cicero, Epist. at. Attic. I, 10, 4; Bkz. s. 183
90) Suetonius, Tiberius 70
91) Strabon, XIII, 1, 54; Bkz. s. 66

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tabı, Bergama Kütüphanesinden hediye vermişti.(92) Gerçekten Antonius, Kleopatra'ya Bergama Kütüphanesinin tamamını değilse bile 200.000 cilt kitabı hediye etmiş olmalıdır.(93) Bu konuda başka örnekler de vardır. Antiokheia kütüphanesi de bağış yolu ile kurulmuş ve gelişmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, Antiokheia'lı Maron, miras bıraktığı para ile Antiokheia Kütüphanesinin kurulmasını sağlamıştır.(94) Yalnız bu bağış sayesinde kütüphane binası mı yapıldı, yoksa kitaplar mı alındı bilmiyoruz. Atina'daki Ptolemaion Gymnasionuna da önceden Piraeus'lu Theodorides'in planladığı şekilde, efebler 100'er kitap bağışlamışlardı.(95) Ancak buradaki bağışta biraz zorlama sezilmektedir. Çünkü bu bağışlar resmi emirle yapılmıştı.(96) Rodos'daki bir kütüphaneye gene bağış yolu ile kitap sağlandığını öğreniyoruz.(97) Bu son örneklerden anladığımıza göre, resmi görevli kişiler kütüphaneye yapılan bağışları kabul ediyorlardı. Kos'da (İstanköy) kurulmuş olan bir kütüphaneye ise 200 drahmi para ve 100 kitap bağışladığını biliyoruz.(98) Kesin olarak tarihlendirilemeyen bazı Yunan kütüphanelerinde bağış ve miras yolu ile kitap sağlanması konusunda bazı bilgiler bulunmaktadır. Yunan kamusal kütüphanelerinden biri olan Peleponez'deki Andania kütüphanesinde kitaplar ile misterler için hazırlanan eşyalar, varislere verilmek zorunda idi.(99) Bu kütüphaneye kitapların miras bırakıldığı anlaşılmaktadır. Yunanlılar'ın özel kütüphanelerinden olduğunu sandığımız Aegina kütüphanesinden söz edilirken, kâhin Polemaenetus'un kehânet konusundaki özel kitaplarını dostu Thrasyllus'a bağışladığını öğreniyoruz.(100) Epidauros'da bulunan ve Yunan özel kütüphanesinden söz eden diğer bir yazıta göre, Rufus adlı birinin Apollon Maleatas ve Asclepius Soter'e kütüphaneyi bağışladığı

---

92) Plutarkhos, Bioi Paral. Antonius LVII, 5 Bkz. s. 97
93) Plutarkhos, Bioi Paral., Antonius LVIII, 9
94) J. Platthy, Sources, s. 170, No. 167; Bkz. s. 153
95) J. Platthy, Sources, s. 110, No. 29; s. 110, No. 30; s. 111, No. 31; Bkz. s. 163
96) J. Platthy, Sources, s. 111, No. 32; s. 111, No. 33; s. 112, No. 34; s. 112, No. 35.; Bkz. s. 164
97) J. Platthy, Sources, s. 150, No. 119; Bkz. s. 165
98) L. Robert, BCH, LIX, 1935, s. 421-25. Karş. J. Platthy, Sources, s. 146. No. 112; Bkz. s. 288
99) J. Platthy, Sources, s. 143, No. 103.; Bkz. s. 168
100) J. Platthy, Sources, s. 144, No. 106; Bkz. s. 171

anlaşılmaktadır.(101) Yunanlılar'ın özel kütüphanelerinden biri de Antipater'in kütüphanesi idi. Bu kişi kendisini izleyenlere bazı kitaplar bırakmıştır.(102)

Roma kütüphanelerine de bağış ve miras yolu ile kitap sağlandığı konusunda, daha önce örnekler vermiştik. Görüldüğü gibi, Ephesos Kütüphanesinin miras yolu ile kurulup geliştiği anlaşılmaktadır. Asia prokonsülü Tiberius Celsus Polemaeanus için, oğlu konsül Tiberius Julius Aquila Celsus, kütüphaneyi onun mirası ile yaptırmış, ayrıca bu kütüphaneye kitap sağlamıştır. Onun, kütüphanenin korunması ve kitap alınması için 25.000 denariusu miras bırakması,(103) Roma dünyasında bu yol ile kitap sağlanması konusunda bir örnektir. Daha sonra imparator M. Antoninus III. Gordianus (M.S. 238-244) kendisine, kitap sever yaşlı dostu Serenus Sammonicus'dan miras kalan kitapları koyduğu yer olarak Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesini göstermektedir.(104) Burada dostu tarafından imparatora miras yolu ile bağış söz konusudur. Roma'nın kamu kütüphanelerinde, yapı ile birlikte kitapların da kurulan bir vakıf sayesinde gelişmiş olmaları söz konusudur. Fakat vakıf olarak para bırakıldığı konusunda bilgimiz çok sınırlıdır. Yukarda söz ettiğimiz Ephesos Kütüphanesi bir vakıf olarak kurulmuş olmalıdır. Aynı şekilde bir Roma kamu kütüphanesi olduğunu sandığımız Dyrrhachium'daki kütüphane, L. Flavius Titus'un oğlu Aemilianus Telluriuius Gaetulicus'un, bu iş için ayırdığı 170.000 sestertius ile inşa edilmiştir. Kolonide söz sahibi olan bu kişi de davranışı ile belediye idaresini yükten kurtarmıştır. Onun, vakıf için 12 çift gladyatör sağladığı da bilinmektedir.(105) Bu vakıf ile kütüphaneye kitap sağlanmasının devam etmiş olduğu düşünülebilir. İtalya'daki Como şehrinde imparatorluk döneminde bir kütüphane kurulmuştur. Plinius'un bir mektubu ile Milano'da bulunan bir yazıta göre, kütüphane için bir milyon sestertius harcanmış ve gelecekte, kütüphanenin kitaplarının çoğaltılması ama-

---

101) J. Platthy, Sources, s. 139-140, No. 96; Bkz. s. 171
102) J. Platthy, Sources, s. 132, No. 87; Bkz. s. 173
103) R. Heberdey, aynı eser süt. 67; Bkz. s. 239
104) J. W. Thompson, aynı eser s. 34; Bkz. s. 208
105) J. Platthy, Sources, s. 139, No. 95; Bkz. s. 262

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cıyla, 100.000 sestertius bırakılmıştır.(106) İtalya'da Volsinii'de gene vakıf bir kütüphane kurmak için bağışta bulunduğunu öğreniyoruz.(107) Bu bağışın da sadece yapı ile ilgili olup olmadığını bilemiyoruz.

3 — Savaş ganimeti ile

Eskiçağ kütüphanelerinde kitap sağlamak için benimsenen yollardan biri de savaş ganimeti olarak getirilen kitaplardır. Roma'nın ilk kütüphanelerini anlatırken üzerinde durulduğu gibi, bu yolla gelen kitaplar, bunları getiren kişilerin özel kütüphaneleri olmuşlardır. Örneğin, M.Ö. 86 yılında Roma'lı kumandan Sulla, Teos'lu Apellikon'un kütüphanesini gaspederek savaş ganimeti olarak Roma'ya aktarmıştır.(108) Kendi malı olarak bu kütüphaneyi Cumae'daki evine yerleştirerek, hayatının son yıllarını burada geçirmiştir. Roma'lı kumandan Aemilius Paulus ise Pydna savaşında (M.Ö. 168) Makedonya kralı Perseus'u yenince, oğullarının eğitimini düşünerek, onun kütüphanesini savaş ganimeti olarak Roma'ya aktarmıştır.(109) Gene Roma kumandanı Lucullus ise Pontus kralı Mithradates'in kütüphanesini gaspederek almıştır.(110)

4 — Müsadere yolu ile

Kütüphanelerde müsadere yolu ile de kitap sağlandığı bilinmektedir. Örneğin, İskenderiye'deki Ptolemaios'lar sülalesinin krallarından biri olan Ptolemaios Eurgetes (M.Ö. 247-222) Atina'dan Aiskhilos, Sophocles ve Euripides'in eserlerini istemiş ve karşılığında 15 gümüş talenti vererek, onlara sahibolmuştur. Bunlar iyi bir kağıt üzerine kopyeleri alınarak, orijinallerinin yerine gönderilmiştir. Daha önce anlatıldığı gibi, orijinalleri İskenderiye'de bırakılarak 15 talentlik ceza ödenmiştir.(111) İskenderiye'de limana gemilerle gelen yazmalara el ko-

---

106) Plinius, Epistulae, I, VIII, 2; IV 13; Ayrıca bkz. C. Wendel Handbuch, III, s. 126; Bkz. s. 259

107) C. Wendel, aynı yer.; Bkz. s. 259

108) Strabon, XIII, 1, 54; Bkz. s. 171

109) Suetonius, Aemilius Paulus, 18; J. Platthy, Sources, s.140, No. 98; Bkz. s. 177

110) J. Platthy, Sources, s. 140, No. 98; Bkz. s. 178

111) Galenos, Comment. in Hippoc. III, II, 2 Karş. J. Platthy, Sources, s. 118, No. 50; Bkz. s. 95-96

nuyor, bunların kopyeleri yapılıyor, orijinalleri İskenderiye'deki kütüphanede kalıyor, kopyeleri ise gemiye iade ediliyordu. (112) Bunlar için de belli bir tazminat verildiğini düşünebiliriz. İskenderiye Kütüphanesinden başka, Bergama Kütüphanesi için de kuvvete başvurarak kitap sağlanıyordu. Bergama kralları bu kütüphane için kitap aradıkları sırada, Neleus'un mirascıları, Aristoteles'in kitaplarını, Bergama krallarının zorla almasından korkarak, yer altında bir mahzene saklamışlar ve bu yüzden kitaplar da zarar görmüştür.(113) Bu çeşit hileli yollar arasında rüşvete de rastlıyoruz. Bazen bu yol bile denenerek kitap sağlamıştır. Gramerci Tyrannio'nun, Sulla'nın mirascılarının kütüphanecilerine rüşvet vererek, Aristoteles'in ezoterik eserlerini ele geçirmek istemiştir.(114)

Bu yollar dışında kitap sağlanması veya kitapların çoğaltılması ya da yıpranmış olanların yerine yenilerinin konması için kütüphanelerdeki yazı odalarında kitaplar istinsah ediliyordu. Havasız kalmış olan bir papirus tomarı ancak yirmi yıl dayanabildiği için, eskiyenlerin yerine yenileri konuluyordu. Bu nedenle İskenderiye Kütüphanesi gibi büyük kütüphanelerde ve Roma'da Atticus gibi bilgili kişilerin evlerinde bu çeşit yerler ve odalar vardı. Kopist atelyelerinde kitapların çoğaltılması, hristiyanlık aracılığı ile sonraları Cassiodoros'un Vivarium'daki manastırında da devam edecektir.(115)

C — KÜTÜPHANELERDEKİ SİSTEMATİK KATALOG ÇALIŞMALARI

Eskiçağ kütüphanelerinde gittikçe artan kitap sayısı, bunları konularına göre ayırma ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Ancak bu düzenlemeler, kitap sayısının ortaya çıkarttığı ihtiyaçtan doğmakla beraber, daha eski devirlerdeki kütüphanelerde konu gruplandırmaları ve kitap hakkında bilgilerin gösterilmesi gibi, çeşitli ön çalışmalara da dayanmaktadır. Bu çalışmalar eskidoğu kütüphanelerinde tabletlerin serilere yani ayrı ayrı

112) Galenos, Coment. in Hipoc. III, II, 2; Bkz. s. 96
113) Strabon, XIII, 1, 54; Bkz. s. 67, 143
114) Strabon, XIII, 1, 55 Bkz. s. 192
115) H.J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 165

konulara ayrılması işlemleridir. Serilerin içindeki her bir tabletin seri içindeki adı, kâtip tarafından orijinaline benzeyip benzemediği hakkında verilen bilgi, kâtibin adı, sahibinin adı belirtilmiştir. Tablet hakkında bilgi veren kolofon örnekleri bulunmuştur. Bu kolofonlar tableti arayanlar tarafından hemen farkedilecek durumda idi.(116) Ninova'daki M.Ö. VIII. yüzyıla tarihlenen Assurbanipal'in kütüphanesinde de görülen bu teknik, üç-dört yüzyıl sonra İskenderiye Kütüphanesinde görülecektir. Kitabın bibliyografik künyesini tanıtan bu teknik böylece eskiçağa kadar gelmiştir. Bu tekniğin Mısır arşivleri aracılığı ile eskidoğuya ulaştığı ileriye sürülmüşse de(117), C. Wendel'e göre, Aristoteles'in Atina'daki Lykaion'u aracılığı ile İskenderiye Kütüphanesine gelebilmiştir.(118)

Eskiçağ kütüphanelerindeki kütüphanecilik işlemlerinin daha eski kültürlere dayandığı görüldükten sonra ve kütüphanelerdeki katalog çalışmalarına başlamadan önce, bazı yazarların kendi eserlerini düzenlemek için bazı tasnif çalışmaları yaparak, bu konuda ilk adımları atmış olduklarını belirtelim. Zaman zaman yazarların eserlerinin alfabetik sıraya dizilmiş olduğunu biliyoruz. Örneğin, ölmüş bazı yazarların mezar taşlarında, yazmış olduğu kitapların listesine rastlanmıştır. Roma'da Villa Albani'deki (bugün Paris'de) Euripides'in heykelinin kaidesinde bu çeşit gruplandırmalar görülmektedir.(119) Bir diğer örnek de tiyatro temsilleri ile ilgili kayıtlardır. Bunlarda o yılın magisterinin adı ile belirlenmiş bir tarihe göre, yazarların, oyunların, bazen müzik icracılarının, hatta bazı aktörlerin adları düzenlenmişti ve bunlara «Didascalies» deniyordu.(120)

Eskiçağ kütüphanelerinin bazılarında kitaplar üzerinde yapılan bilimsel araştırma ve çalışmalar da, daha sonra yapılacak olan kütüphane kataloglarını hazırlayıcı nitelikte çalışmalar olmuştur. Eksik kitapları toplatmak, mevcut kitapların nüshalarını çoğaltmak ve bunlar üzerinde çalışmalar yapmakla, kütüphanedeki kitaplarının kataloğunu yapmak için gere-

116) Bkz. «Eski doğu Kütüphaneleri»,
117) H.J. de Vleeschauwer, aynı eser I, 6, s. 69
118) C. Wendel, Handbuch, III, s. 81
119) K. Dziatzko, aynı eser süt. 422
120) E. Egger, Histoire du Livre depuis des Origines Jusqu'à nos Jours s 54

ken ön çalışma ve düzen hazır olmuştur. Üzerinde durulduğu gibi, Peisistratos zamanında belli kişiler tarafından dağınık durumda olan Homeros'un İlyada ve Odissea adlı eserleri düzene sokulmuştu.(121) Peisistratos'un görevlendirdiği kişiler, Epiconcylus, Atina'lı Onomacritus, Heraclea'lı Zopyrus ve Kroton'lu Orpheus idiler.(122) Peisistratos, araştırıcıları İlyada'yı toplamakla görevlendirmiş ve bu kişiler de kendi eğilimlerine göre onu düzenlemişlerdir. Bu destanı bölümlere ayırmakla, onu uzun ve sıkıcı olmaktan kurtarmışlardır.(123)

Eski Yunan kütüphanelerinde, daha önce de ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, bazı katalog çalışmaları için girişimler vardır. Yunan özel kütüphanelerinden biri olduğu sanılan, Piraeus'da kurulmuş bir kütüphanede katalog hazırlanmış olduğu sanılmaktadır. Bulunan bir yazıttaki metnin katalog olduğu iddia edilen listesinde yazar ve eser isimleri geçmektedir.(124) Aristoteles'in bin kadar eserinin, Andronikos ve Ptolemaios adlı kişiler tarafından, kataloğunun yapıldığı anlaşılmıştır.(125) Bu katalog bazı bölümlere ayrılmıştı.(126) Katalog Apollikon'un kütüphanesinde bulunan kitapları içine aldığına göre, Aristoteles'in zamanında değil, Apellikon'un zamanında (M.Ö. I. yüzyılda) hazırlanmış olmalıdır. Katalogda politika, tıp, mektuplar gibi çeşitli konular yer almakta ve hiçbir gruba girmeyenler ise **Hypomnemata** adı altında toplanmaktaydı. Bu kütüphane, belki de konulara göre kitaplarının kataloğu yapılan ilk kütüphane idi. Ancak bu kataloğun, kütüphanenin sadece sistematik kataloğu mu, yoksa yerleştirme düzenini gösteren bir liste mi olduğu konusunda kesin karara varamıyoruz. M.Ö. III. yüzyılda Theophrastos'un eserlerinin de kataloğu yapılmıştır.(127) Bu katalogda gene konulara göre sınıflandırma görülür.

---

121) Cicero, De Oratore III, XXXIV, 137; Pausanias, Graeciae Descripto, VII, XXVI, 13; Bkz. s. 41

122) J. Platthy, Sources, s. 106, No. 21; Bkz. s. 42

123) J. Platthy, Sources, s. 108, No. 24; Bkz. s. 43

124) J. Platthy, Sources, s. 133-136, No. 90; Bkz. s. 171-172

125) J. Platthy, Sources, s. 125-126, No. 65-66; Bkz. s. 56-57

126) J. Platthy, Sources, s. 125-126, No. 66. Ayrıca bkz. : «Aristoteles'in Kütüphanesi»

127) Diogenes Laertius, Vit. Phil., Theophrastus, V, 50. Karş.: J. Platthy, Sources, s. 129, No. 74. Ayrıca bkz. «Filozof Theophrastos'un Kütüphanesi» s. 56

Bundan başka konularla ilgili kaçar kitap bulunduğu da gösterilmiştir. Burada astronomi, aritmetik, hukuk (mahkeme konuşmaları), din, politika, çocuk eğitimi, ahlâk, felsefe, mantık, bitki ve hayvanlar gibi bazı konu başlıkları altında, daha çok sosyal bilimler ile fen bilimleri, siyaset, din gibi çeşitli konular yer almaktadır.

Eski Yunan kütüphanelerinde yapılan en büyük ve ünlü kataloğun Kallimakos tarafından İskenderiye Kütüphanesi için hazırlandığını biliyoruz. Üzerinde durduğumuz gibi, bu katalog antik yazarlar aracılığı ile parçalar halinde günümüze gelebilmiştir. Kallimakhos'un Pinakes adlı kataloğunun hazırlanması için ön çalışmalar zaten yapılmıştı. Bu kütüphanede Phaleron'lu Demetrios'un çabaları ile Yahudiler'in kitapları sağlanmış ve bunlar dil bilen 70 bilgili kişiye çevirttirilmiştir.(128) İskenderiye limanına gemi ile gelen kitaplar daha kütüphaneye girer girmez, burada geliş yerlerine ve bunları satan kişilerin adlarına göre, ayrıca kitabın kütüphanede konduğu yere göre işaretlenerek, kitap ruloları üzerine etiketler konuyordu.(129) **Katapoleis** kelimesinin yanına rulonun geldiği şehir ve **kat'andra** kelimesi karşısına da kitabın kimden alındığı yazılıyordu.(130) Kitabın kütüphane içinde durduğu yer de belirtilmiş oluyordu. Bu kütüphanede tasnif ile ilgili çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. E.A. Parsons'a göre **summigeis** kelimesi ile ayıklanmamış ve sınıflandırılmamış rulolar, **amigeis** kelimesi ile de kendi aralarında ayrılarak bir düzene göre tasnif edilmiş rulolar belirtilmektedir.(131) Bu kelimeler ile envanterlenmiş ve envanterlenmemiş olarak iki grup rulo belirtilmek isteniyor ise, demek ki kütüphanede bazı kütüphanecilik çalışmaları yapılıyordu. Bu ayırımdan başka, kütüphanede toplanan malzemenin gruplara ayrılması, yazmaların yazarlarının belirtilmesi, üzerlerinde eliştiriler yapılması, belli imlâ kurallarına uyularak tek nüsha olan yazmaların çoğaltılması, metinlerin karşılaştırılması, yıpranmış olanların aslına uygun olarak standart metinler halinde onarılması, yabancı dil kitapların çevrilmesi, bibliyografya çalışmalarının yapılması, bütün bu çalışmalar,

128) Josephus, Jud. Ant. XII/4-6, 11, 13, 15, 36-49, 56, 85-89, 106-107; Bkz. s. 74-104

129) Galenos,Comment. in Hippoc. III, s. 239; Bkz. s. 95

130) Galenos, Coument. in Hippoc. II, 4 III, XVI 1, s. 606-607, Bkz. s. 110

131) E. A. Parsons, aynı eser s. 170-171; Bkz. s. 99

Kallimakhos'un hazırlayacağı katalog için uygun zemin hazırlamıştır. Plautus'un eserleri üzerindeki Caecius'un yazdığı kenar notunda ve J. Tzetzes'in yazdığı Aristophanes'e Girişte verilen bilgilere göre, bu kütüphanede Aetolia'lı Aleksander trajedileri, Kalkhis'li Lykophron komedileri, Ephesos'lu Zenodothos ise Homeros gibi epik ve diğer şairlerin eserleri üzerinde çalışmışlardır.(132) Zenodothos Homeros'un şiirleri üzerinde çalışırken, İlyada ve Odissea'yı 24 kitaba bölmüştür. Bilginlerin kendi uzmanlık dallarına göre (şair, bilgin, gramerci ve eleştirmen) daha Ptolemaios II. Philadelphos'dan itibaren ayrı ayrı konular üzerinde çalışmaları, sistematik kataloğu hazırlayan sonraki çalışmalar için yararlı olmuştur.

İskenderiye Kütüphanesinde yapılan bu katalog gelişmiş ve evrensel bir niteliğe sahiptir ve oldukça ayrıntılı olduğu sanılmaktadır. Kallimakhos'un hazırladığı bu kataloğun varlığı konusunda çeşitli bilgilere rastlıyoruz. G. Tzetzes'in yazdığı Aristophanes'e Girişte (Aristophanes'in prologemenası) bu katalog anlatılmaktadır.(133) 120 ciltlik bir kitap halinde olan katalogda kitaplar konularına göre tasnif edilmiştir. Ayrıca yazarlara ilişkin biyografik bilgiler bulunmaktadır. Bu kataloğun niteliği konusunda antik yazarlardan bize gelen parçalara dayanarak (özellikle Athenaeus ve Diogenes Laertius) çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Modern araştırıcılar değişik yorumlar yaparak ve sayılar vererek bu konudaki düşüncelerini belirtmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, F. Schmidt'e göre bu katalog özellikle Yunan edebiyatını içine alan sistematik bilimsel bir eserdir.(134) F. Witty'ye göre Pinakes, özellikle rulolardaki bilgi dallarını içine alır ve daha sonra da kütüphane rafları üzerine yerleştirilmiş tabletler için kullanılmıştır. Sonraları yazarlar ve eserler listesini ya da kataloğu belirtmek için kullanılmıştır. Buna «açıklamalı bibliyografik katalog» denilebilir.(135) E. Egger'e göre Kallimakhos Yunan literatürünün gerçek bir bibliyografyasını yapmıştır. Burada felsefeden aşçılığa kadar yazılı bilgilerin tümü sınıflandırılmıştır. Ünlü yazarların yaşadığı tarihler de onun sayesinde belirlenebilmiştir. Ayrıca kütüphanedeki

---

132) E. A. Parsons, aynı eser, s. 104-113; Bkz. s. 121-122

133) E. A. Parsons, aynı eser, s. 112; Bkz. s. 110

134) E. A. Parsons, aynı eser, s. 217-218; Bkz. s. 112

135) F. J. Witthy, «The Pinaces of Callimachus», The Library Quarterly, XVIII, 2, 1958, s. 132-133; Bkz. s. 111, 117

eserlerin çeşitli nüshalarının karşılaştırılması sonucunda ve gene onun sayesinde, doğru olanları ortaya çıkmıştır.(136) H.J. de Vleeschauwer'e göre bu katalog kütüphanede yeralan kitapların yerleştirilmesindeki sistematik düzen esasına göre yapılmıştı. O devirdeki bilim dallarını yansıtan ve bu konularda eser veren bilim adamlarını gösterme olanağı veren yönü ile Dewey sınıflandırma sistemine benzetilebilir. Katalogda olduğu gibi bu büyük kütüphanede de eskiçağ çerçevesine uyan metodik bir düzenleme vardı. Her ana tasnif bölümünde, ilgili yazarlar alfabetik düzene göre sıralanmışlar ve Kallimakhos, kütüphanede temsil edilen her yazar için biri biyografik, diğeri bibliyografik iki çeşit açıklama yapmıştır. Kitabın künyesinin çıkartılması için kitaba ait ünvan, incipit, rulo sayısı ve satır sayıları da belirtilmiştir. Eserin zamanla rulolara bölünmesi sadece bilimsel bir çalışma değil, aynı zamanda kütüphanecilik tekniği açısından da önemlidir.(137) John Thornton ise Pinakes'i ana bölümler ve bunların alt basamaklarından oluşan bir tasnif sistemi olarak nitelemektedir.(138) E.A. Parsons'a göre İskenderiye Kütüphanesindeki kataloğu hazırlayanlar ilk katalogcular değilse bile kütüphanecilik biliminde kataloğun öncüleri olarak önemli bir yere sahip olan kişilerdir. Pinakes ilk büyük kütüphane kataloğudur. E.A. Parsons'a göre bu katalog aynı zamanda Yunan nazım ve nesrinin biyo-bibliyografik tablosudur. Ayrıca Yunan edebiyatının ilk edebi ve kritik tarihi de sayılabilir.(139)

Bu kataloğun Athenaeus ve Diogenes Laertius aracılığı ile bize kadar geldiğini söylemiştik. Diogenes Laertius, Knidos'lu Eudoxus'a ayırdığı bölümde, onun hayatını anlatmakta ve bu bilgileri Kallimakhos'dan aldığını söylemektedir.(140) Gerçekten yazarların yaşadığı tarihler ve onların biyografileri belirtilmiştir. Diogenes Laertius da Antisthenes'den söz ederken, onun eserlerini vermektedir.(141) Böylece Kallimakhos'un kataloğundan yararlanan Diogenes Laertius'da yazarların özellikleri ve eserle-

---

136) E. Egger, Callimaque considéré comme Bibliographe, l'An. de la Soc. des Etud Grec, s. 54; E. Egger, Histoire du Livre depuis des Origines Jusqu'à nos Jours, s. 55; Bkz. s. 112

137) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser I/6, s. 68-69; Bkz. s. 113

138) J. L. Thornton, The Chronology of Librarianship, s. 11; Bkz. s. 113

139) E. A. Parsons, aynı eser, s. 206, 217; Bkz. s. 113

140) Digenes Laertius, Vit. Phil. VIII/86, Eudoxus; Bkz. s. 113

141)) Diogenes Laertius, Vit. Phil. VI/15, Antishenes; Bkz. s. 114

rinden parçalar bulunmaktadır. Diogenes Laertius, Parmenides' den söz ettiği bölümde, Pitagoras'ın olduğu söylenilen bir şiirin Kallimakhos'da Pitagoras'ın eseri olarak gösterilmediğini belirtmektedir.(142) Bu da bize Kallimakhos'un eserinde yazarların eserlerinin belirtmiş olduğunu göstermektedir. Diogenes Laertius, Kallimakhos'a dayanarak Sidon'lu Zeno, Lakonia'lı denilen Demetrios, Tarsus'lu Diogenes, Orion ve Epikuros gibi yazarların listelerini vermektedir.(143) Bu bilgi de Kallimakhos'da yazarlar listesinin olduğunu göstermektedir.

Pinakes'in tasnifinde kaç ana bölümün bulunduğu bilinmemektedir. Susemihl'e göre Pinakes'de, epik şairler, dramatik olmayan şairler, dramatistler, hukukçular, felsefeciler, tarihçiler, hatipler ve çeşitli konuda yazan kimseler bulunuyordu. Düzenleme ise şu şekilde idi. Dramatik, yazarlar kronolojik sırada, Demosthenes'in eserleri konulara göre, Pindaros ve diğer lirik yazarların eserleri yer veya konulara göre, Theophrastos'un eserleri alfabetik, çeşitli konularda yazarların eserleri gene alfabetikti.(144) E.A. Parsons'a göre Pinakes'in aslında daha çok sayıda bölümü olmasına rağmen bize kadar gelememiştir. Bu ana bölümler epik, diğer dramatik olmayan şiir, dram, kanunlar, felsefe, tarih, hitabet, tıp, matematik bilimler, tabii bilimler ve çeşitli konulardır. Bunlardan kanunlar, hitabet ve çeşitli konular bizzat Pinakes'in parçalarından alınmıştır. Hukuk felsefe, tarih ve gene hitabet ve çeşitli konular Kallimakhos'un verdiği bilgilerden çıkartılmıştır. Trajedi ile komedi, dramın alt basamakları olmalıdır. Gene E.A. Parsons'a göre, katalogda kaç bölüm bulunursa bulunsun, Kallimakhos burada yazar adını, onun doğum yerini, babasının adını, öğretmenlerini, nasıl eğitildiğini, takma adını, kısa biyografisini, eserlerinin adını, eserlerinin kendisine ait olup olmadığını, eserin ilk kelimesini veren stikhometrik notu, yazmanın tam satır sayısını vermiş olmalıdır. Alfabetik düzen epik ve dramatik olmayan şairler için kullanılmıştır (Homeros, Hesiodes, Pindaros, Simonides gibi). Dram için her yazarın kısa bir biyo-bibliyografik açıklaması bulunmaktadır.(145) J.E. Sandys'e göre dram bölümündeki oyunlar yazılış ta-

142) Diogenes Laertius, Vit. Phil. IX/26, 22-23, Parmenides; Bkz. s. 114
143) Diogenes Laertius, Vit. Phil. X/26; Bkz. s. 114
144) E. A. Parsons, aynı eser, s. 210; Bkz. s. 114
145) E. A. Parsons, aynı eser, s. 208-218; Bkz. s. 115

rihine göre kronolojik olarak verilmiştir.(146) C. Wendel'e göre Pinakes'in altı tane şiirle ilgili büyük bölümü (epik, eleji, iambos, melos, trajedi ve komedi), beş veya daha çok nesir bölümü (tarih, hitabet, felsefe, tıp, kanunlar ve en sonda çeşitli konular (varia) bulunuyordu. Ona göre büyük bölümler içersindeki yazarlar alfabetik sıraya göre dizilmiş, varia bölümünde ise konunun alt sınıfları (balıkçılık, pastacılık) belirtilmiştir. Bir yazar ile ilgili her bölüm yazarın kısa hayat hikayesi ve yazılarından oluşmak üzere iki kısımdan meydana geliyordu. Aynı yazarın eserleri ise kendi aralarında ya başlangıç harflerine göre ya da konu bakımından önemli kelimelerin ilk harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştı. Bir eserin farklı yazarlar tarafından hazırlanan nüshaları ya da değişik adlar ile çoğaltılmış olanları, Kallimakhos tarafından ayırdedilmişlerdi. Aynı yazarın çeşitli yerlerden gelen farklı nüshaları Pinakes'e alınmamış olmalıdır. C. Wendel'e göre yazarların ölüm tarihleri şüphelidir. Bu katalogda her eserin adı, rulo sayısı, heksameter uzunluğunun ideal toplamı ve satırları (stihoi) belirtilmiş ve metnin başlangıç kelimesi verilmiştir.(147) H.R. Hall ise Pinakes'de sekiz ana bölüm bulunduğunu kabul eder. Bunlar epik ve lirik şairler, kanun yapıcılar, felsefeciler, tarihçiler, hatipler ve çeşitli konuları içine alan bölümlerdir.(148) A.W. Mair'e göre asıl katalog (Pinakes) kaybolmuş olabilir. 120 kitaptan oluşan ve kitap raflarındaki düzene bağlı olarak hazırlandığı sanılan ve bize parçalar halinde gelen bu katalog sekiz ana bölüme ayrılmıştı. Bunlar, epik ve dramatik olmayan şairler, hukuk, felsefe, tarih, hitabet ve çeşitli konulardır. Katalogda her kitabın açış kelimesi ile içine aldığı satırların sayısı verilmiştir. A.W. Mair, Suidas'a dayanarak esas Pinakes'in dışında sözlük tabloları, Demokritos'un eserleri, yerel ay isimlerinin tablosu, ada ve şehirlerin tabloları ile diğer küçük tabloların bulunduğunu kabul etmektedir. Ayrıca Avrupa' daki nehirlerin, Peleponez ve İtalya'daki nehirlerin, kuşların ve dünyadaki çeşitli koleksiyonların listeleri ile tamamlayıcı ad nineliğindeki pinakslar da bu ek listeler arasındadır.(149) Francis J. Witty de Pinakes'den kalan parçalar ile bir değerlendirme

146) J. E. Sandys, A History of Classical Scholarship, I, s. 123. Karş. E. A. Parsons, aynı eser, s. 212; Bkz. s. 115

147) C. Wendel, Handbuch III, s. 71; Bkz. s. 116

148) H. R. Hall, Camb. Anc. Hist. VIII, 1, s. 253; Bkz. s. 116

149) A. W. Mair, Callimachus, Hymns and Epigrams, Lycophron, Giriş kısmı, s. 11-12 (Loeb); Bkz. s. 116

yapmıştır. Ona göre Pinakes'in 25 ana bölümü vardır. Bunlardan hitabet, tarih, hukuk, felsefe, çeşitli konular, tıp, lirik şiir ve trajedi bildiğimiz bölümler arasındadır. Bu konularda yazılmış eserler, ait olduğu bölümün altında yer alıyordu.(150)

Yazarların farklı yorumları ne şekilde olursa olsun, genel bir sonuç çıkartacak olursak, İskenderiye Kütüphanesinin kataloğunun konu gruplarına ayrılmış olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bunlar şiir (epik, eleji, lirik, trajedi, komedi v.s.), nesir (tarih, retorik, tıp, kanunlar v.s.) ve variadır (çeşitli konular, ahçılık, balıkçılık gibi). Bu gruplar içersinde yazarlar alfabetik sıraya konmuş olmalıdır. Ayrıca yazarların kısa biyografileri ve yazı listeleri verilmiştir. Alfabetik düzendeki eserleri ise kendi aralarında tekrar alfabetik sıraya göre düzenlenmiş olmalıdır. Eserlerin daha iyi belirlenmesi için de kitap adının yanına rulo sayısı, haksameter ölçüleri, satır sayısının toplamı gibi bilgiler verilmiştir. Bu arada çift nüshalara yer verilmemiş, aynı eseri yazan farklı kimseler belirtilmiştir. Bu arada özellikle dram yazarlarının kronolojik sıraya konmuş olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca kütüphanede, sözlükler, yerel ay isimleri, ada ve şehirlerin kuruluşları, Avrupa'daki nehirler ve kuşlar ve ilgili tablolar da yer almıştır. Büyücülük konusunda yazılmış olan kitaplar biraraya toplanmıştı. 400.000 karışık (summigeis) ve 90.000 sade (amigeis) ruloyu içine alan böyle bir katalog, kütüphanedeki kitapların yerlerinin bulunmasını da kolaylaştırmış olmalıdır. Bu kataloğa sistematik konu kataloğu gözüyle bakabiliriz. Bugün konuları sınıflandırmak için kullanıldığını bildiğimiz Dewey ve Evrensel Onlu Sınıflandırma sistemi gibi tasnif sistemlerinin içersinde de yer yer alfabetik düzenlemelere gidilmiştir. Aynı şekilde bu aktüel kataloglarda kronolojik tasniflere de rastlayabiliyoruz. Ayrıca yazarlara ve eserlere ilişkin bilgiler verilirken de biyografik ve bibliyografik çalışmaların yapılmış olduğunu söyliyebiliriz. Böylece, yüzyılımızda kütüphanelerimizi tasnif etmek için kullandığımız tasnif sistemlerinin, alfabetik, sistematik ve kronolojik bazı düzenlemeleri, daha Pinakes'in hazırlandığı devirde düşünülmüştür. Ne yazık ki bu ilk örnek elimizde değildir.

İskenderiye Kütüphanesinde ayrıca Smyrna'lı Hermippus biyo-bibliyografik çalışmalar yapmış ve Theophrastos ile Aristo-

150) F. J. Witty, aynı eser s. 133-136; Bkz. s. 117

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

teles'i, bu kütüphanede yer alan kitaplara dayanarak incelemiştir. Hermippus da Pinakes'de olduğu gibi her esere satır sayısı eklemişti.

İskenderiye Kütüphanesinde, daha önce açıklandığı gibi, büyücülük ile ilgili yazılar Zoroasters başlığı altında toplanmıştır. Bu çalışma da gene kitapların belli konulara göre ayrılmış olduğunu göstermektedir.(151) Böylece belli konudaki kitapların kolayca bulunabilmesi için bunların sembolik bir yazar adı altında toplanmış oldukları anlaşılmaktadır. Aynı şekilde tıp konusunda yazılmış eserler Hippokrates adı altında toplanmıştı (152). Pinakes'e dayanarak sonradan konulara göre bazı listeler yapılmıştır. Simyrna'lı Hermippus'un çalışmalarından başka Bizans'lı Aristophanes'in kayıp eseri, Proklus'un şiirleriyle ilgili tasnifleri veren eserleri, Cicero'nun listeleri, Halikarnassos'lu Dionysius ve Quintilianus'un, içinde şairlerin yer aldığı listeleri ve Miletos'lu Hesychius'un tasnifleri bu türden çalışmalar arasında sayılabilir.(153) İçinde biyografik açıklamalar bulunan Pinakes, sonraki yazarlara da örnek olmuştur. Diogenes Laertius'un kayıp eserinde başlıca filozof ve eserler ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.(154)

İskenderiye Kütüphanesinde duyulan ihtiyaç sonucunda hazırlanan bu katalog, eskiçağda hazırlanan katalogların en eskisi olduğu için önem taşır. Kendisinden önce Yunan Kütüphanelerinde bazı tasnif çalışmaları var ise de, ciddi bir biçimde ele alınarak ve büyük çapta bir katalog çalışması ile ilk kez karşılaşıyoruz. Antik kaynaklar aracılığı ile Pinakes'den gelmiş olan parçalar yardımı ile modern araştırıcılar, kendi düşüncelerine göre açıklamalar yapmışlardır. Ancak bunlardan birini kesin olarak tercih etmiyoruz. Bu kataloğun, konularına göre ayrılmış olan bazı bilim dallarını içine almış olduğu, bölümlerin içinde alt basamakların bulunduğu düşünülebilir. Ayrıca yazarların hayatı ve eserleri konusunda da bilgiler verilmiştir.

---

151) Plinius, NH, XXX, 11/3-4; Diogenes Laertius, Prooimion (giriş), I/8 (Loeb); Bkz. s. 117

152) C. Wendel, Handbuch, III, s. 71-72; Bkz. s. 118

153) E. A. Parsons, aynı eser, s. 209-210; Bkz. s. 118

154) E. Egger, Histoire du Livre depuis des Origines Jusqu'â nos Jours, s. 55; Bkz. s. 118

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eserler ve yazar adları her yerde olmasa bile zaman zaman alfabetik sıra içersinde bulunurlar.

İskenderiye Kütüphanesinde yapılan kataloğun sonradan benimsenerek, taklit edildiği anlaşılmaktadır. Pinakes'i örnek almış olsa bile, kurulan kütüphaneler de kitap sayılarının artması ve bilimlerin daha organize bir şekle girmesi nedeniyle kitapları konulara göre tasnif ederek kataloglar hazırlamak ihtiyacını duymuşlardır. Örneğin, Bergama Kütüphanesinde katalog yapmak amacıyla hazırlanmış olduğunu sandığımız bazı bibliyografik listeler bulunuyordu. Bu listeleri Kallirates hazırlamıştır.(155) Bunların bir kısmı gemicilik konusunda eserleri içine alıyordu.(156) E.A. Parsons bu listelerde şair ve yazarların da verilmiş olduğunu kabul etmektedir.(157) H.J. de Vleeschauwer'e göre bu kütüphanede amigeis ve summigeis yani düzenlenmiş ve düzenlenmemiş kitaplar ayrı ayrı duruyordu.(158) C. Wendel ise Bergama Kütüphanesinde yapılan teknik işlemlerin İskenderiye Kütüphanesindekine benzediğini, burada da ruloların geldikleri yerlerin belli olduğunu, geldikleri yeri belirten işaretlerin rulolara eklenmiş olduğunu, çift nüsha olanların ayrılmış olduğunu belirtmektedir.(159) Verilen bu bilgilerin ışığında Bergama Kütüphanesinde, İskenderiye Kütüphanesinde olduğu gibi, bazı tasnif çalışmaları yapıldığını, burada hazırlanan katalogların da birbirine benzediğini söyliyebiliriz. Ancak Bergama Kütüphanesinde yapılan katalogda, Kallimakhos'un kataloğundaki gibi çift nüshalar alınmıştır. İlk kelimeler alfabetik düzen içinde alınmış ve rulo sayısı gösterilmiştir.(160) Böylece Bergama Kütüphanesinde bir sistematik kataloğun yapılmış olduğu inandırıcıdır.

Saraylarda ya da kralların himayesinde kurulan kütüphanelerde, İskenderiye Kütüphanesinde olduğu gibi düzenli bir bilim faaliyeti yok ise de, bazı çalışmalar yapılmıştır. Makedonya

---

155) Dionysius Halicarnassensis, De Dinarcho, I, Karş. J. Plathy, Sources,, s. 161, No. 140; Bkz. s. 148
156) Dionysius Halicarnassensis, Ad Ammaneum, I, 4, Karş. J. Platthy, Sources, s. 161, No. 141; Bkz. s. 149
157) E. A. Parsons, aynı eser, s. 29; Bkz. s. 149
158) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser I/6, II, s. 78; Bkz. s. 149
159) C. Wendel, Handbuch, III, s. 84-85; Bkz. s. 150
160) C. Wendel, Handbuch, III s. 84-85 Bkz. s. 150

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kralı Perseus'un Pella'daki sarayında Homeros metinleri üzerinde çalışılmıştır.(161) Ancak sistematik düzenleme ve katalog konusunda bilgimiz yoktur. M.Ö. III. yüzyıla tarihlenen ve felsefi yazıları içeren Memphis'de bulunmuş papirus, gene aynı şekilde 1932'de Varşova'ya getirilen ve bir grup filozof (132 rulo) ve doktorun (296 rulo) sayısını veren ve çok sayıda rulodan oluşan papirus da gene katalog örnekleri arasında sayılabilir. Burada konulara göre düzenleme yapılmıştır.(162) Bir kütüphane kataloğunun kopyesi olan ve çeşitli yazarların eserlerinin listesini ve bu eserlerin sayılarını veren Oxyrhynchus papirusu da gene katalog örneğidir. Bu katalog Platon, Ksenophon, Homeros, Menander, Euripides ve Aristophanes'in eserlerini içine alır ve burada da kitap sayısı belirtilmiştir.(163) M.Ö. III. yy. sonu ve II. yüzyıl başlarında Kos'da bulunan tıp okulu kütüphanesinde de bazı tasnif çalışmaları yapılmıştır. Belli bir konuya ait kitaplar bir başlık altında toplanmıştır. Burada, **Corpus Hippocraticum** adı altında Aristoteles ve Menon'un eserleri bir arada bulunuyordu.(164) Böylece eskiçağda belirli konular, adeta bugün kullandığımız vurgu kelimeleri gibi seçilen bazı kelimelerin arkasında yer alıyor, kitapların bulunmaları da kolaylaşıyordu. M.Ö. II. yüzyıl sonlarına tarihlenen, siyasi konulu eserleri toplamış olan ve yer yer yazar adlarını alfabetik sıraya göre düzenleyen, ayrıca her yazarın eserlerinin rulo sayılarını belirten Rodos kataloğu ise gymnasium kütüphaneleri için de katalog yapıldığını göstermektedir. Böylece bir eserin kaç rulodan oluştuğu anlaşılmaktadır.(165) Rodos kütüphanesi kataloğu ile kütüphanedeki kitap sayısı da belirlenmiş olmaktadır.

Roma kütüphanelerinde de kitaplar için bazı teknik çalışmalar yapılmıştır. Ancak büyük çapta kataloglar bulunmuş değildir. Zaman zaman üzerinde durduğumuz gibi, kütüphanelerde, kitaplar üzerinde bazı çalışmaların yapıldığını anlıyoruz. Sulla, Teos'lu Apellikon'un Kütüphanesini ele geçirerek bunları

---

161) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/II s. 72-74; Bkz. s. 158
162) E. Kiessling, ZfB, 57, 1940, s. 109
163) C. Wendel, aynı eser, III s. 73
164) C. Wendel, aynı eser, III, s. 72; Bkz. s. 353-355
165) M. Segre, «Revision du Texte et Commentaire du Catalogue de Livres de Rhodes», s. 314-325. Karş. J. Platthy, Sources, s. 148, No. 117; Bkz. s. 166-167

Roma'ya taşımıştır. Bu kütüphanede daha çok Aristoteles ve Theophrastos'un kitapları bulunuyordu. Rodos'lu Andronikos bunların kopyelerini yaptırarak, listelerini düzenlettirmiştir. (166)) Sadece bir bibliyofil olan Andronikos, kitapların bozuk yerlerini hatalı olarak tamamlatarak çoğaltmıştır.(167) Cicero' nun kütüphanesinde de bazı kütüphanecilik çalışmaları yapılıyordu. Cicero, Atticus'a yazdığı mektupta, Tyrannio'ya sayfaları tutkallamak konusunda kendisine yardımcı olacak iki kütüphane kölesini (librarii) istemektedir. İlgili bölümde verildiği gibi, «**Siz, Yunanlıların sillubos olarak adlandırdığınızı sandığım, kitabın konu ve adını belirtmek üzere kullanılacak olan, çıkıntılı etiketin yapılması için parşömen bulmanızı istiyorum**» demektedir.(168) Herculanum'daki özel kütüphanede de ortadaki sopalara sarılmış ve umbilicusları bulunan rulolara rastlanmıştır.(169) Burada da ruloların kolayca bulunmasını sağlayan bir kütüphanecilik tekniği ile karşılaşıyoruz. İmparatorluk devrinde, M.S. I. yüzyılda, kurulan Barış Tapınağı Kütüphanesinde, daha sonra M.S. III. yüzyılda, bazı edebiyat eleştirileri yapılıyordu.(170) Bunlar Roma kütüphanelerinde rastladığımız kütüphanecilik çalışma ve teknikleridir.

Katalog konusunda bilgimiz azdır. Ancak antik yazarlardan bazıları, yararlandıkları kütüphanelerde eserleri bulunan yazarların bu eserlerinin konu gruplarına göre düzenlenmiş olduklarını söylemektedirler. Quintilianus epik şairler ile ilgili bir listenin kütüphane kataloglarında yer almış olduğunu belirtmektedir.(171) H.J. de Vleeschauwer'e göre M.S. III. yüzyıla tarihlenen Diogenes Laertius'un biyo-bibliyografik eserleri, İskenderiye Kütüphanesinde yapılan çalışmalar ile aynı biçimde düzenlenmişti, aynı esasa dayanıyordu.(172) Roma'nın halka açık kütüphaneleri Yunan ve Roma bölümleri olarak ayrıldığına göre, dü-

166) Plutarkhos, Sulla XXVI, 1-2
167) Strabon, XIII, 1,54; Bkz 169-170
168) Cicero, Epist. ad Attic. IV, 4a; Bkz. s. 184
169) H. Davy, Some Observations and Experiment on the Papyri found in the Ruins of Herculaneum, Phil. Trans. of the Royal Soc. III, 1821, s. 195; Bkz. s. 193
170) Scriptores Historiae Augustae, Tyranni Triginta, XXXI, 10-11; Bkz. s. 218
171) Quintilianus, De Institutione Oratoria X, 1, 57. Karş. Karş. C. Vandel, aynı eser III, s. 73
172) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/6, s. 69

zenleme ve tasnif de iki kütüphane için ayrı ayrı yapılmış olabilir. Tasnifi kesin olarak bilemiyoruz. Fakat buralarda çeşitli bilim adamlarının bu tür çalışmalar yapmış olduklarını tahmin edebiliyoruz. Kitaplar ayrı konular içinde alfabetik düzende olabilir. Bu konuda bilgiler az ise de Roma kütüphanelerinde kataloglama, bibliyografya ve ansiklopedi çalışmaları yapılmış olmalıdır.

Kitapların Yunan kütüphanelerindeki yerleşme düzeninin ise kataloglar ile aynı olduğu sanılabilir. Pinakes'in, her oda veya her dolabın içinde bulunan kitapları, tablolar halinde, olduğu gibi yansıtan, kitap biçiminde, kataloglar olduğu üzerinde durulmaktadır.(173) Buna bağlı olarak da her yazarın kitaplarını içine alan rafların veya dolapların önünde, onların heykelleri ya da dolap kapaklarında epigramları bulunuyordu. Böylece yazar ile kütüphane arasında bağlantı kurulmuş oluyordu. Bu gelenek uzun süre devam etmiştir. Dolapların içindeki düzenin bile kataloglardaki gibi yazar adının başlangıç harfine göre alfabetik olduğu akla gelmektedir.

Roma kütüphaneleri ise, örneğin Ulpia'daki gibi, Yunan ve Roma kısmı olarak ayrıldığına göre, Roma kütüphanelerinde yer alan kitaplar da ayrı yerlerde durmuş olmalıdır. Kitaplar **armaria** denilen dolaplara konuyor ve üzerlerine sayıları yazılıyordu. Bu sayılar aynı şekilde kataloglarda da bulunabilir. Rulolardaki **tituli**, aranan kitapların kolayca bulunmasını sağlamıştı.(174) Fakat tek tek kitapların yer numaraları bulunduğu konusunda bilgimiz yoktur.

Hristiyan kütüphanelerinde katalog küçük envanterler şeklindedir.(175)

D — KÜTÜPHANELERDEN YARARLANMA VE ÖDÜNÇ ALMA

Eskiçağ kütüphanelerinde, günümüzde olduğu gibi okuyucu hizmetleri yapılıyordu. Kaynaklarda bulunan bilgilerden, okuyucuların kitaplardan daha çok kütüphanelerde yararlandıkla-

173) C. Wendel, Handbuch III, s. 140
174) C. Wendel, aynı yer.; Bkz. s. 221
175) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 164

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rını anlıyoruz. Ancak Yunanlılar ve Romalılar'ın gerek özel ve gerekse halk kütüphanelerinde zaman zaman dışarıya ödünç kitap verdiklerini, böylece karma bir sistemin yararlı uygulaması yapıldığını biliyoruz.

Kütüphaneden yararlandırma konusunda kaynaklarda bazı bilgilere rastlıyoruz. Bunlar daha çok Roma kütüphaneleri ile ilgili bilgilerdir. Roma'nın özel kütüphanelerinden biri olan Lucullus'un Tusculum'daki yazlık evinde yer alan kütüphanesini, okumayı seven dostlarına açtığını biliyoruz.(176) Cicero her zaman filozoflara açık olan bu kütüphanede sık sık Cato'ya rastlıyordu.(177) Bu konuda özellikle Cicero'nun, dostu Atticus'a yazdığı mektuplar bilgi vermektedir. Bunlardan birinde Cicero, Atticus'a ait kitapların kullanma hakkını, özellikle Varro'nunkileri kullanabilmeyi, istemektedir.(178) Cicero'nun, felsefe ile ilgili eserleri görmek istediği zaman Atticus'un kütüphanesine gittiğini, burada Aristoteles'in heykeli altına oturarak istediği eserleri incelediğini, bazen de Faustus'un çiftliğine giderek kitaplara baktığını biliyoruz.(179) Cicero Atticus'un kütüphanesinden yararlanmak isteğini ona açıkça yazmaktadır.(180) Böylece Roma'da M.Ö. I. yüzyılda bilginlere ait çok sayıdaki özel kütüphane, aralarındaki dayanışma sonucu birbirlerine açıktı. Bu yararlanma ve yararlandırma aralarındaki dostluğa dayanıyordu. Bununla beraber kütüphaneler arasında işbirliği olduğunu anlıyoruz.

Okuyucuların bazı durumlarda kütüphane dışına kitap çıkarttıkları da görülmektedir. Tyrannio, Aristoteles'in eserlerini ancak kütüphaneciyi razı ederek Sulla'nın kütüphanesinden dışarıya çıkartabilmiştir.(181) Tyrannio'nun, değerli kutüphanesine giriş ücreti bile koyduğunu öğreniyoruz.(182) Fronto'nun belirttiğine göre M.S. II. yüzyılda İmparator Marcus Aurelius, Augustus devrinde kurulan Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesinden, diğer bazı kitaplar ile birlikte, Yaşlı Cato'nun

176) Cicero,De fin. bon. et mal. III, 7; Bkz. s. 179
177) Cicero, aynı yer
178) Cicero, Epist. ad. Attic. IV, 14, 1 ve XIII, 31, 2; Bkz. s. 185, 182
179) Cicero, Epist. ad Attic. IV, 10; Bkz. s. 188
180) Cicero, Epist. ad Attic. I,7; Bkz. s. 188
181) Strabon, XIII, 1,55; Bkz. s. 192
182) C. Wendel, aynı eser, III, s. 141

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kitaplarını da ödünç almıştır.(183) M. Aurelius, Cato'nun Discourses adlı eserini Palatin'deki kütüphaneden aldıktan sonra, Marcoman'lar ve Quad'lara karşı Panonia'ya yaptığı seferde yanında götürmüştür.(184) Ancak bazı araştırıcılara göre kendisi imparator olduğu için ona bir ayrıcalık yapılmıştır.(185) Aulus Gellius da bu konuda bilgi vermektedir. Roma yakınında, M.S. II. yüzyılda varlığından haberdar olduğumuz Tibur'daki (Tivoli) Hercules Tapınağı Kütüphanesinden ödünç kitap alındığı konusunda, onun sayesinde bilgimiz olmaktadır. Kendisi, Tibur'daki dostlarından birinin evinde kalırken çok fazla kar suyu içmişti. Bazı kimseler bunun tehlikeli olduğunu, diğerleri ise zararsız olduğunu savunmuşlardı. Bu tartışmada doğru sonuca varmak için Peripatoscu filozoflardan biri, şehirdeki kütüphaneye giderek Aristoteles'in yazmalarından birini alıp getirmiştir. Evo getirilen bu kitap yüksek sesle, herkesin duyabileceği şekilde okunmuştur.(186) Ancak gene bu kütüphanenin herkese mi yoksa belirli kimselere mi dışarıya ödünç kitap verdiğini bilmiyoruz. Atina'da kurulmuş olan Pantainos'un kütüphanesine ait bir yazıt bizim için ödünç verme konusunda ilginç bilgiler vermektedir.(187) Bu yazıtta ayrıca kütüphanenin açık bulunduğu saatler de belirtilmektedir. Yazıtta, yemin edildiğinden bu yana kitapların kütüphaneden dışarıya çıkarılamıyacağı ve kütüphanenin saat 1'den 6'ya kadar açık kalacağı belirtilmektedir. Belki daha önce dışarıya çıkartılmasına izin verilen kitapların, yeminden sonra dışarıya verilmeleri kesinlikle önlenmiş oluyordu. Ayrıca okuyucuya hizmet edebilmek için bu kütüphane günde 6 saat açık kalıyordu. Böylece kütüphane hizmetleri daha o zaman kurala bağlanmış idi. Fakat Vitruvius'dan öğrendiğimize göre kütüphaneden okuyucuların yararlanmaları daha çok sabah saatlerine rastlamaktaydı.(188).

Kitaplardan kütüphanede yararlanan okuyucular, orada çeşitli kitaplara bakarak istediği kitapları seçebiliyorlardı. Örne-

183) Fronto, Epistulae ad Caesarem IV, 5. Karş. C. Wendel, aynı eser, III, s. 120; Bkz. s. 208
184) C. Wendel, aynı yer
185) F. W. H. Boyd, Public Libraries in Ancient Rom, Classical Review, XXXVI, 31-32; C. Wendel, aynı yer.
186) Aulus Gellius, Noct. Attic. XIX, V, 4; Bkz. s. 223
187) J. Platthy, Sources, s. 113, No. 37; Bkz. s. 274
188) Vitruvius, De Architectura, I, c. II, 7 ve VI, c. IV, 1

gin Aleks, Linus adlı oyununda, Linus'un evinde eğitim görmüş olan Herakles'den söz etmektedir. Linus'un isteği üzerine kitap seçen Herakles, pekçok kitap arasından aşçılık konusunda bir kitap seçmişti.(189) Bu seçime rağmen okuyucunun kütüphanede kitapları bizzat almadığı, ancak görevli memurlardan istediği ve işi bitince de onu görevliye teslim ettiği anlaşılmaktadır.(190) Bu da bize, bugün bazı kütüphanelerde görülen açık raf sisteminin bulunmadığını göstermektedir. Yalnız Aulus Gellius'un katalogları taraması ve şaşırtıcı buluşlar yapmış olması bize ilgi çekici gelmektedir.(191) Bazen de kendisine istemediği başka ruloların verildiğini anlatmaktadır.(192) Bu da bir yanlışlığın sonucu olmalıdır. Ancak okuyucunun görmemesi gereken yasak kitaplar onun gözünden uzakta saklanıyordu. Örneğin Palatin'deki kütüphanede Augustus'un emri ile Caesar'ın gençlik eserleri okuyucunun görmemesi için kaldırılmıştı.(193)

Caesarea (Palestina) kütüphanesinde ödünç verme servisi kurulmuştur. Ödünç verme formu doldurduluyor ve kitap veriliyordu. Ancak bu daha çok müstensihler içindi.(194)

E — KÜTÜPHANE YÖNETİCİLERİ VE DİĞER GÖREVLİLER

Eskiçağ kütüphanelerinde, günümüzde olduğu gibi, değişik düzeyde kişiler görev almıştı. Antik kaynaklarda bu kişiler hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin ışığında, kütüphanelerin yönetimi ve kütüphane görevlilerinin kitap sağlama, bunları tasnif ve düzenleme gibi kütüphanede yaptıkları teknik hizmetler konusunda fikir edinebiliyoruz. Üst düzeydeki kişiler, kütüphaneye yön verebilecek olan bilginler arasından seçilmişlerdir. Bilim adamları yanında köleler ve azatlı köleler de çeşitli işlerde kullanılmışlardır.

---

189) Athenaeus, Deipnosophistae IV, 164, b, c, d. Karş. J. Platthy, Sources s. 115-116, No. 44

190) Apuleius, Apologia 53

191) Aulus Gellius, Noct. Attic. XVI, 8, 2. Karş. C. Wendel, aynı eser, III s. 142

192) Aulus Gellius, Noct. Attic. XI, 17, 1 ve XIII, 20, 1. Karş. C. Wendel, aynı yer

193) Suetonius, Caesar 56. Ayrıca bkz. C. Wendel, aynı eser, III, s. 143.

Kütüphanelerde görev alan bu kişilere bazı ad ve ünvanlar veriliyordu. Üst düzeydeki görevlilere **procuratores bibliothecae**, diğer görevlilere **bibliothecarius** ve onların yardımcılarına **a bibliotheca**, müstensihlere ise **antiquarii** ünvanları verilmiştir. Antiquariler kütüphaneye gelir sağlayan kişilerdi. Hem yönetim ve hem de kütüphanedeki her çeşit koleksiyon ile ilgilenen görevliler, Musaion'a bağlı olan İskenderiye Kütüphanesinde **bibliotheke** ve **bibliophulaks** adını taşıyordu. Arşivci olarak görev yaparak kadastro dokümanlarını saklayan kişiler de aynı adı almışlardır. Bu konuda Berlin Müzesindeki 11 numaralı Yunan papirusunda bilgi verilmekte ve üç **bibliophulakes**'den söz edilmektedir.(195) Basit hizmet sınıfından devlete bağlı görevliler ise **publici** adını almışlardır. Bunların sayıları çok olduğu için kendi özel doktorları bulunmakta idi. Procuratorlar görevleri yanında devletin bazı mali işlerine de bakıyorlardı. Bunun dışında imparatorun Yunanca olan yazışmalarını yürütüyor ve onun danışmanlığını yapıyorlardı. İkinci sınıf halktan olan bu kişiler dolgun ücret alıyorlardı.(196)

Antik kaynaklara dayanarak eskiçağ kütüphanelerinde çeşitli görevler almış kişiler konusunda bilgiler de edinmekteyiz. Örneğin, Aristoteles'in Atina'da kurduğu Akamedinin yani buradaki okulun başına filozof Theophrastos'un getirildiğini söylemiştik. Theophrastos'un aynı zamanda kütüphanenin yönetimini de üstlendiği anlaşılmaktadır.(197) Yunan kütüphanelerinin başında bilginlerin görev aldığı konusunda bir örnek ile karşılaşmış oluyoruz. İskenderiye'deki Musaion'a bağlı kütüphanede de aynı durum ile karşılaşıyoruz. Daha önce üzerinde durulduğu gibi, Atina'daki Peripatos okulunda yetişmiş olan Phaleron'lu Demetrios, İskenderiye'deki Musaion kütüphanesine kral tarafından çağrılmış ve krala danışmanlık yaparak, kütüphanenin kurulmasında rol oynamıştır. Bu kütüphane içerisinde, Phaleron'lu Demetrios gibi bilgin bir kişi dışında, diğer kişiler de görev almışlardır. Bu kütüphane, içersinde kütüphaneciler gu-

---

194) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser IV, s. 163

195) Berlin Müzesinde bulunan bir metin sayesinde **bibliophulakion** ile **bibliothekenin** aynı anlamda kullanıldıkları anlaşılmıştır. Bu konuda bkz. H. Leclercq, aynı eser s. 842

196) J. W. Thompson, aynı eser s. 78-79

197) Aulus Gellius, Noct. Attic. XIII, 5; Bkz. s. 59, 64

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rubunun ilk olarak bir araya getirildiği bir yerdir. Strabon'un anlattıklarına göre(198) bu yapının geniş salonları yanında dinlenme yerleri de bulunuyordu. Burada çalışan bilginler ve Musaion'un diğer üyeleri toplanarak birarada yemek yerlerdi. Philostratos da, çalışmak üzere bir araya toplanmış olan bilginlerin her türlü ihtiyaçlarının burada karşılandığını söylemektedir.(199) İlk zamanlarda bu kütüphanecileri, krallar atamamışlar ve bu meslek yüksek bir görev sayılmıştır. Örneğin, İskenderiye şehrinde yapılan şairler yarışmasında altı hakemden biri de Byzantion'lu Aristophanes idi. Onun kral tarafından ödüllendirilerek ve bilgisi takdir edilerek İskenderiye Kütüphanesinde önemli bir göreve getirdiğini belirtmiştik.(200) İskenderiye Kütüphanesinde pekçok değerli bilginin görev aldıklarını ve bu kişilerin kendi bilgi alanlarına göre aralarında iş bölümü yaparak, kütüphanedeki eserler üzerinde çeşitli çalışmalar yaptıklarını Plautus'un eserlerindeki kenar notunda verilen bilgiye dayanarak öğreniyoruz.(201) Bunlar daha Ptolemaioslar sülâlesinin krallarından Ptolemaios II Philadelphos'dan itibaren bu kütüphanede görevlendirilen kişilerdir. Aetolia'lı Aleksander, Kalkhis'li Lykophron ve Ephesos'lu Zenodothos kütüphanede önemli görevlere getirilmiş olan bu kişiler arasında idiler. Daha önce açıklandığı gibi, B. P. Grenfell ve A. S. Hunt İskenderiye Kütüphanesinde çalışan bilgin kütüphanecilerin isim listesini vermektedir. M.S. II. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve 1914'de bulunan Oxyrynchus papirusundan alınan bu bilgi, değerli bilginlerin bu kütüphanede görev aldıklarını göstermektedir. Bu listede M.Ö. III. ve II. yüzyılda burada kütüphanecilik yapmış bilginlerin adları bulunmaktadır.(202) Bunlar arasında yer alan Ptolemaios II Philadelphos'un hocası ve Philitas'ın ilk öğrencisi Ephesos'lu Zenodothos, bu kralın zamanında kütüphanecilik görevini üstlenmiştir. Kendisi Homeros'un kitaplarını ve diğer şairlerin eserlerini düzenlemiş ve üzerinde eleştiriler yapmıştır. Aslında gramerci ve eleji şairidir. İskenderiye Kütüphanesinin ilk yönetici ve kütüphanecilerindendir.

---

198) Strabon, XVII, 8-10; Bkz. s. 70
199) H. Leclercq, aynı eser süt. 849
200) Vitruvius, De architectura VII, 4-7; Bkz. s. 123
201) E.A. Parsons, aynı eser, s. 104-112; Bkz; s.121-122
202) E.A. Parsons, aynı eser, s. 153-154. Ayrıca bkz. T.B.L. Webster, Hellenic Poetry and Art. London, 1964, s. 39;Bkz. s. 122 vdd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer bir görevli Rodos'lu Apollonios idi. Kronoloji ve coğrafya biliminin kurucusu Kyrene'li Eratosthenes, Kallimakhos'un öğrencisi idi ve kütüphanede önemli çalışmalar yaptı. Aleksandria'lı Apollonios ise Eidograf adını almış ve bu kütüphanede çalışmıştır. Noktalama işaretleri üzerinde çalışarak ve Yunan grameri konusunda incelemeler yaparak öğrencilere yararlı olmuştur. Byzantion'lu Aristophanes ve Homeros'un eserleri üzerinde çalışan filolog Samothrake'li Aristarkhos da burada görev almışlardır. Kendisi Philapator'un çocuğunun öğretmeni idi. Kyrene'li Kallimakhos şair ve bilgindi. İskenderiye Kütüphanesinin 120 ruloluk, Pinakes adını taşıyan ünlü kataloğunu yapmıştır. Bibliyografik bir çalışma yapan Kallimakhos günümüz kütüphanelerinde sınıflandırma yapan kütüphanecilerin öncüsüdür ve hem de yöneticilik yapmıştır. Ondan başka trajediler üzerinde çalışan, şair, gramerci ve trajedi yazarı Aetolia'lı Aleksander ve komediler üzerinde çalışan Lykophron da bu kütüphanede görev almışlardır. Listede muhafız olarak nitelendirilen Kydas, belki de kitapların ve kütüphanenin korunmasında görev alıyordu. Bu kişiler M.Ö. 282-131 yılları arasında görevli idiler. Bütün bu bilgin kişilerin geldikleri yerlerin ayrı olmasına rağmen, hepsi de Hellenistik kültür içersinde kaynaşmışlardır. Onların bu çalışmaları sayesinde eski metinlerdeki karanlık noktalar aydınlatılarak bugünkü metinler ortaya çıkmıştır. Böylece M.Ö. III. yüzyılda Musaion ve ona bağlı olan kütüphanenin bilgin kütüphanecileri, İskenderiye'yi Yunan dünyasının entellektüel merkezi haline getirmişlerdir.(203) Burada görevli bilgin kütüphaneciler, İskenderiye dışında da aranır hale gelmişlerdir. Belirtilmiş olduğu gibi, bunlardan Aristarkhos, Bergama kralı Eumenes II (M.Ö. 195-159) tarafından kütüphanesini yönetmek amacıyla Bergama'ya çağrılmış, fakat İskenderiye kralı Ptolemaios Epiphanes (M.Ö. 205-182) gitmesini engellemek için onu hapsettirmiştir.(204) Bu kütüphanede görev almış olan bilim adamları arasında imparator Hadrianus'un sekreteri durumunda olan leksikograf L. Iulius Vestimus'dan da söz edilmektedir. Kendisinin bu kütüphanenin yöneticisi ve aynı zamanda Mısır'ın büyük rahibi olduğu belirtilmektedir. Gene İskenderiye Kütüphanesinde kendisinden kutsal kitapların koruyucusu

---

203) W. Durant. Histoire de la Civilisation VI, s. 190
204) Bkz. s. 127

olarak sözedilen(205) İskenderiye'li bilgin Chaeremon ise, Serapeion kütüphanesinde görev almış olmalıdır. Aleksandria'lı Glacus'un oğlu Dionysius da, Chaeremon'dan ders almış ve kütüphaneci olarak onu izlemiştir.(206) Musaion'a bağlı kütüphanedeki bilgilere karşılık Serapeion kütüphanesinde daha çok rahipler görev almış olmalıdır. İskenderiye Kütüphanesinde ayrıca kölelerden oluşan ve değerli orijinal nüshaları çoğaltan bir müstensih (kopist) topluluğu vardı. Bunlar aralarında gruplaşarak edebiyat ve bilim dalındaki eserler üzerinde çalışmalar yapıyorlardı. İskenderiye Kütüphanesine giren eserler, ancak basit bazı işlemleri tamamladıktan sonra akademik personele gelebiliyorlardı.

Bergama gibi önemli bir kütüphanenin görevlileri konusunda bilgimiz daha azdır. Buna rağmen burada da bilim adamlarının görev yaptıkları konusunda bazı bilgilere rastlamaktayız. Bu kütüphaneyi anlatırken açıklandığı gibi, Bergama kralı I. Attalos zamanında Peripatoscu ve Platoncu bilim adamları saraya çağrılmışlardır. Özellikle Karystos'lu Antigonos, Mallos'lu Krathes, tarihçi Kleanthes, Perge'li matematikçi Apollonios bu çağrılan kişiler arasındadır. Homeros'un şiirlerinin eleştirilerini yapmakla tanınan Mallos'lu Krathes, kütüphanenin başına yönetici olarak gelmiş olmalıdır. Bergama'da gramer okulunu kurmuş ve Homeros'u, İskenderiye Kütüphanesinde yapılanların aksine alegorik olarak yorumlamıştır. Bu stoacı filozof, Homeros çalışmaları dışında, coğrafya ve tabiat tarihi konularında da çalışmıştır. II. Eumenes tarafından Roma'ya elçi olarak gönderilen Krathes'in, Roma'ya bilimsel çalışma yöntemini getiren ilk kişi olduğu bilinmektedir. Pekçok değerli eser veren Mallos'lu Krathes belki de kütüphanedeki kitapların tasnifli bir listesini yapmakla görevlendirilmişti.(207) Gene Bergama Kütüphanesinde, hakkında daha çok bilgi sahibi olduğumuz kütüphaneci, stoacı ilkeleri ile dikkati çeken Tarsus'lu Athenodorus Kordylion'dur. Fakat Kordylion iyi bir kütüphaneci olarak kabul edilmemektedir. Çünkü kendisi iyi bir bilgin değildi, eski stoacı metinlerden kendisine ters düşen kinik kısımla-

205) Eusebius, Hist. Eccles. VI, 19; Bkz. s. 126
206) E. A. Parsons, aynı eser, s. 161; Bkz. s. 126
207) Bkz. s. 147-148
208) Diogenes Laertius, Vit. Phil. VII, 34 Zeno; Bkz. s. 148

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rı (208) ve bozuk olan yerleri (209) çıkartmıştır. Bergama kütüphanecilerinden, yöneticiler arasında olduğu sanılan Kassandreia'lı Artemon, Athenaios'un verdiği bilgiye göre, bir müzik ve bir de kütüphanecilik kitabı yazmıştı. (210) Kassandreia'lı Artemon'un ayrıca özel kütüphanesi bulunmadığı için, Kaibel ve C. Wendel'e göre, bu bilgin ile Bergama'daki Artemon aynı kişi olmalıdır. (211)

Diğer Yunan kütüphanelerinde görev alan kütüphaneciler konusunda da bilgiler edinilmiştir. Bizans tarihçisi Suidas'ın verdiği bilgiye göre M.Ö. 221 yılında Büyük Antiyokhos (M.Ö. 223-187), gramerci Kalkhis'li Euphorion'u sarayına davet etmiş ve kendisini Antiokheia'da kurulan kütüphanenin başına getirmiştir. (212) Felsefeci ve şair olan Euphorion'un böylece kral tarafından atandığını öğreniyoruz. Roma Cumhuriyet devrinin son zamanlarında zarif mısraları ile çok beğenilen bir stil oluşturan Euphorion, kanunlara uymadığı ve kraliçeyi kızdırdığı gerekçesiyle eleştirilere uğramıştır. (213) Euphorion'dan başka, Antiokheia'daki kütüphaneye imparator Julianus, Afrika'lı Evemeros'u kütüphaneci olarak atamıştır. (214) Ancak M.S. V. yüzyıl söz konusu olduğuna göre, bu kütüphanenin, Antiokheia'daki geç devre ait bir başka kütüphane olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer Yunan kütüphanecileri konusunda başka kütüphanelerde de örneklere rastlıyoruz. Pella'daki kütüphaneye Antigonas I. Gonatas (M.Ö. 276-239) İskenderiye'deki Musaion kütüphanesinde görev yapan Aetolia'lı Aleksander'i çağırmıştır. (215) Atina'daki Ptolemaios'un gymnasion kütüphanesinde Dioskorides ve Metrophanes adlı kişilerin kütüphanenin gelişmesini plânladıkları ve emirler verdiklerini biliyoruz. Fakat bu kişilerin kütüphanedeki durumlarını bilemiyoruz.

---

209) H. J. de Vleeschauwer, aynı eser, 1/6, s. 78 Bkz. s. 148

210) Athenaeus, **Deipnosophistae** III, 592, 1. Onun kitabının ilk cildi **Peri bilblion Hreseos** adını taşıyordu.

211) C. Wendel, aynı eser, III, s. 85; Bkz. s. 148

212) J. Platthy, **Sources**, s. 170, No. 166 Ayrıca böz. G. Downey, **Ancient Antioch**, s. 55; Bkz. s. 152-153

213) H.J.de Vleeschauwer, aynı eser, s. 75

214) G.W. Robinson, «The Librarian of Julian the Apostate», **Harward Studies in Classical Philology**, XXVI, s. 165-168

215) Bouché-Leclerq, **Histoire des Lagides**, 1. s. 224 Bkz. s. 158

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Roma devrinde varlığını sürdüren Bergama'daki Asklepieion Kütüphanesi ile ilgili bir yazıtta Demeas'ın oğlundan söz edilmektedir. L. Robert'e göre bu kişi kütüphanenin yöneticisidir ve kendisi edebiyatçıdır.(216) Ünlü tıp bilgini Hippokrates'in ise Kos'daki kütüphaneye kütüphaneci olarak atandığı ve onun, eski tıp kitaplarını ve kütüphaneyi yakarak tıp bilimini yeniden kurduğu anlatılmaktadır.(217)

Roma kütüphanelerinde de kütüphaneciler bilgin kimselerden seçiliyordu. Özel kütüphanelerde daha çok kitapların satın alınması ve onların düzene konulması kişinin yeteneğine ve bilgisine kalıyordu. Ancak özel kütüphanesi olan kişi zengin bir kişi ise (örneğin Atticus) çok sayıda kölesi bulunurdu. Cicero ve kardeşi Quintus Cicero'nun kütüphanelerindeki bazı çalışmalara dayanarak, yapılan kütüphanecilik faaliyetlerini belirleyen kelimeler saptanmıştır. Bunlar, **comparare** (kıyaslamalı seçme), **supplare** (yarım kalmış eserlerin tamamlanması), **commutare** (kötü nüshaların iyi nüshalar ile değiştirilmesi), **designare** (içeriğin saptanması), **disponare** ve **ordinare** (düzenleme), **publicare** (kullandırma) gibi kelimelerdir. Çeşitli Roma kütüphanelerinde bilgin ve köleler bu işler ile uğraşmış olmalıdırlar. Örneğin, Cicero'nun yardımcıları, ruloların toplanıp bir arada düzenlenmesi **(glutinare)**, etiketlenmesi **(indices)** ile ve bunun yanında okuyucu hizmetleri ile uğraşıyorlardı.(218) Cicero yazdığı mektuplarda bize bu konuda bilgi vermektedir. Onun Atticus'a yazdığı mektupta, kütüphanesindeki kitaplara özen gösteren, burada görevli azatlı kölelerden söz etmektedir.(219) Cicero, gene Atticus'a yazdığı mektupta Tyrannio'ya yardım etmek amacıyla, kendisinden iki kütüphane kölesini **(librarii)** istemektedir.(220) Bu mektuplardan birinde Tyrannio'nun kendi kütüphanesindeki kitapları düzenlediğini yazmaktadır.(221) Bu kütüphanede görev alan ve kütüphaneyi düzenleyen söz konusu kişi, gramerci Tyrannio'dur. Ayrıca ona yardımcı olan Dionysos ve Menophilos adlı iki köle daha belirlenmiştir.

---

216) L. Robert, **Etudes anatoliennes**, s. 73; Bkz. s. 349
217) J. Platthy, **Sources**, s. 148, No. 115; Bkz. s. 289
218) C. Wendel, **aynı eser**, III, s. 143
219) Cicero, **Epist ad. fam.**, XIII., LXXVII, 3; Bkz. s. 185
220) Cicero, **Epist. ad. Attic.** IV, 4a.; Bkz. s. 184
221) Cicero, **aynı yer.**

(222) Böylece özel kütüphanelerdeki bilgili kişiler ve onlara yardımcı olarak köleler çalıştırılıyordu.

Roma'nın ilk kamusal kütüphanelerinde, tıpkı Yunan kütüphanelerinde olduğu gibi, gene bilginler görev alıyordu. İmparator Augustus'tan, I. yüzyılın sonuna kadar kütüphaneciler şair, gramerci ya da bilginlerdi. İmparator Claudius (M.S. 41-54) zamanında procuratorlar arasında **Procurator bibliothecarum Graecarum et Latinarum** adını taşıyan görevliler bulunuyordu.(223) Resmi görev olarak imparatora bağlı olan bu **procurator bibliothecarum** önemli ölçüde bir değişiklik getirmemiştir. İmparator Hadrianus (M.S. 117-138) zamanında bilginlere yöneticilik görevleri verilmeğe devam edilmiştir. II. yüzyılda Antoninler devrinde, iyi döşenmiş ve özel konuları içine alan kütüphaneler çoktur ve bunları, imparatorun adına **procurator bibliothecarum** yönetiyordu.(224) Kütüphanelerdeki **bibliothecariuslar**, bu **procuratorlara** bağlanmıştı. Bu görev daha sonra dış yönetime bağlı kalmıştır. III. yüzyılda procuratorların, yüksek maliye memurları arasına girdiğini görüyoruz. IV. yüzyılda ise kütüphane procuratorlarının fonksiyonları şehir yöneticilerinin **(praefectus)** eline geçmiştir.(225) Bu durum kütüphanenin yönetiminde köklü bir değişiklik yapmamıştır. (226) Sözünü ettiğimiz gibi III. yüzyıldan itibaren procurator-

222) Cicero, **Epist, ad Attic.** VI, 8a; Bkz. 184-185.

223) C. Wendel, **aynı eser**, III, s. 143

224) J.W. Thompson, **aynı eser**, s. 33.

225) **Scriptores Historiae Augustae**, 17 Aurelianus. Ayrıca bkz. C. Wendel, **aynı eser**, III. s. 144.

226) İmparatoru Flavius Valentinianus 1 (M. S. 364-375), Roma'da olduğu gibi, Constantinopolis'deki kamu kütüphanelerinin yönetimini 372 yılında kurala bağlamıştır. Procuratorların görevi de şehir praefectusuna geçmiştir. Bu praefectusun emrinde yedi tane antiquarii bulunuyordu. Örneğin, V. yüzyılda 120.000 cildi içine alan Constantinopolis Kütüphanesinin dört Yunan ve üç tane de Latin **antiquarii ad bibliothecae**'i vardı. İmparatorluktan uzaklaştıkça kütüphaneci ünvanları çoğalmaktadır. **Bibliothecarius, chartigraphus, chartularius, notarius, chartophylaks, scrinarius, secriscrinius** ve **scevophylaks, vasorum costos custos sacrarii, custos, sacrista, armarius secraterius, cimelarca, cimiliarcha** bu ünvanlar arasındadır. Kütüphaneci görevi için sacrista'nın kullanılmış olması, bu iki görevin birleştirilerek, kilise ihtiyaçlarına hizmet eden kitapların, din adamlarının yönetimine verilmesi ile açıklanmaktadır. Manastırlarda kütüphanelerin yönetimi kurala bağlanmıştır. Bizans manastırlarında arşivin koruyucusu Chartophylaks idi. Din ve yönetimle ilgili bütün kayıtları kendisi tutardı. Sonraları önemi daha da arttı.

lar, maliye memurlarının arasına geçince, kütüphanenin yönetimi de kütüphanecilere kalmış ve onlar da bağımsız hareket ederek, kütüphanede daha bağımsız olarak mesleklerini sürdürmüşlerdir. Örneğin istedikleri kitapları rahatça satın alabilmişlerdir.(227)

Kütüphanenin yönetimini yabancılardan çok Roma'lılara ve bilginlerden çok resmi kişilere veren Augustus, Roma'daki Palatin'de yer alan Apollon Tapınağı Kütüphanesinin yönetimini de ilk zamanlar Ovidius'un arkadaşı, şair ve gramerci Pompeius Macer'e vermiştir.(228) Daha sonra ise Augustus'un bilgili ve azatlı kölesi G. Iulius Hyginus'un **Praefuit Palatinae bibliothecae** ünvanı ile bu kütüphanede görev aldığını Suetonius'dan öğreniyoruz.(229) Yunan ve Latin kütüphane bölümleri ayrı yapılarda yer alıyordu ve bunların özel görevlileri vardı.(230) I. yüzyıla ait Latince mezar yazıtlarında kütüphanecilerin her birinin değişik ünvanlar aldıklarını görüyoruz. Bu yazıtlardan birisi, Palatin Kütüphanesinin Yunan bölümünün kütüphanecisi Julius Felix'in mezar yazıtıdır. Diğeri de Latin bölümünün, Tiberius zamanındaki kütüphanecisi Antiokhos'un mezar anı tıdır.(231) Bu yazıtlardan birinden öğrendiğimize göre, Latin bölümünün kütüphanecisi ve imparatorun Latince mektupları ile uğraşan kişi Alkibiades adlı bir Yunanlı idi. Yazıtlarda kütüphaneciler için çeşitli ünvanlar geçmektedir. **Procurator bibliothecarum Augusti**(232), **a bibliotheca**(233), **bibliothecarii**(234) **a bibliotheca Graeca** (veya **Latini**) **Templi Apollonis** (veya **Porticus Octaviae**) (235), **custos ya da custodes**(236) bunlar arasındadır. Köleler ya da azatlılar sınıfına giren bu kişilere **librarii** denilirdi.(237) Kütüphane personelinin sağlık hizmetlerine bakan doktorlardan ise **medicus a bibliothecis** olarak söz edilmek-

---

227) Fronto, Epistulae IV, 5; C. Wendel, aynı eser, III, s. 144.
228) Suetonius, Julius Ceaser, 56.; Bkz. s. 210.
229) Suetonius, De İllustr. gramm. C. XV veya XXI. Bkz. s. 211.
230) H. Leclercq, aynı eser, süt. 849; Bkz. s. 221.
231) H. Leclercq, aynı eser, süt. 849; Bkz. s. 211.
232) H. Leclercq, aynı yer.
233) H. Leclercq, aynı yer.
234) Fronton, Epistulae, IV, 5.
235) C. Wendel, aynı eser, III, s. 143.
236) Ovidius, Tristes III, I, 63.
237 H. Leclercq, aynı eser, süt. 839-841, 849.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tedir.(238) Müstensihler (kopistler) de belki bir ölçüde bu sınıfa giriyorlardı. M.S. II. yüzyıldaki yazıtlarda **a bibliothecis** ünvanı kalkmaktadır. Belki de procuratorlar kütüphane yönetiminden ayrılınca, diğer personel de memurlar sınıfına girmiş olabilir. Bunun sonucu olarak kölelerin kütüphane ile devamlı ilişkileri engellenmiştir.(239)

Mars alanının portiğinde Octavia Kütüphanesi kurulduğu zaman kütüphanecilik görevini eğitilmiş köleler yapmışlardır. Bu kütüphane de yönetim ve organizasyon açısından Palatin Kütüphanesi gibidir. Aynı şekilde Yunan ve Latin bölümleri bulunuyordu. Belirtildiği gibi, Octavia Kütüphanesinin yönetimini Augustus, gene azatlı bir köle olan şair, gramerci ve bilim meraklısı olan C. Melissus'a vermiştir.(240) Bu kütüphanede de bir Roma'lının görev aldığı anlaşılmaktadır. Bu kişi kütüphanenin ilk kütüphanecisi idi. Özgür bir ailenin çocuğu iken sonradan terkedilen Melissus köle olmuştur. Efendisi tarafından eğitildikten sonra Maecenus'un hizmetine girmiştir. Maecenus, ona özgürlüğünü vermiş ve Augustus'a tavsiye etmiştir. Augustus da ona kütüphanesini kurma görevini vermiştir.(241)

Nero'dan Traianus'a kadar Roma kütüphanelerinin yöneticisi İskenderiye'li bir hatip olan Dionysos idi.(242) Traianus zamanında Ulpius Castoras Librarios Arabicus adlı bir kişi daha bilinmektedir.(243) Ondan başka, imparator Hadrianus'u yetiştiren ve sonra da onun hizmetinde çalışmış olan Roma'daki Yunan ve Latin bölümlerinin yöneticisi L. Julius Vestimus adında bir sofist idi. Her iki kütüphanedeki bibliothecarius ona bağlı idiler.(244) Ayrıca bir yazıtta, imparatorun kölesi olan Onesimus adlı birinin **Vilicus Thermarus Bibliotheca Graeca** ünvanı ile Caracalla Hamamı Kütüphanesinde çalışmış olduğu belirtilmektedir.(245)

---

238) C. Wendel, aynı eser, III. s. 144.
239) K. Dziatzko, «Bibliotheken» RE IIII, süt. 423.
240) Suetonius De Grammaticis, c. 21; Bkz. s. 213.
241) J.W.. Thompson, aynı eser, s. 83.
242) J.W.Thompson, aynı eser, s. 83,; H. Leclercq, aynı eser, süt. 849; C. Wendel, aynı eser, III, s. 144.
243) H. Leclercq, aynı eser, süt. 849.
244) H. Leclercq, aynı yer.
245) C. Wendel, aynı eser, III. s. 124; Bkz. s. 225.

Roma eyalet kütüphanelerinin yönetimi konusunda bilgimiz azdır. K. Dziatzko, tapınağa bağlı kütüphanelerin yönetiminin, tapınağın yönetimi ile birlikte yürütüldüğünü savunmaktadır. Fakat bağımsız olan eyalet kütüphanelerinde a bibliotheca ünvanı ile belirlenen kölelerin, yönetimi almış oldukları düşünülebilir.(246)

Roma dışında çeşitli kütüphanelerin kütüphanecileri konusunda az da olsa bazı bilgilere sahibiz. Aphrodisias Kütüphanesine ait bir yazıtta Eudaimon adlı birinden söz edilmektedir. Bu kişi pekçok eyaletin ve bu arada Latin ve Yunan kütüphanelerinin procuratoru idi.(247) Priene'deki kütüphanede ise halkın oyları ile seçtiği biri, kütüphanenin başına geçmişti. Kitapları mektup ve kamusal dokümanları korumak amacıyla onları istinsah ettirmişti.(248)

Daha geç devredeki kütüphane görevlilerinin durumları konusunda bazı bilgiler bulunmaktadır. İmparator Septimius Severus 202 yılında Panteon'da bir kütüphane inşa ettirmiş ve burada bir hristiyan olan, İskenderiye'li Clement'in çağdaşı Julius Africanus'u kütüphaneci olarak görevlendirmiştir. Bu kişi pagan tanrıları ile hristiyanlık inancını uzlaştırmayı denemiş ve muhtemelen hristiyan ve Yahudi tanrıları adına bir kütüphane açmıştır.(249) Hristiyan kronograf ve ansiklopedist Julius Africanus'un atanması ile bir hristiyana bu devrede görev verildiği öğrenilmektedir. Kendisi Yahudi ve hristiyanlara ılımlı davranmış, Suriye ve Roma'nın kutsal inançlarını kaynaştırmıştır. Bu kütüphane doğu ve özellikle hristiyan ve Yahudi dünyasının dinsel yayınlarının yer aldığı ilk kamusal kütüphane olması açısından önemlidir.(250)

F — SANSÜR

Kütüphanelere giren kitapların artışını sansür bir ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Bazı imparatorlar kendileri için za-

246) R. Cagnat, Les Bibliothéques municipaux dans L'Empire romain, s. 25 ve K. Dziatzko, aynı eser, s. 421.
247) Beaudonin-Pottier, BCH, III, 1879, s. 257. Karş. J. Platthy, Sources, s. 174, No. 175; Bkz. s. 251.
248) H.v. Gaertringen, Inschriften von Priene, No. 113-114 Berlin, 1906. Karş. J. Platthy, Sources, s. 165-166, No. 154-156; Bkz. s. 169.
249) C. Wendel, aynı eser, III, s. 124-125.
250) C. Wendel, aynı yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rarlı gördükleri kitapları, kütüphaneye alma konusunda engellemeye girişmişler ve onları yasakalmışlardır.(251) Bu konuda özellikle Roma devrinde örnekler bulunmaktadır. Gene de genel nitelikte bir sansür söz konusu olmamıştır. Ancak zaman zaman bazı yasaklamalar görülür. Örneğin Augustus, Caesar'ın gençlik eserlerini yasaklamıştı.(252) Gene Augustus zamanında ve bu imparatorun emri ile Ovidius Roma'dan sürülmüş ve belki, onun eserleri kütüphanelere sokulmamıştır.(253) Genellikle her ne kadar siyasal konulu yazılara tolerans tanınmış ise de düşmüş bir hükümdarı öven eserler yakılabiliyordu.

Kitapların yazılması, çoğaltılması bazı kurallara bağlı olduğundan eserlerin hepsi ele geçmemiştir. Tacitus'un eserlerinin tümü bu nedenle günümüze kadar gelememiştir.(254)

Din konusunda yasaklamalar ancak Roma imparatorluğunun son zamanlarında görülebilir. Eskiçağ kütüphanelerinde hristiyanlığın ilk eserleri ve aynı şekilde ilk hristiyan kütüphanelerinde de din dışı eserler bulunabiliyordu.(255) Septimius Severus III. yüzyıl başlarında hristiyanlıkla ilgili literatürü yasaklamamıştı. Ancak IV. yüzyıldan itibaren paganizm ve hristiyanlık arasındaki dogmatik savaşlar sonucunda bazı dini ve din dışı eserler yok olmuşlardı.(256)

G — KÜTÜPHANE YAPILARININ İNŞA MASRAFLARI

Kütüphane yapıları çeşitli kaynaklardan sağlanan paralar ile inşa edilmişlerdir. Kaynakların verdiği bilgiler ışığında bu kütüphanelerin bağış, vakıf ya da özel kişilerin veya kurumların verdiği paralar ile inşa edilmiş olduklarını öğreniyoruz. Bazı kütüphanelerin inşasından sonra da bakım ve zenginleştirilmesi için fonlar ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Bazı kütüphanelerin de kişilerin bıraktıkları miras ile inşa edildikleri görülmektedir. Örneğin daha önce belirtildiği gi-

---

251) Suetonius, Caligula 34.
252) Suetonius, Caesar 56.
253) E. Egger, Histoire du Livre, despuis ses Origines Jesqu'à nos Jours. s. 65.
254) E. Egger, aynı eser, s. 66-67.
255) Ovidius, Tristia III, 1, 67-72.
256) C. Wendel, aynı eser, III, s. 140 ve H.J.de Vleeschauwer, aynı eser, III/2 s. 117-118.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bi, M.Ö. 114-92 yılları arasında Atina'ya göç etmiş olan Antiokheia'lı tüccar Maron'un, kendi memleketinde bir kütüphane kurmak için miras bıraktığı para ile Antiokheia şehrinde bir kütüphane inşa edilmişti.(257) Bir diğer örnek de Timgad'da kurulan kütüphanedir. Senatör Marcus Julius Quintianus Flavius Rogatianus'un bıraktığı miras ile, kendi vatanı olan Timgad'da 400.000 sestertiusa kütüphanenin inşasının tamamlandığı anlaşılmaktadır.(258)

Eskiçağda kütüphanelerin inşası için vakıf kurulduğunu da biliyoruz. Vakıfların geliri ile kütüphanelerin bakımı sağlanıyordu. Örneğin, Roma'da kamusal bir kütüphane olan Dyrrchachium'daki kütüphane, koloninin koruyucusu olan L. Flavius Titus'un oğlu Aemilianus Tellurius Gaetulius'un, kütüphanenin inşası için ayırdığı 170.000 sestertius için ve ayrıca kurulan vakfı kutlamak amacıyla 12 çift gladyatörün gösterisini düzenlemiştir.(259) İtalya'da Volsinii'de vakıf bir kütüphane kurmak için bağışta bulunulmuştur.(260) İmparator Traianus veya Domitianus zamanında kurulduğu sanılan, Asya valisi Genç Plinius'un doğduğu şehir olan Kuzey İtalya'daki Como şehrinde kamusal bir kütüphane bulunuyordu. Milano yazıtına ve Plinius'un verdiği bilgiye göre bu kütüphane için 1 milyon sestertius harcanmış ve gelecekte kütüphanenin yaşatılması ve zenginleştirilmesi için 100.000 sestertius verilmiştir.(261) Böylece kütüphane kurulduktan sonra onun bakımı da düşünülmüştür. Ephesos Kütüphanesinde de vakıf kurulması amacıyla miras bırakılmıştı. Bu kütüphaneyi Asia prokonsülü Tiberius Celsus Polemaeanus için oğlu konsül Tiberius Julius Aquila kendi serveti ile kurmuştur. Bu para ile kütüphane binası inşa edilmiş ve hem de kitaplar sağlanmıştır. Kütüphane binasının korunması ve kitapların satın alınması için 25.000 denariusun miras olarak bırakılması ile mirascılar bu yapıyı tamamlatmışlardır.(262) Ayrıca Julia Potentilla'nın mirası ile Celsus Kütünhane-

257) J. Platthy, Sources, s. 170, No. 167; Bkz. s. 153.
258) R. Cagnat, Carthage, Timgad, Tébessa et les Villes antiques de l'Afrique du Nord, s. 103-105; Bkz. s. 232.
259) J. Platthy, Sources, s. 139, No. 95; Bkz. s. 262.
260) C. Wendel, aynı eser, III, s. 126; Bkz. s. 259.
261) C. Wendel, aynı eser, III, s. 126; Plinius, Epistulae I, VIII, 2 ve IV, 13; Bkz. s. 259.
262) R. Heberdey, Vorlaufiger Bericht über die Grabungen in Ephesus, Beibl. 8.1905, süt. 67; Bkz. s. 239.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sinin cephesi yapılmıştır.(263) Bunu da vakıf olarak niteleyebiliriz.

Bazen kütüphanelerin kurulması için şehir halkının para topladığını biliyoruz. Roma kütüphanelerinden Phillippi Kütüphanesi, Phillippi halkının masrafları yani ortak paraları ile kurulmuştu.(264)

Miras, vakıf veya halktan toplanan paralar ile kurulan ve geliştirilen kütüphaneler dışında, bazı kişiler kendi servetleri ile halkın yararına kütüphaneler kurmuşlardır. Örneğin, imparatorluk tanrılarının rahibi Caius Stertinus Ksenophon kendi serveti ile Kos'daki kütüphaneyi imparatorluk tanrıları için yaptırmış ve halka ithaf etmiştir.(265)

H — KÜTÜPHANE MİMARİSİ

Kütüphane mimarisi de diğer mimari yanında kendine özgü bazı özelliklere sahiptir. Fakat bu, mimari bölgelere ve zamana göre bazı farklılıklar göstermektedir. Yunan dünyasındaki ilk kütüphanelerin mimarisi hakkında bilgilerimiz azdır. Ancak Hellenistik ve Roma devrinde kurulan kütüphanelerin bir kısmının mimari özellikleri bilinmektedir. Kütüphaneler, diğer yapılarda olduğu gibi, kendi devirlerinin özelliklerini taşımışlar, mimari stil ve dekorasyon açısından bazı farklı özelliklere sahip olmuşlardır. Ayrıca birbirlerine de etkili olmuşlardır. Bu mimari özellikleri ile, kütüphanelerin çeşitli kısımlarını tek tek inceleyerek belirtmeğe çalışalım.

1 — Kütüphane mimarisinde içdüzen

a — İç düzene bağlı bölümler

a1 — Kütüphane salonu ve depolar

Genel olarak Yunan kütüphanesinde büyük okuma salonları yoktur. Okuma salonu ile kitap depolarının aynı yerde ol-

---

(263) R. Haberdey, aynı eser, 7, 1907, 1. Beibl, süt. 52; Bkz. s. 239.

264) P. Lemerio, Inscroptions latines et grecques dePhilippes, BCH, 59. 1935, s. 126-164, Şek. 2; Bkz. s. 228.

265) Jahr. des Kais. Deutsch. Archaeol Inst, XVIII, 1963, 4, s. 193-194 ve J. Platthy, Sources, s. 147 No. 113; Bkz. s. 288.

266) C. Callmer, aynı eser, s. 147; Bkz. s. 58.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
duğunu söyliyebiliriz. Daha önce bu konuda açıklamalar yaptığımız gibi, yapı olarak bilgi edindiğimiz ilk Yunan kütüphane örneklerinden, Atina'da Lykaion'un avlusundaki Aristoteles'in kütüphanesinde bir oikos ile bir ziyafet ve bir de toplantı salonu vardır.(266) M.Ö. III. yüzyılda kurulan İskenderiye Kütüphanesinde depo odaları bir oikosa bağlıdır. Strabon, İskenderiye Musaion'undan söz ederken bilginlerin gezinti yerleri ve ortaklaşa yemek yedikleri bir salon bulunduğunu anlatır. Bunların yemek ve toplantı salonu olduğu ortaya çıkmaktadır.(267) C. Wendel'e göre, eğer İskenderiye Kütüphanesinde büyük bir okuma salonu bulunsa idi, Strabon'un bundan söz etmesi gerekirdi.(268) Bu bilgiler ışığında İskenderiye Musaion'una bağlı olan kütüphanede büyük salon bulunmuyordu. Gene İskenderiye'deki Serapeion Kütüphanesinde depo odalarına bitişik ve kütüphaneye bağlı olan salon, ancak toplantı salonu durumundaki oikos idi. Serapeion'da da okuma salonu olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten hatip Apthonios da Serapis Tapınağı Kütüphanesindeki kitapların, İskenderiye Kütüphanesindekilere benzeyen odalarda durduğunu söylemektedir.(269) Buna karşılık Bergama Kütüphanesinde bir okuma salonunun bulunduğu hakkında görüşler vardır. Okuma salonunun bulunduğu kabul edilse bile, burası büyük, gösterişli bir okuma salonu değildir. C. Callmer, Bergama Kütüphanesinde Yunan yapı tipinin geç devir özelliği bulunduğunu söyler ve imparatorluk devrinde görülen gösterişli salon tipine burada rastlanmadığına dikkati çekerek, bunun zaten Yunan kütüphane mimarisinin önemli bir özelliği olduğunu belirtir. Ona göre, Yunan kütüphaneleri, Yunan gymnasion kütüphaneleri örnek alınarak yapılmıştır. Çünkü gymnasion kütüphanesinde de —özellikle küçük olanlarda— kütüphane için okuma salonu olacak nitelikte geniş bir oda ayrılmamıştır. Kütüphane yapılarında ilk önemli değişiklik kütüphane salonunun ortaya çıkması ile kendini gösterir. Mallos'lu Krathes'in Bergama'dan gelerek Roma'yı ziyaret etmesi kamu kütüphanelerinin yapısal düzenini etkilemiştir.(270) Bergama Kütüphanesinde, kuzeydeki Atina Tapınağının bu-

---

267) Strabon, XVII. 8-10; Bkz. s. 70.
268) C. Wendel, aynı eser, III, s. 87-88.
269) C. Wendel, aynı yer.
270) J.W. Thompson, aynı eser, s. 3; Bkz. s. 142.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lunduğu yerdeki stoaya bitişik odalar, kütüphanenin kitap deposu olarak kullanılıyorlardı.

Romalılar, Yunan dünyasından hem genel olarak kütüphane fikrini ve hem de kütüphane salonunun inşa şeklini almış ve geliştirmişlerdir. Fakat kendilerine özgü değişiklikler yaptıkları konusunda kuşku yoktur. Yunanlılar'daki oikos ve depo odalarını birleştirerek yeni bir salon biçimi oluşturmuşlardır. Böylece artık Roma devrinde, içinde ruloların bulunduğu geniş bir okuma salonu ve ayrıca küçük depo odaları yer almaktadır. Bu odalar genellikle bir peristil etrafına yerleştirilmişlerdir. Asinius Pollio'nun Palatin'de inşa etmiş olduğu Apollon Tapınağı Kütüphanesinde ve diğer Roma kütüphanelerinde bu konuda çeşitli örnekler görülebilir. Buna rağmen bazı küçük Roma kütüphanelerinde okuma salonu ve depo aynı yerde olabilir. Roma'ya halk kütüphanesi kavramının gelmesi ile beraber, Asinius Pollio'nun kütüphaneye ayırdığı alan büyük bir yer kaplar ve kütüphane salonu aynı zamanda bir çeşit konferans salonu olarak da kullanılır. Roma'da kütüphanenin halk için ve onu eğitmek amacıyla kurulmağa başlanması sonucunda, esas salon halk için yararlı konuşmalar yapmak amacıyla kullanılır ve bu hali ile Yunan kütüphanelerinden ayrılır. Sütun dizilerinin arkasındaki yerler çok zaman, okuma, yazma, konuşma ve düşünme (meditasyon) odası olarak popüler birer yer olmuştur. Büyük salon ise toplantılar için kullanılmıştır. Burada okuma ve hitabet yarışmaları yapılıyordu. Roma dünyasında halk kütüphanelerinde kütüphanenin iki ayrı salondan oluşması ise, bu kütüphanelerin Yunan ve Roma bölümleri olarak ayrılmasına bağlı olmalıdır.

Roma'da Lucullus'un ve Cicero'nun Tusculum'daki yazlık villalarında bulunan özel kütüphanelerin biçimi, Roma'nın özel kütüphaneleri konusunda bilgi vermektedir. Lucullus'un Kütüphanesinde araştırmacılar için çalışma odaları vardı.(271) Cicero'nun Kütüphanesi ise bir okula bitişikti ve Yunan tarzında idi.(272) İmparator Augustus zamanında ve onu izleyen yıllarda kurulan halka açık kütüphaneler konusunda da bilgi-

271) R. Cagnat, Les Bibliothéques municipaux dans l'Empire romain, s. 16; Bkz. s. 179.

272) C. Callmer, aynı eser, s. 155; Bkz. s. 181.

lere sahibiz. Palatin'de Asinius Pollio'nun Atrium Libertatis'de kurduğu kütüphane için Bergama Kütüphanesinden fikir alınmıştır. Orada görülen küçük depo binaları ile çevrilmiş biraz daha geniş toplantı salonu, Palatin'de kurulan bu kütüphanede heykellerle süslü bir salon haline gelmiştir.(273) Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesi, tapınağın güney doğusunda yer alan duvarlara bitişik ve birer apsis ile son bulan iki salondan oluşuyordu.(274) Kütüphane yapı biçimi ve kütüphane salonları açısından Yunan tarzındadır. C. Wendel'e göre burada Serapeion ve Bergama kütüphanelerinin örnekleri görülür.(275) C. Callmer.e göre burada okuma salonu ile kitap depoları birleştirilmiştir.(276) H.J. de Vleeschauwer'e göre de depo odaları geniş bir salonun çevresinde yer alıyordu.(277) Octavia Portiği Kütüphanesinin izi kaybolmuştur. Ancak onun Jupiter ve Juno tapınaklarının arkasında bir portiğe bağlı olarak, ayrı salonlar halinde bulunduğunu sanıyoruz. Barış Tapınağı Kütüphanesi, bu tapınağın ayırdığı ve portiğin arkasında bulunan iki salondan oluşuyordu.(278) Augustus Tapınağı Kütüphanesinde yapının sağında ve tapınağın uzunluğu boyunca devam eden iki oda vardır. Kesin olmamakla beraber, merkezi salonun okuma odası ve yan kısımların ise kitap depoları olduğu sanılmaktadır.(279) Yunan etkisinden uzak olan Ulpia Kütüphanesi ise Traianus sütununun ayırdığı iki dikdörtgen planlı kütüphane salonundan oluşmaktadır. İki katlı olduğunu sandığımız bu kütüphane de Roma tarzına uygun olarak gene Yunan ve Latin bölümlerinden oluşuyordu.(280) Tibur'daki Hercules Tapınağı Kütüphanesinde de gene iki ayrı salon bulunuyordu.(281) Tivoli'deki Hadrian Villası Kütüphanesinin Yunan

---

273) H.J.de Vleeschauwer, Jules César et l'Origine de la Bibliothéque publique dans la Roma antique, 4: Le Duumvirat bibliothécaire, Pollion-Varron, s. 52; Bkz. s. 210

274) G. Lugli, I Monumentii antichi di Roma e Suburbio I, s. 282 şek. 5; Bkz. s. 209-210.

275) C. Wendel, aynı eser, III, s. 120; Bkz.. s. 210.

276) C. Callmer, aynı eser, s. 159.

277) H.J.de Vleeschauwer, aynı eser, s. 63.

278) C.. Callmer, aynı eser, s. 159; Bkz. s. 213.

279) R. Cagnat - V. Chapot, Manuel d'Archéologie romaine, s. 247; Bkz. s. 210.

280) F. Vopiscus, Scriptores Historiae Augustae, Tacitus VIII, 1; Bkz. s. 222.

281) H.J.de Vleeschauwer, History of Western Library III, s. 128; C. Wendel, «Bibliotheken» Reallf. Antike u. Christ. II, s. 245; Bkz. s. 224.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Roma bölümleri arasına başka yapılar girmiştir. Bu bölümler kare biçiminde salonlardan oluşmaktadır.(282) Caracalla Hamamı Kütüphanenin iki katlı yapısı gene aynı Yunan ve Latin bölümlerinden oluşur. Burada dikdörtgen biçimindeki salonlar enlemesine yerleştirilmiştir.(283) Nero'nun Altın Evi'ndeki kütüphane ise apsisli salonlar ile, iki yanda ona bağlantılı odalar bulunmaktadır.(284)

Roma eyalet kütüphanelerinde bazı küçük farklılıklar göze çarpmaktadır. Yapılan kazılar kütüphane salon ve odaları konusunda bizi aydınlatmaktadır. Side M Binasındaki portikli avlunun doğusunda yer alan iki kütüphane salonu, ortadaki imparator kültüne ayrılan odanın iki yan tarafında bulunmaktadır.(285) Tıpkı Hadrian Stoası Kütüphanesi gibi, Philippi'deki kütüphane de arka duvarları tapınağa bitişik olan portiğin gerisinde dört odadan oluşur. Podyumlu oda kütüphanenin salonu olmalıdır.(286) Bağımsız kütüphane yapısı olarak Ephesos, Timgad Kütüphanesine benzer ve diğer kütüphane yapılarından ayrılmaktadır. Zengin cephe mimarisi ile de eskiçağ kütüphaneleri arasında özel bir yeri olan Ephesos Kütüphanesi iki katlıdır. Altta apsisli salon ve üstteki galerilerin kitap depoları olduğu sanılmaktadır.(287) Timgad Kütüphanesindeki yarım daire şekilli merkezi salon, caddeye açılan portikli avlunun gerisindedir. Portiğin iki tarafındaki birer dikdörtgen şekilli oda ise okuyucuların isteklerinin karşılandığı veya kitap deposu olduğu sanılan odalardır. İkinci kattaki yerleşme plânını kesin olarak bilmiyoruz.(288) Hadrian Villası Kütüphanesinde stoanın doğusundaki geçide açılan beş odadan, ortada yer alan oda okuma salonu olmalıdır. İki katlı olan kütüphane sütunla çevrili olan bir avluya bağlanır. Bu kütüphanenin salonu olarak düşünülen ortadaki odanın iki yanındaki ara odalarının durumu ilginçtir. İçinde oturma bankları bulunan bu odalar bekle-

---

282) H. Winnefeld, aynı eser, s. 58-65; Bkz. s. [illegible]

283) M. Cagnat, [illegible] Bkz. s. 225.

284) [illegible]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

me odaları olabilir. Bu yandaki odalar içiçe girmiş dip odacıklarıdır. Onlar gardrop ve tualet olarak kullanılmış olabilirler. Eskiçağda kütüphane ile dinlenme odaları bir arada kullanılmıştır.(289) Bunlar eğer dinlenme odaları iseler Yunan planına ve kütüphane depoları iseler Roma planına göre yapılmış olmalıdırlar.(290) Hadrian Stoası Kütüphanesinde de giriş, Ephesos'da olduğu gibi, kısa taraftadır. Roma kütüphanelerinde görüldüğü gibi, merkezi avluya açılan kütüphane salonu biçimi burada da görülebilir. Roma dışındaki kütüphanelerde de Yunan ve Latin bölümlerine ayırma tarzı devam etmektedir. Aphrodisias'da Yunan ve Latin bölümlerinden oluşan bir kütüphane bulunuyordu.(291) Gene Anadolu kıyılarındaki Nysa Kütüphanesi de ilginç bir yapı biçimine sahiptir. Yapı tarzı açısından Ephesos Kütüphanesine benzetilen iki katlı Nysa Kütüphanesinde, salonun doğu ve batı yan duvarlarında kalın payeli sütunlar bulunmaktadır. Ancak zemin kattaki kubbeli odaların fonksiyonu anlaşılamamıştır.(292) Bergama Asklepieion Kütüphanesi salonu, kapılardan biri ile yandaki stoaya açılmaktadır. Stoanın yan ve ön taraflarında yer alan kütüphanenin kuzey kısmında, salondan dar bir geçit ile ayrılan iki küçük oda ise kitap deposu olmalıdır.(293) Kremna kütüphane salonu dikdörtgen şeklindedir ve uzun taraflarında dikdörtgen şeklinde nişler ile bir apsis vardır.(294)

Böylece Yunan ve Roma kütüphaneleri nereye bağlı olurlarsa olsunlar, okuma salonu ve depolar başlangıçta aynı yerde iken, zamanla birbirlerinden ayrılmışlardır. Romalılar'da kamusal kütüphanelerdeki Yunan ve Roma bölümleri de birbirinden ayrılmışlardır. Fakat genel olarak bu kütüphaneler gene de kendi aralarında bazı farklılıklar göstermişlerdir.

a? — Nişler ve apsisler

Üzerinde [illegible] bulunduğu rafları içine alan nişler [illegible] önemli bir yer tutar. Bun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar genellikle kütüphane salonunun yan duvarlarının iç kısmında küçük nişler halindedir. Ancak bu nişler bazen kitap rafları konamıyacak kadar küçük olup, dekoratif amaçla yapılmış olabilir. Daha çok Roma devrinin sonuna doğru, nişlerin esas fonksiyonunu kaybederek, kitap rulolarını içine almaktan çok süs unsuru olarak kullanılmağa başlandığı görülmektedir. Kütüphane salonlarında genellikle giriş kapısının karşısına rastlayan, dip kısmındaki büyük nişlere (apsis) ise kütüphaneyi koruduğuna inanılan tanrıça heykelleri yerleştirilmiştir. Yunanlılar'da Athena ve Romalılar'da Minerva adı ile bilinen tanrıçanın heykelleri bu nişleri süslemiştir. Bazen de bu nişlere ünlü sanat ve bilim adamlarının büstleri de yerleştirilmiştir. Bizim için asıl önemli olan kitap raflarını içine alan nişlerdir.

Eski Yunan kütüphaneleri konusunda bilgimiz az ise de Roma kütüphanelerinde bu nişlere çok rastlanılmaktadır. Özel kütüphanelerde bile bu kitap nişleri yer alıyordu. Örneğin Cicero dostu Atticus'a yazdığı mektupta, onun kütüphanesinden söz ederken «**Size ait nişin altında ve Aristoteles heykelinin yanında, koltukta bulunmanızı isterdim**» demektedir.(295) Bu bilgi Atticus'un özel kütüphanesinde bile nişlerin bulunduğunu göstermektedir. Roma halk kütüphanelerinde de aynı şekilde nişler bulunmuştur. Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesinin birbirine bitişik iki salonu apsis şeklinde birer nişle bitiyordu.(296) Ulpia Kütüphanesinin kütüphane salonunun duvarlarında içine kitap rulolarının konabileceği biçimde on altı niş vardı.(297) Bu nişler podyumun üzerinde yer aldığı için nişlerde kitap raflarının bulunduğu anlaşılmaktadır.(298) Bugün nişlerin içlerinde mermer kalıntıları vardır. Kütüphane olduğu sanılan Pompeii'deki yapıda da salonun iki uzun tarafında dörder niş bulunmaktadır. Ancak nişlerin küçük olması, bu yapının kütüphane olduğu konusunda kuşkuya neden olmaktadır. Bu kütüphanede salondaki apsis durumundaki niş de kütüphaneye uyacak kadar büyük değildir.(299) Roma yakınlarındaki Hadrian Villası Kütüphanesinin Yunan ve Latin bölümlerin-

---

295) Cicero, **Epist. ad Attic.** IV. 10; Bkz. s. 188.
296) G. Lugli, **aynı eser**, s. 282, Lev. 5; Bkz. s. 209.
297) B. Götze, **aynı eser**, s. 238-241; Bkz. s. 221.
298) C. Callmer, **aynı eser**, s. 162-164.
299) A. Mau, **Pompei**, s. 98-101; Bkz. s. 231.

deki salonda dikdörtgen şeklinde nişler görülür. Salonlardaki apsisler ise yarım daire şeklindedir.(300) Caracalla Hamamı Kütüphanesindeki salonda duvara iki sıra halinde yerleştirilmiş olan dikdörtgen nişler ile salonun sonunda bir apsis bulunmaktadır.(301) Nero'nun Altın Evi'nde duvarlarda, yerden bir metre yüksek, dört köşe iki niş bulunuyordu. Salonun iç duvarlarında yer alan nişler ise heykel koymak için yapılmış olmalıdır.(302)

Roma dışındaki eyalet kütüphanelerinde de gerek içine kitap raflarının konulduğu nişler ve gerekse heykel konulan apsis şeklinde nişler bulunmaktadır. Böylece nişlerin içine kitap koyma adetinin Roma imparatorluğunun çeşitli yerlerinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız Philippi Kütüphanesinde bu nişler görülmez. Ephesos Kütüphanesi salonunun çift duvarlarının içtekinde, salona bakan yüzde, düzgün aralıklar ile, içinde kitap rulolarının yer aldığı dikdörtgen şeklinde nişler bulunmaktadır. Ayrıca dipteki apsisin her iki yanında ikişer tane olmak üzere dört niş yer alıyordu. Salonu at nalı şeklinde çeviren nişler ikinci katta da devam ederler.(303) Timgad Kütüphanesinde salonda yer alan apsis dikdörtgen şeklindedir. Apsisin önünde iki sütun vardır ve içinde de Minerva heykeli durmakta idi. Bu kütüphanenin salonunda altı tane yarım daire şeklinde nişten başka, düz yan duvarlarda da ayrıca birer niş daha bulunuyordu. Kütüphanenin iki yan odasında ise gene dikdörtgen şeklinde az derin nişler yer alır.(304) Burada apsis dışındaki nişlerin hepsi dardır, fakat kitap rulolarını koymağa elverişlidir. Hadrian Stoası Kütüphanesinde arka duvarın ortasında, içinde kitap rulolarının bulunduğu sanılan büyük bir niş ile yanda da iki sıra halinde küçük nişler vardır. Ayrıca salonun karşılıklı iki yan duvarının önünde bir podyumun bulunmuş olması da buralarda nişlerin bulunmuş olduğunu düşündürmektedir.(305) Nysa Kütüphanesinde salonun doğu ve batı yan du-

---

300) W. Winnefeld, aynı eser, s. 96-105; Bkz. s. 263 vdd.
301) M. Gregori, aynı eser, s. 18; Bkz. s. 225
302) C. Callmer, aynı eser, s. 160; Bkz. s. 271.
303) R. Heberdey, aynı eser, s. 62-63; Bkz. s. 247.
304) R. Cagnat, Les Bibliothéques munisipaux dans l'Empire romain, s. 14; R. Cagnat, Carthage, Timgad, Tébessa, et les villes antiques de l'Afrique du Nord, s. 105; Bkz. s. 235
305) C. Callmer, aynı eser, s. 174; Bkz. s. 281

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

varlarında ve kalın payeli sütunların arasında eşit aralıklı üçer tane niş bulunur. Bu nişlerin iki veya üç kat halinde devam ettiği sanılmaktadır. Ayrıca dış duvarlar ile kalın iç duvarlar arasında üstü kemerli koridorların, salona dönük tarafında gene içlerine kitap ruloları konmuş olan nişler yer alır. Apsis ise girişin karşısındaki kuzey duvardadır ve dikdörtgen şeklinde çıkıntı yapar.(306) Kremna Kütüphanesinde apsis uzun taraflardan birinin orta yerindedir. Gene uzun taraflardaki dikdörtgen nişler ise diğer kütüphanelerdeki nişlerden geniştir. İçleri mermer blokla kaplıdır.(307)

a3 — Kitap rafları

Eskiçağ kütüphanelerinde kitap rulolarını taşıyan raflar konusunda arkeolojik araştırmalar bilgi vermektedir. Ancak rafların ne şekilde düzenlendiklerini kesin olarak bilemiyoruz. Kitap ruloları ya doğrudan doğruya **armaria** denilen dolaplara ya da nişlerin içindeki raflara konmuşlardır. Kitap rulolarının nişlerin içinde bulunan raflara konması, Roma devrinde ve özellikle imparator Augustus'dan sonra kullanılmağa başlanılan bir yenilik olmuştur. Ancak rafların genellikle tahtadan yapılmış olmaları nedeniyle çürümeleri veya yanmaları sonucu, bu konuda kesin yargılara varamıyoruz. Raf düzenlemeleri konusunda Neumagen'de bulunmuş, fakat bugün kayıp olan bir Roma kabartması fikir vermektedir. Burada, duvarlara yerleştirilmiş üçer sıra kitap rafı ve bu raflardan rulo alan kişiler tasvir edilmiştir.(308) (Lev. II, Res. 3)

Kitap rulolarının dolap ve raflara konmuş olduğu konusunda antik kaynaklarda da bilgiler bulunmaktadır.(309) Buralarda raflar için çeşitli adlara rastlanmaktadır. Bazı yerlerde armaria(310), bazılarında locumenta(311), bazen foruli(312), ve bazı yerlerde de nidi(313) geçmektedir. Seneca bu rafların ta-

---

306) W.v. Diest, a.g.e., s. 49 ff; Bkz. s. 278
307) J. [illegible] Bkz. s. [illegible]
308) W. [illegible]

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vana kadar uzandığını söylemektedir.(314) Rafların uç kısımlarının duvarların içinde sabitleştirildiğini gene aynı şekilde öğreniyoruz.(315)

Kaynaklarda ve kazılardan edinilen bilgiler sonucunda kütüphanelerdeki kitap raflarının tahtadan oldukları ve tavana kadar çıktığı anlaşılmaktadır. Bu raflara, hava alacak biçimde kitap ruloları yerleştirilmiş olmalıdır. Ayrıca bu rafların dikine bölmeler halinde sıralandıkları da bilinmektedir.(316) Armarialar (dolaplar) ya yapının bir kısmı olarak yapı ile birlikte inşa edilmiş veya ona sonradan eklenmişlerdir.(317) Ruloların içinde bulunduğu dolaplar ise ruloları ışıktan korumak amacıyla kapaklı olmalıdırlar.

Kazılara dayanarak eskiçağ kütüphanelerindeki raf durumları üzerinde bazı görüşler ileriye sürülmüştür. Belirtmiş olduğumuz gibi, A. Conze Bergama'daki kütüphanenin esas salonunun duvarlarındaki boşlukları, kitap raflarının tesbit edildiği yerler olarak açıklamış ve bu açıklamayı yaparken, bulunmuş olan bir Delos kitabesine dayanmıştır. Bu kitabede ağaçtan yapılmış olan delik takozlarına **promohtoi** ve bunlara oturtulan tahta raflara ise **sanides** denilmekte idi. Bu bilgiye dayanak ağaç rafların ağaç takozlara oturtulduğu sanılmaktadır. R. Bohn ise, bu şekilde benzer uygulamanın Atina'daki Attalos Stoasının arkasındaki satış veya ambar odalarında bulunduğunu söylemektedir. Bu odalarda da duvar boşlukları vardı ve raflarda ise satılan malzeme durmuş olmalıydı. Bu durumda A. Conze'nin, Bergama Kütüphanesinde takozlara oturtan tahta rafların bulunduğunu kabul etmesi doğru görünüyor ise de kanıtlanamamaktadır.(318) Zaten ağaçtan yapılan malzemenin günümüze kadar gelememesi normaldir ve tahminden öteye gidemez. Bergama Kütüphanesinde bu rafların duvardan 50 cm. önde mi durduğu yoksa duvara bitişik mi ol-

---

314) C. [illegible]

315) Plinius, Epistulae II, 17, 3

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğu bilinmemektedir. Aynı şekilde rafların yerden mi başladığı, yoksa yerden 90 cm. yükseklikteki bir podyum üzerinde mi durduğu çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bu rafların nişler içinde yer aldığını sanıyoruz. Kütüphane salonundaki nişlerden zemindeki büyük nişe Athena heykeli konuyor, iki uzun taraftaki yanyana sıralanan nişlere ise rulolar yerleştiriliyordu. Nişler genellikle 1-2 m. genişliğinde ve 0,50-0,60 m. derinliğinde idiler.

Roma kütüphanelerinde de rafların durumu Yunan kütüphanelerine benzer şekilde idi. Bu raflardan özel kütüphanelerde de yararlanılıyordu. Örneğin, Cicero, dostu Atticus'a yazdığı mektupta **«Hiçbir şey, sillubolar ile donatılmış kitapların bulunduğu, sizin kitap raflarınızdan daha çekici olamazlar»** demektedir.(319) Bu açıklama kütüphanedeki kitap dolapları ve rafları bulunduğunu göstermektedir. Herculanum'daki Piso'nun kütüphanesinde, odanın içinde çepeçevre raflar bulunuyordu. Odanın ortasında ise iki tane raf veya masa vardı. Bunlar kömürleşmiş olduğu için tahtadan yapılmış oldukları sanılmaktadır. Bugün Napoli Müzesi'nde yer alan 1756 papirus da önceleri salonun ortasına yerleştirilen raflı bir möblenin içine ve duvara karşı yerleştirilmiş olan insan yüksekliğindeki dolaplara konuyordu.(320) Roma'nın halk kütüphanelerinde de dolap veya nişler içinde kitap rafları bulunuyordu. Palatin Apollon Tapınağı Kütüphanesinde kitap rafları gene duvardaki nişlerde yer alıyordu.(321) Ulpia Kütüphanesinde kullanılan kitap dolapları numaralanmıştı. F. Vopiscus 6 numaralı kasadan söz etmektedir.(322) Bu kütüphanedeki dolapların (armaria) tahtadan yapılmış olduğu sanılmaktadır.(323) İçlerinde mermer kalıntıları bulunan ve süslenmiş olduğu sanılan nişlerin içersinde kitap ruloları yer alıyordu.(324) Caracalla Hamamı kütüphanesinde uzun duvar ortasında iki sıra halinde ve dikdörtgen biçimindeki nişlere, kitap rulolarını taşıyan raf veya

---

319) Cicero, **Epist. ad Attic.** IV, 8a; Bkz. s. 184-185
320) Breton, **Pompeia**, s. 515; R. Cagnat, aynı eser, s. 23-24; Bkz. s. 193
321) C. Callmer, aynı eser, s. 157-159; Bkz. s. 209-210
322) F. Vopiscus, **Scriptores Historiae Augustae, Tactius** VIII, 1; Bkz. s. 221
323) C. Callmer, aynı eser, s. 164
324) B. Götze, aynı eser, s. 238-241; C. Callmer, aynı eser, s. 162-164

EGE ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dolaplar yerleştirilmişti.(325) Philippi Kütüphanesinde, Ephesos, Timgad, kütüphanelerinde olduğu gibi duvarların yararlanılan yüzeyini arttırmak için, buralara galeriler konmuş ve kitaplar adet olduğu şekilde dolap veya nişlerin içersine yerleştirilmiştir.(326) Ephesos Kütüphanesinde niş boşluklarına, Hadrian Stoası Kütüphanesinde olduğu gibi, dolapların oturtulduğu ileriye sürülmüştür.(327) Bu kütüphanedeki çift duvardan içtekinin üç tarafı, düzgün aralıklı ve içine kitap rulolarının konulduğu, dikdörtgen biçiminde nişler ile donatılmıştır. Ephesos'daki çok katlı kütüphane mimarisine uygun olarak her katta nişler bulunuyor ve bu nişlerin içersinde ise tahtadan dolaplar yer alıyordu.(328) J.W. Thompson da sütunların desteklediği galerinin kitap deposu olarak kullanıldığını ve üst katta da aynı düzen içersinde kitapların yerleştirilmiş olduğunu kabul etmektedir.(329) Timgad Kütüphanesinde merkezi salonun dip kısmında, derinliği az olan ve içersine kitapların konduğu nişler vardı. Timgad'daki bu kütüphanenin üst galerisinin nişleri daha küçük, fakat alt katınkiler ile aynı düzende idiler. Bunların içersinde de kitap dolapları ve raflar bulunuyordu.(330) Hadrian Stoası Kütüphanesinde arka duvarın ortasında büyük bir niş ile iki sıra halinde küçük nişler vardı. Bu nişler de içlerinde kitap rulolarını barındırmağa uygun biçimdedirler.(331) Nysa Kütüphanesindeki salonda dış duvarlar ile kalın iç duvarlar arasında üstü kemerli koridorlar vardır. Koridorların salona dönük tarafında kitap nişleri bulunuyordu. Böylece Nysa Kütüphanesinde kitap rulolarını içeren raflar, yapının içteki kalın duvarlarında yer alan nişlerde ve yapının doğu ve batı yönündeki duvarlarındadır. Bu kütüphanedeki üstüste raflar sadece bu iki tarafta bulunur, Ephesos Kütüphanesinde olduğu gibi çepeçevre devam etmez.(332)

Kitap raflarının bazen değerli tahtalar, bazen de fildişi, al-

---

325) M. Gregori, aynı eser,, s. 18; Bkz. s. 225
326) C. Callmer, aynı eser, s. 178-181; Bkz. s. 227
327) B. Götze, aynı eser, s. 238
328) R. Heberdey, aynı eser, s. 63; Bkz. s. 248
329) J. W. Thompson, aynı eser, s. 84
330) R. Cagnat, Carthage, Timgad, Tébessa et les Villes antiques de l'Afrique du Nord, s. 105; Bkz. s. 234
331) W. Judeich, aynı eser, s. 100-101; Bkz. s. 281
332) W.v. Diest, aynı eser, s. 49-51; Bkz. s. 276

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tın v.s. gibi değerli maddeler ile süslü bir şekilde yapıldıklarını sanıyoruz. Rulolar bu raflarda veya nişlerin içlerine yerleştirilmiş olan raflarda, adları dışa gelecek şekilde ve iki sıra halinde duruyordu. Ruloların kimliğini belirten etiketler rulodan sarkıyordu.(333) Duvarlardaki nişler içersinde simetrik olarak düzenlenmiş oyuklar da bulunuyordu ve rulolar birbiri üzerine gelecek şekilde ve üstüste sıralar halinde bu boşluklara yerleştirilmişlerdir.(334) Büyük kütüphanelerde bu gözler veya dolaplar numaralı, tomarlar ise işaretlidirler.

Kütüphanenin kataloğu ile yerleşme arasında ilişki bulunduğu düşünülmüştür. H.J. de Vleeschauwer, böyle geniş kütüphanelerde armaria ile katalog arasında bağlantı bulunduğunu kabul etmektedir.(335) Ulpia Kütüphanesinde böyle bir düzenleme olabileceğini varsayabiliriz. Burada dolapların numaralandığını biliyoruz.(336) Böylece bir düzenleme var ise, özellikle ilerki dönemlerde, kataloglardaki düzen ile yerleşme düzeni birbirine uymuş olmalıdır. Geç devir kütüphanelerinde görülebilecek olan, konulara göre kabaca da olsa bir yerleşme düzeninin burada bulunduğunu sanıyoruz.

Hristiyanlık kilise kütüphaneleri, kilise duvarlarındaki kitap raflarından oluşuyordu. Okul kütüphanelerinde de duvara dayalı kitap kasaları vardı.(337)

a4 — Podyum

Eskiçağ kütüphanelerinde podyum da kütüphanede yararlı olmuştur. Podyumun genellikle nişlerin önünde yer alması nedeniyle, okuyucuya kitap vermek amacıyla nişlere ulaşmak isteyen kütüphanecilerin işleri kolaylaşmıştır. Podyuma basamakla çıkılması okuyucu ile kitaplar arasında mesafe bırakmıştır. Arkeolojik araştırmalar sonucunda daha önce üzerinde durulduğu gibi, çeşitli kütüphanelerde podyumlara rastlanmıştır. Ancak bunların bazıları üzerinde, üstteki galeri katını des-

333) J.W. Thompson, aynı eser, s. 83; T. Kleberg, **Buchhandel und Verlagswesen in der Antike**, Res. 5
334) A. Hessel, **A. History of Libraries**, s. 8
335) H.J. de Vleeschauwer, **History of Western Library I/3**, s. 116
336) F. Vopiscus, **Scriptores Historiae Augustae, Tacitus**, VIII, 1.
337) H.J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 163

tekleyen sütunların izleri bulunmuştur. Bu da bize bazen podyumların üzerinde sütunların bulunduğunu göstermiştir.

Bergama Kütüphanesinde kitap rafları podyumdan biraz yüksekte olup, ön kısımda 5-7 cm. kadar podyumun üzerinde oturmaktadırlar. Böylece duvarla arada mesafe kalmış ve podyum kitapları nemden korumak için kullanılmıştır.(338)

Roma dünyasındaki çeşitli kütüphanelerde podyum örneklerine rastlanmıştır. Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesinin güney duvarlarında bir geçit oluşturacak şekilde bir podyumun bulunduğu öğrenilmiştir.(339) Ulpia Kütüphanesinin salonunun doğu ve batı tarafında, nişlerin her iki yanında boydan boya alçak bir podyum bulunuyordu. Bu podyum üç basamaklıdır ve buraya merdiven ile çıkılmaktadır.(340) Kütüphane olduğu şüpheli olan Pompeii'deki yapıda podyum, okuyucuların ya da onlara kitap veren görevlilerin kitap raflarına erişmesi için elverişli değildir. Heykel kaidesi olmağa elverişlidir. (341) Tivoli'deki Hadrian Villası Kütüphanesinin Latin bölümünün güney salonunda (M) güney duvarındaki öne çıkıntılı ve süslü bir podyum vardır.(342) Caracalla Hamamı Kütüphanesinde ise üç basamaklı alçak bir podyum bulunmaktadır.(343) Philippi Kütüphanesinde okuma salonu olduğu sanılan odaların kuzeydeki ikinci odası dikdörtgen şeklinde bir podyumla donatılmıştır.(344) Ephesos Kütüphanesinde ise podyum üzerinde üst kattaki galeriyi taşıyan sütunlar yer alıyordu.(345) Ayrıca duvarların alt kısmında da bir podyum bulunmakta ve odayı çepeçevre sarmaktadır. Bu podyumun okuyucu ile kitaplar arasında mesafe bırakmak için konmuş olduğu ve kitap isteklerinin kütüphaneciler tarafından bu podyuma çıkmak suretiyle sağlandığı sanılmaktadır. Ancak C. Callmer'e göre bu podyum estetik amaçla yapılmıştır.(346) Side'deki M Binasında yer alan

---

338) B. Götze, aynı eser,, s. 228-238, Res. 14, 6-7; Beilage 1-2.; Bkz. s. 138
339) G. Lugli, aynı eser, s. 282
340) C. Callmer, aynı eser, s. 162-164; Bkz. s. 222
341) A. Mau, aynı eser, s. 98-101; Bkz. s. 279
342) H. Winnefeld, aynı eser, s. 101-102; Bkz. s. 267
343) M. Gregori, aynı eser, s. 18; Bkz. s. 225
344) C. Callmer, aynı eser, s. 178-181; Bkz. s. 227
345) F. Miltner, Ephesos, s. 55
346) C. Callmer, aynı eser,, s. 171; Bkz. s. 247

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kütüphane nişlerin önünde bir podyum yer alır. Bu podyumun üzerinde gene iki katlı sütunlar duruyordu.(347) Timgad'daki kütüphanenin okuma salonunun içindeki orta nişin her iki tarafında, alçak bir podyum duvarların önünde çepeçevre dolanmaktadır. Nişlerin aralarına rastlayan yerlerde, podyum üzerinde gene galeriyi destekleyen sütunlar duruyordu.(348) Hadrian Stoası Kütüphanesinde iki yanda ve girişin karşısına rastlayan uzun taraf duvarlarındaki podyum iki katın basamakları için stilobat olarak kullanılmıştır. Salonun karşılıklı iki yan duvarı önünde podyum devam ettiğinden, burada nişler olduğu düşünülmüş, bunların da kitaplara ulaşmak için yararlı oldukları sanılmıştır. Bu kütüphanenin niş ve podyumları Ephesos Kütüphanesine benzemektedir.(349) Bergama Asklepieion Kütüphanesinin salonunda, Ephesos'da ve Bergama Akropolün'deki kütüphanede olduğu gibi, taştan podyum yoktur. Ancak salonun yer döşemesi ile nişler arasındaki uzaklık çok olduğundan, burada tahtadan bir podyum veya kaide bulunmuş olmalıdır.(350)

a5 — Kütüphanelerin heykel ve büstlerle süslenmesi

Kütüphaneler de eskiçağın diğer yapıları gibi süslenmişlerdi. Yunan ve Romalılar'ın her çeşit kütüphane salonlarının iç kısımlarına, tanrının koruyucu niteliği göz önüne alınarak ya tanrı ve tanrıça — özellikle tanrıça Athena (Romalılar'da Minerva) — ya da bilgin ve sanatçıların, musa'ların büst ve heykelleri konulmuştur. Bazılarında ise imparatorların heykellerine, büstlerine, madalyonlarına ya da resimlerine rastlanmaktadır. Bazı kütüphanelerde bunların hepsi bir arada bulunuyordu. Ayrıca dolap kapaklarında epigramlar yer alabiliyordu. Bütün bunlar duyulan saygı nedeniyle ölmüş, bazen de yaşayan kimseler ile ilgili tasvirlerdir. Bu şekilde kitap ile yazar arasında ilişki kurulmuş oluyordu. Kütüphaneleri büst ve heykellerle süsleme âdeti Yunanlılar'dan, Romalılar'a geçmiştir.(351) Plinius bunlardan

347) A.M. Mansel, Side, s. 169-186; Bkz. s. 252
348) R. Cagnat, Les Bibliothéqes municipaux dans l'Empire romain s. 14; Bkz. s. 234-235
349) C. Callmer, aynı eser, s. 174; Bkz. s. 282
350) C. Callmer aynı eser, s. 176; Bkz. s. 286
351) H.J. de Vleeschauwer, aynı eser, I/3, s. 116

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«immortales animae in locis iisdem loquuntur» şeklinde söz etmektedir.(352) Bu heykellerin gözleri için altın ve döşeme için de yeşilimsi mermer kullanılıyordu.(353) Roma'da hayatta iken büstü kütüphaneye konan yazarların başında Varro ve Cicero gelmektedir.(354) Özellikle Roma kamusal kütüphanelerinin dikdörtgen veya yarım daire şeklindeki okuma salonlarında ve çoğunlukla giriş kapısının karşısına rastlayan arka duvardaki nişte yer alan Minerva heykeli Juvenalis'in de belirttiği şekliyle(355), bir kütüphanenin hareketsiz kısmını oluşturuyordu.

Arkeolojik araştırmalar sonucunda eskiçağ kütüphanelerinde ya yerli yerinde veya çevreye dağılmış durumda heykel ve büstler ya da onların kalıntıları bulunmuştur. Bunlardan, kütüphaneleri anlatırken söz etmiştik. Bergama Kütüphanesinde Athena heykelinin bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak Yunan kütüphanelerinde çok sayıda heykel bulunamadığı için özellikle Roma kütüphaneleri üzerinde durmamız gerekmektedir.

Roma'nın özel kütüphanelerinde de heykeller bulunuyordu. Plinius, Varro'nun, ünlü kişilerin büstlerini kütüphanelere yerleştirerek onların gözden kaybolmalarını önlediğini ve böylece kütüphaneyi de süslemiş olduğunu belirtmektedir.(356) Kaynaklar da bu konuda bizi aydınlatmaktadırlar. Örneğin daha önce belirttiğim gibi, Cicero, dostu Atticus'a yazdığı mektupta **«size ait nişin altında ve Aristoteles heykelinin yanında, koltukta bulunmayı isterdim»** demekte, Atticus'un kütüphanesinde bilgin heykellerinin bulunduğunu söylemektedir.(357) Gerçekten Roma'nın kamusal kütüphanelerinde heykellere çok rastlamaktayız. Asinius Pollio'nun Atrium Libertatis'de kurduğu kütüphanede, diğer kütüphanelerde olduğu gibi, Varro'nun heykelleri bulunuyordu.(358) Aynı şekilde Palatin'deki Apollon Tapınağı Kütüphanesinde de heykeller vardı.(359) Sonradan Ti-

---

352) Plinius, NH, XXXV, 9

353) A. Hessel, aynı eser, s. 7

354) Cicero, Epist, ad Attic. V, 10; J. André La Vie l'Oeuvre d'Asinius Pollion, s. 117

355) Juvenalis, Satirea III, 219 (Hic libros dabit et forulos mediamque Minervam).

356) Plinius, NH. XXX, II, 11

357) Cicero, Epist. ad Attic. IV. 10; Bkz. s. 188

358) Plinius NH. VII, XXX, 15 ve XXXV, II, 10-11; Bkz; s. 202

359) B. Götze, aynı eser, s. 244; Bkz. s. 210

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

berius Kütüphanesi adını alan Augustus Tapınağı Kütüphanesinde bronzdan Temenos Apollon heykeli yer alıyordu.(360) Plinius, Augustus Tapınağı Kütüphanesinde bronzdan Apollon heykelinin bulunduğunu anlatmaktadır.(361) Ulpia Kütüphanesinde imparator heykellerine rastlanmıştır. Özellikle imparator Numerianus'un heykelinin buraya konmuş olduğu bilinmektedir.(362) Bu kütüphanede yazarların heykelleri de bulunuyordu. Sidonis Apollinaris'in heykeli bunlar arasındadır.(363) Hadrian Villası Kütüphanesinde Yunan ve Latin yazarlarının heykellerine rastlanmıştır.(364) Caracalla Hamamı Kütüphanesinde salonun uzun duvarının ortasında, içinde heykel kaidesi bulunan apsise göre(365), bu kütüphanede apsisde bir heykelin bulunduğunu kabul edebiliriz. Nero'nun Altın Evi'ndeki kütüphanede duvarlarda heykel koymağa yarayan nişler vardı. Ayrıca ana girişin karşısına rastlayan apsisde de büyük bir heykel bulunduğunu düşünebiliriz.(366)

Roma'nın eyalet kütüphanelerinde de aynı adetlere rastlanmaktadır. Ephesos Kütüphanesindeki salonun batı duvarında, apsisin içersinde Athena heykeli durmuş olmalıdır. Kütüphanede ayrıca sokl kısımları ortaya çıkmış olan alegorik heykeller ilim, akıl ve erdem'i simgeliyordu.(367) Timgad Kütüphanesinin esas salonunun apsisinde gene Minerva heykeli bulunduğu sanılmaktadır.(368) Atina'da bir yüksekokul kütüphanesi olan Hadrian Stoası Kütüphanesinde Homeros heykelinin iki yanında İlyada ve Odissea'yı temsil eden resimler bulunmaktadır. Apsis kısmında ise Athena heykeli bulunuyordu.(369) Salonda Homeros, Sophocles ve diğer Yunan aydınlarının heykelleri bulunmuş olmalıdır. Bir Yunan kütüphanesinde Homeros'un heykel ve büstüne sık sık rastlandığı için, esas salona Ho-

---

360) Suetonius, Tiberius LXXIV; Bkz. s. 217
361) Plinius, NH, XXXVI, XVIII, 43; Bkz. s. 217
362) F. Vopiscus, Scriptores Historiae Augustae, Carus, Carinus, Numerianus XI, 3; Bkz. s. 222
363) Sidonius Apollinaris, Epistulae, IX, 17, Carmina VIII, 7-8; Bkz. s. 222
364) J.W. Thompson, aynı eser, s. 18; Bkz. s. 269
365) M. Gregori, aynı eser, s. 18; Bkz. s. 225
366) C. Callmer, aynı eser s. 160; Bkz; s. 271
367) R. Cagnat, aynı eser, s. 22; Bkz. s. 244
368) R. Cagnat, aynı eser, s. 15; Bkz. s. 235
369) Juvenalis, Satirae, III, 219. Bkz; s. 282

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

moreion adı da verildi.(370) Prusa'daki Dio'nun kütüphanesinde imparator heykeli ile karşılaşıyoruz. Plinius'un söylediğine göre, burada imparator Traianus'un heykeli bulunuyordu.(371) Nysa Kütüphanesinde de giriş kısmında yeralan kuzey duvarındaki dikdörtgen şeklinde çıkıntılı nişte kolosal bir heykelin bulunduğu sanılmaktadır.(372) Bergama Asklepieionu Kütüphanesinde apsisisin önünde mermerden bir kaide yer alır. Burası, imparatoru tanrılaştırmak amacıyla kült yeri haline gelmiştir. Bu durumda burada bir imparator heykeli duruyor olmalıdır.(373) Kremna'daki kütüphanenin salonunda, nişlerin aralarındaki duvarların önünde kaideler üzerinde Athena, Apollon, Hygeia, Aphrodit ve Leto heykelleri vardır.(374)

Roma kütüphanelerinde yazarların heykelleri konmadığı hallerde, içinde eserlerinin bulunmuş olduğu dolapların üzerine yazarların resimleri, madalyon içine yerleştirilmiş bir biçimde konulurdu. Daha sonra Sevil'li Isidorus'un kütüphanesinde bile bu çeşit madalyon bulunduğu söylenmektedir. Ayrıca, 1883' de Roma'da özel bir kütüphanenin kalıntıları arasında bu çeşit dairesel madalyon baskıları ve bunlara ait bir de çerçeveye rastlanmıştır. Bunun üzerine Apollonius Thyanevs şeklinde bir de isim okunmuştur.(375)

Hristiyan kütüphaneleri de büstler ve ayrıca raf ve dolaplar üzerine konan madalyonlar ile süslenmişti. Hippolytos'un büstü de bunlar arasında idi.(376)

a6 — Kütüphanelerdeki kaplama ve diğer süslemeler

Kütüphane mimarisi bazı süslemeler ile tamamlanmıştı. Vitruvius kütüphanelerin zemininin yeşilimsi bir mermer ile kaplandığını, bunun okuyucuların gözüne hoş göründüğünü söylemektedir.(377) Roma'nın imparatorluk döneminde kütüphanelerin

370) J.W. Thompson, aynı eser, s. 101
371) Plinius, Epistulae, X, 81; Bkz. s. 290
372) W.v. Diest, aynı eser, s. 49-51; Bkz.. s. 276
373) T. Wiegand, Zweiter Bericht über die Ausgrabungen in Pergamon 1928-1932, Das Asklepieion, s. 10 vd.; Bkz. s. 287
374) J. İnan, aynı eser, s. 57-58 ve 63-73; Bkz. s. 257-258
375) M. Lanciani, Ancient Rom in the Light of Rocent Discoveries, s. 194
376) H.J. de Vleeschauwer, aynı eser, s. 163 H. Leclercq, aynı eser, II, s. 898
377) Vitruvius, De architectura, VI, II

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

parlak mermerler ile kaplandığını öğreniyoruz. Bu konuda bazı örnekler edinilmiştir. Daha önce açıklandığı gibi, Bergama Asklepieion Kütüphanesinin salonunun tabanı zengin renkli mermerler ile süslü idi. Duvar ve nişlerin içi ise mermerler ile kaplıydı.(378) Ephesos Kütüphanesinde gene salonun iç duvarlarına, tabanı gibi mermerler döşenmişti.(379) Timgad'daki kütüphanenin tuğla duvarları beyaz ve yeşil mermer plakalarla, zemin ise mavi kalker taşlar ile kaplı idi.(380) Hadrian Villası Kütüphanesinde de geometrik desenli bazı süslemeler yapının tabanında bulunuyordu.(381) Kremna Kütüphanesinin tabanı mozayıkla, nişlerin içi mermer kaplamalar ile döşenmişti. Ayrıca nişlerin zemini kaba bloklarla kaplı idi.(382) Cephe mimarisi süslemeleri için Ephesos Kütüphanesini örnek verebiliriz

a7 — Aydınlanma

Eskiçağ kütüphaneleri, çağın diğer yapıları gibi, pencereler ile aydınlanıyordu. Bu pencereler genellikle nişlerin ve apsisin üzerinde bulunuyordu. Bazı kütüphanelerde ise çatının üzerindeki merkezi bir açıklık aydınlanmayı sağlıyordu. Arkeolojik araştırmalar sonucu ortaya çıkan kütüphanelerde bu uygulamaya rastlanmıştır. Üzerinde durulduğu gibi, Bergama Kütüphanesindeki pencereler, salonun doğu ve batı yan duvarlarında ve üst kısma yakın bir yerde idi. Diğer odaların ikisi kuzey duvarının üst kısmından, batıdaki oda ise batı duvarındaki pencereden ışık alıyordu. B. Götze'ye göre, ayrıca gezinti holü olarak kullanılan kuzey stoanın çatısı üzerinde, giriş kısmındaki duvarda pencereler vardı.(383) Tivoli'deki Hadrian Villası Kütüphanesinin Yunan bölümünün güney salonu (D), güney duvarı üzerindeki nişin üst kısmında yer alan pencereler ile aydınlanmakta idi. Aynı kütüphanenin Latin bölümünün güney salonu (M) apsis üzerinde bulunan ve salonu aydınlatan pencerelere sahipti.(384) Bergama Asklepieion Kütüphanesinin

---

378) T. Wiegand, aynı eser, s. 10 vd.; Bkz. s. 287
379) C. Callmer, aynı eser, s. 170; Bkz. s. 247
380) R. Cagnat, aynı eser, s. 11
381) H. Winnefeld, aynı eser, s. 96-105; Bkz. s. 265-267
382) J. İnan, aynı eser, s. 56
383) B. Götze, aynı eser, s. 236; Bkz. s. 141
384) H. Winnefeld, aynı eser, s. 96-105; Bkz. s. 265, 267

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

salonuna, nişlerin üzerindeki pencerelerden ışık geliyordu. Bu pencereler aydınlanmaya yeterli idi.(385) Ephesos Kütüphanesinde üst katta aediculalar oluşturan sütun çiftlerinin arasında pencereler vardı.(386) Ancak zemin kattaki boşluklar yetersiz olduğundan, ışık sağlamak amacıyla üst kat pencereleri yapılmış ve demir parmaklıklar ile çevrilmiştir.(387) Buna karşılık Niemann'ın yaptığı rekonstrüksiyona göre kütüphane, çatıdaki merkezi bir açıklıktan aydınlanıyordu. R. Cagnat ise yapının çatıdan aydınlandığını kabul etmekle beraber, cephedeki aediculaların da bu iş için kullanıldığını ileriye sürmektedir.(388) Heberdey'e göre yapının damı düzdür ve aediculalarda pencere olup olmadığı belli değildir. Aydınlanma çatıdan olamaz, ancak kapı ve pencereler aracılığı ile sağlanabilir.(389) Nysa Kütüphanesinde gene pencereler bulunmaktadır. Kuzey duvarlarındaki bu pencereler, birinci katın döşeme seviyesinin alt yarısında kalırlar. Ephesos Kütüphanesindekilere benzeyen bu pencereler iki tanedir.(390)

a8 — Nemden koruma

Kütüphanelerde bulunan kitapların nemden korunması için çeşitli çarelere başvurulmuştur. Vitruvius, kütüphanelerin doğuya doğru yönlendirilmelerinin, yapının içinde bulunan kitapları çürümekten kurtardığını belirtmektedir. Ona göre, kütüphaneler doğuya yönelmekle, güney ve batıdan esen nemli rüzgârlardan korunacak ve ayrıca nemli rüzgârların neden olduğu kitap kurdu ve nemin etkisinden zarar görmeyecektir. Aksi halde nemli hava onların içlerine işleyerek papirus rulolarını çürütecek ve rulolar ufalanacaktır.(391)

Ancak kütüphanelerde kitapları nemden korumak için başka çarelere de başvurulmuştur. Bazı kütüphane yapılarında, açıklandığı gibi, çift duvar yapılmış, içteki duvar ile dıştaki duvar arasında dar bir geçit oluşturulmuştur. Böylece geceleyin küf-

385) T. Wiegand, aynı eser, s. 10 vd.; Bkz. s 287
386) D. S. Robertson, Greek and Roman Architecture, s. 290
387) W. Wilberg, Die Fassade des Bibliothek in Ephesos, s. 131; Bkz. s. 249
388) R. Cagnat, Manuel d'Archéologie romaine, s. 7, 249; Bkz. s. 250
389) C. Callmer, aynı eser, s. 171
390) W.v. Diest,aynı eser, s. 49-51; Bkz. s. 276
391) Vitruvius, De architectura VI, c. IV, 1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lenmeğe hazır olan papirus ve parşömenler bu koridordaki hava akımı ile sabahları havalandırılarak küflenmeleri önlenmiştir. Bergama Kütüphanesinde, Ephesos ve Nysa kütüphanelerinde bu çeşit örneklere rastlanmıştır. Bu koridorlar, bazı kütüphanelerde apsisin altında devam ediyordu. Bergama Kütüphanesinde podyumun, kitapları nemden korumak amacıyla yapıldığı ileriye sürülmüştür.(392)

a9 — Kütüphanelerde üst katlar ve merdivenler

Eskiçağ kütüphanelerinde merdiven izleri ve podyumlar üzerindeki sütun izlerine dayanarak, bir üst katın bulunduğunu anlıyoruz. Ancak tahtadan olduğu sanılan merdivenler günümüze kadar gelememiştir. Örneğin Palatin Apollon Tapınağı Kütüphanesinde nişlerin önünden merdivenle yukarıya, üst kata çıkıldığı anlaşılmaktadır.(393) Ulpia Kütüphanesinde de salonun arkasında iki merdiven bulunuyordu. Bunlardan biri üst kat galerisine, diğeri ise çatıya çıkıyordu.(394) Caracalla Hamamı Kütüphanesinde ortadaki büyük nişin arkasındaki merdivenli kısım ile üst kattaki galeriye çıkılmaktadır.(395) Ephesos Kütüphanesinde merdiven izi bulunmamasına rağmen, eskiden tahtadan bir merdiven bulunmuş olduğu sanılmaktadır.(396)

Böylece buluntuların ışığında eskiçağ kütüphanelerinin hiç değilse bazılarında, birden çok katın bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu üst katlar kitap depoları olarak kullanılmış olabilir. Ancak kesinlikle ne iş için kullanıldıklarını bilemiyoruz.

b — Çatı

Kütüphane yapılarının bugün ayakta olmayışları nedeniyle çatıları hakkında bilgimiz yoktur. Ancak Bergama Kütüphanesinde çatının tahtadan olduğu sanılmaktadır. Bergama Asklepieion Kütüphanesinin çatısı ise düz ve ahşaptı, kasetlerle süslenmişti.(397)

---

392) C. Callmer, aynı eser, s. 176; Bkz. s. 277, 248
393) G. Lugli, aynı eser, s. 282; Bkz. s. 209
394) C. Callmer, aynı eser, s. 162-164; Bkz. s. 222
395) Gregori, aynı eser, s. 18; Bkz., s. 225
396) R. Heberdey, aynı eser, 8, 1905, Beibl. s. 66; Bkz. s. 247

2 — Kütüphane mimarisinde dış özellikler

a — Kütüphanelerin portiklerle bağlantısı

Yunan ve Roma kütüphaneleri ister ayrı yapılar halinde olsun, ister bir yapının parçası olsun portiklere ve sütunlu galerilere bağlanmışlardır. Yunanlılar'dan Romalılar'a geçen bu tarz, gerek kaynaklar ve gerekse arkeolojik araştırmalarca bilinmektedir. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, B. Götze, M.Ö. V. yüzyılda kurulan Aristoteles'in Lykaion'undaki kütüphanenin, sütunlu hollerin yanında ve belki de peristilli bir yapının içinde yer almış olabileceğini belirtmektedir.(398) İskenderiye'deki Serapeion Kütüphanesi ise portikli büyük bir tapınağın hemen yakınındaki bir yerde idi ve bağımsız bir yapı halinde değil, sütunlu bir kısma bağlı idi.(399)

Roma kütüphanelerinde de aynı mimari tarz devam etmektedir. Roma'nın özel kütüphanelerinden biri olan Lucullus'un Tusculum'daki yazlık evindeki kütüphanesi sütunlu avlular ile çevrilmişti. Bilginler bu sütunlu avluda gezinerek dinleniyorlardı.(400) Herculanum'da bulunan ve felsefe eserlerini içine alan kütüphane de sütunlu bir koridora açılıyordu.(401) Kütüphane odası peristilin etrafında yer alıyordu.

Roma halk kütüphanelerinde de bu usul sürmektedir. A. Pollio'nun Artrium Libertatis'de kurduğu, Yunan ve Latin bölümlerinden oluşan kütüphanenin de portikli olması gerekir. Çünkü kütüphanenin yakınında bir portik yapıldığını biliyoruz.(402) A. Conze, Roma'nın bu adeti, Bergama Kütüphanesinden aldığı fikir ile uygulama alanına koyduğunu söylemektedir. Roma dünyasının bu tarzı benimsediğini göstermek için de A. Pollio'nun Atrium Libertatis'de kurduğu kütüphaneyi örnek vermektedir.(403) Burası da gene peristil etrafına yerleştirilmiş odalar serisinden oluşuyordu. Palatin'deki Apollon Tapınağı Kü-

---

397) T. Wiegand, aynı eser, s. 10 vdd.; Bkz. s. 287
398) B. Götze, aynı eser, s. 243; Bkz. s. 58
399) C. Callmer, aynı eser, s. 148; Bkz. s. 135
400) Plutarkhos, Bioi Paralel., Lucullus XLII; Bkz. s. 170
401) C. Callmer, aynı eser, s. 193
402) Suetonius, Augustus 29; Bkz. s. 202
403) A. Conze, Die Pergamenische Bibliothek, s. 1264; Bkz. s. 202

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tüphanesi de aynı şekilde portiğe bağlanmıştı.(404) Tapınağın yakınındaki kütüphane portikte yer alıyordu. Octavia Kütüphanesi için de aynı şeyi söyliyebiliriz.(405) Buradaki portikten Ovidius da söz etmektedir.(406) Barış Tapınağı Kütüphanesinde depo odaları gene portiğin arkasında yer alıyordu.(407) Augustus Tapınağı Kütüphanesinin dikdörtgen salonu da bir portik ile çevrilmişti.(408) Pompeii'de kütüphane olduğu üzerinde durulan yapının dikdörtgen salonu da forumun portiğine açılıyordu.(409) Aynı şekilde Tivoli'deki Hadrian Villası Kütüphanesi de portiğe bağlanmıştı.(410) Caracalla Hamamı Kütüphanesine ise gene bir portik eklenmişti.(411)

Eyaletlerdeki kütüphanelerde de aynı tarz sürdürülmüştür. Side M. Binasında dört tarafı portikli avlu bulunmaktadır. Avlunun doğusunda yer alan ve avluya kolonadlar ya da kapılar ile bağlanan kütüphane, portikle de bağlantılıydı.(412) Philippi'deki dört odadan oluşan kütüphaneye ait odalar, portiğin arkasında bulunuyordu. Kütüphanenin gene tapınak ve portiğe bağlandığını görüyoruz.(413) Timgad Kütüphanesinin merkezi salonunun önünde caddeye açılan bir avlu ile, çevresinde bir portik bulunuyordu. Yanlardaki iki odaya ise portikten geçiliyordu.(414) Aphrodisias Kütüphanesi de, bulunan bir yazıta göre portiğe bağlı idi.(415) Prusa'daki kütüphane gene sütun dizisi ile çevrili bir avluda yer alıyordu.(416) Hangi amaçla ya-

404) Suetonius, Augustus 29; Bkz. s. 207
405) Suetonius, Augustus 29; Bkz. s. 211
406) Ovidius, Tristia, III, 1. 69-70; Bkz. s. 253
407) C. Callmer, aynı yer, s. 161-162; Bkz. s. 219
408) A. Conze, aynı yer,; Bkz. s. 216
409) F. Mazois - M. Gau, Les Rines de Pompé'i, 3. s. 51; Bkz. s. 329
410) C. Callmer, aynı eser, s. 176; Bkz. s. 269
411) Scriptores Historiae Augustae, Severus Alexander XXV, 6; Caracalla IX, 4-10; Antonius Elagbalus XVII, 8-9; Bkz. s. 224
412) A.M. Mansel, Side, s. 169-186; Bkz. s. 253-254
413) P. Collart, Philippes, Ville de Macédoine depuis ses Origines Jusqu'à la Fin de l'Epoque romain, s. 338-339; Bkz. s. 226
414) R. Cagnat - V. Chapot, Manuel d'Archeologie romain, s. 249; R. Cagnat, Carthage, Timbad, Tébessa et les Viller antiques de l'Arique du Nord, s. 105; Bkz. s. 233
415) Jahr. d. Öester. Arch. Inst. in Wien XXVIII, 1933, s. 57-58 Karş. J. Platthy, Sources, s. 173, No. 174; Bkz. s. 251
416) Plinius, Epistulae X, 81; Bkz. s. 290-291

pılırsa yapılsın ve ne tür bir kütüphane olursa olsun Roma eyalet kütüphanelerinin de, imparatorluk devri Roma'daki kütüphaneler gibi, portiklere bağlı olarak yapılmış oldukları görülmektedir. Ancak Ephesos Kütüphanesi bu kuralın dışına çıkmaktadır. Ephesos Kütüphanesi bağımsız, ayrı bir kütüphane yapısı olarak dikkati çeker. Herhangi bir portiğe bağlı değildir. Portik tamamen kaybolmuş ve onun yerine süslü cepheye önem verilmiştir.

3 — Kütüphanelerin yönü

Arkeolojik araştırmalar sonucunda eskiçağ kütüphanelerinin çeşitli yönlere baktığı anlaşılmaktadır. Fakat gün ışığından yararlanmak için genellikle cepheleri doğuya yöneltilmiştir. Vitruvius, kütüphanelerin amaçlarına uygun olarak, sabah ışığına gerek duyduğundan, doğuya bakmalarının doğru olacağını söylemektedir.(417) Ona göre kütüphanelerin doğudan aydınlanması doğal bir uygunluk olacaktır.(418) Vitruvius'un açıklamasına göre doğuya yönelen kütüphaneler güney ve batı rüzgârlarından korunarak, içindeki rulolar çürümemiş olacaklardır. Doğuya yönelen kütüphanelerde bu nemli rüzgârların etkisinden uzak olan nemli hava ile karşılaşmayacak ve rulolar bozulup dağılmayacaktır. Ancak ortaya çıkartılan çeşitli kütüphanelerde bu uygulama görülmez. Değişik yönlere bakacak şekilde inşa edilmiş yapılarla karşılaşıyoruz. Augustus Tapınağı Kütüphanesi ve Ephesos Kütüphanesinin cepheleri sabah ışığına doğru kuzey doğuya yönelmişti.(419) Buna karşılık Timgad Kütüphanesi bu kuralın aksine olarak batı yönüne çevrilmişti.(420) Doğuya bakan kütüphaneler yanında, bazılarının da bulundukları bölgelerin iklim özelliklerine göre de yönlendirildiklerini biliyoruz. Ancak bağlı oldukları yapıya göre kütüphanelere yön verilebildiğini de söyleyebiliriz. Palatin Apollon Tapınağı ve Philippi Kütüphaneleri kuzey-batıya, Bergama ve Nysa kütüphaneleri ise güneye bakıyorlardı.

---

417) Vitruvius, De architectura, VI, C. IV. 1
418) Vitruvius, De architectura I, C. II, 7
419) A. Conze, aynı yer Bkz. s. 216, 238
420) R. Cagnat, Les Bibliothèques municipaux dens l'Empire romain, s. 16 ve B. Götze, aynı eser, s. 241; Bkz. s. 231

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 — İçlerinde mezar bulunan heroon şeklindeki kütüphaneler

Özellikle Roma kütüphanelerinde bazı mezar odalarına ve onların içersinde de mezarlara rastlanmıştır. Bu mezarlar ya kütüphanenin kurucusunun veya onun yakınlarının mezarlarıdır. Bu şekilde gömülen kişi ölümsüzleştirilmek istenmiştir. Bazen de imparatorları tanrılaştırmak amacıyla, onların mezarı kütüphaneye yerleştirilmiştir. Bu mezarlar kutsal sayılmışlardır. Söylendiği gibi, bazı Roma kütüphanelerinde bunun örneklerine rastlanmıştır.

Ulpia Kütüphanesinde, imparatorun ölümünden sonra tanrılaştırılması geleneğine uyularak ve mezarı kutsal sayılarak, İmparator Traianus'un mezarının, Yunan ve Roma Kütüphaneleri arasındaki ünlü Traianus sütununun altına yerleştirildiğini görürüz.(421) Side M Binası'ndaki portikli avlunun doğusunda yer alan üç salondan, ortadaki kült yeri ve yanlardaki iki salon ise kütüphanenin kısımlarıdır. Ancak burada, imparatorun kült yerinde onun mezarı bulunmamaktadır.(422) Ephesos Kütüphanesinde apsisin altında mezar odası bulunuyordu. Bir dehliz aracılığı ile buraya girilebiliyordu. Mezar odasının doğu duvarında ise ufak bir pencere yer alıyordu.(423) Kütüphaneyi yaptıran kişinin babasına aitti. Tiberius Julius Aquila, yapıyı babası konsül Tiberius Julius Polemaenus için yaptırmış ve babasının mezarını da kütüphanenin apsisi altına yerleştirmiştir ve bu kişiye onur vermiştir. Purusa'da ise kütüphaneyi yaptıran Dio, hanımı ve oğlu için kütüphanenin altına mezar yaptırmıştır.(424) Böylece Ephesos ve Prusa kütüphaneleri, içinde lahit bulunan yapıları ile, bir heroon durumundadırlar.

Böylece imparatorların kurdurduğu kamusal kütüphanelerde imparator mezarları ve kişilerin kurdurduğu kütüphanelerde ise yakınlarının mezarlarına rastlamaktadır.

---

421) Cassius Dio, Hist. Rom. LXVIII., 16. 3; Bkz. s. 221

422) A.M. Mansel, aynı eser, s. 169-186; Bkz. s. 254

423 F.J. Hueber, Bericht über die Wiederaufrichtungsarbeiten an der Celsus Bibliothek und über die Bisherigen Ergebnisse der Untersuchung der Bausubztanz, s. 983; Bkz. s. 250

424) Plinius Minor, Epistulae X, 81; Bkz. s. 290

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SONUÇ

Eskiçağ Yunan ve Roma kütüphanelerinin incelenmesi, hem kütüphanecilik ve hem de kültür ve bilim tarihi açısından yararlı olmuştur. Bu araştırma sonucunda, bugünkü kütüphanecilik teknik ve yöntemlerinin ilk adımlarının eskiçağda atıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca bilim ve sanatın bugünkü düzeye erişmesinde, insan düşüncesinin ürünlerinin ortaya çıkmasında, yayılmasında ve bunların gelecek kuşaklara aktarılmasında kütüphanelerin oynadığı rol daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Uygarlığın gelişmesi ile paralel bir gelişme gösteren kütüphanelerin, bulundukları toplumun koşullarına göre türlerini biçimledikleri ve kaderlerini belirledikleri de anlaşılmıştır.

Eskiçağ Yunan ve Roma kütüphanelerinin öncüleri Mezopotamya (Sümer, Babil, Fenike, Assur) ve Mısır kütüphaneleri olmuştur. Bu kütüphanelerin ortaya çıkmaları, kuruldukları kentlerin Dicle, Fırat ve Nil gibi verimli nehirlerin yakınında yer almaları, bu bölgedeki kentler arasında ticaret ve toplumlar arası kitle iletişiminin oluşması ve karşılıklı kültür etkileşmesinin sonucudur. Devrin yazı malzemesi olan papirusun da Mısır'da yetişmesi bu etkenlerden biridir. Bu dönemde tapınakların, dinsel hayatın merkezi olduğu gibi sosyal ve ekonomik hayatın da merkezi olması, dinsel eserler yanında, ticari ve ekonomik konulu belgeleri içeren krallık arşivleri ve benzer nitelikteki kütüphanelerin, bu tapınaklarda kurulmasına neden olmuştur. Tanrının himayesine verilerek, kutsal nitelik kazandırılan bu belgeler, rahiplerin denetiminde daha iyi bir biçimde korunmuştur. Mısır ve Mezopotamya kütüphanelerinde korunan bilimsel eserler henüz ampirik yani deneyle edinilmiş bilgileri içermektedir. M.Ö. III. bindeki bu bilim dalları matematik, astronomi, tıb, tarih, mitoloji gibi kurulma aşamasındaki bilimleri ifade eder. Bu bilim, pratik ihtiyaçlara cevap

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veren henüz değişkenlik ve genellik kavramları taşımayan, teorik olmayan bir bilimdir. Kil tabletler halindeki kitapların yazarları olan kâtiplerin adları ve eserlerin adları, onların sayfa numaraları, tanıtıcı etiketleri vardır ve yığınlar halinde masalar üzerine veya küplerin içersine konmuş olarak, depo durumundaki oda ve koridorlarda saklanmışlardır. Genellikle anonim olan bu kitapların bibliyografik tanımları yapılmış, okuyucunun onları bulması sağlanmıştır. Kitapların korunması için girişilen bu ilk çalışmalara M.Ö. II. ve I. binde Anadolu'da da rastlanmaktadır.

İlk arşiv ve kütüphane örneklerine sahip olan Eski Önasya uygarlıklarının, kültür yönünden daha sonra batıyı etkilemesi, kütüphanecilik tarihi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. M.Ö. III. binde Anadolu'dan Yunanistan'a yapılan göçler, daha sonra Fenikeliler'in Akdeniz çevresinde ticaret ve kolonizasyon hareketi ile yayılmaları, Yunanlılar'a üstün şehir kültürünü getirtmiştir. M.Ö. VIII. yüzyılda Yunanlılar'ın gene ticaret nedeniyle Fenike yazısını almaları, aynı sırada Yunanistan'da krallığın kalkarak şehir devletlerinin kurulması yani Yunanlılar'ın kültürel ve siyasal tarihindeki önemli değişiklikler bu ülkede kültürel gelişmelere neden olmuştur. M.Ö. 750-550 tarihleri arasında Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında gerçekleştirilen kolonizasyon hareketi ile Yunan kültürü yaygınlaşarak, eskiçağ dünyasının kültürü haline gelmiştir. Bu koloniler önemli siyasal, bilim ve kültür merkezleri olmuş, giderek M.Ö. VI. yüzyılda üstün İyonya kültürü Yunanistan'a etki etmeye başlayarak, Avrupa kültürünün daha sonraki yüzyıllarda temelini oluşturmuştur. Yüzyıllar boyunca Yunan eğitimini etkileyen ve üzerinde çok sayıda araştırma yapılan Homeros'un destanları da İyonya'da doğmuştur. İlk kez Homeros ve Hesiodes'in eserlerinde yazarı kendi kişiliği ile isim olarak tanıyoruz. Aynı şekilde M.Ö. VI. yüzyılda görülen sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak, aristokratik devlet yerine demokratik, adalet ilkesine bağlı hukuk devleti kurulmuş ve kültür aristokratlar dışında yayılmağa başlamıştır. Edebiyat ve sanatta önemli kişiler yetişmiş, doğunun ampirik ve faydacı çalışmalarına karşılık, evreni anlama ihtiyacı, İyon düşüncesinin temeli olmuştur. Yaşadıkları döneme kadar toplanmış olan bilgilerden yararlanan, ancak bunları sistemleştirerek bilime yeni bir anlam kazandıran Yunanlılar, soyut düşünce ve felsefe

ile uğraşmışlardır. Tales ve Phitagor gibi kişiler ile bilim alanında rasyonalist ve materyalist görüşler ortaya çıkmıştır. İyonya filozofları sayesinde bilime ilk kez eleştiri ve bağımsız düşünce kavramları girmiştir. Eskidoğu'da olduğu gibi bilim artık dine bağlı değildir. Dinde kolektif düşünce hakim olduğu halde, ilk Yunan filozofları ile özgür yani kişisel düşünce hakim olmağa başladığından, bağımsız düşünce ve araştırma doğmuştur.

M.Ö. VI. yüzyılda bu sosyal, siyasal ve kültürel zemin içersinde ilk Yunan kütüphaneleri olduğunu sandığımız tiran kütüphaneleri ile karşılaşıyoruz. Tiranlar rejimlerini kültür, sanat ve bilim ile besleyerek sağlamlaştırmak istemişler, bu amaçla da kültür faaliyetlerini desteklemişlerdir. Saraylar bilim ve sanatın korunup geliştirildiği merkezler olmuş, yazarlar buralara davet edilmiş, şiir yarışmaları düzenlenmiştir. Atina'da artan refah ve kültür faaliyetlerinin gelişip yaygınlaşması kitaba artan ilgiyi arttırmıştır. Tiranların güttükleri bu politikaya bağlı olarak kurulduklarını sandığımız Polykrates ve Peisistratos gibi tiranların kütüphaneleri, onların amaçlarına uygun olarak, kültür ve siyaset alanında kütüphanelerin oynadığı rolü göstermesi açısından önem taşır.

M.Ö. V. yüzyıl ile birlikte doğa araştırmaları yerine insanın araştırılması önem kazanmıştır. Herşeyin ölçüsü olarak insan alınmış ve her yönü ile gözlemlere dayanarak incelenmiştir. Bu sofistik felsefe anlayışı manevi alanda gelişmelere yol açarak bireycilik gelişmiştir. Herakleitos ve Empedokles gibi doğa filozofları var ise de, daha çok Sokrates gibi insan sorunu ile uğraşanlar çoğunluktadır. M.Ö. V. yüzyıldaki Atina'nın tartışmaya açık demokratik rejimi sayesinde pekçok bilgin ve düşünür bu şehre göç etmişlerdir. Hayatlarını gezici öğretmen olarak kazanan ve insanlarla ilgilenen bu kişiler sofistlerdir. Mantıklı düşünme ve güzel söz söylemeğe önem veren sofistler gerçeği aramaktan çok tartışmada üstünlük kazanmağa önem vermişlerdir. Onların sayesinde yeni fikir akımları doğmuş, bu akımlar kurulacak olan felsefe okullarına zemin hazırlamışlardır. Protogoras, Gorgias, Prodikas gibi bazı temsilcilerini tanıdığımız bu sofistler sayesinde halk eğitimi gelişmiştir. M.Ö. V. yüzyıl Yunan-Pers savaşlarının sürdürüldüğü bir devir olmasına rağmen, bu dönemde her yönden büyük eserlerin ortaya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çıktığı da görülmektedir. Özellikle Perikles (M.Ö. 446-431) devrinde Atina'daki refah, aristokratların boş zamanlarını entellektüel uğraşlar ile geçirmelerini sağlamıştır. Aiskhilos, Sophokles ve Euripides ünlü dramatik edebiyat eserleri vermiş, Dionizos törenlerinin sonucunda komedi ve trajedi doğmuş, Aristophanes gibi ünlü komediyenler yetişmiştir. Herodotos ve Tukidides gibi büyük tarihçiler ortaya çıkmıştır. Böylece destan ve şiir türündeki edebiyat dışında, dram ve komedi gibi edebiyat türleri, ayrıca felsefe ve bilim insanların ilgisini çekmeğe başlamıştır.

M.Ö. V. yüzyılda yani Klasik devirde, yukarda belirttiğimiz gibi, Yunanistan'da demokrasinin yerleşmesi, bilim ve sanata önem verilmesi ve bu konuda çok sayıda eserin yazılması, sofistlerin insana ağırlık veren eğitici tutumları, kişilerin kitaba ilgi duymalarına neden olmuş ve bunun sonucunda şehir devletlerinde birbirinden ayrı küçük koleksiyonlar oluşmuştur. Bu özel koleksiyonların çoğalıp yaygınlaşmasında, sofistlere ilişkin yazılı belgelerin artması ve kişilerin bunlara ilgi duyması sonucunda kitap ticaretinin gelişmesi de etkili olmuştur. Örneğin, Euripides gibi ünlü kişilerin sayesinde, küçük koleksiyonler hakkında bilgi edinebiliyoruz. Bu tür kütüphaneler, Atina dışında yayılan kitap ticareti ve kültür ilişkileri sonucunda kolonilerde de kurulmuş olmalıdır. Böylece M.Ö. V. yüzyıldaki kütüphanelerin ortaya çıkışında devrin ve bölgesel kültür hayatının etkili olduğunu görüyoruz.

M.Ö. IV. yüzyılda Yunanistan'da bir yandan Persler ile mücadele fikri devam etmiş, diğer taraftan süregelen iç mücadelelere rağmen Makedonya üstünlük kurmağa başlamıştır. Felsefe alanında dış dünya ile ilgilenen görüşler yanında insanı temel alan görüşler, Platon'un Akademia ve Aristoteles'in Lykaion'undaki çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Bunların etkisiyle Plato, devlete ilişkin konular yanında ahlâki konularda da tutarlı bir felsefe sistemi kurmuştur. Klasik Yunan düşünce tarihinde dönüm noktası olan Aristoteles ise gene devlet şekilleri, ahlâk konuları ile uğraşmış ve tüm evreni kaplayan bir sistemin kurucusu olarak, kendinden sonraki Hellenistik çağın güçlü bilimsel çalışmalarına da zemin hazırlamıştır. Isokrates ve Antisthenes gibi kişiler de Hellenistik devirde benimsenen evrensellik fikrine yol açmışlardır. Sofistler ve Demosthenes gibi ünlü hatipler sayesinde hitabet sanatı gelişmiştir.

M.Ö. IV. yüzyılda, bir önceki yüzyılda olduğu gibi, sofist, hatip ve dramatislerin özel kitap koleksiyonları devam eder. Ancak devrin asıl özelliği felsefe okulları kütüphaneleri diyebileceğimiz yeni bir kütüphane türünün ortaya çıkışıdır. Bunlar Platon ve Aristoteles gibi filozofların kurmuş oldukları ve içlerinde araştırmalar yapılan, bilimsel akademilere bağlı kütüphanelerdir. Bu kurumlarda yapılan sistemli ve bilimsel çalışmalar için kütüphanenin büyük bir önem taşıdığı ortadadır. Bu kütüphaneler sayesinde felsefe ekolleri kökleşerek, günümüz felsefe araştırmalarına kadar gelmiştir. Geniş ilgi alanları sayesinde kendi devreleri içersinde evrensel bir nitelik taşımışlardır. Daha sonraki Hellenistik devir kültürlerini de etkilemiş olan Aristoteles'in Lykaion'daki kütüphanesi batı dünyası içinde kurulacak olan felsefe sistemlerinin oluşmasında rol oynayan felsefi eserleri de toplamıştır. Theophrastos, Neleus, Straton gibi kişilerin kütüphaneleri de bu tür kütüphaneler arasındadır.

İskender'in doğuya yaptığı sefer ve sonra onun ölümünü takiben, imparatorluğun generalleri arasında paylaştırılması ile başlayan Hellenistik devir (M.Ö. 330-30) ayrı bir özellik gösterir. İskender, Pers imparatorluğuna son vererek doğuya ilerlemiş ve bunun sonucunda Grek-Makedonya kültürü doğu kültürü ile karşılıklı etkilenmişlerdir. Cebelitarık'tan Hindistan'a kadar uzanan bölgedeki kültür alışverişi sayesinde, eskiçağ kültürü geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Böylece bu seferler sonucunda iki ayrı dünya görüşüne sahip olan doğu ve batı kültürü birbirini tanımış ve etkilenmiştir. Dünya tarihinde yeni bir devir başlamıştır. Hellenistik devir dünya kültür tarihinde önemli bir yer tutmuş, daha sonraki devirler üzerinde de etkili olmuştur. Hocası Aristoteles'den yeni ülkeler tanıma ve onlar hakkında bilimsel araştırmalar yapma merakını edinmiş olan İskender, seferleri sırasında çeşitli alanlarda çalışan bilginleri yanına almıştı. Kendisinden sonra generalleri de bilim ve sanata önem vermişlerdir. Kültür etkilenmeleri sonunda doğan Hellenistik kültürün ortaya çıkışında, bu meraklı kişiler ve bilginler rol oynamışlardır. Siyasal alanda tam bir birlik kurulamamasına rağmen kültür alanında daha birleştirici bir durum ortaya çıkmıştır. Ortak bir dünya devleti kurmayı amaçlayan İskender, dinler, kültürler ve ırkları kaynaştırma politi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kasını izleyerek, bu amaçla doğru bir adım atmıştır. İskender, bu düşünceleri ile Yunanistan'daki polis (şehir devleti) ve onun vatandaşlık haklarına ters düşüyordu. Hellenistik devirdeki bu fikirlerin gelişmesinde M.Ö. V. yüzyılda sofistlerin benimsedikleri ve ortaya attıkları insana önem veren bireyci fikirler etkili olmuştu. Bu devirde doğup gelişen insan sevgisi ve onun incelenmesi sürekli gelişmiş, Ortaçağ'da kesintiye uğramış, ancak Rönesans ile yeniden ele alınmıştır. Herşeyin merkezi olan insan Avrupa kültürünün temeli olmuştur. İskender'in fertleri esas alan tek dünya devleti düşüncesi, uygulama alanına konulurken Pers yönetim teşkilatı ve doğunun dinleri de dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Mısır'daki Ptolemaioslar devleti kralı olan I. Ptolemaios, Mısır halklarına Yunan dinlerini empoze etmemiş, aksine yerli halkın inandığı Serapis kültünü seçmiş, İskenderiye'de ona tapınak dahi yaptırmıştır. Dünya devleti fikrine uygun olarak, devrin merkezlerinde ortak benzerlikler göze çarpar, Yunanca ortak dil olur. Ancak İskender ölünce ortaya çıkan krallıklardan Makedonya krallığı daha ulusal, Ptolemaios ve Selevkos krallıkları ise doğu halklarının kültürlerinden etkilenmeleri nedeniyle daha karmaşık bir kültürel nitelik göstermişlerdir.

Hellenistik devir, Yunanlılar'ın bilimsel çalışmalarında da köklü bir değişiklik yapmıştır, modern bilim anlayışına yaklaşan gözleme dayanan incelemeler yapılmış, araştırmalara bilimsel dedüktif bir anlayış gelmiştir. İskenderiye'de krallık sarayı yakınında kurulan öğretim ve araştırma merkezi —Musaion— henüz M.Ö. III. yüzyılda hayvanat ve bitki bahçeleri, gözlem evleri, teşrih odaları ile bilime köklü bir yenilik getirmiştir. Burada matematik, tıp, astronomi ve edebiyat araştırmaları yapılmıştır. Ünlü Eukleides, günümüzde de aynı konudaki çalışmalara temel olan geometri dalında dedüktif sistemi kurmuş, bu bilim dalına mantıksal bir nitelik kazandırmıştır. Ayrıca optikle ilgili yansıma kanunlarını bulmuştur. Nikaia'lı Hipparhos da gene İskenderiye'deki gözlemevinde çalışmış, Sisam'lı Aristarkhos ile birlikte ay ve dünya ile ilgili önemli ölçümler yapmıştır. Trigonometri, eylem ve boylam saptamaları, ay ve güneş tutulmaları onların buluşlarıdır. M.Ö. 273-192 arasında yaşayan Eratosthenes de Musaion'un matematik araştırmacılarındandır. Kendisi coğrafya ile uğraşmış, dünyanın kü-

re şeklinde olduğunu belirtmiş ve çevresini hesaplamıştır. Ayrıca fiziki coğrafya konusunda buluşları da vardır. M.S. 85-165 arasında yaşayan Batlamyus (Claudius Ptolemy) İskenderiye Okulunun coğrafyacı ve astronomlarındandır. En ünlü eseri olan Almagest bir astronomi ansiklopedisidir, haritacılık konusunda da önemlidir. Byzantion'lu Philon ve Heron gene aynı yerde, günümüzde mühendislik çalışmaları olarak nitelendirdiğimiz, bazı önemli mekanik ve bilimsel buluşlar yapmışlardır. Heron cebir denklemlerinin çözümü ile uğraşmıştır. İskenderiye'de IV. ve V. yüzyıllar boyunca aynı nitelikte çalışmalar sürdürülmüştür. Hellenistik devirde Bergama'da tıp bilgini Galenos da önemli araştırmaları ile ün yapmıştır.

Yukarda örnekler verilerek açıklandığı gibi, Hellenistik devirde entellektüel merkez Atina'dan İskenderiye'ye kaymıştır. Bu şehirde kurulan Musaion'da çalışan bilginler gözlem ile matematiksel yöntemleri birleştirerek Hellenistik devir biliminin en önemli özelliğini ortaya koymuşlardır. Felsefe alanında İyonya'nın doğu filozofları ve Atina'nın Platon ve Aristoteles gibi evreni araştırmayı amaçlayan ve önemli sistemler kuran filozofları yerine İskenderiye'de çalışan filozoflar, felsefenin daha sınırlı özel sorunları ile uğraşmışlardır. Zenon'un Stoa Okulu ve Epiküros'cular da Hellenizm dünyasını çok etkilemişlerdir. Edebiyat ve hitabet dalında da önemli çalışmalar yapılmış, bu konuda önemli eserler verilmiştir.

Hellenistik devirde kurulan kütüphaneler aynı şekilde devrin siyasal, kültürel amaçlarına uygun hizmetler vermişlerdir. Bunlar daha eski kütüphanelere oranla büyük boyutlarda ve evrensel niteliktedirler. Bu kütüphaneler içersinde özellikle İskenderiye Kütüphanesi hellenistik kültürü yayma ve saklama için yararlı olmuştur. Aristoteles'in Lykaion'daki kütüphanesini örnek alarak kurulan bu kütüphane, İskender'in dünya devleti kurma düşüncesine uygun olarak, burada yaşayan çeşitli halkların kültürlerini kaynaştırma politikası izlemiş, onlara ait edebiyat ve bilim eserlerini bir araya toplayarak, gelecek kuşaklara eriştirmek amacıyla korumuştur. Örneğin, Yahudiler'e ait din kitaplarının Yunancaya çevrilerek bu kütüphaneye konması bu amaca uygundur. İskenderiye Kütüphanesinden başka Serapeion Kütüphanesinin de aynı şekilde din aracılığı (Serapis kültü) ile benzer hizmet verdiği bilinmektedir. Böylece

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fikirlerin ve düşüncelerin doğuya aktarılmasında ve doğu kültürleri ile kaynaştırılmasında, ulusların kaderinde ve dünya kültüründe kütüphaneye önemli bir görev düştüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kütüphanelerin devlet adamlarının izlediği politikayı güçlendirdiği de aynı örnek ile açıkça görülebilir. Ancak İskenderiye Kütüphanesi siyasal amaca hizmet etme gibi önemli bir görevi yerine getirmesi yanında, gene Saraya bağlı olan ve kendi devrinde bir çeşit üniversite rolü oynayan Musaion adlı ve içinde önemli bilimsel çalışmalar bulunan merkeze yaptığı hizmetler ile de devrinin bilimine ve geleceğin dünya bilim ve kültürüne hizmet etmiştir. Bu bilimsel çalışmalar için kütüphanenin önemi kolayca anlaşılabilir.

Bütün bunlardan önemlisi hellenistik dünyanın manevi merkezi durumundaki İskenderiye gibi, doğu ve batı kültürlerinin kaynaştığı bir kültür merkezinde, daha M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren bu çapta büyük bir kütüphanenin kurulmağa başlaması çok önemlidir. İlk kez evrensel bir kütüphane ve gene ilk kez hem anlayış, çalışma ve araştırma konusunda ve hem de hazırlananların araştırıcının hizmetine konulmasında yeni ve ciddi bir tavır ile karşılaşılmaktadır. Her ne kadar M.Ö. VIII. yüzyılda Assurbanipal'in Ninova'daki kütüphanesinde ve Anadolu'da Hattuşaş Kütüphanesinde bazı benzer kütüphanecilik teknikleri görülüyor ise de hellenistik devirde eski Önasya, Mısır ve Anadolu arşiv ve kütüphaneleri ayakta olmadıklarından, onlardan doğrudan doğruya bir etkilenme olamaz. Ayrıca eskidoğu kütüphanelerinin dinsel niteliğine karşılık, hellenistik kütüphaneler krallık ve bilimin hizmetindedirler. İskenderiye Kütüphanesinde sürdürülen standartlaştırılmış istinsah etme yöntemi günümüzde kitabın standartlaştırılmış ölçüleri için atılmış ilk adımlardır. Ayrıca bu istinsah atelyeleri (scriptorium) sayesinde kitaplar daha iyi korunarak sonraki yüzyıllara gelebilmiştir.

İskenderiye Kütüphanesinden başka Bergama, Pella, Antiokheia, Herakleia Pontica gibi hellenistik krallıklara ait merkezlerde aynı şekilde bu kültüre ve devrin bilimsel faaliyetlerine hizmet eden, fakat daha küçük boyutlarda benzer kütüphaneler vardır.

Hellenistik devrin diğer bir kütüphane türü de gymnasion kütüphaneleridir. İçinde gençlerin yetiştiği, gymnasionlara bağ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lı olan kütüphaneler bu devirde ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Atina, Delphi, Korint, Kos, Rodos, Pergamon, Halikarnassos, Nysa, Mylasa, Teos v.s. gibi Yunanistan ve Küçük Asya topraklarında yer alan kütüphaneler, eğitime hizmet veren okul kütüphanelerinin ilk örnekleridir ve bunlar Roma devrinde de devam etmişlerdir. Ayrıca filozof ve hatiplerin halka bu gibi yerlerde konuşmalar yapması, yalnız gençlerin değil, halkın hizmetinde de gymnasion ve kütüphanelerin oynadığı rolü belirtmektedir.

Hellenistik devirde, Aristoteles'den sonra yavaş yavaş gelişen bilimlerin uzmanlık dallarına ayrılması, özel konuların incelenmesi, gözlemcilik ve matematiksel yöntemlerle araştırmaların gelişmesi, söz konusu devirde uzmanlaşmış yüksekokullar ve onlara bağlı uzmanlaşmış yüksekokul kütüphanelerini ortaya çıkartmıştır. Bunlar, tıp hukuk ve gramer konularını içine almaktadır. M.Ö. III. yüzyılda özellikle tıp okulları ve onların kütüphaneleri artmıştır. Devrin gelişen hukuk okulları da hukuk biliminin gelişmesinde rol oynamış ve hellenistik devirde Roma'da kurulmağa başlanan hukuk bilimi, bugün de geçerli olan Roma hukukunun temelini oluşturmuştur. Bunun yanında Pergamon (Asklepios) Knidos, Sicilya, Carthago, İskenderiye ve Smyrna (İzmir) gibi yerlerde, daha sonra Roma devrinde de etkin rol oynayacak olan tıp okulları ve onların kütüphaneleri, tıp bilimine katkıda bulunmuşlar ve dolayısıyla dünya bilimine hizmet etmişlerdir. Ayrıca bu yüksekokul kütüphanelerinin tümü, günümüzdeki fakülte kütüphanelerinin öncüleri olarak da önem taşırlar.

Romalılar, hellenistik kültürden geniş ölçüde etkilenmişler ve pekçok konuda onların eserlerini örnek olarak almışlardır. Hellenistik devirde siyasal fark gözetmeyen bireycilik ve insan sevgisi, Romalılar tarafından da benimsenmiş ve yukarda belirtildiği gibi, Romalılar aracılığı ile, yüksek insani değerlere dayanan bu inanç, günümüz batı dünyasının kültürünün temelini oluşturmuştur. İnsanın insan olduğu bilincine varması, insanın değer kazanması, yaşam biçimi, saygınlığı, estetik değerler, hür bilim ve düşünce, dünya görüşünde insanın esas alınması, demokratik devlet fikri v.s. eskiçağda ortaya çıkmıştır. Bir kez daha bu uygarlığın, batı Anadolu kıyılarından bugüne dek geldiğini söyliyebiliriz. Roma'da resmi dil Latince iken Yunan etkisi sonunda bilim dili Yunanca olmuştur. Romalı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lar'ın bilim ile olan ilişkileri güney İtalya ve Sicilya'da yerleşen Yunan düşünürlerini tanımaları sonunda başlamıştır. Hellenistik krallıkların sınırları içersinde yer alan Yunan bilim ve kültür merkezleri yavaş yavaş Romalılar'ın eline geçmiş ve onlar, karşılaştıkları bu kültürden etkilenmişlerdir. Ancak Yunanlılar gibi teorik düşünce ile gözlemi bağdaştıramayan Romalılar bilim alanında o kadar başarılı olamamışlardır. Buna rağmen tıp, tarım, mühendislik, mimarlık gibi alanlarda pratik yararı olan çalışma ve uygulamalar yapmışlardır. Onlar örgütlenmede başarılıdırlar. M.Ö. II. yüzyıl başlarında Yunan bilim, edebiyat ve felsefesi yanında, Latin bilim, edebiyat ve felsefesinden söz edilmeğe başlanmıştır.

Romalılar'ın, yukarda belirtildiği gibi, hellen kültüründen etkilenmeleri kütüphanecilik alanında da ortaya çıkmaktadır. Roma'nın ilk kütüphanelerini Roma'lı generallerin Yunan ülkesine yaptıkları seferlerden ele geçirdikleri Yunan kütüphaneleri oluşturmaktadır. Scipio Africanus, Licinius Lucullus, Aemilius Paulus ve Sulla gibi Romalı komutanların savaş ganimeti olarak Roma'ya getirdikleri kütüphaneler bu konuda örnektirler. Bu kütüphanelerden sadece önce Romalılar, içinde yalnızca resmi ve hukuki yazıların yer aldığı, krallığa ait olan ve tapınağa yerleştirilen, pek gelişmemiş durumda arşivlere sahiptirler. Bu seferler sonucunda getirilen kütüphaneler sayesinde Roma, Yunan kültürünü tanımıştır. Böylece ulusların kültür etkilenmelerine kütüphanelerin ne kadar büyük rol oynadığı ortaya çıkar.

Roma Cumhuriyet devrinde savaş ganimeti olarak edinilen ve özel mülk durumunda olan bu kütüphaneler, devir boyunca görülürler. Caesar zamanında Roma'da bilgin ve düşünürlerin eserlerinin artması ve bunların gittikçe halkın ilgisini çekmesi, Cicero'nun felsefe ve ahlâk üzerine eserlerinin toplum üzerinde etkili olması ve bütün bunlardan başka Atticus gibi kişilerin istinsah atelyeleri kurmaları sonucunda eserlerin çoğaltılması, kişilerin okumaya olan ilgisini arttırmıştır. Bu ilgi Cicero, Varro, Tyrannio gibi pekçok kişinin özel kütüphaneler edinmelerine neden olmuştur. Roma Cumhuriyet devri sonlarına doğru İtalya'daki iç savaşlara rağmen bu merak çok artmış ve zengin sınıf Roma çevresi ve Campania'daki villalarında, orta sınıf ise Ostia'daki evlerinde kütüphaneler kurmuş-

lardır. Özel kütüphanelerin bu derece yaygınlaşması zaman zaman gösterişe de kaçsa, insanların okumaya duydukları ilgiyi göstermesi açısından önemlidir.

Cumhuriyet devri sonlarında, özellikle Caesar zamanında halk kütüphanesi kurma fikri gelişmiş ve daha çok imparatorluk devresinde uygulama alanına konmuştur. Bu kütüphane türü, Caesar'ın İskenderiye'deki kütüphaneleri tanıyarak benimsemesi sonunda ortaya çıkmış olabilir. Halkın aydınlatılmasında günümüzde bile büyük rol oynayan halk kütüphanesini kurma fikrinin Caesar zamanında düşünülerek uygulanması, M.Ö. 39 da Roma'da gerçekleştirilmesi ilginçtir. Büyük kütlelerin eğitiminde büyük bir görev üslenen halk kütüphanelerinin ilk örnekleri de eskiçağda kurulmuş ve bugüne kadar gelişmesine devam etmiştir.

Roma İmparatorluk dönemi başlarında, Augustus çağında sanat, edebiyat, ve bilimde altın çağ yaşanılmıştır. Romalılık bilincinin egemen olduğu bu dönemdeki kültür patlamasında, Vergilius gibi şairlerin ulusal bilince hizmet ederek Aeneas gibi destanlar yazdıkları bilinmektedir. Bu dönemde halk kütüphanesi kurma fikrinin doğmasını iki nedene bağlıyabiliriz. Birincisi Romalılık bilincini sağlamlaştırmak ve yaymak, Yunan kültüründen çok etkilenen Roma kültürüne üstünlük tanımaktır. İkinci neden ise Maecenas'ın koruduğu devrin değerli yazarlarının zengin eserlerini halka tanıtmak isteğidir. Aynı Romalılık bilinci ile Caesar zamanından itibaren kütüphane kurmak için Varro ve Asinius Pollio gibi Romalılar bu işde görevlendirilmişlerdir. Actium savaşından (M.Ö. 31) sonra Augustus'un ilk imparator olarak ve iç karışıklıkları takiben başa geçmesi ve gereken sükuneti sağlayabilmesi bu Romalılık bilinci sayesinde olmuştur. Aynı bilinç Roma'ya yeni bir dünya görüşü getirmiştir. Bu dünya görüşü ile gene eskiçağda kurulan kütüphanelerin devletin bütünlüğü için izlenen politikaya ve halkın bunun için eğitilmesine hizmet ettiklerini görüyoruz. Kurulan kütüphanelerde Yunan ve Roma kısımları birbirinden ayrılmağa başlanmış ve bu durum Roma İmparatorluğu süresince gelenek haline gelmiştir. Bu sayede Romalılar'a ait eserler de bir arada toplanmıştır.

Roma imparatorluk devrinde Augustus ve onu izleyen imparatorlar kütüphaneleri, tapınak ve saraylarda ya da onlara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bağlı olarak inşa etmişlerdir. Tapınakların kutsallığı düşünülürse, kitapların onlara yakın bir yerde bulunmaları, onların daha iyi korunmasını ve halkın onlara karşı duyduğu ilgiyi arttırmış olabilir. Bu dönemde pekçok imparator bilim ve kültüre önem vermiş, ya kütüphaneler kurmuş veya bunları onarttırmıştır. Augustus, Tiberius, Caligula, Nero, Vespasianus, Domitianus, Traianus ve Hadrianus bu imparatorlar arasındadırlar. Özellikle M.S. I. ve II. yüzyıllarda Roma ve çevresinde kamuya açık pekçok kütüphane kurulmuştur. İmparator Traianus'dan sonra bazı hamamların yakınında da kütüphanelerin kurulduğu görülür.

Roma İmparatorluk döneminde, hellenistik örneklerden fikir alarak yüksekokullar ve onların kütüphaneleri kurulmuştur. Hellenistik devir ile başlayan bu tür okul ve kütüphaneler Roma'da gelişmiş ve onun aracılığı ile batı dünyasının okul kütüphanelerine örnek olmuştur. Roma'daki yüksekokullar, İmparator Vespasianus'un emri ile gymnasionlardan ayrılmıştır (M.S. 74) ve kendilerine bazı haklar tanınarak devlet kurumları düzeyine getirilmişlerdir. İmparator Hadrianus'un İskenderiye'deki Musaion'u örnek alarak kurduğu Atina'daki Hadrian Stoası ve Roma'daki Athenaeum belli başlılarıdır. Bu yüksekokullar daha çok Küçük Asya'nın batı kıyılarında kurulmuşlardır. Konu olarak retorik, hukuk ve tıp dalları benimsenmiştir. Özellikle M.S. III. yüzyılda tıp biliminin gelişmesi sonucunda kitap sayısı artmış ve bunlara paralel olarak tıp okulları ve kütüphaneleri çoğalmıştır.

Hukuk bilimi, Yunan döneminde yani milâdi yıllara kadar önemli olamamıştır. M.Ö. I. yüzyıl M.S. 250 yılları arasındaki sürede ise Roma'da klasik devir yaşanmıştır. Stoa felsefesini benimseyen Sabinus ve Aristoteles felsefesini benimseyen Procu lus, hukuk okulları kurmuşlardır. Roma'da ünlü hukuk okulları bulunuyordu. Ayrıca Roma, doğu eyaletlerini kurduktan sonra, IV.-VI. yüzyıllar arasında, Roma hukuku, hellenistik kültürün etkisinde çok kalmıştır. Doğuda kökleşmiş hellenistik hukukunun Roma hukuku üzerine etkisi, Berytos'daki doğuya ait belgeler aracılığı ile olmuş ve günümüzde okutulan Roma hukukunun oluşmasında rol oynamıştır. Bu nedenle Berytos Hukuk Okulu kütüphanesi de dünya hukuk tarihine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

İmparatorluk döneminde Roma kültürü ve kurumları, Roma eyalet ve kolonilerine de girmiştir. Buna bağlı olarak Roma'nın okul ve kütüphanelerini Roma'nın eyalet ve kolonilerinde de görüyoruz. Ancak eyaletlerde kurulanlar Roma'dakilerden farklılıklar gösteriyorlar. Eyalet kütüphanelerinde Yunan ve Latin bölümleri birbirlerinden ayrılmışlardır. Coğrafi dağılış olarak bu kütüphanelerin, Yunanistan, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'da yoğun olduklarını söyliyebiliriz.

M.S. IV. yüzyılda hristiyanlığın Roma imparatorluğu sınırları içersinde yerleşmesi sonucunda, sosyal ve entellektüel hayatta bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle imparator Constantinus (306-337) tarafından hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesi sonunda, hristiyanlık kiliseleri kurulmağa başlanmıştır. M.S. IV. ve V. yüzyıllar ile birlikte Kilise Babaları, gelişmiş Yunan felsefesini kendileri için tehlikeli bir rakip olarak görmüşler ve sadece Kutsal Kitaba önem vermişlerdir. Bu nedenle hristiyanlık kurumları gelişmiştir. Eleştirici düşünce kalkmış, bilim yerine ilkel düşünceler hakim olmağa başlamıştır. Buna bağlı olarak da Yunan kültürü gerilemeğe yüz tutmuştur. Bu sosyal ve kültürel değişiklikler ile birlikte kiliselerde dinsel nitelikte kütüphaneler, papaz yetiştirmek için din eğitimi veren okullarda, gene dinsel içerikli kütüphaneler kurulmuştur. Avrupa'nın temel dini olan hristiyanlık, onun eğitimi ve bu dinin yayılması, söz konusu hristiyanlık kütüphanelerinin aracılığı ile olmuştur. Bu durumun eskiçağ içersinde ortaya çıkışı da hristiyanlık tarihi açısından önemlidir.

Eskiçağ Yunan ve Roma kütüphaneleri mimarlık açısından bazı özelliklere sahiptirler ve bu konuda önemli gelişmeler göstermişlerdir. Aristoteles'in Lykaion'unda olduğu gibi, ilk kütüphane yapıları stolar içinde yer alıyordu. Tanıdığımız kütüphane yapılarında başlangıçta depo ile salon aynı yerde bulunuyordu. İlk kez, hellenistik devirde kurulan Bergama Kütüphanesinde salon (oikos) ile depo odaları ayrılmıştır. Fakat bu ilk örnekte salon tam fonksiyonuna sahip değildir, merasim salonu olarak da kullanılmaktadır. Odaların Stoaya açılması ise, eski anlayışın devam ettiği ve kütüphanenin gene stoa ile aynı yapı kompleksinde bulunduğu görülür. Gene de Bergama Kütüphanesi ile, kütüphane yapılarının değişmesi, okuma salonlarının oluşması konusunda ilk adım atılmıştır. Roma dev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

resinde, kültür alanında her yönden görüldüğü gibi, kütüphane yapıları da hellenistik örneklerden etkilenmiştir. Ancak Romalılar'ın bu örnekleri kendilerine adapte ettikleri söylenebilir. Hellenistik devirde başlayan okuma salonunun depo odalarından ayrılması fikri Romalılar tarafından alınmış ve geliştirilmiştir. Böylece Roma kütüphaneleri, salon ve depo odalarını birleştiren anıtsal bir yapı olma yoluna girmiştir. Özellikle imparator Augustus (M.Ö. 27 - M.S. 14) ile Romalılar'da halk kütüphanesi kavramı gelişince, bu tür uygulama alanına konmuş, halka da hem okuyucu olarak ve hem de eserlerini okuyan yazarların dinleyicileri olarak daha geniş salonlar ayırmak zorunda kalınmıştır. Eskiçağ kültürünün yayıldığı Akdeniz çevresinde değişik kütüphane yapılarına rastlanmıştır. Önce stoaya, sonra da portiklere bağlı olan kütüphanelerde iç mekân anıtsal bir şekilde gelişerek salon haline gelince, portik önemini yitirmiş ve yerini süslü cephelere bırakmıştır. Önceleri saray, tapınak v.s. gibi ayrı bir kuruma bağlı olan kütüphane yapıları, bu evrimin sonunda, Ephesos'da olduğu gibi, kendi fonksiyonuna uygun bağımsız bir yapı olarak ortaya çıkması, bu duruma eskiçağda ilk kez rastlanması açısından önem taşır. Fakat tapınak ve saraylara bağlı kütüphaneler daha uzun süre devam etmiştir. Kütüphane yapısı olarak imparator Hadrianus (M.S. 117-138) zamanında, Atina'daki Hadrian Stoası anıtsal bir yapı olarak gelişmiştir.

Kütüphanelerin okuma salonlarında, genellikle salonun arka dip kısmında yarım daire veya köşeli nişler bulunuyordu. Apsis veya apsid denilen bu nişlere akıl tanrıçası Athena'nın (Romalılarda Minerva) heykeli konularak, kütüphane tanrıçanın himayesine veriliyor, kitaplar da daha emin bir şekilde korunmuş oluyordu. Kitaplar, salonun duvarlarındaki nişlerde yer alan raflarda veya dolaplarda (armaria) duruyordu. Çok katlı kütüphanelerde üst katlara da bu niş ve raflar yerleştiriliyordu. Bunlara uzanmak için duvar önüne çift katlı galeriler konmuştur. Bu nişler salon mimarisine uygun olarak Romalılar'da gelişmiştir. Dolapların üzerine konan yazarların markaları ise, dolaptaki kitapların markası olan yazara ait olduklarını gösteriyordu. Ulpia Kütüphanesinde olduğu gibi, dolaplar numaralanırdı. Bu sayılar sayesinde kitaplar katalogdan kolayca bulunabilirdi. Nişlere konan kitapların, tavana kadar

uzanan, uçları tahta takozlar ile sabitleştirilmiş tahta raflara konduğu anlaşılmaktadır. Kütüphane salonundaki nişlerin altında, yüksekteki kitaplara erişebilmek için taştan podyumlar yer alıyordu. Bu podyumlar, kitap rafları ile duvar arasında mesafe bırakarak, kitapların nemden korunmasını da sağlamıştır. Sütunlar bu podyumlara oturtularak iç mekâna yüksek görünüş vermiş ve estetik yarar sağlamıştır.

Eskiçağda kurulan kütüphanelerdeki kitapların nemlenmesini önlemek amacıyla, yapılar güney ve batıdan gelen nemli rüzgârlardan korunması için genellikle doğuya yönlendirilmişlerdir. Bazı kütüphanelerde ise aynı amaçla çift duvar yapılmış, aradaki hava akımı papirus ve parşömenlerin havalanması için yararlı olmuştur. Kitap zararlılarından korumak için de kitaplar **cedrium** denen madde ile kaplanmıştı. Daha eskiçağda, günümüzdeki kitap patalojisi çalışmalarının ilk adımlarının atıldığı anlaşılmaktadır. Yapıdaki pencereler ile hem salon aydınlatılmış ve hem de kitaplar belki de havalandırılmışlardır.

Roma imparatorluk çağında Prusa (Bursa) ve Ephesos gibi bazı kütüphanelerde apsisin altında, tanrıçanın himayesinde, kütüphanenin kurucularının mezarları da yer alıyordu.

Eskiçağ kütüphanelerinde süsleme unsurlarına da rastlıyoruz. Bunlar tanrıça Athena, Musa'lar diğer bazı tanrı ve tanrıçalar, Homeros veya diğer bilgin ve yazarlara ait heykel, büst ve madalyonlardır. Roma devrinde imparatorların heykelleri de kütüphaneye konmuştur. Bu uygulama imparatorların kütüphaneye önem verdiklerini göstermektedir. Ayrıca kütüphanelerin zemin, niş içleri de geometrik desenli mozayık ve mermer plâkalar il kaplanmıştır. Ephesos gibi bazı kütüphanelerde cephe süslemeleri önem kazanmaktadır. Süslü çatılar ise ahşap olmaları nedeniyle fikir edinmemizi engellemektedir.

Eskiçağ kütüphaneleri teknik açıdan da dünya kütüphanecilik tarihinde bazı uygulamalar ile önemli bir yer tutmaktadır Kütüphaneye kitabın sağlanması, sistematik katalog yapılması, ona bağlı olarak yerleştirme düzeninin belirlenmesi, kitaba kolaylıkla ulaşmanın sağlanması ve sonunda kitabın okuyucuya sunulması önemli adımlardır. Bu işlemleri yapan personel de önemli kişilerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eskiçağda kütüphanelere kitap sağlanması, günümüzde uygulanan yöntemlere benzemektedir. En önemli değişiklik, günümüzde bir çeşit yayınevi görevini yapan istinsah atelyelerinin (scriptorium) kurulmuş olması (Atticus'unki gibi) ve bunlar sayesinde yazmaların çoğaltılmasıdır. Hemen hemen matbaanın bulunmasına kadar, eskiçağda başlatılan bu kitap çoğaltma yöntemi, önce kütüphanelerde ve daha sonraki yüzyıllarda manastırlarda devam etmiştir. Eskiçağda yayınevi ile kütüphane bir arada denebilir. Kitap sağlamanın en yaygın yöntemi olan satın alma, özellikle M.Ö. V. yüzyıldan itibaren Yunanistan ve Akdeniz çevresindeki kitap ticaretinin gelişmesi sonucunda artmış ve bu yolla Yunan ve Roma kütüphanelerine çok sayıda kitap gelmiştir. Özel kütüphanelere bağış ve miras yolu ile kitap bırakıldığı gibi, resmi kütüphanelere de bağışlar yapılmıştır. Örneğin, efebler, gymnasion kütüphanelerine para ve kitap bağışı yapıyorlardı. Roma kütüphanelerinden hiç değilse birine yazarların eserlerinin bir nüshasının konması adetti. Bu ise günümüzdeki **Derleme Kanununa** göre belirli kütüphanelerde her yayının, ilerki kuşaklar için saklanması ve belirli kütüphanelerde her yayının bulunabilme olanağının sağlanması gibi, daha eskiçağda düşünülebilmişti. Resmi kütüphanelerin bazıları ise vakıf yolu ile kurulmuş ve bu vakfı resmi görevli kişiler yönetmişlerdir. Roma'nın ilk kütüphaneleri savaş ganimeti ile edinildiğine göre, bu yol da kitap sağlanmasında geçerli bir yoldu. Bazen de hileli yollar denenmiş ve kopye edilmek üzere alınan eserlerin orijinalleri yerine kopyeleri geri gönderilmiştir.

Eskiçağ kütüphanelerinin gittikçe artan sayısı, kitapların belli bir düzene göre yerleştirilmesi ve sınıflandırılması gibi belirli kütüphanecilik teknikleri gerektirmiştir. İlk kitap tasnifi örneklerine M.Ö. IV. ye III. yüzyıllarda rastlanmaktadır. Daha önce çeşitli yerlerde bazı alfabetik listelerin hazırlandığı bilinmektedir. Örneğin, Euripides'in eserleri alfabetik listeler halinde düzenlenmiştir. Daha sonra Theophrastos'un eserlerinin de konuya göre ve eser sayısı belirtilerek bir kataloğu yapılmıştı. Fakat bu konuda eskiçağın en belirgin çalışmaları İskenderiye Kütüphanesinde görülür. Bu kütüphanede kitapların geliş yeri ve kütüphanedeki yeri etiketler aracılığı ile belirlemiş, envanterlenmiş olanları diğerlerinden ayırd edilmiştir.

Bütün bunlar daha eskiçağda kütüphane için belirli bir akseşyon politikası düşünülmeğe başlandığını göstermektedir. Daha sonra kütüphanenin artık malı haline gelen eserler onarılmış, çoğaltılmış, sınıflandırılmış, gerekenlerin çevirileri yapılmış ve bunlar kataloglanmışlardır. Evrensel nitelikte ve 120 ciltten oluşan **Pinakes** adlı bu katalog, kitapların konuları esas alınarak yapılmış, rulo sayıları verilmiş, yazarlara ilişkin biyografik bilgiler de eklenmiştir. Ayrıca coğrafya, jeoloji ve sözlük listeleri de bulunduğuna göre, eskiçağ kütüphanelerinde konu kataloglarının varlığı söz konusudur. Bergama Kütüphanesinde de benzer sistematik bir katalog yapılmış, burada çift nüshalar ve rulo sayıları da belirtilmiştir. Bu konu kataloglarında yer yer alfabetik düzenlemenin bulunuşu da ilginçtir. M.Ö. III. yüzyıl sonu ve II. yüzyıl başına tarihlenen Kos (İstanköy) Tıp Okulu kütüphanesinde konu başlıkları altında, kitapların gruplandırıldıkları bilinmektedir. M.Ö. II. yüzyıldaki Rodos gymnasion kütüphanesinde hazırlanan katalogda ise siyasi konulu eserler toplanmış, yazar adları yer yer alfabetik düzene konmuş, eserlerin rulo sayıları belirtilmiştir. M.Ö. I. yüzyılda Rodos'lu Andronikos, Aristoteles ve Theophrastos'dan kalma eserleri çoğaltılarak kataloğuna yapmıştır. Böylece eskiçağ kütüphanelerinde sınıflandırma yanında, mükerrer nüshaların belirtilmesi, konu başlıkları vurgu kelimeleri bugünkü anlamda gelişmiş olmasa dahi karşımıza çıkmaktadır. Bu da kütüphanecilik tarihi açısından önem taşır.

Özellikle Roma kütüphanelerinde yerleştirme düzeni konusunda bazı bilgiler edinilmiştir. Rulonun üzerine sarıldığı **umbilicuslar** üzerine **sillubos** denilen etiketler bulunuyordu. Kitap dolaplarının önünde veya kapaklarında ise bazı madalyonlar ve sayılar bulunmaktadır. Kitap dolaplarını anlatırken söz edildiği gibi, katalogdaki düzen ile dolaplardaki yerleştirme düzeninin aynı olduğu akla gelebilir. Bu düzen yazar adlarının başharflerine göre alfabetik olarak yapılmış gibi görünmektedir. Roma kütüphaneleri, Yunan ve Roma kısımları olarak ayrıldıklarına göre, bu kısımların içlerinde de aynı şekilde iki ayrı literatür toplanmış olmalıdır.

Bütün bu kütüphanecilik hizmetleri, bugün olduğu gibi, kütüphaneyi okuyucunun hizmetine hazır duruma getirmek için yapılıyordu. Okuyucular kütüphaneden genellikle yerinde ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rarlanıyorlardı. Özel kütüphaneler dostlara açık olduğuna göre, onlara kütüphaneden dışarıya kitap verilmiş olmalıdır. Kamuya ait bazı kütüphanelerden —Tivoli'deki Hercules Kütüphanesi gibi— imparatorlar için dışarı kitap verildiği bilindiğine göre, günümüzde olduğu gibi eskiçağda da genel kuralın dışına çıkılarak, kitabı dışarıya vermek için özel durumlar gözönüne alınıyordu. Bazı kütüphanelerde giriş ücreti vardı. Genellikle sabah saatlerinde çalışanlar bu kütüphanelerin bazılarının (Pantainos'un kütüphanesi gibi) altı saat açık kaldığı bilinmektedir.

Eskiçağ Yunan ve Roma kütüphanelerinde bütün bu çalışmaları yapan personel iki grupta toplanmakta idi. Bunlar köleler ve bilginlerdi. Bunlardan köleler daha çok etiketleme, yapıştırma, onarma gibi teknik işler ve okuyucu hizmeti gibi diğer bazı yardımcı görevlerde kullanılmışlardır. Bilim adamları ve edebiyatçılar ise kendi uzmanlık dallarına göre, kütüphanedeki eserlerin bilimsel ve edebi değerlendirmelerini yapmışlar, onları düzene koymuşlar ve metinler üzerinde filolojik araştırmalar ile uğraşmışlardır. Kütüphanelerdeki sistematik kataloglar da bilginler tarafından hazırlanmıştır. Kütüphanelerin yönetimi gene bu bilgili kişilere verilmiştir. İmparator Claudius tarafından **procurator bibliothecarum** görevi kurulmuş ise de, kütüphanecilik görevinde köklü bir değişiklik olmamıştır M.S. IV. yüzyılda kütüphanedeki procuratorların fonksiyonları şehir yöneticilerine (praefectus) geçmiştir. Eskiçağda kütüphane yöneticilerinin ve kütüphanede kütüphanecilik çalışmaları yapan kimselerin, devrin bilgin ve edipleri arasından seçilmesi, bu devirde kütüphanelere büyük bir önem verildiğini göstermektedir.

Böylece eskiçağ, kütüphanecilik tekniği ve personeli, günümüz dünya kütüphaneciliğinde gerek duyulan tüm sorunları görebilmiş ve kendi imkânları çerçevesinde onları çözmeğe uğraşmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİBLİYOGRAFYA

A — Kaynaklar ve kısaltmalar

Ammianus Marcellinus, **Rer. Gest.: Rerum Gestarum Libri**, Tr.: C. Rolfe, London, 1963-1964 (Loeb)

Aristophanes, **Ranae**, Tr. B.B. Rogers, London, 1960-1963 (Loeb)

Athenaeus, **Deipnosophiston: Naukratidou Diepnosophiston**, Tr. C. Gulick, London, 1957-1963 (Loeb)

Aulus Gellius, **Noct. Attic.: Noctes Atticae**, Tr. J. Rolfe, London, 1960-1961 (Loeb)

Caesar, G.J., **De Bello Alexandrino, De Bello Africa, De Bello Hispaniensi**, Tr. A.G. Way, London, 1964 (Loeb)

Caesar, G.J., **De Bello Civili**, Tr. A.G. Peskett, London, 1961 (Loeb)

Callimachus, **Aetia, Iambi, Hecale...**, Ed. and tr.: C. A. Trypanis, London, 1958 (Loeb)

Callimachus, **Hymns and Epigrams, Lycophron**, Ed. A.W. Mair, London, 1960 (Loeb)

Cassius Dio, **Hist. Rom.: Historia Romana**, Tr.: E. Cary (on the basis of the version of H. B. Foster), London, 1961 (Loeb)

Cicero, **Epist. ad Attic.: M.T. Cicero, Epistulae ad Atticum**, Tr. E.O. Winds-tedt, London, 1960-1962 (Loeb)

Cicero, **Epist. ad Fam.: M. T. Cicero, Epistulae ad Familiares**, Tr. W. G. Williams, London, 1958-1960 (Loeb)

Cicero, **Epist. ad Heren.: M.T. Cicero, Epistulae ad C. Herennium, De Ratione dicendi**, Tr.: H. Caplan, London, 1964 (Loeb)

Cicero, **De fin. bon. et mal.: M.T. Cicero, De Finibus Bonorum et Malorum**, Tr.: H. Rackham, London, 1957 (Loeb)

Cicero, **De Oratore: M.T. Cicero, De Oratore**, Tr.: E.W. Sutton, H. Rackham, London, 1959-1960 (Loeb)

Diogenes Laertius, **Vit. Phil.: Vitae Philosophorum**, Tr.: R.D. Hicks, London, 1965-1966 (Loeb)

Dionysius Halicarnasensis, **Romaikes Arhaiologias**, Tr.: E. Cary, London, 1960-1963 (Loeb)

Horatius, **Sermones, Epistulae, Ars Poetica**, Tr.: H.R. Fairclough, London, 1966 (Loeb)

Josephus, **Ant. Jud.: Antiquitatum Judaicarum**, Tr.: R. Marcus, J. Thacke ray, L. H. Feldman, London, 1958-1966 (Loeb)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Juvenalis, D. I., Satirae, Tr.: G.G. Ramsay, London, 1961 (Loeb)
Ksenophon, Anab.: Kyrou Anabasis, Symposion (I-IV), Ed. and tr. by C.L. Brownson, O.J. Tood, London, 1961 (Loeb)
Ksenophon, Apomnemoneumata, Oikonomikos, Tr.: E.C. Marchant, London-1965 (Loeb)
Lukianos, Adv. indoct.: Adversos Indoctum et Libros Multos Ementem, Tr.: A.M. Harmon, K. Kilburn, M.D. Macleod, London, 1959-1967 (Loeb)
Martialis, Epigram.: M.V. Martialis, Epigrammaton, Tr.: W.C.A. Ker. London, 1961 (Loeb)
Ovidius Publius Naso, Tristia, Ex Ponto, Tr.: A.L. Wheeler, London, 1965 (Loeb)
Pausanias, Descr. Graec.: Descriptio Graeciae, Tr.: W.H.S. Jones, H.A. Ormerod, London, 1964-1966 (Loeb)
Plinius, Epist.: Plinius (Minor), Epistulae, Tr.: W. Melmoth, Ed. W.M.L. Hutchinson, London 1961-1963 (Loeb)
Plinius, NH: Plinius, Gaius Secundus, Naturalis Historia, Tr.: H. Rackham, W.H.S. Jones, D.E. Eichholz, London, 1958-1963 (Loeb)
Plutarkhos, Moralia, Tr.: F.C. Babitt, W.C. Helmbold, P.H. De Lacy, London 1957-1965 (Loeb)
Plutarkhos, Bioi paral.: Bioi Paralleloi, Tr.: B. Perrin, London, 1958-1961 (Loeb)
Quintilianus, Marcus Fabius, Institutionis Oratoriae, Tr.: H.E. Butler, London, 1961-1964 (Loeb)
Scriptores Historiae Augustae, Ed. and tr. by D. Magie, London, 1960-1961 (Loeb)
Seneca, Ad Lucil, Epist. Mor.: Seneca, Lucius Annaeus, Ad Lucilium, Epistulae Morales, Tr.: R.M. Gummere, London. 1961-1962 (Loeb)
Seneca, De Tranquill, animi: Seneca Lucius Annaeus, De Tranquillitate animi Tr.: J W. Basore, London, 1963-1965 (Loeb)
Strabon, Geographika, Ed. et tr.: G. Aujac, F. Lasserre, Paris. 1966-1969
Suetonius, Les Douze César, Tr., Commentaire et Index por E. Pessonneaux, Paris, Tarihsiz
Oeuvres de Suétone, Tr.: F. De La Harpe, Paris. 1878
Suetonius, Tranquillus Gaius, De Vita Caesarum, Ed. and tr.: J. C. Rolfe, London, 1962-1963 (Loeb)
Tacitus, Ann.: Historiae Annales, Tr.: C. H. Moore, J. Jackson, London. 1962-1963 (Loeb)
Vutruvius, De Architectura, Ed. and tr.: F. Grander, London, 1962, (Loeb)

B — Araştırmalar

Adıvar, A.A., Tarih Boyunca İlim ve Din. 2. bs., İstanbul, 1969
Andrea, W., Das wiedererstandene Assur, Leipzig, 1938
André, J., La Vie et l'Oeuvre d'Asinius Pollion, Paris, 1949
Aymard, A. — Auboyer, J. — Crouzet, M., L'Orient et la Gréce antique Paris, 1957

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Balcızade, T.H., Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler, Balıkesir, 1931
Ballu, A., «Découverte de laBibliothèque de Thamugadi», Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, VII, 1905, s. 96
Barber, E.A., «Euphorion», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 346
«Bartoli, A., Le Forum romain, le Palatin. Tr. de l'Italien par Carlo Boselli, Milano, Tarihsiz
Baydur, N., Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1970
Beare, F.W., Books and Publications in the Ancient World», The University of Toronto Quarterly. 14, 1945, s. 150-165
Bengston, H. Griechische Geschichte von den Anfangen bis in die römische Kaiserzeit, 2. Aufl, München, 1960
Berndorf, E., Forschungen in Ephesos, Vienne, 1905
Berve, H., Eskiçağ Tarihine dair Altı Konferans, Çev.: Afif Erzen. İstanbul, 1958
Birt, T., Das Antike Buchwesen in seinem Verhaltnis zur Literatur, Nachdruck der Ausgabe von 1882, Aalen, 1959
Boeswilward. P. — Ballu, A. — Cagnat, R., Timgad, une Cité africain sous l'Empire romain, Paris, 1905
Bohn, R., Das Heiligtum der Athena Polias Nikephoros, Berlin, 1885, s. 56-75
Brendel, O., «Basilica Ulpia und Bibliotheken», Archeologische Anzeiger, 1933, s. 613-615
Brink, C.O., «Dio Chrysostomos», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 282
Broughton, T.R.S., «Mithridates», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1950, s. 576-577
Büchner, K., «Cicero, M. Tullius», Der Kleine Pauly, 1, 1964, süt. 1174-1185
Cagnat, R., «Les Bibliothèques municipaux dans l'Empire romain», Mémoire de l'Institut National de France, Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 28, 1909, s. 30
Cagnat, R. — Chapot, V., Manuel d'Archéologie romaine, 1. Vol., Paris, 1916
Cagnat, R., Carthage. Timgad, Tébessa et les Villes antiques de l'Afrique du Nord, 3. éd., Paris, 1927
Cagnat, R. — Ballu, A., Timgad. Une Cité africain sous l'Empire romain, Paris, 1981-1905
Cahen. C., L'Islam des Origines au début de l'Empire Ottoman, Paris, 1970
Callies, H. «Hieron», «Der Kleine Pauly, 2, 1967, süt. 1134-1135
Callmer, C., «Antike Bibliotheken», Opuscula Archeologica III (Acta Instituti Romani Regni Sueciae, X, 1944, s. 145-193)
The Cambridge Ancient History, XI, London, 1951-1961
Cary, M.J. — Haarhof, T.J., Life and Thought in the Greek and Roman World, London, 1968
Cobban, J.M., «Atticus, Titus Ponponius», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 119
Collart, P., «Inscriptions de Philippes», Bulletin de Correspondance Hellénique 57, 1933, s. 316-320

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Collart, P., Philippes, Ville de Macédoine depuis ses Origines jusqu' à la Fin de l'Epoque romain. 2 vol., Paris, 1937

Collignon, M., Pergame, Restauration et Description des Monuments de l'Acropole, Paris, 1900

Conteneau, G. — Chapot, V., L'Art antique, Paris, 1930

Conze, A., «Die Pergamenische Bibliotheke», Sitzungsberichte des Königlish Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, II, 1884, s. 1259-1270

Crevier, Histoire des Empereurs romains depuis Auguste jusqu'à Constantin, 10 vol., Paris, 1775

Çağatay, N., İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1971

Dessau, H. Inscriptiones Selectae, I-III, Berolini, 1892-1961

Dahl, S., Histoire du Livre de l'Antiquité à nos Jours, 2. éd., Paris, 1950

Davy. H., «Some Observations and Experiment on the Papyri found in the Ruins of Herculaneum», Philosophical Transactions of the Royal Society, III, 1821, s. 191-208

Deubner, O., Das Asklepieion von Pergamon, Berlin, 1938

Dictionarium Bibliothecarii Practicum. Composuit: Zoltan Pipics, 3. ed., München, 1969

Diest, W.v., Nysa ad Maendrum nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907 und 1908, Berlin, 1913 (Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archaologischen Instituts, Erganzungsheft X s. 49-50

Diringer, D., The Alphabet, 2. ed., London, 1949

Downey, G., Ancient Antioch, Princeton-New Jersey, 1963

Downey, G., A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest, Princeton, 1961

Durant, W., Histoire de la Civilisation, Tr. Français de Jacques Marty, 6 vol, Paris, 1949

Duruy, V., Histoire des Romains depuis les Temps le plus reculés Jusqu'à l'Invasion des Barbares, Paris, 1885

Dziatzko, K., «Bibliotheken» RE, 2. Aufl. Bd. III, süt., 406-424

Edward, E., «Herculanian Manuscripts», North American Review, 14, 1822, s. 300-301

Ebu'l Ferec, Tarih-i Muhtasar-ı Düvel, Beyrut, 1890

Egger, E., «Callimaque Considéré comme Bibliographe et des Origines de la Bibliographie en Grèce». L'Annuaire de la Société des Etudes grecques en France, 10, 1876, s. 71-82

Egger, E., Histoire du Livre depuis ses Origines Jusqu'à nos Jours, 3. éd., Paris, 1880

Ehrenberg, V., «Eucleides», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 343

Encyclopaedia of Librarianship. Ed. by Thomas Landau, 3. ed, London, 1967

Encyclopedia of World Art (Enciclopedia Universale dell'Arte), New York, London, 1958

Enk, P.J., «Varro, M.T.», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 937

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
Erim, K., Aphrodisias in Caria. Results of the 1970 Campaign, TAD XIX/I, 1970, s. 55-85
Erim, K., 1971 Excavations at Aphrodisias in Caria, TAD, XX/I, 1973, s. 63-97
Erim, K., Excavations at Aphrodisias in Caria, 1974, TAD, XXIII/I, 1976, s. 25-50
Erzen, A., İlkçağ Tarihinde Kıbrıs», Belleten, XL/157, 1976, s. 93-115
Erzen, A., «Grek Kültürü ve Yakınşark», İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 23, 1969, s. 171-178
Field, G.C., Speusippus», The Oxford Classical Dictionary», Oxford, 1961, s. 856
Fiorelli, G., Guide de Pompei, Napoli, 1897
Flacon, A., L'Univers des Livres, Etude historique des Origines à la Fin du XVIII Siècle, Paris, 1961
Forbes, P.B.R., «Dionysius», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 288
Forbes, P.B.R., «Tyrannio», The Oxford Classical Distionary, Oxford, 1961, s. 930
Gaertringen, H.v., Inschriften von Priene, Berlin, 1906, s. 321
Gates, J.K., Introduction to Librarianship, New York Sydney, 1968
Geisau, H.v., «Perseus», Der Kleine Pauly, 4, 1972, süt 652-653
Germain, S., Les Mozaiques de Timgad, Etude descriptive et analytique, Paris, 1969
Gibbon, E., The History of the Declin and Fall of the Roman Empire, London, 1898
Gökberk, M., Fesefe Tarihi, 3. bs., İstanbul, 1974
Götze, B., «Antike Bibliotheken», Jahrbuch des Deutschen Archaeol. Institut, 52, 1937, s. 225-247
Graindor, P., Athenes sous Hadrien, Cairo, 1934
Gregori, Accademie e Bibliotheche d'Italia, II, 1937
Grifth, G.T., «Rhodes», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 769
Groningen, B.A. van, «Ekdosis», Mnemosyne, 16/1, 1963, s. 1-17
Gross, W.H., »Museion», Der Kleine Pauly, 3, 1969, süt. 1482-1485
Gundel, H.G. «Caesar», Der Kleine Pauly, 1, 1964, süt. 996-1003
Haarhoff, T.J., «Museum», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1950, s. 583-584
Heberdey, R., «Vorlaufiger Bericht über die Grabungen in Ephesos 1902/3» Jahreshefte des Öster. Arch. Institut in Wien, 7-8, 1904-1905, süt. 52-53, 56, 63, 67
Hense-Leonad, Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi. Çev.: Suat Y. Baydur, 2 cilt, İstanbul, 1948-1953
Hessel, A., A History of Libraries, Tr. with supplementary material by Rueben Peiss, New Brunswick, N.J., 1955
Holmes, T.R., The Roman Republic and the Founder of the Empire, 3, Oxford, 1923
Hueber, F.J., «Bericht über die Wiederaufrichtungsarbeiten an der Celsusbibliothek, und über die Bisherigen Ergebnisse der Untersuchung der

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bausubstanz», X. Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi Tutanakları, Ankara, 1978, s. 979-987
Huelsen, C., The Roman Forum. Its History and its Monuments. Tr. by J.B. Carter, 2. ed., London, Tarihsiz
Hunke, S., Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Çev.: Servet Sezgin, 2. bs., İstanbul, 1975
İnan, J., 1970 Kremna Kazısı Raporu, Türk Arkeoloji Dergisi, II/XIX, 1970, s. 51-97
James, R.L., «Vespasian», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 943
Jastrow, M., «Did the Babilonians Temples have Libraries ?». Journal of American Oriental Society, 27, 1906, s. 149-152
Jeffery, L.H., The Local Script of Arcaic Greece, Oxford, 1963
Jones, A.H.M., The Greek City from Aleksander to Justinian, Oxford, 1966
Joris, V., Grundzüge der Bibliotheksgeschichte, 5. erweiterte Aufl. Leipzig, 1954
Judeich, W., Topographie von Athen, 2. vollstanding neubearbeitete Aufl., München 1931 (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, 2, 2)
Kaehler, H., Bibliotheca», Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale, II, Roma, 1959, s. 93-99
Karsted, P., Studien zur Soziologie der Bibliothek, 2. durchgesehene und vermehrte Aufl., Wiesbaden, 1965
Kâtip Çelebi, Mizanü'l Hakk fi İhtiyari'l-ahakk, Haz.: O. Ş. Gökyay, İstanbul, 1972
Kaya, M., İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi, İstanbul, 1983, s. 74-75
Keil, J. Führer durch Ephesos, Wien, 1955, s. 97-100
Kenyon, F.G., Books and Readers in Ancient Greece and Rom, 2. ed., Oxford, 1951
Kenyon, F.G, «Libraries», The Oxford Classical Dictionary. Oxford, 1961, s. 503
Klâsik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür. I. Simpzoyum. Haz.: S. Sinanoğlu, F. Öktem, C. Türkkan, Ankara, 1977
Krehl, L., «Über die Sage von der Verbrennung der Alexandrinischen Bibliothek durch die Araber», Vakıflar Dergisi, IX, 1971, s. 433-446
Lafaye, G., Liber», Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines d'après les Textes et les Monuments, Paris, 1877-1900, s. 1177-1188
Lafaye, G., «Papyrus et Papyrum», Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines d'après les Textes et les Monuments, Paris, 1877-1900, s. 319-322
Laroche, E., «La Bibliothèque de Hattusa». Archiv Orientalis, 17, 1949, s. 17
Lawrence, A.W. Greek Architectures, London, 1962
Layard, A.H., Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon, London, 1852
Leclercq, H., «Les Bibliothèques», Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, II/1, Paris, 1925, süt. 242 vdd.
Leclercq, H., «Le Livre», Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, IX/2, Paris, 1931, süt. 1754-1772

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Leipen, N., **Athena Parthenos. A Reconstruction**, Ontario, 1971
Lemerle, P., «Inscriptions latines et grecques de Philippes», **Bulletin de Correspondance Héllenique**, 59, 1935, s. 126-164
Lenormant, F., **Histoire ancienne de l'Orient jusqu'aux Guerre médique**. Continuépar E. Babelon, Paris, 1887
Lesky, A., **A History of Greek Literature**, Tr. by J. Willis C. de Heer. London, 1966
Levis, N., «The Non-Scholar Members of the Alexandrian Museum», **Mnemosyne**, IV. seri, XVI, 3, 1963, s. 257-262
Lewis, B., **Tarihte Araplar**, Çev.: H.D. Yıldız, İstanbul, 1979
Lloyd, S. ve Gökçe, N., «Kazı Haberleri», **Anatolian Studies**, 3, 1953, s. 36
Loeffler, K. — Krichner, J. (Hrsg.), **Lexikon der Buchwesens**, IV, Stuttgart, 1952
Lugli, G., **I Monumenti Antichi di Roma e Suburbio** III et suppl., Roma, 1930-1940
Mansel, A.M., **1946-1955 Yıllarında Pamphylia'da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar**, Ankara, 1958
Mansel, A.M., **Side. 1947-1966 Yıllarında Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları**, Ankara, 1978
Martin, H.-J., **Histoire du Livre**, 2 vol., Paris, 1964
Maspero, G. **Histoire ancienne des Peuples de l'Orient**, 14. éd., Paris, 1925
Masson, A. — Salvan, P., **Les Bibliothèques**, Paris, 1963
Mau, A., **Pompeji in Leben und Kunst**, Leipzig, 1908
Mazois, F. — Gau, M., **Les Ruines de Pompei**, 3. part., Paris, 1829
Mc Donald, A.H., Paullus Macedonicus, Lucius Aemilius», **The Oxford Classical Dictionary**, Oxford, 1961
Mc Garry, K. J., **Communication Knowledge and the Librarian**, London, 1975
Mehmet Mansur, **Meşhur İskenderiye Kütüphanesine dair Risaledir**. İstanbul, 1300
Meyer, E., «Pergamon», **Der Kleine Pauly**, 4, 1972, süt, 626-631
Milkau, F., **Geschichte der Bibliotheken im Alten Orient**, Leipzig, 1935
Miltner, F., **Ephesos, Stadt der Artemis und des Johannes**, Wien, 1958
Naumann, R., **Eski Anadolu Mimarlığı**, Çev.: B. Madra, Ankara, 1975
Ollé, J. G., **Library History. An Examination Guidbook**, 2. ed., London, 1971
Ongun, C.S., **Filozoflar Ansiklopedisi**, 4 Cilt, İstanbul, 1974-1976
Otten, H., «Eski Şarkta Kütüphaneler», **Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 19/3-4, 1961, s. 201-211
Özdemir, F., Eski Devirlerden Zamanımıza kadar Kütüphaneler», **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, 8, 3-4, 1960, s 34-39
Özgüç, T., **Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar**, Ankara, 1978
Palmer, L.R., «Pollio Gaius Asinius», **The Oxford Classical Dictionary**, Oxford, 1961, s. 710
Persone, E.A., **The Alexandrian Library. Glory of the Hellenic World. Its Rise, Antiquities and Destruction**, 3. print, New York, 1967
Pinner, H.L., **The World of Books in Classical Antiquity**, 2. ed., Leiden, 1948

Platthy, J. (Sources): Sources on the Earliest Greek Libraries. With the Testimonia, Amsterdam, 1968

Pompei in seinem Gebeuden, Alterthümer und Kunstwerken. Dargestelt von J. Overbeck, mit A. Mau, Leipzig, 1884

Preisendanz, K., «Bibliotheken», Der Kleine Pauly», 1, 1964, s. 892-96

Radt, W., Pergamon. Archaologischer Führer, İstanbul, 1978

Reynolds, J., The Inscriptions of Aphrodisias.» Proceedings of the X th. International Congress of Classical Archaeology. Ankara, 1978, s. 627-634

Richards, G.C., «Cicero», The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 188-192

Richards, G.C., «Cicero, Quintus Tullius». The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1961, s. 191

Richter, O., Topographie der Stadt der Rom, 2. Aufl., München, 1901 (Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft III, 3,2)

Ritterling, E., «Zu Zwei griechischen Inschriften römischen Verwaltungs beamten», Jahreshefte des Österr. Arch. Inst. in Wien, X, 1907, s. 299-300

Robert, L., Etudes anatoliennes. Recherches sur les Inscriptions grecques de l'Asie Mineure, Amsterdam, 1970

Robertson, D.S., Greek and Roman Architecture, 2. ed., Cambridge, 1969

Rumpf, A., Yunan ve Roma sanatı. Çev.: J. İnan, İstanbul, 1948

Saglio, E., «Bibliotheca», Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines d'après les Textes et les Monuments. Paris, 1877-1900

Scheil, V., Une Saison de Fouilles à Sippar, Cairo, 1902

Schober, A., Die Kunst von Pergamon. Wien-Wiesbaden, 1851

Seyyfert, O., «Libraries», «Book», «Book-trade», Dictionary of Classical Antiquities. Mythology, Religion, Literature, Art. New York 1964

Sinanoğlu, S., Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe sözlük, Ankara, 1953

Skydsgaard, J. E., Varro the Scholar. Studies in the First Book of Varro's De re rustica, Hafniae, 1968

Strocka, V.M.,«Efes'deki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları.» Çev.: C. Özgünel, Belleten, XLIII/172, 1979, s. 809-822

Strocka, V.M., «Zur Datierung der Celsusbibliothek.» Prooceedings of the X. th. International Congress of Classical Archaeology, Ankara, 1978

Şenalp, L. «Eski Çağlarda Kütüphaneler», Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 6/2, 3, 1957, s. 40-43

Teggart, F.J., «Contrubition towards a Bibliograhy of Ancient Libraries», The Library Journal, 24, 1899, s. 5-12

Terzioğlu, A., «İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır», Vakıflar Dergisi, IX, 1971, s. 419-433

Thédenat, H., Le Forum romain et les Forums impériaux, 4. ed., Paris, 1908

Thompson, J. W., The Ancient Libraries, Berkeley, 1940

Thornton, J, L., The Chronology of Librarianship. An Introduction to the History of Libraries and Book-collecting. With an introduction by E.A. Savage., London, 1941

Tunay, M.İ., «İskenderiye'den sonra Dünya'nın en eski Kütüphanesi Bergama Kütüphanesi», Arkitekt, 334, 1969, s. 77-78

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tunay, M.İ., «Bergama Kütüphanesi», Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XIX, 2, 1970

Tunay, M.İ., «Dünya'nın en Eski Kütüphanelerinden İskenderiye Kütüphanesi» Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XIX, 1, 1970

Tunay, M.İ., «Efes Celsus Kütüphanesi», Türk Kütüyhaneciler Derneği Bülteni, XIX, 3, 1970

Ure, P. N., «Pisistratus», The Oxford Classical Dictionary. Oxford, 1961, s. 695

Ussing, J.L., Pergamos, seine Geschichte und Monumente, Berlin, 1899

Van der Valk, M., «On the Edition of Books in Antiquity». Vigiliae Christianae, 11, 1957, s. 1-10

Vasilev, A.A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev.: A. M. Mansel, 1, Ankara, 1943

Vleeschauwer, H.J. de, Archives et Bibliotèques, Pretoria, 1955, Mousaion, 4)

Vleeschauwer, H.J. de, Les Bibliothèques ptoléméennes d'Alexandrie, Pretoria, 1955 (Mousaion, 1)

Vleeschauwer, H.J. de, Encyclopaedia of Library History, 2 part. Pretoria, 1955 (Mousaion 2-3)

Vleeschauwer, H.J. de, History of Western Library, Pretoria, 1963 (Mousaion 70-74

Vleeschauwer, H.J. de, Jules César et l'Origine de la Bibliotheêque publique dans la Rome antique, Pretoria, 1958 (Mousaion, 28)

Vleeschauwer, H.J. de, L'Odyssée de la Bibliothèque d'Aristote et ses Répercussions philosophiques, 2 part., Pretoria, 1957, (Mousaion 24-25)

Vleeschauwer, H.J. de Prolégoménes d'une Histoire des Bibliothèques, Pretoria, 1954 (Mousaion)

Vleeschauwer, H.J. de, Survey of Library History, 4 part., Pretoria, 1962-1963 (Mousaion 63-66)

Volkmann, H., «Mithradates, Der Kleine Pauly, 3, 1969, süt. 1354-1359

Volkmann, H., «Pontos», Der Kleine Pauly, 4, 1972, süt. 1050-1051

Volkman, H., «Ptolemaios», Der Kleine Pauly, 4, 1972, sü.t 1217-1224

Vorstius, J., Grundzüge der Bibliotheksgeschichte, 5. Auff, Leipzig, 1954

Weitemeyer, M., «Archive and Library Technique in Ancient Mesopotamia», Libri, 6, 3, 1956, s. 217-238

Wendel, C., «Bibliothek», Reallexikon für Antike und Christentum, II, Stuttgart, 1954, s.231-274

Wendel, C., (Handbuch): Geschichte der Bibliotheken im Griechisch-Roemische Altertum. Erganzt von Willi Göber. (Handbuch der Bibliothekswissenschaft, Begründet von Fritz Milkau, Hrsg. von Georg Leyh, 3. Aufl. III, Wiesbaden, 1955, s. 51-125)

Wickert, K., «Klearchos», «Der Kleine Pauly, 3, 1969, süt. 227

Wiegand, T., Zweiter Bericht über die Ausgrabungen in Pergamon 1928-1932. Das Asklepieion (Sitzungsberichte Preussichen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1932, Phil-Hist. Klasse, Abhandlungen, No. 5)

Wilberg, W., «Die Bibliothek» Forschungen in Ephesos V/I, Wien, 1953

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Wilberg, W., «Die Fassade der Bibliothek in Ephesos», Jahreshefte des Osterreichhischhen Archaeologischen Institutes, XI, Wien, 1908, s. 118-135

Winnefeld, H., Die Villa des Hadrian bei Tivoli, Berlin, 1895 (Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts, Erganzungzheft III)

Witty, F.J., «The Pinaces of Callimachus,» The Library Quarterly, XXVII/2, 1958, s. 133-136

Yıldırım, C., Bilim Tarihi, İstanbul, 1983

Zeydan, C., İslam Medeniyeti Tarihi, Çev.: Zeki Megamiz, 2. bs., İstanbul 1976

Ximenez, S., L'Asie Mineure en ruinés, 5. éd., Paris, 1925, s. 117 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C — Dergi ve Ansiklopedilerin Kısaltmaları :

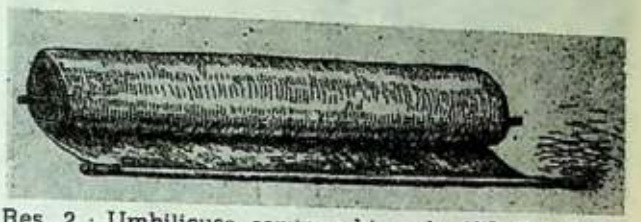
L'An. de la Soc. des Etud. Grec.: Annuaire de la Société des Etudes Grecques
AS: Anatolian Studies
Bull. Arch. du Com. des Trav. Hist. et Scient.: Bulletin Archéologique du Cosmité des Travaux Historques et Scientifiques
BCH: Bulletin de Correspondance Hellénique
Camb Anc. Hist.: Cambridge Ancient History
CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum
Dict. d'Arch. Chrét. et Litur.: Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie
Dict. des Antiq. Grec. et Rom.: Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines d'après les Textes et des Monuments
DTCFD: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
E.A.A.C.O. Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale
IG.: Inscriptiones Graecae
Jahr. d. Deutsch. Arch. Inst.: Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Institut
Jahhr. d. Öster. Arch. Inst. in Wien: Jahreshefte des Oesterreichischen Archaologischen Institutes in Wien
JAOS: Journal of American Oriental Society
Mem. de l'Inst. Nat. de France, Acad. des Inscr. et Bell. Lettr.: Mémoire de l'nstitut National de France, Académie des Inscrriptions et Balles Lettres
NAR: North American Review
Oxf. Class. Dict.: Oxford Classical Dictionary
Phil. Trans. of the Royal Soc.: Philosophical Transaction of te Royal Society
RE: Pauly-Wissowa, Real Encylopaedie der Klassischen Altertumswissenchaft
Reall. f. Antike u. Christ.: Reallexikon für Antike und Christentum
Sitzungsber. d. Königl. Preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin: Sitzungsberichte der Preussiscen Akadamie der Wissenschaften zu Berlin
TAD: Türk Arkeooji Dergisi
VD: Vakıflar Dergisi
ZfB: Zentralblatt für Bibliothekswesen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

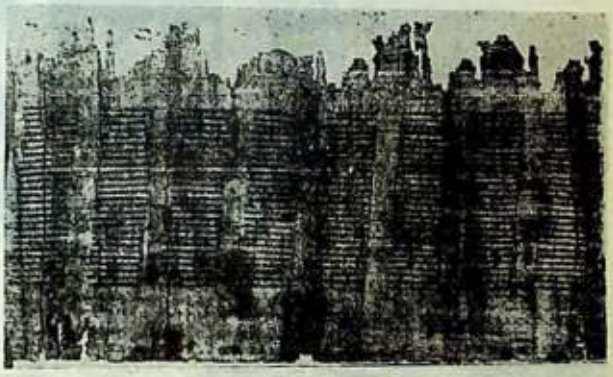
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Res. 1 : Açılmamış bir rulo (F. G. Kenyon, Book and Readers in Ancient Greece and Rome, s. 148)

Res. 2 : Umbilicusa sarılmış bir rulo (W. Schubart, Das Buch bei den Griechen und Römern, s 42, Res. 4)

Res. 3 : Sütunlar halinde yazılmış bir rulonun açık şekli (F. G. Kenyon, aynı eser, s. 40)

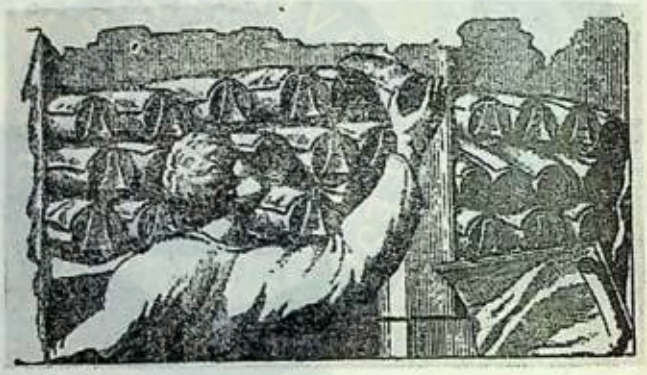

Res. 4 : Bir papirus rulosunun okunuş biçimi (J. W. Thompson, The Ancient Libraries, s. 455)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Res. 1 : Ruloları ile öğretmen ve öğrenciler. (F.G. Kenyon, aynı eser, s. 56)

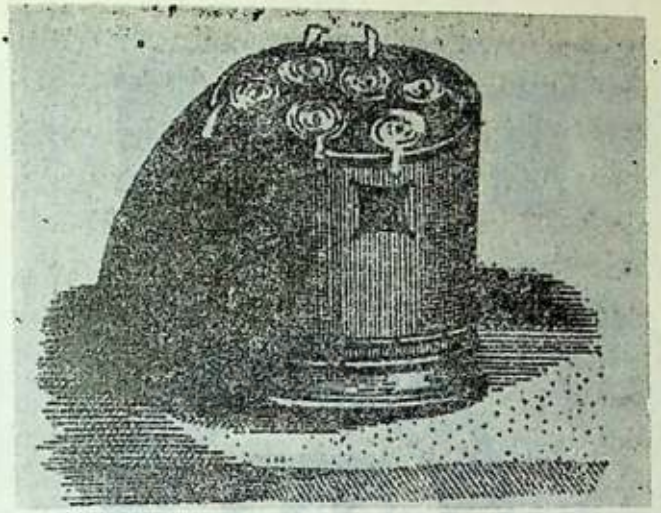
Res. 2 : Kütüphanede, etiketleri görünen rulolaın düzeni. (J. W. Thompson, aynı eser s. 75)

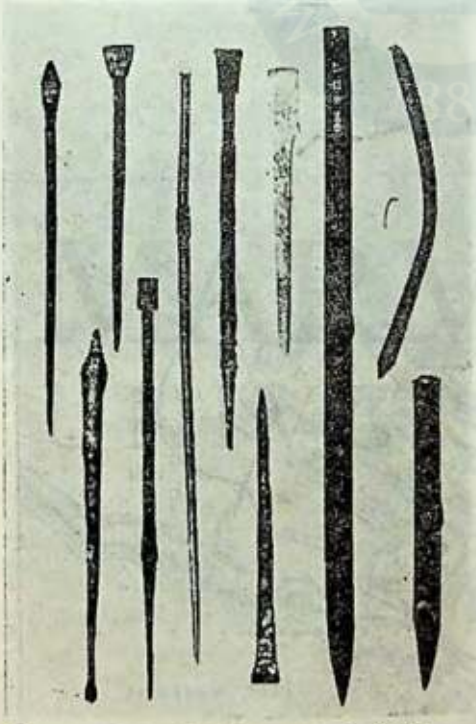
Res. 3 : Pompei duvar freklerinde, balkonda kitap okuyan kız. (H. L. Pinner. The Woorld of Books in Classical Antiquity s. 21)

Levha III

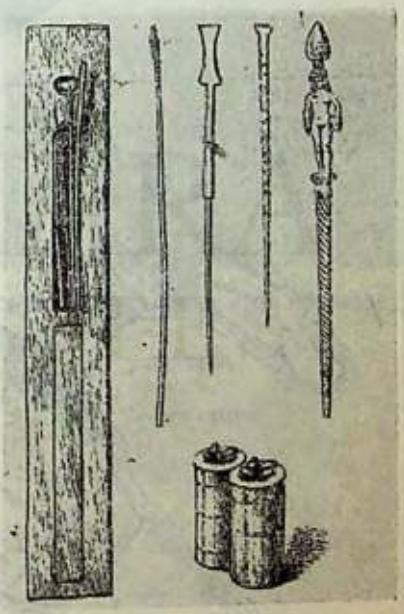
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Res. 1 : İçinde sullubosları olan ruloların bulunduğu kitap kutusu (capsa). (F. G. Kenyon, aynı eser, s. 62)

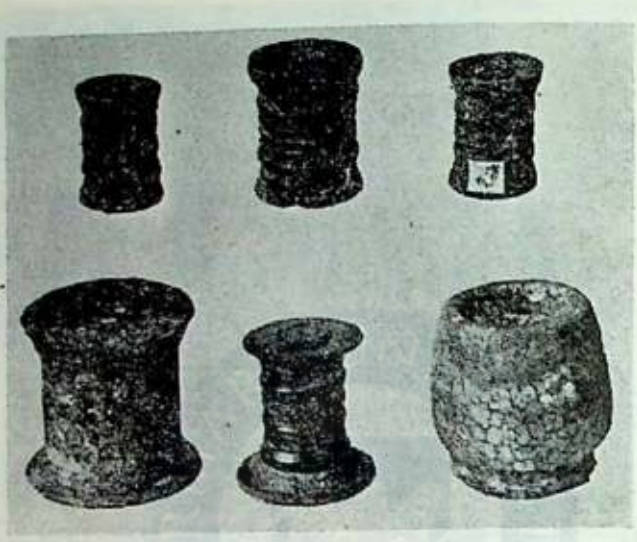
Res. 2 : Romalılar'ın yazı kalemleri ve stilusları. (F.G. Kenyon, aynı eser, s. 80)

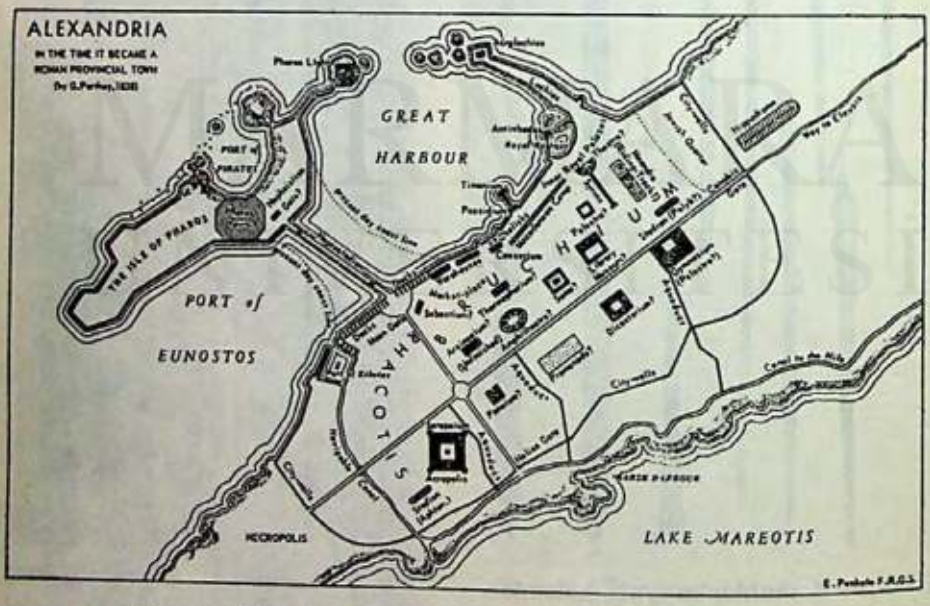
Res. 3 : Kalamus, diğer yazı kalemleri ve hokka. (W. Schubart, aynı eser, s. 21)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Levha IV

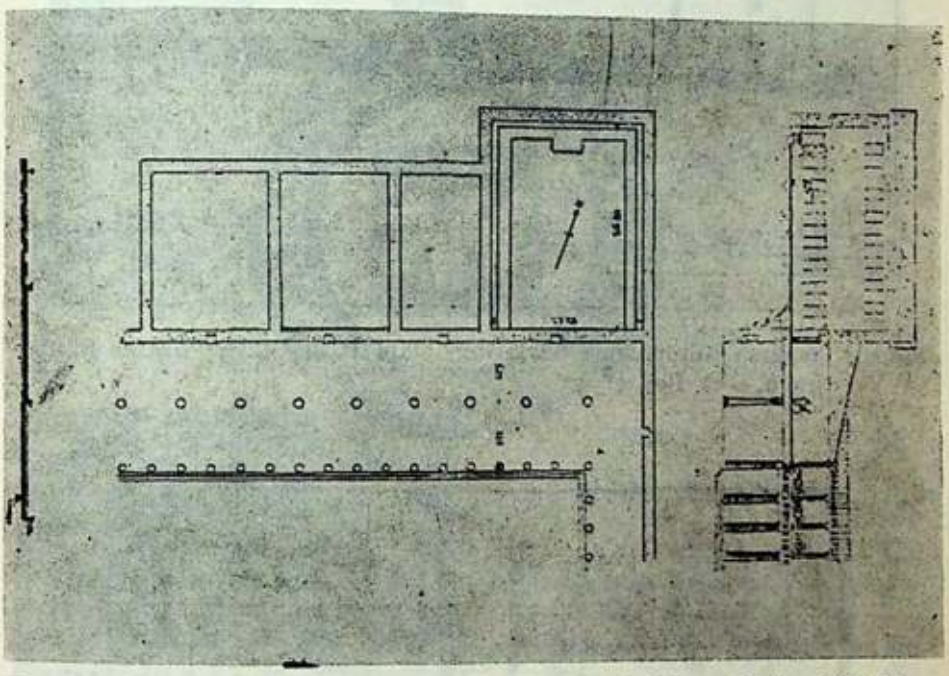

Res. 1 . Roma devri mürekkep hokkaları (F. G. Kenyon, aynı eser, s. 72)

Res. 2 : İskenderiye Limanı krokisi (E. A. Parsons, The Alexandrian Library)

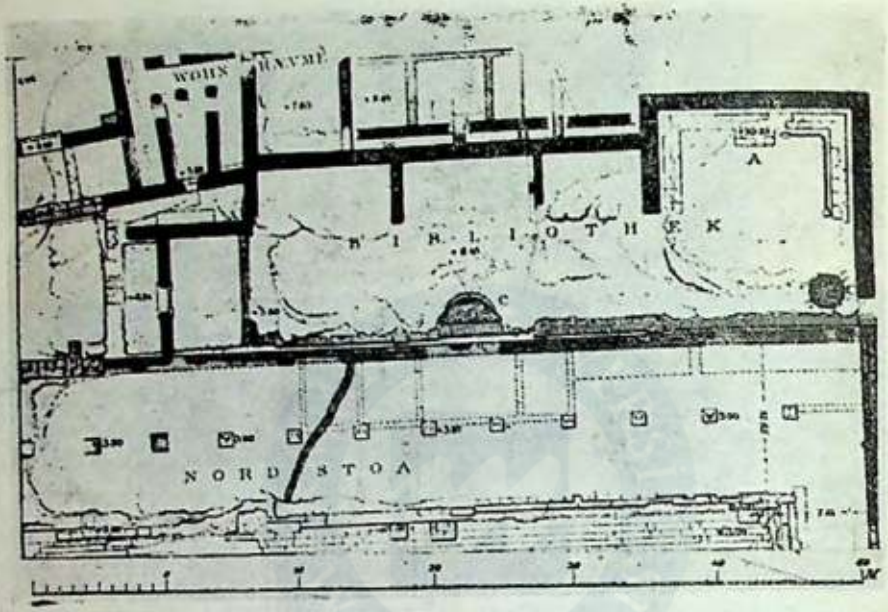
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

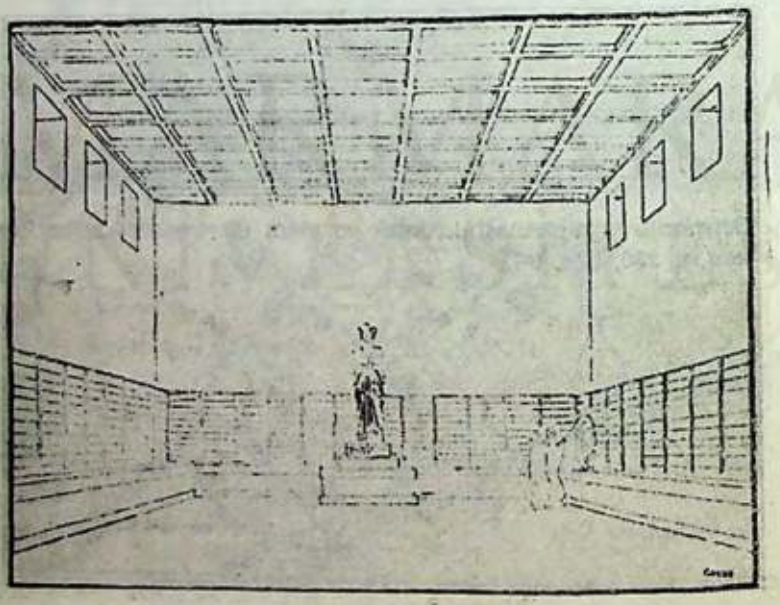
Res. 3 : Bergama Kütüphanesinin kesit ve planı (B. Götze, Antike Bibliotheken, s. 230, Res. 6-7)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Levha V

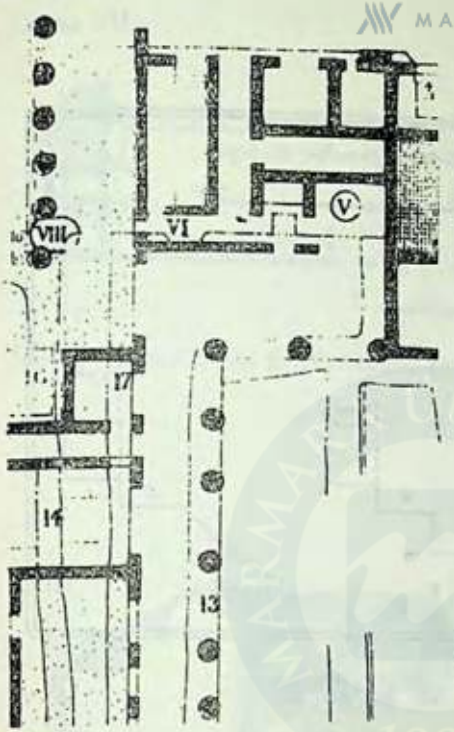
Res. 1 : Bergama Kütüphanesi odalarının plânı (C. Callmer, Antike Bibliotheken, s. 49, Res. 1)

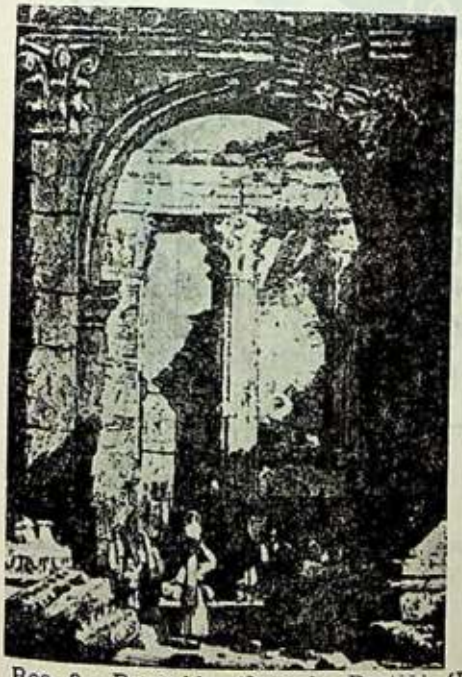
Res. 2 : Bergama Kütüphanesi okuma salonunun rekonstrüksiyonu (B. Götze, aynı eser s. 237, Res. 16)

Levha VI

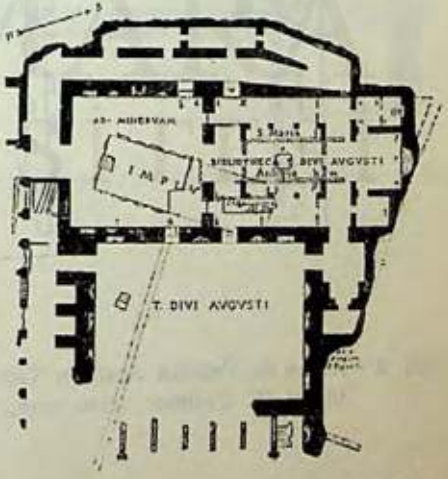
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Res. 1 . Herculaneum, Villa dei Pisoni'de kütüphane odası (V) (C. Callmer, aynı eser, s. 155, Res. 5)

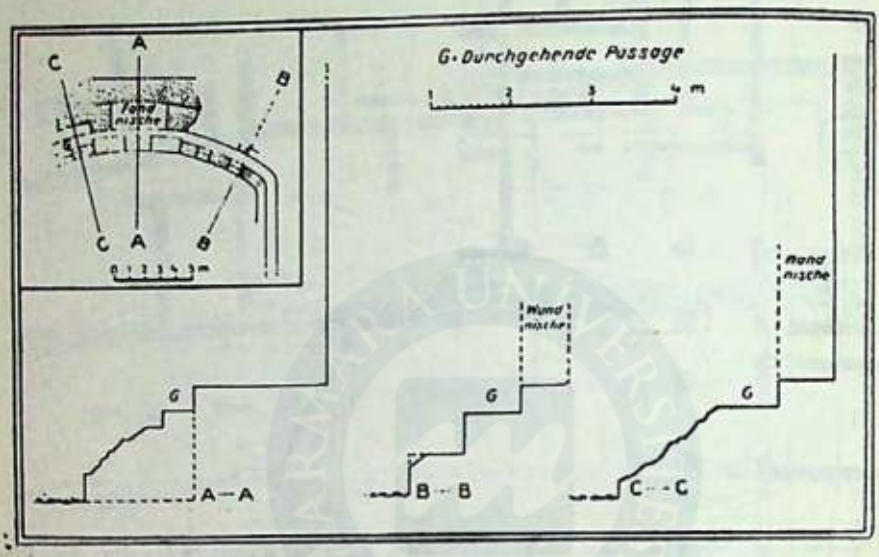

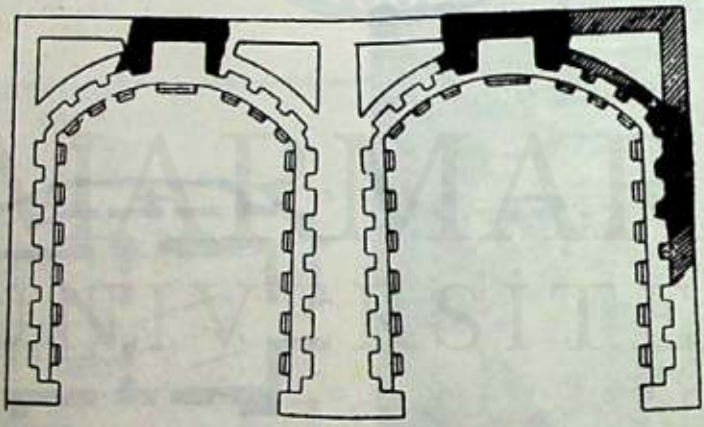
Res. 3 : Roma'da Octavia Portiği (H. L. Pinner, aynı eser, s. 49)

Res. 4 : Augustus Tapınağı Kütüphanesi plânı (C. Huelsen, The Roman Forum, s. 176, şek. 101)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

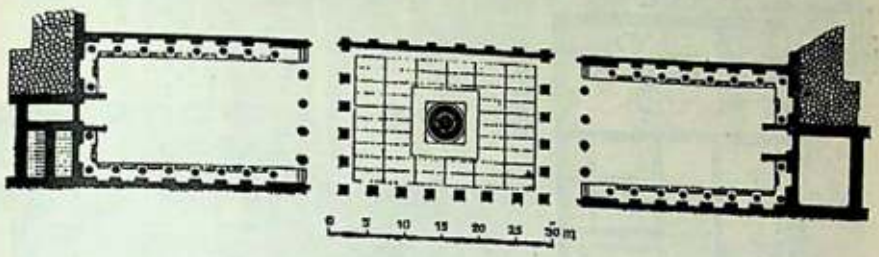

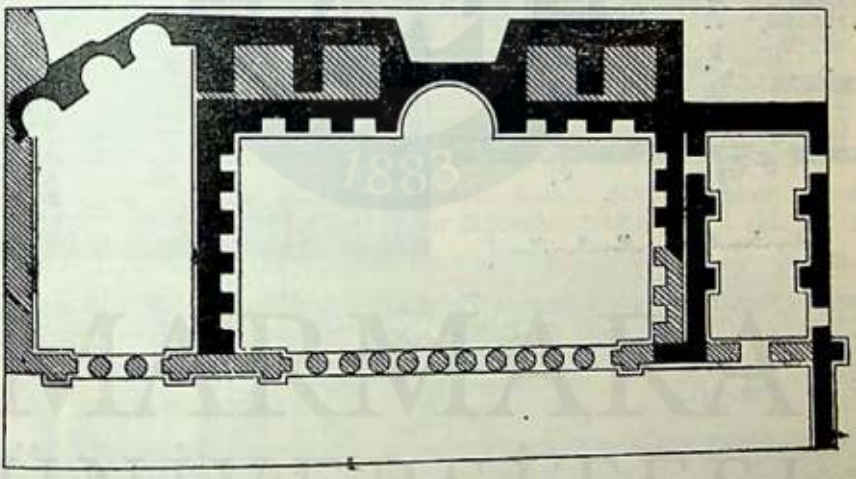
Res. 2 : Roma'da Palatin Apollon Tapınağı Kütüphanesinin planı ve apsisin kesiti (C. Callmer, aynı eser, s. 158, Res. 6-7)

Levha VII

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

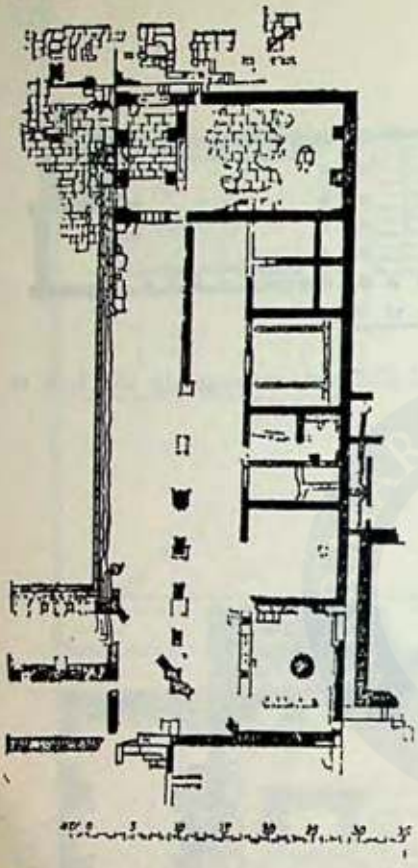

Res. 1 : Roma Ulpia Kütüphanesi kesiti (C. Callmer, aynı eser, s. 163, Res. 9)

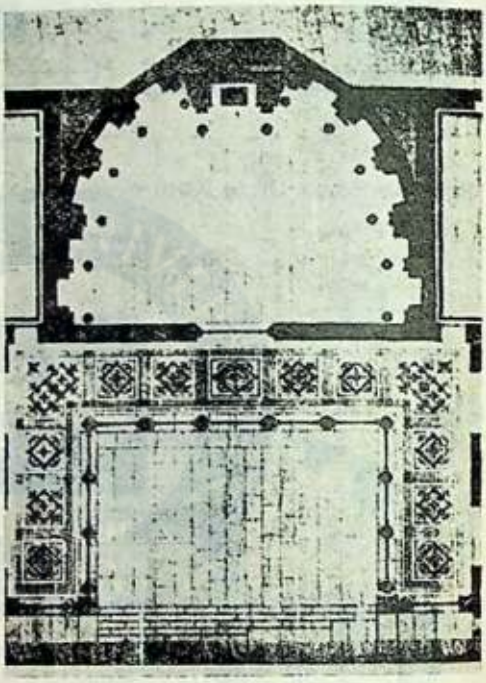

Res. 2 : Roma, Caracalla Hamamı Kütüphanesi (C. Callmer, aynı eser s. 165, Res. 12)

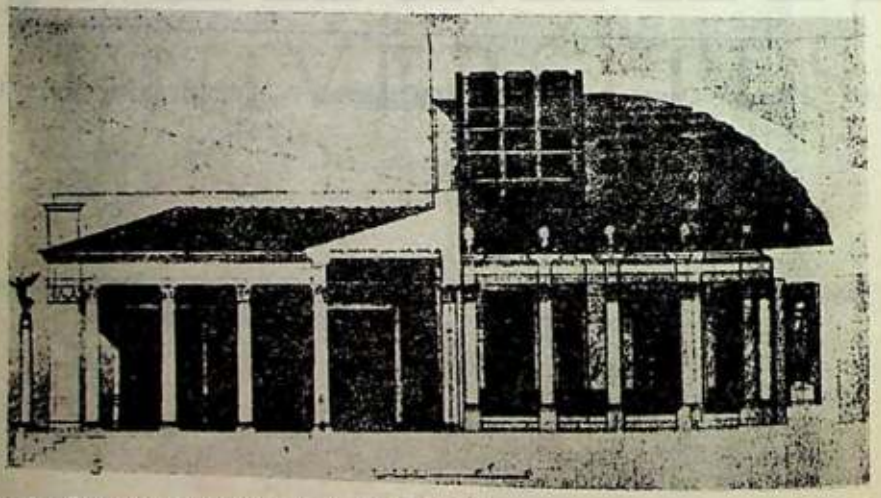
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

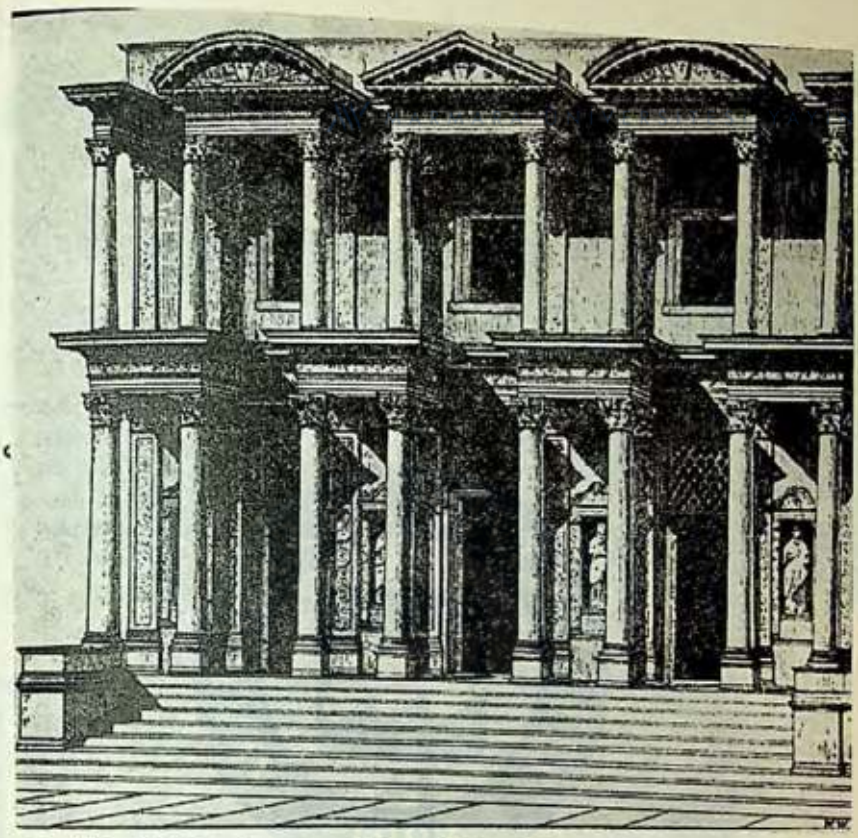
Res. 1 : Forumun doğu kısmında Philippi Kütüphanesi (P. Collart, Philippi, Ville de Macédoine, Lev. 44)

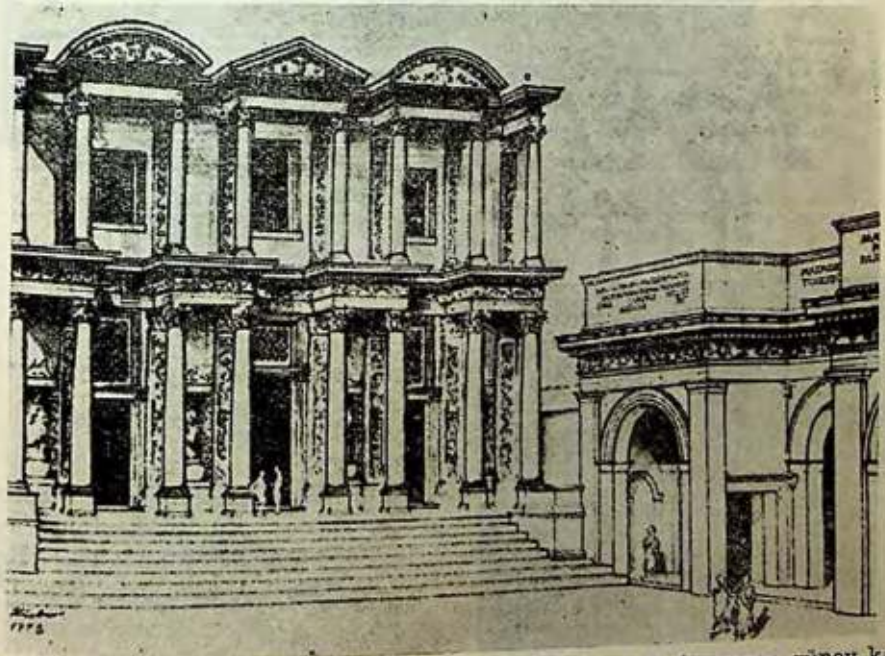
Res. 2 : Timgad Kütüphanesi planı (C. Callmer, aynı eser, s. 180, Res. 22)

Res. 3 : Timgad Kütüphanesi, kesit (C. Callmer, aynı eser, s. 181, Res. 23)

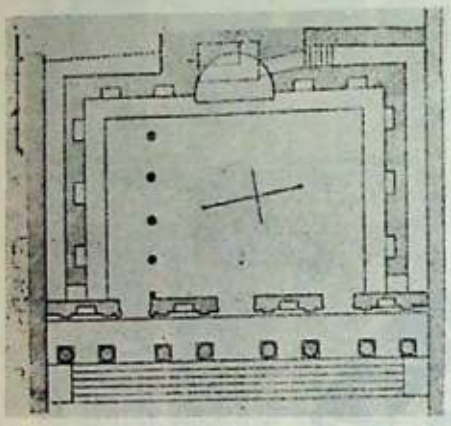
Res. 1 : W. Wildberg'e göre Ephesos'daki Celsus Kütüphanesinin cephesi (W. Wilberg, Die Fassade der Bibliothek in Ephesos, s. 123, Res. 25)

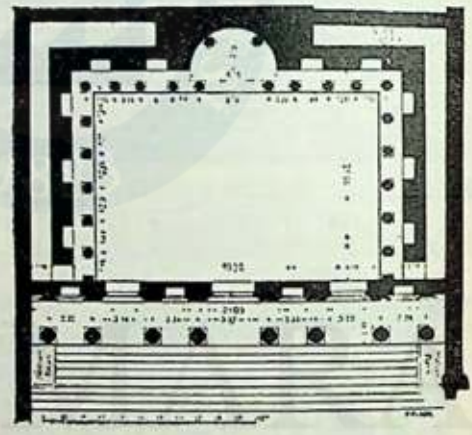
Res. 2 : Ephesos'daki Celsus Kütüphanesinin cephesi ve Agoranın güney kapısı (F. J. Hueber, Bericht über die Wiederaufrichtungsarbeiten an der Celsusbibliothek, Lev. 307)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

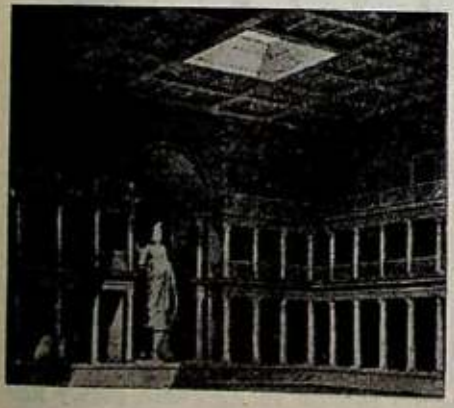
Levha X

Res. 1 : Heberdey'e göre Ephesos Kütüphanesinin kesiti (R. Heberdey, Vorlaufiger Bericht über die Grabungen in Ephesus, s. 63-64, şek. 16)

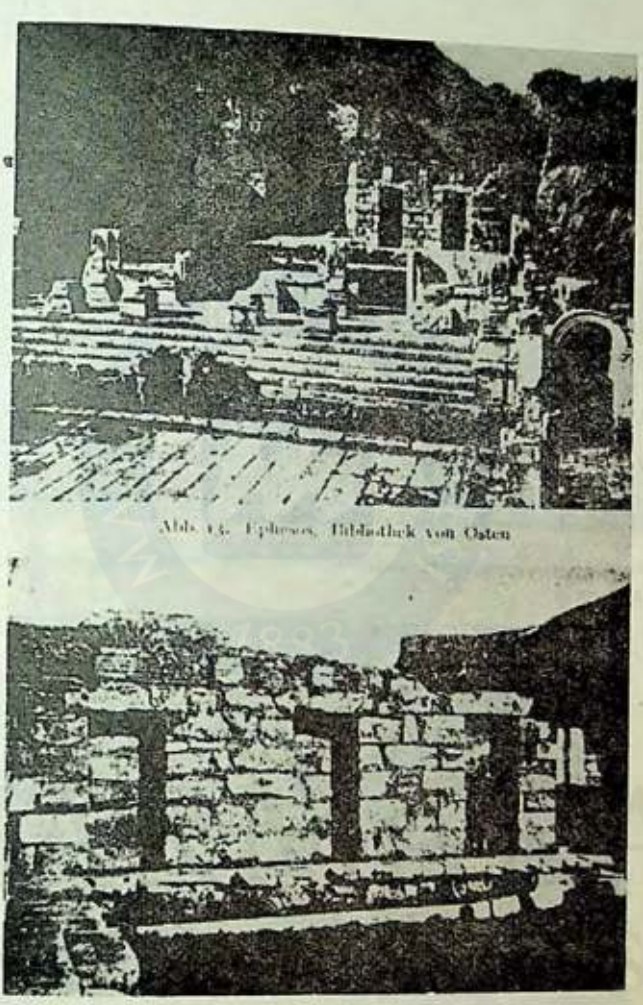

Res. 2 : Ephesos Kütüphanesinin planı (Jahres d. Öster, Arch. Instit. in Wien, II, s. 120)

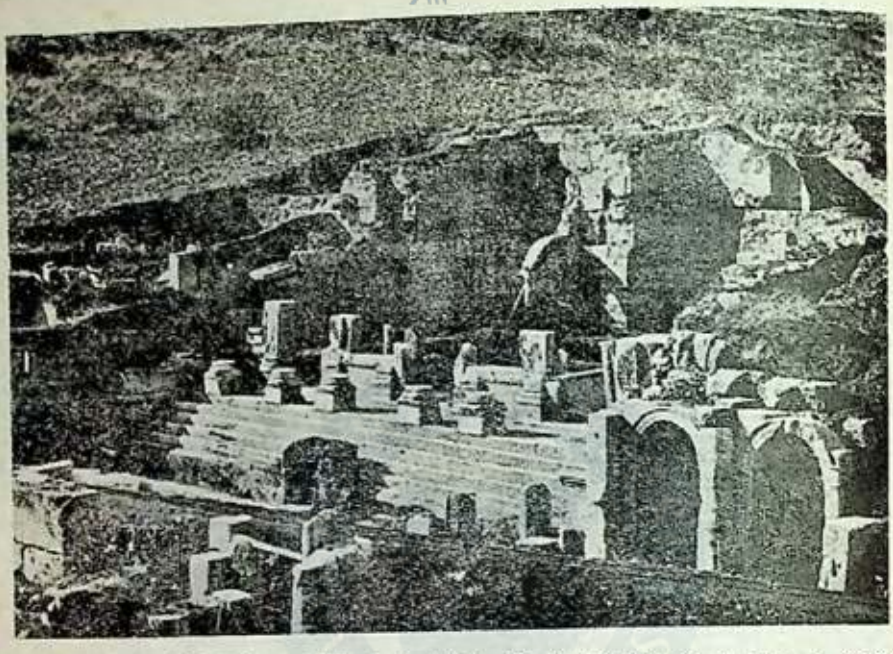
Res. 3 : G. Niemann'a göre Ephesos Kütüphanesinin rekonstrüksiyonu (R. Heberdey, aynı eser, Şek. 17)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

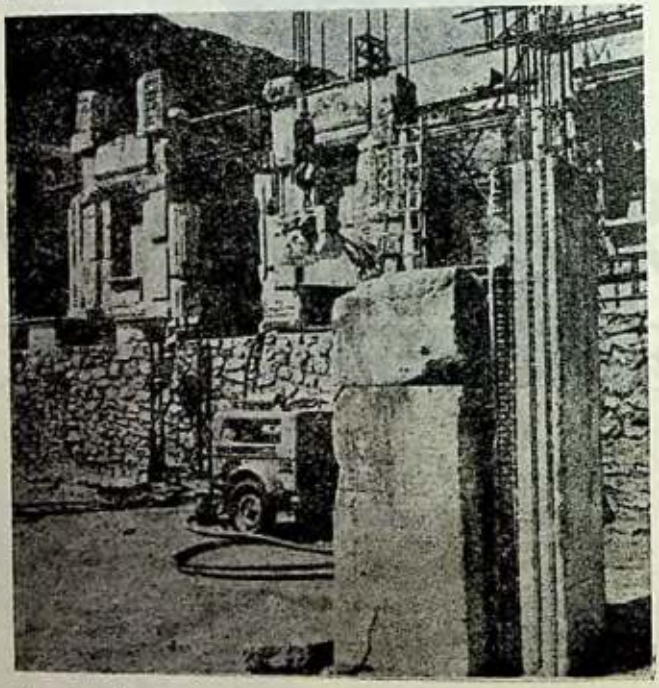

Res. 1 : Ephesos Kütüphanesinin doğudan ve kütüphane salonunun güneyden görünüşü (B. Götze, aynı eser, s. 235, Res. 13-14)

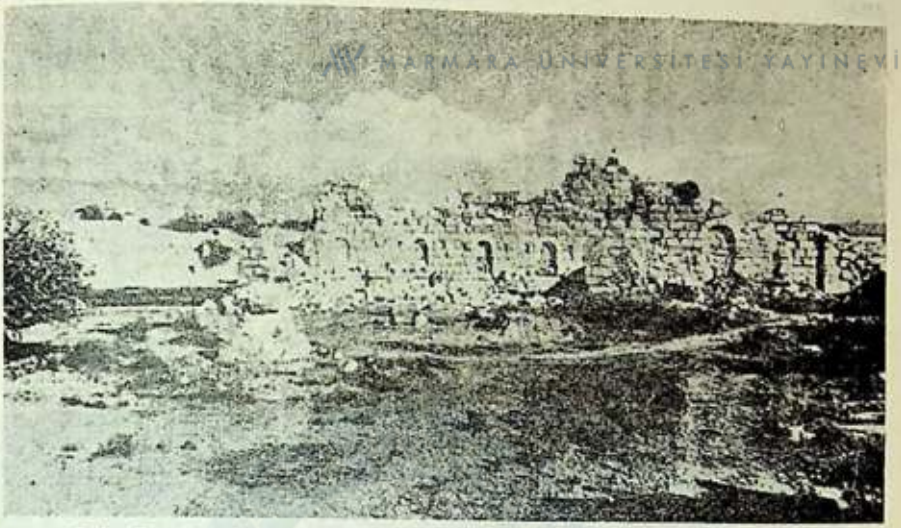
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

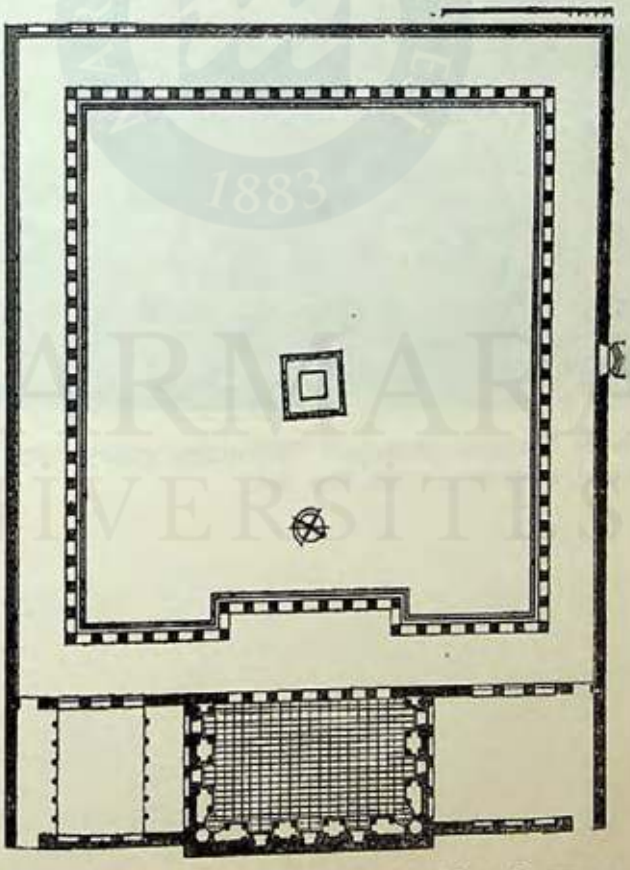
Res. 2 : Ephesos Kütüphanesi'nin kalıntıları (R. Heberdey, aynı eser, s. 63-64, Şek. 15)

Res. 3 : Ephesos Kütüphanesinin cephe rekonstrüksiyonunun çalışmaları (F. J. Hueber, aynı eser, Lev. 308, Res. 2)

Res. 1 : Side Devlet Agorsaının (M Binası) genel görünüşü (A. M. Mansel, Side, s. 170, Res. 184)

Res. 2 : Side M Binası planı (A. M. Mansel, aynı eser, s. 171 Res. 185)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Res. 3 : Side M Binasında İmparator Salonu'nun güneyindeki salon (A. M. Mansel, aynı eser, s. 184, Res. 204)

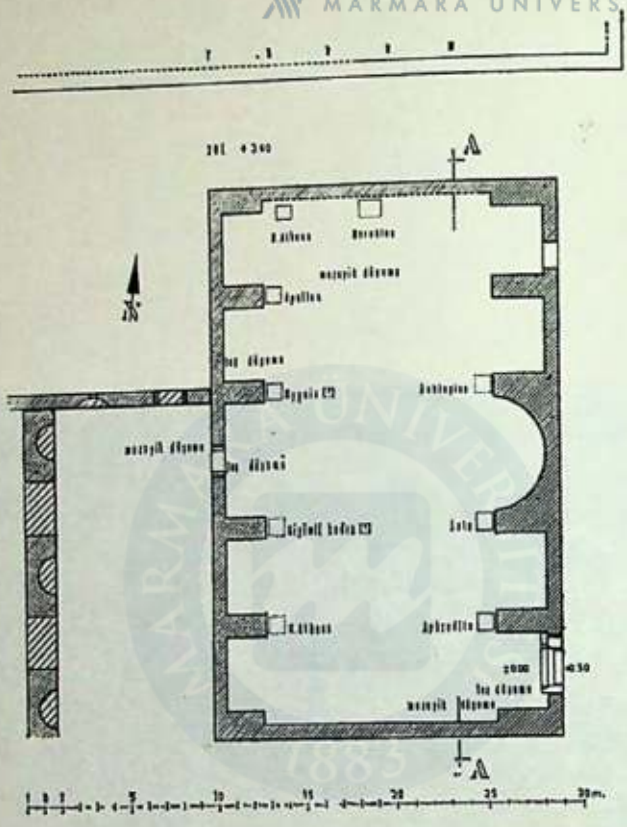
Levha XIII

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

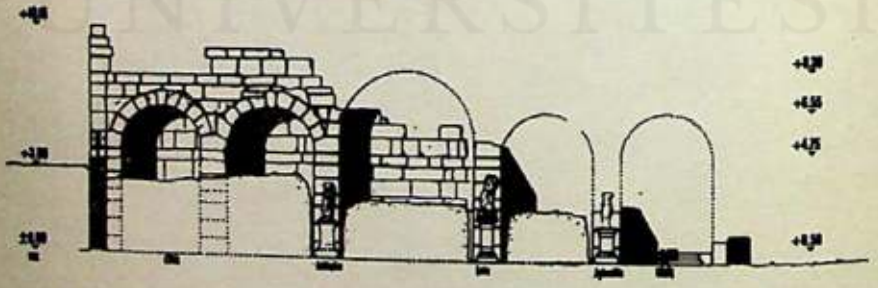

Res. 1 : Side M Binasında İmparator Salonu'nun kuzeyindeki salon (A. M. Mansel, aynı eser, s. 185, Res. 205)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

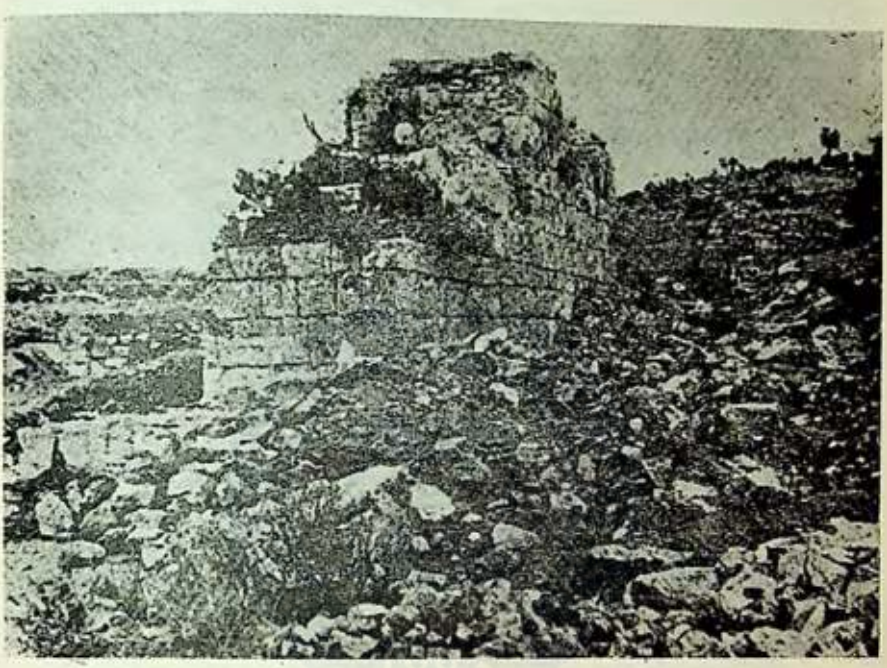
Res. 2 : Kremna Kütüphanesi Yapısı (Q Yapısı) plânı (J. İnan, 1970 Kremna Kazısı Raporu, Lev. VII)

Res. 3 : Kremna Kütüphane Yapısı kesiti (J. İnan, aynı eser, Lev. VIII)

Levha XIV

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

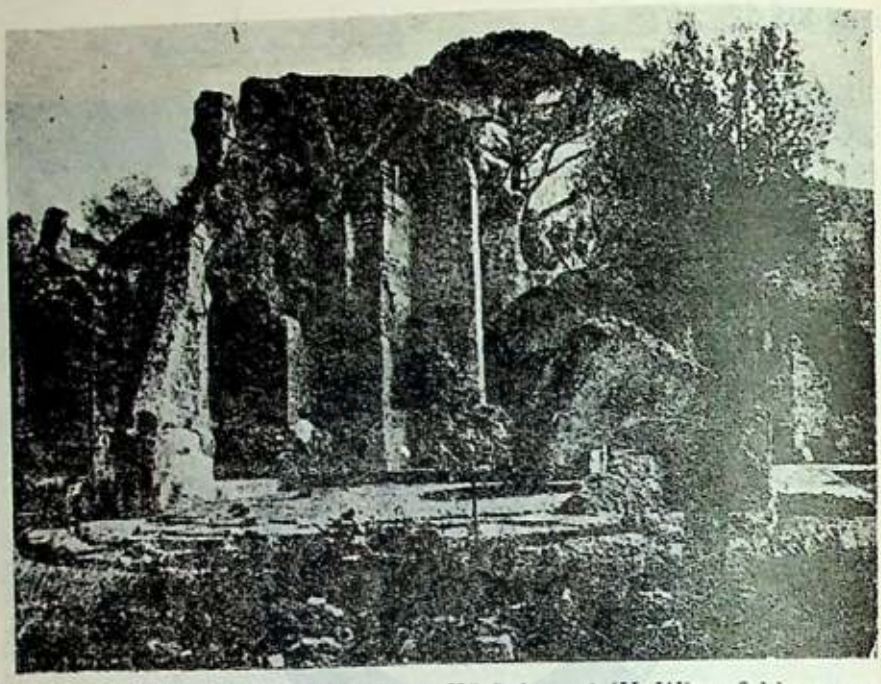

Res. 1 : Kremna Kütüphane Yapısı'nın güney-doğudan görünüşü (J. İnan, aynı eser, Lev. V. Res. 2)

Res. 2 : Tivoli Hadrian Villasında Yunan Kütüphanesı (H. Winnefeld Die Villa des Hadrian bei Tivoli, s. 98, Res. 27)

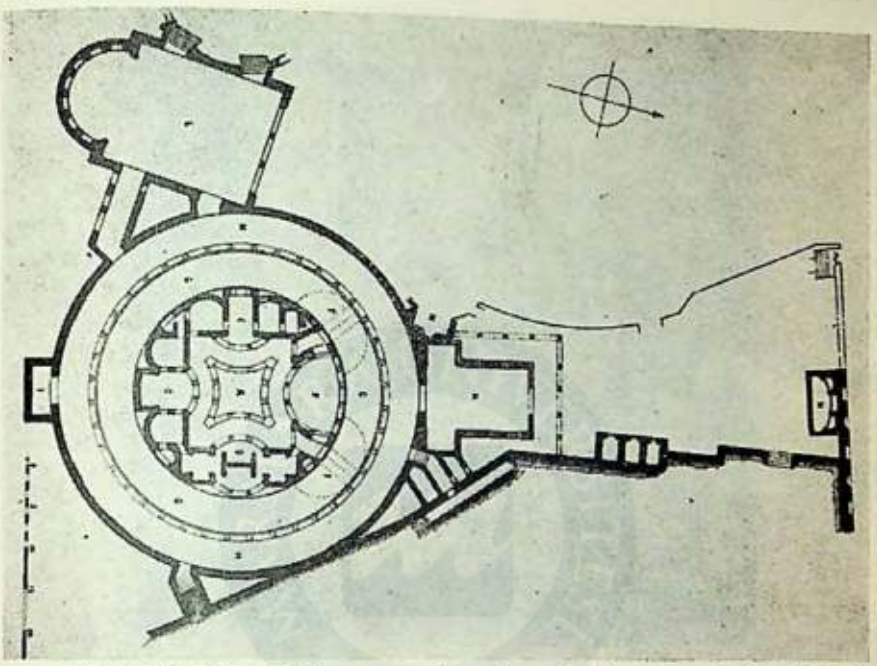
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

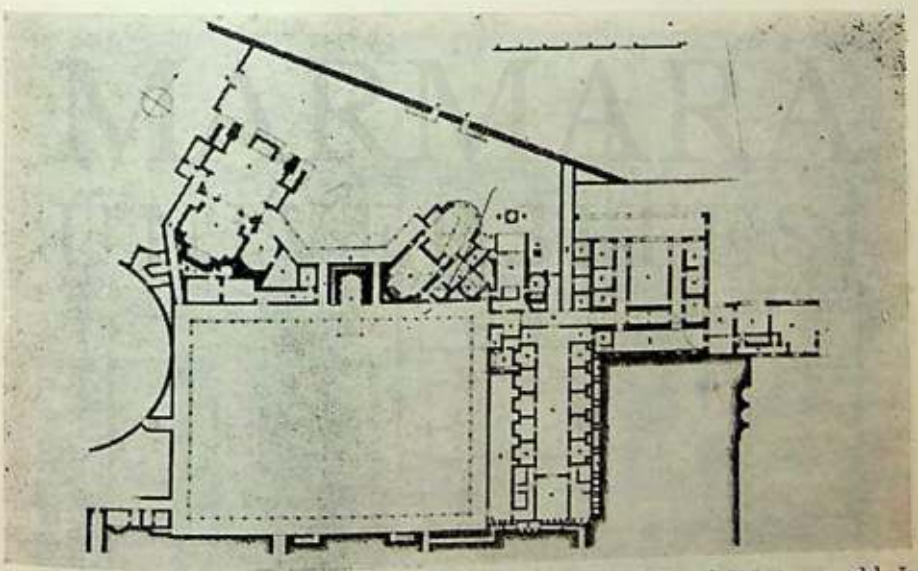
Res. 3 : Tivoli Hadrian Villasında Latin Kütüphanesi (H. Winnefeld aynı eser, s. 101, Res. 29)

Levha XV

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

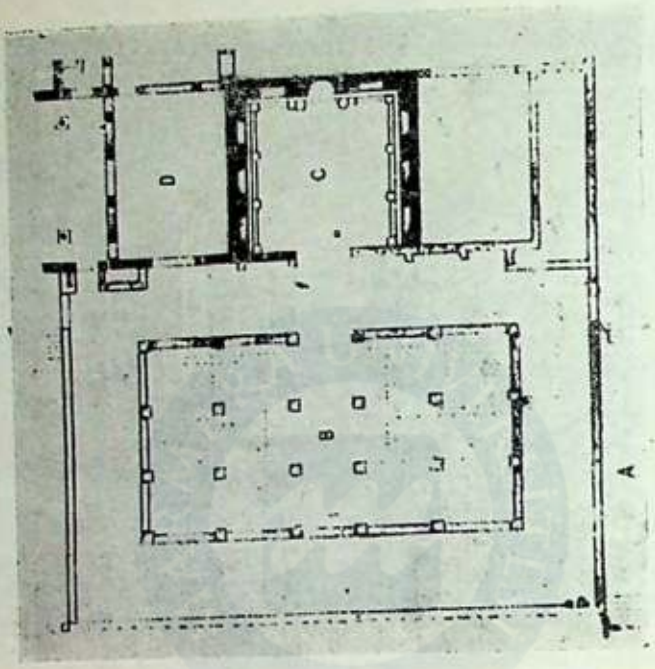
Res. 1 : Tivoli Hadrian Villası kuzey terasları ile Yunan ve Latin Kütüphanelerinin plânı (H. Winnefeld, aynı eser, Lev. IX)

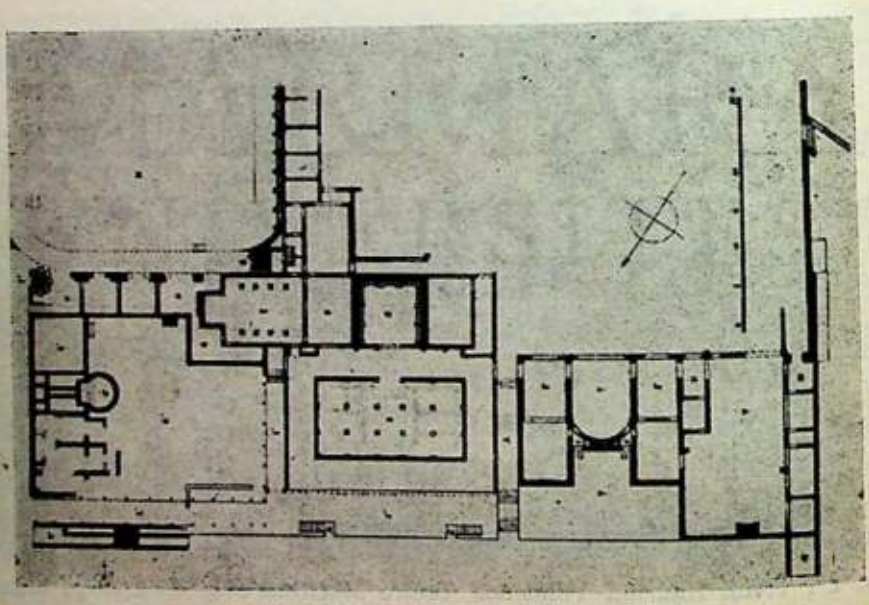
Res. 2 : Tivoli Hadrian Villasında Teatro Maritimo'daki kütüphane olduğu sanılan L yapısı (H. Winnefeld, aynı eser, Lev. V)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Levha XVI

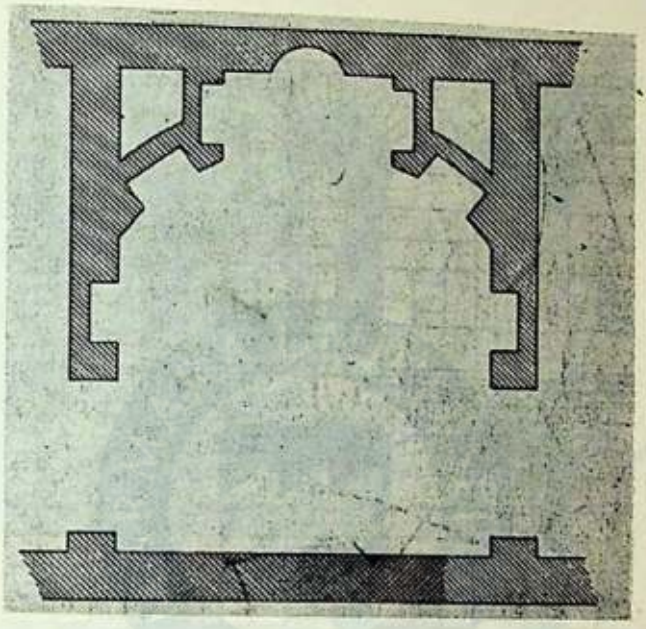

Res. 1 : Tivoli Hadrian Villasında kütüphane olduğu sanılan C yapısı (H. Winnefeld, aynı eser, Lev. VIII)

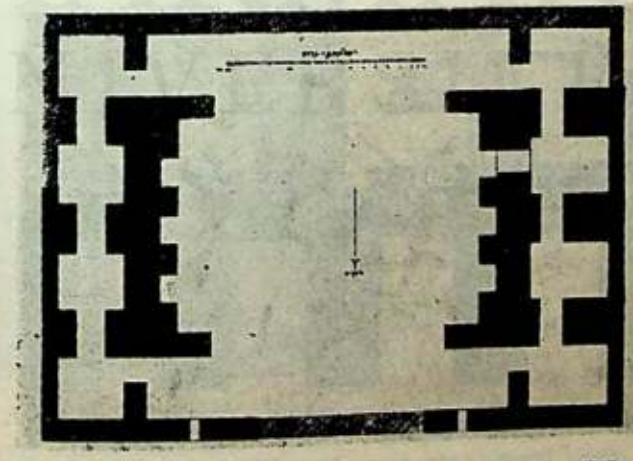

Res. 2 : Tivoli Hadrian Villası, kuzey kısmı ve C yapısı (H. Winnefeld, aynı eser, Lev. VIII)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

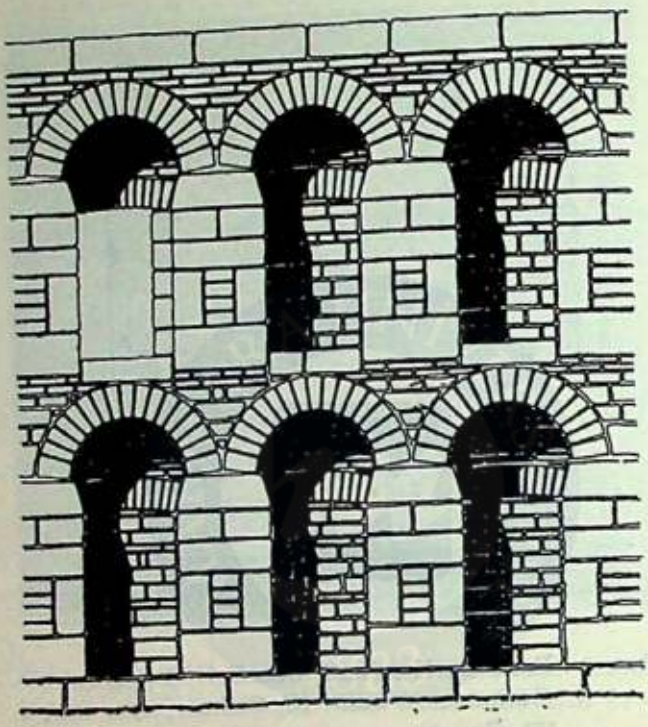
Res. 1 : Roma'da Nero'nun Altın Evi (Domus Aurea) Kütüphanesi kesiti (C. Callmer, aynı eser, s 161, Res. 8)

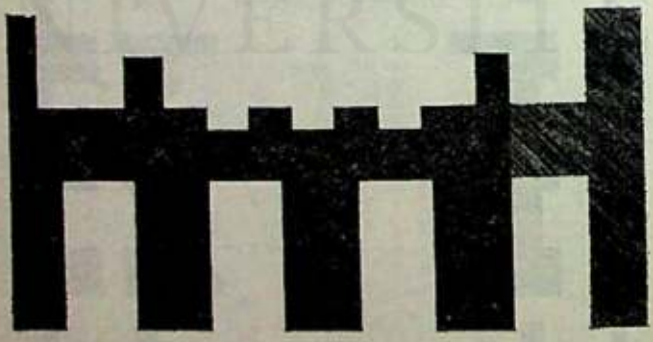
Res. 2 : Nysa Kütüphanesi, birinci kat planı (W. v. Diest, Nysa ad Meandrum, Lev. VIII)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Levha XVIII

Res. 1 : Nysa Kütüphanesi, rekonstrüksiyon (W. v. Diest, aynı eser, Lev. X)

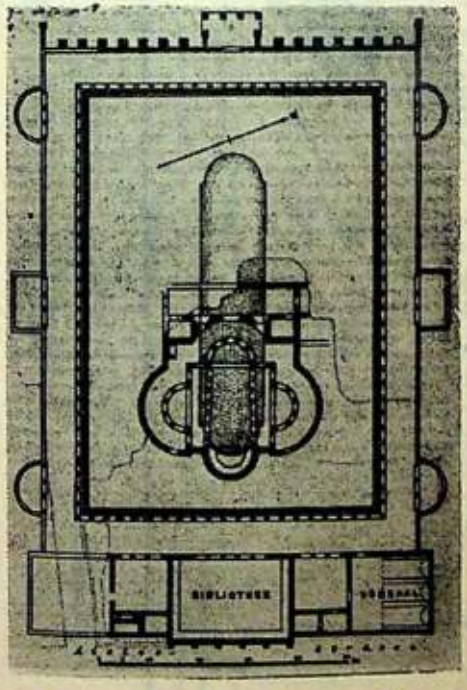
Res. 2 : Nysa Kütüphanesi, birinci kat nişleri (W. v. Diest, aynı eser, Lev. IX)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

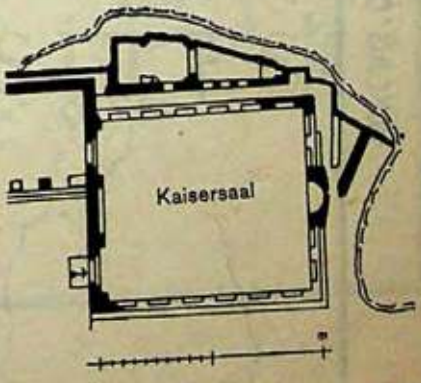
Levha XIX

Res. 1 : Nysa Kütüphanesi nişleri W. v. Diest, aynı eser, s. 49, Res. 21)

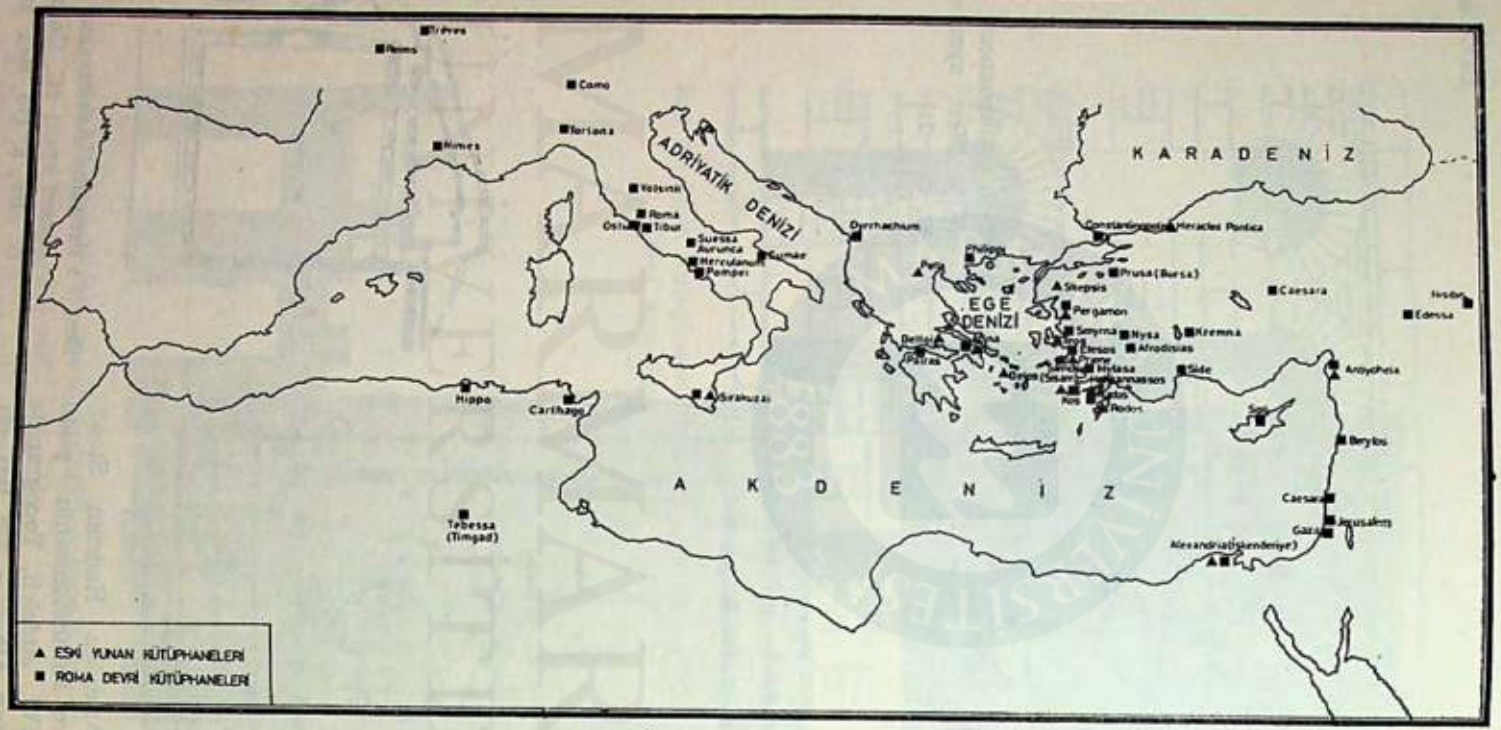

Res. 2 : Atina'da Hadrian Stoası ve Kütüphanesinin planı (W. Judeich, Topographie von Athen, s. 376, Res. 49)

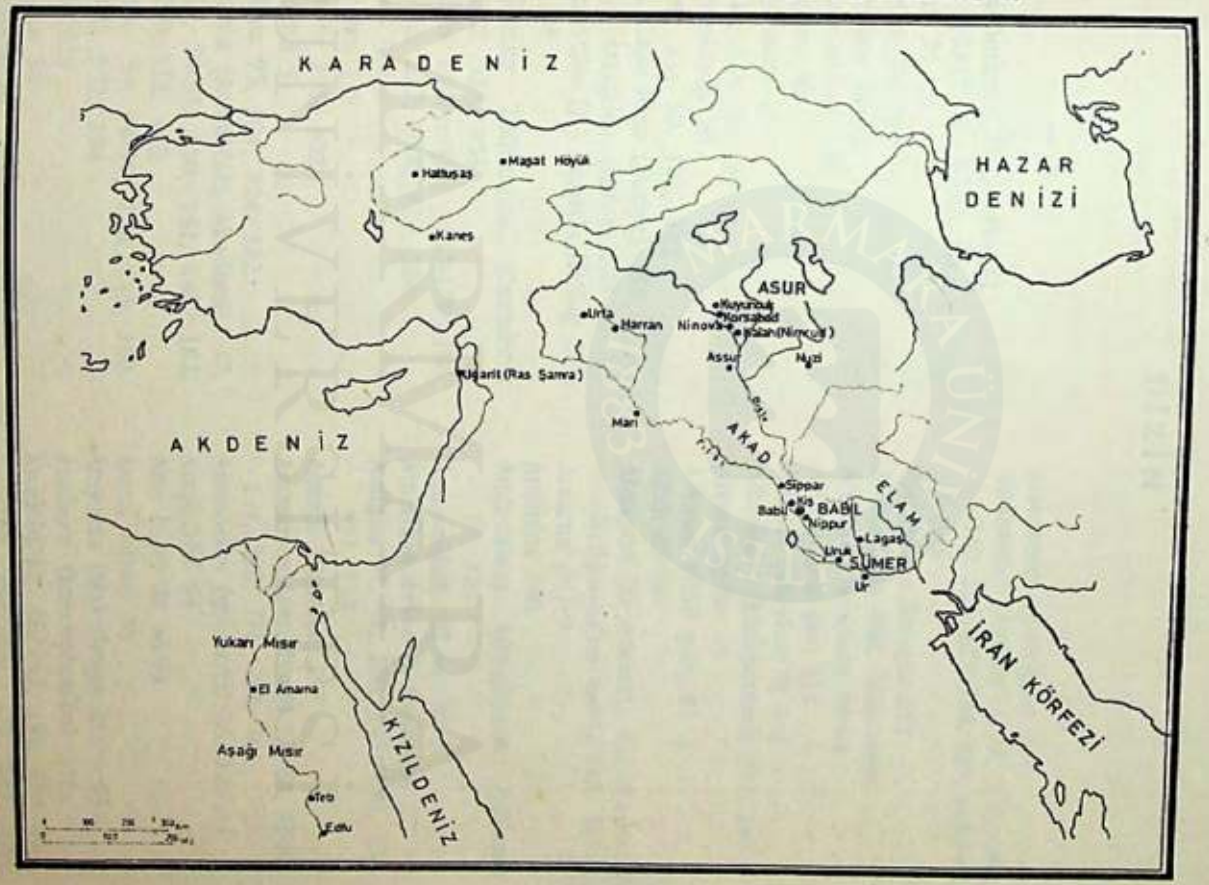
Res. 3 : Bergama Asklepieion Kütüphanesi kesiti (C. Callmer, aynı eser, s. 175, Res. 18)

İLKÇAĞ'DA YUNAN VE ROMA KÜTÜPHANELERİ

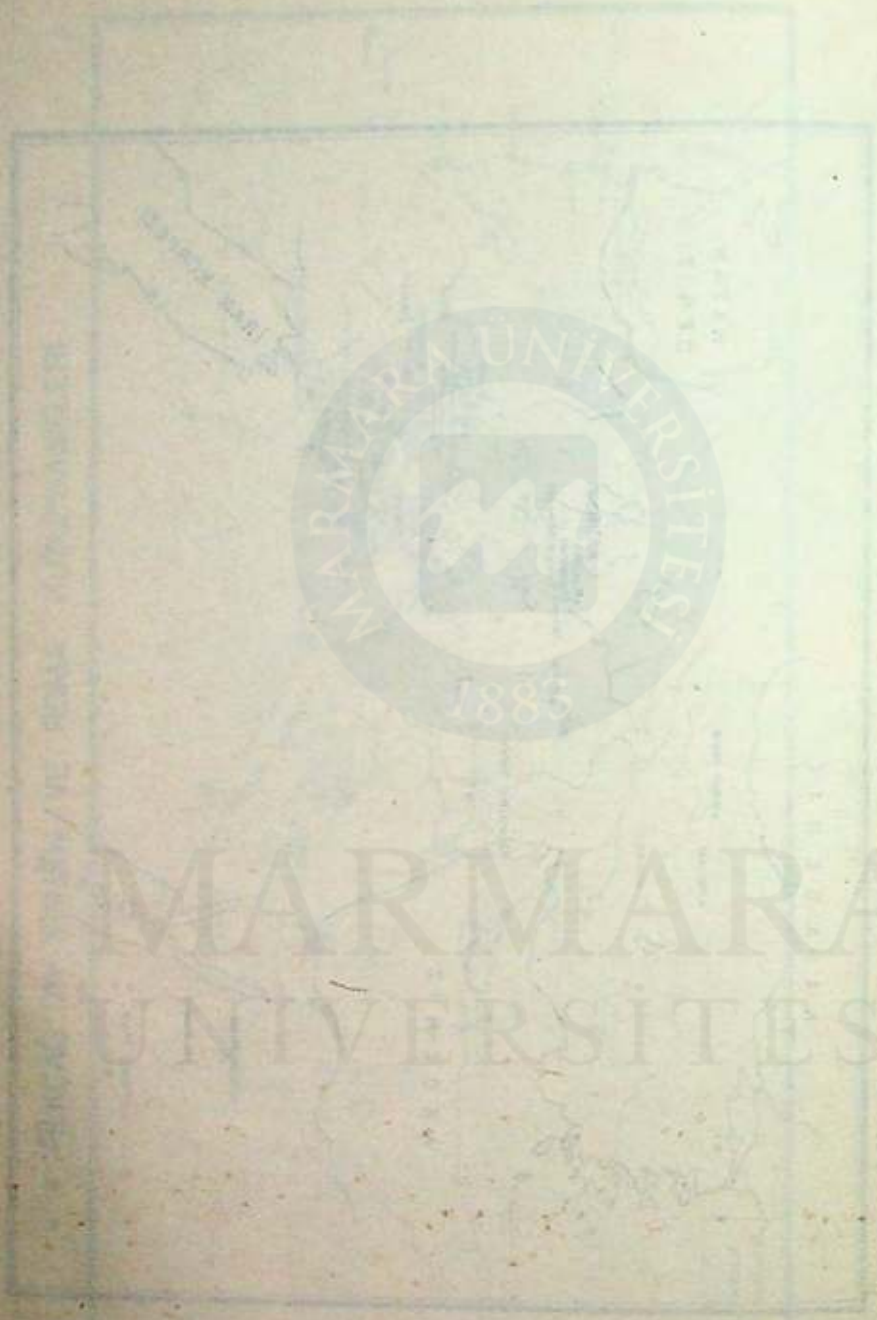

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ESKİ ÖNASYA ARŞİV VE KÜTÜPHANELERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİZİN

— A —

A bibliotheca 342, 349-351
Abd el-Latif 88, 90,91, 93
Abusir 25
Acacius 26, 303
Achradina 160
Actium savaşı 389
Adducere 30
Adglutinare 22
Adıvar, A.A. 86, 93
Adumbilicum 30
Aegina ada 50, 171, 322
Aelia Capitolina (Suriye) 299
Aelius Aristides (sofist) 285
Aelius Stilio (L.) Roma'lı filolog 189, 198
Aemilianus Telluriuius Gaetulicus 262, 323, 353
Aemilius Paulus (L.) 157-159, 196, 202, 237, 314, 324, 388
Aeneas 389
Aeschines 113
Afrika 5, 296, 302
Ahdicedid 5
Aiskhilos 95, 104, 324, 382
Akademia (Atina'daki Akademi) 47, 52, 54-55, 130, 161, 163, 182, 209, 312, 342
Akdeniz 34, 94-95, 128, 145, 160, 380, 392, 394
Akhaia 228
Akriboun 36
Akromfolia 29
Aksones 27
Alcaeus 172
Aleks 341
Aleksander (piskopos) 299
Aleksander (Aetolia'lı) 78, 101, 103, 110, 121, 127, 158, 329, 343-344, 346
Aleksander Severus 251
Aleksandria Bkz. İskenderiye
Aleksandria savaşı 96-98
Aleksandria şiiri 111
Alkaios (Mitylene'li) 141
Alkibiades (kütüphaneci) 211, 349
Alkmaionidler 45
Alkman (lirik şair) 25
Allah 89-90
Almagest (El macesti, mathematica: Batlamyus'un eseri) 108, 385
Amarna (El) 9
Ambolos 240
Ambrosiana kütüphanesi (Milano) 78, 122
Amenemhat, III ve IV 9
Amerikan Arkeoloji Enstitüsü 273
Amigeis 97, 99, 100, 145, 150, 328, 333, 335
Amisos (Samsun) 191
Ammianus Marcellinus 77, 82, 97-98, 134, 208, 218, 261, 301
Ammonius (gramerci) 86, 123
Amphiklid 64
Amr b. el As 88-92
Amud süvari 88
Amyntas (Makedonya kralı) 55
Anabasis (Ksenophon'un) 316
Anadolu 11, 87, 142, 146, 154, 161, 168, 238, 252, 259, 275, 278, 283, 297-299, 312, 359, 380, 386-387
Anailein 29

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Anaksagoras (filozof) 35, 48, 316
Analissein 29
Analytika (Aristoteles'in) 56
Anatolius 75
Andania (Peleponez'de) 168, 322
Andrea, W. 14
Andrianlar 172
Andronikos (Rodos'lu) 56-57, 62, 65, 69, 192, 327, 337, 395
Ankara yazıtı 239
Antaeus 187
Antagoras (Rodos'lu) 158
Antakya (Antiokheia) 151, 295
Antigonos I Gonatas 143, 158, 346
Antigonos (Karystus'lu) 54, 147, 345
Antimakhos (Kolophon'lu) 54, 104
Antiokheia (Antakya) 151-154, 296, 300-301, 322, 346, 353, 386
Antiokhos I Soter 151-152
Antiokhos II Teos 152
Antiokhos III Büyük 152-154,346
Antiokhos X Evsebes Philopator 153-154
Antiokhos XII Dionysos Epiphanes philopator Kallinikos 154
Antiokhos'un mezarı (kütüphaneci) 211, 349
Antipater 167, 172-173, 323
Antipatros (Makedonya) 50
Antiquarii 342-348; a. ad bibliothecae 348
Antisigma 36
Antisthenes 113, 330, 382
Antium 180-181, 184, 188-189, 293, 314
Antoninler devri 253, 348
Antoninus Pius 215, 253, 294
Antonius 83, 144-145, 189-190, 198, 201, 251, 322
Anu-Adad tapınağı 14
Apelles (Byzantion'lu) 122
Apellikon (Teos'lu) 57, 60-62, 67-68, 169-171, 192, 314, 319, 324, 327; A. nun kütüphanesi 57, 169, 336
Aphrodisias (Geyre) 250-251, 309, 359; A. Kütüphanesi 351, 376
Aphrodit (tanrıça) 125, 256, 371
Apiona 288
Apis öküzü 133
Aplai (aplai bibloi) 97-98
Apollo Maleatas 171, 322
Apollo Pythia 285
Apollodoros 288
Apollodoros (Atina'lı gramerci) 62, 123
Apollodoros (Damascus'lu mimar) 220
Apollon (tanrı) 162, 207; A. heykeli 210, 217, 253, 257, 370-371
Apollon Lykeios 58
Apollon (Temenos) 217, 370
Apollon Tapınağı ve kütüphanesi (Palatin'de) 136, 206-209, 213, 219, 271, 308, 323, 339, 349, 356-357, 360, 364, 367, 369, 374-375
Apollonios (Aleksandria'lı şair) 101, 122, 344
Apollonios (Makedonya'lı) 141
Apollonios (Nysa'lı) 275
Apollonios (Perge'li matematikçi) 106, 147, 345
Apollonios (Rodos'lu) 111, 123-125, 127, 344
Apollonios Eidograph 125
Apollonius Thyanevs 371
Apollophanes (hekim) 152
Apollophanes (stoacı filozof) 152
Apologia (Platon'un) 52
Apotheke 3
Apotheke biblion 137
Apronianus 208
Apthonius (Antiokheia'lı hatip) 84-85, 87, 355
Apuleius 298
Arami 101
Araplar 90, 93-94
Aratus (Soli'li şair ve bilgin) 152, 158
Arhebulos (Thera'lı) 153
Arhia 6
Archias (Aleksandria'lı bilgin) 293
Archytas (Pithagorascı filozof) 53
Ares heykeli 253
Arete 244

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

Argilentum 35, 317
Arion mezhebi 302
Aristarkhos (Samothrake'li) 36, 42-43, 121-128, 146, 148, 165-166, 275, 344
Aristarkhos (Sisam'lı) 384
Aristeas 73-76, 80, 101, 104-105
Aristion (Peripatoscu) 170
Aristobulos 76
Aristodomos 275
Aristoksenos 182
Aristomahus (Erytrea'lı) 162
Aristophanes (Atina'lı komedi yazarı) 49, 111, 121, 171, 315, 336; Aristophanes'e Giriş (J. Tzetzes'in Prolegomenası) 77-79 97, 103-105, 110, 121-122, 329, 382
Aristophanes (Byzantion'lu gramerci) 101, 104, 111, 118, 122-125, 127, 149, 334, 343-344
Aristophron, P. 58
Aristoteles 30, 46, 50-52, 54-59, 61-64, 66-69, 72, 88, 91, 100, 107-108, 117, 130-132, 143, 144, 147, 169-171, 188, 191-192, 223-224, 312, 314, 319-321, 325-327, 333, 336-337, 339-340, 342, 360, 369, 375, 382-383, 385, 387, 390-391, 395; A. in kütüphanesi 95, 118, 131, 355
Arkhelaos (Makedonya kralı) 49, 157
Arkhimedes 101, 160
Armaria 4, 235, 338, 362-364, 392
Armarius secraterius 348
Arrian papazı 295
Artemis (tanrıça) 256
Artemon (Kasandrea'lı) 57, 148, 346
Artes liberales 278
Asclepius Soter 171, 322
Asi ırmağı (Orontes) 151
Asia eyaleti 81, 155, 178, 195, 239-240, 251, 284
Asia prokonsülü 238, 323
Asiarh 239
Asinius Pollio (Gaius) 5, 189, 197, 199, 200-206, 308, 356-357, 369, 375, 389
Asklepiades (hekim) 156
Asklepiodotos (Aleksandria'lı) 109
Asklepios 253, 283, 387; A. Tapınağı 237, 286-287
Asklepieion (Bergama) 258, 285, 288, 347
Aspasia 166
Assos (Behramkale) 55
Assur 11, 14-16, 20-21, 129, 379
Assurbanipal 14-16, 118, 129, 326, 386
Assurlular 11, 19, 130
Asteriks 36
Astro nehri 181
Astura 180
Asya 45, 55, 102, 106, 142, 152, 259
Asyalılar 152
Ateleia 126
Athena (tanrıça) 137, 140, 274, 307, 360, 368, 392, 393; A. heykeli 137-138, 140, 256-258, 282, 364, 369-371; A. Tapınağı (Bergama) 141, 355
Athena Areia 282
Athena Areia 282
Athena Parthenos 140
Athena Polias 135, 136, 274
Athenadorus Kordylion (Tarsus'lu) 148, 345
Athenaeum 291, 390
Athenaeus 5, 46, 48-49, 60, 63-64, 67, 77, 95, 111, 113, 144, 160, 170, 329-330, 346
Atina 35, 43-46, 48-52, 54-55, 58, 60-61, 63, 66-68, 70-72, 91, 95, 104, 118, 120, 129, 138, 145, 147, 153-155, 158, 161, 163, 165-166, 170-172, 187, 191-192, 198, 209, 228, 242, 253, 274, 278-279, 283, 296, 302, 310-312, 315-317, 319-322, 324, 326, 340, 342, 346, 353, 355, 363, 370, 381-382, 385, 387, 390, 392; A. agorası 273, 280, 316; A. Lykaionu 192
Atinalılar 6, 43, 45-46, 50, 63, 72, 148, 166, 316
Atlas Okyanusu 106
Atramentum 34

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Atrectus (yayıncı) 35-36, 317
Atrium Libertatis 197, 199, 201-204, 206, 308, 357, 369, 375
Attalos I 143-144, 147, 345
Attalos II 136, 143-144, 146
Attalos hanedanı 67; A. kralları 142-143, 310, 320; A. sülalesi 143
Attalos stoası 138, 363
Attaloslar 76, 167, 242
Atticus (Titus Ponponius) 35, 61, 180-184, 187-189, 191, 199, 314, 317, 320-321, 325, 337, 339, 347, 360, 364, 369, 388, 394
Attik alfabesi 47; A. dramı 36; A. düzeni 245; A. nesri 36
Attika 41, 44
Augustales (Ostia'da) 253
Augustinus (St.) 98, 298, 299
Augustus (bir kâğıt türü) 24
Augustus (İmp.) 5-6, 23, 25, 32, 93, 134, 136, 197, 199, 202, 205-207, 209-214, 218, 251, 308, 313-317, 339, 341, 348-350, 352, 356, 362, 389-390, 392; Divus A. kültü 223
Augustus Tapınağı ve kütüphanesi (Roma'da) 214-217, 308, 357, 370, 376-377
Aulus Gellius 43, 45, 51, 53, 56, 59, 64, 77, 81, 96, 98, 156, 189-190, 215, 218-220, 222-224, 228, 319, 340-341
Aurelianus (L. Domitius) 24, 84-85
Avit, (st., Viyana'lı) 5
Avitus 294
Avrupa 7, 62, 105-106, 116, 142, 199, 259, 273, 332, 391; A. kültürü 380, 384
Avusturya Arkeoloji Enstitüsü 238
Ayasofya 272
Ayasuluk 241
Aydın 169, 250, 275
Aymard, A. 129
Aziatik stil 147

— B —

Babil 12, 101-102, 109, 129, 379
Babylonia 10, 15, 18-19, 21
Babylonialılar 16
Bakırçay (Kaikos) 142
Baktiria 102
Balakros (tarihçi) 141
Barış tanrıçası (Pax) 217
Barış Tapınağı (Roma'da) 172, 217-218; B.T. kütüphanesi 217-218, 337, 357, 376
Basileos stoa 272
Basilike (kâğıt türü) 23
Basilius (başpiskopos) 298
Batlamyus (Claudis Ptolemy) 107-108, 385
Batlamyus Filadelfus bkz. Ptolemaios II Philadelphos
Belazuri 91
Beloch, J. 125
Beneventum 240
Bengston, H. 47
Benndorf, E. 238
Bentley, R. 111
Beotia 172
Bergama (Pergamon) 25, 76, 95, 142-143, 146-148, 150, 172, 210, 240, 257, 285, 288, 316, 344-347, 355, 363, 385- 386; B. akropolü 135, 286-287, 368; B. Asklepieionu ve kütüphanesi 241, 257, 285, 287, 312, 359, 368, 371-372, 374; B. bilginleri 138; B. gymnasionu 161; B. kralları, kırallığı 60, 67, 143-144, 146-147, 202, 325; B. okulu 147; B. kütüphanesi 58, 70, 83, 97-98, 127, 135, 137-139 142-148, 150, 167, 203-204, 209, 216, 227, 247, 282, 310, 320-321, 322, 325, 335, 345, 355 357, 363, 367, 369, 372, 374-375, 377, 391, 395
Bergamalılar 146
Berlin 140; B. müzesi 342
Berossos (rahip) 11, 102
Berytos (Suriye'de) 292, 313, 390
Betlehem 295, 299
Bevan, E. 82, 154
Biblia 3, 35; B. hapla 139
Biblion 7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bibliophulakes 6; bibliophulaks 342
Bibliophulakion 6, 342
Bibliopola 35-36, 317
Biblioteca 7
Bibliotheca Apollonis Palatini 207
Bibliotheca Domus Tiberianae 215-216
Bibliotheca in Templum Pacis 217
Bibliotheca Mathidiana (Suessa'da) 262
Bibliotheca Templi Traiani 220
Bibliotheca Templum Divi August 214
Bibliotheca Ulpia 225
Bibliothecarius 342, 348, 350; bibliothecarii 349
Bibliothek 7
Biblioteka 7
Bibliotheka 3-7, 237
Bibliotheke 3-7, 31, 162, 262, 342
Bibliotheken 4
Bibliothèque 7
Biblon 3
Biblos 22, 129
Biokles 123
Bion 101
Birt, T. 99
Bit — Kunikki 17
Bit — tuppi 17
Bittel, K 19
Bitumen 18
Bizans 86, 281, 296, 348
Bizanslılar 253, 281
Bodrum (Halikarnassos) 277
Boetia'lı 166
Boğazköy (Hattuşaş) 13
Bohn, R. 137-138, 363
Boissier 270
Bolling, G. M. 82
Book 7
Brindisi 35
Britanya 107
British Museum 15
Brucheion mahallesi (İskenderiye'de) 69, 72, 76, 83-85, 133, 196
Brunn W. von 87
Brutus Gaelius 182
Bubiotheca 7
Bublion 3, 22
Bubliotheca 6
Bubliotheke 4
Bublos 22
Bucak (ilçesi) 254
Burdur 254; B. Müzesi 256
Bursa (Prusa) 290, 393
Bury, J. B. 82, 86
Butler, A. J. 85-86, 92-93
Büyük Antiokhos Bkz. Antiokhos III
Büyük İskender Bkz. İskender
Büyük Kale (Boğazköy) 12
Bybliotheca 6-7, 226
Bytinia (bölgesi) 155, 170, 250, 290

— C —

Cacius 42
Caecius 77, 97-98, 103, 110, 121, 123, 329
Caesar Bkz. Julius Caesar
Caesar Forumu 317
Caesarea (Filistin veya Palestin) 26, 296, 299, 302-303, 341
Caesarea (Kappadokia) 298
Caesarea Kütüphanesi 303
Caesareum (İskenderiye'de) 87
Cagnat, R. 162, 223, 228, 230, 232, 235-236, 249, 258, 284, 373
Caius Stertinius Xsenophon 288, 289, 354
Calamus 34
Caligula, Gaius Julius 214, 390
Callmer, C. 58, 70, 135, 139, 163, 204, 209, 216, 227, 229, 234-235, 247, 248, 250, 260-261, 269-270, 282, 286, 308, 357, 367
Calpurnius Piso Licinianus 192-194, 364
Calvisius 97, 144, 321
Campania 192, 212, 388
Campus Martialis (Mars alanı) 211
Capitolium (Roma'da) 134, 211,260
Cappadokia Bkz. Kappadokia
Capsa 30-31
Caracalla (M. Aurelius Antoninus) 84, 213, 218, 224, 251, 292, 309

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Caracalla Hamamı (Roma'da) 224, 276; C. H. kütüphanesi 224, 225, 350, 358, 361, 364, 367, 370, 374, 376
Cardo maximus 233, 235
Carinus, M. Aurelius 253
Carneades (filozof) 172
Carthago (Kartaca) 236-237, 296, 298, 312, 387
Cartularium 4
Casa dei Papiri 193
Casanova, P. 93
Cassiodorus 220, 299, 325
Cassius Dio 77, 82, 97-98, 207, 211-212, 260
Cato (Yaşlı) 208, 339-340
Catullus 317
Cebelitarık 107, 383
Cedrium 33, 393
Celsus Polemaenus (J.) 207, 238-241, 244, 247, 250, 353, 378
Celsus Kütüphanesi Bkz. Ephesos Kütüphanesi
Cemdet Nasr 17
Ceres 231
Chaeremon (Aleksandria'lı) 126, 345
Chaerephon 117
Charta (Khartes) papirus yaprağı 22, 23; C. Amphitheatrica 23; C. Augusta 23, 24; C. Emporetica (emporion) 24; C. Hieratica 23; C. Pergamene 147; C. Saitica 24; C. Taeneotica 24
Chartarium 297; chartarii 24
Chartigraphus 348
Chartopolae 24
Chartopsatae 24
Chartularius 348
Christomathie 118
Chrysippus 186
Cicero (Marcus Tullius) 26, 32, 61-62, 118, 152, 178-191, 197, 199, 260, 278, 293-294, 314, 317, 320-321, 337, 339, 347, 356, 360, 364, 369, 388; C. nun kütüphanesi 180, 183-184, 186, 337, 356
Cimelarca 348
Cimiliarcha 348
Cincius 182
Circumcidere 29
Citium 172
Claudius (imp.) 83, 223, 288, 348, 396
Claudius Mamertinus (filozof) 294
Claudius Ptolemy Bkz. Batlamyus
Claudius Pulcher 181
Clement (Aleksandria'lı) 75, 297, 302, 351
Codex 28; C. Ambrosianus 25
Codices 25, 28; membrana 26
Codicilli 35
Collegio Romano Kütüphanesi 77, 120
Colotus 194
Comisia 31
Commodus (İmp.) 172, 208, 218, 251, 260, 302, 353
Commutare 347
Como (İtalya'da) 236, 259, 323
Comparare 347
Complicare 22
Concordia 295
Concylus 42, 121
Conglutinare 22
Consentius 294
Constans (F. Julius) 208, 271, 297
Constantinopolis (İstanbul) 26, 87, 208, 271-272, 348; C. kütüphanesi 348
Constantinus (I, F. Valerius) 261, 271-272, 296-297
Constantinus region kataloğu 261
Constantius (II, F. Julius) 272, 300
Conutus 293
Conze, A. 135, 137, 179, 204, 213, 216, 363, 375
Cornelius Fronto (M.) 215
Cornelius Sulla (L.) 61, 62, 155, 170-171, 178, 187, 191-192, 196, 202, 262, 324-325, 336, 338; C. S. nın kütüphanesi 339
Cornua 29
Corpus 30; Hippokrates'in Corpusu 291, 336

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Corpusculum 30
Cortile delle biblioteche 269
Cramer, J. A. 77
Crateuas, 32
Crias 117
Cumae 61, 185, 188-189, 208, 260, 324
Cummis 23
Curator orator publicorum 241
Custos 348; C. sacrarii 348; custodes 349
Cydas 125
Cyperus 258; C. Papyrus 22
Cyril (S. Kudüs'lü) 76

— Ç —

Çamlık (köyü) 254
Çin 107

— D —

D. ple (gramme) 36
Daimakos (Plateia'lı) 152
Dak savaşları 221
Dalmatlar 211, 212
Damascus (Şam) 154
Damascus (Papa) 297
Damien Kilisesi 217
Damocleides 167
Danaus 206
Dardanos andlaşması 155
Darius, I 17
De Bello Civile (Caesar'ın) 81
De Bibliothecis (Varro'nun) 200
De Lectionibus (Varro'nun) 200
Decurio 230
Delattre, L.P. 237
Delos (adası) 137, 170, 172; D. kütabesi 363
Delphi 162, 311, 387
Deltoi 27
Demeas 285, 347
Demeter (tanrıça) 163
Demetrios (Lakonia'lı) 101, 114, 122, 331
Demetrios (Phaleron'lu) 44, 72-76, 78-80, 94, 96-97, 102, 104, 109, 120-121, 125, 127, 130-132, 319 328, 342
Demetrios Poliorketes 72
Demodamos (Miletos'lu) 152
Demokrates 117
Demokritos 116, 332
Demosia bibliotheke 6
Demosthenes 50, 114, 117, 148, 314, 331, 382; D. in kütüphanesi 49-50
Denderah Tapınağı 9
Derleme Kanunu 394
Dermatina biblia 146
Designare 347
Desmai 30
Dessau H. 232
Deubner, O. 286
Deus ex machina 49
Devlet agorası (Atina'da) 253
Devolvere 30
Dewey tasnif sistemi 112, 120, 330, 333
Diakollan 22
Dicearhus 182
Dicle (nehri) 8, 379
Didaskaleion 227
Didaskalies 326
Diest, W. v. 275, 276
Dieuchidas 42
Dinarchus 117
Dio Chrysostomus (Prusailı hatip ve filozof) 279, 290, 371, 378
Diocletianus (C. Aurelius Valerius) 24, 26, 85, 232-233, 296-297, 302
Diodoros (Sicilya'lı) 5, 9
Diodotos 167
Diogenes (Tarsus'lu) 114, 331
Diogenes Laertius 51, 54, 57, 58, 65-66, 68, 111, 113-114, 118-119, 329-331, 334, 337
Diokles 288
Diokletianus Hamamları 220
Dion 52-53, 250, 319
Dionizos törenleri 382; D. heykeli 266
Dionysios (Yunan hekimi) 32
Dionysios I (Syrakusai tiranı), 53, 319

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dionysios II (Syrakusai tiranı) 53
Dionysius (Aleksandria'lı gramerci) 126, 165-167, 345
Dionysius (Cicero'nun kütüphanecisi) 181, 184-185, 347
Dionysius (Halikarnassos'lu) 111, 118, 148-149, 334
Dionysius (Trakya'lı) 191
Dionysius Chalcus (şair, hatip) 117
Diortotai 36
Diortoun emandare 36
Dioskorides (Yunan tıp bilgini) 71, 346
Dioskorides (Phegai'li) 163, 164
Diotimus 148
Diploma 26
Diptherai 25, 31, 146
Diptycha 28
Discourses (Cato'nun) 340
Disponere 347
Dius 102
Divulgare 37
Domitianus (Imp.) 83, 100, 207-208, 212, 214, 216, 239, 259, 353, 390
Domnios (matematikçi) 109
Domus Augusta 207
Domus Aurea (Altın Ev, Nero'nun) ve kütüphanesi 271
Domus Tiberiana 214
Dorus (yayıncı) 317
Downey, G. 154
Dörpfeld, W. 280, 282
Dub-lal 20
Dura Europos 25
Dyrrhachium 262 323,353
Dziatzko, K. 84, 137, 139, 140-141, 351

— E —

E-dub-ba 17
E-kisib-ba 17
Ebu'l Ferec 88-93
Edessa (Urfa) 263,301
Edfu 9
Efes (Ephesos) 238
Ege (denizi) 155, 259, 380; E. adaları 155; E. bölgesi 238
Egger, E. 112, 329
Egide Menaga (Gilles Menage) 57
Ek ploion 110
Eleazar 74, 76
Embolos 241; E. propilonu 240
Emittere 37
Empedokles 381
Enkomion (Aleksandria'lı) 167
Epaphroditus (Keronea'lı) 293
Ephesos (Efes) 225, 227-228, 239-242, 284, 286, 296, 309, 365, 368, 392-393; E. kütüphanesi 138-139, 142, 216, 225, 230, 236, 238-240, 242, 258, 277, 282, 290, 323, 353, 358-359, 361, 367-368, 370, 372-374, 377-378, 393
Epidauros 171, 322
Epigram (Martialis'in) 51
Epikuros 69, 114, 331; E. felsefesi 25, 194; Epikuroscular 385
Epiphania 154
Epiphanius 76
Episteme 244
Erasistratus 107
Erastus 66
Eratosthenes (Kyrene'li) 101, 106, 111, 121-123, 125, 167, 344, 384
Ereğli (Karadeniz) 46, 154
Ereh 21
Erehteion 140
Eros figürü 250
Eshatakollon 23
Eskidoğu 381
Etymologiae 3
Etymologicum Magnum (Suidas'ın) 111
Eudaimon 351
Eudoksus (Knidos'lu) 33, 107-108, 113, 117, 158, 330
Eudomos (Rodos'lu) 59
Eukleides (Atina'lı) 46-48, 51, 101, 106, 108, 314, 384
Eumenes, II 25, 60, 67, 127, 136, 143-144, 146-148, 344-345
Eunoia 244

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Euphorion (Kalkhis'li) 101, 152-153, 346
Euphrates (Fırat nehri) 25
Eupolis 315
Euripides (sair) 46, 48-49, 95, 104, 111, 144, 162, 164, 324, 326, 336, 382, 394; E. kütüphanesi 130, 314
Eusebius 76, 172, 260, 296, 299, 303
Eutidemos 48, 314
Eutychius (İskenderiye patriği) 91
Euzoius 26, 303
Evagoras 167
Evias 65
Evmerus (Afrika'lı) 300, 301, 346
Evolvere 29
Evpatoria (bitkisi) 156
Evrensel Onlu Sınıflandırma 333
Exire 37
Explicare 22, 29
Explicit 22

— F —

Fanniana 23
Fannius 23
Fara 19
Fasces 30
Faustus cornelius sulla 61, 192, 339
Favorinus (Arelate'li) 279, 294
Fenike 101, 237, 259, 379; F. yazısı 380
Fenike'li Kadınlar (Euripides'in) 49
Fenikeliler 17, 380
Fırat nehri (Euphrates) 8, 25, 379
Filistin (Palestina) 15, 26, 297, 299
Filozoflar salonu 269, 276
Firmus 24
Flavia Melitene 287
Flavia sarayı 240
Flavia Secundilla 274
Flavius Josephus 73, 74, 96, 98, 104
Flavius Menander 274
Flavius Soklaros 162
Flavius Titus (L.) 262, 323, 353,
Flavius Vopiscus 215, 220-222, 364
Flaviuslar sanatı 242
Floransa 92
Florida (Apuleius'un) 298
Foebus 152
Folia 26
Foras dare 37
Formare 31
Formiae 180-181
Foruli 362
Forum 203; F. Pacis 217-219,282; F. Phillippi 226; F. Romanum 216, 219; F. Traiani 219
Fransa 273
Fransız 9; Fransızlar 219, 226, 231
Fraude, J. A. 82
Frigya mermeri 280
Frontes 32
Fronto 208, 339
Fulla 26
Funaiolli 200
Fuphius Calenus 189
Furlani, G. 93

— G —

Ga-dub-ba 17
Gaius Julius Longianus 277
Galenos (tıp bilgini) 95-96, 110, 145, 150-151, 172, 218, 237, 284-285, 320, 385
Gallus 56
Galya 201
Gargettos 274
Garthausen 118
Gates J. K. 44, 46, 79, 104
Gau, M. 229
Gaza (Suriye'de) 263
Georgius (piskopos) 272, 294, 295, 300
Germenler 7
Gi-ga-im-sar 18
Gibbon, E. 82, 86
Girginakku 20
Girit 17, 262
Girme köyü (Yeni Çamlık) 254
Gizeh 8
Glaucus (Aleksandria'lı) 126, 165

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Glutinare 22, 347
Glutinum fabrile 23
Gordianus, III (M. Antoninus) 208, 251, 292, 323
Gorgias (Platon'un) 52
Gorgias (sofist) 381
Got yağmaları 241
Götze, B. 70, 135, 138-139, 141, 235, 242, 372, 375
Grammatikos 168
Gregoire (Büyük, Papa) 208,
Gregori 209
Gregorios Thamuaturgus (piskopos) 302
Grenfell, B.P. 343
Griechische Archaeologische Gesellschaft 280
Güllübahçe (köyü) 169
Gymnasion 161-163, 165, 168, 181, 311; G. kütüphanesi 161, 165-166, 168, 336
Gypsum 27

— H —

Hacı Halife 90
Hadrian Stoası (Atina'da) 254, 282-283, 390, 392; H.S. kütüphanesi 242, 279-280, 282-283, 312, 358-359, 361, 365, 368, 370
Hadrian Villası (Tivoli'de) 263, 269, 276; H. V. kütüphanesi 258, 311, 357-358, 360, 367, 370, 372, 376
Harrianus (Imp. 241, 251, 262-263, 279-280 282-283, 287-288, 300, 311-312, 344, 348, 350, 390, 392; H. heykeli 258; H. kapısı 242; H. kitaplığı 253; H. Tapınağı 6, 241
Halikarnassos (Bodrum) 277, 312, 387
Hall, H.R. 116, 332
Hammurabi 11, 18
Hamuli 32
Harmon, A. M. 50
Harpokrates 111
Harran 16
Hartia 26
Harves, P. 82
Harvey 151
Hattuşaş (Boğazköy) 12-13; H. kütüphanesi 19, 386
Hazar denizi 152
Heberdey, R. 238, 243, 247, 249, 373
Hegesianaks (Aleksandria Troas'lı) 152
Hegesibulos (Klazomenai'lı) 35
Hekateus (Miletos'lu) 117
Helioduros 42, 121-122
Halladios 86
Hellen 7; H. kültürü 292
Hellenistiik 5, 7, 133, 142; H. kültür 160, 214, 344; H. modeller 196; H. örnekler 198, 213
Hellenizm kültürü 131, 148, 159
Hephaestion (Teb'li) 108
Hera heykeli 140; H. Tapınağı (Olympia'da) 279
Herakleia Pontica (Karadeniz Ereğli'si) 46, 54, 154, 310, 386
Herakleides (Pontus'lu) 54
Herakleitos 381
Herakleitus 288
Herakles (Euripides'in) 49
Herakles 341; H. heykeli 253, 256
Herculaneum 25, 192, 337, 364, 375
Hercules kültü 223
Hercules Tapınağı Kütüphanesi (Tivoli'de) 223, 308, 312, 340, 357, 396
Herculius 279
Hereas (Megara'lı) 42
Hermes heykeli 253
Hermias (Atraneus kralı) 55
Hermippus (Smyrna'lı) 53, 65, 117-118, 319, 333-334
Hermokrates (Iasos'lu) 111
Hero 107
Herodes (Yahudi kralı) 75
Herodotos 25, 141, 382; H. heykeli 277
Heron 385
Herophilus 107
Hesiodos 27, 42, 115, 331, 380

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hessel, A. 45, 79, 129-130
Hesychius (Miletos'lu) 118, 334
Hieratica 23
Hieron (sair) 117
Hieron, II (Syrakusai kralı) 160-161; H. un kütüphanesi 160
Hieronymus (Kardia'lı tarihçi) 44, 102, 158, 190, 294, 295, 297, 303; H. un kütüphanesi 294-295
Higieia heykeli 253
Hilarius (Poitier'li, papa) 295, 297, 303
Hindistan 106, 152, 383
Hint 102; H. Okyanusu 106
Hipparhos 44, 46
Hipparkhos (Nikea'lı) 101, 107, 384
Hippias 45
Hippo 298; H. kilisesi 298
Hippokrates 107, 118, 150, 289, 291, 334, 347
Hippolytus 49, 294, 297, 371
Hitit 13; H. arşivleri 12-13
Hititler 12
Holmes, T.R. 82
Holonnesus 117
Homereion 172, 278, 284, 371
Homeros 30, 42-45, 48, 95, 103-104, 115, 121-122, 127, 141, 147, 148, 152, 158, 160, 164, 272, 275, 318, 327, 329, 331, 336, 343-345, 370, 380, 393; H. heykeli 281, 284, 370; H. şiirleri 56-57
Hood, B. S. F. 262
Horatius 204, 207, 317
Horrea chartaria 24
Hortensius 180-181
Huelsen, C. 215
Humann, K. 135, 140
Hunke, S. 93
Hunt, A.S. 124, 343
Hupobolimaios 4
Hutchinson, R. W. 262
Hümanizma 7
Hygeia 288; H. heykeli 257, 371
Hypatia (Yeni platoncu matematikçi) 86, 109
Hypomnemata 57, 327
Hypricrates 102

— I —

Iulia Augusta 226
Iulia Rutilia Lugilla 256

— İ —

Iamblichos 108,
Iasus (Hermione'li) 44
Ibn el-Kıftî 88, 90, 91, 93
Ibn-i Merre (Zemîre) 89
İbrani 101; İ. kanunları 105
İbraniler 76, 105, 261
Iccius 293
İlissus mahallesi 279
İllirya 198, 201-202; İ. zaferi 202
İlluminare 32
İlyada 25, 41-43, 103, 160, 164, 272, 281, 327, 329, 370
In quarto 26
İnan, J. 254-257
İncil 5, 6, 273, 295-297, 303
Index 31
Indices 347
İngiltere kolejleri 71
Initium 33
Inversa charta 23
Iphigenia Aulis'de (Euripides'in) 49
Iphigenia Tauris'de (Euripides'in) 49
İpsos savaşı 71, 143
Iranaeus 75, 294, 297
İranlı 154
İris 155
Isaeus 50, 117
Isidorus (Seville'li) 3, 4, 43, 157-159 178, 200, 303, 371
Isin Larsa 20
İsis Tapınağı 6
İskandinavya 107
İskender (Aleksander) 43, 50, 55, 71, 72, 90, 91, 101, 130-132, 157, 158, 263; İ. İmparatorluğu 142, 156
İskenderiye 4, 23-25, 33, 36, 60, 65-72, 75-77, 79-81, 83-91, 93, 97-98, 104-109, 111, 122, 124-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

127, 130, 132-134, 136, 141, 147, 158, 163, 167, 172, 187, 195-196, 202, 207, 212, 228, 278, 282-284, 293, 295-296, 299, 302-303, 307, 316, 319-320, 324-325, 342-346, 355, 375, 384-390; İ. bilginleri 30; İ. filologları 158; İ. Limanı 145, 95-96; İ. Okulu 107-108, 385; İ. Piskoposu 300; İ. sarayı 209, 213; İ. savaşları 82; İ. Şairleri 111
İrkenderiye Kütüphanesi 4, 31, 71-74, 76-77, 79-82, 85-88, 91-92, 94, 96-102, 104-106, 109-113, 116-123, 125-132, 134-135, 142, 144-147, 149-150, 158, 166, 310, 312-313, 316, 321, 325-326, 328-329, 333-335, 337, 342-345, 355, 385-386
İskenderiyeliler 81
İsokrates 36, 54, 382
İspanya 106, 198, 201; İ. seferi 201
İstanbul (Constantinopolis) 87, 271, 273
İstanköy (Kos) 288, 322
İsthmos yarışması 162
İsveç Enstitüsü 209
İtalya 51, 52, 116, 148, 180, 184, 240, 259, 291, 323-324, 332, 353, 388
İyonya bölgesi 168, 284; İ. kültürü 41, 380; İ. tiranları 45
İzmir (Smyrna) 238, 283, 387
İzmirligil, Ü. 255

— J —

Janus 317
Jean de Salisbury (Chartes piskoposu) 208
Jeffery, L.H. 46
Jerome (hristiyan yazar) 299
Jerusalem (Kudüs) 296, 299
Johannes Philoponos 91
Johnson, E. 45
Jovianus (Flavius Claudius) 300
Judea seferi 217
Julia Potentilla 353
Julianus (Flavius Claudius) 272, 295, 300-301, 346
Julianus (M. Didius) 208
Julius Africanus 261, 275, 351
Julius Caesar 77, 81, 83, 96-97, 99, 134, 144-145, 180 189-191, 193, 195-196, 198-203, 205-206, 210, 213, 288, 308, 321, 341, 352, 388-389
Julius Felix 349
Julius Hyginus (G.) 210, 349
Julius Severus (C.) 239
Julius Vestimus (L.) 344, 350
Juno Tapınağı 213, 308
Jupiter Tapınağı 213, 308
Justinianos (Büyük) 80
Justinus 75, 297
Juvenalis (Decimus Iunius) 32, 211, 369

— K —

Kahire 122
Kaibel 78, 346
Kaikos (Bakırçay) 136, 142
Kalah (Nimrud) 16
Kalaureia (adası) 50
Kalde 14, 15, 102
Kalhu 18
Kalkhedon 55
Kalkhis 55
Kallikrates 148, ,335
Kallimakhos (Kyrene'li) 31, 78, 97, 100, 101, 110-115, 117-119, 121-124, 133, 149, 150, 328-331, 335, 344
Kallinus 66
Kallistratus 148
Kaneş (Karum) 11-12
Kanon 33
Kappadokia (bölgesi) 11, 155, 298
Karacasu 251
Karadeniz 128, 154-155, 316, 380
Karakterler (Theophrastos'un) 63-64
Karia (bölgesi) 250, 275, 277-278
Kartaca (Carthago) 236, 298
Kassandros 72
Kat'andra 95, 110, 328
Kata poleis 95, 110, 328

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Katabaseos (Dicearhus'un) 182
Kâtip Çelebi 90, 93
Kavala (Phillippi) 225
Kayseri 11
Keil, H. 78
Keil, J. 249
Kenyon, F. G. 47, 79, 100
Kephisophon 49
Kepler 108
Kepos (bahçe) 194
Khaironeia (Beotia'da) 155, 172
Khartes (charta) 22-23; K. hieratike 23
Khartophulaka 31
Khrysippos 256; K. heykeli 256
Kıbrıs (Cyprus) adası 17, 125-126, 258
Kıbrıslılar 167
Kızıldeniz 259
Kilikia bölgesi 278; K. eyaleti 178
Kindî (el) 91
Kiş 10
Kitabü'l-Usul 106
Kleanthes (tarih;i) 147, 345
Klearhos (Herakleia Pontica tiranı) 46-47, 54, 310
Kleomenes (kral) 45
Kleon 166
Kleopatra 83, 97, 141, 144, 195-196, 321-322
Kleopatra, VII 81
Knidos 34, 291, 387
Knossos akropolü 262
Kodeks 28, 32-33
Koerilus 54
Kollan 22
Kollema 28
Kolophon (kitabı tanıtıcı kısa bilgi) 12, 16, 19, 21, 30-31, 54, 326
Kopernik 108
Kopt, 32, 33; K. manastırları 298
Koptlar 92
Kore heykelleri 140, 163
Korint 278-279, 387; K. düzeni 245; K. körfezi 228
Koriscus 59, 66
Korsabad 20
Kos (İstanköy) ada 288-289, 312, 322, 336, 347, 354, 387, 395
Kramer, S.N. 20
Krataios 155
Krathes (Mallos'lu) 26, 146-148, 150, 345, 355
Kratinos (Genç) 4
Kratylos (Herakleitoscu) 51
Krehl, L. 87, 92
Kremna 254-255, 371; K. Kütüphanesi 254, 257-258, 362, 359, 372
Krupedion savaşı 155
Ksenophon 48, 114, 168, 316, 336
Kserkses 43
Kudüs (Jerusalem) 75, 92, 295, 299
Kuklia 125
Kumanidis 280
Kuran 92
Kurbeis 27
Kuşşara krallığı 12
Kuyuncuk tabletleri 15
Küçük Asya 9, 25, 95, 104, 145, 154, 168, 178, 240-242, 312, 320, 387, 390-391
Kültepe 13
Kydas Loghophoron 122, 344
Kylindros 22, 27
Kynosarges (Atina'da) 161
Kyril (Başpiskopos) 86

— L —

Labranda 240
Lagaş (Tello) 10, 17-18
Lakides (Kirene'li) 148
Lampsakos (Lapseki) 68
Lanon 101
Lanc koronski, K. 252, 254
Laodicea 13
Lapseki (Lampsakos) 68
Lararium publicum 231
Larentius kilisesi 297
Lares 230-231
Latin 33, 153, 184, 186, 348; L. bölümü, kısmı 195, 210-211 213, 219, 228, 261, 292, 349-351, 357, 359-360, 367, 372, 375, 391; L. kültürü 7; L. kütüphanesi 202, 207, 251, 263, 266-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

269; L. şiiri 194; L. yazarları 269, 370
Lawrence, A. W. 139
Layard, A. 14
Leclercq, H. 303
Lenaeus 155-156
Lenormant heykeli 140
Leo Isaurius 272
Leon 66
Lepsius 9
Lesbos (Midilli) 59,63
Leto heykeli 256,371
Leukonsanti 27
Lewis, B. 93
Lex Hieronica 160
Libelli 35
Liber 4, 7
Libertus 36, 318
Libraire 7
Librairie 7
Libraria 4, 7
Librarian 7
Librarius (Librarii) 184, 188, 317, 337, 347, 349
Libray 7
Librerye 7
Librey 7
Libreye 7
Libri 3; L. lintei 220, 223
Librum circumcidere 31
Librum edere 37
Licinius Lucullus (L.) 155, 157, 178-179, 191, 196, 202, 314, 324, 339, 356, 375, 388
Licinius (Imp.) 253
Lignes 28
Ligorio 270
Linus 341
Lisandros 47
Livia (kâğıt türü) 23-24
Livia (Tiberius'un annesi) 214
Liviana 23
Livius Andronicus (L.) 228
Livius Larensis (P.) 46, 294
Locumenta 362
Long, G. 82
Lora 32
Louvre Müzesi 20
Lucius Aelius 218
Lucretius Carus (Titus) 152
Lugli, G. 209, 269
Lukianos 49-50
Lusimakhos 143
Lykabattos 58
Lykaion (Atina'da) 54-55, 58-59, 62-64, 66-68, 70, 118, 130-131, 161, 163, 181, 209, 213, 312, 319, 326, 355, 375, 382-383, 385, 391
Lyko 63, 68
Lykoon 148
Lykophron (Kalkhis'li) 78, 101, 103, 121, 127, 329, 343-344; L. Komedileri 110
Lyon 35

— M —

Magnesia ad Spylum (Manisa) 152
Mago 237
Magnus 294
Mahaffy, J. P. 82
Maiandros (Menderes nehri) 275
Mair, A. W. 99, 116, 332
Makedonya 49-50, 55, 72, 91, 133, 157, 159, 177, 181, 324, 335, 382; M. devleti 159; M. krallığı 384; M. kültürü 128, 132, 383; M. savaşı (üçüncü) 159, 177
Makrizi 90
Malalas, Johannes 153
Malhos (Byzantion'lu) 301
Manetho (Heliopolis'li) 9, 101
Mansel, A. M. 252-254
Marcellus 212; M. tiyatrosu 212
Marcomanlar 340
Marcus Aurelius 33, 208, 241, 294, 339-340
Marcus Aurelius Antoninus 224
Marcus Aurelius Severus Aleksander 224
Marcus Cato Nepos 179, 215
Marcus Julius Quintianus Flavius Rogatianus 232, 353
Marcus, R. 73, 75
Marduk (tanrı) 21
Mari 11
Maribas (Catina'lı) 262

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mariette 9
Maron (Antiokheia'lı) 153-154, 322, 353
Martialis 26, 29, 32, 51, 294, 317
Mars alanı 211, 350
Maşat Hüyük 13
Mathe (veya malta) 27
Matheus (Aziz) 273
Mau, A. 230-231
Mayerhof, M. 86, 93
Mazois, F. 229
Maximinus Thrax 253
Mc Garry, A. H. 45, 159
Med 129; Media 102
Medeia (Euripides'in) 49
Medicus a bibliothecis 349
Megale Panagia kilisesi (Atina'da) 281
Megalı Sintaxis (Batlamyus'un) 108
Megara 51; M. Okulu 47
Megarikon (Megara tarihi, Dieuchidas'ın) 42
Megasthenes 152
Mehmed, (II Fatih) 273
Mehmed Mansur 93
Meleagros 141
Meleanthes 66
Melissus (C.) 213, 250
Membrana 147; M. Pergamene 26
Memnon 47
Memorabilia (Favorinus'un) 56
Menakrates 275
Menander 336
Menandros(komedi yazarı) 64
Menandros (Tyros'lu) 102
Menfis 119, 133, 336
Menon 52, 336
Menophilus 181, 184, 347
Merivale, C. 82
Messenia 168
Mes'ûdi 91
Metaphysika (Aristoteles'in) 56
Metellus 213
Metrodoros 32, 109
Metroon 170
Metrophanes 164, 346
Mettius (M.) 293
Mezopotamya 8-9, 16, 129, 311, 379
Mısır 6, 8-9, 22, 24-25, 32, 34, 45, 51, 71-72, 74-75, 77, 79, 81, 84, 87-88, 90-91, 96, 101, 122, 129, 131, 133, 146, 160, 195-196, 259, 308, 316, 344, 379, 384, 386; M. arşivleri 118, 326; M. edebiyatı 101; M. halkı 101, 133, 384; M. kültürü 128
Mısırlılar 71-72, 101, 132-133
Miamun 9
Midilli (Lesbos) 63
Milano 25, 122, 323; M. buyrultusu 296; M. yazıtı 353
Milas (Mylasa) 278
Milet agorası 242; M. nympheumu 243
Milctos (Milet) 161, 240, 244
Mils Villası 207
Minerva (tanrıça) 360, 368, 392; M. heykeli 257, 307, 361, 369-370
Minium 33
Mithradates (I, Ktistes) 155
Mithradates (VI, Eupator) 154-157, 178, 191, 310, 324
Mithradates savaşı I 175; II 155; III 178
Mithridatia 155-156
Mnaseas (Zenon'un babası) 172
Mnasiptolemos 152
Mnasistratus 168
Mokhus 101, 102
Molibdos 33
Moses (Chorene'li) 262, 301
Mostellaria (Plautus'un) 77
Mugauvar duaları 12
Muhtasar-ül Düvel 89
Murashu 18
Murena 155, 191
Musa'lar 33, 153-154, 274, 393
Musaion 58, 66, 69-72, 77, 79, 82-84, 87, 91, 94, 96-99, 104-106, 116-117, 120-121, 126-130, 132-134, 158, 195-196, 206, 209, 213, 227-228, 282-284, 310, 342 346, 355, 384-386, 390
Musaeus 44
Mylasa (Milas) 278, 387

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— N —

Nabu-zukuh-gina 16
Nabukadnazor II 11
Nanck 78
Napoli 192; N. Müzesi 364
Naumann, R. 19
Neleus 46, 59-60, 63-64, 66-68, 143-144, 147, 169, 319, 321, 325, 383
Nemesis heykeli 253
Nergal 16
Nero (Imp.) 165, 207, 209, 271, 3[illegible] 350, 358, 370, 390
Nerva (Imp.) 293
Neumagen 362
Nicola (V. Papa) 273
Nidi 362
Niemann, G. 238, 247, 249, 373
Nikander (şair) 147, 153
Nikanor 65
Nike figürü 250; N. heykeli 253
Nikokrates (Syprus'lu) 46, 144, 258; N. in kütüphanesi 258
Nikoladis 280
Nikomakhos 55
Nil (nehri) 8, 107, 379; N. deltası 87; N. suyu 22; N. vadisi 22
Nimes 262
Nimrud (Kalhu) 16, 21
Ninova 14-15, 118, 262, 326; N. kütüphanesi 129-131, 386
Nippur 10, 18, 20
Nisibis (Nizip) 263
Nola 182
Nomoi (Platon'un) 52
Nonnus 153
Notae 36
Notarius 348
Notatorio 269
Numerianus (Imp., hatip) 222, 370
Numidia 231, 298; N. prensleri 237
Nuzi 17
Nysa 275, 294, 312; N. kütüphanesi 242, 275, 277, 359, 361, 365, 371, 373-374 377, 387

— O —

Obelos 36
Octavia 211-212; O. portiği 213-214; O. Portiği kütüphanesi 83, 211-213, 308, 350, 357, 376
Octaviana 211
Octavius 183, 190, 201-203, 211
Odissea 41-42, 103, 127, 152, 228, 272, 281, 327, 329, 370
Offendices 32
Officinae 23
Olympia 279
Olympeion 283
Olympicus 167
Omphalos 29
Onesander 125
Onesimus 225, 350
Onomacritos (Atina'lı) 42, 44, 121, 327
Opistographos 23
Ordinare 347
Organon 56
Orhomenos 155
Oribesios 108
Origenes 3, 297, 302-303
Orion 114, 331
Oronthes (Asi ırmak) 151
Orosios, P. 82, 85-86, 98, 260, 295
Orpheus (Kroton'lu) 42, 121, 327
Ortaçağ 62, 384
Osann, F. 77, 120, 123
Osiris 133
Osmanlı dönemi 273; O. Sarayı 273
Ostanes 9
Ostia 24, 253, 259, 388
Osymandyas 9
Ovidius 202, 206, 210, 212, 318, 349 352, 376
Oxyrhynchus (papirusu) 25, 119, 122-126, 316, 336, 343

— Ö —

Ömer (Halite) 88-89, 90, 92
Ömer b. Hattab 89
Önasya 118, 196, 386; Ö. kütüph[illegible]neleri 21; Ö. uygarlıkları 380

— P —

Pagan felsefesi 302

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Paginae 26
Paides 168
Paideuterion 227
Paidotrib 161
Palaistra 161
Palastina (Filistin) 299, 303
Palatin 136, 180, 206-208, 214-216, 271, 308, 323, 339-341, 349, 356-357, 360, 366, 369; P. tepesi 202, 206-207, 214
Palatin Apollon Tapınağı Kütüphanesi 208, 210-211, 230, 349-350, 377
Palatinae Bibliothecae 210, 349
Palimpsest 37
Palmyra kraliçesi 84
Pamphilus (Arion mezhebinden) 44, 302-303
Pamphylia bölgesi 252
Panaitios 293
Panamos 165
Pandora 140
Pankreon 66
Panonia 340
Pantainos (T. Flavius) 274, 312; P. un kütüphanesi 273, 340, 396
Panteon 260, 279, 351
Papirius Paetus (L.) 182-183
Paradromis 163
Paragraphos 36
Paris 326
Parmenides 114, 331
Parsons, E.A. 44, 70-71, 73, 78, 85, 92-93, 99-102, 105, 113-115, 117, 123, 126, 149, 161, 328, 330-331, 335
Partenius 153
Partlar 201
Patras 228
Pausanias 280
Pax romana (Roma barısı) 196
Peisistratos (Atina tiranı) 41-46, 71, 121-123, 129, 144, 310, 318, 327, 381
Peleponez 116, 168, 322-332; P. savaşları 47, 316
Pella 49, 157-158, 177, 336, 346, 386
Pellegrini 213
Pelops 172
Penna 34
Pennsylvania Müzesi 20
Peri magon (Zoroasters'in) 117
Peri pronoias (Philoksenus'un) 182
Peri Psuhes (Dicearhus'un) 182
Peri te iatrikes genealogias (Andreas'ın) 291
Pergamene 146
Pergamon (Bergama) 25, 46, 142, 146, 285, 387; P. Museum (Berlin'de) 140
Perikles 51, 130, 382
Peripatos 130; P. okulu (Atina'da) 60-63, 68-69, 72, 120, 127, 130, 148, 192, 342
Peripatoscular 147, 170, 340, 345
Pers 384; P. İmparatorluğu 383; P. kralı 43, 129; P. savaşları 381
Persae (Miletos'lu Timotheus'un) 25
Persepolis 17
Perseus (şair) 293
Perseus (Makedonya kralı) 157-159 177, 310, 324, 336
Persia 102
Persler 17, 382
Pervulgare 37
Pfeiffer 111
Phaidon (Platon'un) 52
Phaidros (Platon'un) 52
Phainomena (Soli'li Aratus'un) 152, 158
Phanias 65
Pharnaces 187
Pharsalos 81, 195, 198, 201
Phidias 140
Philetas 101
Philip, II 50, 55, 158
Philip, V 159
Phillippi (Kavala) 308-309, 354, 358, 376; P. Forumu 142; P. kütüphanesi 225, 228, 354, 361, 365, 367, 377; P. savaşı 180
Phillippililer 227
Philistion (Sicilya'lı) 113
Philitas 343
Philo 64

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Philodemus (Gadara'lı) 194
Philoksenus 182
Philolaos 53, 319
Philon (Byzantion'lu) 107, 385
Philopator 122, 154, 344
Philostratus (felsefeci) 102, 284, 343
Philotas 141
Phokas 291
Photius 111
Physica (Aristoteles'in) 56, 224
Piazza d'Or (Tibur'da) 282
Pinakes (Pinaks) 27, 101, 105, 111, 113-119, 127, 133, 149-150, 328-335, 338, 344, 395
Pinaki ptokto 27
Pindaros 44, 104, 111, 115, 331
Piraeuspire 171, 327
Pisidia bölgesi 254
Pithagoras 53, 114, 131, 319, 331, 381; P. felsefesi 52; Pithagorascı 52-54, 319
Pittacia 31
Platon 51-52, 54-55, 130, 194, 316, 319, 336, 382, 383, 385; P. un Akademisi 50-55, 63, 312, 382; P. un okulu (Atina'da) 131, 147, 167
Platoncu 147, 345
Platonizm 283
Plautus 42, 77-78, 97, 103, 110, 120, 122, 329, 343
Plicare 22
Plinius 5, 11, 22-23, 118, 155-156, 200, 202, 204, 206, 214, 216-217, 236, 259, 289-290, 293, 323, 353, 368-371
Plotin 62
Plotina tapınağı 219
Plumbus 33
Plutarkhos 60-61, 67, 81, 97-98, 139-140, 144, 159, 162, 171-172, 177, 179, 211
Plutus 77, 121
Poenulus (Plautus'un) 77
Poetika (Aristoteles'in) 56
Poikile 269-270
Polemaenetus (kâhin) 171, 322
Polemus (Smyrna'lı sofist) 283
Polikrates (Samos tiranı) 41, 45-46, 71, 130, 144, 310, 381
Politeia (Platon'un) 52
Politika (Aristoteles'in) 56
Pollius (yayıncı) 317
Polyptycha 28
Pompaeus Festus 5
Pompei 182, 192, 230, 360, 367, 376
Pompeius 81, 155, 180, 195, 198 201, 204, 275
Pompeius Macer (sair) 210, 349
Pompeius tiyatrosu 214, 297
Pontus 54, 155-157, 178-179; P. devleti 154-155; P. kralları 155, 157, 180, 310
Porphirius 62
Porta San Sabastiano (Roma'da) 224
Porticus Octavia 212-213
Poseidon tapınağı (Kalaureia'da) 50
Posidon 170
Possidius (biyograf) 298
Praefectus 348, 396
Praksiphanes (Peripatoscu) 111
Priene 146, 161, 169, 351
Proclus (sofist) 171
Proculus 390
Procurator (, es) 342, 348, 350-351, 396; P. bibliothecae 342; P. bibliothecarum 348-349, 396
Prodikas (Sofist) 48, 381
Proferre 37
Prokles (Yeni Platon'cu) 108-109
Proklus (şair) 118, 334
Prolisario 187
Promohtoi 137, 363
Propertius 317
Protagoras 48, 52, 381
Protocole 24
Protokollon 23
Prusa (Bursa) 250, 290, 312, 376, 378; P. kütüphanesi 290, 378, 393
Prytaneis 165
Psan 37
Pythia oyunları 162
Ptolemaion 163, 164; P. gymnasionu (Atina'da) 163, 311, 322; P. kütüphanesi (Atina'da) 163-164, 346

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ptolemaios Channos (filozof) 56-57, 327
Ptolemaios I Soter 69, 71-73, 75, 79-80, 91, 101-102, 106, 123-124, 127, 133, 384
Ptolemaios II Philadelphos 42, 44, 60, 64, 67, 71-80, 91, 95-97, 101-105, 111, 121, 123-124, 127, 163-164, 319-320, 329, 343
Ptolemaios III Euergetes 80, 95, 123-125, 147, 324
Ptolemaios V Epiphanes 25, 344
Ptolemaios VI Philometor 146
Ptolemaios VIII Euergetes Phiskon 125
Ptolemaios X Soter Lathyros 125
Ptolemaios XIII Auletes 81
Ptolemaisos XIV 81
Ptolemaios XV 81, 195
Ptolemaios devleti 384; P. kralları ve krallığı 24, 73, 77, 82, 94, 109, 128, 147, 320, 384; P. sülâlesi 163 310, 324, 343
Ptolemaioslar 70, 75, 77, 79, 81, 95-96, 131-133, 160, 167, 198
Publicare 37, 347
Pugillares 27
Pumicare 29
Purgare 31
Puzion 27
Pydna 159, 177; P. savaşı 148, 324

— Q —

Quadlar 340
Quadrigarius (Claudius'un) 223
Quadrivium 43
Quaternio 26
Quintianus (Roma şövalyesi) 232
Quintilianus 118-119, 334, 337
Quintus Tullius Cicero 180, 185-186, 191, 314, 320, 347; Q. T.C. nun kütüphanesi 186
Quirinial 187

— R —

Rakotis mahallesi (İskenderiye'de) 72, 92, 133
Ramaseum 9
Ramses, II 9
Ranae (Aristophanes'in) 315
Ras Şamra (Ugarit) 13
Reate 189, 198
Recto 22
Regia 23
Regula 33
Reims 35
Reina, V. 209
Res recondita (Serenus Sammonicus'un) 292
Retorika (Aristoteles'in) 56
Richards, G.C. 186
Ritschl, F. W. 78, 82, 99
Robert, L. 285, 347
Rodos (Adası) 59, 60, 122, 124, 165-167, 191, 311, 320, 322, 387, 395; R. kataloğu 119, 336
Rolfe, J. C. 51
Rolfe, J. 82
Roma 5-6, 23-24, 26, 35, 61, 83-86, 100, 126, 128-129, 134, 146, 148, 150-152, 155, 157-160, 166, 170-172, 177-181, 184-187, 189, 191-193, 195-206, 208-209, 211-214, 216-225, 227-228, 231-232, 237, 239-242, 251, 257-263, 272, 275-276, 278-279, 282-285, 288-289, 291-297, 301, 307-309, 320-321, 323-325, 337, 339-340, 345, 348-353, 355-357, 361, 364, 369, 371, 375, 377, 378-391, 394; R. barışı 196; R. bölümü veya kısmı 197, 222, 225, 313, 337, 338, 356, 358, 359, 389, 395, R. Cumhuriyeti 28, 153 196, 259, 314, 346, 388; R. devleti 81, 128; R. devri 347, 352, 354, 356, 360, 362, 387, 391, 393; R. dünyası 356, 367; R. eyaletleri 238-239, 258; R. eyalet kütüphaneleri 351, 358, 370, 377; R. Forumu 216; R. halkı 198; R. hukuku 195, 292, 387, 390; R. İmparatorluğu 4, 28, 32, 195, 228, 238, 251, 271, 292, 295-300, 308, 313-314, 352, 361,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

389, 390-391; R. kültürü 157, 159, 198, 213, 231, 262, 391; R. kütüphaneleri 7, 21, 142, 186, 223, 225, 231, 236, 242, 257-258 263, 281, 307, 316, 323, 336-339, 347, 354, 356, 359, 364, 369, 371, 375, 378-379, 391-392, 394-396; R. Nimpheumu 244; R. Senatosu 251
Romalılar 5, 31, 34, 90, 146, 157, 159, 165, 167, 170, 179-180, 186, 197-198, 203, 210, 222-223, 231, 237, 255-256, 272, 293-94, 307, 311, 313, 317, 320, 324, 339, 349, 356, 359, 360, 368, 375, 387-389, 392
Romanita 197, 389
Rönesans 384
Rufus 171, 322
Rusya 107

— S —

Sabinus 390
Sacrista 348
Saglio, E. 44
Saint Come Kilisesi 217
Sais 23
Salamis 49
Salmydessus 168, 316
Salvius 187
Sami 72
Samos adası 41, 45-46, 71, 310
Samothrake (Semadirek) adası 159
Samsun (Amisos) 191
San Angelo Kilisesi (Roma'da) 213
Sandys, J. E. 82, 86, 115, 331
Sanherib 16
Sanides 27, 137, 363
Santa Maria Antiqua kilisesi (Roma'da) 215
Sapho (sair) 141
Sardes (Sart) 239
Sargon 10, 16, 19
Satyrus 52, 319
Scalprum 37
Scapus 22
Scepsis 60-63, 66-68, 143, 169-170, 319, 321
Scevophylaks 348
Schmidt, F. 112, 114, 329
Schola 232
Scholium 77
Scipio Africanus 237, 388
Scribere 32
Scrinarius 348
Scrinia praefecturae urbanae 216
Scrinium 31, 297
Scriptorium 15, 104, 120, 187, 299, 303, 317, 386, 394
Sebasteion (Iskenderiye'de) 93-94, 134
Secriscrinius 348
Secundus (filozof) 279
Secundus (yayıncı) 317
Selevkos, I Nikator 152, 155
Selevkos kralları 151, 154; S. krallığı 384
Selides 28
Semadirek (Samothrake) adası 159
Semaia 36
Senaculus 230
Seneca, Lucius Annaeus 32, 76, 81, 96, 98, 196, 362
Sepia 34
Sepseskaf 8
Septimius Severus, L. (Imp.) 212, 218-219, 232, 251, 260, 292, 351-352
Serapeion (Iskenderiye'de) 83, 85-87, 97, 134, 136, 210; S. kütüphanesi 72, 84-87, 91, 93, 99-101, 126, 128-129, 132-135, 196, 302, 307, 345, 355, 357, 375 385
Serapis kültü 72, 101, 128, 133, 384-385; S. Tapınağı 85-87, 128, 132, 134, 355
Serenos 108
Serenus Sammonicus 208, 315, 323; S.S. un kütüphanesi 292
Servi litterati 35
Servius Claudius 182-183
Seshat 9
Severus (Antakya patriği) 87
Sevin (rahip) 273
Sharpe, S. 82

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Shelflist 20
Sicilia 31
Sicilya 51-53, 180, 291, 319, 387
Side 252, 367; S. M. Binası 252, 254, 358, 367, 376, 378
Sidonius Apollinaris 222, 370
Sigillaris 317
Sikyonlular 162
Silius Italicus 294
Sillius 122, 124
Sillos (Timon'un) 52
Sillubos 31, 184, 337, 364
Simonides 115, 117, 331
Sinnius Capito 218
Sinop (Sinope) 154, 301
Sinope (Sinop) 154
Sippar 11
Sitesis 126
Sittubai 31
Syökvist, E. 209
Skordotis (veya Skordion) 156
Skydsgaard, J. E. 200
Skytale 30
Slav ülkeleri 7
Smyrna (İzmir) 278, 283-284, 312, 387
Sokrates 48, 51-52, 55, 66, 86, 172, 381
Soli 258
Soma 30
Somation 30
Sophia 244
Sophokles (Amphiklid'in oğlu) 64, 370, 382
Sophokles 95, 324
Sophron 54
Sophronius (Patrik) 92
Sosius kardeşler 35
Sostratus 275
Söke 169
Speusippus (filozof) 50-51, 56, 314, 319; S. un kütüphanesi 50-51
Staberius Q. (yayıncı) 182, 320
Stageiros 55, 66
Stenophorus 163
Stichometri 24
Stilus 34
Stoa okulu (Zenon'un) 385
Stoikçiler 293
Strabon 59-61, 66-67, 70, 143-144, 147, 169-172, 192, 278, 283, 343, 355
Straton (filozof) 60, 63, 66-69, 383; S. un kütüphanesi 68
Strocka, V. M. 238-240, 247, 250
Suda 43, 152, 165, 299, 301, 303
Suessa 262
Suetonius 36, 195-196, 200, 203, 205-207, 210, 212, 214, 217, 260, 349
Suidas 111, 116, 192, 332, 346
Sulla Bkz. Cornelius Faustus Sulla
Sulpicius Apollinaris 215
Sulpicius Severus 318
Sultanhisar (Nysa) 275
Summigeis 99-100, 149-150, 328, 333, 335; S. bibloi 97
Supplare 347
Suriye 13, 15, 263, 292, 295, 313, 351
Susemihl, F. 114, 331
Sümer 10, 14, 19, 379
Sümerler 10
Syene 106
Synesios 109
Syntagma 30
Syntaksis 30
Syrakusai 52-54, 160, 217
Syrakusai'lılar 53, 160

— Ş —

Taberi 91
Tabula 27
Tacitus 221-222, 352
Tahir Harimi 93
Tales 381
Tarih-i Mısr'ül Hadis 90
Tarsus 278
Tation 111
Teailius Alcibiades (Nysa'lı) 294
Teatro marittimo 269
Teb 9, 72
Tehne grammatike (Dionysius'un) 166
Telamones ton biblidion (veya lora)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

32
Tello (Lagaş) 10, 17
Temein 30
Timotheus (Miletos'lu şair)
Templum pacis 219
Teodosius (Imp.) 85
Teodothos 102
Teokritos 101
Teopompus Lakonicus 167
Teos 168, 170, 387
Teracim'ül-Hükemâ 88
Termessos 244
Tertullianus (Carthago'lu) 44, 75, 294, 297-298
Teselya 159
Tetradion 26
Tetras 26
Tevrat 73
Thamugadi (Timgad) 23
Thebai 47
Theckeray, H. J. 73
Theke 3, 129
Themistius (felsefeci, hatip) 108, 272
Theodektes 166
Theodorides (Piraeus'lu) 163-164, 327
Theodosios, (II Büyük) 87
Theon (Aleksandria'lı) 108
Theophilos (Piskopos) 85, 86, 93, 134
Theophrastos (Lesbos'lu) 46, 58- 60, 62, 68, 72, 95, 114, 117, 143-144, 147, 169-170, 192, 319, 321, 327, 331, 333, 337, 342, 383, 394-395; T. un kütüphanesi 63
Theopompos 167
Thermae Antonianae 224
Thompson, J. W. 45-46, 79, 248, 269, 272, 365
Thomton, J.L. 113, 179, 330
Thraks 165
Thrasyllus 171, 322
Thukydides 50, 382
Tiber nehri 24, 211.
Tiberius (Imp.) 154, 211, 309, 349, 370, 390
Tiberius Claudius Aristion 239, 240
Tiberius Claudius Atticus Herodes (Yunan hatibi) 294
Tiberius Julius Aquila Celsus 239, 323, 353, 378
Tiberius Julius Celsus Polemaenus Bkz. Celsus Polemaenus J.
Tiberius'un Sarayı ve kütüphanesi 214-216, 308
Tibur (Tivoli) 223, 282, 308, 340, 357
Tiglatplasar I 14
Timaeus 52-53, 319
Timgad (Thamugadi) 23, 227, 230, 242, 309, 353, 365, 368, 372; T. kütüphanesi 216, 231-233, 236, 258, 309, 358, 361, 365, 370, 376-377
Timon (hicivci) 52
Timotheus (Miletos'lu) 25
Title-page 21
Titulus 31; tituli 338
Titus (Imp.) 212, 260; T. kemeri 240
Titus-Livius 76
Tivoli (Tibur) 258, 263, 269, 276, 311, 340, 357, 367, 372, 375-376, 396
Toderini (rahip) 273
Tomos 27
Tomus 30
Topika (Aristoteles'in) 56
Tortona 260
Tot 9
Traianus (Imp.) 33, 84, 165, 219, 231, 240-241, 251, 274, 290, 300, 308, 312, 350, 353, 378, 390; T. Çeşmesi 240; T. Forumu 219-220, 227; T. heykeli 371; T. kemeri 240; T. kütüphanesi 204, 308; T. Nimpheumu 240; T. sütunu 219, 221-222, 357, 378; T. Tapınağı ve kütüphanesi 219-222, 291
Tresibulos 47
Trier 295
Triptycha 28
Trivium 43
Troas 55
Tryphon (yayıncı) 35,317-318
Tusculum 178, 180-181, 188, 278,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

314, 339, 356
Tyrannio 61-62, 181, 184, 186, 191-192, 199, 315, 325, 337, 339, 347, 388
Tzetzes, J. 42, 77-79, 98, 100, 103-105, 110, 121-123, 289, 329

— U —

Ugarit (Ras Şamra) 13, 311
Ulpia Basilikası 220; U. kütüphanesi 219-223, 225, 308, 338, 357, 360, 364, 366-267, 370, 374, 378, 392
Umbilicus 29, 193
Umma 17
Unci 32
Ur 10, 17; U. sülâlesi (III) 10, 17-19
Urfa (Edessa) 16, 263, 301
Uruk 10
Uzakdoğu 259

— V —

Valens (Flavius) 272
Valentinianus, I Flavius 87, 348
Valerianus Q. (yayıncı) 317
Vandal istilâsı 299
Vandallar 220
Varro, Marcus Terentius 33, 146, 185-186, 189-190, 195-205, 218 289, 315, 317, 339, 369, 388-389
Varşova 119, 336
Vasorum custos 348
Vatikan Müzesi 269
Venedik meydanı 221
Venüs Pompeiana 231
Vergilius 152, 201, 204, 294, 389
Verso 22
Versus 24
Vertumnus 317
Vespasianus (Imp.) 217, 218, 260, 390
Vestorius 182, 185
Vezüv Yanardağı 193, 195
Via Appia 224
Via del Impero 221
Via sacra 217
Via Tiburtina 297
Vicus Sendellarius 317
Vilicus Thermarum Bibliothecae 225, 350
Villa Albani (Roma'da) 326
Villa dei Pisoni 193
Vita S. Martini (Sulpicius Severus'un) 318
Vitruvius 76, 123, 143-144, 242, 340, 371, 373, 377
Vivarium 299, 325
Viyana Müzesi 244
Vleeschauwer, H.J. de 45, 67-68, 73, 79, 85, 93-94, 99-100, 112, 118-120, 131-132, 134, 144, 148, 156, 162, 181, 194, 210-211, 214, 216, 236, 261, 278, 284, 391, 302-303, 307, 330, 335, 337, 357, 366
Volsinii 236, 259, 324, 353
Volturno 262
Volumen 22
Volumina 25
Vorstius, J. 79, 144

— W —

Wendel, C. 44, 46-47, 54, 67, 94, 99, 101, 104, 115-116, 118, 130, 132, 144, 149, 153, 162, 163, 168 170, 180, 186, 192, 194, 210, 216, 223, 228, 277, 284-285, 292, 326, 332, 335, 346, 355, 357
White, J. W. 82
Wilberg, W. 238, 247
Winnefeld, H. 270
Witty, E.J. 111, 117, 329, 332

— Y —

Yahya (nahivci) 88-89
Yahudi 75, 96; Y. dini 109; Y. isyanı 84; Y. kanunları 73, 75, 101, 104; Y. kolonisi 72; Y. kralı 75; Y. tanrıları 351
Yahudiler 17, 73-74, 76, 105, 109,

295, 328, 385
Yakubî 91
Yeşilırmak 155
Ysdnw 9
Yunan 5, 25, 33, 35, 70, 72, 102, 133, 153, 172, 184, 186, 282, 290, 294, 297, 316-317, 344, 346, 348, 355-357, 370, 380-381, 384, 387; Y. belgeleri 31; Y. bilginleri 147, 152; Y. bölümü veya kısmı 195, 197, 199, 210, 219, 213, 222, 224, 228, 261, 292, 313, 337-338, 349-350, 356-360, 372, 375, 389, 391, 395; Y. cilt-çiliği 32; Y. dönemi 390; Y. dünyası 168; 171, 199, 283, 344, 351, 354, 356; Y. düşünürleri 388; Y. edebiyatı 94, 112-113, 329-330; Y. eserleri 273; Y. felsefesi 80, 109, 391; Y. filozofları 381; Y. hatipleri 87; Y. hekimi 32; Y. hitabeti 147; Y. kitapları 157; Y. kültürü 109, 118, 128, 130, 132, 157, 171, 177-179, 187, 380, 388-389, 391; Y. kütüphanesi 7, 21, 41, 159, 177-178, 202, 207, 225, 251, 263-264, 266, 268-269, 281, 322, 327- 328, 334, 338, 342, 346, 348, 351, 354-356, 359-360, 369, 375, 378-379, 381, 388, 391, 394, 396; Y. modelleri 206; Y. nazım ve nesri 113, 150, 330; Y. orijinalleri 253; Y. örnekleri 203, 223; Y. özelliği 209, 242; Y. papirusları 25, 342; Y. planı 282, 359; Y. sanatı 152; Y. şairleri 153; Y. şehirleri 155, 161; Y. tarzı 181, 356; Y. uygarlığı 131; Y. Yahudisi 105; Y. yazarları 102, 269, 370; Y. yazmaları 33, 128, 193
Yunan Arkeoloji Derneği 280
Yunan-Makedonya halkı 133; Y. M. kültürü 101
Yunan — Roma dünyası 128-129
Yunanistan 22-23, 41-42, 45, 50, 54, 72, 95, 104, 129, 131, 148, 162, 171, 181, 225, 262, 273, 278-279, 310, 311-312, 316, 380, 382, 384, 387, 391, 394
Yunanlılar 5, 25, 31, 53, 71, 131-132, 152, 154, 159, 161, 179, 184, 194, 197, 200, 202, 222, 272, 294, 307, 311, 313-314, 316, 322-323, 339, 356, 368, 375, 360, 380, 384, 388

— Z —

Zachalias (Babil'li) 156
Zenobia 84
Zenodothos (Ephesos'lu) 42-43 78, 101, 103, 110-111, 121-125, 329, 343
Zenon (Citium'lu) 158, 172, 385
Zenon (Elea'lı) 54
Zenon (Doğu Roma İmp.) 272
Zenon (Sidon'lu) 114, 331
Zeus 279
Zeydan, C. 90-91
Zile 13
Zophyrus (Heraklea'lı) 42, 121, 327
Zoroasters 117, 334
Zosimos 108

M.Ü.
Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon
Daire Başkanlığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Kütüphane ve
Dokümantasyon Daire Başkanlığı
0022463

CAN MATBAA
Cağaloğlu, Bıçkiyurdu Sokak
Güz Han Kat 2 İstanbul
Tel. : 523 74 13

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ